Digitized by Google

JULES GILSON RELIEUR 24, RUE DE LA BLANCHISSERIE GAND

UNIVERSITEITSBIBLIOTHEEK GENT

DE RECENSENT,

OOK

DER RECENSENTEN.

DE

RECENSENT,

OOK DER

RECENSENTEN.

TWINTIGSTEN DEELS EERSTE STUK.

RECENSIËN.

TE AMSTERDAM, BIJ
JOHANNES VAN DER HEY EN ZOON.
1827.

DE RECENSENT,

OOK

DER RECENSENTEN.

Tiental Leerredenen, ter aanprijzing van Christelijke deugden, door JODOCUS HERINGA, E. Z. *Te* Amſterdam, *bij* Johannes van der Hey en Zoon, 1826. In gr. 8vo. behalve het Voorberigt 298 bladz. De prijs is *f* 2. 90.

Het doet ons inderdaad genoegen, dat wij eenen nieuwen Jaargang onzer Boekbeoordeelingen mogen openen met de aankondiging van een Werk, als het boven genoemde. Ieder kent den naam van den waardigen Hoogleeraar, en ſchat denzelven met ons zeer hoog. Gelukkig de akademiſche jeugd, voor zoo veel zij tot het Leeraarambt wordt opgeleid, en zoodanigen man tot onderwijzer niet ſlechts, maar ook tot voorbeeld heeft; — gelukkig de gemeente, die in de gelegenheid is, om door zulke voordragt, geleerd en geſticht te worden; — ja. gelukkig het Vaderland, waarin zoodanige Leerredenen der lezing worden aangeboden, en dus in den uitgebreidſten kring, tot bevordering van een verlicht en werkdadig Christendom, kunnen dienstbaar zijn! Waarlijk het verwondert ons niet, dat de Hoogleeraar, na de uitgave van zijn tiental Bijbeloefeningen, telkens weder werd aangemaand, om eenen nieuwen Bundel van Leerredenen in het licht te geven. En wij zeggen hem hartelijk dank, dat hij, hoewel na lang beraad, zich tot de uitgave liet overhalen.

Wat nu de keuze betreft der hier voorkomende Leerredenen, de Hoogleeraar meldt ons in het korte Voorberigt, dat hij ter uitgave bij voorkeur de zoodanige beſtemd heeft, als door hem van tijd tot tijd wa-

A

waren uitgesproken, ter opzettelijke aanprijzing van Christelijke deugden, om dat hem, in den loop van deze eeuw, Leerredenen, geheel hiertoe ingerigt, zeldzamer waren voorgekomen, dan andere soorten van kanselarbeid. — Wij vinden hier dus Leerredenen, afgemeten, en, onzes inziens, met wijs oordeel ingerigt naar de behoefte van den tijd. En wat ook aan deze Predikatiën vooral geene geringe waarde bijzet, is, dat ze, na de openlijke voordragt, bij de uitgave ter perse, door den Hoogleeraar niet slechts beschaafd, maar ook min of meer uitgebreid werden. — „Gewoon zijnde," — schrijft hij, — „langzaam te spreken, om wel te kunnen worden verstaan, moeten mijne opstellen voor den predikstoel kort zijn. — Van hier, dat ik mij veeltijds moet vergenoegen met slechts aan te stippen, wat eene naauwkeuriger behandeling verdiende, zoo niet vereischte. Dat gebrek meende ik nu te kunnen verhelpen."

Onze Lezers gevoelen derhalve, wat zij hier, en dat van zulken echt populairen, algemeen nuttigen Prediker, wachten mogen.

De Leerredenen dragen ten opschrift: 1. *het gedurige denken aan God*; 2. *de blijdschap in* CHRISTUS; 3. *het doodelijk verderf der zonde*; 4. *het weifelen in den Godsdienst*; 5. *de aard der Christenen, onderscheiden van dien der wereld*; 6. *het betamende genot des levens*; 7. *betamende en onbetamende toorn*; 8. *de bede om behoedzaamheid in het spreken*; 9. *de bescheidenheid jegens allen*; 10. *de voordeelen en de eer van den ouderdom des vromen.*

In de *eerste* Leerrede (bl. 1—30) over *het gedurige denken aan God*, naar aanleiding van *Ps.* XVI: 8a. „*Ik stel den Heer geduriglijk voor mij*," wijst de Hoogleeraar *eerst* aan, hoe de geest des Christens werkzaam is, die gedurig aan God denkt; en tracht *daarna* zijne Hoorders tot zoodanig eene werkzaamheid van den geest op te wekken. — Allerlezenswaardigst zijn in het *eerste* deel dezer Leerrede de teekening van den aan God gedurig denkenden Christen,

ten, en de voorstelling van den heilzamen invloed, dien zoodanig aandenken te weeg brengt tot bevordering van eene Godvruchtige gemoedsgesteldheid, — gelijk dan ook het ernstig en menschkundig *tweede* gedeelte, tot *opwekking*, *verwakkering* en *versterking* dier gezindheid ingerigt, alle opmerking en behartiging verdient.

De *tweede* Leerrede (bl. 31—52) over *de blijdschap in* CHRISTUS, heeft ten tekst: 1 *Petr.* I: 8b. „*In denwelken gij nu, hoewel* [*Hem*] *niet ziende, maar geloovende, u verheugt met eene onuitsprekelijke en heerlijke vreugde*," en geeft ons *eerst*, in het algemeen, eene schets van de blijdschap des Christens in CHRISTUS; *daarna* eene aanwijzing, dat zij eene *heerlijke* en *onuitsprekelijke* vreugde is; eindelijk eene opwekking tot eene gezindheid en tot een gedrag, bij welke men zelf die vreugde aanvankelijk of bij toeneming smaken kan. Na dus in het algemeen te hebben opgegeven, wat het zij, zich in iemand, die tot ons in belangrijke betrekking staat, te verblijden, en wat de Christen aan CHRISTUS heeft, en waarom hij zich dus in CHRISTUS verblijdt, toont de Hoogleeraar aan, dat deze vreugde, den naam eener *heerlijke* vreugde verdient, omdat zij bij den echten belijder van JEZUS *wél gegrond*, *heilig*, *welwillend* en *weldadig*; *bestendig* en *eeuwigdurend* is, en laat hierop nog een enkel woord over het *onuitsprekelijke* dier vreugde volgen, — waar na dan de Leerrede met eene aanprijzing van 's menschen behoefte aan eenen Zaligmaker als JEZUS is, en eenige welgekozene vermaningen en besturingen gesloten wordt.

In de *derde* Leerrede (bl. 53—92) over *het doodlijk verderf der zonde*, wordt, na eene korte opheldering van den tekst: *Rom.* VII: 13a. „*Is dan het goede mij de dood geworden? Dat zij verre! Maar de zonde, opdat zij zoude openbaar worden zonden* [*te zijn*], *als werkende mij, door het goede, den dood*," — *vooreerst*, het doodelijk verderf der zonde voorgesteld, als daarin bijzonder blijkbaar, dat zij al het goede, het beste zelfs, dat God ons

ten leven geeft, misbruikt tot ons verderf en doodelijk voor ons maakt. — Heerlijk wordt dit ontwikkeld, *vooreerst*, ten aanzien *onzer ligchaamskrachten en zielsvermogens; ten tweede*, met betrekking tot *de voortbrengselen der natuur en de voortbrengselen van menschelijke kunst en vernuft; ten derde*, met opzigt tot *de gezellige zamenleving, zelfs met onze dierbaarste aardsche betrekkingen*; en *ten vierde*, in toepassing op *de buitengewone middelen, welke ons met en door het Evangelie zijn geschonken tot onze verbetering en zaligheid.* — Na welke heerlijke ontwikkeling, die wij met een onuitsprekelijk genoegen gelezen hebben, en waarvoor wij den Hoogleeraar hartelijk dank zeggen, in het *tweede* gedeelte der Leerrede zeer krachtig wordt opgewekt tot gezindheden en gedragingen, welke, door Gods genade, kunnen dienen, om dit verderf der zonde te doen ontvlieden, wordende te dien einde aangeprezen *vooreerst*, het koesteren van eenen innigen afkeer van, eene diepe verontwaardiging en verootmoedigende schaamte over de zonde, *ten tweede*, het stellen van den hoogsten prijs op de Goddelijke genade, en het dankbaar gebruik maken van dezelve, *ten derde*, het zich bevlijtigen op de beoefening der godzaligheid.

In de *vierde* Leerrede (bl. 93—129) *tegen het weifelen in den Godsdienst*, naar aanleiding van 1 *Kon.* XVIII: 21[b]. „*Hoe lang hinkt gij op twee gedachten?*" wordt men, na eenige opheldering van den zamenhang en zin van den tekst ontvangen te hebben, *vooreerst* opmerkzaam gemaakt op de treurige gesteldheid der belijders van den Christelijken Godsdienst, van welke men met regt zeggen kan: *zij hinken op twee gedachten*; en *daarna*, voor zoo veel men dit doet, door de voorstelling der beschamende en dreigende vraag: *hoe lang weifelt gij alzoo in den Godsdienst?* genoopt om het niet langer te doen. — In het *eerste* gedeelte toont de Hoogleeraar aan, *vooreerst*, dat het geloof, de redelijke overtuiging, bij niet weinige belijders van den Christelijken Godsdienst, op twee gedachten hinkt:

ten

ten tweede, dat dit weifelen niet minder plaats heeft in de gezindheid des gemoeds om een Godsdienstig leven te leiden, overeenkomstig de voorschriften van het Evangelie. En, na in het *tweede* hoofdgedeelte der Leerrede eenige ontschuldigingen, die bij het hinken op twee gedachten dikmaals worden ingebragt, volkomen van alle kracht beroofd, en eenige hulpmiddelen tegen dit kwaad aangeprezen te hebben, eindigt de Hoogleeraar zijne aanmaningen met eene God verheerlijkende uitboezeming bij aanleiding van *Jud*, vs. 24, 25: gevende hij in eene aanteekening hierop te kennen, dat, naar zijn inzien, de lezing μόνῳ Θεῷ met weglating van σοφῷ te verkiezen is; weshalven wij dan ook hier vertaald vinden *den eenigen God*, in plaats van, naar de gewone Nederl. Overzetting, *den alleen wijzen God*.

De *vijfde* Leerrede (bl. 130—157) over *den aard der Christenen, onderscheiden van dien der wereld*, naar aanleiding van *Joh*. XVII: 16ª. „ *Zij zijn niet van deze wereld*," geeft ons, na een woord over de gelegenheid, waarbij, en de personen, ten aanzien van welke de Zaligmaker dit zeide, *vooreerst*, eene ophelderende aanwijzing van hetgeen Hij bedoelde, wanneer Hij sprak van *de wereld*, en van *een zijn uit de wereld*; toont *ten tweede*, in onderscheiden, zeer wel gekozen, opmerkingen aan, dat zoodanig eene getuigenis, ook nog ten onzen tijde, op ware Christenen toepasselijk is; en wordt, *ten derde* besloten met een gemoedelijk onderzoek, of men al of niet uit de wereld zij, en eenige zeer ernstige aanmaningen aan de zulken, 1. die openlijk de grondbeginselen en zeden dezer wereld volgen; 2. die voorheen zich voegden bij het gezelschap van des Heilands vrienden, maar nu weder zich hebben laten verlokken door de betooveringen der wereld, of althans schijnen te weifelen in hunne keus; 3. die getrouw zijn gebleven aan hunne belofte om niet van de wereld te zijn. — Op bl. 136 staat aan den voet der bladzijde *Joh*. vermoedelijk is hier uitgelaten XIV: 1—3.

De *zesde* Leerrede (bl. 158—179) over *het be-*

tamende genot des levens, naar *Pred.* IX: 9ª. „*Geniet het leven*," houdt dezen gang, dat, na eene Inleiding tot de opgave van den zamenhang, waarin de genoemde woorden van SALOMO voorkomen, *eerst* de raad des wijzen Konings, zoo als dezelve in den tekst is uitgedrukt, wordt voorgedragen; *daarna* die raad, in deszelfs uitgestrektheid, naar het onderwijs van het Evangelie nader wordt kenbaar gemaakt, en *eindelijk* den Hoorderen voor geheel hun volgend leven wordt aangeprezen.

In de *zevende* Leerrede (bl. 180–221) over *betamenden en onbetamenden toorn*, naar *Efes.* IV: 26ª. „*Wordt toornig en zondigt niet!*" heldert de Hoogleeraar in de Inleiding den letterlijken zin van zijnen tekst kortelijk op, — en toont in het *eerste* deel der Leerrede aan, in welken zin PAULUS het toornig worden goedkeurt, en in het *tweede*, welke zonden hij bij het toornig worden afkeurt. Het *eerste* deel handelt dan over den *betamenden* toorn. Voortreffelijk is in het *eerste* gedeelte de beschrijving van den toorn in zijnen aard, onderscheiden rigtingen en uitwendige kenmerken, en geheel overtuigend de aanwijzing, dat er een *betamende* toorn bestaat; eene aanwijzing, die vervolgens wordt opgehelderd door de voorbeelden van PETRUS, vooral ook van den *Heiland*, ja, van *God* zelven, en verdedigt tegen eenige Schriftplaats des N. V., die allen toorn schijnen te verbieden. Hierop wordt in het *ander* gedeelte aangetoond: *eerst*, op welke onderscheidene wijzen de toornige zich ligtelijk te buiten ga, namelijk, als hij toornig wordt, *zonder goede en duchtige redenen; de maat te buiten gaat, zich ontijdig vertoornt, in den toorn overijlde besluiten neemt en ten uitvoer brengt; anderen verongelijkt en beleedigt; door alle eigenlijk gezegde wraakzucht, haat en onverzoenlijkheid; en eindelijk door zich toe te geven in ligtgeraaktheid en oploopendheid.* Na dit alles in het licht gesteld te hebben, overweegt de Hoogleeraar *ten tweede*, hoe zondig dit zij, te weten, de zoo tot zonde toornige brengt zich zelven eene onberekenbare schade toe; is verderfelijk voor de maat-

schap-

ſchappij; zondigt tegen God den opperſten Wetgever en tegen JEZUS CHRISTUS, onzen Zaligmaker en Heer. — Deze drie opmerkingen in toepasſing op zijne hoorders behandeld, en nog met een woord alle ontſchuldigingen, van welke zij, die toornen en daarbij zondigen, zich dikmaals bedienen, in hare ijdelheid ten toon geſteld hebbende, ſluit de Hoogleeraar deze belangrijke Predikatie met de volgende raadgevingen: *beoordeelt u zelven onpartijdig; oordeelt billijk en bezadigd over de gebreken en misdaden van de menſchen; vermijdt, zoo veel gij kunt en moogt, wat uwen toorn te ſpoedig en te ſterk in werking zoude brengen; wapent u met moed en geduld tegen hetgeen gij niet kunt ontwijken of verbeteren; ſlaat de voorbeelden van wel en kwalijk beſtierden toorn, ten uwen nutte, gade; oefent u dagelijks, in het regelen van uw gemoedsbeſtaan en gedrag, naar het voorſchrift van het Evangelie!*

De *achtſte* Leerrede (bl. 222–255) handelende over *de bede om behoedzaamheid in het ſpreken*, naar aanleiding van *Ps.* CXLI: 3. „*Heere! zet eene wacht voor mijnen mond! Behoed de deur mijner lippen!*" geeft, na eene korte opheldering en omſchrijving van den Tekst, bij voorlichting van het Evangelie van onzen Zaligmaker JEZUS CHRISTUS, in overweging, hoe wij, als Christenen, DAVIDS bede en *kunnen* en *moeten* overnemen. — Wat het *eerſte* betreft, dat wij, namelijk, als Christenen DAVIDS bede *kunnen* overnemen: dit wordt aangewezen in de beantwoording van twee vragen: *hoe?* en *wanneer?* — *Hoe* wij DAVIDS bede kunnen overnemen wordt aangetoond in de ontwikkeling dezer beide bijzonderheden, dat, wie het doet naar den eisch van het Evangelie, *groote ontdekkingen en beloften gelooft*, en *gewigtige lesſen van het Evangelie opvolgt*. Vraagt men nu wijders: *wanneer* de Christen de voorgeſtelde bede tot de zijne kan maken, wij vinden hiertoe de bijzondere aanleidingen opgegeven in des Christens eigene omſtandigheden en in die van de menſchen, met welke, of in de tegenwoordigheid van welke hij te ſpreken of te hande-

delen heeft. — Met bijzondere naauwkeurigheid noemt de Hoogleeraar hier de voornaamste voorvallen des levens op, waarbij behoedzaamheid in het spreken zeer te pas komt, en voegt ten slotte er nog eene aanmerking bij, over het spreken van afwezigen in geschrifte. — In het *tweede* hoofdgedeelte der Leerrede, strekkende ten betooge, dat zij, als Christenen, DAVIDS bede *moeten* overnemen, wordt men bepaald bij de algemeene noodzakelijkheid en het groote nut hiervan, en aangemaand, om ook van onze zijde het onze te doen, door ons in de kennis van onzen pligt te oefenen, en te laten waarschuwen door de voorbeelden van menschen, die, door het misbruik der tong, zich zelven hebben vernederd en onheil in de maatschappij gesticht hebben; maar ook niet tot een ander uiterste, vreesachtigheid, namelijk, in het spreken, waar het zwijgen onbetamend zijn zoude, over te slaan.

In de *negende* Leerrede (bl. 256—273) over *de bescheidenheid jegens allen*, naar *Filipp.* IV: 5ᵃ. „ *Uwe bescheidenheid zij allen menschen bekend*," houdt de Hoogleeraar, na eene beknopte opheldering van den tekst, en daarin bijzonderlijk eene naauwkeurige opgave van hetgene men door bescheidenheid te verstaan hebbe, de aandacht zijner Lezers bezig, *vooreerst*, met eene in eenige hoofdtrekken voorgedragen schets van het bestaan van den bescheidenen mensch; *ten tweede*, met de aanwijzing, dat deze bescheidenheid den waren Christen eigen is; *ten derde*, met de opwekking, om die deugd te beoefenen, en aan allen, zoo veel mogelijk, kenbaar te maken.

In de *tiende* Leerrede (bl. 274—298) over *de voordeelen en de eer van den ouderdom des vromen*, naar aanleiding van *Spr.* XVI: 31. „ *De grijzigheid is eene sierlijke kroon: zij wordt op den weg der geregtigheid gevonden*," neemt de Hoogleeraar *eerst* uit die spreuk aanleiding, om te denken over de voordeelen en de eer, welke aan den ouderdom des vromen verbonden zijn, en wekt *daarna* op, om den raad te hooren, welke het Evangelie van onzen

Heer

Heer JEZUS CHRISTUS geeft aan menschen van elken leeftijd, ten einde zij in deze voordeelen en in deze eer mogen deelen. — In het *eerste* gedeelte vinden wij, na eene duidelijke opheldering der tekstwoorden, aangewezen, wat ons de aard der zaak en de ervaring leeren 1. van de voordeelen, 2. van de eer, welke met den ouderdom des Godvruchtigen verbonden zijn, en eene bedenking, uit het lastige en onaangename des ouderdoms afgeleid, opgelost: waarna het ten taak voor het *tweede* gedeelte opgenomene in eenige zeer ernstige en menschkundige vermaningen en besturingen van menschen van jeugdigen leeftijd en van ouden van dagen, behandeld wordt.

Dat ook beide deze laatste Leerredenen, hoewel van korter' omvang, van hoog aanbelang zijn, zullen onze Lezers zelven uit de opgave van derzelver hoofdinhoud genoegzaam hebben ingezien.

Tot eene proeve intusschen van de waarde van dezen Bundel, zoo wel wat de zaken als den stijl betreft, kiezen wij uit de *derde* Leerrede, over *het doodelijk verderf der zonde*, het volgende: „Voortreffelijke *ligchaamskrachten* en *zielsvermogens* heeft onze goedertierene Schepper den mensch gegeven, tot zijn heil. Maar hoe jammerlijk worden dezelve misbruikt, door de zonde, tot ons doodelijk bederf! Dit is het *eerste*, dat onze opmerking wekt."

„Welk een verbazend schoon gewrocht is ons *ligchaam*, zoo geschikt tot een werktuig voor de ziel, en toegerust met alles, waardoor het, op deze aarde, aangenaam en nuttig leven kan."

„Ziet, bid ik U, in *elken* gezonden *mensch*, die voeten, welke het ligchaam dragen, werwaarts de mensch geroepen wordt door pligt en belang! De zonde zweept ze voort, om te rennen op de wegen des verderfs. — Ziet die handen en vingeren, welke zoo veel schoons en nuttigs bereiden en uitrigten kunnen! De zonde maakt ze zich dienstbaar, tot allerlei werken der ijdelheid en ongeregtigheid. — Denkt aan de inwendige deelen des ligchaams, die geschikt zijn, om onze spijzen te nuttigen en het geheele ligchaam te voeden! De zonde bederft ze, en houdt ze bezig, met hetgene de gezondheid benadeelt,

 de

de krachten verteert, den dood verhaast. — Let op de edele zintuigen van gevoel, reuk en ſmaak, bijzonder op die van het gezigt en gehoor! Hoe weldadig is elk derzelve, om ons kennis en genot te bezorgen, van alle zinnelijke voorwerpen, nuttig om door ons genoten en opgemerkt te worden! Maar, ach! hoe kittelt en ſtreelt de zonde, hoe verlokt en verbijstert de zonde, door het rieken van verderfelijke geuren, door het ſmaken van ongezonde lekkernijen, door het hooren en zien van voorwerpen, voor welke oor en oog behoorden geſloten te zijn! — Let op dat uitmuntende ſpraakvermogen, waardoor wij in ſtaat zijn, om onze gedachten, aandoeningen en gezindheden, aan elkander mede te deelen, elkander de waarheid te openbaren, met onderwijs, raad, vermaning en troost, te dienen! De zonde, helaas! maakt zich meester van de tong, en dat kleine lid, hoe groot een kwaad ſticht het, door zot geklap, door leugen en laster, door gekijf en en ſcheldwoorden, ja, door het lasteren van God, die ons het ſpraakvermogen geeft."

„ Is iemand *bijzonder begiftigd* boven anderen, met *voortreffelijke* hoedanigheden des ligchaams, de zonde doet dezelve zoo veel te ſchadelijker zijn. Zij misbruikt de ſchoonheid tot een aanlokſel van wellust; de ſpierkracht tot gewelddadigheid; de ſcherpheid der zintuigen tot verſchalking; de welbeſpraaktheid tot vleitaal en bedrog; en al wat uitſtekend is, tot hoogmoed en vermetelheid."

„ Zoo worden dan de voortreffelijke ligchaamskrachten, ons door God geſchonken tot ons heil, door de zonde jammerlijk misbruikt tot ons verderf."

Met moeite weerhouden wij ons van meer over te nemen. Doch elk herkent reeds den meester in de kunst van wel, dat is, in verſtaanbaren ſtijl, waardig en nuttig te ſpreken. God ſterke den voortreffelijken man nog lange tot zijne hoogbelangrijke werkzaamheden, en blijve hem ſtellen tot den uitgebreidſten zegen voor de ſtuderende jeugd, voor welke hij altijd zoo geheel de vaderlijke vriend is, voor de Utrechtſche Gemeente, en geheel de Proteſtantſche Kerk in ons Vaderland!

Twee-

Tweetal Leerredenen, ter gelegenheid van de algemeen heerschende Ziekte in ons Vaderland, en ten voordeele mijner door dezelve ongelukkige en behoeftige landgenooten, door G. C. VAN BALEN BLANKEN, *Predikant te* Hognum *en* Wadwaij *in* Noord-Holland. *Te* Amsterdam, *bij* Johannes van der Hey en Zoon, 1826. In gr. 8vo. 46 bladz. De prijs is *f* 0.60.

Onder de Leerredenen van den dag verdienen deze beide gunstige onderscheiding, niet alleen om het liefdadig oogmerk, waarmede dezelve worden uitgegeven, en dat op den titel staat uitgedrukt, maar ook om derzelver inhoud en vorm. — De eerste heeft ten tekst 2 *Chron.* XVI: 12, en de strekking, om de belangrijke kunst aan te leeren van wél ziek te zijn, dat is, dat men zijnen ziekelijken toestand voor zich leerzaam en nuttig make, en door geene verkeerde gemoedsgesteldheid zijne bezoeking verergere.

In de Inleiding tot de behandeling van zijn onderwerp, geeft de Heer v. B. B. in het kort de geschiedenis op, tot welker verhaal de aanteekening in den tekst behoort, en doet daarbij kennen, wat het beteekende, dat ASA in zijne krankheid God niet zocht, maar de Medicijnmeesters. Daarop spreekt hij dan in de eigenlijke Leerrede over *eene verkeerde gemoedsgesteldheid in krankheid*, waartoe hij *eerst* op de oorzaken van eene verkeerde gemoedsgesteldheid in krankheid, (van welke gemoedsgesteldheid de aard reeds in de voorstelling van AZA's gedrag geschetst was) wil hebben acht gegeven; *daarna* de hulpmiddelen er tegen in aanmerking neemt; en ten laatste met een woord van toepassing besluit. — Als oorzaken eener verkeerde gemoedsgesteldheid in krankheid geeft v. B. B. op 1. voorbijzien van God, voortvloeijende of uit een volslagen ongeloof aan God, of uit eene vervreemding van God en zijne dienst; 2. een on-

onmatig steunen op menschelijke hulpmiddelen. — Hiertegen prijst hij als hulpmiddelen aan 1. doelmatige Godsdienstoefening; 2. rustige of vertrouwewelijke gedachten van God, 3. het gebed tot God, dat Hij de aangewende pogingen tot herstelling zegene. In de toepassing eindelijk spoort hij daartoe aan, dat door zijne rede de Hoorders zich in gezonde dagen mogen laten opwekken tot zulk een gemoedsbestaan, dat geene verkeerde gesteldheid der ziel hun in ziekte of ook wel bij hun sterven, nadeelig zij; en zoekt hen door zijne gedane herinnering hunne verpligting te doen gevoelen, dat elk in zijnen stand, bij zijne zieke land- en geloofsgenooten tot een ernstig en blijmoedig sterven, de beste zielsgesteldheid opwekke.

De tweede Leerrede over *Ps.* LXVI: 5 — wekt — na een woord over den Psalm in het algemeen te hebben voorgesteld, — *vooreerst*, tot het onderzoek op, of wij ook redenen hebben, om in deze dagen de woorden des Dichters tot de onze te maken; toont *vervolgens* de nuttigheid aan van zulk een letten op de daden des Heeren, — en spoort daartoe *eindelijk* in het toepasselijk gedeelte aan. – Als billijke redenen om ook in deze dagen (1) des Dichters woorden de onzen te maken, geeft v. B. B. op, het merkwaardige in den loop der natuur gedurende den laatsten zomer, en het opmerkelijke van den jongstleden herfst. — Ten bewijze van het nut, met een aandachtig letten op de daden des Heeren verbonden, toont de Leeraar aan, dat wij in zoodanige omstandigheden de duidelijke kenmerken zien van Gods alles te boven gaande hoogheid; Gods vrijmagtige regering in het rijk der natuur, en in dat der menschen; 's Heeren wijsheid en goedheid; — en eindelijk tot zoodanige opmerkzaamheid aansporende, gebruikt hij daartoe de drangredenen: wij zijn zinnelijke menschen; leven onder vele zorgen en bezigheden in den gezonden dag; en zijn zoo ligtelijk voor teruggang in het goede vatbaar, in nadruk zwak.

De-

(1) Deze Leerrede is uitgesproken in het najaar van 1826.

Deze Leerredenen loopen dus vrij gelijdelijk af, bevatten veel goeds, en verdienen daarom alle aanprijzing. De Heer v. B. B. ga voort in zulken goeden geest tot zijne Gemeente te spreken, en het kan niet missen, of hij zal onder den Goddelijken zegen voor haar tot groot nut zijn.

Algemeen Regtsgeleerd Magazijn, door Mr. W. Y. VAN HAMELSVELD, *Raad in het Hoog-Geregtshof te* 's Gravenhage. *Eerste Stuk. Te* Delft, *bij* de Wed. J. Allart, 1826. In gr. 8vo XII en 170 bladz. De prijs is *f* 2. 10.

De waarneming, welke de Heer VAN HAMELSVELD bij het verzamelen van de Gewijsden van het Hoog-Geregtshof maakte, dat hij veel voor de beoefenaars der regtsdaden van belang moest voorbijgaan, wilde hij niet te verre van het oogmerk, waartoe die verzameling was ingerigt, afwijken, gepaard met het zijn Ed. meer en meer bekend geworden verlangen, om, bij de Arresten van het Hoog-Geregtshof, ook de conclusiën van het openbaar Ministerie gevoegd te zien, hebben hem, blijkens het Voorberigt, in den nazomer van 1825, het voornemen doen opvatten, om eenige *questiën*, *judiciële stukken* en *conclusiën*, als Bijlagen tot die verzameling van Gewijsden bijeen te brengen, en in het licht te geven, in een Tijdschrift, aan de Regtsgeleerdheid toegewijd. Het is dus uit dit oogpunt, dat de Schrijver hetzelve beschouwd wil hebben, en het zou zoo onoordeelkundig als onregtvaardig zijn, als men het aan andere beginselen toetsen wilde; vooral, daar de Schrijver bij herhaling aanwijst, dat hij zijn werk uit dit standpunt, en uit dit standpunt alleen, wil beschouwd en beoordeeld hebben, zoo zegt hij bl. VI nog eens, dat hij „ wel bepaaldelijk het Tijd„ schrift in een zeer naauw verband houden wilde „ met de verzameling van Gewijsden, zoodanig, „ dat het steeds als eene *Bijlage* tot dezelve zoude „ moe-

„ moeten dienen, en, als het ware, *één geheel* met de„ zelve zoude moeten uitmaken;" en bl. VIII, dat het „ als een *aanhangsel* of *vervolg* van de verza„ meling van Gewijsden van het Hoog-Geregtshof „ zal mogen en kunnen beschouwd worden."

Bij uitstek aangenaam was het den *Rec.* deze bedoeling des Schrijvers in het Voorberigt zoo duidelijk en stellig te vinden uitgedrukt, omdat daaruit al aanstonds de bedenking werd opgelost, welke zich bij de inzage des ti els had opgedaan, of niet de uitgave van dit Magazijn de voortzetting zou kunnen belemmeren der *Bijdragen tot Regtsgeleerdheid en Wetgeving*, door de Amsterdamsche Hoogleeraren Mr. C. A. DEN TEX en Mr. J. VAN HALL, ondernomen, en waarvan nog in geen beoordeelend Tijdschrift is gewag gemaakt, offchoon van hetzelve reeds vier Nommers, het *eerste* Deel uitmakende, zijn uitgegeven. Deze Bijdragen toch hadden vroeger het licht gezien en nog vroeger was de toekomstige uitgave van dezelve aan die Regtsgeleerden, wier medewerking verlangd werd, bekend gemaakt; zoodat de uitgave van elk ander algemeen regtsgeleerd Tijdschrift, op zijn minst genomen, moest bevreemden.

Uit het oogpunt, door den Schrijver zelven aangewezen, (en dit is het eenige, waaruit ook wij het Algemeen Regtsgeleerd Magazijn beoordeelen willen) uit dit oogpunt het Tijdschrift beschouwende, valt al aanstonds het opschrift van zelve in het oog. Bijlagen tot eene verzameling van Gewijsden mogen tot opschrift voeren: *Pleidooijen*, *Conclusiën*, enz., of ook *Verzameling van Judiciële Stukken*, tot de Gewijsden van het Hof betrekkelijk; maar dezelve den uitgebreiden titel van *Regtsgeleerd Magazijn* en vooral van *Algemeen Regtsgeleerd Magazijn* te geven, dat is de koopers iets geheel anders beloven, dan men voornemens is aan dezelve te geven. De Heer VAN HAMELSVELD had hiermede zoo veel te meer voorzigtig moeten zijn, daar hij den titel van zijne *Bijlagen tot de verzameling van Gewijsden*, zonder eenigen twijfel eerst na de uitgave der zoo even genoemde *Bijdragen* heeft doen afdrukken, al aarzelen wij

wij geen oogenblik zijne verzekering aan te nemen, dat hem N°. 1 der Bijdragen eerst in handen is gekomen, na dat de eerste bladen van zijn Tijdschrift reeds waren afgedrukt en dat hij *vooraf van de toekomstige uitgave van dezelve geheel niets geweten heeft.* Hij zou door het kiezen van eenen anderen titel den *schijn* althans van eene poging tot onderkruiping van dat Tijdschrift zijn ontgaan, terwijl hij nu misschien zoo wel anderen, als ons zelven, de Voorrede voor de verzameling van Vonnissen in zaken van Koophandel van den Heer STERLING onwillekeurig herinnert. Doch genoeg hiervan. Gaan wij liever tot den inhoud van het Tijdschrift zelve over.

Wij vinden hier in de eerste plaats, bl. 1—43, een opstel *over woonsteden en ingezetenen.* Daarbij neemt de Schrijver, bl. 4 en 5, aan, dat men bij het hedendaagsche Regt slechts éénе woonstede hebben kan. MERLIN beweert in zijn *Répert.* op het woord *domicile*, §. 8. het tegendeel, en het gevoelen van den Heer v. H. had dus wel eene meer naauwkeurige ontwikkeling vereischt, vooral, daar hetgeen hij tegen de onderscheiding, door Fransche Regtsgeleerden tusschen *domicile réel* en *domicile apparent* aangenomen, en tot het aanwijzen van de onderscheiden beteekenis van het woord *domicile* en *demeure*, tegen MERLIN op het woord *demeure*, in het midden brengt, voornamelijk op het door hem aangenomen beginsel, dat men slechts één domicilie hebben kan, berust. Tot deze opmerkingen zegt de Schrijver aanleiding gekregen te hebben door twee vragen, welke bij het Hof zijn behandeld geworden. De eerste was deze, of een militair, en wel bepaaldelijk een plaatselijke Kommandant, tot die personen behoort, welke dáár, waar zij hunne functiën uitoefenen, volgens B. Wetb. art. 106, eene woonplaats geacht worden te hebben: eene vraag, bij Arrest van den 11den Jan. 1826, met het hoogste regt, door het Haagsche Geregtshof ontkennend beantwoord. De tweede vraag betrof de personen, van welke volgens de Wet van 22 Dec. 1817 een regt van successie kan geheven wor-

worden; waaromtrent het Hof bij vonnis van 15 Julij 1825, beslist heeft, dat een geboren Nederlander, in 1810 Klerk ter Secretarij in *Demerarij* geworden, als zoodanig in 1816 aan het Engelsche Gouvernement den eed hebbende afgelegd, en vervolgens gedurende een tijdelijk verblijf in de Nederlanden aldaar overleden zijnde, geenszins als *ingezeten*, van wiens nalatenschap een successieregt kon geheven worden, moest worden beschouwd. Natuurlijk zullen deze Arresten in de verzameling van Gewijsden worden opgegeven. De Heer v. H. zal er als dan, volgens zijne gewoonte, de gronden, van wederzijde aangevoerd, bijvoegen, en zóó zullen de Lezers dier verzameling nog eens den hoofdinhoud van hetgeen zij hier, bl. 17—42 vinden opgeteekend, te lezen ontvangen. Men zou dus deze eerste Bijlage voor die verzameling welligt missen kunnen.

Het tweede stuk, bl. 43—59, bevat een uittreksel uit eene pleitmemorie van den bekenden Haagschen Advokaat DE JONGE, over het regt van den dertienden penning, waarbij hetzelve als afgeschaft wordt voorgesteld, als behoorende tot die heerlijke regten, welke uit het leenstelsel afkomstig zijn. Onze Lezers weten, dat het Hof bij arrest van 16 April 1824, het tegenovergesteld gevoelen heeft aangenomen, en zijn wederom door den Heer VAN HAMELSVELD zelven in zijne verzameling van Gewijsden, I. deel bl. 357—380 met den inhoud van dit betoog bekend geworden. Het is alleen de naauwkeurigheid, waarmede de Heer DE JONGE gewoon is de zaken, waarvan de verdediging hem wordt opgedragen, te behandelen, welke de opneming van dit uittreksel in dit Magazijn waarde geven kan.

In de derde en vierde plaats, bl. 60-76 en 76-75, treffen wij hier twee conclusiën van den Heer Advt. Generaal HUYGENS aan; de eerste ten betooge, dat van zekere acte van Boedelscheiding door het bestuur der registratie een zoogenaamd *droit de mutation* kan gevorderd worden; de tweede, tot de uitlegging eener testamentaire dispositie betrekkelijk: beide door het Hof

Hof bij Arrest van 10 Febr. 1826 en 3 Maart 1826 bekrachtigd.

De tot dusverre opgegeven ſtukken, ſtaan alle inderdaad in verband met de verzameling van Gewijsden, voor zoo verre deze of bereids is uitgegeven, of vervolgens uitgegeven zal worden, en de voornaamſte bedenking, die de Lezer ongetwijfeld met ons zal gemaakt hebben, is deze, of het wel noodzakelijk was voor deze Bijlagen, waarvan de hoofdzaak zeer gemakkelijk met die verzameling had kunnen vereenigd worden, een afzonderlijk Tijdſchrift uit te geven? Van een' geheel anderen aard is onze aanmerking op het ſtuk, voorkomende op bl. 75—127, alwaar de vraag behandeld wordt, *of de wederinvoering der Jurij bij de nieuwe wetgeving van Lijfſtraffelijke Regtspleging voor ons noodzakelijk en te wenſchen zou zijn?* Wij deelen daarbij van ganſcher harte in de ontkennende beantwoording der vraag, en zouden dit doen, al waren de gronden daarvoor met meer beknoptheid opgegeven; doch wij zoeken te vergeefs naar het verband van dit opſtel met de verzameling van Gewijsden. Het ſtaat daartoe in geen de minſte betrekking, en de plaatſing van hetzelve kan derhalve, uit het boven door ons, met de eigen woorden des Heeren VAN HAMELSVELD, aangewezen oogpunt beſchouwd, niet als gepast worden aangemerkt.

In een naauwer verband dan het zoo even vermelde zal, voor het vervolg althans, de concluſie van den Subſt. Advt. Gen. SCHOLTEN VAN OUD HAARLEM, bl. 127—154, tot de verzameling van Gewijsden ſtaan. Dezelve is belangrijk en op eene zeer naauwkeurige wijze uitgewerkt. Hoofdzakelijk wordt daarbij de vraag behandeld, *of de misdaad van valschheid niet wordt begaan door het affnijden of affcheuren van de creditzijde van eene rekening courant, onder de debetzijde geteekend, wanneer daardoor die geteekende debetzijde tot bewijs van gevolgde betaling ten onregte wordt aangevoerd.* Teregt ziet de ſteller daarin zoo wel eene alteratie van een echt, als de vervaardiging van een valsch ſtuk.

B Na

Na deze opstellen, waarvan de eersten onder het opschrift *Burgerlijk Regt* de beide laatsten onder dat van *Lijfstraffelijk Regt* gebragt zijn, volgt eene afdeeling van *Aanschrijvingen*, houdende, bl. 144-149, vier circulaires van den Procureur Generaal bij het Hoog-Geregtshof aan de Procureurs-Crimineel en de Officieren, welke uit den aard der zake voor het algemeen weinig belangrijk zijn. Ten slotte vinden wij, bl. 149—170, onder het het opschrift *Nederlandsche Regtsgeleerdheid*, vooreerst, de aankondiging van de verzameling van Vonnissen in zaken van koophandel van de Regtbank te *Amsterdam*, door Mr. J. J. UYTWERF STERLING, waaromtrent de Heer v. H. zegt: „ zich te onthouden van eenige „ aanmerkingen, omdat de Schrijver in zijn Voor„ berigt, hoezeer zonder reden, tegen hem schijnt „ gemelijk te zijn; (Nu in dien *schijn* gelooven wij niet, dat de Heer VAN HAMELSVELD zich bedrogen heeft;) ten andere, de aankondiging der Bijdragen in 10 of 12 regels, waarbij de Heer v. H. verklaart zich over deze onderneming te verblijden; voorts eene beoordeeling van het Leerb. der geregtel. Geneeskunde van Dr. MOLL, 2de Deel, en van twee regtsgeleerde, beide evenzeer geprezen inwijdings Verhandelingen van de Heeren G. A. CANNEMAN *de furto nocturno* en F. DE GREVE *de testamenti holographi historia et de hodierno ejus usu*. De *laatste* voorzeker is den Nederlandschen Regtsgeleerden een zeer welkom geschenk geweest. Wij houden ook hieromtrent onze aanmerkingen terug, deels om dat eene nieuwe beoordeeling, hier weinig belangrijk zijn zou, deels om getrouw te blijven aan onze voorloopige aanmerking, dat men dit Magazijn alleen als Bijlagen tot de verzameling van Gewijsden beschouwen moet. Wij willen hier dan ook niet bijvoegen, dat een *Algemeen Regtsgeleerd Magazijn*, zoodra het eene afdeeling voor Boekbeoordeelingen of aankondigingen daarvan bevat; zoo wel uit- als inlandsche Boekwerken moet betreffen en althans bij het vermelden der laatste volledigheid vordert. Wij hebben het gezegd en herhalen het, men behoorde deze afdeeling geheel weg te laten,

of anders daarin in ſpijt van andere Regtsgeleerde Tijdſchriften en met verandering van het vroeger opgegeven plan alles te omvatten, wat men regt heeft van een *Algemeen Regtsgeleerd Magazijn* te verwachten.

Handleiding tot de manier van Procederen voor de Regtbank van Enkele Policie. Zamen geſteld ten nutte van Vrederegters, Burgemeesters, Commisſarisſen van Policie, Griffiers, enz. Te Amſterdam, *bij* G. Portielje, 1826. In gr. 8vo. 246 bladz. (compres en net gedrukt) De prijs is *f* 2. 40.

De kennis van de manier van procederen voor de Regtbanken van enkele Policie, welker inſtelling zoo zeer met de plaatſelijke Policie in verband ſtaat, is (gelijk de Schrijver teregt in zijne Voorrede aanmerkt) onmisbaar voor Vrederegters, Burgemeesters en Commisſarisſen van Policie. — Voor deze Ambtenaren echter niet alleen, maar ook voor ieder, die in het geval is, van het zij als civiel aanklager, of als verweerder, of verdediger bij deze Regtbanken te moeten optreden is eene goede, beknopte, duidelijke, grondige en met kennis van zaken geſchrevene Handleiding tot de manier van Procederen aldaar — opgemaakt volgens de letter zelve der Wetten, dezelver toepasſing door Gewijsden en verklaring door Uitleggers — is dus *dit* Werkje van gewigt: want wij hebben hetzelve met deze woorden reeds gekenſchetst. De Schrijver moge in zijne Voorrede zediglijk zeggen: „ tot het zamen ſtellen van zijn Werk zich voornamelijk bediend te hebben van de Werken der beroemde Franſche Regtsgeleerden MERLIN, CARNOT en BOURGUIGNON, en dat het derhalve voor het grootſte gedeelte hun werk is, dat hier aangeboden wordt," — en: „ de eenige verdienſte, welke wij ons ten deze zouden durven toekennen — alles, waarop wij met beſcheidenheid po-

gen aanspraak te maken — is welligt die van eene oordeelkundige compilatie." — Wij geven hem gaarn den lof van een goed en nuttig werk verrigt, ja, eene wezenlijke behoefte voor onzen eersten en dagelijks te pas komenden trap van Regtspleging vervuld te hebben, — en op getuigenis van lieden van het vak, kunnen wij er bij vermelden, dat het Werkje ook op de proef voldoet. Wij hadden hieraan niet getwijfeld, wetende, dat de Schrijver in hetzelfde vak in eenen grooten kring en uitmuntende leerschool dagelijks werkzaam is.

Wij wenschen, dat het hem, noch als Ambtenaar, noch als Schrijver, aan aanmoediging ontbreke.

Disquisitio anatomico-physiologica, de peculiari arteriarum extremitatum, in nonnullis animalibus, dispositione, auctore W. VROLIK, *Med. Doct. Plur. soc. scient. socio. Cum 3 tabulis aeneis.* Amstelodami, *apud* C. G. Sulpke, 1826. In 4to. 18 pag. Constat *f* 1. 30.

De Heer W. VROLIK, die, gelijk bekend is, het grootste deel van den tijd, die hem van zijne Geneeskundige bezigheden overblijft, aan verschillende onderzoekingen in het vak der Ontleedkunde en Dierkunde toewijdt, was onder deze werkzaamheden door eenig verschil van denkbeelden bij onderscheidene nieuwere Schrijvers over eene belangrijke afwijking in den loop der bloedvaten bij den *Bradypus* en eenige andere diersoorten, op dit onderwerp opmerkzaam geworden en had het besluit opgevat, om deze zaak zelf te onderzoeken. Aan de ontleedkundige nasporingen, met dit oogmerk verrigt, is het dat wij deze Verhandeling te danken hebben, waarvan een kort verslag onze Lezers gewis niet dan aangenaam kan wezen.

De afwijking, waarvan wij spreken, was reeds in het jaar 1800 door den Engelschen Natuuronderzoeker CARLISLE in de *Bradypi*, in den *Lemur tardigra-*

gradus en *gracilis* ontdekt en bestaat daarin, dat de stammen der slagaders in de *extremiteiten* des ligchaams zich in onderscheidene takken verdeelen; eene bijzonderheid, wegens hare afwijking van den gewonen loop der Natuur, voorzeker alleropmerkenswaardigst. De Schrijver van het voor ons liggend zaakrijk Werkje, begon zijne onderzoekingen bij den *Bradypus tridactylus* (*l'Aï*), welk dier wij onder den naam van den *drievingerigen Luiaard* kennen. Hij vond de waarnemingen van CARLISLE, zoo hier als bij den *Bradypus didactylus* ten duidelijkste bevestigd en kon hierdoor de ongegronde tegenwerpingen van GAIMARD en anderen, op onnaauwkeurig onderzoek gegrond, geheel en al wegnemen. De zelfde takverdeeling der slagaders in de voor- en achterpooten vond VR. ook in de *Myrmecophaga didactyla*, welk dier met den luiaard in de gedaante des ligchaams zoo wel, als in de geheele leefwijze veel overeenkomst heeft. MECKEL had hetzelfde reeds vóór VR. doch minder naauwkeurig gezien en het ook met geene afbeelding opgehelderd; door de schoone en duidelijke afbeeldingen toch, welke wij hier van deze takverdeelingen der slagaders bij de *Bradypi* zoo wel als bij de *Myrmecophaga* vinden, wordt de twijfelachtige zaak geheel klaar en eens voor al in de oogen van elk onpartijdig Lezer beslist.

Het bleek verder, dat zoodanige takverdeeling der slagaders mede eigen was aan *Lemur gracilis*; voorts ook aan *Lemur spectrum* in welk laatste dier dit, voor zoo verre *Rec.* bekend is, nog nimmer was waargenomen. Gelijk in het algemeen deze zonderlinge verdeeling der bloedvaten voor de Physiologie der Dieren van groot belang is, zoo is het althans de fraaije waarneming van VR., over eenen onmiddellijken overgang van slagaderlijk in aderlijk bloed, door twee eigene vaten, op pl. I. fig. 4. *aa* afgebeeld, waardoor het kwik door de *aörta* ingespoten, door de *holle ader* terugkeerde. Onwillekeurig kwam hier het denkbeeld bij mij op, of deze vereeniging van slagaderlijk en aderlijk bloed welligt mede aanleiding

zoude geven, tot eene zekere traagheid, welke deze soorten meer dan andere zoogdieren schijnt eigen te zijn. Dit ten minste zien wij bij den mensch, wanneer door eene onnatuurlijke afwijking, in den zoogenaamden *morbus coeruleus*, het slagaderlijk bloed met het aderlijk is vermengd.

In sommige vogels, als in den Kalkoen, den Haan, de Zwaan en de Gans wordt mede in de pooten eene slagaderlijke vaatvlecht gevonden, welke echter niet in alle deelen met die der *Bradypi*, *Myrmecophaga* en *Lemures* is te vergelijken; gelijk de Schrijver ons dit door eene afbeelding bij den Kalkoen pl. III. duidelijker maakt.

In de *Manis javanica* en *Dasypus novemcinctus*, opzettelijk hiertoe door Vr. onderzocht, is geenerlei zamenvlechting der slagaders in de voor- of achterpooten te ontdekken.

Wat mag nu wel de reden zijn, van de beschrevene zonderlinge vorming der slagaders, waarvan de Natuur ons in zoo weinige diersoorten voorbeelden oplevert? Natuurlijk komt de Schrijver ten slotte zijner Verhandeling op de beantwoording dezer vraag en gelooft, dat de reden van dit verschijnsel moet gezocht worden in de leefwijze van deze dieren, die, meestal op boomen levende, bij het klimmen en het hangen aan de takken, geene snelle en afgebrokene bewegingen moeten maken, maar *aanhoudende* krachtinspanning behoeven, waartoe de opgenoemde inrigting hunner bloedvaten hen bijzonder geschikt maakt. Iedere spiervezel toch ontvangt nu eene geringe hoeveelheid bloed, hetwelk haar tot prikkel zoo wel, als tot voedsel verstrekt, terwijl de prikkel bij de gewone verspreiding der slagaderen te snel zoude zijn, om zoo aanhoudend, als hier noodig was, te werken. Is daarenboven bij het hangen aan de takken der boomen een enkel bloedvat zoo zeer geklemd, dat het geen bloed kan doorlaten, geen nood; al de anderen, die in dezelfde rigting loopen, vervangen deszelfs plaats en doen den bloedsomloop geregeld plaats hebben. *Rec.* voegt er zijn vermoeden bij, dat de vereeniging van slagaderlijk en aderlijk

lijk bloed, in den *Lemur spectrum* waargenomen en welligt ook in andere der opgenoemde dierſoorten voorhanden, waarſchijnlijk tot hetzelfde oogmerk dienſtig, en dus eene nadere bevestiging van het allezins aannemelijk gevoelen des Schrijvers is. Ter aanneming van dit gevoelen noopt ons ook de gegronde aanmerking van Vr., dat de bedoelde vaatvlecht alleen in de deelen, die tot klimmen geſchikt zijn, en dus in de pooten en in den grijpſtaart wordt aangetroffen.

Een nader en meer uitvoerig verſlag van deze Verhandeling zoude overbodig zijn, daar het gezegde genoegzaam is, om te doen zien, dat de Verhandeling van Dr. VROLIK niet alleen belangrijke bijzonderheden voor de Ontleed- en Natuurkunde der Dieren bevat, maar dat dezelve ook gegrond is op eigene, veelvuldige en moeijelijke ontledingen van onderſcheidene Dieren. Er komen in ons land zoo weinige oorſpronkelijke ſtukken uit over de *vergelijkende Ontleedkunde*, dat wij alles, wat hiertoe betrekking heeft, met dubbele belangſtelling lezen, vooral dan, wanneer wij, gelijk hier het geval is, betwiste punten opgehelderd en nieuwe en belangrijke daadzaken bij de reeds bekende gevoegd vinden. De Schrijver eindigt zijnen arbeid met de beſcheidene woorden, dat hij zijn onderwerp nog niet als afgehandeld beſchouwt, maar het ter nadere voleinding aan alle Natuuronderzoekers aanbeveelt. *Rec.* beveelt niet alleen het belangwekkend onderwerp, maar ook deze Verhandeling zelve aan de oplettendheid van alle Natuuronderzoekers aan, wel overtuigd, dat al wie dit Stuk nader zal willen behandelen, zien zal, dat de Heer VROLIK der wetenſchap op dit punt eene aanmerkelijke ſchrede voorwaarts heeft doen gaan.

De druk van het Werk is goed; de teekeningen en de gravures van den Heer SLUIJTER eenvoudig en duidelijk, dat is, aan het oogmerk voldoende.

doen opmerken, vooral ook met oogmerk om de Geneeskundigen, die op andere plaatsen eene diergelijke of dezelfde ziekte hebben waargenomen, mede ter bekendmaking hunner bevindingen dringend uit te noodigen. Mogt door zoodanig een algemeen overzigt der ziekte de juiste oorzaak derzelve bekend worden, en dit de plaatselijke regeringen in staat stellen, om met ernst en ijver al die maatregelen van voorzorg te nemen, welke eene diergelijke ramp in het vervolg zoo al niet voorkomen, ten minste aanmerkelijk verminderen kunnen. Mogten ervarene en bekwame mannen den oorsprong der ziekte op onderscheidene plaatsen vergelijken en de Overheid door hunnen raad voor het vervolg voorlichten. Men onderzoeke dan inzonderheid, aan welke oorzaken het te wijten zij, dat eene overigens zoo gezonde plaats, als *Groningen*, thans *meer* dan andere steden is aangetast en bijkans een twaalfde deel van hare bevolking verloren heeft. Is dit alleen aan natuurlijke oorzaken toe te schrijven, of, gelijk het *Rec.* waarschijnlijker voorkomt, mede aan eenige gebreken in de *geneeskundige Politie*, de verbetering waarvan de stellige pligt der Regering gebiedend vordert.

De Schrijvers van dit Werkje zoeken de oorzaak der ziekte te *Hoorn*, inzonderheid in de groote warmte van den afgeloopen zomer, waardoor de huid en de buiksingewanden verzwakt, de werking der gal eerst door de groote hitte verhoogd en daarna, bij het ophouden der warmte zoo veel te meer verminderd was, waaruit de gewone gal- en najaarskoortsen dit jaar veel algemeener waren en nu en dan een bedenkelijker karakter aannamen, offschoon zij hunne *intermitterende* eigenschappen niet verloren. Tot verergering der kwaal bragt ook het volksvooroordeel bij, dat de koorts een gewoon verschijnsel in het najaar was, waarvoor men geene geneeskundige hulp behoefde; zoodat men te *Hoorn*, even als op meer plaatsen van ons land, tusschen *ziekte* en *koorts* onderscheid maakte, en de laatste alleen door huismiddelen, als bittere kruiden, enz. trachtte te verdrijven.

Bij vele zieken zagen de Schrijvers ook waterzucht, als *hydrops anatarca* en *ascites*; waarbij *Rec.* zich niet kan weerhouden de vraag te opperen, of dit ook veroorzaakt kon zijn door eene ziekelijke aandoening der *milt*, welke gedurende den nazomer meer dan andere buiksingewanden bij lijkopeningen ſcheen te lijden. Wij weten niet en twijfelen er zelfs aan, of de Schrijvers, door de geringe ſterfte te *Hoorn*, in de gelegenheid zijn geweest, om lijkopeningen te doen, welke hierover gewis veel licht zouden verſpreid hebben; doch wij hopen, dat dit op andere plaatſen niet alleen zal gedaan zijn, maar dat men ook den uitſlag dier lijkopeningen, ten algemeenen nutte, aan het Publiek zal bekend maken.

De behandeling der Heeren MULDER en ROELANTS was zeer eenvoudig, hetgeen mede over de meerdere goedaardigheid der ziekte te *Hoorn* geen' twijfel over laat. Met *amara*, *resolventia* en *tonica* konden zij zeer veel doen en waren zoo gelukkig, niet dan zeer weinige lijders te verliezen. De *sulphas Chininae*, welke op andere plaatſen zoo menigen zieken als met een' tooverſlag van den oogenſchijnlijkſten dood gered heeft, was te *Hoorn* minder aangewezen en bragt zelfs nu en dan nadeelige verſchijnſelen te weeg. In het Voorberigt waarſchuwen de Schrijvers de zoodanigen onder de Geneesheeren, die de ziekte voor eene ontſteking van maag en ingewanden houden, om met hunne *theoriën* voorzigtig te zijn, daar de *praktiſche* ondervinding hun, ten minſte te *Hoorn*, ten klaarſte heeft doen zien, dat de geheele ziekte integendeel uit eene te groote zwakte van maag en ingewanden ontſtaan is.

Het zij *Rec.* vergund, om ten ſlotte de tolk te zijn der gevoelens van het Vaderland, hetwelk zoowel aan de Heeren MULDER en ROELANTS, als aan zoo vele andere Geneesheeren, die der lijdende menschheid te hulp zijn gekomen, de hartelijkſte gevoelens van dankbaarheid toedraagt. Mogt de Geſchiedſchrijver, die eenmaal een algemeen geneeskundig verſlag der noodlottige ziekte van 1826 zal ge-

geven, tevens de menschlievende hulp der Nederlandsche Natie vermelden en de namen dier edeldenkende Geneesheeren, die getoond hebben hun leven voor hunne medemenschen veil te hebben, der vergetelheid ontrukken!

Het vijf en twintigjarig bestaan van het Natuur- en Scheikundig Genootschap te Groningen, *plegtig gevierd op den 1sten Maart* 1826, *door* TH. VAN SWINDEREN, *Ridder van de Orde van den Nederlandschen Leeuw, Secretaris van voornoemd Genootschap. Te* Groningen, *bij* J. Oomkens, 1826. In gr. 8vo. 92 bladz. De prijs is *f* 0. 80.

Het is gewis eene moeijelijke taak, om, zoo als de Hoogleeraar VAN SWINDEREN in het voor ons liggend Werkje gedaan heeft, de geschiedenis van eenig Genootschap in eene *Redevoering* te beschrijven, daar zulk soort van onderwerp moeijelijk op zoodanige wijze in dezelve kan geplooid worden, dat het noch een vervelend *zaken-register*, noch een onnatuurlijk opgesmukte *roman* worde, hetgeen beide bij een Genootschap, dat zich op wetenschappelijke zaken toelegt, weinig van pas zoude komen. Dan v. Sw. heeft vele, in eene rede min voegzame, zaken in vrij uitvoerige aanteekeningen achter aan geplaatst en het romaneske in zijn verhaal ontweken, door de waarheid soms woordelijk, gelijk wij in de Voorrede zien, uit de algemeene jaarlijksche verslagen over te nemen. De Schrijver drukt zich overigens in den aanvang zijner rede over zijn' eigen' persoon en de oorzaak, waarom hij juist de tolk van het feestvierende Genootschap moest zijn, met alle bescheidenheid uit.

Met dat al komen er vele zaken in deze Redevoering voor, welke den toehoorder eenigzins vervelend moeten zijn voorgekomen, gelijk dit ook bij

Rec.

Rec. het geval was, offchoon het gezigt den Schrijver fpoediger, dan het gehoor den Spreker volgen kan. Onder deze rubriek van vervelende ftukken, reken ik, bij voorbeeld, bl. 10, dat vier honoraire leden, tegen betaling van eenige fchadeloosftelling, mede aandeel kregen in den eigendom van de goederen des Genootfchaps, voorts dat de contributie der werkende leden op tien gulden in het jaar werd bepaald, en zij den naam kregen van *dirigerende* leden, dat er daarenboven *contribuerende* leden, *honoraire* leden en, boven en behalve dat alles, ook *leden van verdienften* benoemd werden, alle fijne onderfcheidingen, waarbij hoorder en lezer in flaap moeten vallen, al mogten fommigen onder hun ook tot den hoogen rang van leden van verdienften verheven zijn.

Over het algemeen komt het *Rec.* voor, dat v. Sw. de waarde des Genootfchaps menigmaal uit al te nietige bewijzen tracht te betoogen. Tot voorbeeld hiervan diene, hetgeen hij, om te betoogen dat zij hunne ftadgenooten met de *nieuwfte ontdek-* „ *kingen* in den geheelen omvang hunner weten- „ fchappen bekend maakten," zegt, op bladz. 39, „ flechts eenmaal was hier, vóór de oprigting van „ ons Genootfchap, een luchtbol opgelaten, en *wij* „ vermaakten in de eerfte jaren van het beftaan van „ hetzelve onze ftadgenooten bijna jaarlijks, bij het be- „ fluit onzer werkzaamheden, door zulk eene proef- „ neming." Waarlijk het Genootfchap behoeft zoodanigen lof niet, die ons onwillekeurig doet denken aan het *fisfertje*, waarmede bij ASMUS het feest wordt befloten.

Dat het Genootfchap op *zoodanige* gronden geenen lof behoeft, blijkt uit het gefchiedkundig verhaal der lotgevallen van het Genootfchap en der werkzaamheden, door hetzelve verrigt, hetgeen in de afgeloopene jaren niet onbelangrijk is, en waarbij tevens eene regtmatige hulde wordt gedaan aan die leden, welke hetzelve door den dood verloren heeft. De Heer v. Sw. heeft inderdaad regt op de goedkeuring zijner landgenooten, dat hij hun de volledige gefchiedenis dezer wetenfchappelijke inrigting bewaard en

en het aandenken van hen, die zich bij dezelve verdienstelijk gemaakt hadden, verlevendigd heeft. Dit alles zoude voorzeker onze hoogste goedkeuring wegdragen, indien de Schrijver dit geschiedkundig verhaal geheel en al in de aanteekeningen geplaatst en in zijne eigenlijke redevoering voor dezelve meer pasfende onderwerpen behandeld had.

Eenige niet onbevallige dichtregelen van den Heer G. H. VAN SENDEN, ter gelegenheid van de Feestviering des Genootschaps, besluiten het Werk.

De Dertigjarige Oorlog. Eene Bijdrage tot de Krijgskundige Geschiedenis. Met de Levens- en Karakterschetsen der beroemdste Veldheeren. Door Mr. C. F. HAUG, *Hoogleeraar in de Geschied- en Aardrijkskunde en in de Fraaije Letteren, aan de Koninklijke Artillerie- en Genieschool, Lid der Haarlemsche, Utrechtsche en andere Maatschappijen. Tweede en laatste Deel. Te* Delft, *bij* P. de Groot, 1826. *In* gr. 8vo. XIV en 631 bladz. De prijs is *f* 4. 80.

Geen minder lof dan die, welken wij voorheen aan het *eerste* Deel dezes belangrijken Werks gegeven hebben (1), komt ook toe aan dit *tweede* en laatste Deel. Dezelfde fikschheid van behandeling in het trekken der karakterschetsen, dezelfde onpartijdigheid en liefde voor alles, wat in den mensch (hij moge dan vriend of vijand zijn) of in zijne bedrijven uitmuntend is, dezelfde naauwkeurigheid en juistheid van opmerking en waardering der heldenbedrijven, dezelfde vloeijende en aangename beknoptheid van stijl als in het *eerste* Deel: kortom alles teekent in dit Werk den Schrijver, die voor de taak, door hem op zich genomen, volkomen berekend is. Men vergete ondertusschen bij de lezing niet, dat het eigen-

(1) *Recensent, ook der Recensenten,* Deel XVIII. N°. 7. bl. 330-339.

eigenlijke *hoofdoel* des Hoogleeraars alleen, of ten minste voornamelijk, de *krijgskundige* Geschiedenis is van den rampzaligen dertigjarigen krijg. Dit toch is geheel iets anders, dan wanneer de Geschiedschrijver zich voorstelt eene, bij voorbeeld, Staatkundige of wel Algemeene, Wijsgeerige Beschrijving der groote gebeurtenissen van een of ander Tijdperk te leveren. Deze laatste althans zoude vooral het verband der bijzondere bedrijven en lotgevallen en derzelver voor- of nadeeligen invloed op het algemeen beloop der geschiedenis en op het waarachtig belang des menschdoms, zoo wel als op dat van bijzondere Volken en Vorsten, gestadig voor oogen moeten hebben: eene Krijgskundige Geschiedenis in tegendeel, (hoezeer zij ook dit alles niet geheel moge voorbij gaan en de Hoogleeraar HAUG ook niet nagelaten heeft daarop, zoo veel zijn ontwerp zulks gedoogde, zijne aandacht te vestigen) houdt zich alleen of voornamelijk bezig met hetgene enkel den krijg, (togten, marschen, wapening, legering, veldslagen, enz.) aangaat, om daardoor vooral den toekomstigen krijgsman en veldheer van nut te zijn. Van daar dan ook, dat eene volkomen splitsing der bijzondere krijgsbedrijven van elken Veldheer en van elke Natie, Zweden, Duitschers (en onder deze laatsten wederom Oostenrijksche en Zweedsche Bondgenooten) Franschen, Spanjaarden en Nederlanders, elk afzonderlijk, in dit Werk onvermijdelijk geweest is, hoe zeer zulks natuurlijk voor den Lezer, die het Boek enkel leest om zich, door behulp van hetzelve, eene klare en geregelde voorstelling te vormen van den algemeenen gang der als eene hevig beroerde zee met tegen elkander worstelende golven afwisselende gebeurtenissen des dertigjarigen krijgs voorzeker eenige moeijelijkheid baren moest. — Dan, wij hebben hierover genoeg gezegd.

Het *eerste* Deel behelsde, zoo als wij voorheen gemeld hebben, de drie eerste Tijdvakken des dertigjarigen oorlogs, van 1618 – 1629. Het tegenwoordige Deel gaat over de drie laatste Tijdvakken van denzelven, van 1630 – 1648, toen eindelijk de West-

Westfaalſche Vrede tusſchen zoo vele ſtrijdende partijen geſloten werd, en alleen *Frankrijk* en *Spanje* nog met elkander in oorlog bleven. Ieder Tijdvak wordt in verſchillende Afdeelingen behandeld, van welke, even als in het *eerſte* Deel, elke eerſte Afdeeling gewijd is aan de Levens en Karakterſchetſen der beroemdſte Veldheeren, die in zoodanig Tijdvak het meest uitgeblonken hebben. Gelijk het ons, om redenen, reeds in onze vorige Recenſie vermeld, niet mogelijk is, een doorgaand verſlag van den hoofdinhoud van elk bijzonder Tijdvak op te geven, zoo vinden wij ons, om dezelfde redenen, ook buiten ſtaat om al de in dit Werk voorkomende karakterſchetſen op te noemen of eenige van dezelve geheel over te nemen. De Lezer van ons Maandwerk vergenoege zich derhalve met ſlechts het een en ander, dat ons in deze karakterſchetſen van eenigen der voornaamſte helden meest opmerkelijk voorkwam, hier aangeſtipt te vinden; terwijl wij voor het overige verpligt zijn hem naar het Werk zelve te verwijzen, wel verzekerd, dat niemand, die eenigzins bevoegd is om over dezen arbeid te oordeelen, zich over de lezing dezer belangrijke Geſchiedenis immer beklagen zal; maar veeleer den geleerden Schrijver hooglijk vereeren, die onzen vaderlandſchen letterſchat, met dit oorſpronkelijk Werk verrijkt heeft.

In het vierde Tijkvak (van 1630—1634) ſchittert, vooreerst, met alles rondom zich verdoovenden glans de groote GUSTAAF ADOLF, Koning van *Zweden*, die, als mensch, als Vorst, en als Christen-held en Veldheer, bijna alles in zich vereenigde, wat groot, edel en beminnelijk genoemd mag worden. Want zijne deelneming zelfs aan den fellen krijg, die *Duitschland* verwoestte, was boven al gegrond op zijne diep gevoelde verpligting om, als mensch, als held en als Koning, de onderdrukten te hulpe te komen en de uitroeijing van alle burgerlijke en godsdienſtige vrijheid in het verſcheurde *Duitschland* te beletten. Moest hij daartoe als Veroveraar optreden: dit lag in den aard der omſtandigheden, in den geest der tijden en der menſchen, maar niet in zijn

zijn hart. — Hij was de kleinzoon van den Redder der Zweedſche onafhankelijkheid, GUSTAAF ERIKSZOON WASA, wiens ſtamhuis tot in onze dagen over *Zweden* geregeerd heeft. Zijn geheel rijksbeſtuur ging verzeld met aanhoudende oorlogen; eerst met de Denen, de Rusſen en de Polen, waarin hij zijne Zweden tot helden, zich zelven tot een' grooten Veldheer vormde, om, nadat de Poolſche krijg door een veeljarig beſtand gesmoord was, in 1630 als verlosſer der Duitſche Proteſtanten in *Pommeren* te landen. Keizer FERDINAND *de Tweede*, deze landing vernemende, noemde hem een klein vijandje en een' ſneeuwkoning; maar deze ſneeuwkoning, ofſchoon hij, door het weifelen der Keurvorsten van *Sakſen* en *Brandenburg*, den droevigen val der Rijksſtad *Maagdenburg* niet verhoeden kon, verſloeg nogtans alom de Keizerlijke en Beijerſche legers bij *Leipzig*, aan de *Lech*, waar de groote en grijze TILLY ſneuvelde, veroverde meer dan de helft van *Duitschland*, en deed den Keizer op zijn' troon ſidderen. Men beſchouwde zelfs den Zweedſchen held reeds als toekomſtigen Keizer der Duitſchen, toen hij, op den 6den November 1632, bij *Lutzen* in de armen eener luisterrijke overwinning (waarſchijnlijk door de verraderlijke handen van Hertog ALBERT *van Sakſen-Lauenburg*) gedood werd. Toen juichten de Jezuiten en hunne aanhangers, en dachten nu welhaast volkomen te zegevieren; maar Gods Voorzienigheid had het anders beſteld. De groote AXEL OXENSTIERN, GUSTAAFS vertrouwdſte vriend en op wien een groot deel van deszelfs geest bleef rusten, was Zwedens Rijkskanſelier, en greep en hield en beſtuurde met vaste en afgerigte hand het roer van ſtaat en oorlog, terwijl een aantal helden en geoefende Veldheeren, in de krijgsſchool van GUSTAVUS gevormd, de zaak des menschdoms en der vrijheid onvermoeid en roemvol bleef verdedigen, totdat de Westfaalſche Vrede, welke OXENSTIERN in 1648 nog beleefde, hunnen arbeid, moed en bloed bekroonde, door aan Oostenrijk en aan de Jezuiten voor het toekomende alle uitzigt te benemen

om

om immer hunnen willekeurigen schepter over de Vorsten en volken van *Duitschland* straffeloos te zullen kunnen zwaaijen.

Tegen over GUSTAAF ADOLF stond de Oostenrijksch-Beijersche Veldheer *Graaf van* TILLY, een groot Veldheer, die, in de twaalf voorgaande jaren, zeven-en-dertig veldslagen gewonnen had; doch die eerst in den grooten veldslag bij *Leipzig* (1631) en vervolgens in dien aan de *Lech*, waarbij hij zelf het leven verloor, al zijn' verworven roem aan zijnen overwinnaar, den grooten GUSTAAF ADOLF, moest afstaan. Men moge hem het gedenkteeken, ter zijner eere in *Beijeren* opgerigt, niet misgunnen, naardien hij voor zijne Religie, zijn' Vorst en zijn Vaderland streed en stierf; maar het door hem veroverde en uitgemoorde *Maagdenburg*, waarbij van 30,000 zielen slechts één duizend aan zijne woedende wraakzucht ontkwamen, doet ons bij het hooren van zijnen naam aan eenen ATTILA of ALVA denken. Nog erger is dit evenwel, wanneer wij ons den trotschen en verfoeijelijken WALLENSTEIN, Hertog van *Friedland* voor den geest brengen, hoezeer deze, enkel als krijgsman, mogelijk nog meer dan TILLY, tegen eenen GUSTAAF ADOLF was opgewassen; maar WALLENSTEIN vertoont zich als een mensch zonder gevoel van eere of pligt, die alleen zich zelven bedoelde, en alleen dapperlijk streed, en nog veel meer moordde en brandde, om zich zelven eene kroon op te zetten, niet om zijnen Vorst, dien hij doodelijk haatte, en, waar het zijn eigen belang gold, in den steek liet, te verdedigen, tot dat hij in den jare 1634, en in zijn eigen huis te *Eger* in *Bohemen*, als een verrader, op 's Keizers last, vermoord werd.

In het Vde Tijdvak, van 1634—1641, is de Protestantsch-Duitsche en Zweedsche Veldheer, Hertog BERNHARD *de Groote van Weimar* de voortreffelijkste als mensch, als Christen en zelfs als Veldheer, hoezeer hij, om het benaauwde *Nordlingen* te ontzetten, éénmaal te veel waagde en daardoor den veldslag bij die stad verloor. Doch een held als BERNHARD verloor nooit den moed en werd welhaast geduchter dan

dan ooit te voren; daar hij zijne geleden nederlaag door eene aaneenschakeling van heldenbedrijven en overwinningen vergoedde, tot dat hij in 1639, waarschijnlijk door vergif, om het leven kwam. *Frankrijk* had nu ook deel aan den krijg genomen, niet om de Protestanten of Zweden te helpen, maar enkel om zijn gebied met een afgescheurd brok van het verdeelde *Duitschland* te vergrooten, en daarbij stond de eerlijke en vaderlandsgezinde BERNHARD aan RICHELIEUS ontwerpen in den weg, hetwelk hem het leven schijnt gekost te hebben. Hij werd door den Zweedschen held JOHAN BANNER opgevolgd, die vijf-en-twintig jaren lang braaf en edel gehandeld had, toen hij, in de twee laatste jaren, zijnen verworven roem bezoedelde, door de tot hiertoe zeer strenge krijgstucht in het Zweedsche leger geheel te laten vervallen, waardoor meer dan duizend vlekken en kasteelen in *Bohemen* verbrand en vernield werden. — Onder de Fransche Veldheeren van dit Tijdvak verschijnt hier voor het eerst de beroemde Maarschalk DE TURENNE, wiens moeder eene dochter was van onzen onvergetelijken vader des Vaderlands, WILLEM *den Eersten*. TURENNE was groot als held en als mensch, zegt onze Schrijver, en hij staaft dit zeggen met voldingende bewijzen, doch waagt het niet (en wie durft zulks wagen?) hem geheel vrij te spreken van zijdelingsche schuld aan de verwoesting van den Palts.

Reeds voor den aanvang van het VIde en laatste Tijdvak (1641 — 1648) was Keizer FERDINAND de IIde (in 1637) overleden en door zijnen zoon FERDINAND den IIIden opgevolgd. Deze laatste had reeds als Opperveldheer der Oostenrijkers en Beijerschen in den straks genoemden veldslag bij *Nordlingen* op den grooten BERNHARD *van Weimar* gezegevierd; hij was bekwamer en minder aan de Jezuiten overgegeven dan zijn vader, doch even zeer strevende naar een onbepaald gezag over *Duitschland* als deze. Onder de Fransche Veldheeren van dit Tijdvak (want *Frankrijk* speelde nu de hoofdrol) komt ons de Prins van CONDÉ als de eerste voor;

slechts

flechts twee en twintig jaar bereikt hebbende, verwierf hij reeds den eernaam van *Held van Rocroy*. Onder zijn beleid werd de tweede veldflag bij *Nordlingen* op de Keizerlijken, in 1645, gewonnen, waarbij de groote MERCY, 's Keizers Veldheer, fneuvelde. CONDÉ evenaarde in de meeste opzigten TURENNE, maar was minder fpaarzaam dan deze met het bloed zijner foldaten. Onder de Zweden kwam nu de brave LEONARD VAN TORSTENSOHN eerst aan het hoofd; hij herftelde volkomen de vervallen krijgstucht, en, fchoon hij, gedurig door het podagra gekweld, meestal op een' draagftoel moest vervoerd worden, evenaarde hem niemand in koene en fnelle togten, waardoor hij het Proteftantfche *Duitschland* op nieuw bevrijdde en dus den Westfaalfchen Vrede befpoedigde. Na hem werd de dappere WRANGEL Opperveldheer der Zweden, die, vereenigd met de Franfchen, onder TURENNE, aan de Keizerlijken en Beijerfchen de laatfte beflisfende nederlaag bij *Summershaufen*, in 1648, toebragt, waarop de vrede eindelijk volgde.

Wij gelooven genoeg van den geest dezes Werks aan onze Lezers te hebben medegedeeld, om aan deszelfs verdienften de hulde toe te brengen, welke wij daaraan in dit Maandwerk meenen fchuldig te zijn. Mogelijk is deze of geene uitdrukking hier en daar beter pasfende in eene Lofrede dan in een gefchiedkundig Werk dat een' onopgefierden deftigen ftijl vereischt; maar die uitdrukkingen kunnen onzen Schrijver, *con amore* in zijn geliefd vak arbeidende, zelfs buiten zijn weten ligt ontfnapt zijn. *Zich willen flaan* (bl. 19) voor *een tweegevecht aangaan*, of *duelleren* is bij ons niet gangbaar; zoo min als: *zich* naar hulp omzien, bl. 109. Het woord *Vrijftaat* (Hoogd. *Freyftaat*) voor het uit het Latijn ontleende *Republiek*, is bij ons niet gebruikelijk; wij zeggen: Gemeenebest, dat uit zich zelve verftaan wordt en het Latijnfche woord volkomen uitdrukt. Doch dit zijn kleinigheden. Op bl. 452 ftaat 1639 moet zijn 1659 en bl. 615, Land van *Maas*, voor: Land van *Waas*, hetwelk wij hier alleen aanteeke-

nen, naardien deze drukfouten niet op de bij dit Deel gevoegde lijst voorkomen. Wij betuigen nogmaals dat wij ons in het bezit van dit welbearbeide en belangrijke Boek hartelijk verheugen en de kweekelingen van 's Rijks Artillerieſchool met zulk een' uitnemenden Leeraar, als de Heer HAUG zich betoont te zijn, hartelijk geluk wenſchen.

N°. 1. *Hulde aan* GYSBERT JAPIKS *bewezen, in de Sint Martini kerk te* Bolsward, *op den 7den Julij* 1823. *Met de daarbij behoorende Stukken, ten voordeele der Commisſie van Weldadigheid, uitgegeven door de Commisſie, met de oprigting van een Gedenkſtuk voor* GYSBERT JAPIKS *belast geweest. Eerſte Stuk. Te bekomen bij* A. Hesſing, *te* Bolsward, 1824. In gr. 8vo. XXVIII en 68 bladz. Met het portret van GYSBERT JAPIKS, naar de oorſpronkelijke ſchilderij, gegraveerd door VELYN. De prijs is *f* 1. 50.

N°. 2. *Prieuwcke fen Frieſche Rymmelarije, trog* R. POSTHUMUS, *Predicant te* Waaxins *in* Brantgum. *Druwckt to* Grinz, *bij* J. Oomkens, 1824. In gr. 8vo. XXXI en 102 bladz. De prijs is *f* 1. 50.

Wij voegen deze twee Stukjes bij elkander, omdat wij het laatstgenoemde eenigzins als een uitvloeiſel van het eerſte beſchouwen.

Wat dan N°. 1 aangaat, *Recenſent*-zelve een hoogachter en oorſpronkelijk een landgenoot van den even beminnelijken als uitmuntenden Frieſchen Dichter, wiens taal, helaas! buiten Friesland, bijna door niemand verſtaan wordt, ja, wiens veelal voortreffelijke Gedichten, in de Frieſche ſteden zelven, door ſlechts weinigen goed gelezen kunnen worden, omdat men aldaar het Land-friesch weinig of niet meer ſpreekt: — *Recenſent* zou reeds lang voor dat hem de-

deze Hulde ter Recensie werd toegezonden, dezelve uit eigen beweging den Lezeren van dit Maandwerk getracht hebben nader te doen kennen, indien hij niet tot heden toe vruchteloos gewacht had naar het *tweede* Stuk, dat „ nadere verklaring en uitbreiding geven zal aan de redevoering met het [daarop] volgende, in dit Stuk voorkomende," gelijk ons in het Voorberigt, bl. VII, gemeld wordt.

Verre de meesten onzer Lezers weten waarschijnlijk weinig, velen denkelijk niets van GYSBERT JACOBS, zoo als hij zelf in het Nederduitsch, GYSBERT JAPICX zoo als hij gewoonlijk in het Friesch zijnen naam schreef. Wij hebben zoo even den man uitmuntend en beminnelijk genoemd, en achten ons dus, ook eeniger mate daardoor, verpligt, enkele trekken van zijn leven, karakter en dichterlijken geest uit de in onze schatting meesterlijk gestelde Redevoering van den Eerw. HALBERTSMA (welke Redevoering het voornaamste gedeelte van den inhoud dezer Hulde uitmaakt) zoo beknopt mogelijk te ontleenen en onzen Lezeren voor te houden, om ons gezegde te staven en den nederigen en toch waarlijk grooten Dichter, ook aan zulken, die weinig of niets van hem weten, eenigzins nader bekend te maken.

GYSBERT JACOBS dan werd in den jare 1603 uit eene deftig burgerlijke familie geboren te *Bolsward*, alwaar hij ook waarschijnlijk in zijne jeugd de Latijnsche scholen doorloopen heeft. In den jare 1637 aanvaardde hij, reeds gehuwd zijnde, den post van Schoolmeester en Voorzanger bij de Hervormde Gemeente zijner vaderstad. Zijne echtverbindtenis werd met zes kinderen gezegend, zoo het scheen; maar helaas! het ouderlijk paar had het onuitsprekelijk verdriet van die allen te moeten overleven: overleven niet alleen, maar ook den oudsten en langstlevenden zoon, SALVES genaamd, die door de pest in het jaar 1666 werd weggemaaid, in zulk eenen zedeloozen toestand te zien sterven, dat de vader, die al zijne have bij dien liederlijken zoon had opgeofferd, daardoor geperst werd tot den ijsselijken twijfel of hij

hij zijn laatste kind „ van het graf zal terug eischen,
„ dan God danken, dat hem de mogelijkheid bespaard werd, om meer schande aan zijn eigen bloed te beleven. Eene meêdoogende Voorzienigheid, altijd waakzaam, om het leed harer vrienden, zoo ras het ondragelijk wordt, te verkorten, haalde GYSBERT en zijne goede vrouw, eenige dagen na hunnen zoon, uit het leven. Zij stierven, mede verrast en weggemaaid, door de [toen in ons geheele Vaderland woedende] pest; zij stierven met sobere inkomsten, maar zij stierven, gelijk het een' Fries en Friesinne betaamde, zonder een' enkelen penning ook aan dagelijksche schulden achter te laten." — Uit het eenvoudig mannelijk schoon gelaat (de beroemde GABRIËL werd er onder het bewerken van 's mans borstbeeld uit Cararisch marmer meer en meer door getroffen, en verliefde daardoor eenigermate, als een andere Pygmalion op zijn eigen werkstuk) straalt des oorspronkelijken Dichters opregte en edelaardige inborst; maar om dezelve te leeren kennen moet men zijne schriften lezen.
„ De menschelijke taal," zegt de welsprekende HALBERTSMA, „ zou mij het verraderlijkste bedrog op aarde zijn, wanneer men in dien toon spreken konde en toch een veinsaard wezen..... Slecht en regt, zie daar zijne zinspreuk. Onbedwongen laat hij zijne Lezers gevoelen, dat van alles, wat menschelijk is, niets hem vreemd was, en dat, in de opeenvolgende saizoenen des menschelijken levens, vermaak, liefde, huwelijksmin en vaderlijke teederheid zijn gemoed smolten in eenen vloed van weelde, door niemand dan een' Dichter als hij te smaken. Bovenal hadde hij behoefte naar vriendschap, dat onbedriegelijk kenmerk eener edelaardige ziel..... En deze aandoeningen, hoe waardig der menschelijke natuur, onderwierp hij echter allen aan de godsvrucht, waarvan zijn gansche aanwezen doortinteld was. Wat hij beschouwt, wat hij lijdt of geniet, het verheft alles zijn hart tot den Almagtigen, die gebiedt, den Opperbestuurder, die geleidt, of den grooten Vader, die ze-

„ gent.

„ gent. Onder zoo vele voortreffelijkheden des har-
„ ten, welke door die van het verſtand werden ge-
„ evenaard, was deze nog de allervoortreffelijkſte,
„ dat niemand van beiden ooit geringer kon denken,
„ dan hij zelf.... *Hij zag alleen zijne menſchelijke*
„ *tekortkomingen*..... Deze wilde hij verbeteren.
„ *Zoo iemand*, hij ſchijnt een dier kleinen geweest
„ te zijn, welke bij onzen Goddelijken meester aan
„ zijne andere leerlingen ten voorbeelde geſteld wor-
„ den..... Uit deze nederigheid ſproot vergenoegd-
„ heid met zijn lot. Denkende, dat het minſte meer
„ was, dan alles, wat hij verdiende, boog zijn
„ verheven geest zich neder tot de nuttige, maar ver-
„ velende taak, om aan kleine kinderen het A B te
„ leeren..... Zijne ziel was eene mengeling van
„ heuſche zwakheid en onverwrikte kracht, van lieve
„ kinderlijke buigzaamheid en die mannelijke vast-
„ heid van beginſelen, welke men karakter noemt.
„ Hoe gedwee en leerzaam gevormd,..... ſtond
„ hem het hoofd naar niets minder dan blindelings
„ de ſleur der tijden te volgen. Gelijk zijn vader-
„ lansdch hart klopte bij elke overwinning, waardoor
„ de eer en onafhankelijkheid van het ganſche Ge-
„ meenebest bevestigd werd, zoo was hij ook een
„ Fries, een Fries tot in merg en gebeente. Acht
„ iemand de Frieſche taal te lomp en onbeſchaafd
„ voor den *ſchrijfſtijl*, vóor de *Dichtkunst*; hij
„ wreekt die verachting door zijne edele kunstvoort-
„ brengſelen en in hem ziet onze dankbare bewon-
„ dering den eerſten en laatſten Fries, die aan dit
„ patriottisch doel de vrije uren van zijn geheele
„ leven heeft toegewijd. Ja..... GYSBERT was een
„ geboren Dichter, Dichter in den wijdſten om-
„ vang, op elk tooneel van menſchelijke driften of
„ beſpiegelingen. Zijn overhellende ſmaak voor de
„ ſchoonheden der natuur bepaalde meestal zijne
„ keuze tot onderwerpen, die binnen den kring zij-
„ ner eigene ondervinding lagen. Van daar zijn zij-
„ ne beelden nooit gezocht. Bij hem hoort men
„ geene brommende beeren, geen rammelende ketens
„ van ridderſloten; hij voert ons niet onder de ſe-

 rafs,

„ rafs, zwemmende in etherluchten, maar in een „ Friesch landschap, of op eene bruiloft, waar een „ boer zijnen landheer geluk wenscht, en wij hooren „ bij hem op de natuurlijkste en echter hartroerendste wijze eene bezorgde en godvreezende grootmoeder jammeren over een' moedigen kleinzoon, die op „ zee ten oorlog gaat, of een' zwaarhoofd klagen „ over den goddeloozen tijd, of een' geloovigen en „ hopenden Christen, die van God, zijne werken „ en zijne genade met een van dankbaarheid en liefde vlammend gemoed op verheven toonen zingt... „ In al zijne woorden net, zedig, wellevend, kent „ hij geen' zweem der woestheid van SHAKESPEAR „ en andere ijsbrekers, met welke hij eigenlijk behoort vergeleken te worden. Ja, dat opmerkenswaardig is, waar gelijktijdige hovelingen en staatsdienaren zich in het gekuischte Hollandsch het „ ronde woord van den ouden opregten tijd veroorloven, vergeet de Schoolmeester nimmer, om, in „ de taal der boeren, te spreken als een man van „ opvoeding. In dit alles heeft hij ondertusschen „ de eenige ware kunst aangebragt, welke bestaat „ in het bedekken der kunst." — Maar wij mogen geene trekken der schoone dichterlijke ziel van GYSBERT meer overnemen. Hetgene wij hier, doorgaands met de eigen woorden (doch zonder ons, al te angstvallig voor ons oogmerk, aan dezelve of aan des Redenaars bijzondere spelling te binden) van den welsprekenden HALBERTSMA, ter nedergesteld hebben, zal, vertrouwen wij, genoegzaam zijn, om den geest en stijl dezer Redevoering, zoowel als de onmiskenbare waarde van GYSBERT JACOBS als mensch en als Dichter, ten minste eenigzins te doen gevoelen, ook door hen, aan wien hij tot heden toe nog zeer weinig of geheel niet bekend mogt zijn, en den lof, hem door ons, als uitmuntend en beminnelijk, gegeven, te regtvaardigen!

Het geheel van dit eerste Stuk dezer Hulde bestaat uit een *Voorberigt* en daar op volgend welgeschreven *Verslag wegens de oprigting van het gedenkstuk*, beide van de hand des, in de kracht zijns levens, he-

helaas! reeds overleden, verdienstelijken Rectors S. W. SCHIPPERS. Voorts uit de *Redevoering*, met een, in krachtig dichterlijke taal en fiksche verzen, vervat *Toegift* op dezelve, waarin de Eerw. HALBERTSMA zich even zeer als Dichter, gelijk te voren als Redenaar zijner waardig vertoont, en eindelijk uit *tien* Gedichten van onderscheiden waarde, waarvan ons bestek niet toelaat iets meer te zeggen, dan dat *acht* derzelve (en daaronder een van den Nestor onzer vaderlandsche Letterkunde, nu wijlen den Hoogl. E. WASSENBERGH, en een Gezang ten slotte der plegtigheid, door den Redenaar zelven, die beide ons hoogst welkom waren) in het Landfriesch geschreven zijn; één is er in gewoon Nederduitsch van den Groninger Hoogleeraar en Dichter B. H. LULOFFS, en twee Latijnsche Bijschriften *in* GISBERTI JACOBI *effigiem*, *etc.*, van wijlen den reeds gemelden Heere S. W. SCHIPPERS. — Dan wij moeten, schoon kort, nog gewagen van

N°. 2. Niet om dit *Proefje van Friesche Rijmelarij*, dat uit zeventien Friesche, in vorm en inhoud zeer onderscheiden, Gedichten van den Eerw. Heer R. POSTHUMUS bestaat, stuk voor stuk na te gaan, en ons gevoelen over de waarde of onwaarde van elk gedicht op zich zelve aan onze Lezers mede te deelen, en zulks bij de stukken, door bewijzen uit dezelve, te staven. Daartoe zou het ons aan ruimte ontbreken; ook zoude, zoo wij vreezen, naauwlijks een twintigste gedeelte onzer Lezeren, uit onbedrevenheid in het Friesch, eenig nut of genoegen uit onze aanmerkingen kunnen trekken. Neen; maar enkel om te betuigen, dat het ons, om meer dan eene reden, inderdaad aangenaam is, uit dit Proefje te mogen opmaken, dat de lust om, op het spoor van den vereeuwigden G. JAPICX, in de krachtige en vloeijende Friesche landtaal, waarlijk goede en den naam van Poëzij waardige gedichten te vervaardigen, wederom op nieuw is opgewekt, en dat, naar ons inzien, de Eerw. POSTHUMUS, in de navolging van dezen zijnen grooten, reeds voor twee honderd jaren bloeijenden, voorganger geenszins ongelukkig geslaagd is. Eene aanmerking nogtans ligt ons op het harte, en wij gevoelen ons eenigermate geroepen om dezelve den Heere POSTHUMUS en tevens elk der zoodanigen onzer Lezeren, die, hetzij dan uit loutere liefhebberij, zoo als men

men het noemt, hetzij ter beoefening eener niet algemeen bekende taal of tongval, in dezelve verkiezen, te schrijven en hunne werken in het licht te geven, te mogen herinneren. Zij is deze. Men houde, vooral bij dezen arbeid, zijn *Publiek* in het oog, en denke er aan, *wie* zij zijn, die datgene, wat men in het licht geeft, *kunnen* en *zullen* lezen. Dit deed ook G. JAPICX, en daarom bezong hij geene andere onderwerpen, dan die binnen den kring der verstandelijke bevatting en van het godsdienstig geloof, ook van den anders ongeleerden Frieschen landman liggen. Het Landfriesch *leeft* alleen onder den Frieschen boerenstand; in de Friesche steden in het algemeen, en overal buiten *Friesland* (indien men eenige weinige taalkenners en liefhebbers uitzondert) is het genoegzaam eene *doode* taal, die slechts door zeer weinigen verstaan of gelezen, en bijna door niemand, die geen geboren Fries is, gesproken kan worden. Men onderzoeke, doorgronde en beoefene dus de Friesche landtaal, die natuurlijk schoone zuster en zelfs in zeker opzigt de moeder van onze algemeene Nederduitsche taal, zoo wel als van het Engelsch, vlijtig en met oordeel, en men zal daardoor aan onze Vaderlandsche Taal- en Letterkunde groote en waarachtige diensten bewijzen; maar wil men in het Friesch gedichten schrijven en uitgeven: men schrijve voor den eenvoudigen Frieschen boer, en men zal voor het talrijkst en welligt meest achtenswaardig gedeelte van Frieslands inwoneren inderdaad nuttig kunnen wezen. Gedichten, zoo als wij er twee in dezen Bundel aantreffen, *Gods greatme* enz. en *Wrâds wicksel* (*Gods grootheid* en *'s Werelds wisseling*) zijn uitnemend voor den landman geschikt, en evenwel op verre na niet de minste uit dit Proefje. — Jammer is het, dat een klein stukje, door ons voor drie of vier jaren gezien, en, zoo ver ons heugt, in het Friesch getiteld: *Lapekoer fen Gabe Skroor*, (De Lappemand van Gabe den Snijder) niet in den boekhandel (voor zoo veel wij weten) gekomen en daardoor ook niet zoo algemeen onder de Friesche landlieden verspreid is geworden als het met vollen nadruk om deszelfs stoffelijken inhoud en vorm verdiende. Dan, genoeg, wij wilden slechts eenen wenk geven.

Deut-

Deutsche Blumenlese aus Niederländischen Dichtern, (nebst einer Abhandlung über die Niederl. Poesie) durch P. F. L. VON EICHSTORFF, *ersten Lieutenant der Artillerie in Königl. Niederl. Diensten.* Namur, *bei* D. Gerard, *Buchdrucker,* 1826. 8vo. VIII und 192 S.

Dankbaar ontvangen wij iedere poging om onze schoone Taal- en Letterkunde ook bij den Buitenlander, die te lang, wat hij niet kende, spoorloos verachtte, in een wel verdiend aanzien te brengen. Wij hebben daartoe thans de *Batavian Anthology* voor onze Britsche naburen, en durven de *Deutsche Blumenlese aus Niederländischen Dichtern,* welke wij hier aankondigen, voor den onpartijdigen Duitschen kunstminnaar en kunstregter, als een, over het geheel, even smakelijk geregt beschouwen en prijzen. Ook vereert deze Proeve algemeen het hart van den verdienstelijken vervaardiger, den Heer VON EICHSTORFF, evenzeer, als zij op vele plaatsen, zijn eigen kunsttalent treffend doet blijken. Uit een Hollandsch geslacht afkomstig, maar in *Duitschland* geboren, achtte hij zich als tot beide volken te behooren, was beider bestaan en roem hem dierbaar, en huldigde hij met eene hooge geestdrift beider dichterlijke koren. Hij verheugde zich dan wel, dat de Hollandsche Letterkunde zich mede nederig verrijkte met de schatten der Duitsche Poëzij; maar het hinderde en bedroefde hem, dat de meeste Duitschers den eigen' voortgang en de echte oorspronkelijkheid hunner wedijverende naburen miskenden en versmaadden. Zoo bedwong hij dan gaarne de vlugt der eigene Fantasie en wijdde zich, om, zoo mogelijk, een slecht vooroordeel te verminderen of te vernietigen, aan het *weinig beloonende* werk der bloote vertolking, waarbij immers de behoudene schoonheden doorgaans alleen den oorspronkelijken dichter, de gebreken veelal den vertaler worden toegekend. Hij deed dit, ongeacht de weinige aandacht, op eenen vorigen arbeid van dien aard, zijne vertaling, namelijk, van *Het Graf* van FEITH en twee Oden van KINKER, algemeen geslagen, en in de nederige hoop van tevens zijnen vroegeren beoordeelaars een bewijs te schenken, dat hij zich hunne kritiek erkentelijk ten nutte maakte, terwijl ook hunne eervolle bemoedigingen geenszins buiten invloed konden blijven. Aan het voorhandene twijfelen wij niet, of de Heer VON EICHSTORFF zal met deze uitgave dit zijn laatste oogmerk mede wel bereiken.

Vóór

Vóór de gekozene Proeven levert hij ons eene Verhandeling over de *Nederlandsche Poëzij*. Zelf beschouwt hij die niet anders, dan als eene luchtige schets, in welker zamenstelling hij zich ook meer aan zijn gevoel overgaf, dan den weg van eigene diepe navorsching betrad; het voor zijn doel genoeg achtende, zich op de werken van de Heeren N. G. VAN KAMPEN en J. DE VRIES te verlaten, die dan ook door hem in zijne Voorrede, als zijne eenige bronnen voor zijne Letter- en Dichtkundige Geschiedenis worden opgegeven. Ondertusschen hebben wij deze Verhandeling, waarin wij eerst over het *Heldendicht*, daarna over de *Tooneelpoëzij*, voorts over het *Lier-* en eindelijk over het *Leerdicht* een even bevallig en beknopt, als ordelijk en onpartijdig overzigt vóór ons hebben, over het geheel met goedkeuring gelezen, en dezelve, behoudens enkele bijzonderheden, waaromtrent elks eigen oordeel altijd het naast voor hem zelven geldt, algemeen waar en juist bevonden. Alleen stieten wij op deze en gene onnaauwkeurigheden, als bij voorbeeld, den naam van onzen dichter SIMON, in plaatse van SIMONS, het gewagen van den overledenen P. VAN HEMERT, in verband met zijnen vriend KINKER, als *Wijsgeer* en *Staatsman*. Als *Staatsman* niet zoo zeer, in den gewonen en eigenlijken zin dezes woords, als *Wijsgeer* gewis, als *Letterkundige* en *Godgeleerde* niet alleen, maar ook als *mensch* en *menschenvriend* in verschillende betrekkingen en bezigheden, hebben wij den uitmuntenden en in vele opzigten éénigen VAN HEMERT steeds zóó geëerd, dat wij nog gedurig en verlangend uitzien naar eenen bekwamen en waardigen Levensbeschrijver of Lofredenaar, die zijner eerlijke en edele gedachtenis haren billijken naroem bij tijdgenoot en nazaat doe ontvangen!

Achter de genoemde Verhandeling vinden wij hier nu, naar 's dichters luim of keuze, zonder eenige tijdorde, welke wij toch liefst eenigermate hadden gevolgd gezien, ettelijke, meestal kleinere stukken, gemengd dooréén, van TOLLENS, CATS, BELLAMY, HOOFT, NIERSTRASZ, POOT, FEITH, BILDERDIJK, HUYGENS en KINKER. Natuurlijk mag hier alles den onpartijdigen kunstregter niet gelijkelijk voldoen. Wij ook vonden enkele matte plaatsen en hier en daar min gelukkige overbrenging. Maar veel vonden wij, dat in den naauwkeurigen vertaler ook het eigene dichterlijke genie ontwijfelbaar aanwijst en doet kennen. In de steeds onvolprezene Elegie van TOLLENS, *An ein gefallenes Mädchen*, vonden wij gewis in alles lang het treffend en teeder roerende van het oorspronkelijke niet, maar,

maar, hoe keurig in de eigene taal des, in dit vak wezenlijken meesters, liet ons ook hier *Die Ehescheidung* weder weinig of niets te wenfchen over. In de ftukjes van CATS en BELLAMY fchijnt ons EICHSTORFF algemeen wel, in die van HOOFT en POOT minder geflaagd. *Gottes Vorsehung* van NIERSTRASZ heeft voor ons al den levendigen indruk der Vaderlandfche dichtmaat behouden. De *Fragmente aus dem Lehrgedichte: Das Grab* van FEITH zouden wij ook met genoegen gelezen hebben, misten wij daarin niet fomwijlen den *geheelen* indruk van het oorfpronkelijke bij enkele regels, als bij voorbeeld:

Wie Blätter fallen wir vom Lebensbaum herab;
Wir kommen und wir gehn — die Wiege grenst an 's Grab,
Und zwischen Beiden spielt ein Wahn mit unserm Herzen;
Es wechseln Qual und Lust, und Freudigkeit und Schmerzen,
Der Fürst besteigt den Thron; — der Sklave beugt das Knie;
Es winkt der Tod: — und gleiche Nacht umschattet sie.

Anders toch en roerender ongetwijfeld luidt:

Het menschelijk geslacht valt toch als blaadren af;
Wij worden en vergaan: de wieg grenst aan het graf.
Daar tusschen speelt een droom, een treurspel met het harte.
De smart volgt op de vreugd, de vreugd weêr op de smarte.
De Koning klimt ten troon; de slaaf knielt voor hem neêr.
De dood blaast op het spel, en beiden zijn niet meer.

Daarentegen heeft ook de fchoone, bijkans onnavolgbare Ode: *De Ruyter*, weder zoo weinig mogelijk verloren. Bijzonder fchijnt KINKER, zoo wel in zijnen wijsgeerigen gang als in zijne dichterlijke vlugt EICHSTORFFS lieveling te zijn. Van hem hebben wij in deze verzameling *Die Poetische Begeisterung. Die Zukunft* en *Das Alleben*, een ftuk van grooteren omvang en uit de oorfpronkelijke Alexandrijnen in rollende Hexameters overgebragt, waarin ook het geheel hun, die dergelijken zamenhang van begrippen volgen kunnen of meenen te verftaan, wel zal behagen. In zijne Voorrede maakt EICHSTORFF zelf de bedenking, dat men zich welligt verwonderen zal in zijne Verzameling geheel geene proeven van VAN HAREN, VONDEL, LOOTS en HELMERS *aan te treffen*, en verontfchuldigt zich daarmede, dat alle ftukken van grooteren omvang voor het tegenwoordige in zijn plan niet vielen. Kleinere dan *Das Alleben* waren toch in de genoemden ligt hier of daar te vinden geweest. Ondertusfchen geeft hij ons de hoop van misfchien in een later werk eenige fragmenten uit Hollandfche treurfpelen of heldendichten van zijne hand te ontvangen, en durven wij hem ook daartoe, naar het thans geleverde, onze volle aanmoediging gerustelijk fchenken.

N°. 1. *Nederlandsche Muzen-Almanak*, 1827. *Negende Jaar. Te* 's Gravenhage, *bij* J. Immerzeel. De prijs is *f* 3. 50.

N°. 2. *Belgische Muzen-Almanak*, 1827. *Te* Gent, (*bij*) A. B. Steven. De prijs is *f* 2. 50.

N°. 3. *Almanak voor het Verstand en Hart, voor het jaar* 1827. *Te* Amsterdam, *bij* C. Schaares. De prijs is *f* 1. 90.

Wij nemen deze trits bevallige Jaarboekjes met ons aan de gezellige theetafel bij den warmen kagchel, en terwijl moeder en dochter er elk een onder handen nemen om het te bekijken, te doorbladeren en op *hare* wijze te recenſeren, is vader toch van één bij voorraad meester gebleven, om hetzelve aandachtig te doorlezen en vervolgens tegen de beide anderen in te wisſelen; het gevoelen tevens der beide lezeresſen te vernemen, is ook zoo wat half en half zijne bedoeling, om daar ten naasten bij den koers van zijne oordeelvelling naar te rigten; want ſchoon hij een groot voorſtander is der wetenſchappen en fraaije letteren, voor goede ſolide lectuur jaarlijks eenige guldens bezuinigt, op vele goede werken inteekent, en zijne boekverkoopers-rekening grooter is dan zijne wijnkoopers-rekening, heeft hij toch weinig op met *dure* almanakken; wat dit artikel betreft, gaat hij eigenlijk liever bij de onſterfelijke *Erven* STICHTER te markt, die hem niet alleen voor eenige weinige centen gerijven, maar hem inderdaad een' *almanak* leveren in den engſten zin des woords, met aanwijzing der watergetijden, het luiden het poortklokken, kermisſen, heilige dagen en *pseudo*-heilige dagen, weervoorſpellingen en wat niet al! dat men vruchteloos in deze kostbare zoogenaamde almanakken zou zoeken, ja wel *zoogenaamde* almanakken; want als *almanakken* heeft men er eigenlijk weinig dienst van; op zijn best kan men er de eclipſen en quatertempers uit vernemen, maar het vertrek der posten, ſtoomboten en diligences, prijzen der zegels en dergelijke nuttige wetenswaardigheden zou men er vruchteloos in zoeken, en deze behooren toch tot het domein van den almanak. Deze prachtige werkjes voeren dus een' onvoegzamen, hoewel zeer beſcheiden titel; zij hebben niets almanakachtigs dan den mageren kalender, die het den *Erven* STICHTER in bruikbaarheid verweg gewonnen geeft, en niet veel meer is dan eene ſoort van *acquit à caution*, om de fraaije plaatjes en dichtſtukjes aan hunne be-

bestemming te bezorgen en een twaalfmaandig bestaan te verzekeren. Ernstig gesproken, al deze dingen zijn te fraai, en diensvolgens ook te duur, voor den almanaksvorm; zij *verdienden* in eene duurzamere kleeding der aandacht des publieks voorgesteld te worden. Wij hebben van

N°. 1 reeds de negende verzameling voor ons: wie herinnert zich nog iets uit de acht vorigen! vergeten, glad vergeten zijn de fraaije gedichten, zoo wel van de oude praktizijns als van de jonge dilettanten op den Nederlandschen Parnas, voor zoo ver zij hunne daarin geleverde voortbrengselen niet andermaal weder in hunne naderhand uitgegeven dichtverzamelingen hebben opgenomen, waaraan sommigen zeer wel gedaan hebben; het publiek moet zeker die stukken dan wel twee malen betalen; maar almanakken verwerven zelden eene blijvende plaats in bibliotheken — van smaak; wil men dus zijne geestvruchten niet met den ouden almanakkenvloed naar *Lethe* zien wegstroomen, dan moet men die wel jaarlijks vóór den 31 December daaruit visschen.

Wat den inhoud van het negende jaarlijksche Nederlandsche Muzengeschenk betreft, deze is van geen minder allooi dan de vorigen; ook hebben tot deze verzameling minder dilettanten en meer meesters bijdragen geleverd. Wij hebben dus reden om met ieder stukje hoogst tevreden te zijn. De typographische physiognomie van het geheel is ook zeer bevallig; en de plaatjes, waarop de uitgever dit jaar wat zuinig geweest is, zijn met zorg bewerkt; de *Morgenstond* is een ware morgenstond in de maand Junij omstreeks vijf uren: de schaduw van het geboomte en het licht op de stammen en takken wijzen dit duidelijk aan, doch de teekening was ook van VAN DER KOOI! De *Scene* van den Naarder smid is zeer geanimeerd en een waar contrast van *De Kapel aan de Adriatische Zee*, waar alles doodstil is. Even gelukkig als VAN DER KOOI in het aanduiden van den *morgen*, is SCHOTEL ook hier in het voorstellen van den *avond* geweest. Het portret van den Heer VAN HALL komt ons niet zoo gelijkend voor als andere portretten, door CASPARI vervaardigd, die anders doorgaans zoo gelukkig in het treffen der gelijkenis is. Thans ruilen wij van mama tegen N°. 1. deszelfs Gentschen mededinger in, gemerkt

N°. 2. Het schijnt dat de uitgever onzen wenk van voorleden jaar begrepen heeft; althans deze *tweede jaargang*

gang zoo ſtaat op den titel (1), wint het in alle opzigten van den eersten. De plaatjes, (deze toch bekijkt men in een' almanak het *eerst*, en leest *dan* wat zij beduiden) kan men, behalve het eerste (bl. 5) fraai noemen; vier zijn naar teekeningen van VERBOECKHOVEN, in wien de geest van onzen KUYPER zoo gelukkig ſchijnt te herleven. De dichtſtukjes zijn van onderſcheiden waarde, zoowel als van onderſcheiden inhoud, maar in allen heerscht een goede geest, en het *unison* der Hollandſche en Vlaamſche lyra klinkt behagelijk in de harmonie, die het hart van elken regtſchapen Nederlander weldoet. Wij willen niets van den lof afknibbelen, dien wij dit Boekje van goeder harte toekennen, door eenige zwakke ſtukjes uit te monsteren of leemten in anderen aan te wijzen, dat wij liever bij gelegenheid den opſtelleren zelven *in modum amici* willen doen.

N°. 3. Bekleedt hier wel ſlechts den derden rang, maar het is toch ook een lief Boekje. Alleen vinden wij den inval wat wonderlijk, om in plaats van origineele Hollandſche inventiën, ontleend uit de opſtellen zelven, kostbare Engelſche en Franſche meubelprenten te laten nagraveren, en versjes daarop te maken. Zijn dan de Amſterdamſche dichters en teekenaars zoo arm van geest, dat zij hunne toevlugt tot den prentwinkel van BUFFA moeten nemen? Is dit een idée van den Heer SCHAARES, dan ſchijnt hij niet gevoeld te hebben, dat hij met deszelfs uitvoering den beoefenaren der teekenkunst in ons Vaderland een ſlecht compliment maakt. Ook heeft hij waarſchijnlijk Mejufvrouw MOENS en de Heeren WARNSINCK en KLYN om zinſpelende ſtukjes op die miniatuurgravures verzocht; want het is niet denkelijk dat *zij* juist *allen* door de groote *origineelen* geïnſpireerd geworden en deze kleine *kopijen* alzoo noodzakelijk geworden zouden zijn. — N°. 3 behaalde nogtans den prijs bij de dames aan de theetafel, om dat zij alles begrepen, wat er in ſtond, en met de beide anderen gedurig om inlichting den geleerden huisvader moesten lastig vallen. N°. 3 werd dus in de tafellade gelegd en de beide anderen onverwijld aan den boekverkooper terug gezonden.

(1) Deze benaming is voor verzamelde dag- en weekbladen, maandwerken en andere periodieke geschriften, die jaarlijks één of meer deelen uitmaken, *mogelijk* gepast, maar voor een' almanak, die niet bij stukjes, maar in éens uitgegeven wordt, zeer oneigen, en zelfs belagchelijk.

DE RECENSENT,

OOK

DER RECENSENTEN.

Nieuwe Bundel Leerredenen, *door* A. VAN BEMMELEN, *Predikant te* Oosterhout. *Te* Delft, *bij* de Wed. J. Allart, MDCCCXXVI. In gr. 8vo. VIII en 316 bladz. De prijs is *f* 3.00.

Wanneer men er eenmaal toe gekomen is, een paar Bundels Leerredenen in het licht te geven; vooral wanneer men het genoegen gehad heeft, dat dezelve in dank aangenomen, althans met lof aangekondigd geworden zijn; dan is het ligt te begrijpen, dat er niet veel noodig is, om tot de uitgave van een' derden Bundel te besluiten, of onder eenigen anderen titel het begonnen werk voort te zetten en te vervolgen. De verschijning van dezen *Nieuwen Bundel Leerredenen* van den Eerw. VAN BEMMELEN zal daarom niemand bevreemden. Men herinnert zich nog wel, hoe de beide vorige Bundels van dezen begaafden Prediker met genoegen ontvangen, en in de boekbeoordeelende Tijdschriften, vrij eenparig, als voortreffelijk geroemd en geprezen zijn. Doch verdienden zij deze eer en dezen lof; zoo komen die vast niet minder toe aan den tegenwoordigen Nieuwen Bundel. Bepalen wij ons nu slechts tot denzelven, en zien wij, wat ons daarin geleverd worde. Dit bestaat in tien Leerredenen. Maar Leerredenen over geene alledaagsche; over zeer ongemeene, en niettemin zeer gewigtige onderwerpen.

De twee eerste Leerredenen, hier voorkomende, zijn gelegenheids-Leerredenen. Beide hebben zij eene regtstreeksche betrekking tot de Gemeente van *Ankeveen*. Trouwens de Eerw. Schrijver heeft de-

D zel-

zelve bepaaldelijk voor haar gehouden; de eene tot affcheid van de gezegde Gemeente, de andere ter bevestiging van zijnen opvolger aldaar. Hij heeft met de uitgave dezer Stukken een eenvoudig gedenkteeken willen oprigten voor eene hem geliefde Gemeente en dierbare betrekkingen, onder welke hij lang met het grootste genoegen verkeerd heeft. En gelijk dit gedenkteeken de bedoelde Gemeente en betrekkingen vast zeer aangenaam wezen moet; zoo zal zich ook niemand beklagen, hetzelve in dezen Bundel mede bekomen te hebben. — De affcheidpredikatie, ten tekst hebbende JOH. XVI: 33[a], draagt tot opschrift: *De Affcheidsrede* [*Affcheidrede*] *van* JEZUS *tot zijne Leerlingen, een nuttig onderrigt voor Leeraar en Gemeente, bij hun scheiden.* Dit onderwerp is vast alles behalve gemeen. De Affcheidrede des Heilands wordt beschouwd, *vooreerst* als *woorden des vredes van* JEZUS *voor zijne* [*de*] *discipelen*, en *daarna* als *eene herinnering van woorden des vredes voor ons allen.* I. Als *woorden des vredes voor de discipelen.* Het was voor hen een woord van vrede voor het *verstand*, van vrede voor het *geweten;* een woord van vrede in hun *werk*, van vrede in hun *lot.* II. Als *eene herinnering van woorden des vredes voor ons allen.* Nu verwisselt de Prediker ongemerkt de Affcheidrede van den Zaligmaker met het Evangelie, en stelt dit voor als een woord van vrede voor ons *verstand*, van vrede voor ons *geweten*, als een woord van vrede in ons *werk*, van vrede in ons *lot.* De gewone aanspraken besluiten de Preek. — De Bevestigingpredikatie heeft ten tekst, MATTH. V: 1-16; en tot opschrift: *De inleiding der Bergrede van* JEZUS, *een nuttig onderrigt voor Leeraar en Gemeente, bij de aanvaarding van de Evangeliebediening* (door *wien?* of door *wie?* Immers alleen door den eerstgenoemde.) De Prediker vindt in de inleiding der Bergrede van JEZUS I. *Een woord van zachtheid en ernst, voor de discipelen van* JEZUS *en voor het volk toen uitnemend geschikt.* II. *Aanleiding tot een woord van bemoediging en vermaning*

voor

voor Leeraar en Gemeente, bij zijne aanvaarding der Evangeliebediening in dezelve [*bij het aanvaarden der Evangeliebediening door genen*]. De geheele handeling der Bevestiging is in deze Preek opgenomen.

Het Evangelie, eene ſtof van blijdſchap, aangewezen in het voorbeeld van den Ethiopiſchen Hoveling, is het opſchrift van de derde Leerrede, die tot tekst heeft *Hand.* VIII: 39[b]. Hier bepaalt v. B. zich *eerſtelijk* tot den Hoveling alleen, aanwijzende, *hoe het Evangelie eene ſtof van blijdſchap voor denzelven was;* en neemt voorts daaruit aanleiding, om, *ten tweede* en voornamelijk, *het Evangelie* voor te ſtellen, *als eene blijvende ſtof van blijdſchap voor ons.* De redenen, waarom het Evangelie voor den Hoveling eene ſtof van blijdſchap was, worden gebragt tot deze vier: 1. Door de aanneming van het Evangelie, zag hij, *als vriend der waarheid, zijne kennis naar zijn verlangen opgehelderd.* 2. Door het onderrigt van PHILIPPUS, zag de Ethiopiſche Hoveling, *als vriend van den waren Godsdienst, zijnen besten wensch boven verwachting voldaan.* 3. De Hoveling, *hoe aanzienlijk ook, rekende zich vereerd met zijnen overgang tot het Christendom.* 4. *In den ſchat des Evangelies, welken hij met zich nam, vond hij eene vergoeding voor het verlaten van* PHILIPPUS. Maar het Evangelie is ook *eene blijvende ſtof van blijdſchap voor ons:* 1. als *middel van ware verlichting des verſtands;* 2. als *middel van bevrediging des gemoeds;* 3. als *een middel van veredeling des menſchen in alle rangen en ſtanden;* 4. als *middel van blijvend vergenoegen, bij alle verwisſeling van omſtandigheden.* Bijzonderheden, welke allen met kennelijken weêrſlag op de onderſcheidene bijzonderheden, in het eerſte ſtuk behandeld, ontwikkeld worden.

De vierde Leerrede heeft ten tekst *Hand.* XVI: 13—15. En de, hier verhaalde, zeer bekende geſchiedenis wordt daarin uit dit waarlijk ongemeene en zeer belangrijke oogpunt beſchouwd: LYDIA, *tot het Christendom overgebragt, een voorbeeld van den invloed*

 van

van het Evangelie op de vrouwen. Eerst wordt het voorbeeld van den overgang van LYDIA tot het Christendom, volgens den tekst, voorgesteld; *daarna* wordt, volgens dit voorbeeld, in het algemeen opgemerkt de invloed, welken het Evangelie uitgeoefend heeft op de vrouwen (deze invloed is zigtbaar geweest in *de verlichting en beschaving* der vrouwen; in derzelver *godsdienstige vorming en veredeling;* in derzelver *lot.*); en *eindelijk* worden hieruit afgeleid eenige gevolgen tot waardering en behartiging van zulk een Evangelie (Het Evangelie is *een geschenk van God aan de vrouwen.* — Het Evangelie is *een geschenk van God aan de huisgezinnen.* — Het Evangelie is een *geschenk van God aan het menschelijk geslacht*).

De vijfde Leerrede handelt, naar *Rom.* XI: 33-36, over *de ondoorgrondelijke wijsheid der Godsregering. Eerst* wordt de lofspraak van PAULUS op de ondoorgrondelijke wijsheid der Godsregering uit den zamenhang van deszelfs rede verklaard. *Hierna* wordt, overeenkomstig het oogmerk des Apostels in deze geheele rede, uit eenige proeven bewezen, dat die ondoorgrondelijke wijsheid doorgaans op te merken is in het zedelijk bestuur der Voorzienigheid over het menschdom, of, zoo als het vervolgens bepaalder opgegeven wordt — in de Godsdienstbedeeling aan het menschdom. *Eindelijk* wordt opgewekt, om bestendig opmerkzaam te zijn op deze stem van Gods ondoorgrondelijke wijsheid, die menige vermaning en menige vertroosting voor ons oplevert.

De tekst van de zesde Leerrede is *Psalm* CXLVI: En het onderwerp dezer Leerrede: *De gelukzaligheid van het vertrouwen op God. Eerst* wordt de Psalm fraai en doelmatig opgehelderd. En *daarna* wordt, volgens denzelven, de gelukzaligheid van het vertrouwen op God in deze drie trekken aangewezen: het vertrouwen op God *verhoogt het levensgenot;* het *sterkt ons hart tegen alle wisselvalligheid van het vertrouwen op schepselen;* het *geeft ons den besten troost in tegenspoed.*

Hierop volgen twee voortreffelijke Leerredenen: de

de eene, naar LUC. X: 21ª, over *de blijdſchap van* JEZUS; de andere, naar JOH. XI: 35, over *de droefheid van* JEZUS. In de eerſte dezer Leerredenen I. Wordt *de blijdſchap van* JEZUS *beſchouwd, en derzelver edele aard in vier trekken aangewezen.* 1. Hij verheugde zich over *het ſchoone en heerlijke, dat de werken en wegen zijns Vaders opleverden.* 2. Hij verheugde zich over *de betamelijke genoegens, die de menſchen in verſchillende opzigten ſmaakten.* 3. Hij verheugde zich over *de goede daden der menſchen, waardoor zij zich zelven en anderen vreugde bereidden.* 4. Hij verheugde zich over *de bevordering der belangen van het Godsrijk, waartoe hij zelfs met zijne leerlingen arbeidde.* II. Wordt *de blijdſchap van* JEZUS *ten voorbeelde ter beſturing van onze blijdſchap voorgeſteld.* Het voorbeeld van JEZUS leert ons: 1. onze blijdſchap *mag zeer wel uit het zinnelijke, zoo wel als uit het redelijke ontleend zijn;* 2. *moet boven alles den redelijken mensch en den Christen waardig zijn;* 3. *moet menschlievend zijn,* dat is, *ons genegen maken, om anderen in dezelve te doen deelen;* 4. *moet ons werkzaam maken tot alles, waardoor wij aan de belangen van waarheid en deugd kunnen arbeiden.* — In de tweede dier Leerredenen. I. Wordt *de droefheid van* JEZUS *gekenſchetst:* 1. als eene *regt menſchelijke* droefheid, dat is, *die geheel overeenkomſtig was met de natuurlijke aandoeningen van den mensch;* 2. als eene *heilige* droefheid, dat is, *die altijd de waardigſte dingen tot voorwerpen had;* 3. als eene *gematigde* droefheid, dat is, *die zich altijd door de hoogere beginſels van rede en Godsdienst liet beſturen;* 4. als eene *menschlievende* droefheid, dat is, *die voornamelijk deel nam in de ongelukken van anderen, en dezelve zocht weg te nemen, of daarin te vertroosten.* II. Uit het beſchouwde worden afgeleid *eenige opmerkingen tot onze vermaning en vertroosting in onze droefheid.* 1. De Godsdienst van JEZUS *veroorlooft de tranen der bedroefden* (Hij zelf weende); 2. De Godsdienst van JEZUS *ſtelt ons de waardigſte voorwerpen onzer droefheid voor* (leert ons heilig wee-

weenen); 3. de Godsdienst van JEZUS *houdt onze droefheid binnen de behoorlijke grenzen* (der onderwerping, — der werkzaamheid, — der hoop); 4. de Godsdienst van JEZUS *maakt ons bereidwillig tot wegneming of verzachting der droefheid* (doet onze droefheid menschlievend zijn).

De negende Leerrede heeft ten tekst *Eph.* V: 1, 2, en handelt over *de Christelijke navolging van God in liefde.* Zij beschouwt deze navolging uit drie verschillende oogpunten: als eene navolging der *hoogste eerzucht;* der *hartelijkste liefde;* der *vurigste dankbaarheid.*

De laatste Leerrede draagt tot opschrift: *De onveranderlijkheid van het Evangelie.* Zij is gehouden, ter herinnering van de Kerkhervorming, den 31sten October 1824, en heeft ten tekst: I PETR. I: 25. In het *eerste deel* wordt de onveranderlijkheid van het Evangelie aangetoond, *vooreerst* in deszelfs bestemming, *ten andere* in deszelfs hoofdwaarheden, *ten derde* in de Goddelijke zorg voor hetzelve. Met andere woorden, er wordt aangewezen: dat *het Evangelie bestemd is, om bestendig de regelmaat van geloof en wandel te zijn;* dat *deszelfs voorname leerpunten onveranderlijk zijn;* dat *God er bestendige zorg voor draagt, om het op de wereld te bewaren.* In het *andere deel* worden *de verpligtingen herinnerd, die uit de onveranderlijkheid des Evangelies voor ons voortvloeijen,* en welke gebragt worden tot deze twee: *erkentelijke volharding in geloof en deugd;* en *betrachting der waarheid in liefde en blijdschap.*

Ziet daar den inhoud van dezen schoonen *Nieuwen Bundel Leerredenen,* die zekerlijk in waarde voor de twee vorige des geachten en geleerden Schrijvers geenszins behoeft te wijken, wat nader opgegeven! Wie erkent uit deze opgave niet de hooge belangrijkheid der stoffen, daarin verhandeld? Maar wie bevroedt niet tevens uit dezelve de vlijt en den smaak, waarmede zij bewerkt zijn? Moge men al hier en daar wat minder betoog en wat meerdere warmte, wat meerdere duidelijkheid in de voordragt, en wat meer-

meerdere juistheid en naauwkeurigheid in de uitdrukking verlangen; het zou onbillijk zijn, daarom de wezenlijke verdienstelijkheid en uitnemende voortreffelijkheid dezer Leerredenen eenigzins te willen miskennen. *Rec.* althans acht zich verpligt, dezelve aan te bevelen aan allen, die eene godsdienstige beschaafde lectuur beminnen. Hij durft hun verzekeren, dat zij er gezond en aangenaam voedsel voor verstand en hart rijkelijk in vinden zullen. En hij wenscht over dezen, gelijk over al den arbeid des kundigen Schrijvers, in ruime mate den Goddelijken zegen.

N°. 1. *Geographiae Antiquae Compendium, in usum Scholarum scriptum a* F. A. BOSSE, *Phil. Theor. Mag. Lit. Hum. Doct. et Gymnasii Lugduno-Batavi Rectore. Editio secunda auctior et emendatior.* Lugd. Bat. *apud* A. *et* J. Honkoop, 1826. 8vo. pagg. XVI et 154. Constat *f* 1. 80.

N°. 2. *Orbis Terrarum Antiquus et Europa Aevi Medii. In usum Scholarum delineavit et descripsit* CAROLUS KAERCHER. Carolsruhae, *impensis* Th. Braunii (1824). Tabb. XXIII. Constat *f* 6. 00.

N°. 1. *Kort Begrip van Oude Aardrijkskunde, ten dienste der Scholen, door* F. A. BOSSE. *Tweede vermeerderde en verbeterde druk*, enz.

N°. 2. *De Oude Wereld en Europa der Middeleeuwen, ten dienste der Scholen*, in XXIII Kaarten gebragt, door C. KAERCHER.

Het is buiten tegenspraak, dat onder al de wetenschappen, die als bijkomende vakken van onderwijs op de *Latijnsche Scholen* moeten behandeld worden, de *Oude Aardrijkskunde* eene voorname

 plaats

plaats bekleedt. Zonder eene ten minste oppervlakkige kennis der oudtijds bekende wereld, en vooral van het oude *Griekenland* en *Italië*, moet niet alleen alle kennis van zaken noodwendig mank gaan, maar zelfs de uitlegging der oude Schrijveren in vele opzigten gebrekkig blijven. Wat zal er toch van NEPOS en EUTROPIUS worden, zoodra de jeugdige Lezer niet weet, in welk gewest der wereld hij *Athene* en *Rome* zal zoeken? Welk belang kan hij ſtellen in zegepralen, als die bij *Marathon* en *Salamis*, zoo lang hij in zijne onwetendheid gevaar loopt van het eerste op zee en het laatste op het vaste land te ſtellen? Zoo veel te meer is, bij het onderwijs der oude talen, een grondig en naauwkeurig onderrigt in de *Oude Geographie* een volſtrekt onmisbaar vereischte. Tot zulk een onderrigt worden goede *Leerboeken* en goede *Kaarten* vereischt; en daarom achten wij het niet ongepast de beide bovenſtaande werkjes in eene en dezelfde aankondiging met elkander te vereenigen.

N°. 1. Een goed *Leerboekje* voor de Oude Aardrijkskunde is ongetwijfeld het van ouds bekende en meermalen herdrukte *Compendium Geographiae Antiquae* van CELLARIUS, laatſtelijk in 1803 te *Amſterdam*, bij DEN HENGST, verbeterd uitgegeven: maar, hoe voortreffelijk ook op zich zelve, tot van buiten leeren is het niet geſchikt, en daardoor beter voor *privaat* dan voor *publiek* onderwijs berekend. Een ander, weleer uit CLUVERIUS getrokken, en naderhand ten behoeve der Latijnſche School te *Gouda* in vragen en antwoorden onderſcheiden, was tot dat oogmerk oneindig beter ingerigt: maar kon het in volledigheid en naauwkeurigheid bij CELLARIUS niet halen. Aangezocht door de uitgevers, om van dat *Compendium in usum scholae Goudanae, ed. alt. Goudae* 1794, bijkans algemeen en overal ingevoerd, maar uitverkocht, een' nieuwen en beteren druk te bezorgen, nam de Leydſche Rector BOSSE, een man van beproefde kunde en ondervinding, die taak gewillig op zich:

maar

maar vond aan dat *Compendium Goudanum* weldra zoo veel te doen, dat hij liever besloot zelf een geheel nieuw *Compendium* te schrijven, op gelijke wijze ingerigt en tot van buiten leeren bestemd. Zoo deed hij dan ook, en gaf zijn eigen werkje, van hetwelk wij thans den tweeden druk voor ons hebben liggen, ruim acht jaren geleden, in 1818 voor het eerst in het licht. Verdiende het reeds toen ruimschoots alle aanbeveling, ook nu nog blijft het daarop dezelfde aanspraak behouden, en heeft, zonder iets van zijne waarde te verliezen, nog het een en ander bij dezen herdruk gewonnen. In volledigheid gaat het *Compendium* van BOSSE het schrale Goudsche *Compendiolum*, meer dan voor de helft, te boven: zonder dat evenwel deze meerdere uitgebreidheid het gebruik benadeelt; en zoo dat het geheel gemakkelijk binnen één' jaarlijkschen *cursus* kan besloten worden, mits men slechts *twee* lessen in de week, en dit is toch waarlijk niet te veel, aan de *Oude-Geographie* wil besteden. In naauwkeurigheid wedijvert het met dat van CELLARIUS, wiens grooter werk over de Oude Aardrijksbeschrijving (*Notitia Orbis Antiqui*) BOSSE doorgaans geraadpleegd en gevolgd heeft, zonder echter daarbij de verdiensten van latere geleerden, als D'ANVILLE, MANNERT en anderen uit het oog te verliezen; ja zelfs is de wijze, waarop hij over het werk van DORNSEIFFEN spreekt, ten hoogste vereerend; hoewel wij het voor het overige met B. eens zijn, dat zulk een werk in het *Latijn* had behooren geschreven te worden. Verder staat in dit *Compendium*, tot groot gemak van den leerling, bij vele eigen namen, vooral die, wier ware uitspraak moeijelijk en twijfelachtig is, de *quantiteit* der *syllaben* stiptelijk aangewezen: en wordt deswege, als ook over het verschil van spelling, uitgang, enz., de noodige teregtwijzing gegeven in beknopte maar zaakrijke en nuttige *aanteekeningen*, onder aan den voet der bladzijden geplaatst. In deze aanteekeningen worden buitendien enkele voorname punten van oude Geschied-, Landen- en Volken-

kenkennis meer of min uitvoerig aangeſtipt en opgehelderd. Nevens de oude namen van ſteden en plaatſen zijn meestal ook de hedendaagſche, tusſchen twee haakjes en met ander formaat van letter, opgegeven: zoodat daardoor dit *Compendium*, hoewel voor de Oude Aardrijkskunde uitſluitend beſtemd, echter het noodige bevat, om volſtrekt onkundigen ook met de nieuwere tot zekere hoogte op den weg te brengen, en meer gevorderden eene gepaste aanleiding tot vergelijking van beide te geven. Daarenboven vindt men aan het einde (bl. 93–101) een *Beknopt Overzigt der Oude Aardrijkskunde* (*Veteris Geographiae brevis Conspectus*) in het algemeen, ten behoeve van eerstbeginnenden, in den vorm eener Tabel ingerigt en in verſchillende vakken of kolommen verdeeld, nagenoeg eveneens als de *primae lineae Geographiae Antiquae* voor het *Compendium* van CELLARIUS. Eindelijk, om niet te ſpreken van den uitvoerigen *Bladwijzer* van ruim *veertig* bladzijden, hoedanige in al zulk ſoort van werkjes eene der hoofdvereischten uitmaakt, treffen wij hier nog aan eene zindelijke, en naar evenredigheid van het beſtek vrij volledige, *Kaart van het voornaamſte gedeelte der Oude Wereld*, wel is waar, onafgezet, maar ook afzonderlijk gekleurd te krijgen, of anders tot meerdere oefening van den leerling door hem zelven te kleuren. Alle deze voorregten nu, reeds in den vorigen druk aanwezig, zijn bij dezen tweeden volmaakt dezelfde gebleven: en daarin, behalve de noodige verbetering van drukfeilen en andere misſlagen, niets veranderd; ja zelfs, om alle verwarring voor te komen, tot de bladzijden toe der vorige uitgave behouden. Alleenlijk is er een *Supplement van Aanteekeningen* achteraan bij gevoegd, dat echter niet meer dan *zes* bladzijden bedraagt. Daardoor is niet alleen de prijs niet verhoogd geworden: maar tevens al, wat tot vermeerdering dienen moet, in een kort beſtek bij elkander geſteld; en dus aan de bezitters van den eerſten druk, en onder dezen in het bijzonder aan leerlingen, wier zaak het doorgaans niet is telkens

nieu-

nieuwe boeken te koopen, gelegenheid gegeven om, des verkiezende, die weinige bladzijden voor zich af te ſchrijven en bij hunne oude uitgave te voegen. Doen zij dit, en dit kunnen wij hun ten ſterkſte aanraden, zij zullen hunne moeite rijkelijk beloond vinden door een aantal leerrijke en heilzame opmerkingen, onder vele andere wetenswaardige zaken, vooral ook de zuivere *Latiniteit* betreffende; welke laatſte de Schrijver bij dezen herdruk bijzonder in acht heeft genomen.

Bij de eerste uitgave beloofde de Heer BOSSE in vervolg van tijd een tweede en *uitvoeriger werkje over de Oude Aardrijkskunde* voor meergevorderden in het licht te zullen geven; en daarbij dan ook afzonderlijke kaarten van *Griekenland* en *Italië* te voegen. In het Voorberigt voor deze tweede trekt hij zijne belofte weder in, daar het hem bij ondervinding gebleken was, dat reeds dit *Compendium* voor het gebruik van meergevorderden voldoende is; te meer, omdat met het overig ſchool-onderwijs alleen de eerste beginſelen van deze en andere wetenſchappen verbonden kunnen worden. Daarenboven, zegt hij, is er ſedert de eerste uitgave, binnen en buiten 's Lands reeds zoo veel over de Geographie geſchreven, dat ik mij die vergeefſche moeite wel beſparen kan. Wij gevoelen volkomen het gewigt dezer redenen: maar wij verbeelden ons toch, dat eene meer uitvoerige behandeling van hetzelfde onderwerp, door een' man, die in dat vak zoo wel te huis is als de Heer BOSSE, voor alle beminnaars en beoefenaars der oude letteren, niet anders dan een aangenaam en nuttig geſchenk zou kunnen opleveren, en daarbij ook nog wel eenig nieuw licht over de wetenſchap verſpreiden.

Zoo veel van N. 1, hetwelk wij als *Leerboekje* beſchouwd, boven vele andere, bij uitſtek moeten goedkeuren en tot algemeen gebruik op de Scholen aanprijzen. Maar bij het onderrigt der Aardrijkskunde behooren ook *kaarten*. In deze behoefte is het kaartje van BOSSE *alleen* niet toereikende, en voorziet

N. 2.

N°. 2. De *Oude-Wereld* met *Europa in de Middel-eeuwen*, ten dienste der Scholen, geteekend en gegraveerd door C. KAERCHER, bestaande in de navolgende kaarten: I. *De oudtijds bekende Wereld.* II. *Egypte.* III. *Palaestina.* IV. *Palaestina, in opzigt tot de aangrenzende rijken.* V. *Klein-Azië. Groot-Armenië. Mesopotamië. Syrië.* VI. *Griekenland. Een gedeelte van Moesië. Het Grieksche Illyris. Het westelijk gedeelte van Thracië. Het zuidelijk gedeelte van het Barbaarsche Illyris.* VII. *Hellas en de Peloponnesus.* VIII. *De Eilanden der Egéische Zee.* IX. *De Pontus Euxinus. De engte van Thermopylae.* X. *Platte grond van Athene. De stad Athene met hare omstreken.* XI. *De Veldslag bij Plataeae. De Zeeslag bij Salamis.* XII. *Italië. Helvetië. Vindelicië. Rhaetia. Noricum. Pannonië. Barbaarsch of Romeinsch Illyris.* XIII. *Eigenlijk Italië. Campanië. Apulië en Lucanië.* XIV. *Platte grond van Rome.* XV. *Germanië, volgens* PTOLEMAEUS. XVI. *Het oude Germanië.* XVII. *Gallië.* XVIII. *Hispanië.* XIX. *Britannië.* XX. *Europa, kort voor de groote volks-verhuizing.* XXI. *Europa, terstond na de groote volks-verhuizing.* XXII. *Het Rijk van* KAREL *den Grooten, met de overige voornaamste Rijken van Europa in dien tijd.* XXIII. *Europa, omstreeks de twaalfde eeuw na* CHRISTUS *geboorte.*

Ziet daar het beloop en den inhoud dezer Verzameling, tot schoolgebruik bestemd, en naar het ons voorkomt, vrij wel aan haar doel beantwoordende. Vooreerst is de *prijs* matig gesteld. De voornoemde *drie en twintig* kaarten, zindelijk uitgevoerd, duidelijk afgedrukt, en meerendeels afgezet, komen met hun allen op niet meer dan *zes gulden* te staan, en zijn voor dien prijs hier te Lande algemeen verkrijgbaar. De oude *Atlas* van D'ANVILLE, ook naar de Duitsche uitgave, kost meer, en bevat slechts *twaalf* kaarten; wel is waar, in grooter formaat: maar waartoe grootere, als men het met kleinere even goed, ja misschien beter, doen kan? Ten anderen bezit deze Verzameling het voorregt van

van *volledigheid* in een' hoogen graad. Zij bevat niet alleen eigenlijk dus genoemde Landkaarten, algemeene en bijzondere: maar nog daarenboven enkele plaatsbeſchrijvingen (*topographiën*), en daar onder ook platte-gronden van *Athene* en *Rome;* iets waaraan het jonge lieden doorgaans ontbreekt, en in welks bezit zij dikwijls niet dan met moeite ſlagen kunnen. Noch PTOLEMAEUS, noch CELLARIUS, noch D'ANVILLE, noch meer andere Geographiſche werken, geven daartoe de noodige hulpmiddelen aan de hand. De *Atlas* van BARBIER DU BOCAGE, voor de *Reize van* den jongen *Anacharſis*, is tot nog toe bijna de eenige, die aan de eene zijde niet al te omſlagtig, en aan de andere niet al te kostbaar, eenige voorſtellingen van dien aard bevat. En evenwel zijn zelfs deze nog niet eens boven alle kritiek verheven; waarvan onder anderen ten bewijze ſtrekt, hetgeen de beroemde WYTTENBACH zegt van den platten grond van *Athene*, in eene aanteekening op de *Sel. Princ. Hist. Graec.* p. 417. Met dat al vullen zij eene wezenlijke gaping tot zekere hoogte aan; en bij allen, die dezen *Atlas* niet bezitten, verdient KAERCHER opregten dank daarvoor, dat hij er eenige der voornaamſte kaarten in zijne eigene verzameling uit overgenomen heeft: zoo als die van *Thermopylae*, van den *Pontus Euxinus*, van *Plataeae*, van *Salamis*, van *Athene* en hare *omſtreken;* te meer, daar het uit de beide laatste blijkt, dat hij daarbij ook andere bronnen nageſpoord en gevolgd heeft. Voeg daarbij de vier verſchillende voorſtellingen van *Europa in de Middel-eeuwen;* iets, waardoor aan de beoefening der Geſchiedenis van dien tijd eene aanmerkelijke dienst bewezen is, en waarvan de behoefte bijkans nog meer dringende was, dan die aan kaarten van de Oude Wereld. Wat eindelijk de *naauwkeurigheid* betreft, een derde en onmisbaar vereischte, in hoe verre KAERCHERS kaarten ook dit voorregt bezitten, zal bij een aanhoudend gebruik de onder-

dervinding het best van allen leeren: maar, dit moeten wij betuigen, voor zoo veel wij uit eene oppervlakkige en vlugtige inzage kunnen oordeelen, is ons althans het tegendeel niet gebleken. Wij aarzelen dus niet, deze Verzameling als een gepast hulpmiddel bij het onderwijs der oude Aardrijkskunde aan te prijzen. Zij, die de kaarten bezitten van PTOLEMAEUS, CELLARIUS, D'ANVILLE, en anderen, zullen welligt in deze niet veel nieuws meer vinden: maar voor allen, die zoo gelukkig niet zijn, en vooral voor eerstbeginnenden, die zelden van de noodige hulpmiddelen voorzien zijn, kan deze *Atlas* van KAERCHER ongetwijfeld eene uitgebreide nuttigheid hebben, in zoo verre als hier *veel goeds* en voor *weinig gelds* in een *kort bestek* vereenigd is. Nog keuren wij goed, en mogen het hier niet verzwijgen, dat al de voornoemde kaarten, ook tevens elk afzonderlijk, voor geringen prijs te bekomen zijn. Zoo kunnen zij, wie het niet lijkt, het geheel in ééns te bekostigen, zich bij voorraad met de helft of met een gedeelte behelpen. Zoo zijn ook zij, die tot hun bijzonder oogmerk eene of andere kaart, bij voorbeeld den platten grond van *Athene* of *Rome* mogten verlangen, daarom niet gehouden het geheel te bekostigen, om aan hunne slechts gedeeltelijke behoefte te voldoen.

Wij eindigen met den wensch, dat beide te zamen, het *Compendium* van BOSSE, en de *Atlas* van KAERCHER, door allen, die in de *Oude Geographie* moeten *onderwijzen* en *onderwezen worden*, met vrucht gebruikt; en zoo doende, tot eer van hunne Schrijvers en voordeel van hunne Uitgevers, alom verkocht en verzonden zullen worden.

Ma-

Matière médicale pratique, contenant l'histoire des Médicamens, leurs vertus, leurs compositions officinales, leur application aux diverses maladies, ainsi qu'une Dissertation sur l'art de les prescrire d'après des principes fixes et scientifiques. Par J. F. KLUYSKENS, *Chevalier de l'ordre royal du Lion Belgique, Professeur extraordinaire dans la faculté de Médecine de l'Université de Gand, premier Officier de Santé Militaire, etc. etc.* — Gr. 8vo. Vol. II. XXIV et 624 pag. Gand, *chez* A. B. Steven. Prix *f* 4. 00.

Na hetgeen wij over de algemeene ſtrekking van deze nuttige *Materies medica* van den Heer KLUYSKENS, bij gelegenheid van de Recenſie van deszelfs *eerſte* Deel gezegd hebben (1), kunnen wij thans dadelijk overgaan tot de beſchouwing van den inhoud van dit *tweede* Deel zelve, hetwelk in denzelfden ſtijl en trant, als het *eerſte* Deel is geſchreven en het geheel der Wetenſchap vrij volledig afhandelt. Wij hebben het dan ook met veel voldoening en met veel nut voor ons zelven doorgelezen en raden deze lezing ook andere Geneeskundigen, vooral ook onder de jongeren, zeer aan. Het Werk van den Heer KLUYSKENS, eenigzins meer op de wijze der Franſchen geſchreven, wijkt in ſommige opzigten veel af van den gewonen trant van ſchrijven, welke wij, bewoners der Noordelijke gewesten van ons Koningrijk, meer met onze naburen, de Duitſchers, gemeen hebben. Het is verre van daar, dat wij dit als eene fout aan den Heer KLUYSKENS verwijten. Elk heeft zijne wijze van zien en handelen en het zoude eene inbreuk zijn op den meer *liberalen* toon, die er ſinds eenige jaren in onze letterkunde heerscht, indien wij een' ander' in dit opzigt wetten wilden voor-

(1) *Recensent, ook der Recensenten*, Deel XVII. bl. 551—559.

voorschrijven. Integendeel rekenen wij de lezing van het Werk van Kl. juist *daarom* zoo veel te meer te moeten aanraden. Afwisseling van schrijfwijze behaagt en wekt de oplettendheid zoo veel te meer op. Elke letterkundige school heeft daarenboven doorgaans iets eigens, waardoor men al ligt in de Werken over eenig vak uit eene andere school enkele punten zal aantreffen, welke men in onze gewone geschriften van dien aard te vergeefs zoude zoeken; en dit is vooral dan het geval, wanneer men, gelijk Kl. doet, zich toelegt om van de nieuwere ontdekkingen in zijn vak bij voorkeur melding te maken.

De meeste Werken, welke Doctoren en Studenten in de medicijnen, hier te lande voor de *leer der Geneesmiddelen* gebruiken, zijn doorgaans geschriften van Duitschers, welke dan ook door hunne onvermoeide vlijt, veel goeds in dezen hebben bijeengebragt: waarvan de voortreffelijke werken van HECKER, JAHN en anderen getuigen. De *materies medica* der Franschen en Engelschen is hier minder algemeen bekend. Doch waarom wordt er nog niet op eene goede wijze voorzien in de zoo dringende behoeften aan eene geschikte *Materies medica* in onze Nederduitsche taal? Het Werk van den Heer Kl., hoe goed ook op zich zelve, is voor velen onbruikbaar, die de Fransche taal niet genoeg magtig zijn, en het werk van IJPEIJ, hoe goed ook in zijnen tijd, laat thans veel te wenschen overig. Eene vertaling van het geschrift van den Heer Kl. zoude voor eene Nederduitsche *Materies medica* naar ons oordeel, niet dan met eenige veranderingen geschikt zijn.

In het *tweede* Deel van zijn Werk is de Heer Kl. bij de beschouwing van onderscheidene Geneesmiddelen veel korter en konde dit ook zijn, omdat vele van deze reeds gedeeltelijk in het *eerste* Deel waren beschreven. Onder de *plaatselijke prikkels* (*stimulans locaux*) beschouwt hij achtereenvolgens de *Emmenagoga*, *Diuretica*, *Diaphoretica*, *Expectorantia*, *Sialagoga*, *Errhina* of *Sternutatoria* en *Epispastica* (p. 1—260). De *Emmenagoga*, p. 1—14, zijn

zijn welligt een weinig al te kort behandeld. De *diuretica* daarentegen veel uitvoeriger en onder deze maakt de *colchicum autumnale*, welke in de laatste jaren meer en meer ter sprake is gekomen, een allezins lezenswaardig artikel uit, vooral ten opzigte van deszelfs gebruik in *arthritis*. Met regt geeft de Schrijver op, hoe de werking der *diuretica* in het algemeen zeer wisselvallig is, waarom men, bij voorbeeld, in de waterzucht dan eens deze, dan weder gene diuretische middelen moet aanwenden. Bij het gebruik van het *Vingerhoedskuid* (*Digitalis purpurea*) deelt Kl. het voorschrift mede van WITHERING, om namelijk, van het poeder der bladen twee malen daags één, twee of drie greinen te gebruiken, en voegt hier, p. 48, den raad bij, om, als het noodig is, met alle behoedzaamheid in de *dosis* der *Digitalis* op te klimmen. Dat er veel behoedzaamheid bij een zoo sterk-verdoovend middel, als de *Digitalis*, noodig is, stemmen wij Kl. gaarne toe, doch zouden in bedenking geven, of het, bij vermeerdering van het gebruik van dit middel, niet voorzigtiger zoude zijn, dezelfde *dosis*, bij voorbeeld, één grein meer malen daags te herhalen, dan de gift zelve te vergrooten, daar eene gift van twee greinen *Digitalis* op zich zelve al vrij veel is.

Op pag. 50 lezen wij, dat de *Pyrola umbellata* in groote menigte voorkomt in de bosschen van *Noord-Amerika*, doch in onze streken moeijelijk groeit. Het schijnt den Schrijver onbekend te wezen, dat deze plant *in het wilde groeit in den Palts*, welke landstreek dan toch zoo geheel ver niet van ons verwijderd is.

Bij de behandeling der *teer*, als *diureticum*, offschoon zelden gebezigd, vinden wij mede vermeld het thans meer en meer algemeen gebruik der uitdampingen van de teer voor teringachtigen, met de voorzorgen, daarbij in acht te nemen. Ten slotte van het Hoofdstuk over de *diuretica*; vinden wij eenige zeer goede praktische aanmerkingen over het gebruik der genoemde geneesmiddelen in het algemeen, welke van des Schrijvers ondervinding in de Praktische Ge-

Geneeskunde getuigen, en waarbij hij de waarnemingen van CURRIE en COX over het nut der *Digitalis* in ziekten van den geest door eene waarneming van hem zelven bij eenen *maniacus* bevestigt.

KL. begint het Hoofdſtuk over de uitwaſeming- en zweet-bevorderende middelen met het *water*, hetwelk wel het allereenvoudigſte *diaphoreticum* is. Hij maakt van deze gelegenheid gebruik, om het nut der baden in het algemeen en der warme baden in het bijzonder, en vooral ook dat der damp-baden uiteen te zetten. Zoo uitvoerig en volledig dit punt en, gelijk het ook verdiende, regt fraai behandeld is, zoo kort en onvolledig is het volgende artikel over de *Murias ammoniac*, over welks inwendig gebruik hij weinig meer zegt, dan dat het thans weinig meer als inwendig geneesmiddel wordt aangewend. Even gaarne als wij den geachten Schrijver van het voor ons liggend Werk, den lof, waarop hij alle aanſpraak heeft, geven, even vrijmoedig meenen wij ook te mogen zeggen, dat de Schrijver hier een al te eenzijdig oordeel geveld heeft, daar de *Murias ammoniae* en als *resolvens*, en als *febrifugum* inderdaad groote voordeelen in zich vereenigt. Als koortsverdrijvend middel gebruikt men de *Ammoniak*, of met *amara*, of met de *Kina* vereenigd, wanneer zij de gunſtige werking der *Kina* aanmerkelijk verſterkt. Op beiderlei wijze is hare geneeskracht nog onlangs, bij de Groningſche epidemie, naar men verzekert, ten duidelijkſte bewaarheid geworden.

Is de *dosis* van *Sulphur auratum antimonii* ii-iv greinen voor een volwasſen mensch over het algemeen niet te groot? *Rec.* toch zag dikwijls reeds bij 1—1½ grein braking ontſtaan, en er wordt hier alleen van dit middel als *diaphoreticum* geſproken. Eene gift van ½ grein ſchijnt als *diaphoreticum* bij volwasſenen reeds dadelijk werkzaam te zijn.

KL. zegt veel goeds van de *Sarsaparille* en wederlegt door zijne eigene ondervinding datgene, wat door ſommigen over de onwerkzaamheid van dezen wortel is in het midden gebragt, daar de Schrijver dezelve met de *Guayak* meer malen met het grootſte nut

nut heeft voorgeschreven in langdurige *syphilis*, wanneer, naar zijn oordeel, de kwikmiddelen, vereenigd met het gif der *syphilis* zelve, eene tweede ziekte vormden, welke niet meer zuivere *syphilis* kon genoemd worden. De Schrijver mengt hier en daar zijne eigene ondervinding bij hetgeen anderen voor hem opgaven, en maakt hierdoor de lezing van zijn Werk veel aangenamer en nuttiger tevens. — Bij de *epispastica* herinnert KL. de opgave van zijnen ambtgenoot Dr. WAUTERS, die den binnenbast van den wortel van den gewonen Notenboom vermeldt als een blaartrekkend middel van nog sterker werking dan de Spaansche-vliegpleisters. Men gebruikt dezen bast of versch, of met azijn, fijn gestooten. Het is waarlijk van groot belang om de nuttige werking te kennen van deze en andere gewassen, die zoo algemeen verkrijgbaar zijn, gelijk deze kennis den Heer WAUTERS dan ook dikwijls van grooten dienst is geweest, als hij op het veld, van alle Apotheken ver verwijderd, in de noodzakelijkheid was om de huid te prikkelen en tot blaren te doen optrekken. (pag. 259.)

Zoo komen wij, bij dit ons verslag, tot de derde Afdeeling der Geneesmiddelen in de, door den Schrijver aangenomen, verdeeling: die namelijk, welke op eene *chemische* wijze op het ligchaam werken. Wij zouden hier onze algemeene aanmerkingen (1) tegen deze rangschikking kunnen herhalen, doch gaan dit zoo veel te liever voorbij, omdat de Schrijver zelf schijnt te gevoelen, dat sommige van zijne *chemische* middelen, inwendig gebruikt, zoodanig door de levende kracht des ligchaams gewijzigd worden, dat er veel van hunne scheikundige werking verloren gaat. Dit geldt niet van die middelen, welke uitwendig worden aangebragt en aldaar hunne geheele kracht onveranderd kunnen uitoefenen zoo, als bij het uitwendig gebruik van het koude *water*, waarmede KL. zijne eerste onderverdeeling, de *refrigeran-*

(1) Zie *Recensent, ook der Recensenten*, D. XVII, bladz. 552.

rantia, begint. Hij dringt met reden zeer aan op het groote nut van het koude water, uitwendig aangebragt, op geschoten wonden en andere uitwendige beleedigingen, en verklaart hiervan dikwijls de beste uitwerking gezien te hebben.

De *antacida* nemen met alle regt eene plaats in onder de *remedia chemica*, en worden door den Schrijver, pag. 302—311, kortelijk nagegaan.

Kl. is uitvoeriger in de algemeene beschouwing der *lithontriptica* en geeft hierbij, pag. 317—319, de onderscheidene kenteekenen op der steenen, naar hunne verschillende bestanddeelen. De scheikundige werking der middelen moet naar deze onderscheidene zamenstelling verschillend wezen. Jammer evenwel, dat deze *lithontriptica*, inwendig gebruikt, zoo veel van hunne kracht in de werktuigen der spijsvertering verliezen, en dat zij, door inspuitingen onmiddellijk in de blaas gebragt, zoo ligtelijk deze al te sterk prikkelen om op den duur aangewend te kunnen worden. Dit laatste geldt ook omtrent het *galvanismus*, over welks werking wij hier lezenswaardige daadzaken vinden aangevoerd

Hierna worden achtereenvolgens afgehandeld de *escharotica*, en, in de vierde Afdeeling der *mechanisch*-werkende geneesmiddelen, de *diluentia*, de *demulientia*, *emollientia*, *anthelmintica*; waarna een afzonderlijk Hoofdstuk volgt over de *minerale wateren*.

Hoe veel goeds hier ook doorgaande wordt aangetroffen, komt het ons echter voor, dat sommige punten niet volledig genoeg zijn afgewerkt. Zoo beslaat al, wat van de *Salep* gezegd wordt, niet meer dan *zeven regels*, waarbij, onder anderen, niet wordt opgegeven, hoe veel *Salep* er, bij voorbeeld, in eene once kokend water ter oplossing moet worden voorgeschreven. Jongere practici bedriegen zich hierin zeer gemakkelijk en schrijven gewoonlijk veel meer *Salep* voor, dan het water ooit zoude kunnen oplossen. Op pag. 362 lezen wij, dat de ondervinding het groote nut van een afkooksel van *IJslandsch mos* bij *hoest* niet zoude hebben bewezen; wij voor

ons

ons zijn van het tegendeel overtuigd en hebben hiervan dikwijls bij hardnekkigen hoest en zelfs bij dreigende longtering de beste gevolgen gezien. *Maranta arondiacea*, pag. 363, is gewis eene drukfout voor *Maranta arundinacea*.

Bij de beschouwing der *olijf-olie*, pag. 368 en 369, misten wij ongaarne de vermelding van haar *inwendig* gebruik in *Rhumatisme*, hetgeen in de laatste jaren niet zeldzaam en ook door ons met goed gevolg beproefd is. Ook het uitwendig gebruik der Olijfolie schijnt *diaphoretisch* te werken. — De opgave der in het menschelijk ligchaam huisvestende ingewandswormen, in de Noot op pag. 379, had naauwkeuriger kunnen zijn, daar wij hier onder anderen misten de *Botryocephalus latus*, zoo voortreffelijk bij BREMSER (*Ueber lebende Würmen, etc.*) afgebeeld.

De bepaling der *dosis* van elk geneesmiddel, kon hier en daar eenige meerdere naauwkeurigheid vorderen. Waarom is, bij voorbeeld, bij *Tanacetum*, p. 390 wel opgegeven de *dosis* der tot poeder gestooten bladen, maar niet die der *zaden*; offchoon het gebruik der *Semina Tanaceti* veel algemeener is, dan dat der bladen.

De beide laatste Hoofdstukken over de *antidota* of *tegengiften*, en dat over de wijze om zamengestelde geneesmiddelen goed voor te schrijven, zijn, volgens het getuigenis van KL., pag. 407, in hun geheel overgenomen uit de *Pharmacologia* van Dr. PARIS, waarvan de zesde uitgaaf in 1825, in twee Deelen, te *Londen* is in het licht gekomen. Vele merkwaardige bijzonderheden en nuttige lessen komen er in deze beide stukken voor, zoodat KL. ons eenen wezenlijken dienst gedaan heeft, met ook dit aan zijne Lezers niet te onthouden.

Ten slotte vinden wij in een Aanhangsel van XXIV bladzijden, eenige bijvoegsels of verbeteringen, tot het vroeger uitgekomen *eerste* Deel betrekkelijk. KL. geeft hier het gebruik der *Belladonna*, als voorbehoedmiddel tegen de *Scarlatina* op, hetwelk in het *eerste* Deel gemist werd en waarop wij in onze Re-

censie van het *eerste* Deel (zie ons Deel XVII, bl. 553) oplettend gemaakt hebben. Voorts vinden wij hier eenige bijvoegselen tot het gezegde over de *Lactuca* en andere middelen, doch vooral over het *Jodium*, bl. XIII—XVII, waar vele nieuwe waarnemingen vermeld worden.

De tijd verbiedt ons dit reeds zoo ver uitgebreid verslag nog verder uit te breiden, offchoon wij gaarne verklaren met groot genoegen aan hetzelve gearbeid te hebben. Wij zullen de nuttige strekking en goede uitvoering van dit Werk, reeds vroeger door ons geroemd, thans niet op nieuw aanprijzen. De Heer KL. heeft den opregten dank van alle beoefenaars der Geneeskunde in ons Vaderland verdiend, en neme dus ook dien dank van ons aan. Wij hebben door het opgeven van het een en ander, dat ons voorkwam voor verbetering vatbaar te zijn, gemeend ook aan den geachten Schrijver van dit Werk geen' ondienst te zullen doen. Deze aanmerkingen waren echter van gering belang, in vergelijking van al het goede, dat hier alom voorhanden is, en dat ons dit geschrift voor een der nuttigste handboeken van dien aard doet houden, vooral zoo men, gelijk wij reeds vroeger zeiden, de lezing van hetzelve verbindt met die van eene andere, op eene verschillende wijs bewerkte, *materies medica*, waartoe onderscheidene Duitsche Handboeken eene geschikte gelegenheid geven.

Wij herhalen ten slotte den wensch aan diegenen onzer Landgenooten, welke hiertoe tijd en bekwaamheid bezitten, om toch ook eens eene goede *Materies medica* in onze taal te vervaardigen. Zij, die het Fransch en Duitsch magtig zijn, vinden thans overal hulpmiddelen genoeg; maar behoort er ook niet voor hen gezorgd te worden, die alleen het Nederduitsch verstaan? Ook deze kunnen hier en daar nut stichten in de Maatschappij en mogen wij hen, om hunne meer beperkte taalkennis, van den toegang tot wezenlijk nuttige *zaken* afhouden? Hier komt bij, dat er in vreemde geschriften veel gevonden wordt, hetwelk niet dadelijk van toepas-

sing

fing is op de ziekten, die in ons eigen land heerfchen en hetgeen dus tot fchadelijke misvattingen aanleiding zoude kunnen geven. Hoe groot is dan ook in dit opzigt niet het nut, hetwelk men van een duidelijk en eenvoudig gefchreven *Handboek voor de leer der Geneesmiddelen*, naar onze tegenwoordige behoeften ingerigt, hier te lande zoude mogen verwachten?

Epidemia, quae anno 1826 *urbem* Groningam *adflixit, in brevi conspectu posita a* G. BAKKER, *Professore Medicinae.* Groningae, *apud* W. van Boekeren, 1826. 8vo. maj. 59 pagg. Constat *f* 0. 60.

Ook in het Nederduitsch, onder den titel: *De Volksziekte, welke in het jaar* 1826 *te* Groningen *geheerscht heeft, in het kort befchreven door* G. BAKKER, *Profesfor in de Geneeskunde.*

Het voornemen van den Hoogleeraar BAKKER, toen hij aan eene befchrijving der geduchte *Epidemie*, die in de laatfte helft des afgeloopen jaars te *Groningen* geheerscht heeft, begon, was niet zoo zeer om eene volledige befchrijving der ziekte op te maken, als wel om *fpoedig* eenig berigt te geven en zijne bijzondere ondervinding bij die van anderen te voegen; want ten tijde, toen zijn Hooggeleerde dit werk ondernam, waren de meeste andere Geneeskundigen nog zoo zeer met werk overladen, dat hij onder de weinigen behoorde, die hiertoe eenigen meerderen tijd over hadden, gelijk wij lezen in de eerfte paragraaf van het Werk, hetwelk wij hierbij onzen Lezers aankondigen.

Hij laat zijne Verhandeling vooraf gaan van eene befchouwing van den grond en de gefteldheid der lucht in onze Noordelijke Gewesten in het algemeen en van de ftad en de provincie *Groningen* in het bijzonder, in zoo verre dit op de aard der ziekte eeni-

eenige uitwerking kan gehad hebben. Deze vooraffpraak was des te meer noodzakelijk ter nadere verklaring der oorzaken, waardoor de ſtad *Groningen*, in andere jaren wegens hare gezonde ligging van eene gunstige zijde bekend, thans meer dan andere plaatſen aangetast was.

Uit het onderzoek naar de *Epidemie* op het platte land der Provincie bleek, dat de ziekte niet digt aan zee het hevigst gewoed heeft, maar omtrent in het midden tusſchen de Stad en het Noordelijk Zeeſtrand. In het dorp *Wirdum* was de ſterfte verſchrikkelijk en bedroeg een *zesde* deel der inwoners (§ 4). In de ſtad *Groningen* zelve begon er in het begin der maand Junij eenige ziekte te heerſchen onder de kinderen, doch omtrent het midden van Julij nam de eigenlijke *Epidemie* eenen aanvang, welke in Augustus gevaarlijker werd en gedurende de beide volgende maanden tot den hoogſten trap van moorddadigheid ſteeg. Zonderling was het, dat het hoofdkenmerk der ziekte beſtond in eene tusſchenpoozende koorts, welker *typus* door alle verſchijnſelen heen te bemerken was, en die, toen de ziekte ten top was geklommen, binnen zeer korten tijd doodelijk werd; wanneer men niet door het *kinazout* in groote giften (van 20 tot 25 grein) de koorts dadelijk ſtuitte, hetgeen dan ook bij tijdige hulp doorgaans gelukte; doch velen lagen langen tijd hulpeloos of waren reeds overleden, voordat eenig Geneeskundige hen had kunnen bezoeken (§ 6). Uit het geheele verloop der *Epidemie* bleek ten klaarſte, dat de ziekte van geene ontſtekingachtige natuur was, zoo als ook de met goeden uitſlag bekroonde geneeswijze bevestigde.

Onder de gevolgen der ziekte vinden wij hier inzonderheid opgenoemd eene groote en lang nablijvende zwakte, eene zeer ſterke neiging tot wederinſtortingen en vooral de waterzucht, het zij algemeen, het zij tot bijzondere ligchaamsdeelen bepaald. De lijkopeningen toonden vooral eene menigvuldige ziekelijke ontaarding der milt en een gebrek aan gezond bloed in de meeste deelen des ligchaams,

ter-

terwijl in het hoofd dikwijls eene onnatuurlijke ophooping van bloed plaats had. De lijkopeningen zijn ten getalle van 107 en alle bewerkſtelligd onder het toezigt van den Hoogleeraar HENDRIKZ, aan wiens zorg en vlijt men, gelijk wij hier lezen, in het oprigten en verzorgen van een algemeen hospitaal, het leven van een groot aantal nuttige burgers te danken heeft.

Kort, maar zakelijk, gaat de Schrijver de voornaamſte punten van zijn onderwerp na en behandelt in de *negende* § het al, of niet, *beſmettelijke* der ziekte. Niet uit bloote *theoriën*, maar uit wezenlijke *facta* ontkent hij de beſmettelijkheid der kwaal, alzoo velen, die de ziekte met zich hebben medegevoerd naar andere plaatſen, daar echter dezelfde ziekte niet aan anderen hebben medegedeeld, hetgeen wel zoude hebben moeten gebeuren, zoo er wezenlijk *contagium* had beſtaan. Het toevallig ontſtaan van eenige ſmetſtof, wanneer er *vele* zieken op een gehoopt zijn in naauwe morſige vertrekken, heeft deze ziekte met andere, op zich zelve niet beſmettelijke, ziekten gemeen.

Allermerkwaardigst zijn twee tabellen, § 12 voorkomende, waarvan de eerſte het aantal overledenen, van den eerſten Mei tot den laatſten November 1826, vergelijkt met de ſterfte in diezelfde maanden in 1825. De laatſte beliep 541, de eerſte 2448: een vreesſelijk onderſcheid! — wanneer wij hierbij voegen de overledenen gedurende de maand December, zoo als wij dit uit de nieuwspapieren weten, dan kan men vastſtellen, dat er, behalve de gewone ſterfte, meer dan 2000 menſchen aan deze *Epidemie* geſtorven zijn. De tweede tabel vertoont ons het getal der overledenen naar hunne jaren en geſlacht: het aantal vrouwen overtreft hier verre weg dat der mannen, en vooral is het aantal *zeer jonge* en *zeer oude* menſchen alleraanzienlijkst; een nieuw bewijs voorzeker, dat de ziekte van eenen meer *astheniſchen*, dan ontſtekingachtigen aard geweest is. Het aantal van geſtorvenen, die hun *tachtigſte* jaar reeds voorbij waren, beloopt 157,

hetwelk op eene bevolking, als die van *Groningen*, zeer aanzienlijk is, en schijnt te bevestigen, wat de Schrijver in den aanvang van zijn werk over de doorgaande gezondheid van *Groningen* in het midden brengt.

Tot dus verre onze Lezers met den algemeenen inhoud van deze belangrijke bijdrage tot de geschiedenis der noodlottige *Epidemie* van 1826 bekend gemaakt hebbende, mogen wij ten slotte niet zwijgen van datgene, waarmede de Schrijver zijne Verhandeling eindigt, *de zorg* namelijk, *voor de toekomst.* Met kracht van redenen dringt hij er op aan, dat de Regering spoedige maatregelen neme, om alle oorzaken te doen ophouden, welke tot de hernieuwing van dit treurtooneel aanleiding zouden kunnen geven. Het zuiveren van alle goten en rioelen, het niet meer begraven der lijken in de steden, en vooral het oprigten van een ruim en welingerigt stedelijk hospitaal, ziet daar de middelen, op wier uitvoering de Hoogleeraar met ernst en ijver aandringt. Eere zij der menschlievende bedoeling van den door hem gegeven raad, welke gewis door de stedelijke Regering zal worden opgevolgd. Hoe toch zouden wij hieraan mogen twijfelen, als wij de verschrikkelijke ramp nagaan, tot welker vergrooting deze oorzaken *gewis* hebben medegewerkt? Zoude eene stad, waar ware *verlichting* zoo veel hulp en ondersteuning vindt, zoude die een oogenblik toeven, om alle die maatregelen tot stand te brengen, van wier uitvoering het leven en de gezondheid van *duizenden* afhangen. Neen, de Overheid zal, hiervan houden wij ons overtuigd, zoo eenige beginselen van ware menschlievendheid haar bezielen, zich haasten, om alle maatregelen van voorzorg *dadelijk* tot stand te brengen en door geenerlei uitstel aan zoo velen van hare medeburgers ramp en dood berokkenen.

Iets

Iets over de vaart op den Rijn, *door* Mr. J. OP DEN HOOFF, *Advokaat. Te* Amſterdam, *bij* de Erven H. Gartman, 1826. In gr. 8vo., VIII en 148 bladz. De prijs is *f* 1. 25.

Ten hoogſte belangrijk voor de meeste Staten van *Duitschland* is de vaart op den *Rijn*, en niet alleen voor hen, die in het bezit der oevers van deze hoofdrivier zijn, maar ook voor andere, die, verder afgelegen, met den *Rijn* nogtans gemeenſchap hebben, door middel der mindere Duitſche vloeden, welke haar water in deze ſchoone rivier uitſtorten. Maar nog belangrijker misſchien is deze vaart voor het Koningrijk der *Nederlanden*, als in welks menigvuldige binnenwateren zich al de takken van den Rijn verliezen, zonder dat één van dezelve in waarheid gezegd kan worden de zee te bereiken. En is de Rijnvaart voor ons Vaderland zoo belangrijk, hetwelk niemand, der zake kundig, zal ontkennen: welkom zijn dan, bij elken regtſchapen Nederlander, de verlichte pogingen van onzen weldadigen Koning, om dezen tak der nationale welvaart, met bedaarde toegeeflijkheid voor vreemde, mogelijk zelfs kwalijk gegronde eiſchen, ja, maar ook met waardigheid en ongekrenkt te handhaven; welkom is ons dan ook dit beknopt geſchrift van den Heere Mr. J. OP DEN HOOFF, hetwelk, onder den zedigen titel van *Iets*, ons inderdaad genoegzaam *alles* levert, wat het Nederlandsch Publiek, omtrent de nu reeds twaalf jaren lang gerekte onderhandelingen over de Rijnvaart, kan geacht worden noodig te hebben, om deze zaak uit het regte oogpunt te kunnen beſchouwen. Voor eene ſchetswijze aankondiging der hoofdſtukken in dit op zich zelve reeds zoo zaakrijk als beknopt Geſchrift is hetzelve niet geſchikt; men moet het verdienſtelijk Werkje zelf lezen. En voelt de vrije Nederlander zich welligt diep verontwaardigd, bij het vernemen der Vorst en volk beleedigende aanmatigingen van ſommige vreemden, met een hoog gevoel

voel van vreugde en dankbaarheid zal hij tevens vernemen, hoe zeer hij in zijnen Koning ook zijnen Landsvader en Mede-Nederlander, die zich elken hoon, der Natie aangedaan, als aan hem zelven geschied, aantrekt, behoort te eerbiedigen en te beminnen. Het spijt ons dus inderdaad, dat het bestek eener Recensie niet gedoogt het hiertoe betrekkelijke, uit de Nota van den 26sten April 1826, door zijne Excellentie den Baron VERSTOLCK VAN SOELEN, 's Konings Minister van Buitenlandsche Zaken, aan den Grave VAN MIER, Buitengewoon Gezant en Gevolmagtigde van het Weener Hof, overgeleverd, op deze plaats over te nemen. Men kan de hoofdzaken dezer meesterlijk gestelde Nota in dit Werkje, op bl. 93 en verv., en het geheele stuk zelf, in het oorspronkelijk Fransch, als Bijlage, achter hetzelve, lezen, waartoe wij een' ieder, die daartoe gelegenheid heeft, uitnoodigen, terwijl wij den Heere Mr OP DEN HOOFF voor de mededeeling van zijn welgeschreven en veelbevattend *Iets* onzen opregten dank betuigen.

Aanteekeningen, betrekkelijk de Kolonie Suriname. Met twee kaartjes. Te Arnhem, *bij* C. A. Thieme, 1826. In gr. 8vo. IV en 131 bladz. De prijs is *f* 1.25.

Suriname, Nederlands eenigste overgebleven bezitting op het vaste land van *Amerika*, met eene zeekust van zestig mijlen lengte en landwaarts in, van eene onbepaalde breedte, met een' ongeloofelijk rijken en vruchtbaren bodem en eene uitgestrektheid lands beslaande, nagenoeg gelijk staande aan die van van het gansche Koningrijk der Nederlanden in *Europa*, verdient zekerlijk onder ons meer algemeen en beter gekend te worden dan doorgaans plaats heeft. De thans aangekondigde *Aanteekeningen*, welke, naar ons oordeel, met zaakkennis, onpartijdigheid en eene welwikkende bedaarde zucht voor het goede

de en voor verbetering geschreven zijn, leveren daartoe belangrijke Bijdragen op; die onder de volgende opschriften voorkomen. 1.) *Regeringsreglement.* Bij hetzelve worden, geheel strijdig met den geest der grondwet voor het Moederland, de drie verschillende magten, namelijk, de wetgevende, uitvoerende en regterlijke magt, aan één en hetzelfde ligchaam, te weten het Hof van *Politie*, toegekend. 2.) *Finantiewezen.* De Kolonie onderhoudt geheel zich zelve, buiten eenig bezwaar van het Moederland, zoo, dat zelfs de jaarwedden des Gouverneurs en der Ambtenaren uit de Koloniale Kas betaald worden; doch de wezenlijke toestand van derzelver geldmiddelen is duister, vermits hier geen staat van begrooting of publieke verantwoordelijkheid plaats heeft. Verders heerscht in dit opzigt in de Kolonie veel onregelmatigheid en verwarring. 3.) *Nikéri.* Dezen naam draagt eene rivier en het aan dezelve gelegen Distrikt, in het westelijke gedeelte des lands, dat door de natuur zelve van de oude Kolonie, die aan de rivier *Suriname* en de daarbij of invloeijende rivieren of kreken gelegen is, gescheiden wordt. In de laatstgenoemde heerschen vele vooroordeelen tegen het Nikéri distrikt, dat echter geen lastpost is voor de Koloniale kas, aan welke het jaarlijks meer dan *f* 100,000.— opbrengt, terwijl het van dezelve slechts eene jaarlijksche uitgave van *f* 17,000.— vordert. Het Nikéri-distrikt beslaat ⅗ van den grond van geheel Nederlandsch *Guiana*; deszelfs Planters zijn meest Engelschen en Schotten, en men telt er op 50 Plantaadjen 4000 negerslaven; het gansche Distrikt is volstrekt weerloos. 4.) *Saramakka.* Deze rivier met de daaraan gelegen Plantaadjen heeft gemeenschap met *Suriname* en met de hoofdstad *Paramaribo*, door middel van het kanaal van *Waneka*; doch hetzelve is niet goed aangelegd, te smal en te ondiep. 5.) *Boschnegers* schijnen thans in de Kolonie weinig meer gevreesd te worden: hun aantal beloopt op 15000 zielen, waarvan 2,500 de wapenen kunnen voeren; beschaving en zedelijkheid maken onder hen ge-

geringe vorderingen; maar het zoude voor hen en voor de Kolonie voordeelig zijn, hun den vrijen houthandel, benevens de inwoning te *Paramaribo* te vergunnen, het laatste onder voorwaarde van eigen akkerbouw. 6.) De *Negers*. Hun aantal (dat der slaven namelijk) bedraagt in *Suriname* 60,000; in de, thans Engelsche, Kolonie *Demerarij* 77,000; bij deze geringe meerderheid van arbeiders is nogtans de hoeveelheid der voortbrengselen, welke *Demerarij* uitvoert, viermaal grooter dan die van *Suriname*, waartoe de stoomwerktuigen, in *Demerarij* veel meer in gebruik, dan in *Suriname*, het meeste aanbrengen. Ook acht de Schrijver het hoogst nadeelig voor de kultuur en den bloei van *Suriname*, dat genoegzaam al de grondeigenaren in *Europa* wonen, en zoo dezen zich niet, voor een groot gedeelte althans, zelven in de Kolonie vestigen, houdt hij dezelve, na een zeker verloop van jaren, voor verloren. Het ontbreekt *Suriname*, om een der bloeijendste landen van den aardbodem te worden, alleen aan menschen, die *voor zich zelven* arbeiden; maar wij kunnen de voorslagen des Schrijvers hieromtrent in ons bekrompen bestek niet overnemen. Het lot der slaven in *Suriname* is wel veel dragelijker dan men ons somtijds verhaalt, en ook beter dan voorheen, maar nogtans betreurenswaardig; en bovenal is het zulks met betrekking tot zulke Negers, die op schepen, welke den verboden slavenhandel drijven, genomen en prijsverklaard worden. Eindelijk 7.) Het *onderwijs* is in *Suriname* in jammerlijken toestand. De Wet van 1806 omtrent het schoolwezen schijnt er nog geheel onbekend. Ook het Godsdienstig onderwijs is er in geen' beteren staat. — Voor het overige (want wij kunnen niet alles in het bijzonder aanstippen) geeft de Schrijver bij elke zaak, waarover hij spreekt, een aantal overwegenswaardige en nuttige wenken en voorslagen tot verbetering, waar omtrent wij onze Lezers naar deze Aanteekeningen zelven verwijzen, terwijl wij dezelve aan alle deskundigen en belanghebbenden ter overdenkinge aanbevelen.

Wan-

Wandeling in Nieuw Griekenland, en Schets van PARGAS *en* RHIGAS *Lotgevallen; door* J. J. HISELY, *Phil. Theor. Mag. Litt. Hum. Doct.. Te* 's Gravenhage, *bij* de Wed. J. Allart, 1825. In gr. 8vo. XII en 109 bladz. Met een' Alphabetifchen Index der Plaatfen en Namen der Perfonen, welke in het Werkje vermeld worden, en eene Kaart. De prijs is *f* 1.80.

De Schrijver doorwandelt in dit Werkje het aloude Griekenland, en geeft achtereenvolgens eene naauwkeurige beknopte befchrijving ten aanzien van grond, luchtgeftel, voortbrengfelen en al de bijzonderheden, die uit de Fabelleer en Gefchiedenis, van federt de grijste oudheid daartoe te brengen zijn. Hieruit volgt, naar ons begrip: 1.) dat het Werkje veelligt juister zoude zijn betiteld geweest: Wandeling in Nieuw Griekenland, met terugherinnering van het aloude; bij eene plaatfelijke befchouwing van deszelfs aardrijkskundig grondgebied; 2.) dat eene kaart, topographisch naar het Werkje, op eene doelmatig geëvenredigd ruime fchaal bearbeid, bij eene dergelijke denkbeeldige wandeling, ter aanfchouwende voorftelling, vóór alles te wenfchen ware, hetgeen, onzes inziens, het kaartje op eene fchaal van ongeveer 10 Duitfche mijlen op ½ duim Rhijnl, niet oplevert. — Bij eene grootere wandeling op het Gefchied- en Letterkundig gebied van *Griekenland*, welke de geleerde Schrijver, in de Voorrede, bij eenen volgenden druk belooft, en waartoe het ons voorkomt, dat de tegenwoordige eenen doelmatigen grondflag legt, ware dit voegzaam aan te vullen: men zal dan het beknopte aangename van het *eerfte* Deeltje met het uitgebreidere aangename vereenigen. Overigens hebben wij nergens, (hetgeen de Schrijver in zijne Voorrede befcheidenlijk zegt te vreezen) den vreemdeling herkend, veelmin ontmoet, maar in zijne heufche verontfchuldiging flechts een aan-

aangenaam bewijs gevonden, dat het Werkje oorſpronkelijk in onze moedertaal geſchreven is.

Wij zullen hem dan, als getrouwe mede Nederlanders, door lief en leed volgen, en meestal zelven laten ſpreken: dus doende zullen wij het best onze oordeelvelling regtvaardigen, en het minst gevaar loopen van hem, door het verminken van een onderhoudend, zaakrijk en vloeijend geſchrift, te kort te doen.

Hij begint met het overzigt van de eilanden, en noemt dus, in de eerſte plaats het Schiereiland *Peloponneſus* (*Morea*), 2.) *Euboea* (*Negroponte*), 3.) *Schiathos*, belangrijk voor de hedendaagſche militaire operatiën, 4.) de zeven eilanden in de Joniſche zee, 5.) de eilanden van de Egeïſche Archipel (ook witte zee), onderſcheiden in *Cycladen* (als in eenen ring liggende), westelijk niet ver van *Morea*, en de *Sporaden* (verſtrooide eilanden), oostelijk naar de kust van *Klein-Azië*.

Na eene uitweiding over de grootte en bevolking (waarin hij *Morea* voor ¼, al de eilanden te zamen voor ¼, en het overige vaste land voor de wederhelfte deelen laat, begint hij zijne wandeling met dit laatſte, „ hetwelk door een gebergte, dat zich van den Ambraciſchen zeeboezem in het Westen, tot aan *Thermopyla* in het Oosten uitſtrekt, in de noordelijke en zuidelijke helft verdeeld wordt. De veel grootere noordelijke helft bevat de bergachtige landen van *Epirus* en *Theſſalië*; in het zuiderdeel bloeiden eertijds de republieken *Athene*, *Megara*, *Thebe*, *Phocis*, *Locris*, *Doris*. *Epirus*, het zuidelijkſte gedeelte van nieuw *Albanië*, behoorde niet tot het eigenlijke *Griekenland*, hoewel vele Griekſche volkplantingen zich aldaar neêrgezet hadden. — Was de rol, welke deze noordelijke Gewesten in het bloeijendſte tijdſtip der Republiek ſpeelden, van weinig beteekenis, des te belangrijker is dezelve in hunne Mythologie. *Epirus* was de ingang tot de onderwereld of het hellerijk der Grieken.” — Hier gewaagt de Schrijver van den *Avernus* (nu *val de l'Orso*, dat is Beerendal) den *Cocytus* en den *Acheron*

ron (nu *Kalamas*). „ Het meer, waaruit beide laatstgenoemde rivieren ontfpringen, heeft nu den welbekenden naam van *Janina*, en niet ver van derzelver mond ligt *Parga*, welks hedendaagfche lotgevallen hier na gefchetst worden. „ Meer naar het noorden lag de aloude ftad *Dordona*, enz."

„ *Epirus* is, vooral in de nabijheid der zee, een zeer vruchtbaar land. — De tegenwoordige Albanezen zijn nog als dappere en onvermoeide krijgslieden bekend; zij maken de kern van het Turkfche leger uit, en de fluwe ALI Pafcha was altoos van eene Albanefche lijfwacht omringd."

„ *Epirus* wordt van THESSALIE, nu onder den naam van *Pafchaliek van Larisfa en Janina* bekend, door den berg *Pindus* gefcheiden, welke met zijnen nieuwen naam *Metrovo* der vergetelheid overgeleverd is." — Volgt eene belangrijke plaatfelijke befchrijving van *Thesfalië*, in het bijzonder van het dal *Tempé* (het paradijs van *Oud-Griekenland*, tusfchen den *Olympus* en den *Osfa*) voorts de herinneringen van de merkwaardige voorvallen, welke de meesten dezer noordelijke gewesten van *Griekenland* ons te binnen brengen. — *Larisfa* is nu de grootfte en volkrijkfte ftad van *Thesfalië*, het verblijf van den Pafcha en van eenen Griekfchen Aartsbisfchop. *Philippi* en *Pharfalia* liggen reeds lang in puin, de ftad *Gumphi* heet tegenwoordig *Stagi*.

Bij het verlaten der *Thermopylen* betreedt de Schrijver het land der *Lokriërs*, het noordelijkfte gedeelte van *Livadië*; verder naar het zuiden *Phocis*, *Boeotie*, *Attika* en *Megaris*. *Phocis* (*Turco-choris*) wordt naar deszelfs geheele breedte van de rivier *Cephifus*, en meer naar het Zuiden van den *Parnasfus* (*Japara*) doorfneden. De *Cephifus* loopt door vlakten, welke met rijke korenvelden, weiden, bosfchen, enz. bedekt zijn; en iedere plaats op den eenzamen *Parnasfus*, herinnerde *Griekenland* de heldendaden zijner voorouders, of andere merkwaardige dingen. Op de kruin van den *Parnasfus*, *Lijkora* (*Liakura*) vlugtten de Phocenfers voor de overftrooming ten tijde van DEUCALION," enz. „ Aan deszelfs voet lag,

lag, omgeven van steile klippen en afgronden de aan *Apollo* gewijde stad *Delphi*, onder bescherming van den hoogen bijliggenden tempel, in welks binnenste heiligdommen de Pijthische Priesteres, op haren drievoet, de onoplosselijke godspraken van den Delphischen *Apollo* uitdeelde — al de rijkdommen van *Griekenland* waren in dit Heiligdom gestapeld — nooit werd dezelve *zoo* deerlijk gehavend dan (*als*) door de Phocensers."

Na de aanleidende oorzaak en uitkomst van den Phocensischen of Heiligen oorlog (456—446 *vóór* CHRISTUS) herinnerd, en verder opgemerkt te hebben, „ dat de tempel weldra rijkelijk opgevuld, en door de verontwaardigden versierd werd," vervolgt de Schrijver: „ Wat is nu van al dien glans, van al die heerlijkheid, van die onuitsprekelijke weelde en pracht overgebleven? Het dorpje *Castri*, waar men naauwelijks nog eenige sporen des Tempels van den Pythischen *Apol* ontdekt. Een weinig boven *Castri* is een zeer diep hol, hetwelk men voor het Pythische houdt; deszelfs bovenste gedeelte is bevloerd, en dient tot *een' koestal*."

„ Ten westen van *Phocis* lagen *Lokris*, *Etolië* en *Acarnanië* (*Karnia*); — In *Etolië* ligt het in dezen oorlog zoo vaak genoemde *Missolunghi*. — Hier stierf, op den 19den April 1824, die beroemde Dichter Lord BYRON, wiens Werken, gelijk die van VIRGILIUS en HORATIUS, de taal, waarin zij geschreven zijn, zullen overleven, en door onzen nazaat bewonderd worden. Moesten de Grieken dezen beschermer zoo vroegtijdig verliezen!"

„ In de golf van *Missolunghi* ligt het eiland *Chehalamisma*, hetwelk eene voordeelige militaire positie aanbiedt. — De Grieken hebben aldaar een fort opgeworpen, hetwelk alle aanval tegen dat eiland kan stuiten. Den 28sten Julij 1824 heeft men aan dat fort den roemvollen naam van BYRON gegeven."

„ Tusschen de Crysische Golf (*Golfo de Lepanto*) en het eiland *Euboea* (*Negrepont*) ligt het beroemde *Boeotie*, een land van bergen omgeven, waar de winter, wegens de ongewone koude, de menigte

sneeuw

ſneeuw, gebrek aan hout, en eene dikke troebele lucht, aan de Grieken, die in het zuiden woonden, onverdragelijk ſcheen.

Wij ontwijken dit akelig denkbeeld en volgen den Schrijver op den *Helikon* (*Sagara*) „ het beroemdſte gebergte van *Boeotië*, dat bijzonder aan de zusters van *Apollo* geheiligd was."

Door de ſtad *Lebedaea* (*Livadia*), aan den voet van den Helikon gelegen, zet de Schrijver zijne wandeling voort langs eenen (oudtijds) met tempels en ſtandbeelden verſierden weg, langs de voormalige bronnen van *Mnemoſyne* en *Lethe*, over het voormalig *Leuctra*, *Platea* en de nog overig zijnde bouwvallen van *Thespia* in het dorp *Nero-Chorio*.

Na eene algemeene beſchrijving van het Attisch grondgebied, bepaalt zich de Schrijver tot de voormalige hoofdſtad *Athene*, zoo als zij, met het Schier-eilandje *Munychia* verbonden, en door hare muren van 200 ſtadiën (ongeveer acht uren) in omtrek omgeven was, en, na het vermelden van al hare openbare gebouwen, gewaagt hij van den *Areopagus*, ook heuvel van *Mars* genoemd, van den oorſprong van dezen naam, en beſchrijft eindelijk de regtszittingen en de wijze van ſtemmen, bij dit gevreesde en geëerbiedigde Geregtshof gebruikelijk geweest.

„ Buiten de muren der ſtad zag men" — onder anderen „ ten oosten het *Lycaeum*, ten N. O. de Akademie."

Hier acht het de Schrijver niet overbodig om de voornaamſte mannen op te noemen, welke *Athene* (oudtijds) heeft voortgebragt, als *Veldheeren*, *Staatsmannen* en *Wetgevers*, *Redenaars*, *Geſchiedſchrijvers*, *Wijsgeeren* van bepaalde en *zonder* bepaalde Sekten, *Treurſpel-* en *Blijſpeldichters*, *Schilders* en *Beeldhouwers*; ſtipt verder de lotgevallen van deze (oudtijds) grootſche ſtad kortelijk aan, met deze uitkomst:

„ Sedert 1456, dat MAHOMET II. *Athene* innam, zuchtte deze ſtad onder de halve maan, en durfde,

 eerst

eerst vóór eenigen tijd, de vaandels der vrijheid weder opſteken."

De Schrijver verlaat deze, volgens zijne uitdrukking (thans) rampzalige ſtad, om door den zoo geroemd geweest zijnde langen muur (eenen ingeſloten weg van drie uren) naar de vesting *Phalere* (*St. Nicolaas*) en de haven *Piraeus* (*Porte Leone*) te wandelen; en de graftombe te gedenken, die eenmaal ter eere van THEMISTOCLES, werd opgerigt.

Hier volgt eene opgave der oorden, door de gebruiken van den gulden ouden tijd, of de roemrijke daden der Atheenſche voorouders oudtijds vermaard: als *Marathon* (thans een dorpje van gelijken naam) met een kort berigt van MILTIADES zegepraal; het eiland *Salamis* (*Kaulari*) met een kort narigt van THEMISTOCLES zeeſlag; de (voormalige) ſtad *Eleuſis* (tegenwoordig het dorp *Lesſina*) de tempel van *Eleuſis* en de *Eleuſiſche Mysteriën*.

„ Bij het verlaten van het Atheenſche Grondgebied bereikt men door *Megaris* (*Megara*) de *landengte van Corinthe*. — *Corinthe* zelve — dat nu eenen Griekſchen Aartsbisſchop heeft, en ſlechts als ſterke vesting en de ſleutel van *Peloponeſus* in aanmerking komen kan — ligt aan den voet van eenen hoogen berg, waarop de burg *Akro-Corinthe* gebouwd is, welke in den tegenwoordigen krijg zoo vaak veroverd en weer heroverd, en ſedert het einde van den voorlaatſten veldtogt in handen der Grieken is."

Volgt eene beſchrijving van het oude *Corinthe*, eene herinnering van het Koningrijk *Sycion*, „dat (volgens ſommigen 2089, volgens LARCHER 2064 vóór CHRISTUS) bloeide;" de ſtad *Sicyon* (waar thans het geringe dorp *Baſiliko* ligt); het oude *Achaia*, en de achtereenvolgende deelgenooten van het Achaïſche verbond.

„ De ſtad *Aegium* is in het ſtadje *Wostiza* veranderd; aan de zeeëngte *Lepanto* (ook de Dardanellen genoemd) lag *Patrae*, — de nieuwe naam *Patras* komt in den tegenwoordigen oorlog genoeg voor."

„ Ten

„ Ten zuiden van *Corinthe*, aan de Oostkust van *Peloponnefus*, lag het, in gedenkteekenen der Griekfche Mythologie voornamelijk rijke, gebied van *Argos*."

Hier vlecht de Schrijver eene zoo beknopte als belangrijke vermelding dier gedenkteekenen te zaam, welke hij dus befluit: „ Op de grafsteden der Atriden, wier misftappen en lijden de ftof gaven tot de roerende tooneelfpelen, welke op alle fchouwburgen van *Griekenland* gefpeeld werden, wonen nu de boeren van het dorp *Karvathos*."

„ Digt bij *Argos*, aan den zeeboezem, lag *Nauplia*, welke ftad door hare fterke vestingwerken, die de oude Grieken voor een werk der Cyclopen hielden, in den tegenwoordigen oorlog, onder den welbekenden naam van *Napoli di Romania*, vaak de twistappel geweest is. Deze ftad heeft eene voortreffelijke haven, en haar gebied wordt voor een der vruchtbaarfte en aangenaamfte van *Morea* gehouden. Zij is thans de refidentie van een' Griekfchen Aartsbisfchop, en de zetel der nieuwe Griekfche Regering," —

Nu ftapt de Schrijver over naar de tegenovergeftelde westelijke kust, om ons eene bevallige befchrijving te geven van de (voormaals) gelukkige, maar kleine landftreek *Elis*.

„ De hoofdftad *Elis*, aan den *Peneus* (waar nu het dorp *Kallivia* aan den *Iliaco* ligt)," zegt hij, „ was minder beroemd dan de ftad *Pisa* of *Olympia* aan den oever van den *Alpheus*," en weidt daarna fierlijk en juist, hoewel beknoptelijk, uit over de geaardheid en nuttigheid der Olympifche fpelen.

„ Het middelfte en grootfte gedeelte van het geheele fchiereiland is door *Arcadia*, het Griekfche Zwitferland, bezet." — Ook dit tafereel en den altoos vrijen Arkadifchen jager of herder moeten wij daarlaten. — „ de landlieden in hunne fchilderachtige kleeding, en den herderftaf of de fluit in de hand, genieten nog al de rust en genoegens van het idyllifche leven; maar zij, die de fteden of derzelver nabijheid bewonen, dragen op hun bleek gelaat

 en

en op hun, door zwaren arbeid en ellendig voedsel uitgemergeld, ligchaam, de kenteekenen der slavernij onder welke zij zuchten."

Na eene plaatselijke herinnering van hetgeen uit de fabelleer, fabeleeuwen en geschiedenis op Arcadias in het bijzonder toe te passen is, vermeldt de Schrijver deszelfs voormalige meest beroemde steden, waar onder in de eerste plaats: *Maliude*, „ op de tropheën van EPAMINONDAS staat nu het dorp *Mondi*;" en het groote *Megalopolis*, waaruit het stadje *Senano* ontstaan is. Daar digt bij lag de aloude stad *Tigea* nu *Tripoliza*, welke, als de gewigtigste vesting van *Morea*, in den tegenwoordigen oorlog eene belangrijke rol speelt."

In het zuidelijkste gedeelte van het schiereiland, waar *Messenia* en *Lacedaemonia* lagen, vindt de Schrijver gelegenheid om een kort verslag van de drie Messenische oorlogen te geven, opgevolgd door de beschrijving van het oude *Messene* (*Mavra-Metiae*) en eene opnoeming van de voortreffelijke havens, die de geheele kust langs lagen, als, onder anderen, *Mathone* en *Korone* (*Modon* en *Koron*, zeer bekende, aanzienlijke en wel versterkte steden). Deze twee zijn met *Patras* de eenigste vestingen, die nog in handen der Turken zijn."

Van *Messeniën* gaat de Schrijver oostwaarts naar het oude *Laconia* of *Laconica* (nu *Zakonie*) „ eene landstreek, bestaande uit bergketenen, welke hier en daar vruchtbare en aanlokkende valleijen insluiten." Van hare voormalige hoofdstad *Sparta* vindt men nog ruïnen op de aloude plek" (nu, volgens VILLOISON en LARCHER *Magula*, of *Palaeo-Castro*, of *Palaeochori*)" — „ Ongeveer vier Fransche mijlen van daar ligt de vrij aanzienlijke en versterkte stad *Misistra* of *Mistra*, nu niet meer door Spartanen, maar door Joden of anderen bewoond."

„ Toen geheel Griekenland (had de Schrijver reeds vroeger gezegd, en hebben wij gedeeltelijk in de reisbeschrijving, bij de beoordeeling der aanteekeningen vermeld, met andere woorden gelezen) onder het ijzeren juk der halve maan gebukt ging, trokken de

na-

nakomelingen der oude Spartanen naar het zuidelijkste gedeelte van het schiereiland terug, behielden in de ontoegankelijke gebergten van *Mania* hunne onafhankelijkheid, maakten door hunne jagt en zeerooverij, hunnen nieuwen naam *Manioten* berucht, en staken de eerste vonken des strijds aan, welke nu reeds drie volle jaren voortduurt."

Van de kust van *Lyconie* steekt de Schrijver naar de Grieksche eilanden over, die hij op dezelfde wijze achtereenvolgens voorneemt, ten aanzien van derzelver ligging, bevolking, luchtstreek, voortbrengselen van natuur en kunst, en plaatselijke bijzonderheden, uit fabelleer of geschiedenis ontleend, waarin wij hem echter uit plaatsgebrek niet kunnen volgen, maar waarover onze Lezers oordeelen kunnen uit het aangevoerde en overgenomene nopens het vaste land.

„ *Reeds had ik* (zegt de Schrijver in zijn Voorberigt) *het een en ander tot eene kleine geographie verzameld, toen ik in het Tijdschrift* Morgenblatt (N°. 157 für das Jahr 1824) *een stuk*, ueber das heutige Griechenland, *van eenen naamloozen Duitscher vond. Zoo ontmoette ik eenen wegwijzer; ik bewerkte, veranderde en vermeerderde het geheel, en maakte diegenen mijner bijvoegingen, welke niet gevoegelijk in den tekst konden geplaatst worden, tot Noten.*

De 36 aanteekeningen, waarmede diensvolgens het Werkje verrijkt is, offchoon weinig nieuws bevattende, vermeerderen nogtans deszelfs verscheidenheid; onder deze kondigen zich die over HESIODUS, PLUTARCHUS en HERODOTUS, buiten kijf, het belangrijkst aan; en is de aanmerking, ter gelegenheid der naamverandering van *Delos* in Δῆλι, naar de uitspraak der nieuw Grieken *Dili*, over de verbastering der aloude Grieksche namen bij het hedendaagsch gebruik, allernuttigst bij een dergelijk vergelijkend nagaan der namen. Eene zoodanige staat het mij mede voor in eene reeds aloude reisbeschrijving eens Franschen Geneesheers, van het einde der 17de tot in het begin der 18de eeuw, te hebben aangetroffen.

 De

De twee fchetfen, welke zich achter de wandeling bevinden, behooren geheel en al tot de Gefchiedenis van Nieuw *Griekenland*.

De eerfte, door Lord BYRON gemaakt, vereeuwigt den moed der Parginoten in het verdedigen van hun grondgebied, en hun onverzettelijk befluit om liever hunne vrouwen en kinderen te dooden, en zich tot den laatften man te verweren, dan zich in het geweld der Turken gebragt te zien. De tweede (naar C. NICOLO-PONTO) is de levensfchets van RIGA, den voornaamften bewerker des opftands, welke de omwenteling en den oorlog der Griekfche onafhankelijkheid voorbereid heeft.

Indien wij door dit verflag den Lezer een duidelijk denkbeeld van de geaardheid van dit Werk hebben mogen mededeelen, en inmiddels niet onbelangrijk onderhouden, en dus doende de oordeelvelling, waarmede wij deze Recenfie aanvingen, geftaafd hebben, zonder onbillijk, veelmin onregtvaardig te zijn omtrent den geachten, hoewel verder onbekenden, Schrijver, zoo is er het doel van bereikt.

De martelaren, of de Zegepraal van den Christelijken Godsdienst, door F. A. DE CHATEAUBRIAND. *Tweede Deel. Te* Leyden, *bij* J. W. van Leeuwen, 1825. In gr. 8vo. VIII en 358 bladz. De prijs is *f* 3. 40.

Wij nemen, bij de aankondiging van dit *tweede* Deel, niets van de goedkeuring en den lof terug, bij onze beoordeeling van het *eerfte* (Zie *Rec.*, *ook der Rec.* XVIIIde Deel, N°. 9.) aan de prijsfelijke vertaling van dit fchoone en belangrijke werk zoo ruimfchoots toegekend. Met den zevenden zang was aan het flot des vorigen Deels het verhaal van EUDORUS lotgevallen niet ten einde. Het wordt met den

den aanvang van dit *tweede* Deel wel afgebroken door een berigt van het ontstaan zijner liefde voor CYMODOCÉ en van de schrikkelijke wijs, waarop de magt der hel haar voordeel daarvan dacht te trekken. Maar het wordt in den negenden Zang weder opgevat, in den tienden vervolgd en eerst in den elfden besloten. Daar vinden wij dan nu zijne zegepraal na zijne vroeger vermelde togten en krijgsbedrijven; zijne afdwalingen van zijn geloof en de zuivere inzettingen der Evangelieleer, maar ook zijn berouw en zijne boetdoening met zijne eindelijke gelukkige terugkeering in het huis zijns vaders. Het ontbreekt hier nergens aan treffende beschrijving en kracht van taal, en, hadden wij ook al in enkele wendingen en voorstellingen, beelden en bewoordingen, des Schrijvers bijzonder kerkbegrip liefst minder zien uitkomen, zoo weet hij ons nogtans algemeen in zijn godsdienstig gevoel te doen deelen en niet zelden boven het gewone geheel te verheffen. Keurig en roerend achten wij bovenal de gansche Episode van VELLEDA in den negenden en tienden Zang. De hartstogtelijke liefde der schoone DRUIDE, de hevige worsteling in de ziel van EUDORUS, de bezwekene maagd, maar ook de eindelijke nederlaag van den verwonnen Christen worden om strijd met levendige en gloeijende verwen geschilderd. Na den smartelijken dood van VELLEDA en de weemoedige wederkeering des diep getroffen jongelings in den schoot des berouws, vindt evenwel ook de Epische Muze, in het overige des Gedichts, geene min treffende tooneelen af te malen. Met de ontstane liefde tusschen EUDORUS en CYMODOCÉ is nu de knoop voor den verderen gang en afloop des geheels gelegd. HIEROCLES, de landvoogd van *Achaje*, had ook reeds wellustige blikken op haar geslagen en eene ontvoering in den zin gehad, welke hij, van *Rome* in zijn wingewest teruggekeerd, eerlang gewis dacht uit te voeren. Met hem en GALERIUS, wiens vurige en vaste handlanger hij was, had de Magt der Duisternis het Rijk des Lichts eenen wissen ondergang gezworen. Om voor zijne dochter eenen wettigen be-

beſchermer te hebben, zag zich DEMODOCUS, als vader van CYMODOCÉ te eer verpligt en gedrongen toe te ſtemmen in de huwelijksvereeniging, die, naar de bepaalde vordering van EUDORUS, geene plaats kon hebben, ten zij zij het geloof harer vaderen verliet en hem, als *Christen*, naar het altaar volgde. Na deze overeenkomst wordt CYRILLUS, Biſſchop van *Lacedemon*, beſtemd, haar tot Leeraar te verſtrekken, en nemen vader en dochter uit dien hoofde beide de reis naar *Sparta* aan. CYMODOCÉ wordt daar ook plegtig aan EUDORUS verloofd, en, terwijl de ſoldaten van HIEROCLES de verzameling der Geloovigen trachten te verſtoren, moedig verdedigd en in veiligheid geſteld. Met onderling overleg der beide geſlachten wordt nu intusſchen beſloten, de verloofde bruid naar *Jeruzalem* te zenden, om haar aldaar de beſcherming van HELENA, de moeder van KONSTANTIJN, den vriend van EUDORUS te doen genieten. Daar hij door denzelven te *Rome* verlangd werd en gewacht, vertrekken beide naar *Athene* om zich daar naar zoo verſchillende oorden in te ſchepen. CYMODOCÉ, EUDORUS en DEMODOCUS nemen hier een zoo teeder als plegtig afſcheid van elkander. Terwijl de gezegende Moeder des Heeren, door den Engel GABRIËL aan den *Engel des Oceaans* gezonden, de verliefde maagd in haren overtogt behoedt, bevindt zich de vurige boeteling en op nieuw bekeerde en geloovige Christen ſpoedig binnen Rome's muren. De Raad is daar op het punt van te vergaderen, om over het lot der Christenen te beſlisſen, en, terwijl HIEROCLES gekozen is om den aanhang der *Sophisten* te ſterken en SYMMACHUS, de Opperpriester van *Jupiter*, ter gunſte van den ouden Eerdienst ſpreken zal, wordt EUDORUS, als door eene goddelijke roeping, beſtemd om het pleit voor zijne broederen te voeren.

Treffend en doelmatig is van dit alles de voortzetting en ontwikkeling in den twaalfden, dertienden, veertienden en vijftienden Zang, die dit *tweede* Deel beſluit. Gaarne mogten wij hiervan, wierden wij door geen plaatsgebrek verhinderd, onzen Lezers

verschillende proeven schenken. De volgende beschrijving evenwel van den *Demon van den Minnennijd*, op bl. 206 en 207 mogen wij hun niet onthouden. „ Aan gene zijde der verpestende moeras„ sen en der meren van zwavel en jodenlijm en „ de uitgebreide streken van de hel, opent zich „ een duistere kerker, het verblijf van den rampza„ ligsten afgrondbewoner. Hier doet de Demon van „ den Minnenijd zijne eeuwige klaagtoonen hooren; „ hier heft hij zijn eindeloos gehuil aan; te midden „ van adders en een afzigtig kruipgedierte gelegerd, „ naderde de slaap nimmer zijne oogen. De onge„ rustheid, de argwaan, de wraak, de wanhoop, „ en eene soort van woeste liefde woelen onophou„ delijk in zijne blikken; hersenbeelden bezetten en „ folteren zijnen geest: hij springt op, hij waant „ een geheimzinnig gedruisch te hooren, ijdele schim„ men te vervolgen. Hij drinkt, ten einde zijnen „ gloeijenden dorst te lesschen, uit eenen metalen „ beker een gift, uit zijne zweetdruppelen en zijne „ tranen te zamen gesteld. Zijne bevende lippen „ haken naar menschenmoord; bij mangel van het „ slagtoffer, dat hij zonder ophouden zoekt, treft „ hij zich zelven met den dolk, en vergeet, dat hij „ onsterfelijk is." Nog eene enkele proeve slechts van het teeder aandoenlijke willen wij hier uit het laatste afscheid van DEMODORUS en zijne CYMODOCÉ op bl. 251 en 252 aan toevoegen. Ach mijn zoon" — hernam de Grijsaard, terugkomende van de verwijtingen, aan EUDORUS in zijne smart gedaan — „ verschoon mijne smart, ik gevoel het, ja, ik ben „ te onregtvaardig; gij verdient het verwijt niet, „ hetwelk ik u doe; gij spaart integendeel mijne „ CYMODOCÉ voor de vervolgingen van eenen godde„ looze; gij stelt haar onder de bescherming van „ eene grootmoedige Vorstin en brengt haar zeer „ veel goederen en een doorluchtigen naam aan. „ Maar, hoe kan ik alleen in *Griekenland* verblij„ ven? Ach! waarom ben ik niet vrij de offeran„ de te verlaten, door de volkeren aan mijne zorge „ toevertrouwd? Indien ik nog slechts den jeugdigen

„ gen leeftijd had, om steden en vreemde gewesten
„ te doorkruisen, ten einde de menschen te leeren
„ kennen, hoe zoude ik mijne CYMODOCÉ tot aan
„ de uiterste palen begeleiden? Helaas, ik zal u
„ dan niet meer op *Ithomus* kruin onder maagden
„ zien dansen! Messenische roos, te vergeefs zal
„ ik u in de bosschaadjen van den tempel zoeken!
„ Mijne dierbare CYMODOCÉ, ik zal uwe liefelijke
„ stem zich niet meer in de koren der offerenden
„ hooren verheffen; gij zult mij de nieuwe gerst,
„ of het gewijde mes niet meer aanbieden; uwe
„ lier, welke aan het altaar hangt, zal ik met stof
„ bedekt zien en hare snaren gebroken; mijne oogen
„ zullen aan de voeten van HOMERUS standbeeld de
„ bloemfestonnen verwelkt aanschouwen, die wel-
„ eer uwen schedel tooiden. Helaas, ik had ge-
„ hoopt, dat gij mijne oogen zoudet sluiten; ik zal
„ dan sterven, zonder u, bij mijn verscheiden, te
„ zegenen. De sponde, waarop ik mijnen laatsten
„ snik zal uitblazen, zal eenzaam en verlaten zijn;
„ want, mijne waarde, ik heb geene hoop meer,
„ u immer te zullen wederzien; ik hoor den
„ grijzen bootsman mij reeds toeroepen; en mijne
„ hooge jaren kunnen op geenen dag meer re-
„ kenen; wanneer de zaadkorrel rijp en droog is,
„ wordt zij ligt, en door het minste windje weg-
„ gevoerd."

Maar genoeg al weder tot bevestiging, dat wij met dit Dichterlijk Geheel, hoe zeer min eigen met al deszelfs bijzonderheden, niet te onregt zijn ingenomen.

Merk-

Het Hedendaagsch Parijs, of Zeden, Gewoonten, Instellingen en Gebeurtenissen te Parijs. Naar het Fransch van SANTO DOMINGO, *Schrijver van het* Hedendaagsch Rome.

Parijs, stad vol geraas, vol rook, vol vuiligheid;
Gij mengelmoes van deugd en van boosaardigheid.
Waar men nu de ondeugd laakt, en dan er op durft roemen,
Wie u ontvlugten kan, mag zich gelukkig noemen.

Te Leeuwarden, *bij* H. C. Schetsberg, 1826. In 8vo. VIII en 252 bladz. De prijs is *f* 2. 40.

Wie zich gaarne met menfchen en zeden onderhoudt, neme dit *Hedendaagsch Parijs* met niet minder belangftelling op, dan hij het *Hedendaagsch Rome* met verbazing mag hebben neergelegd. Men vindt hier overal denzelfden geestigen, fchranderen, oordeelkundigen en fmaakvollen Schrijver in de onderfcheiden Hoofdftukken van dit *eerste* Deel, waarvan wij de opfchriften, om tevens eenig denkbeeld van den verfcheiden' inhoud te geven, voor onze Lezers willen nederfchrijven. *Inleiding. Gezelschapszaal eener Letterkundige Dame. De Beurs. Het Geregtshof. Over de Russen en de Thibetaansche Geiten. De Dagbladen. De Pest onder de Schrijvers. Pitoreske Reis in Griekenland. Gezelschapsavond, Spel en Dans. De Straten van Parijs, de Fransche Akademie, over de Bouworde, over de Vermeerdering der Bevolking en over de Vroedvrouwen. Van de Kwakzalvers in het algemeen en Apothekers in het bijzonder. De Staatkundige Hervormers. De Vrouwen van het Land te Parijs, Kontrast in het karakter der Parijzenaren. Van de Parijsche en Mahomedaansche Vrouwen. Rangschikking der Vrouwen, volgens het stelsel van* LINNAEUS. Onder deze bijzondere opfchriften, waarvan fommige min dadelijk den bepaalden inhoud, dan wel den eigenaardigen geest des Schrijvers doen vermoeden, vindt men een' vloed van zaken en perfonen, met de bekende luim, het vernuft en den geest van SANTO DOMINGO, zoo onderfcheiden als belangrijk, zoo vermakelijk als leerzaam gefchetst en voorge-

gesteld. Zonder bits en in den eigenlijken zin beleedigend te zijn, worden de verkeerdheden beide van geest en hart, de dwaasheden zoo wel als de ondeugden der menschen scherp en puntig van hem aangewezen. Vooral achten wij uiterst belangrijk en oordeelkundig, wat hij, veeltijds met gevoel en waarheid, over den tegenwoordigen gang der Fransche Letterkunde, derzelver verval en wansmaak in het midden brengt. Bijzonder wordt het zoogenoemde Romantismus met den, door deszelfs bewonderaars en vrienden zoo zeer vergoden CHATEAUBRIAND aan het hoofd, streng gegispt en bij alle gelegenheden vurig doorgehaald. Maar in zijn keurig Hoofdstuk, *de Pest onder de Schrijvers*, dat wij bovenal der lezing en herhaalde lezing overwaardig schatten, attakeert de begaafde Auteur zijnen man regt in het front door hem met BERNARDIN DE SAINT PIERRE en bepaaldelijk zijnen *Atala* met deszelfs *Paulus en Virginia* te vergelijken. De beknopte inhoudsopgave en beoordeeling van dit laatste bekoorde ons ook in stijl en voordragt te zeer, dan dat wij ons zouden kunnen onthouden daarop onze Lezers, als een proefje, te vergasten.

„ BERNARDIN DE SAINT PIERRE beoefende eene nooit beschouwde natuur, die der Grieksche Muzen onbekend was, en schiep PAULUS *en* VIRGINIA. In dit bekoorlijk voortbrengsel ademt alles, benevens de geur der bloemen van een nieuw Eden, eenen onbeschrijfelijken geest van deugd, onschuld en opregtheid van de eerste tijden; even alsof en de plaats van het tooneel en de werkende personen, zoo dadelijk uit de hand des Eeuwigen gekomen waren. Alles, wat de bekoorlijkheid van dit *land van belofte* kon vermeerderen, is er met eene milde hand in verspreid, en onder eene menigte van schoone boomen is die der kennisse des kwaads niet te vinden. Eene overvloedige zedelijke en ligchamelijke levenskracht stroomt door deze schepping, zonder dat die kracht immer der liefelijkheid afbreuk doet. De levendigste tooneelen, de schoonste beschrijvingen doordringen het hart, terwijl zij de zinnelijkheid naauwelijks aanroeren en de wangen der zedigheid niet de minste kleur aanjagen. De gevoelens eener wederkeerige welwillendheid, brengen eene zoete overeenstemming tusschen alle wezens te weeg. Hoewel PAULUS en VIRGINIA kreolen zijn, behandelen zij echter diegenen, welke een hatelijk en dwaas vooroordeel beneden de menschelijkheid wil stellen, als hunne gelijken. Wat gaat hun de kleur der opperhuid aan, wanneer daaronder de zuiverste harten te vinden zijn? Het kleed-

kleedje, dat door den ſtorm opzwelt en zich over hunne engelachtige gezigtjes welft, herinnert ons dien fabelachtigen eijerdop, waaruit de zonen van LEDA te voorſchijn kwamen. De lezer ziet hen, hoort hen, en deelt in hunne vreugde en vermaken, zijne ziel wordt door elke trilling hunner zielen geſchokt, en hun beſtaan wordt bijna het zijne."

„Doch nu, wanneer eene betooverende en friſche ſchildering al de onſchuldige bekoorlijkheid van het geluk der gouden eeuw ten toon ſpreidt, komt het wreede oogenblik der ſcheiding. Dan gevoelt het hart, als in eene pers gedrongen, al den angst van den ongelukkige, die, met ſtarende blikken op den oceaan, op het ſchip, dat hem van alles, wat hem aan het leven verbond, beroofde, langzamerhand uit zijn gezigt ziet verdwijnen. Van tijd tot tijd doen eenige ſtralen van hoop het ijs der vrees wegſmelten. Zijn hart wordt langzamerhand weder bemoedigd, het verwarmt zich weder en jubelt bij de gedachte: VIRGINIA zal terugkomen. De verbeelding volgt de voetſtappen des broeders, die zijne zuster, zijne beminde weldra zal wederzien. Helaas! hij ziet haar weder; doch zonder haar in de armen te kunnen drukken; hij ziet haar van het ſtrand, blootgeſteld aan den haar bedreigenden dood, terwijl zij door den woedenden ſtorm, tusſchen hemel en aarde, heen en weder geſlingerd wordt. Dan heeft de ijsſelijke ontknooping plaats. Wee hem, wiens ademtogt dan niet belemmerd wordt; wee hem, die dan de oogen niet vol tranen heeft! PAULUS kan niet weenen. Nu is hij alleen; ſlechts de herinnering, die als een onverzadelijke gier zijn hart verſlindt, is hem bijgebleven. Hij dwaalt overal door de oorden, waar hij met zijne zuster zoo dikwijls geweest is; — verwondert zich, dat hij nog leeft; en zijne ziel, die nu op aarde geene beſtemming meer heeft, ſnelt van daar en gaat VIRGINIA in den hemel terug zoeken."

„Het plan en de ſchikking van het Werk zijn onverbeterlijk. De aaneenſchakeling der gebeurtenisſen is zoo kunſtig, dat men dezelve niet bemerken kan. Alles is voorbereid, klimt trapsgewijze, en is beredeneerd. De gevoeligheid wordt nimmer gezocht, doch vloeit uit het onderwerp van zelve voort, gelijk de honig uit eenen geurigen bijenkorf. De gedachten, het gevoel en de beelden zijn er in overvloed voorhanden en kaatſen zich onderling terug; terwijl er zoo veel natuurlijkheid en waarheid

heid in gevonden wordt, dat men in dit nieuw voortbrengsel de sporen der schoone oudheid meent te ontdekken. De zedeleer is treffend en wijsgeerig, en schijnt ons te waarschuwen, dat het eiland des geluks dat der eere gelijkt: wanneer men hetzelve eens verlaten heeft, kan men het nimmer wedervinden."

„ De stijl schittert door afwisseling, sierlijkheid en losheid; door den dramatischen gang, en door vergelijkingen, welke levendig en bezield zijn, en zich nog schijnen te bewegen, daar zij uit eene, van hemelsch vuur gloeijende luchtstreek ontleend werden. Kortom, BERNARDIN DE ST. PIERRE heeft, terwijl hij zijne voordragt met al het sap der voortbrengselen eens onbekenden gronds kruidde, voor de beschrijvende letterkunde eene nieuwe wereld ontdekt, welks COLUMBUS hij geweest is. Laat ons nu eens zien, of niet een ander Schrijver derzelver AMERICUS VESPUCIUS wordt."

Nu volgt de vergelijking van ATALA. Dan wij mogen niet meer afschrijven. Hoe gaarne plaatsten wij hier anders nog het eene of andere uit *De Straten van Parijs*, ware het ook slechts de korte roerende beschrijving van de *Lijkkoets*, die daar onophoudelijk gestooten en belemmerd en waarmede gewoonlijk de nagedachtenis des overledenen even spoedig en even gemeen door de onwaardigste voorwerpen beleedigd en verdrongen wordt; of uit het laatste Hoofdstuk: *de Rangschikking der Vrouwen* en het bedroevende en schrikkelijke tafereel, „ hoe in eene stad, waar de Allerchristelijkste Koning, de oudste zoon der Kerk, zijnen zetel heeft gevestigd, de openbare en Godsdienstige zedelijkheid, dagelijks, en nog wel op eene wettige wijze, wordt geschonden en onteerd." Maar wij moeten onze Lezers naar het Werk zelve verwijzen.

DE RECENSENT,

OOK

DER RECENSENTEN.

Leerredenen over Genesis I—III, *benevens eene over Romeinen* V: 12—21, *door* J. WYS, J. C. ZOON, *Predikant te* 's Gravenhage. *In* 's Gravenhage, *by* S. de Visser, 1826. In gr. 8vo. 215 bladz. De prijs is *f* 2. 20.

In dezen Bundel ontvangen wij van den, ook als kerkelijk Redenaar, alom geachten WYS, een vijftal Leerredenen, ten opschrift dragende: 1. *Schepping der wereld en hervorming der aarde* (Tekst, *Gen.* I: 1—25); 2. *de Schepping en oorspronkelijke toestand van den mensch* (Tekst, *Gen.* I: 26—31. II: 1—25); 3. *Geschiedenis van des menschen val* (Tekst *Gen.* III: 1—8); 4. *de handelwijs van God met de gevallene menschen* (Tekst *Gen.* III: 9—24); 5. *tegenoverstelling van des menschen ongeluk door* ADAM *en verlossing door* CHRISTUS (Tekst, *Rom.* V: 12—21).

Wat nu het oogmerk aangaat, met hetwelk deze Leerredenen gehouden zijn, en door den druk worden gemeen gemaakt, hieromtrent verklaart zich de Heer WYS in zijn Voorberigt. „ Bij de vier eerste was het," zegt hij, „ geheel mijn doel niet nieuwe verklaringen voor te dragen, veel min gissingen ter bane te brengen, over bijzonderheden, waaromtrent men nimmer tot volkomene zekerheid kan geraken. Ik wilde alleen de gekozene stoffen in een zoodanig licht stellen, dat zij bleken vrij te zijn van zulke zwarigheden, die dikwijls de achting en den eerbied voor den Bijbel hebben verzwakt; en, integendeel, doen gevoelen, dat zij proeven ople-

veren van deszelfs hooge voortreffelijkheid, in de beantwoording van vragen, waarop de menschelijke rede, aan zich zelve gelaten, nog nimmer een bevredigend antwoord gegeven heeft, en waaromtrent, ook in onzen tijd, verschillende, fraai opgesierde, verzinsels in omloop gebragt zijn. Wat de vijfde Leerrede aangaat, ik had die, als een zeker vervolg op de laatstvoorgaande, gedaan, uit hoofde van het naauwe verband tusschen de beide onderwerpen, en heb daarom haar dan nu ook eene plaats in dezen Bundel gegeven."

Aan de in dit Voorberigt opgegeven bedoelingen, ten aanzien der vier eerste Leerredenen, voldoet de Heer WYS volkomen en meesterlijk. In zijne tekstverklaringen neemt hij al het harde en aanstootelijke, dat in deze aloude verhalen, bij gebrekkige schriftuitlegging, wel eens scheen gevonden te worden, geheel weg, zoo dat ook de bestrijder der Goddelijke Openbaring, indien hij lust heeft tot een onpartijdig onderzoek, zich met de Mozaische berigten aangaande de vroegste geschiedenis der wereld, en van hare redelijke bewoners, zeer goed vereenigen kan, en de vriend des Bijbels voor zijn oog een helder licht ziet opgaan, waardoor hij niet weinig in zijn geloof aan de Heilige Schriften bevestigd wordt. En in het verder beloop zijner Leerredenen ontwikkelt de verdienstelijke WYS zijne voorgestelde onderwerpen in dier voege, en geeft zoodanige nuttige lessen, dat men geene dezer Leerredenen in handen nemen kan, zonder geleerd en gesticht te zijn, en na het doorlezen van den geheelen Bundel den man hartelijk dank zegt, die de vereischte bekwaamheden, den noodigen lust en gepasten moed heeft, om zulke meesterstukken op te stellen, uit te spreken, en in druk te geven. — Doch men zie en oordeele!

Aan de *eerste* Leerrede, over *Gen.* I: 1—25, gaat, als ter opwekking tevens tot belangstelling in hetgeen in de drie daarop volgende behandeld wordt, eene Inleiding vooraf over de, den mensch eigenaardige, weetgierigheid, ten gevolge waarvan hij zich zelven de vragen doet: „ van waar ben ik? van

waar is alles, wat mij omringt? van waar de onmiskenbare verbastering van het menschelijk geslacht?" vragen, op welke hij niet door bloote redenering, maar alleen uit eene Goddelijke openbaring de voldoenende antwoorden ontvangen kan. — Dus tot de noodige oplettendheid aangespoord, vindt de Lezer dezer Leerredenen in de eerste derzelve zich *de Schepping der wereld en hervorming der aarde* naar het Mozaisch verhaal, door den Heer WYS voorgesteld, en wel zoo, dat *vooreerst*, eenige aanmerkingen over *den aard*, *den stijl*, *den inhoud*, *den oorsprong en het doel der plaatsing van het Mozaisch berigt* worden medegedeeld; waarop *ten tweede*, *eene verklarende lezing van het stuk* volgt; en de Leerrede, *ten derde*, gesloten wordt met *eene bepaling bij den indruk, dien het bij ons maken moet.* — Wat *den aard* van het aloude gedenkstuk betreft; het is noch wijsgeerige bespiegeling, noch dichterlijke vinding, maar geschiedenis en ondicht; *de stijl* arm in woorden en zeer zinnelijk; *de inhoud* meldt ons vs. 1. de eerste voortbrenging van alles, wat buiten God bestaat, en in de daarop volgende verzen eene gebeurtenis, die honderden, mogelijk duizenden jaren naderhand is voorgevallen, de herstelling, namelijk, van deze aarde uit eenen hevigen schok, dien zij ondergaan had, en ten gevolge waarvan zij woest en ledig geworden was; *de oorsprong* moet gezocht worden in aloude geschrevene stukken, lang voor de tijden van MOZES opgesteld, evenwel voortgevloeid uit de bron eener Goddelijke openbaring; *het doel* eindelijk *van de plaatsing des verhaals door* MOZES, was om tot tegenwerking van de ter zijnen tijde reeds bestaande afgoderij een Godsdienstig onderwijs aan zijn volk mede te deelen. — Deze vijf voorafgaande aanmerkingen worden behoorlijk uiteengezet, en banen zeer doelmatig den weg tot *de verklarende lezing* van het Mozaisch verhaal zelve. Met groot genoegen heeft *Rec.* dit *tweede* gedeelte dezer Leerrede nagegaan. Alleen kwam hem bl. 27 en 35 de bedenking voor, of het wel aannemelijk zij, te stellen, dat vóór de hervorming der aarde, hare be-

weging om hare eigen as zal zijn geſtremd geweest (bl. 27), en dat ook eerst bij die hervorming haar loop om de Zon, en de loop der Maan om de aarde zelve (bl. 55) werden vastgeſteld, — Liever zegt hij met MUNTINGHE, *Geſch. der Menschh.* I. Deel, Aanmerk. bl. 7 en 8: dat de dampkring, in dikke duisternis ingehuld, eerst zoodanig verdund werd, dat er eenig ſchijnſel van het zonnelicht aan de aarde werd medegedeeld; en dat vervolgens, de lucht, al geſtadig meer en meer verdund, en doorzigtig geworden zijnde, nu ook de beweging des hemels en de ſchijnbare of ware loop en plaats van de Zon, de Maan en Sterren, bemerkbaar werden. — Ten ſlotte zijner Leerrede wekt de Heer WYS, uit hoofde van den indruk der volbragte beſchouwing zijne hoorders en lezers op tot *opmerkzaamheid op de natuur; een betamelijk gebruik van hare zegeningen; het koesteren der verhevenſte gedachten nopens God; en het gevoel, dat er geen grooter onheil is dan zijne ongenade, geen grooter geluk dan zijne gunst.*

In de *tweede* Leerrede over *Gen.* I: 26—31. II: 1—25, die ten opſchrift draagt: *de Schepping en oorſpronkelijke toeſtand van den mensch*, *beſchouwt* de Heer WYS *het verhaal van den tekst in deszelfs verſchillende deelen:* en wil *dan gelet hebben op het gevoel, dat de eenvoudige nalezing van het berigt bij ons achterlaat.* — In deze nalezing bepaalt hij onze aandacht *eerst bij den oorſprong van den mensch, verder bij deszelfs eerſten toeſtand, eindelijk bij de beſchrijving der Goddelijke werkzaamheid, nadat, door de vorming en plaatſing van den mensch in den voor hem beſtemden ſtaat, de aardſche Schepping voltooid was.* — Treffend inderdaad is hier de voordragt van 's menſchen ſchepping en beſtemming, en niet minder heerlijk de teekening van deszelfs eerſten toeſtand, als waarin God zich de opvoeding van den mensch aantrok, door *voor zijne woonplaats te zorgen; hem ſtellige bevelen te geven; zijne taal te oefenen, het verlangen naar eene gade in hem op te wekken; hem eene wederhelft te ſchenken, en den zegen over dat menſchenpaar uit te ſpreken.* Het

zij

zij echter *Rec.* geoorloofd, den Heer WYS te vragen, of toch niet, ten aanzien der Schepping van EVA, het gevoelen dier Uitleggers de voorkeur verdiene, die niet zoo zeer aan eenen *diepen ſlaap*, als wel aan een *droom gezigt* willen gedacht hebben. Immers duldt de taal zoo wel de eene als de andere opvatting. En is dan niet de laatſte, *en* meer overeenkomſtig met de gewone handelingen Gods, die nimmer noodeloos het omſlagtige boven het eenvoudige, het meer boven het min wonderbare verkoos, *en* voorzeker voor den Bijbellezer minder aanſtootelijk? — Doch dit zij zoo het wille, na nog iets tot regt verſtand van Gods rust op en heiliging van den laatſten dag der week gezegd te hebben, beſluit de Heer WYS dit gedeelte zijner Leerrede waardig en krachtig dus: „ Ziet! de mensch verſchijnt. De mensch, de beelddrager van den Scheppef. Daar wandelt hij in de bevallige majesteit der onſchuld. Hij is de kweekeling van zijnen Maker, daarom gelukkig. Wij plaatſen naast dezen mensch, dien de hemelſche openbaring ons te zien geeft, den mensch, waarvan ſommige wijsgeeren ſpreken, aan zich zelven overgelaten, zonder taal, zonder onderwijs, zonder opvoeding, ronddolende in de bosſchen en velden, tot dat de ongemakken der lucht hem dwingen, naar een hol om te zien, waar hij zich verbergt voor hagel en ſtorm, op het toeval af, raauw verſlindende, wat hij uit den grond trekt, en niet dan door de krimpende pijn, die het eten der vergiftige planten hem veroorzaakt, tot voorzigtiger keuze gedwongen, eeuwen lang, aldus, zijn leven voortſlepende en eindelijk door den onnatuurlijkſten ſprong, zich verheffende tot dien trap van beſchaving, waarop ook de oudſte berigten ons den mensch doen kennen; wij plaatſen dit erbarmenswaardig ſchepſel naast den mensch, zoo als het Woord van God hem vertoont, ſchepſel, maar ook kweekeling des besten Vaders, en wij zegenen een boek, dat onze waarde boven alle bedenking verheft, en wij geven ons met dankbare blijdſchap over aan *het gevoel*, dat de beſchouwing van den

 mensch,

mensch, alzoo gevormd, en alzoo gekweekt, op ons maken moet." — En dit gevoel, door den Heer WYS in het ander deel zijner Leerrede aangeprezen, is dat van *de warmste dankbaarheid jegens God; het diep besef onzer hooge roeping; schaamte over hetgene wij zijn;* en ijverige *deelneming in de schikking, door den Schepper gemaakt, om den mensch te herstellen.*

In de *derde* Leerrede behandelt de Heer WYS naar aanleiding van *Gen.* III: 1—8, *de geschiedenis van des menschen val;* en wel in dier voege, dat hij, na de voordragt der onderstelling, dat de mensch bedorven is, en men zeer eigenaardig vraagt: van waar dit bederf? — ons *eerst het berigt in den tekst poogt te doen verstaan, ten tweede, opmerkzaam maakt op het onderrigt, dat hier gevonden wordt aangaande den aard, de wijze van ontstaan, en den oorsprong des menschelijken bederfs, welke verklaring men dan ook aan het berigt meene te moeten geven: eindelijk den invloed aanwijst, dien het op ons hebben moet.* — Hoofdzakelijk volgt de Heer WYS het gevoelen, door Professor MUNTINGHE in het Iste Deel zijner reeds genoemde *Geschiedenis der Menschheid* voorgedragen, volgens hetwelk men dit berigt niet als eene allegorie, maar als een geschiedkundig verhaal te beschouwen heeft, zoodanig evenwel, dat men, niet alles in hetzelve in den allereigenlijksten letterlijksten zin behoeft op te vatten. Dus verstaat hij dan ook door de slang den boozen geest, die als een Goddelijk gezant aan EVA verscheen; door de stemme Gods, vs. 8, een onweder enz. — *Rec.* kan zich hiermede ook het best vereenigen. Men houdt dan den veiligen middenweg tusschen eene losse, willekeurige, verklaring van dit stuk, en eene tot ongerijmdheid toe voortgezette verhechtheid aan de letter van hetzelve. — Zeer lezenswaardig is dit gedeelte dezer Leerrede. Niet minder het daaraan volgende, waarin de verstandige Leeraar zich zoo veel mogelijk naar andersdenkenden voegt, en hen gevoelen doet, dat ook bij hunne wijze van opvatting, het onderrigt, in dit

dit ſtuk vervat, alles behalve verloren gaat. Waarna hij ten ſlotte in het *laatſte* gedeelte opwekt tot de *erkentenis*, *dat ook de voortreffelijkſte voorregten ons niet beveiligen, als wij de waakzaamheid verliezen*, ons voor oogen houdt, dat *met zonde ellende onafſcheidbaar verbonden is*, en ons de les voorſtelt, *dat alleen geloof en gehoorzaamheid aan God den weg baant ter volmaking onzer natuur.*

De *vierde* Leerrede over *Gen.* III: 9—24, doet *ons de handelwijze van God met de gevallene menſchen* kennen. Ook hier is de Heer WYS aan de verklaring door MUNTINGHE, aangaande het Mozaisch verhaal, in zijne *Geſchied. der Menschh.* geleverd, met uitzondering zijner gedachten over de belijdenis van ADAM en EVA, en het ſtrafvonnis over EVA, uitgeſproken, in het algemeen, vrij getrouw gebleven, en heeft dit met treffende levendigheid in het *eerſte* gedeelte dezer Leerrede voorgeſteld. Uit de teekenachtige voorſtelling neemt hij *ter tweede* aanleiding, om eenige voorname bijzonderheden, in het berigt dier handelwijze voorkomende, opzettelijk te overwegen. Deze bijzonderheden zijn de *weldaden, die God den gevallen menſchen bewijst; de ſtraffen, die Hij over hen uitſpreekt; het verband, waarin deze ſtraffen en weldaden tot elkander ſtaan, en derzelver-betrekking op de nakomelingſchap.* Eindelijk *toont* hij *den invloed aan, dien de beſchouwing* van Gods handelingen met den gevallen mensch *op ons hebben moet.* Dezen invloed legt hij open in de toepasſelijke ontwikkeling dezer drie gedachten: *God is liefde; God is liefde, maar Hij verdraagt geene zonde; God is liefde en de ganſche toeſtand, waarin wij ons bevinden, heeft onze zedelijke herſtelling ten doel.* Over het geheel heeft *Rec.* ook deze en de naastvoorgaande Leerrede met veel genoegen gelezen, maar toch wil hij niet ontveinzen, wel gewenscht te hebben, dat de Heer WYS, ter beantwoording der vraag, door hem zelven in de eerſte Leerrede gedaan: „ van waar de misvorming van het verhevenſte aller wezens, die de aarde bewonen?" iets meer ter bane gebragt had, dan wij in dezelve

 vin-

vinden, over den zamenhang tusſchen den val der eerſte menſchen en het zedelijk bederf der nakomelingſchap, dat toch ook door hem wordt aangenomen. Nu immers blijft de weetgierige onderzoeker vragen: wat heeft dan toch wel de eerſte zonde, die ooit begaan werd, op geheel het volgende menschdom uitgewerkt? Langs welken weg heeft zij haren invloed verſpreid? Wat kan men toch na zes duizend jaren helpen, dat een paar voorouders hunne verpligting aan God ſchonden? enz. — Gaarne zouden wij hier over iets naders van eenen man als WYS gelezen hebben.

De tekst der *vijfde* Leerrede, *Rom.* V: 12—21, wordt door den Heer WYS beſchouwd en behandeld als behelzende, vs. 12—14, eene opgave van de zonde en ellende der menſchen, veroorzaakt door ADAM, dien PAULUS als een beeld van CHRISTUS beſchouwt; vs. 15—17, eene aanwijzing der ongelijkheden, die er evenwel tusſchen ADAM en CHRISTUS en beider invloed op het menschdom beſtonden; vs. 18, 19, eene voordragt der punten, waarin zij met elkander overeenkomen; vs. 20, 21, eene met het oog op het vooroordeel der Joden, nopens de kracht der Mozaiſche wet, door PAULUS opgemaakte ſlotſom zijner ganſche rede. Als een voortreffelijk Schriftverklaarder doet zich de Heer WYS in dit gedeelte zijner Leerrede kennen. Gaarne zouden wij het in eenige bijzonderheden uit zijne gegeven ophelderingen aantoonen, of de omſchrijving van den tekst overnemen, waarmede dit gedeelte beſloten wordt, indien dit ons verſlag niet reeds te breed ware uitgeloopen. Maar ernſtig bevelen wij 's Mans inlichtingen over de alles behalve zeer gemakkelijk verſtaanbare redenering van PAULUS aan het proevend onderzoek onzer Lezers aan; en vertrouwen, dat zij zich zeer voldaan zullen vinden, zoo als ook bij de ſtichtelijke ontwikkeling der drie volgende hoofddenkbeelden, die, naar het inzien van den Heer WYS, in den omtrek van PAULUS redenering liggen opgeſloten: 1. *geen heil valt ons te beurt, dan alleen door de tusſchenkomst van* JEZUS

CHRISTUS; 2. *dat heil is veel grooter, dan dat wij verloren hadden door de zonde;* 3. *dat heil ſtrekt zich, naar Gods beſchikking, even zoo ver uit als de jammerlijkſte gevolgen der zonde.*

Hartelijk danken wij den bekwamen Leeraar voor deze weinige, maar belangrijke Leerredenen. God ſpare hem nog lang voor de Vaderlandſche Kerk, en ſtelle hem door woord en ſchrift, voor talloozen tot uitgebreiden zegen!

Verhandeling over Verbrandingen van allerlei aard en het beste, eenvoudigſte en zekerſte Middel, om die, in welken graad ook, ſpoedig en zonder pijn te genezen. Een Werkje voor Geneesheeren, Heelmeesters en die zulks niet zijn, geſchreven door K. H. DZONDI, *Hoogleeraar der Genees- en Heelkunde, enz. op de Univerſiteit te Halle; en, naar den tweeden zeer verbeterden en vermeerderden druk, vertaald en met nieuwe Proefnemingen verrijkt, door* W. GOEDE. *Tweede Nederduitſche Uitgave. Te* Groningen, *bij* W. Wouters, 1826. In gr. 8vo. XXII en 158 bladz. De prijs is *f* 1.25.

Het zal ſommigen onzer Lezers reeds bekend zijn dat de Hoogleeraar DZONDI te *Halle*, het gebruik van het *koude water* bij verbrandingen van allerlei aard algemeen aangeprezen en deszelfs nut met vele proeven en waarnemingen bevestigd heeft. De Heer GOEDE, van het nut dezer handelwijze door eigene ondervinding overtuigd, poogde, door de vertaling van het Werk van den Heer DZONDI over dit onderwerp de algemeene kennis van dit hulpmiddel, ook in ons Vaderland, meer en meer te verſpreiden en het is ons aangenaam, om door middel van dit *Tijdſchrift* de bekendmaking van deze nuttige handelwijze en het voortreffelijk oogmerk van den verdienſtelijken Vertaler ook van onze zijde behulp-

zaam te zijn. Iets toch, dat op zich zelve nuttig is en voor vele lijders heilzaam worden kan, behoort zoo veel mogelijk algemeen gekend en gewaardeerd te worden.

De eerste uitgave van het Werk van DZONDI heeft in *Duitschland* eenen openlijken bestrijder gevonden in den bekenden Doctor HAHNEMANN te *Leipzig*, die door zijne *homoiopathische* Theorie van de werking der Geneesmiddelen, in de laatste jaren zoo veel gerucht gemaakt heeft. Wij vinden den tusschen beide Artsen openlijk gehouden strijd ook hier, bl. 25—66, overgenomen. HAHNEMANN spreekt DZONDI regtstreeks tegen, zeggende, dat het koude water dadelijk nadeelig is en men alleen de verbrandingen behoort te genezen, door oplegging van heet water, warme terpentijnolie en vooral door den warmen wijngeest (*alcohol*), gevende hij voor reden van deze stelling, dat de verbranding werkt als een hevige prikkel en dat deze dus alleen door een' dergelijken prikkel op het menschelijk ligchaam moet worden weggenomen. De waarnemingen, die hij tot staving van dit gezegde aanvoert, zijn noch zoo voldingend, noch zoo zeker, als die van DZONDI zelven en hij verraadt dus maar al te duidelijk, dat het hem meer te doen is om zijne *homoiopathische* leer vol te houden, dan om door onbevooroordeelde waarnemingen het pleit te beslechten. Wij voor ons hebben altoos eenen onveranderlijken afkeer gehad van het scheppen van nieuwe theoriën in de Geneeskunde, en vooral dan, als men deze kinderen zijner verbeelding zoo hoog opvijzelt, dat men alle andere meening over het hoofd ziet. Men tuurt dan zoo langen tijd op zoodanig eene theorie, dat men voor alle andere zaken blind wordt, even als men alle voorwerpen onnatuurlijk gekleurd schijnt te zien, wanneer men langen tijd in het zonnelicht heeft gekeken. Dit is ook het geval met de theorie van HAHNEMANN, welke thans meer als het luimig uitvloeisel van een spelend vernuft, dan als eene wezenlijke, op waarheid gegronde, leer, door de meeste Geneeskundigen wordt beschouwd. Wij zijn

het

het dan ook bij lange na niet eens met de meening van HAHNEMANN en gelooven veeleer, dat de nuttige werking van den verwarmden wijngeest op verbrande plaatſen moet verklaard worden uit de koude, welke door de uitdamping van den wijngeest te weeg gebragt wordt, even als wij, bij voorbeeld, door begieting met *éther* en andere vlugtige ſtoffen, ſommige ligchaamsdeelen kunnen verkoelen.

Vergelijken wij hiermede de eenvoudigheid der Geneeswijze van DZONDI en de belangrijke waarnemingen, door hem aangevoerd, dan mogen wij geen oogenblik twijfelen aan den nuttigen invloed van het koude water bij verbrandingen; indien wij ten minſte niet alle waarnemingen, die DZONDI verhaalt, voor volſtrekte leugens willen houden en hiertoe meenen wij, voor ons geen regt te hebben; daar de Duitſche Hoogleeraar, met echte geestdrift voor het ware goede ſchijnt bezield te zijn, en voor het nut van zijne medeburgers zoo veel overig had, dat hij onderſcheidene Proeven op zich zelven verrigt en hierdoor de waarheid zijner ſtelling op de zekerſte wijze betoogd heeft. Men zie deze belangrijke proeven, bl. 78 en volgg.

Bij de wijze nu, om het koude water bij verbrandingen te bezigen, moet het volgende in acht genomen worden, van welke regelen, wij de hoofdzaak uit het Werk van DZONDI, ten nutte onzer Lezers overnemen:

1. Moet het verbrande deel *zoo ſpoedig mogelijk* in het koude water gedompeld worden, en moet men die plaatſen, die men niet kan indompelen, door geſtadig begieten met koud water of met natgemaakte omſlagen koel en vochtig houden.

2 Moet deze indompeling *onafgebroken* eenen geruimen tijd, 12—24 uren of langer, worden voortgezet, tot dat de lijder geene pijn meer gevoelt.

3. De *graad van koude* bepale men op het gevoel der lijders zelve, daar eene al te hevige koude dikwijls nadeel doet. Eene koude van 12°, naar de ſchaal van REAUMUR, zal in de meeste gevallen voldoende zijn. — Men zorge hierbij voor onthouding van

van ſterke beweging en prikkelende ſpijzen en dranken, als de verbranding van eenige uitgeſtrektheid is.

De uitmuntende voorbeelden van eene zeer eenvoudige, doelmatige en ſpoedige genezing, zie de Lezer in het Werkje zelve. De Heeren DZONDI en GOEDE hebben zich inderdaad regt verdienſtelijk gemaakt bij hunne medemenſchen, door derzelver oplettendheid te vestigen, op een zoo nuttig geneesmiddel, dat zoo gemakkelijk overal kán verkregen worden en hierdoor zoo veel dadelijke hulp kan verſchaffen.

Taal en ſtijl zijn eenvoudig en zuiver, waardoor ook van deze zijde de lektuur regt aangenaam en belangrijk mag genoemd worden.

De Leer der Koortſen door Ziektegeſchiedenisſen opgehelderd, door Dr. J. R. BISCHOFF, *Gewoon Hoogleeraar in de Praktiſche Geneeskunde, eerſten Geneesheer bij het algemeen Ziekenhuis, enz. te* Praag. *Uit het Hoogduitsch vertaald door* C. VAN ELDIK, *Doctor in de Genees- en Verloskunde, Stads Geneesheer te* Nijmegen *en Lid van eenige geleerde Genootſchappen. Te* Nijmegen, *bij* de Wed. J. C. Vieweg en Zoon, 1826. In gr. 8vo. VIII en 400 bladz. De prijs is *f* 3. 60.

Eene beknopte en tevens voldoende en duidelijke handleiding tot de geneeskundige Praktijk te ſchrijven, is een even moeijelijke als hoogst nuttige arbeid, wanneer dezelve volkomen aan het doel beantwoordt. In eene handleiding toch behoort niets overtolligs te zijn, maar ook de noodige volledigheid niet te ontbreken. Er moeten in zulk een Boek geenerlei onbewezene daadzaken en nog minder herſenſchimmige hypotheſen gevonden worden, om den beginnenden kunstoefenaar niet op dwaalwegen te leiden, gebreken, van welke ſommige Duitſche Geleer-

leerden niet vrij te fpreken zijn. Doch deze misflagen in de bijeenftelling zal men in het voor ons liggende Boek niet ontmoeten. De Schrijver doet zich in hetzelve kennen als een geleerde, die den zoo dikwerf miskenden middelweg weet te houden, tusfchen het te taalje aankleven van al, wat oud is, en het verheffen van het nieuwe. Zijne leerftellingen zijn gegrond op eene welbegrepene *empyria rationalis;* zijne voorfchriften zijn eenvoudig en doeltreffend. Bij iedere aangehaalde ziekte geeft hij eene of meer ziektegefchiedenisfen van lijders, door hem in het algemeene Ziekenhuis te *Praag* behandeld, ten voorbeelde, en ter bevestiging tevens van zijne theoretifche voorfchriften, eene methode van voordragt en leerwijze, welke hoogst leerrijk is; daardoor toch wordt de jonge Geneesheer als het ware, voor het ziekbed zelve gebragt, en het algemeene der leer en der voorfchriften verzinnelijkt, geïndividualizeerd. *Rec.* is van gevoelen, dat in den laatften tijd geene der uitgekomen Compendien over de Geneeskundige praktijk met dit voortreffelijk Boek kunnen gelijk gefteld worden, en kan den wensch niet onderdrukken, dat de Hoogleeraren van onze Hoogefcholen, en ook inzonderheid de Lectoren, aan welke de moeijelijke taak ter vorming van plattelands Heelmeesters opgelegd is, dit Boek aan hunne leerlingen mogten aanprijzen.

Dit deel bevat alleen een gedeelte van de leer der Koortfen en begint met eene 76 bladzijden groote *Inleiding*, welke in drie Afdeelingen verdeeld is, waarvan de *eerfte*, *eene algemeene aanleiding tot het onderzoek der Ziekten* (zieken-examen) tot onderwerp heeft; de *tweede*, *de bepaling der Ziekte* (*Diagnosis*), en de *derde*, *de behandeling der Ziekte.* Na deze Inleiding volgt de eigenlijke *Leer der Koortfen* (*Pyretologia*), welke hij als gewoonlijk in de *algemeene* en in de *bijzondere* Leer verdeelt. — In de *algemeene Leer der Koortfen*, fpreekt de Schrijver, van bl. 77 tot bl. 129, over derzelver *beloop*, *oorzaken*, *uitgangen*, *voorfpelling* en *behandeling* in het algemeen. *De bijzondere Leer der Koort-*

Koortsen en derzelver behandeling wordt in drie groote familiën verdeeld, te weten: I. in koortsen zonder overhand hebbend plaatselijk lijden; II. in *plaatselijke ontstekingen;* en III. in heete uitslagziekten.

Het voor ons liggende Deel bevat slechts de koortsen zonder overhand hebbend plaatselijk lijden, welke verdeeld worden in *aanhoudende* en *tusschenpoozende koortsen.* De eerstgenoemde worden gesplitst A. in koortsen met een ontstekingachtig karakter, waartoe behooren: 1. de *ware algemeene ontstekings koorts;* 2. de *zinkingkoorts;* 3. de *rheumatische koortsen.* B. in koortsen met een gastrisch karakter, hiertoe behooren: 1. de *saburrale koorts;* 2. de *galkoorts;* 3. de *slijmkoorts*, en 4. de *worm koorts.* C. koortsen met een zenuwachtig karakter, deze verdeelt hij: 1. in de *heete zenuwkoorts;* 2. in de *slepende zenuwkoorts*, en 3. in de *kwaadaardige zenuwkoorts.* D. in koortsen met een rotachtig karakter, waartoe de eigenlijke *rotkoortsen* behooren.

Het Boek verder aan te prijzen, achten wij, na hetgene wij er boven van gezegd hebben, overtollig. De vertaling is goed, en zoo de Vertaler zijne zoo vruchtbare pen steeds tot bekendmaking van zulke nuttige Boeken besteedde, dan voorzeker zou hij altijd gelijk nu, den dank zijner landgenooten zich verwerven.

Over de Drankzucht en derzelver Geneeskundige behandeling, *door* C. V. BRÜHL-CRAMER, *Doctor in de Genees- en Heelkunde en Wijsbegeerte en Medelid van het Genees-Natuurkundig Genootschap te* Moskou. *Met eene aanprijzende Voorrede van* Dr. C. W. HUFELAND. *Uit het Hoogduitsch. Te* Enschede, *bij* G. Paschen, 1826. In gr. 8vo. XII en 99 bladz. De prijs is *f* 1.05.

De Geneeskunde bezit weinig schriften, die zich opzettelijk bezig houden, met die ziekte, welke ha-

haren oorfprong verfchuldigd is aan de onbetembare neiging, of lust, zich aan het overmatige genot van geestrijke dranken over te geven, eene kwaal, die ook bij ons, offchoon mogelijk minder menigvuldig dan in *Rusland*, alwaar de Schrijver zijne waarnemingen bijeen gezameld heeft, helaas! maar al te veel ontmoet wordt. De vertaling van dit kleine Gefchrift, moet derhalve als eene nuttige bijdrage ter meerdere waardering en doelmatiger behandeling dezer onhebbelijkheid, welke allezins eene ziekte mag genoemd worden, ieder' deskundigen welkom zijn.

De Schrijver toont aan, hoe uit de kwade gewoonte, om zich aan een onmatig genot van fterke dranken over te geven, zich eene wezenlijke ziekte, die hij drankzucht noemt, ontwikkelt; hij befchrijft verder de verfchijnfels, het gewone beloop en den uitgang der ziekte, en eindelijk ftelt hij de wijze, hoedanig de ziekte behoort behandeld te worden, op eene doelmatige wijze voor, verzekerende, dat men, zijne methode navolgende, dikwerf in de genezing flagen zal.

Wat de Vertaling betreft, is de goede bedoeling van den Vertaler niet te miskennen, het fpijt ons echter te moeten aanmerken, dat hij niet altijd de beste keuze bij het overbrengen van fommige Hoogduitfche woorden, gedaan heeft. Eenige voorbeelden zullen het gestelde ftaven: zoo worden de woorden *organifche Gebilde*, door *werktuigelijk geftel* vertaald; bl, 26 wordt *paroxismi* door verheffingen, bl. 36 *Petefchen* door puisten, (moet zijn vlekken) vertaald; bl. 36 *gereitzte*, is in dit verband niet *opgewekt* maar *geprikkeld* en dergelijke woorden meer.

J.

J. VAN VONDELS *Altaergeheimenissen. Op nieuw uitgegeven met ophelderende Noten en toelichtende Aanteekeningen, Kerkelijk goedgekeurd. Met gegraveerden titel en vignet. Te* 's Hertogenbosch, *bij* J. J. Arkesteyn, MDCCCXXV. In 8vo. XXIII en 692 bladz. De prijs is *f* 4. 50.

„ VONDELS *Altaergeheimenissen*, met een' zoo „ breedvoerigen *Commentarius* over dezelve! Wat „ zonderling verschijnsel!" Rijst, op het zien van bovenstaanden titel, deze gedachte bij menigen Lezer op; dan gaat het hem, gelijk het *Recensent* gegaan is, bij het in handen krijgen van dit lijvige Boekdeel. Zekerlijk bekleedt VONDEL onder de Puikdichters eene voorname plaats. Zekerlijk kan men hem de eerste plaats op den Nederlandschen Parnas niet betwisten. Zekerlijk komt hem de eernaam toe van *Vader der Nederlandsche Dichtkunst*, van *Prins der Nederlandsche Dichteren.* Hierin stemmen alle bevoegde Kunstregters overeen. En 's mans rijk genie, oorspronkelijk en welig vernuft, levendige verbeelding, uitgebreide kennis, kracht van uitdrukking, en tooveren met de taal, van welke hij zich bedient, om zijne gedachten voor te stellen, en zijn gevoel en zijne gewaarwordingen uit te storten, zijn inderdaad bewonderenswaardig. Terwijl bovendien deszelfs veelsoortige gedichten altemaal uitmunten in wegslepende zoetvloeijendheid en gemakkelijke versificatie. Niets is dus wel natuurlijker, dan dat men ongemeen veel opheeft met de Werken van den gadeloozen VONDEL: gelijk zulks dan ook blijkt, waarlijk het geval te wezen; daar, in weerwil van de voor ettelijke jaren door WESTERMAN bezorgde uitgave, onlangs al wederom eene nieuwe uitgave van dezelve aangekondigd is, welke waarschijnlijk thans gereed gemaakt wordt. Ook kan het geene verwondering baren, dat men het noodig acht, Dichtstukken, voor schier twee eeuwen reeds ver-

vaar-

vaardigd: waarin, bij gevolg, nu en dan woorden en ſpreekwijzen voorkomen, welke voor het gros der tegenwoordige Lezers moeijelijk, of zelfs onverſtaanbaar zijn; waarin, almede, hier en daar, ja niet zelden, toeſpelingen worden aangetroffen op dingen, welke alles behalve algemeen bekend zijn: het kan geene verwondering baren, dat men het noodig acht, zoodanige Dichtſtukken door bijgevoegde aanmerkingen op te helderen. Doch dat men, uit al de heerlijke Werken des rijk begaafden Dichters juist de *Altaergeheimenisſen* ter uitgave verkiest; en dat men heeft kunnen goedvinden, dezelve met zoo veel *Noten* en *Aanteekeningen* te overladen, en daaronder als te begraven: dit, waarlijk! dit is hoogst bevreemdend. Want hoe voortreffelijk de *Altaergeheimenisſen*, als poëzij beſchouwd, wezen mogen; wat behelzen zij anders, dan eene dichterlijke ontvouwing, verdediging en verheffing van de Roomſche leer aangaande de *Transſubſtantiatie?* Hoe VONDEL, in den jare 1639 uit de Doopsgezinde Gemeente tot de Roomſche kerk overgegaan, aan de eene zijde zijne verbittering tegen de Proteſtanten willende botvieren, en aan den anderen kant zijnen nieuwen geloofsgenooten willende behagen en believen, er toe gekomen is, om zulk een Stuk te dichten — dit laat zich begrijpen. Maar welk eene keuze, *thans* juist *dit Stuk* afzonderlijk uit te geven, en hetzelve ten voorwerp te maken van zoo menigvuldige en zoo wijdloopige ophelderingen en toelichtingen, die ettelijke honderden van bladzijden beſlaan!..... Doch dit zij, zoo als het wil. Nu die opzien en verwondering verwekkende arbeid toch werkelijk geſchied is, behoort het tot de roeping van den *Rec.*, nopens denzelven onpartijdig verſlag te geven.

Het ſpreekt ondertusſchen van zelf: VONDELS welbekende Gedicht blijft buiten alle beoordeeling. Slechts omtrent deze uitgave van hetzelve kan men berigt verlangen.

Die uitgave is het werk eens ongenoemden, wel-

ke, wat zijnen perfoon betreft, zich blootelijk door deze omftandigheden doet kennen, dat hij verklaart, noch Geestelijke, noch Godgeleerde te wezen, en dat hij de Voorrede, gedagteekend uit *Breda*, met de letters F. J. H. onderfchrijft. Aangezocht om de bezorging van eene nieuwe uitgave der *Altaergeheimenisfen* op zich te nemen, en gezegde uitgave met ophelderende Noten en toelichtende Aanteekeningen te voorzien, heeft hij zich hieraan niet willen onttrekken: oordeelende, door geen' anderen letterarbeid zoo groot nut te kunnen doen, als hij door dezen ftichten zou; bijaldien het hem „ gelukken mogt, dat onfchatbaar Werk [de *Altaergeheimenisfen*], hetwelk zoo langen tijd vergeten „ fcheen, in den dag te roepen, bruikbaarder gemaakt, den mingeoefenden, als een *pragmatisch*[?] „ Handboek, in handen te doen geraken, en, dus „ doende, een leerftuk [de *Transfubftantiatie*], „ waarover zoo veel getwist en gefchreven en gezegd is, van uit de nevelen van onkunde, partijfchap „ en kwade trouw, in het helderst daglicht te ftellen." — En hoe heeft nu de Schrijver de zich voorgeftelde taak volbragt? Wat heeft hij verrigt, om zijn zoo zeer gewenscht doel te bereiken? Het volgende moge dienen ter beantwoording van dit een en ander.

In deze uitgave, waarvan, over het algemeen, de Keulfche druk van MDCCXVIII den grondflag uitmaakt, worden de *Altaergeheimenisfen* geleverd, zoo als zij VONDEL uit de pen gevloeid zijn; in alles, ook in de fpelling, geheel onveranderd. De eenige vrijheid, welke men ten aanzien van 's Dichters werk zich veroorloofd heeft, beftaat hierin, dat de inhoud niet op den rand der bladzijden aangeduid, maar boven elk Boek van het Dichtftuk opgegeven is, en dat de onderfcheidene Dichtftukjes, die in vroegere uitgaven het Leerdicht voorgaan en volgen, in de tegenwoordige uitgave elders geplaatst zijn. En zoo min tegen deze aangewende geringe verfchikking, als tegen het, voor het overige, geheel

heel onveranderd laten van VONDELS arbeid, valt met reden iets te zeggen.

Maar de *Altaergeheimenisſen*, die ook (gelijk reeds aangemerkt is) buiten alle beoordeeling blijven moeten, vullen het minſte papier in dit dikke Boekdeel. Door de *ophelderende Noten* en *toelichtende Aanteekeningen* (gelijk zij op den titel heeten), ſchoon met veel kleinere letter gedrukt, worden wel vijf zesde gedeelten van het geheele Werk ingenomen. Van *hoedanigen aard* zijn dezelve? Zij zijn van verſchillende, doch voornamelijk van *Theologisch-Polemiſche* ſoort. Wat de *ophelderende Noten* aanbelangt, dezelve ſtaan in grooten overvloed onder aan den voet van iedere bladzijde: en hoewel inzonderheid dienende, om min of meer duistere woorden en uitdrukkingen, taal-, oudheid-, geſchied- en Bijbelkundig op te helderen, om merkwaardige plaatſen *aesthetisch* te beoordeelen, om den zin van ſommige moeijelijker plaatſen verſtaanbaar te maken en te ontvouwen; hebben zij toch meestal de ſtrekking, om des Dichters voorgeſtelde Roomſche gevoelens en begrippen te ontwikkelen, te verdedigen en te ſtaven, en nemen dus al dikwijls een wederleggend- en ſtrijdvoerend-Godgeleerde houding aan. En wat de *toelichtende Aanteekeningen* betreft, dezelve volgen onmiddellijk op elk der drie Boeken, waaruit VONDELS Gedicht beſtaat. Zij behelzen vele, en niet zelden vrij breede, uitweidingen over zaken, welke in de Noten voorbij gegaan of korter aangeſtipt waren; en zij hebben, nog aanmerkelijk meer dan deze eene regtſtreekſche ſtrekking, om de leer der Roomſche kerk in het gemeen, en nopens de *Transſubſtantiatie* in het bijzonder, te handhaven en hemelhoog te verheffen.

Vraagt men nu, al verder, bepaaldelijk naar de *waarde* dier *ophelderende Noten* en *toelichtende Aanteekeningen*. Het zou onbillijk en onregtvaardig zijn, niet te willen erkennen, dat zij, over het algemeen, proeven opleveren van de belezenheid, de kunde en de vlijt des Zamenſtellers van dezelve. Ook kan men haar, voor zoo veel zij louter *letterkun-*

 dig,

dig, dat is, van geen' anderen, dan van taal-, oudheid- of geſchiedkundigen, of *aesthetiſchen* inhoud zijn, geenszins alle verdienſtelijkheid ontzeggen. Het is waar: ſommige dier Noten en Aanteekeningen hebben zeer weinig om het lijf, of zijn ten eenemaal overtollig. Te weten, de *Commentator* is maar al te vaak vervallen, tot hetgeen men teregt in Predikers beriſpt en beſpot, die zonder onderſcheid alles, wat in hunnen tekst voorkomt, om het even, of zulks noodig zij, of niet, uitleggen, en die, dus doende, zelfs het duidelijkſte en klaarſte nog zoeken te verduidelijken en te verklaren. Zoo behoefde, bij voorbeeld, wel niet geleerd te worden, dat *paeien* tevreden ſtellen, en *ontleenen* iets van iemand leenen is; dat *te gerieven* te dienst te zijn, en *kolck des haerts* de plaats, op den haard, waar de asch invalt, beteekent; dat het woord *drom* van het verouderde *drommen*, dat is dringen, afſtamt, en tot aanduiding van eene zamen gedrongene menigte gebezigd wordt; dat *ſuft* afkomt van *ſuffen*, en zoo veel zegt, als bedwelmd of zwak van herſenen zijn; dat *raeskalt*, of *raaskalt*, van *raaskallen* komt, hetwelk uit *razen* en *kallen* zamengeſteld is, en in beteekenis gelijk ſtaat, met uit ijlhoofdigheid of zinneloosheid allerlei ongerijmde taal uiten. Zoo kon, bij voorbeeld, de regel: *In 'shemels hof, noch lustiger dan Eden*, wel deze opheldering derven: „ *Eden*. Een landſchap in het Oosten, waarin het „ Paradijs, de Lusthof, het verblijf der eerſte men- „ ſchen, was gelegen. — Bij de Dichters wordt de- „ ze naam, even als die van Paradijs, aan elke „ vruchtbare en ſchoone landſtreek, gelijk ook aan „ de gewesten der zaligen gegeven. CALMET, *Dic-* „ *tionnaire de la Bible*, op het woord *Eden*." En voor wie moet toch zoodanige verklaring dienen, als men aantreft, bij voorbeeld, op dezen regel: *Hier rust de ziel van 't ijdele bejagh.* „ *Be-* „ *jagh*, *bejag*, zoo veel als *bejaging*, najaging van „ iets, waarnaar men driftig haakt. — Hier rust „ de ziel, die ſteeds naar zingenot ſmachtte, naar „ meer jaagde, en aan het einde van iedere jagt te-

„ leur-

„ leurstelling vond. — Hier geniet de ziel overvloedigen vrede.”? Ondertusschen zijn de meeste letterkundige ophelderingen en toelichtingen van beter alooi. Ja, niet zelden treft men er aan, welke waarlijk belangrijk heeten mogen. Doch wat zal *Rec.* van de overige Noten en Aanteekeningen zeggen, welke men, in onderscheiding van de andere, met den naam van *Godgeleerde* ophelderingen en toelichtingen zou kunnen bestempelen, en welke verre weg de talrijkste en uitgebreidste zijn? Zij zijn, om zoo te spreken, de ziel dezer omslagtige uitgave van VONDELS Gedicht. Dit dient slechts, als het ware, tot *vehiculum* voor dezelve. Schoon door geenen Geestelijke vervaardigd, zijn zij echter, gelijk de Schrijver zelf niet ontveinst, niet zonder hulp van eenen Geestelijke opgesteld. Zij zijn niettemin, doorgaans, in een' vrij gematigden toon geschreven. Ook behelzen zij menige, min of meer merkwaardige, opmerking en geschiedkundige bijzonderheid omtrent het leerstuk der *Transsubstantiatie.* Maar dat zij, voor het overige, vol zijn van nietswaardige aanhalingen uit beuzelachtige legenden, alsmede van bijgeloovige, belagchelijke fabeltjes, rakende het zoogenaamde Heilige Misoffer — vol zijn van valsche en dwaze verklaringen, van verkeerde en ongerijmde toepassingen der Heilige Schrift — vol zijn van drogredenen en listige verdraaijingen der waarheid; en dat in dezelve ten duidelijkste doorstraalt het Jezuïtisch doel, om, op allerlei wijzen en door allerlei middelen, den onkundige en ligtgeloovige te misleiden, hem zand in de oogen te werpen, en hem te verblinden: dit een en ander met honderd voorbeelden te bewijzen, zou zeer gemakkelijk vallen. Doch overtuigd, dat zulks geene nuttigheid ter wereld hebben, noch ook den Lezer van dit Tijdschrift aangenaam zijn zou, eindigt *Rec.* de aankondiging dezer uitgave van VONDELS *Altaergeheimenissen*, met den wensch, dat den bekwamen Schrijver, die in vele opzigten blijken van kunde en schranderheid aan den dag legt, met betrekking tot dwaling en waarheid de oogen mogen opengaan; opdat hij, lie-

ver zijne talenten aan zoodanigen arbeid toewijde, welke, volbragt zijnde, hem aanspraak zou kunnen geven op de eer en den roem, van iets goeds en wezenlijk nuttigs verrigt te hebben.

De typographische uitvoering van het Werk is bij uitstek fraai en keurig. Naar het exemplaar, dat *Rec.* voor zich heeft liggen, te oordeelen, zou zij bijkans voor eene pracht-uitgave der *Altaergeheimenissen* kunnen doorgaan.

Nederlandsche Spraakleer, door Mr. WILLEM BILDERDIJK, *met de Spreuk:* Discant artem quam frustra docent. — *In* 's Gravenhage, *bij* J. Immerzeel, Junior, 1826. In gr. 8vo. XVI en 431 bladz. De prijs is *f* 5.75.

[EERSTE VERSLAG.]

Ziedaar de lang verwachte en lang beloofde Spraakleer, waarin wij dan eindelijk, mits daarbij telkens naslaande de acht Deelen Taal- en Dichtkundige Verscheidenheden (oude en nieuwe), de Verhandeling over de geslachten der Zelfstandige Naamwoorden, enz., enz. alles zullen kunnen vinden, wat de Heer BILDERDIJK ons over de Nederlandsche (waarom niet Nederduitsche) spraak, en van zijne inzigten in die taal wel heeft willen mededeelen! Veel, zeer veel valt er in die Spraakleer en de daartoe behoorende voorloopers te behartigen, vele belangrijke, te voren niet genoeg overwogen bijdragen tot onze Spraakkunst op te merken, zelfs vele nog in geschil zijnde punten te berde te gebragt, en nieuwe uitzigten geopend; maar ook vele hersenschimmige, gewaagde en ongerijmde beweringen, met geene schaarsche hand in het midden gebragt, en bij gebrek van bewijzen, met brommende magtspreuken gestaafd.

Met

Met hoe veel omflag en breedvoerigheid ook behandeld, is deze Spraakkunst nogtans op verre na zoo volledig niet, als zij, na federt zoo vele jaren, zoo dikwijls, en met zoo veel ophef door den Vervaardiger aangekondigd te wezen, had behooren te zijn. En zoo er fommige gedeelten der Spraakkunst met eene vervelende langwijligheid in zijn uitgepluisd; andere (en daar onder zeer belangrijke) worden er niet, of met eene al te groote oppervlakkigheid in behandeld.

Doch hierover nader! Hooren wij eerst, wat er de Schrijver zelf van zegt!

Na zich eerst aangefteld te hebben alsof het hem vrij onverfchillig ware, of zijn Werk een gunftig of afkeerig onthaal te beurt viele, omdat hij nooit lof of blaam tot beweegreden had; vraagt hij: — „ Dan wat geve ik in deze Spraakkunst?" — En hij antwoordt: „ Daar was eens een Moonenfche, „ een Sewelfche, en wat foorten al meer! De Hemel „ behoede ons dat er nu ook een Bilderdijkfche by „ zou komen!" Om meer dan eene reden mag men twijfelen, of hem dit wel regt ernst is. En wanneer hetgene hij laat volgen waar is, is er ook geene reden waarom de Hemel er ons voor behoeden zou. „ Neen; (zegt hij) een Nederlandfche, en „ wel, *Hollandfche Spraakkunst* geve ik; en niets „ nieuws daarin, wat de Taal als Taal betreft." — Maar waarom zou men haar dan de Bilderdijkfche niet mogen noemen; hetwelk toch niets meer zou zeggen dan: *de Hollandfche Spraakkunst zoo als* BILDERDIJK *die in hare zuiverheid enz. opgefpoord en ontwikkeld heeft.* Hij vervolgt: „ Deze geve ik „ gelijk ik haar bevonden heb. Maar ik lei haar af „ uit het innig beginfel der fpraak, zoo ten aanzien „ van denken als uitdrukken; en, ware het woord „ van Wijsgeer nu federt ruim eene eeuw niet even „ zoo zeer en niet minder onzinnig misbruikt als in „ vroegere tijden dat van Sofist, en meer toegepast „ op wat fchandelijk en vervoerend is dan op ware „ wijsheid en kennis, ik zou ze als Wijsgeerige of „ Filozoofsche Grammatica aan mogen bieden." Wat

het geheel onwijsgeerige, het gebrek aan eigen denkkracht verradende in dit werk betreft, zoo dikwijls hij over wijsgeerige, logifche, en algemeene taalkunde iets uitkramen wil; hierover zal ik, waarfchijnlijk in de laatfte *recenfie*, meer opzettelijk, en thans vooreerst meer bepaaldelijk over hetgeen de bijzondere Spraakkunst onzer taal aangaat, handelen.

Het is waar, ondertusfchen, dat hij zich veel moeite gegeven heeft om de Hollandfche Spraakkunst te dwingen, naar het denkbeeld, dat hij zich van eene algemeene, dat is, wijsgeerige Spraakkunst gevormd heeft; maar dit is wel het meêlijdenswaardigfte, dat er in dit Werk voorkomt. Beter had hij gedaan met zijne Spraakkunst te doen gelden voor hetgeen zij eigenlijk is; te weten, eene bijzondere Spraakkunst; dan had hij vele zaken, die hem, of hij het weten wil of niet, te zwaar en te hoog zijn, in het midden kunnen laten. Het flechts uit de wetten van ons denkvermogen te putten *mechanismus* der talen, in het algemeen, waaraan hij nergens fchijnt gedacht te hebben, had hij dan over het hoofd mogen zien; en men zou tevreden geweest zijn, wanneer hij ons niets anders gegeven had dan het bijzonder taaleigen van de Nederduitfche taal, het zij alleen en op zich zelven, het zij in verband met hare zustertakken. Maar eene wijsgeerige taalkunde, zal zij dien naam waarlijk verdienen, eischt eene opzettelijker behandeling dan in dit Werk of in deszelfs voorloopers, (de Verfcheidenheden, enz., enz.) plaats vindt, of, zonder verwarring plaats kon vinden. Van daar, dat het zoogenoemde afgetrokkene, dat er in deze Spraakleer voorkomt, zelfs aan iemand, wien het afgetrokken denken niet lastig valt, dor en vervelend moet voorkomen; en hoe veel te dorder dan aan hen, die, in eene bijzondere Spraakkunst, van de algemeene taalkunde niets anders verlangen dan hetgeen de zoogenoemde *deelen der rede* betreft, zonder zich te willen bekommeren met het fymbolifche verband, waarin deze met de wetten onzer gedachten zamenhangen.

Aan dit niet diepzinnige, en echter duistere in ge-

gedachte en uitdrukking, dat zich overal voordoet, waar hij op zijne wijs den wijsgeer wil uithangen, schijnt de Schrijver gedacht te hebben, toen hij in zijne VOORREDE (bl. XI) schreef: — „ Ik gevoel „ eene mooglijkheid, dat er zijn zullen, die in de „ resultaten mijner beginselen meer belang stellen dan „ in de beginselen-zelven." — Dit is meer dan mogelijk; en het is derhalve te wenschen, dat er (om 's mans eigen woorden te gebruiken) zich iemand verledige, die uit deze zijne Spraakkunst „ een ver„ korte die het praktikaal alleen bevat, uittrekke en „ en in het licht zende. — Doch mag het (zegt hij) „ voor zoo verre 't uit het mijne getrokken is, met „ het mijne overéénkomen, maar het zal de mijne „ niet zijn, die ik hier zoodanig geve als zy uit „ mijn hart vloeide."

Dat zijne verzen uit zijn hart vloeijen, hier mede kunnen wij, zelfs wanneer hij scheldt en lastert, eenigzins vrede hebben, voor zoo ver hij, namelijk, dan zijn' aard naar het leven (dikwijls zeer naief) afschildert; maar in een *Grammatica* hadden wij liever wat meer verstand en wat minder gevoel gewenscht; liever gehad, dat zij uit zijn hoofd, dan uit zijn hart gevloeid ware; en ook liever wat meer *methode* en geregelde gedachtenleiding, dan de (waarlijk niet *schoone*) *wanorde*, die er nu op vele plaatsen van zijn Werk heerscht. Ook dit heeft hij gevoelt, bl. XIII: — „ Veellicht" (hij had wel *zeker* mogen schrijven) „ ontdekt men in 't beloop van „ dit Werk eenig gebrek aan netheid van orde in de „ byzondere uitvoerigheden. Ik zal zoo iets noch „ verdedigen noch verbloemen, maar alleen aanmer„ ken, dat het in een hoogen ouderdom geschreven „ zijnde op de wijze als ik altijd gewoon ben geweest, „ voor de vuist en zonder voorgeregeld ontwerp, „ het niet onnatuurlijk zou zijn indien met de ver„ zwakking van 't hoofd, iets niet juist in 't ver„ band van een' strengen *methodiquen* afloop en sa„ menhang, maar eenigermate ontijdig ware ingeval„ len, en dus als misplaatst aan te merken."

In het verslag, hetwelk ik van dezen in vele opzig-

ten belangrijken arbeid zal trachten te geven, zal ik, om deze reden, ook niet ſtreng methodiek kunnen zijn; evenwel, ik zal het niet voor de vuist doen, maar op mijn gemak en met tusſchenpoozingen, en dit zoo veel mogelijk, naar de aanteekeningen, welke ik van dit Werk en deszelfs voorloopers, waarheen hij ons telkens verwijst, gemaakt heb!

Zijnen INHOUD, VERKORT OVERZICHT DER STOFFE, en de daarin aangewezen vier hoofddeelen volgende, zal ik even als HIJ, met de UITSPRAAK en SPELLING beginnen; ten aanzien van de eerſte, echter, niet verder dan voor zoo verre zij met de ſpelling in een onmiddellijk verband ſtaat, terwijl het overige beter bij het vierde Deel (de *Prosodia*) zal kunnen opgenomen worden.

Van ieder dezer vier Deelen zal ik echter niets anders aanwijzen, dan hetgeen, of ter regter, of ter linker zijde van de jongst aangenomen Spelling en Spraakkunst afwijkt, en daarin zal ik zeer onpartijdig te werk gaan; met het honderden malen vóór hem opgemerkte en algemeen bekende zal ik den Lezer niet lastig vallen.

Eerst dus de SPELLING, en hetgeen er in de UITSPRAAK onmiddellijk mede zamenhangt; maar vooraf nog dit!

Iemand die de ſpelling van den Heer BILDERDIJK in alles wilde volgen, zou zich zeer bedrogen vinden, wanneer hij daartoe in dit zijn Werk de noodige aanwijzingen zou meenen te vinden. Deze ontbreken, grootendeels, niet alleen opzigtelijk de *ſpelling* van enkele woorden; maar ook omtrent de hoofdpunten, en de algemeene regelen der ſpelling. En dit zal wel eene van de voornaamſte redenen zijn waarom wij, al wilden wij er ook eene zamenzwering om maken, nooit de BILDERDIJKSCHE ſpelling zullen kunnen invoeren. Vruchteloos zoude men ook het ontbrekende uit zijn Werken willen aanvullen: want van al de Nederlandſche Schrijvers is er misſchien niemand, die zich in het ſpellen ongelijker is dan deze Spraakmeester; niet ſlechts gedurende het groote tijdvak, dat er verloopen is tusſchen zijne VERLUSTIGINGEN en zijne NAVONKELINGEN, en tusſchen

fchen zijn antwoord op de vraag: *hebben de dichtkunst en welfprekendheid verband met de wijsbegeerte; en welk nut brengt dezelve aan de eene en andere toe?* en deze SPRAAKLEER; maar ook in zijne federt tien jaren uitgekomen lettervruchten. Voor deze oneenparigheid met zich zelven moge hij nu zijne goede redenen hebben; maar hoe komen wij aan de regels van die onregelmatigheden? — Wanneer men bij voorbeeld weten wil, of volgens de Bilderdijkfche fpelling de voorzetfels achter *hier* of *waar* of *daar* in één woord moeten gefchreven worden, en hij dit nu eens in acht neemt, dan weder verzuimt, zal men verbaasd veel moeite hebben, om de reden daarvan „*uit het uitvloeifel* „ *zijner ziel dat de fpraak is*" (bl. XII) op te delven. Neme men den volzin, waarin hij dit zegt; en men zal zich reeds in verlegenheid vinden. Hij fchrijft en fpelt daar, namelijk, het navolgende: „Men „ mag 't uiterlijk lichaam kennen of herkennen, „ maar den mensch die het omdraagt, kent men „ niet dan door het uitvloeifel zijner ziel dat de „ fpraak is: en geen fpraak derhalve, geene taal, „ uit gezag of uit willekeurige overéénkomst, maar „ alleen waarin de ziel als beginfel en oorzaak er- „ kend wordt, ja waar in zy leeft!"

Moet men nu fchrijven WAAR IN of WAARIN? En zoo is het ook met meer andere oneenparigheden; bij voorbeeld moet men aan het eind van een woord of lettergreep G of CH fchrijven, en hem in GEZAG of IK PLACH altijd of fomtijds volgen; moet men, gelijk hij in zijne latere Werken meest altijd doet, *om dat*, *op dat* (en foortgelijke verbonden uitgefproken woordjes) afgefcheiden, of gelijk hij dit fomtijds, bij voorbeeld, in het naastvolgende uittrekfel doet, verbonden fchrijven; en in welke gevallen? Moet men den uitgang *heid* altijd achter het *adjectief* of fomtijds achter het *adverbium* plaatfen? Hij fchrijft KINDSHEID en BROOSCHHEID (derde deel Verfcheidenheden, bl. 69). In de fpraakleer fchrijft hij *konzonanten*. In zijn ... van het letterfchrift, onder anderen, bl. 13: *konsonanten*.

Deze en hoe veel andere ongelijkheden in fpelling mo-

mogen nu in den aard van het *uitvloeisel* ZIJNER ziel haren grond hebben; maar zij zijn moeijelijk op te ſporen, en kunnen, om die reden, niet makkelijk in een algemeen gebruik overgaan; zelfs niet bij hen, die hem gaarne navolgen willen. — Voor WAAR IN en WAARIN geeft hij eenige handleiding, ſchoon niet in de SPELLING, maar in de SYNTAXIS, bl. 349; alwaar hij er zeer breedvoerig over handelt. Dus:

„ De ware Hollander zegt, WAAR ik zeer VAN „ verwonderd was, WAAR ik my hartelijk IN ver„ heugde; WAAR ik OM gehaat werd; en zoo ook: „ HIER neem ik deel IN, HIER maak ik een beſluit „ UIT op; DAAR ga ik MEÊ naar bed, DAAR moet „ gy genoegen MEÊ nemen: en dwaaslijk willen de „ ſchoolvosſen van de later tijden: — WAARVAN „ ik verwonderd was.... enz. Laf gerammel van „ die noch gehoor, noch gevoel, noch verſtand „ hebben voor de ſamenvlechting eener rede! Niet, „ dat het WAARAAN, HIERIN, WAARDOOR, in zich„ zelfs kwaad is, maar zich daaraan te binden is „ ſtijve eenvormigheid, in een taal als de onze „ hoogstſchuwbaar, omdat en de aangenaamheid „ en de kracht onzer taal aan den gang der accen„ tuatie hangt, en zelfs ook de klaarheid aan het „ verheffen van het *daar* of het *van* naar vereisch „ van den zin, verbonden is, terwijl *dáárvan* nood„ wendig, zoo het niet van één wordt geſcheiden, „ den toon altijd op *daar* hebben moet, en zoo „ ook *hiervan* op 't piepende *hier*, dat dikwijls „ zeer ſtootende is. Doch in 't ſtuk der accenten „ in onze taal heerscht ook dezer dagen eene wel „ *diepe* domheid en onkunde, en ik ben zeker, dat „ er genoeg zijn, die dit lezende, 't of volſtrekt „ niet, of naauwlijks verſtaan zullen, en zoo lang „ zy hun Siegenbeeksch niet afleeren, ook niet kun„ nen leeren verſtaan."

Het ware te wenſchen geweest, dat hij nergens onverſtaanbaarder was; en ik ben verzekerd, dat de angstvalligſte navolger van den Heer SIEGENBEEK, dit even zoo makkelijk als de eerſte der ſcholieren van den Heer BILDERDIJK verſtaan zal.

Im-

Immers, ieder weet en hoort het dagelijks, dat men, bij voorbeeld, even goed zeggen kan: — DAAR *heeft B. ongelijk* IN, als DAARIN *heeft B. ongelijk?* In het eerſte geval, dit ſpreekt van zelf, moet IN van DAAR geſcheiden worden, en daarover zal wel zeker nooit geſchil zijn; de vraag kan bij hen, die de Bilderdijkſche ſpelling willen aannemen, alleen zijn: of die twee lettergrepen ook geſcheiden moeten zijn, wanneer zij elkander onmiddellijk volgen; en *dat* had hij wel wat duidelijker mogen zeggen. Ondertusſchen heeft hij, wat den accent aangaat, ongelijk. Als de *ware Hollander*, ja al was het een *Drenthenaar*, zegt: DAAR wordt ik OM gehaat, DAAR ben ik VAN overtuigd; zal hij dit OM en VAN zekerlijk niet verheffen, wanneer, namelijk, dit OM en VAN in geene tegenſtelling genomen wordt. DAAR *word ik* ÓM *gekastijd*, of DAAR *ben ik geen liefhebber* VÁN, zou, wanneer die woordjes om den zin geenen bijzonderen nadruk vorderen, eene verkeerde *accentuatie* zijn. Maar misſchien heeft de Heer B. willen zeggen, dat dit plaats heeft, wanneer die woordjes elkander wel volgen; maar (zoo als in de opgegeven plaats, uit zijne voorrede) vaneengeſcheiden zijn. Het WAARIN, hetwelk daar tweemaal voorkomt, zou dus ook op tweederlei wijze uitgeſproken moeten worden; dus bij voorbeeld: „wáárin de ziel als beginſel en oorzaak er„kend wordt, ja waar ín zij leeft." Zulk eene ongelijkheid nu zou men kunnen goedkeuren, als het, namelijk, eerst door een vrij algemeen gebruik, den tiran der talen, ingevoerd was. Maar laten wij eens zien, of de Heer BILDERDIJK zich in die *ongelijkheid* zelf wel *gelijk* blijft. Ik twijfel er aan.

In zijne verzen zal men dit het best kunnen ontdekken. Slaan wij zijn laatſte rijmwerk op, waarin men toch wel onderſtellen mag, dat hij deze taalregel zijner ſpraakleer nog niet vergeten zal hebben: want zij is er kort op gevolgd. — Ja wel! — Het is, gelijk ik wel gedacht had, wederom eene *ongelijkheid* in die *ongelijkheid*.

Men

Men leze bl. 169, I. deel.

Gy! volgt niet op dit hel rinkinken,
Waarvan gy 't bloedig offer wierdt.

En een weinig lager:

Die nacht waarin hyeenen huilen.

Hier moet men toch niet *wáárvan* en *wáárin*, maar *waarván* en *waarín* lezen. — En in het allerliefste dichtstukje, waar hij mij zoo klakkeloos naar de keel wilde vliegen, bl. 202, zou men, naar zijne *theorie*, moeten lezen:

Ja, dolheên zelfs getroost wáárvan uw boezem gruwde,

Naderhand houdt hij zijn *theorie* beter in het oog.

En daarom 't woest gespuis enz.

waar men dáárom moet uitspreken.

Men kan, derhalve, niet volgens zijne *theorie*, maar wel volgens zijne praktijk, *waarvan* en *waarin*, in één woord schrijven, zoowel met den klemtoon op de eerste als op de tweede greep.

Doch laat ons van de bijzondere woordspelling tot de algemeenere bepalingen zijner ORTHOGRAFIE overgaan! Hier zullen zijne scholieren nog meer moeite hebben, om er het beginsel of de beginsels van te vinden.

Beginnen wij met de verdubbeling der *klinkers* en *medeklinkers*.

Eerst de klinkers!

De aangenomen spelling en die van den Heer BILDERDIJK komen daarin overeen, dat de lange E en O, ook wanneer die vokalen eene lettergreep eindigen, dikwijls verdubbeld moeten worden; terwijl men de lange A en U, in het laatste geval, altijd met éne vokaal schrijft. In de eerste spelling zijn er voor hen, welke die spelling met de meeste strengheid volgen willen, genoegzame aanwijzingen gegeven; in de Bilderdijksche spelling, waarin die E en O ook dikwijls zonder volstrekte noodzake-lijk-

lijkheid voor de uitſpraak verdubbeld wordt, is daarvoor, noch in zijne ſpraakleer noch in hare voorloopers, een zekere leiddraad te vinden; zoodat de verkorter van deze ſpraakleer niet weinig verlegen zal zijn, om de gevallen op te geven, in welke deze lange klinkers *al* of *niet* verdubbeld moeten worden; en deze verlegenheid zal niet verminderen, wanneer hij die ſpelling uit de vele en velerhande ſchriften van dezen ſpraakleeraar meent te zullen kunnen opmaken. Niemand is zich zelven ook dáár, zoo ongelijk in, als de Heer BILDERDIJK. Het is waarſchijnlijk om deze reden, dat hij, na over de verſchillende wijzen, waarop men in vroeger' tijd die lange vokalen *al* of *niet* verdubbelde, geſproken te hebben, bl. 35, zegt: „Van daar verſcheidenheden, die nooit tot een volſtrekte eenparigheid zijn te brengen, zoo men denkende en gevoelende ſpreekt en niet exterklapt." — Die anders toch niet te verwerpen eenparigheid zou dus alleen door het exterklappen te weeg gebragt moeten worden? — Vreemd waarlijk!

Met de verdubbeling der medeklinkers zullen zijne navolgers minder moeite hebben: hierin is hij zich vrij gelijk. Hij ſpelt *ſtellen*, *minnen*, *zetten*, *wasſen*, *hebben*, *ſlimmer* enz. met verdubbelde medeklinkers, even als zij, die de aangenomen *ſpelling* volgen; met uitzondering ſlechts van de *ch*, die hij op geene wijze verdubbeld wil hebben; *lach-chen* of *lag-chen* mag men niet ſchrijven; het moet *lachen* zijn (zie bl. 51), met één' medeklinker.

Maar waarom toch? — Waarom moet de *ch*, die toch zoo wel als de B, L, M, N, enz. ook volgens den ſchrijver maar voor een' medeklinker geldt, niet even zoo als deze verdubbeld worden, wanneer er naar den aard onzer uitſpraak en ſpelling dezelfde reden voor is? Wij ſpellen *hebben* met twee B', omdat men anders *he-ben* zou moeten lezen, ſchoon *ik heb* maar eene B heeft. Dit doet men altijd, als een korte klinker in dezelfde lettergreep door een' enkelen medeklinker gevolgd wordt, en

en in de verbuiging of vervoeging van soortgelijke woorden kort blijft: dewijl anders de korte vokaal, die den medeklinker voorafgaat, lang zou worden, gelijk de A in *pad*, *paden*. *Lachen* zou naar die algemeene regelmaat in de spelling en uitspraak als *la-chen* moeten uitgesproken worden. Dat de CH door twee letters aangewezen wordt, verandert noch den aard van dezen medeklinker noch de algemeenheid dezer verdubbeling: want in *visch* wordt de *sch*, (schoon met een enkele s.) ook verdubbeld als men *visschen* zegt, en zoo ook in *assche*, *waschen* enz.

De reden, welke B. tegen de verdubbeling der CH aanvoert, is waarlijk belagchelijk.

Hij zegt, bl. 52: „Men moet dus die tusschen-
„ konzonant in het uitspreken aan beide die voka-
„ len verbinden en niet *moe-ten* of *moet-en* uit-
„ spreken, maar *moeten*; en even zoo moet men
„ ook, als die konzonant verdubbeld geschreven
„ wordt, niet b. v. *win-nen* of *wil-len* of *kom-mer*
„ uitspreken, en de N of L of M moet geen twee-
„ maal N, L of M, maar eene lange uitgerekte *kon-*
„ *zonant* zijn, even als AA niet tweemaal A, niet
„ A en A maar eene verlengde A is. En dit even
„ zoo in *stellen*, *minnen*, *zetten*, *waschen*, *heb-*
„ *ben*, *slimmer*, enz. Waaruit dan ook volgt, dat
„ de geadspireerde konzonant (*ch*) als zijnde in der
„ daad *kh*, geen verdubbeling noodig heeft, dewijl
„ zy zich aan wederzijde meêdeelt." Het is waar, dat *ch* tot de *k* staat als de fransche *gu'* tot onze G; maar men moet van alle gehoor voor letteruitspraak beroofd zijn, om niet te hooren dat *f* even zoo tot *p* en *v* tot *b* staat. F. (bij den Heer B. is de F ook eene adspiratie, zie bl. 56) die dikwijls met onze *ch* verwisseld wordt, daar zij beiden in den zin, dien hij aan dat woord geeft, adspiratiën zijn (de eerste onder de lip-, de tweede onder de keelletters,) doet eene soortgelijke uitademing hooren, en beiden zijn ook maar één medeklinker. Indien nu dit adspirerende in de *f* (*ph*) en de scherpe *g* of *ch*, de verdubbeling onnoodig maakte, moest men ook geen

geen *keffen* en *blaffen*, maar *kefen* en *blafen* schrijven; ja, de geheele verdubbeling van die fluitletters zou noodeloos zijn, omdat de tusschenkonsonant (zoo als hij niet geheel ten onregte beweert) zich aan wederzijde mededeelt. Maar het is nu en sedert eeuwen in onze taal ingevoerd, dat men eene korte vokaal uitspreekt, zoo dikwijls eene enkele vokaal in dezelfde lettergreep (wanneer deze geene geheel ongeklemde *syllabe* is) door een' medeklinker gevolgd wordt; en daarom verdubbelt men den medeklinker, als er maar eene fluitletter is. Het is ook waar, dat in *willen*, bij voorbeeld, geen tweemaal *l* gehoord wordt; want de eerste *figureert* maar om de kortheid der voorafgaande vokaal aan te duiden, en de tweede om de verlenging van dien medeklank aan te wijzen; maar het is toch niet noodeloos, om die verlenging of *uitrekking* door een teeken kenbaar te maken, even als s voor *sch* in *wisschen* dit ten aanzien van *sch* doet.

Had een even zoo langdurig gebruik de in geschil zijnde verdubbeling door tweemaal *ch* willen afteekenen, zoo zou er geene reden zijn, om de eerste *ch* van *lagchen* in G te veranderen; *vooreerst* niet, omdat men in de talen geen verjaard gebruik moet afschaffen; en *ten tweede*, omdat men *lachchen* uitspreekt. Maar nu moet men ook de G niet in *ch* veranderen om even dezelfde redenen. *G* toch aan het eind van eene lettergreep klinkt, wanneer men niet met moeite en gemaakt spreekt als *ch*, vooral wanneer zij onmiddellijk door eene *t* gevolgd wordt. Het ware daarom wel te wenschen geweest, dat men bij het invoeren van de nu aangenomen spelling in die gevallen de *ch* in *magt*, *gezigt*, *regt* enz. naar de ware uitspraak van die woorden tot fluitletter benoemd had. Dan, het zij men twee *chs*, of *g* en *ch* verkieze te schrijven, de medeklinker moet verdubbeld worden, of men zou volgens de regelmaat onzer spelling *la-chen*, *po-chen* moeten uitspreken.

Maar! dat de Heer B., om zijne spelling te verdedigen, zich op het Hoogduitsche *Stachel* enz. be-

beroept, hij, wiens bloed op het woord Hoogduitsch aan het koken raakt, is naauwelijks te vergeven. Wat zou hij toch zeggen, wanneer een ander, om het woord *goedkooper* te verdedigen, zich op het *wohlfeiler* der Duitſchers beroepen wilde? Maar bij hem is dit hier nog minder verſchoonlijk, omdat de Duitſchers voor hunne ſpelling in *Stachel* eene reden hebben, die voor onze uitſpraak niet geldig is. De *a* in *Stachel*, ſchoon niet volſtrekt lang, gelijk onze *aa*, is echter onze korte *a* niet. Dit weet onze taalleeraar toch ook wel.

Laat hij het maar bekennen, dat hij eene kwade zaak, tegen zijn beter weten aan (dit doet hij wel meer), heeft willen verdedigen!

Maar had hij dit dan niet beter kunnen doen? Mij dunkt (onder verbetering) ja; en wel op deze wijs: NG, zou hij hier kunnen zeggen (even als hij dit elders en op zeer veel plaatſen doet) NG is ook maar ééne letter, waarin geene G, maar eene naklinkende N gehoord wordt; en echter ſchrijft men niet *tongngen*, *ringngen*; maar *tongen*, *ringen*, enz., de NG deelt zich hier aan de twee vokalen, tusſchen welke zij geplaatst is, mede. En dit is waarlijk zoo: de *ng*, wanneer men met geene Spaanſche deſtigheid ſpreken wil, doet in de gemeenzame *Vlaamſche* en *Hollandſche* uitſpraak maar één' halfklinker hooren, gelijk *rang* in het Fransch; en waarom dan ook niet (zou hij kunnen zeggen) *lachen* met ééne *ch*; vooral, omdat de twee letterteekenen genoeg te kennen geven, dat de klank tusſchen twee lettergrepen verdeeld is; en daar zou men hem niets anders, dan de verdubbeling van *sch* in *wasſchen* op kunnen te gemoet voeren.

In plaats van *Stachel*, of een ander Hoogduitsch woord, zou hij het gezag der Vlaamſche ſpelling kunnen inroepen, hetwelk zeer goed inſtemmen zou met zijn' wensch, dat de Vlamingen zich de Hollandſche uitſpraak en ſpelling toch niet laten opdringen! En zoo vind ik dan toch ook *lachen* met eene enkele *ch* in *mijne* Vlaamſche ſpraakkunst geſpeld.

Maar

Maar, om tot de NG nog een oogenblik terug te komen; — ſchoon hij, wat de uitſpraak dezer neusletter betreft, inderdaad in zoo verre gelijk heeft, als hij beweert, dat zij ſlechts *éénen* medeklank oplevert, moet hij echter op deze keelneuzige *articulatie* zich niet al te veel betrouwen ter verdediging van het niet verdubbelen der *ch* in *pragchen* enz., en wel om de volgende reden, waarop hij misſchien nog niet nagedacht heeft. De *ng*, zoo als zij door de meesten uitgeſproken wordt, is geen konſonant gelijk aan die, welke verdubbeld worden, maar eene half-vokaal, die zich niet op dezelfde wijze, als de overige ſmeltende medeklanken, aan wederzijde laat mededeelen. Zij is een ZANGerige ſluitklank, die niet geſchikt is om eene lettergreep te beginnen; en om *zingen*, *zangen*, *zongen*, *tongen* goed en zonder al te veel neuzigheid uit te brengen, moet men waarlijk *zing-en* uitſpreken. Men beproeve het ſlechts om *jongelingen* als *jong-nge-ling-ngen* te doen klinken, en men zal hooren, hoe de welluidendheid van de ſluit-*ng*, als ware het door een' domper, in een' *dofneuzigen* klarinettoon verandert. Men hoort dit wel eens bij lieden, die de L en de N moeijelijk uitſpreken, wanneer zij bij voorbeeld „*de NGaarstige hoNGNGander*" zeggen. Deze bijzondere eigenſchap van de NG, wanneer zij eene lettergreep zou moeten beginnen, kan misſchien wel de reden zijn, dat ſommige openbare ſprekers in het uitſpreken van *wringen* enz. een G in de volgende *syllabe* doen hooren en inderdaad *wring-gen* uitſpreken.

De Heer B. heeft gelijk, wanneer hij zich daartegen verzet, gelijk ik dit bij eene vorige gelegenheid al eens opgemerkt heb. Hij moest echter om het uitſpreken van de G in *ng* zoo boos niet worden. Men kan zeer Dortsch-Synodaal regtzinnig zijn, en evenwel de G in *ng* laten hooren. Hij moest zich ook in de beoordeeling van dezen neusadem en dien van de gewone N liever gelijk blijven, en niet (op bl. 8 van het derde deel zijner oude Verſcheidenheden) zeggen: „*En*, oudtijds *ne*,

„ is geen interjectie, waar voor ik het by sommi-
„ gen verklaard heb gezien. Het is een grond-
„ woord in de oorspronkelijke taal, en te dier
„ oorzake aan alle talen gemeen; en bestaat in de
„ bloote neusletter, die, als afwending van den
„ uitgaanden adem, met de afwending van het
„ gezicht (in het schudden des hoofds) gepaard
„ gaat, en daarom ontkent." En in het eerste
„ deel zijner nieuwe Verscheidenheden (bl. 104):
„ De *n* is bij ons eene loutere verhemeltletter, als
„ ik in mijne spraakkunst toonen zal, en de *neus-*
„ *letter n*, hoezeer in de talen oorspronklijk, be-
„ staat in ons NEDERduitsch volstrekt niet (*)."

Met genoegen zag ik, dat de Heer B. de J weder in ons A, B, C, heeft willen invoeren; hare plaats is na de I. Men deed kwalijk met ons, in de spraakkunst, dezen half-klinker of medeklinker te ontnemen. Zij staat toch tot I gelijk W tot U; en moest om die reden even weinig als W met hare zustervokaal vereenzelvigd worden. Zoo lang als men JA en niet IA zal schrijven, heeft zij ook een verschil in hare gedaante. En waarom moet zij dan uit de rij van hare zusterklankteekenen geweerd worden? Ook de C, dunkt mij, moesten wij zonder *reservatio mentalis*, en niet met deze bijvoeging C (in CH), in onze groote en kleine A, B-*boeken* terug nemen: vooreerst, omdat zij toch in die CH niet kan gemist worden, en dus waarlijk een Nederduitsch let-

(*) In mijne Inleiding voor deze *Recensiën* kon ik mij niet begrijpen, hoe men zonder den versterkten neusklank in de *ng* te kunnen opmerken; echter gehoor genoeg hebben kon, om te weten, dat *ng* geene dubbel-, maar eene zuiver eenklinkende *articulatie* is; om het even dan ook, of die halve medeklinker zich in de keel- of neusblazing oplost. Ook herinnerde ik mij zoo dadelijk niet, of hij dit misschien een' ander' spraakkunstenaar nagezegd mogt hebben. Nu echter verwondert het mij niet meer. Zijn goede vriend, LAMBERT TEN KATE, HERMANSZ., zegt het in zijne AENLEIDING TOT enz. I. deel, bl. 120 en 122. TEN KATE moest echter de *nk* niet onder de enkele medeklanken geplaatst hebben: want *nk* heeft den klank van *ngk*.

letterteeken is; maar ook omdat zij, enkel genomen, in eene menigte woorden voorkomt, die een volkomen burgerregt in onze taal bekomen hebben. Er is misschien nog eene andere reden, die niet geheel verwerpelijk is. Wij zeggen wel een A, B-*boek*, wanneer wij van onze oude haneboeken spreken (in dit woord is dus de C niet noodig) maar wanneer wij van ons *Alphabeth* spreken, zegt men toch ook het Nederduitsche A, B, C.

Voor de Grieksche i (y) heb ik weinig zwak; zij blijve eene vreemdeling! De Heer B. zelf, hoezeer hij haar nog in enkele Nederduitsche woorden, bij voorbeeld in *my*, *wy*, *zy*, *by*, *yver*, enz. behouden wil hebben, heeft er zelf niet veel mede op. Laat ons hem zelven hooren! — Bl. 24 zegt hij: „ De vokalen zijn vijf in getale, algemeen erkend, „ maar onze tegenwoordige taal voegt er nog een „ zesde by. Deze vijf zijn de *a*, *e*, *i*, *o*, *u*." Hij houdt ze dus voor een bijloopster; en bl. 37 licht hij dit nader toe. „ De klank *ei* wordt in Noordhol- „ land veelal met de *y*, welke men als zesde vokaal „ aangenomen heeft, verward; doch geheel ten on- „ regt'. De J is wat de figuur betreft, oorspronklijk „ niets anders dan een verlengde I, op gelijke wijze „ in 't schrijven gevormd als men bij 't fluiten eener „ sylbe de *m* en *n* teekende (t. w. *ꝳ*, *ꝴ*.) doch men „ gaf in die streken aan de *i*-zelve dien klank, „ even als de Engelschen doen, waarvan in mijn „ tijd Gooische en andere boeren *kynd* voor *kind* „ enz. zeiden, even als de Franschen de *i* ook „ nog voor de *n* uitspreken." Dit geloovende, mogt hij dan ook wel, ten gevalle van de sedert twintig jaren ingevoerde spelling, deze oorspronkelijk verlengde *i*, verdubbeld evenwel, omdat zij tegenwoordig, schoon dan ook anders, echter lang uitgesproken wordt, aannemen, en *hij*, *bij* enz. schrijven. Maar laten wij hem eerst uit laten spreken! — „ Deze *y*-klank is sedert eene verscheidenheid ge- „ worden, die onze Hollandsche taal verrijkte, doch „ ongelukkig werd hy met den tweeklank *ei* ver- „ mengd, hetgeen met de Amsterdamsche dialekt

 „ door

„ door geheele ſtreken verſpreid word; en duizen-
„ den vertellen ons dat zy geen onderſcheid tus-
„ ſchen *ei* en *y* hooren kunnen. Zij moeten dan
„ in 't gehoor hardhuidig zijn, want *y* is een één-
„ zelvig krijſchend en (op zich-zelf beſchouwd
„ wordende) onaangenaam geluid, terwijl *ei* een
„ zachte en ſmeltende overgang van de helle *e* tot *i*
„ of *y* is; en het onderſcheid is in mijne ooren
„ even als dat tusſchen *eu* en *u*. Die dus *bereid*
„ op *ſtrijd* rijmen wil, doet hetzelfde als die *reu*
„ op *ſchuw* rijmde, en zal nooit de melodie van
„ het neêrduitſche vers bevatten." — Al weder eene reden te meer om de IJ overal in de Nederduitſche woorden voor de Y aan te nemen; daar hij zelf in *ſtrijd*, hetwelk ook hij met *ij* ſchrijft, de y-klank hoort.

Er is zeker eenig verſchil tusſchen *ei* en *ij*. Doch hierover in de vierde *recenſie!* Hier komt het alleen op de ſpelling aan, en in hoever deze in de uitſpraak gegrond is. En daar, volgens hetgeen hij *hier* zegt, *ſtrijd* eveneens klinkt, alsof er *ſtryd* ſtond (namelijk met de in zijne ooren krijſchende y-klank) kan men, immers tot nog toe, de reden niet inzien, waarom hij dit *onaangename* geluid niet altijd eveneens afbeeldt.

Die reden (evenwel, het is, met zijn welnemen, eene doodmagere reden) blijft dan ook niet uit; maar daar hij er de zwakheid toch ook van gevoelen moest, wordt hij regt netelig, en tracht die zwakheid met een' des te krachtiger' uitval te verſterken. [Het is opmerkelijk, dat hij veelal het meeste geweld maakt, als hij zijn ongelijk begint te gevoelen.]

Zie hier de reden der tweederlei afbeelding van dien zelfden klank (zie bl. 39).

„ Echter bleef er een gevoel van het onderſcheid
„ tusſchen de met haar konzonant verlengde *i* (ij)
„ en die *y* over"…. welk onderſcheid zegt hij niet; men kan hier alleen met eenige waarſchijnlijkheid gisſen, dat het meer een donker gevoeld, dan gehoord onderſcheid in *zijne waarneming* zij. In plaats van het ons ook te doen gevoelen, vervolgt

hij

hij dus, na een *comma*: „ ,en terwijl men *ey* ſchreef,
„ was het voor de domme Siegenbekery bewaard,
„ *Leyden* en *Muyden* met *eij* en *uij* te ſchrijven,
„ zonder te begrijpen, dat in een difthong de langſte
„ of zwaarſte vokaal nooit achter aan komen kan."
— Hier gaat hij voorbedachtelijk van den tekst af: wij waren aan het gevoelde onderſcheid tusſchen *ij* en *y*, en niet aan de *y* of *ij* aan het eind van een *difthong*. Hij moest ons hier het verſchil van klank, in *zij* (*sit*) en *zy* (*illa*), bij voorbeeld, hebben doen opmerken.

In plaats van na dezen vriendelijken uitſtap weêr te huis te komen, gelijk men verwachten mogt, laat hij het geheele geſchil in den loop, en wendt zich tot eene ſoort van lieden, die hem gaarne met het *uit de ſloot halen van oude koeijen* of met het ijveren voor hunne bijzondere Godsdienstbegrippen bezig zien.

Van de *y-klank* hier geen woord meer! Maar in plaats van dien eene *invective*, welke in eene *Grammatica* een wonderlijk figuur maakt. Dus eindigt hij: — „ Doch wat begrijpt zulk volk, dat
„ alle Goddelijk licht af heeft gezworen om hun
„ brooddronken hoogmoed zonder kennis of ver-
„ ſtand blindlings aan te doen bidden."

Dit is eene wijze van ſpreken, welke men niet anders dan als zoodanig moet opvatten. Hij wil zeggen dat hij van het onderwerp afſtapt, om het misſchien bij eene andere gelegenheid te hervatten. In deze zoetſappige afwijking van den tekst doet hij twee ſprongen. Eerst ſpringt hij van de *y* op de *ij* en van daar op de *i-j*. Maar laten wij zien, waarom hij zich tegen deze laatſte letterverdubbeling verklaart!

Hun, die de Bilderdijkſche ſpelling, ten minſte zoo veel dit mogelijk is, willen volgen zij dan kennelijk: — dat hij de *i* nooit verdubbelt, als zij een' tweeklank eindigt of dezen in eene daarop volgende vokaal ſmelten doet. Hij ſchrijft dus: *fraaie*, *reien*, *rooien*, *bloeien*, *luie* en niet *fraaije*, enz. Omdat (bl. 30) „ bij een niet hortende maar zachten

 „ over-

„ overgang (als aan onze taal bij uitſtek regelmatig
„ is,) tusſchen vokaal en vokaal een ſmeltende uit-
„ breiding van den klank plaats heeft, waar een of
„ ander der ſpraaktuigen in deelt, en de klank als ge-
„ kneed wordt. Dus brengt de overgang van *a*
„ tot *e* door de verbreeding des monds noodwendig
„ een *w* met zich, en *draën* wordt *dra-w-en*, of,
„ wordt de klank langer in de keel opgehouden,
„ zoo werkt de keel als konzonant en het wordt
„ *dra-g-en*. Is de ſtelling des monds in *e* of *i*,
„ men hoort even zoo door de noodwendige werking
„ van de tong of de keel de *j* of de *g*, en het wordt
„ voor *we-en*, *we-j-en* of *we-g-en*. Zoo wordt
„ de uitſpraak van *bloei-j-en* noodwendig voortge-
„ bracht, maar deze *j* is even weinig een letter die
„ men ſchrijven moet als de *p* of *b* in *kompt* of
„ *hembd*, wier wortel geen *komp* of *hemb* heeft,
„ maar in *komen* en *hemen* ligt." — Zie zoo! —
dat lijkt ten minſte nog naar eene diepzinnige rede-
nering!

Evenwel men kan er zijn hoofd nog niet gerust op nederleggen.

Waar is het dat men, zonder ophouden, van *vloei* niet op *en* kan overgaan, zonder tusſchen die twee grepen eene *j* te doen hooren: dit brengt de verwantſchap der tweederlei *i* mede, en wel even zoo noodzakelijk brengt de overgang van *aau* op *en* den klank van *w* voort: deze laatſte is reeds in de *u* aanvankelijk voorhanden door eene gelijke verwantſchap; maar dit is zoo niet met *draën*. Men moge den mond zoo veel verbreeden als men wil, *a*, in haren overgang in *e*, brengt niet alleen niet nood-noodzakelijk, maar zelfs niet toevallig *w* voort. In plaats van verbreeden moet men den mond tot digt bij de lippen ſluiten, om dien halfklinker te doen hooren, en dan nog zal de *a* eerst in *u* en door middel van deze in *w* overgaan. Men kan er de proef ligt van nemen, wanneer men het zij langzaam of ſchielijk zegt: — *Kom zoo dra en zoo overylug als gij kunt*. Niemand zal hier achter *dra* een *w* doen hooren. Waarom geen *o* genomen? Hier wordt wel

wel niet noodzakelijk eene *w* gehoord; maar de overgang geeft er een' zweem van, omdat bij de *o* de lippen digter bij een zijn, terwijl zij in *u* en *oe* elkander aanraken. *We-en* is beter bijgebragt. In *ter zee en te land* hoort men werkelijk, na *zee*, eene flaauwe *j* als men zeer schielijk uitspreekt. Maar men zou toch kwalijk *zeejen* in plaats van *zeeën* schrijven, omdat men dan anders schrijven dan spreken zou. Hadden wij in ons A, B, C een teeken voor die flaauwe J, en had het gebruik het *eenparig* of *oneenparig* ingevoerd; dan zou men voor de inlassching van dat teeken veel gronden kunnen aanvoeren, gelijk nu met nog veel meer grond voor de verdubbeling van de *i* in *fraaije*, *mooije*, *loeijen*, enz. Want, gelijk onze taalmeester wel zegt, de uitspraak *bloe-j-en* wordt in dit woord *noodwendig* voortgebragt. Dat dit *bloeijen* uit het oude *bloeyen* komt, (bl. 31) stelt de zaak slechts zoo veel te meer buiten kijf, daar deze *y* niet slechts in het oude Hollandsch (in MAERLANT en MELIS STOKE) maar ook bij de invoering dezer letter in de meeste hedendaagsche talen niet enkel voor eene verlengde eindletter, maar inderdaad ook voor eene verdubbelde *i* geldt; waarom de *ij*, die ook in de meeste woorden bij B. de *y* vervangt, dan ook in de tweeklanken *aai*, *ei*, *oei*, wanneer zij onmiddellijk door eene andere vokaal gevolgd worden, vooral niet minder op haar plaats is, dan in de woorden *mijn*, *zijn*, enz. waarin zij voor *ii* geldt. Daar hij nu echter de *y* niet geheel en al vaarwel wil zeggen, had hij wel gedaan van haar, onder anderen, ook als overgangsletter te behouden, in *fraaye*, *plooyen*, *vloeyen*. Eene overtolligheid toch is deze verdubbeling, het zij dan door *y* of *ij*, niet, dewijl volgens zijn eigen gevoelen, de *j*-klank in die woorden noodzakelijk is. — Ja, zij is er zelf noodzakelijker dan de *i*-klank, welke haar vooraf gaat wanneer men dien overgang in al zijne smelting wil doen hooren. Indien men overeengekomen ware *fra-je*, *za-jen*, *knoe-jen* te schrijven, zou men, hoewel onvolkomener dan met de *y* of *ij*, den noodigen klank echter beter afbeelden dan door *fraaie*

(*fraa-i-e*); en als men *fraai*, *mooi*, *boei* uitſpreekt, helt deze *i*, waardoor de *a*, *o* en *oe* eenigermate afgebroken wordt, meer naar *j* dan *i* over. Maar de Heer BILDERDIJK is zeer hardhoorend ten aanzien van het geluid der *vokalen* en *konsonanten*. In de gehoor- en ſpraakwerktuigen heeft de natuur hem zeer ſtiefmoederlijk behandeld; en daarom moet men hem over deze eigenzinnigheid in zijne ſpelling ook niet al te hard vallen.

Gelijk de *j noodzakelijk* uitgeſproken wordt in *fraaije*, *buijen*, om het even hoe men die woorden verkieze te ſpellen; even zoo *noodzakelijk* brengt men ook de *w* in den overgang van *u* op eene andere vokaal voort, wanneer men, namelijk, het geluid niet afbreekt, maar zonder eenige verpoozing voortſpreekt. Als men zegt: — *Ik zal u een kransje vlechten!* hoort men eene *w* na de *u*. Dit heeft de Heer B. in de woorden *ſchuwen*, *brouwen* en dergelijke opgemerkt. En als die *u* in hetzelfde woord door eene vokaal gevolgd moet worden, ſchrijft men die *w* ook. Dit moest hem de *j* ook doen ſchrijven, zou men zeggen: Want de reden is in beiden zoo in het *ſpreken* als *ſchrijven*, dezelfde. Dit doet de eigenzinnige man echter niet. De *w* alleen neemt hij aan; en dat hij *brouwen*, *luwe*, LEEUWEN, enz. ſchrijft, is eene loutere inſchikkelijkheid. Zoo ten minſte moet men het beſchouwen, wanneer hij bij die gelegenheid zegt: — „ Inderdaad is ook „ *ſchuw* niets anders dan *ſchu* met verlenging van „ de *u*, en *brou* en *brow* hetzelfde. Deze overtolligheid moet dus niemand verdedigen, maar men „ ſchrijft elkander dus uit gewoonte na, en dit behoort, zoo men de oude gewoonte al ontzien „ moet, niet uitgeſtrekt te worden tot invoering „ van dwaze nieuwigheden die men daarop vestigen wil."

In eene Noot (bl. 394) komt hij er nog eens op terug. Die *w*, die al zeer oud is, bij voorb., in MELIS STOKES *Rijmkronijk*, I. B. vs. 348, **onſen ghetrouwen**, en in de fragmenten des Romans van den Ridder REYNOLT (Zie I. Deel van zijne N. Verſcheid. bl. 190) **des getrouwet mi**, ſchijnt hij toch zoo

niet

niet geheel en al voor eene overtolligheid of *dwaze ouwigheid* te durven verklaren, gelijk de *j* voor eene *dwaze nieuwigheid.* Hij heeft zich hier bedacht, de *w* is *daar* niet meer *overtollig.* Van deze onbedachtzaamheid komt hij terug; op deze wijze: — „ 't
„ Is wel zoo, dat wy in *ſchuwen*, *vernieuwen* en
„ dergelijke, waar de zaamgeſtelde klank in *u* ein-
„ digt, de *w* aannemen, maar deze is een tusſchen-
„ letter van overgang die tot beide ſylben gelijkelijk
„ behoort, en zonder welke de klank niet vol is,
„ waarom wy ook *ſchuw* en *nieuw* in éćne ſylbe
„ ſchrijven, maar niet *bloeij*, *paaij*, *kniej* en derge-
„ lijke. — Onze oude ſchreven *bloey*, *paay*, maar
„ deze *y* was de eenvoudige *i*-vokaal, geen *i* met
„ een *j* daar achter. Dit behoorde toch ieder te
„ weten."

Het is prijsſelijk, dat hij van zijne dwaling terug komt: want het was ook waarlijk wat al te ongerijmd te willen beweren (gelijk hij in den tekst gedaan heeft) dat *brou* en *brow* hetzelfde zou zijn. Maar ongelukkig dwaalt hij nu weêr. In dit *bloey* en *paay* der Ouden is die *y* geene eenvoudige lange *i*, maar even zulk eene dubbele overgangsletter als de *w*, die zij (ſchoon niet altijd) in deze ſoort van tweeklanken voor eene korte vokaal afbrekende *i* of *j* lieten gelden. Deze Ouden hadden drie *i's*; 1. de enkele voor de korte, of als zij om lang te klinken geene verdubbeling noodig had; 2. de dubbele, om, waar dit noodig was, *de eenvoudige lange i-vokaal* aan te wijzen; en 3. de *y*, om het tusſchen *i* en *j* in luidende gewijzigde geluid der tweeklanken af te teekenen. Zoo ſchreef MAERLANT met *de eerſte* **hi** en **finen**; met *de tweede* **ſijn**, **gelijc**, en *met de derde* **keyſer** (1). Dit volgden zij evenwel niet eenparig; maar genoeg is het te doen zien, dat de *y* bij hen niet *de eenvoudige lange i-vokaal*, maar er als tusſchenklank van onderſcheiden was; en zoo is die *y* ook

(1) Ik kon niet beter doen dan hier het derde deel der SPIEGEL HISTORIAEL door STEENWINKEL bearbeid, op te ſlaan, waaraan de Heer B. ook het zijne toegebragt heeft.

ook in *moeye* bij MELIS STOKE, en *dorsayet* bij MAERLANT, zoo ook **vernoyt**, **vernoyert**, enz. van *i* en *ij* onderscheiden. In het kort bestek der twee volgende verzen, der XXXVIIIste Fabel van ESOPUS (Zie Bijdragen tot de oude Ned. Lett. door den Heer CLIGNETT, bl. 200.) komen juist die drie letters voor:

Wanneer dat hijt heeft verloren.
Soe es hi keytiuer dan te voren.

Daar hij nu *y* (waarschijnlijk op het gezag dier Ouden) in sommige woorden bewaard wil hebben, zou hij dan ook aan zijne theorie getrouwer gebleven zijn, wanneer hij als deze somtijds *fraaye* en ook *fraay* geschreven had.

Zij nu, die de *y* geheel, en niet als B. ten halve, verwerpen, doen beter, wanneer zij *fraai* en *fraaije*, enz. en *luije*, enz. schrijven: omdat de *ij* dezen overgangsklank even zoo goed, ja beter aanduidt, dewijl in deze gedaante *i* tot de eerste en *j* tot de *tweede* sylabe behoort. Het is niet de *ij* van *schij-nen*, bij voorbeeld, waarin *ij* ééne letter voorstelt, maar van *kruijen*, waar het twee letters zijn.

Dat hij die *j*, die gehoord en uitgesproken wordt, verbannen wil, omdat de zweem van *p* en *b*, hoewel ongeschreven, in *komt* en *hemd* gehoord wordt, als of men *kompt* en *hembd* zeide, is eene ongepaste en gezochte *vitterij*, die naauwelijks eenige wederlegging verdient: want die *p* en *b* worden daar zeer flaauw en, wanneer men goed uitspreekt, als een naauwelijks merkbare bijklank gehoord; terwijl in *bloei-jen* de *j* meer dan de *i* opgemerkt en uitgesproken wordt; even gelijk men in *eeuwig* en *nieuwe* slechts een' flaauwen klank van *u* hoort, en niet veel sterker dan in *eewig* en *niewe;* en zoo ook is het met het verschil van *koeijen* en *koejen*. Doch van de uitspraak, waarin men den Heer B. niet tot voorbeeld nemen moet, nader in de vierde *recensie!*

Dat *hemd* van *hemen* komt is meer dan waarschijnlijk. Dit leerde TEN KATE meer dan eene eeuw ge-
le-

leden ook, en hij schreef het even zoo als B.; maar dat het DAAROM met geene *b* geschreven moet worden (even als of er in geen afgeleid woord andere dan de wortelletters mogten gespeld worden) is eene magtspreuk, en niets meer (*).

Wat

(*) Had het standvastig gebruik, de schoolmeester aller schoolmeesters, het ingevoerd; dan zie ik toch niet, dat er veel ongerijmds in de inlassching dier B zou geweest zijn; en minder voorzeker, dan de *p* in het woord *ambt* door den S. *ampt* gespeld: want de *b* is daar eene wortelletter, even als in *ambacht*, welke beide woorden van Gothischen oorsprong zijn. JUNIUS en TEN KATE, beiden, doen ze van **andbahts** (dienaar) afstammen, waarin, even als in het werkwoord **andbahtan** (zamengesteld uit **and** en **bahten**) de B de voornaamste wortelletter is. In dit **bahten** zijn *b*, *h* (ch) en *t* wortelletters; als dus het gebruik de *b* niet algemeen afgeschaft heeft, is er geene reden om er eene *p* voor te verkiezen. Dat om de volgende T, B natuurlijk een scherper uitspraak verkrijgt, is geene reden, die zijne verandering der *b* in *p* wettigt; integendeel, zij duldt die verwisseling nergens. Men schrijft *gij hebt*, *gij tobt*, *hij schrobt* enz. Wat de reden is, dat *and*, ons *aan*, in *am* veranderd is, behoeft geene aanwijzing.

Maar laat de Heer B., die in zijne *nieuwe Verscheidenheden* ons van tijd tot tijd raadseltjes opgeeft, nu op *zijne* beurt eens raden, wat dit **bahtan**, afgezonderd van het voorzetsel *and*, beteekent!

Vooraf wil ik hem wel zeggen, dat JUNIUS, TEN KATE, en waarschijnlijk ook HICKESIUS in zijn *Thesaurus*, hem er geen licht in zullen geven. Als hij het niet van voren kan inzien, zal hij het in de bronnen zelven moeten opsporen. De oorspronkelijke kracht van dit zamengestelde woord, bij voorbeeld in **jah aggileis andbahtidedun imma**, is meer *bedienen* dan *dienen*. Zal hij echter de kracht van dit **bahten** vinden, dan moet hij van de in den blinde gewaagde gissingen in zijne geslachtlijst der naamwoorden, op het woord *ampt* en *ambacht*, geheel afzien.

Ambacht, schoon thans met een *m* geschreven, stamt niet af van *acht* of *wacht* en *amb* of *omb*, maar dit laatste is in het M-G *and* (αντί) aan, bij, tegen enz. gevolgd door het woord, dat hij niet schijnt te kennen, en dat wij hem te raden geven. Het woord *ambacht* mag, gelijk B. dit na TEN KATE anderen te verstaan geeft, door middel

van

Wat wij nog met de *q* in ons *a*, *b*, *c*, zouden doen, daar de Heer B. er zelf, buiten de *qu* in vreemde woorden, geen gebruik meer van maakt, weet ik niet; en *x*, die hij, schoon hij ze nog wel eens wil laten zien, geene plaats in zijn *Alphabeth* geeft, mogen wij, geloof ik, ook wel vaarwel zeggen; en dan zullen onze Hollandsche letters zijn, als volgt:

a b c d e f g h i j k l m n o p r s t u v w en z.

En hiermede zouden wij nu van zijne spelling mogen afstappen. Evenwel eenige bijzonderheden van minder belang blijven er nog over; en voor hen, die de Bilderdijksche spelling zouden willen aannemen, zullen wij het volgende nog aanteekenen:

Zamen schrijft hij met een *s*; en daarin, heeft hij, dunkt mij, gelijk: want in de woorden, waar dit zamen in gehoord wordt, onderscheidt men een' medeklank, die meer aan de *s* dan aan de *z* grenst.

In *plag* (plagt) even als in de woorden waar *g* onmiddellijk en in dezelfde lettergreep door T gevolgd wordt, schrijft hij een *ch*. Hierover hebben wij reeds gesproken. Men zou hem kunnen vragen, waarom hij dan ook niet *ik zach*, *gezach*, *ik mach* enz. spelt. Deed hij dit, dan geloof ik, dat men hem met grond niets zou kunnen tegenwerpen, ten aanzien van de overeenkomst dezer spelling met de uitspraak, en met de regelmaat van de verwisseling der smeltende medeklinkers met elkander: want daar G en CH even zulke smeltende letters zijn als V en F, en Z. en S, mogten deze smeltende keelletters wel aan dezelfde verwisseling onderworpen

van *ambactus* in de latere Duitsche taaltakken overgegaan zijn; maar dit is hier de vraag niet. Om dezelfde reden, waarom *ambacht* een *b* heeft, moet men ook *ambt* schrijven, schoon ik het, maar om eene andere reden, wel met hem eens zou kunnen zijn, dat het beter ware *amt* dan *ampt* te schrijven. Het is toch altijd beter, wanneer de uitspraak er aanleiding toe geeft, de geheele letter weg te laten, dan er door letterverwisseling den oorsprong nog duisterder van te maken.

pen zijn, als de ſmeltende lip- en tandletters. Maar dit heeft het dikwijls zeer wonderzinnige gebruik nu niet gewild; en de bijzondere ſpraakkunſten, ook de zijne, zijn die zonderlinge wetgeefſter niet weinig onderdanig.

Hij ſpelt *ontfangen* en niet *ontvangen*. Ook daarvoor heeft hij zeer gezonde redenen: want men moet er zich geheel toe zetten, om de v in ontvangen uit te ſpreken. Dat hij echter *vonkelen* in plaats van *fonkelen* ſchrijft, bevalt mij minder: want de meesten, en ook hij zelf, als hij er niet aan denkt, ſpreken dit *frequentativum* met een *f* uit.

Over *nogthands* en *nochtan* enz. Waar het volgens de laatſte *retroacta* in dat geſchil minder op de ſpelling dan op de beteekenis aankomt, zullen wij bij eene andere gelegenheid ſpreken.

De *d* in *thands* en *althands* zou men hem wel na mogen ſchrijven, zonder zich tegen de aangenomen ſpelling veel te bezondigen. Als men de *h* en de *d* ſlechts niet hooren laat, is het mij wel.

Er zijn nog eenige andere bijzonderheden in de Bilderdijkſche ſpelling. Doch hierover beter, als wij meer bepaald over de *etymologie* of over die deelen der ſpraakkunst zullen handelen, waarmede zij in eene naauwe betrekking ſtaan.

J. K^R.

Dichtlievende Uitſpanningen voor Vriendſchap, Vreugde en Vaderland, van het Gezelſchap: Het Zoontie van Democriet, *te* Haarlem. *Te* Haarlem, *bij* J. Goteling Vinnis, 1821. *In* kl. 8vo. VIII en 184 bladz. De prijs is *f* 1.50.

Lang beſtond te *Haarlem* een gezellige vriendenkring, onder den naam van *Democriet*, waar zachte levenswijsheid de gulle ſcherts verving, en die aan vrolijk verkeer en onderlinge kunstbeſchaving openhartig was toegewijd. Een gelijkſoortig gezelſchap van jonge lieden, onder den naam van *Het*

Zoontie van Democriet, ſchijnt het onverbasterde ſpruitje van dezen ouden ſtam te zijn. Althans de min of meer dichterlijke voortbrengſelen in dit bundeltje, zijn over het geheel van gelijken ſtempel, als die wij nu en dan van den ouden *Democriet* onder de oogen kregen. Behalve eenige, vooral vaderlandſche ſtukjes van meerderen omvang, gelijk WOLTEMADE, PIETER ADRIAANSZ. VAN DER WERF, ELSJE VAN HOUWENINGEN, zijn de meeste van eenen luimigen aard, weinige zonder geest, en doorgaans alle, bij eenen luchtigen gang, tot nutte leering of leerzame herinnering. Nederig en beſcheiden treden voorts de jonge lieden met de uitgave voor het licht. „ Zij vertrouwen, dat „ publiek en kunstregters wel in aanmerking zullen „ gelieven te nemen, dat de daarin voorkomende „ dichtſtukjes, meest oorſpronkelijk of vrij gevolgd „ naar het Fransch, Hoogduitsch enz., geenszins „ het werk van dichters, maar ſlechts uitſpanningen „ zijn van jeugdige kunstminnaars." Billijk moge hun dit vertrouwen vergolden worden, en, met al de afwisſeling, die in dit bundeltje bij algemeen-onberispelijke gevoelens en zuiver-zedelijke ſtrekking heerscht, verdienen zij zelfs onzen dank, dat zij ons, als met kinderlijke eenvoudig- en onergdenkendheid, in hunne uitſpanningen doen deelen. Onder de afzonderlijke ſtukjes vindt men, gelijk anders doorgaans in dergelijke verzamelingen, geene namen der vervaardigers. Maar allezins billijken wij ook de reden daarvan, door de uitgevers zelve aldus vermeld: „ Vermits ons werk aan vriend„ ſchap gewijd is, deed ook vriendſchap deze na„ men verzwijgen, daar lof of afkeuring, die eenige „ versjes mogten ten deele vallen, niet den ver„ vaardigers, maar aan geheel ons gezelſchap wor„ den toegewezen." De goede geest, welke alzoo in dit jeugdige gezelſchap heerscht, en waarbij wij hetzelve mede wel durven aanſporen voort te gaan, met *al lagchende de dichtkunst te beoefenen*, blijke onzen lezers verder uit het volgende, dat wij hun ter proeve geven, als waaruit zij tevens den aard

en

en gang van het geheel iets naders mogen leeren kennen.

DE WARE EN DE VALSCHE ZOON VAN DEMOCRIET.

Die bij de zwaarste ramp kan zingen,
En zeggen: smart is toch geen smart;
Die moet zich met geweld bedwingen,
Of heeft een ongevoelig hart;
Hij vleit zich, in het spoor te treden,
Van d' ouden achtbren Abderiet,
Doch is, dit zegt ons zelfs de rede:
Een valsche zoon van Democriet.

Maar hij, die wel de ramp voelt prangen,
Doch moedig torscht hetgeen hij lijdt:
Met dank voor 't geen hij heeft ontvangen,
Nog in 't vooruitzigt zich verblijdt.
Hij denkt, wijl alles kan verkeeren,
Vervliegt weldra ook mijn verdriet;
Hem kan ik met den naam vereeren,
Als ware zoon van Democriet.

Die godsdienst, deugd en reine zeden,
Ten doel kiest voor zijn spotternij,
Heeft nooit de ware leer beleden,
En schandvlekt de eedle Poëzij.
Hij, die zijn evenmensch wil kwetsen,
Stemt nooit voor ware vreugd zijn lied:
Hij is, wat of hij ook moog' zwetsen:
Een valsche zoon van Democriet.

Maar hij, die met zijn lot tevreden,
Offchoon zijn pad soms hobblig gaat,
Nog lacht met aardsche nietigheden,
En trotschheid, laster schuwt en haat,

Wien deugd en godsdienst steeds verheugde,
Wiens spot uit goeder hart geschiedt,
Die stemt zijn lied voor ware vreugde,
Is de echte zoon van Democriet.

Ja hij, die wars van lage snoodheid;
Het ware zuivert van den schijn,
En 't kleine ziet van de aardsche grootheid,
Die zal een Democrieter zijn.
Hij smaakt het leven, moet hij 't derven,
Dan ziet hij beter in 't verschiet;
o Mogt ik leven, mogt ik sterven,
Als ware zoon van Democriet.

Het IJzeren Kruis, of de 18de October. Uit het Hoogduitsch van C. HILDEBRAND. *Te* Zutphen, *bij* W. C. Wansleven, 1825. *Eerste Deel.* In 8vo. 190 bladz. *Tweede Deel*, 253 bladz. De prijs der beide Deelen is *f* 4.80.

Dit Romantisch voortbrengsel is eene ware schildering van den gang en geest des kort-geleden' tijds en in zoo ver op natuur en geschiedenis gegrond. Het doet in zijn geheel beloop regtmatige hulde aan de edele Duitsche fierheid in den grooten kampstrijd voor Vaderland en volksbestaan, en schetst algemeen begrippen en daden, die, moge ook zoodanige strijd nimmer weer gevorderd worden, bij het nageslacht verdienen gekend te zijn en vooral den tijdgenoot niet behooren te ontgaan. Gelijk wij met de lezing dezer beide Boekdeelen onze herinnering aangenaam gevoed en onderhouden hebben, zoo mogen wij dezelve dan ook reeds te dien einde den liefhebberen van Romanlektuur gerustelijk aanbevelen. Geene overdrijving van goed of kwaad, geene noodelooze scherpe uitvallen, geene eigenlijke hatelijk-

lijkheden tegen land of volk, met één woord niets berispelijks in denkwijs en vorm hebben wij daarenboven hier gevonden. De karakters worden over het geheel wel ontwikkeld, de hoofdperſonen treffend en belangrijk geſchetst en de minderen of ſlechten tegen de goeden en grooten zoo geſteld, dat licht en ſchaduw bekwamelijk worden onder één gemengd. Ook doet de Schrijver al de noodige zaakkennis blijken van de tooneelen, waaraan hij op nieuw onze aandacht boeit en is hij algemeen even levendig in de beſchrijving van gevechten, ſchikkingen en plans, als natuurlijk en eenvoudig in de voorſtelling van ſterke aandoeningen en roerende omſtandigheden. Hartelijk deelen wij met hem, van het begin tot het einde, in de gedurige worsteling en al het gevaar van edele gelieven, en met een bevredigd en blij gevoel zien wij ten laatſte vriendſchap en trouw, moed en regtſchapenheid op het ſchoonst vergolden en bekroond.

Gedichten van P. G. WITSEN GEYSBEEK. *Te* Amſterdam, *bij* G. Portielje, 1825. In gr. 8vo. VIII en 196 bladz. De prijs is *f* 3.60.

Wij zijn eenigzins verlegen met ons oordeel over dezen Bundel, waarin wij anders te vrijer konden zijn, in zoo ver de Dichter verklaart, denzelven in geen geval door eenen tweeden te zullen laten volgen. Stukken vindt men hier van min of meer uitgebreiden omvang en onderſcheiden aard; — ernſtige beſpiegelingen, vlugge uitboezemingen, korte bijſchriften, losſe invallen, en onder deze zoo wel oorſpronkelijke als vertalingen of navolgingen, gelegenheidsverzen enz. Sommigen waren ook reeds in andere Verzamelingen geplaatst; doch van deze nam de Auteur alleen diegene hier weder op, waaromtrent het begrip van anderen mede zijne voorkeur

 ver-

verfterkte, om dezelve alzoo nader der vergetelheid te ontrukken. „ Zeker" — verklaart de Heer WITSEN GEYSBEEK wijders in zijn Voorberigt — „ is het mijne bedoeling mij met deze uitgave als Dichter te doen opmerken." Toch twijfelde hij zelf weder, of hij *wel* daaraan deed, als hij zijne oogen op het gering aantal namen dergenen floeg, die haar met hunne inteekening bevorderlijk wilden wezen. Hoe dit zij; wij zijn er verre af van aan deze voortbrengfelen in het gemeen alle dichterlijke waarde te ontzeggen. Enkele, gelijk bij voorbeeld, *Aan de Boomen. De Woning des geluks. De Smert en de Verveling. 's Levens Droom. Aan mijne lieve* CORNELIA, toonen daartoe ook te blijkbaar geest en vinding. Voor het overige ontbreekt het, bij min oorfpronkelijke gedachten, hier en daar aan algemeen treffende opmerkingen, en ftoute gezegden niet. Maar over het geheel hebben wij veel prozaïsch tegen den echt-dichterlijken trant en ftijl, en in den versbouw der Vertalingen, zoo wel als eigene opftellen, doorgaans zekere mat- en ftroefheid aangetroffen. Wij kennen den Heer WITSEN GEYSBEEK in zijn' perfoon en zijne omftandigheden niet. Maar de man fchijnt veel met tegenheden geworfteld, veel druk en fmaad geleden te hebben. Van daar is ook welligt, meer dan hij zelf dit wist, in hem bewaarheid geworden, het zeggen van HORATIUS, als zijn devies voor deze Gedichten geplaatst en aangenomen:

„ *Neque chorda sonum reddit, quem vult manus et mens.*"

Over het geheel hebben daardoor vele zijner ftukken, zoo wel die van algemeen beloop, als bepaaldelijk zijne Treurzangen op den dood van ouders, broeder, echtgenoote en kinders eene zwarte tint verkregen. Toch zijn het gewis de gelegenheidsverzen niet, waaromtrent de Dichter zich min of meer verontfchuldigt, maar ook die verontfchuldi-

ging

ging weder genoegzaam geldig maakt in zijn Voorberigt, die wij hier het liefst zouden missen. Geheel of gedeeltelijk hebben deze ons zeker niet het minst behaagd, welligt omdat zij uit het hart tot het gevoel gemakkelijkst spraken; en eenvoudig lief vonden wij vooral dat: *Ter Eerste Verjaring mijner Dochter* HENRIETTE CATHERINE WITSEN GEYSBEEK, waarvan wij ons niet willen wederhouden, voor het minst een enkel coupletje hier te laten volgen:

Jetje! aanvallig, aardig wicht!
Reeds een jaar aanschouwt gij 't licht;
Reeds een jaar gewent ge uwe oortjes
Aan uw maatjes zachte woordjes,
Aan haar kusjes, mondje en wang,
Aan mijn scherpe kin uw handje,
En uw oogje aan 't lekkersmandje,
Luister even naar mijn' zang.

Wees opmerkzaam op mijn lied;
Al bevat gij d' inhoud niet,
Uit mijn blijde wezenstrekken
Zult gij duidlijk toch ontdekken,
In een taal, die gij verstaat,
Hoe mijn hart bij uw verjaring,
Bij uw verdre in 't levensparing,
Hoog van reinen wellust slaat.

Wat voorspelt uw teedre jeugd
Mij, lief kindje! alreede een vreugd!
'k Zie in U een spruitje groeijen
Dat eens lieflijk schoon zal bloeijen;

Dartlende op uw moeders schoot,
Zie ik U, na weinig dagen
De eerste wankle schrede wagen . . . . .
Ik verbeeld me alreede U groot.

Groei naast uw mamaatje altoos
Als het knopje naast de roos:
Even schoon en jeugdig beiden,
Van elkaâr naauw te onderscheiden,
Zal, wie U niet kent misschien,
Ook zoo oud als thans uw broeder,
Jetje! in uw teedre moeder,
Slechts uwe ouder zuster zien.

o! Hoe lagchen we als gij danst,
Achter 't jurkschortje u verschanst,
Als uw poez'le handjes wijzen,
Tot wat hoogte gij zult rijzen,
Of zich in elkander slaan,
Als ge uw hoofdje schudt, dat paatje,
Broertje, en bovenal mamaatje,
Uit de kamer niet moet gaan.

Dan wij mogen niet meer afschrijven. Het geheel behoudt, tot aan het einde, denzelfden zachten, lieven, natuurlijken gang. Enkele ongelukkige zamenkoppelingen, zoo als hier in *'t levensparing* hebben wij, gelijk tot driemaal in *hartstogtsstorm*, meerdere aangetroffen. Wij hopen zeer, dat de Heer WITSEN GEYSBEEK, waartoe hij zelf in het slot van dezen Bundel, in zijnen *Aftogt* hope geeft, met zijnen tweeden Echt, nieuwe zegening, en daaronder ook eene opgeruimde stemming tot voortzetting van gelukkigen letterarbeid vinden zal.

Merk-

Merkwaardige Gedachten van vermaarde Vrouwen. Uit het Fransch. Te Rotterdam, *bij* J. Immerzeel, Junior, 1826. In 12mo. XII en 161 bladz. De prijs is *f* 1.20.

Wie er nog aan twijfelen mogt, of ook de vrouwen verstand hebben, neme dit Boekske ter hand, en hij zal zich ook van veler groote meerderheid in kennis en beschaving, oordeel en oefening boven duizenden geestelooze mannen overtuigen. Veel vindt men hier en velerlei van verschillende namen, in de geletterde wereld min of meer, ook sommige, onzes wetens, daarin geheel niet bekend. Alles is gewis niet van denzelfden fijnen stempel, maar ook onder een alledaagsch aanzien komen treffende waarheden en leeringen voor, en van eene Mevr. DE STAEL, DE GENLIS en dergelijke, is hier zoo veel puntigs en schoons bijeen gebragt, dat wij dit Werkje als een *vade mecum* aan vele standen van mannen en vrouwen kunnen aanbevelen. Onze Lezers en Lezeressen mogen uit de enkele stalen, welke wij hier onder opgeven, zelve opmaken, wat stof zij hier algemeen, onder eene menigte, die dan nog, naar elks smaak en keuze, de aandacht mag ontglippen, voor het eigen nadenken te zoeken en te wachten hebben.

„ Men herinnert zich koeltjes de vermaken, die men genooten heeft; met verrukking brengt men zich de goede daden te binnen, die men verrigt heeft."

Mevr. DE GENLIS.

„ Zoo dikwijls men eene berekening met eene goede daad vermengd heeft, slaagde de berekening niet."

Mevr. DE STAEL.

„ De wereldkennis bestaat daarin van zich tot niets stellig te bepalen, een spel te maken van zijne gevoelens, van zijne belagchelijkheden; van de gebreken, van de deugden van anderen, ten minste als men niet zoo verre ga

ga van iemands eerzucht te kwetſen; en men wordt voor beminnelijk gehouden, wanneer degeen, aan wien eene ſlechte ſcherts gerigt wordt, er zoo hartig om lagchen kon, als de ſchetſer zelf.

Mevr. DE FLEHAUE.

„ De ſlechte daden van anderen met vuur te gispen, is in de wereld een der middelen, die het minst kost en het best ſlaagt.

Mevr. DE GENLIS.

„ Men moet niet geleden hebben, om een ſpel van het gevoel te maken, en wanneer een ernſtig mensch zulk een ſpel beproeft, belet hem altijd eene heimelijke moeite om zich ongedwongen te toonen."

Mevr. DE STAEL.

Dan wij ſchrijven niet meer af. Wie ſlechts een klein gedeelte van den ſchat, die hem hier voor zijne wereld- en menſchenkennis wordt aangeboden, wel gebruikt, mag daarmede voor zijn inwendig leven veel gewinnen.

DE RECENSENT,

OOK

DER RECENSENTEN.

Drie Leerredenen tot besluit van het jaar 1825 *en ter opening van het jaar* 1826. *Door* G. H. HEIN, N. S. HOEK *en* W. VAN VLOTEN, *Predikanten te* Kampen. *Te* Arnhem, *bij* C. A. Thieme, 1826. In gr. 8vo. VIII en 76 bladz. De prijs is *f* 0.90.

Onder de steden onzes Vaderlands, die door den hoogen zeevloed van den 4 en 5den Februarij 1825 aanmerkelijk geleden hebben, behoorde ook *Kampen* met haren omtrek. Behalve eene schade van ten minste *f* 310,632.00 — had zij met haar gebied een verlies van 47 — en later van nog 14 personen te betreuren, die eene prooi der golven werden. Hier bij kwamen vervolgens nog meer sterfgevallen ten gevolge der aanstekende ziekten en doodelijke kwalen, die uit zoo groote overstrooming voortkwamen. Te midden van en na al deze schrikkelijke rampen waren toch nog vele en velerlei blijken van Gods verschoonende en herstellende liefde merkbaar. Geen wonder dan ook, dat de Eerw. HEIN, die het belangrijk jaar 1825 in openbare Godsdienstoefening sluiten moest, ten tekst zijner Leerrede koos, *Klaagl.* III: 22: „*het zijn de goedertierenheden des* HEEREN, *dat wij niet vernield zijn, dat zijne barmhartigheden geen einde hebben.*" Hij vangt zijne Leerrede aan met iets over den inhoud en de gepastheid van zijnen tekst te zeggen, en zegt hij: „*wij zullen er nader van* (te weten van die gepastheid) *overtuigd worden, als wij onderzoeken* (liever zouden wij hier het woord *herinneren* gebruikt

bruikt hebben:) I. welke *rampen* en *gevaren* ons drukten en dreigden, uit welke wij gered en waaraan wij ontkomen zijn; II. hoe veel *goeds* ons ten deel viel, hetwelk het geledene aanmerkelijk verzachtte en als het ware herftelde; III. hoedanig *ons gedrag* in het algemeen, en bijzonder met opzigt tot dit alles, was; en IV. (hier hadde nu het woord *onderzoeken*, of een foortgelijk beter op zijne plaats geftaan) welke *gevoelens* wij deswege thans en vervolgens behooren te openbaren.

Met genoegen hebben wij deze Leerrede gelezen, gelooven gaarne, dat zij ook met genoegen en ftichting gehoord werd, en billijken dus hare uitgave. Zijn Eerw. fpreekt in dezelve een regt nuttig, hartelijk woord, juist naar de omftandigheden des tijds, en fchijnt volftrekt niet te behooren tot de beklagenswaardigen, die overal niets dan duisternis zien, ja, moedwillig hunne oogen voor het aangename en verkwikkende licht fluiten. In het *tweede* gedeelte fprekende over het goede, dat hem en zijne hoorders ten deel viel, en waardoor het geledene aanmerkelijk verzacht en, als het ware, herfteld werd, zegt H.: „ Denken wij aan de geledene fchade — hoe zeer werd die niet vergoed door de weldadigheid dier deelnemende menfchenvrienden, die niet alleen de noodlijdenden hebben gevoed en gekleed, maar ook door zeer ruime giften hebben gepoogd, de ongelukkigen en van alles beroofden eenigermate in hunnen vorigen ftaat te herftellen. — *Nederland*, altijd groot in het weldoen, ook aan vreemden, wanneer nood en behoefte dat vragen, heeft dit jaar op nieuw getoond, dat het den alouden naam van weldadigheid, aan hetzelve fteeds toegekend, volkomen verdient. Waar de gefchiedboeken vervolgens den naam van NEDERLAND noemen, daar zullen zij DE WELDADIGHEID DES NEDERLANDSCHEN VOLKS, BETOOND AAN DE NOODLIJDENDEN DOOR DEN GEDUCHTEN ZEEVLOED VAN DEN IV EN V FEBR. MDCCCXXV, niet mogen verzwijgen, maar dezelve moeten vermelden ter handhaving van de eere Gods en des Nederlandfchen volks, tegen zulken, die den geest dezer

eeuw,

eeuw, — de *negentiende* onzer *Christelijke* jaartelling, en waarin God zoo veel goeds heeft gesticht, — smadelijk durfden lasteren, en zich niet schaamden denzelven, door hunne gewaande bezwaren, op eene boosaardige wijze te bezwalken (1). Ja, hoe heeft God niet ander leed, dat ons trof, den rouw, in welke wij gedompeld werden, als ons dierbare panden door den dood ontvielen, vaderlijk verzacht! Getuigt hier zelven, diep bedroefden! Was het niet zijne genade, die u kracht verleende, om met lijdzaamheid te dragen, wat u werd opgelegd, en Hem eerbiedig stil te zwijgen? Was het niet door Hem, dat er deelnemende harten en gevoelige vrienden waren en tot u kwamen, wier bemoedigende toespraak u een heelende balsem op de geslagene wonde was, en eene aangename getuigenis gaf van de beoefening des Christendoms, daar het deze schoone les aan alle predikt: verblijdt u met de blijden, en weent met de weenenden?"

In zulken regt goeden geest gaat de geheele Leerrede ten einde toe voort, en zal, hopen wij, veel en duurzaam nut gesticht hebben.

Na het uitspreken dezer Leerrede op ouden jaars avond, hoorde de Eerw. H. op den volgenden dag, den eersten van 1826, zijne Ambtgenooten N. S. HOEK en W. VAN VLOTEN, en was van oordeel, dat ook hunne *Leerredenen*, nevens de zijne uitgegeven, met die eenen nuttigen Bundel konden uitmaken, tot stichtelijk aandenken aan den uitgang uit het vorige en aan de intrede in het nieuwe jaar. Hij deed dienaangaande aan zijne Ambtsbroeders het noodige voorstel en slaagde gelukkig. — Zien wij dus, wat deze beide Leeraren ter opening des jaars aan hunne Gemeente hebben voorgedragen.

De Eerw. HOEK koos ten tekst 1 *Kor.* V: 17b. *Het oude is voorbijgegaan; ziet! het is al nieuw geworden.* Na vooraf te hebben opgemerkt, dat deze woorden bij PAULUS in eenen gansch anderen zin voorkomen, dan waartoe zij voor deze Leerrede worden

(1) „DA COSTA en zijn aanhang."

den overgenomen, zegt de Eerw. H., dat zij evenwel, naar zijn inzien, de geschiktste aanleiding geven, om hem en zijne hoorders malkanderen te doen toeroepen, en op het hart te binden: „ *ziet, het oude is voorbij, en met hetzelve, wat niet meer herdaan worden kan! En met hetzelve, al wat wij hebben moeten dragen! En met hetzelve alle beleediging! Om met het nieuwe jaar, hetwelk Gods goedertierenheid ons geeft in te treden, alles nieuw te doen zijn; nieuwen lust, om ons voor de zonde te wachten! nieuwen moed, om, wat God over ons gehengen wil, zonder vrees te gemoet te treden. En een nieuw verbond van reine liefde, waarbij wij elkander de broederlijke hand geven, en voor elkander willen zijn, wat wij zijn kunnen.*" Naar den leiddraad dezer drie hoofdgedachten heeft zijn Eerw. deze Leerrede bearbeid. Ook zij behelst veel goeds en der behartiging waardigs. Echter vinden wij ons verpligt ter zijner beoordeeling te geven, of hij niet beter gedaan hadde, met een' tekst te kiezen, die in zamenhang en doel eene meer regtstreeksche aanleiding tot het voordragen zijner gedachten gegeven had; of ook niet het derde stuk, gelijk het door zijn Eerw. bearbeid is van *ondervonden* belediging voegzaam tot het tweede hadde kunnen gebragt worden. — Wat wijders zijnen stijl betreft, kwam het ons voor, dat hij door zijne bijzonder lange volzinnen (bl. 33, 34 vinden wij er een' van ruim 28 regels) niet zeer voor het gemak zijner hoorders zorg draagt. Met kleine moeite ware dit te verhelpen geweest. Zoo ook lezen wij hier en daar enkele bewoordingen, die op andere wijze beter waren voorgesteld, bij voorbeeld, *zich zelven weg te schamen*, bl. 33, *want*, bl. 34 en elders voor *omdat* of *dewijl*. Verder vraagden wij ons zelven, bij het doorlezen, of het zoo geheel waar zij, hetgeen wij, bl. 32, gesteld zagen, dat er ten aanzien onzer overtredingen, bij God geen groot of klein in aanmerking genomen wordt, dat er voor Hem in dit opzigt geen groot of klein bestaat, maar Hij alleen naar het beginsel oordeelt, waaruit wij tegen Hem misdoen.

Strijdt

Strijdt dit onbepaald zeggen niet te zeer met *Luk.* XII: 47, 48 en andere plaatsen? Deze opmerkingen evenwel betreffen slechts kleinigheden, en HOEK behoeft zich over zijn opstel in geenen deele te schamen.

De derde Leerrede *ter aanprijzing van de Godsvrucht, als de eenige voorwaarde, onder welke men het goede voor de toekomst in dit leven verwachten kan*, van den Eerw. VAN VLOTEN, heeft ten tekst den CXXVIIIste *Ps.* In dezelve wordt *eerst* dit lied verklaard; *daarop* onderzocht, in hoe verre men die zegeningen, die hier beloofd worden, ook in het vernieuwde jaar voor zich zelven verwachten mag; *ten derde*, de éénige voorwaarde beschouwd, onder welke dit kan plaats hebben. Leerzaam inderdaad, stichtelijk en vol van regt goede zalving is dit opstel, en sluit waardiglijk dit nuttig drietal gelegenheids Leerredenen. — Hartelijk wenschen wij, dat zij bij voortduring veel goeds mogen bevorderen, en dat de waardige mannen, die ze uitspraken, in hunnen belangrijken werkkring nog lang eene eere mogen zijn voor den Heer, dien zij verkondigen, en een zegen voor de hun toevertrouwde Gemeente!

Dissertatio Literaria et Juridica de M. Tullii Ciceronis Oratione pro M. Coelio, quam — pro gradu Doctoratus, summisque in Jure Romano et Hodierno honoribus — in Acad. Lugd. Bat. — publico ac solenni examini submittit JACOBUS KLERK, *P. F. Roterodamensis.* Lugduni Batav. *apud viduam* M. Cyfveer, 1825. 8vo. 100 pag.

Dit is de titel eener *Inaugurele* Dissertatie, welke voor ruim een jaar, in de groote gehoorzaal der Hoogeschool te *Leyden* verdedigd is, en met regt onder de *Dissertationes optimae notae* mag gerangschikt worden. Over het algemeen toch verdient dit stuk, in zeer vloeijend en zuiver latijn geschreven,

meer dan gewonen lof: vooral daar hetzelve, offchoon het werk van eenen jeugdigen Schrijver, geene onverfchillige bijdragen oplevert, zoo wel voor den beoefenaar der Romeinfche regtsgeleerdheid, als voor den beminnaar der fraaije Letteren.

Het ftuk is, geheel en al, gefchoeid op de leest van twee zeer voortreffelijke voorbeelden, welke de School van den Hoogleeraar VAN ASSEN heeft opgeleverd, de uitftekende Disfertatie's, namelijk, van de Heeren P. C. MASSÉ en S. J. E. RAU; waarvan de eerfte omftreeks een jaar te vóren, de andere in het zelfde jaar het licht zag als deze, tot welker beoordeeling wij overgaan.

Behalve de Inleiding, waarop wij naderhand zullen terug komen, heeft de Heer KLERK deze Disfertatie in drie Hoofddeelen (*Partes*) onderfcheiden.

I. Het eerfte Deel heeft twee Hoofdftukken (*Capita*); waarvan het eerfte handelt over het leven en de daden van COELIUS, (*de* M. COELII *vita*) voornamelijk geput uit de Oratie van CICERO zelve, en in echt Nepotiaansch Latijn overgegoten: aan deszelfs einde volgt eene beoordeeling, zoo wel van de bekwaamheden als van het karakter van COELIUS; wordende deze noodzakelijk vereischt tot het wel verftaan van den knoop der geheele zaak. — Het tweede Hoofdftuk van dit Deel bevat vooreerst den korten inhoud der Oratie, met aanhaling der Capita volgens de Editie van SCHÜTZ: ten andere eene nafporing omtrent den tijd, waarop deze Oratie waarfchijnlijk door CICERO gehouden is.

II. Het tweede deel bevat eene *Constitutio Orationis*, dat is, eene onafgebrokene uiteenzetting der hoofdpunten; welke zoo is ingerigt, dat de befchuldigingspunten, tegen COELIUS ingebragt, aan den eenen kant geplaatst, en de verdedigingspunten, door CICERO opgegeven, daar tegenover gefteld zijn; over welke manier de Schrijver zegt: „*In singularum* (hujus Orationis partium) *enarratione ita versati sumus, ut, quaenam ab Accusatoribus prolata, et quid ad quodque a Cicerone defensore responsum esset, exponeremus; quo, quantum fieri pos-*

posset, luculentius cardo totius Orationis delinearetur: qui, quo facilius appareret, eum ordinem servandum esse putavimus quo Accusationis *et* Defensionis *capita sibi invicem e regione opponerentur.*" Deze woorden haal ik tevens aan, om den Schrijver te verdedigen tegen eene aanmerking, welke men zoude kunnen maken, omtrent de bijna ledig geblevene bladzijde ter linkerhand, hetwelk zoodanige uiteenzetting van hoofdpunten, van voor en tegen, noodzakelijk medebragt, daar elke verdediging van zelf uitvoeriger wordt dan de beschuldiging is. Voor het overige was het ons aangenaam, ook hier, even als in het Argument, de aanhaling der Capita te ontmoeten.

III. Het derde Deel behelst eene *Annotatio*, waarin de Schrijver eenige plaatsen dezer Oratie commentarieert, welke of moeijelijk waren om te verstaan, of waarop eenige belangrijke aanteekening kon gemaakt worden. Den inhoud van deze aanteekeningen, welke meest van Literarischen, soms ook, waar zulks noodig scheen, van Juridischen aard zijn, zullen wij met een enkel woord opgeven.

De eerste aanteekening handelt over hetgeen mannen van gezag, zoo als ERNESTI, RUHNKENIUS, DRAKENBORCH, ANGELO MAJO en anderen omtrent de *orthographie* van den naam COELIUS geleerd hebben (men is het er, namelijk, niet over ééns, of deze naam door AE of OE moet geschreven worden (1).) — Daarop volgt eene uitlegging van de Lex Lutatia. — Vervolgens expliceert de Schrijver waarom de Romeinen zeiden *Descendere ad accusationem*, des

(1) ALDUS MANUTIUS *de Orthographia*, pag. 194, brengt verscheidene Inscripties bij voor de laatste manier, doch ACH. STATIUS *ad Catullum*, pag. 397, schrijft dien naam met AE. Onlangs zagen wij dat dit punt van verschil ook aangeraakt was door den met lof bekenden NAUTA in zijne bekroonde Verhandeling de *L. Coelio Antipatro historico* (in *Annal. Acad.* L. B. 1820—1821.) p. 5. [Deze drie aanhalingen, welke wij meenden dat hier niet ten onpas kwamen, houde de Schrijver ons ten goede!]

descendere ad forum en dergelijke uitdrukkingen; en verdedigt de lezing *descenderunt ad Rostra*, bij CICERO, Off. III. 20. tegen ERNESTI, die *escenderunt* wilde lezen (1). — Daarop volgt eene uitlegging van de beurtelingſche verwisſeling van Regtersposten onder de Senatores en Equites te *Rome*. — Lex Livia — Lex Plotia — Lex Aurelia — Eene uitlegging, waarom de aangeklaagden bij de Romeinen zich ſlordig, ja zelfs morſig kleedden. – Over het gevoelen van LABEO *Pand*, L. XLVII. Tit. 10. §, 5. omtrent de beteekenis en de *etymologie* van het woord Convicium. — Over de betrekking waarin COELIUS tot zijne Cliënten ſtond. — Uitlegging van een in deze Oratie voorkomend fragment van ENNIUS. — Over de Disceptatores bij de Romeinen. — Over de Praevaricatio. — Over het Collegie der Luperci te *Rome*. — Over de Subscriptores. — Over de beteekenis van *aurum sumere*. — Over C. FLACCUS en SCIPIO, als voorbeelden van jongelingen, die in hunne jeugd losbandig leefden, maar toch in gevorderden leeftijd mannen van aanzien geworden zijn. — Over de fatſoenlijke uitdrukking *Esse cum aliqua* in de beteekenis van *concumbere*. — Over den Conatus delinquendi. — Over de regten der Legati. — Over de actie *de Vi*. — Over het zonderling gebruik bij de Romeinen, die het een' jongeling tot eer rekenden, zoo hij kans zag een' man van aanzien aan te klagen. — Eene naſporing of men bij CICERO (pro Coel. c. 31.) *flexu* of *fluxu* moet lezen. — Over de Res Judicatae non rescindendae. — Eenige Ὁμοιοτέλευτα in deze Oratie voorkomende, waaronder evenwel vergeten is de plaats uit Cap. 16, *nulla jactura — nulla versura*.

Ten aanzien van de waarde der geheele Disſertatie zij gezegd, dat zij accuraat en ſierlijk bewerkt is; de twee eerſte deelen zullen voor jonge lieden, die zich aan het lezen van CICERO beginnen toe te wijden,

(1) Omtrent deze lezing zijn wij het met den Heer KLERK eens, zoo hij ſlechts niet de *Rostra* zelve wil verſtaan hebben, maar de *plaats waar de Rostra stonden*.

den, van het hoogste nut zijn, om deze en andere Redevoeringen te verstaan en te bewerken; wat de aanteekeningen betreft, zoo moet ik zeggen, dat de eene beter, de andere minder bewerkt, alle evenwel in eenen goeden trant geschreven zijn. Bijzondere aanmerkingen op elke derzelve te maken zou te uitvoerig worden, daar wij nog met een enkel woord over de Inleiding zullen spreken.

Deze Inleiding, waarin de Schrijver over de keus van zijn onderwerp handelt, de hulpmiddelen, door hem gebruikt, opgeeft en zijne leermeesters voor hun voortreffelijk onderwijs bedankt, is in uitmuntend Latijn gesteld. Behalve de navolgingen uit NEPOS' Them. c. I. en CICERO de Amic. c. I., welke wij op de eerste bladzijde ontdekten, behaagde ons vooral die, welke op pag. 2 gevonden wordt; de Schrijver namelijk, zegt: „ *Quamvis autem non negemus Ciceronem interdum vel invidia ductum nimis severe in accusatores invectum vel benevolentia captum nimis benevole pro reis locutum esse; ita tamen illius dicendi facultate haud raro capiebar, ut, si alta voce recitarem, interdum vocem meam fletus debilitaret, aut mentem dolor impediret.*" In welke plaats (zonder te spreken over het gevoel van den Heer KLERK, hierin aan den dag gelegd, dat hem tot eer verstrekt) wij meenen te ontdekken, dat de Schrijver een zeer goed gebruik heeft weten te maken van CICERO's eigene woorden, uit de Redevoering, welke hij behandelt, (*pro Coel.*) c. 24.

Tot de hulpmiddelen, welke de Schrijver zegt gebruikt te hebben, behooren ook vier handschriften (*Codices*), hem uit de Leydsche Bibliotheek gesuppediteerd door den Geleerden GEEL. Hierdoor, evenwel, meenen wij met grond te kunnen zeggen, dat de Schrijver *dit* nieuws slechts heeft bekend gemaakt, dat elk, die deze Dissertatie ziet, nu weten zal, dat er die vier Codices op de Leydsche Bibliotheek voorhanden zijn. Want, wat de verschillende lezingen betreft, die uit dezelve opgeteekend zijn, deze waren alle lang bekend en zijn van zeer weinig belang. Doch laat ons dit niet wijten aan onzen Schrij-

ver, die, hoe het zij, in dezen gedaan heeft, wat hij kon, veel liever rekenen wij dit tot een bewijs van den onvermoeiden ijver onzer Voorouders, door wier onbedwingbare zucht tot nasporing zeer zeldzaam een handschrift onaangeroerd gebleven is.

Ten slotte wenschen wij den Heer KLERK geluk met zijne promotie, en hopen, dat hij den zich door dit stuk verworven lof in zijne ingeslagene regtsgeleerde loopbaan zal handhaven!

Verhandeling over den invloed der Noord-Hollandsche Droogmakerijen na 1608 *op de gezondheid der Ingezetenen, door* F. W. BUCHNER, *Med. et Chir. Docter te* Gouda. *Uitgegeven door het Provinciaal Utrechtsche Genootschap. Te* Utrecht, *bij* J. Altheer, 1826. In gr. 8vo. 303 bladz. De prijs is *f* 2.70.

Ons land is welligt met geen ander gedeelte der aarde in zamenstelling van grond en verschil van deszelfs bestanddeelen te vergelijken. Sommige deelen van hetzelve komen zelfs met anderen zoo weinig overeen, dat men als in eene geheel andere landstreek schijnt overgebragt. Hier vindt men streken, ver boven de oppervlakte der zee verheven, terwijl men elders zelfs onder deze oppervlakte uitgestrekte landen ontmoet. Hier zijn zandige en onbebouwbare gronden, daar voortbrengselen der rivieren, daar wederom veengronden, die geheel en al uit plantenoverblijfselen zijn zamengesteld.

Een zeer groot gedeelte behoort tot de laatsten. Men heeft intusschen dezen grond niet altijd met die zorgen opgekweekt en behandeld, die aan een stuk gronds, aan de woede der golven ontrukt, behoorden afgestaan te worden. Onze noordelijke ligging verleidde den inwoner dezer streek zelfs van onder zijne voeten de aarde weg te nemen en zich bij het heilzame voortbrengsel der milde en altoos zorgende natuur, te verwarmen. Men liet de

bos

bosschen vervallen en verkoos, liever ten koste van onberekenbare onheilen, aan de behoefte van brandstoffen te voorzien, dan door het, door de natuur hier toe dienstbaar gemaakte hout, de haardstede te verwarmen en spijzen te bereiden.

Deze grond, nu steeds lager en lager geworden, werd door de nabijgelegenheid der zee en rivieren aldra onder water gezet, en er zagen wederom meren en waterplassen het licht, waartoe de natuur eeuwen had besteed om ze weg te ruimen.

Aan alle zijden door water begrensd, en als ingesloten, was men nu weder op hulpmiddelen bedacht, op deze plaatsen op nieuw land voor te brengen. Men trachtte de gemeenschap van deze waterplassen met alle andere wateren af te snijden en op de eene of andere wijze de hoeveelheid water, in deze besloten kom bevat, weg te voeren, het land op nieuw aan de inwerking der lucht bloot te stellen en hetzelve voor den landbouw en het bewonen van menschen geschikt te maken.

Van geschiktheid echter van eene zaak voor het een of ander doel, hebben niet alle menschen hetzelfde denkbeeld. En zoo is het hier ook mede gegaan. Deze gronden, die spoedig eenen overvloed van voortbrengselen opleverden, waren in zoo verre zeer geschikt; dit zag iedereen en behoefde dus geen betoog; maar of zij nu ook even zeer aan menschen konden toelaten, zich op dezelve te vestigen, om nooit eene andere lucht, dan die hier door de verschillende uitwasemingen zeer van aard veranderen moest, in te ademen, dit meenden sommigen zoo stellig, als het anderen ontkennend beantwoordden.

Die meent, dat naar mate de zaken belangrijk zijn, zij ook naar die mate spoedig en naauwkeurig worden onderzocht, zal hieruit leeren, dat dit niet altijd het geval is. Het levensgevaar van menschen was niet eens in staat het vraagstuk te doen oplossen, en ná dat eene menigte vragen over dit onderwerp op verschillende wijzen door geleerde Genootschappen, in vorige jaren waren voorgesteld, schreef het Provinciaal-Utrechtsch Genootschap er in 1823 op nieuw eene uit, op

op de volgende wijze: „ Hebben de aanzienlijke „ droogmakerijen, binnen korte jaren, na 1608, in „ *Noord-Holland* daargesteld, eenen nadeeligen in- „ vloed op der ingezetenen gezondheid gehad? Zoo „ ja, hoe was dezelve? Zoo neen, door welke „ oorzaken werden de droogmakerijen te dier tijd „ minder ongezond dan men beweert, dat dezelve „ thans zijn: heeft men toen eenige voorbehoedmid- „ delen tegen de voorgewende ongezondheid van de- „ zelve gebruikt, en waarin bestonden deze midde- „ len, of hebben eindelijk toevallige omstandighe- „ den weder gewerkt, om de voor de gezondheid „ schadelijke uitwerkselen dier uitgestrekte bedijkin- „ gen te lenigen, en welke waren deze omstandig- „ heden?"

De Heer BUCHNER van *Gouda*, zoo zeer bekend door zijne nuttige en geleerde Geschriften, schreef een antwoord op deze vraag en zijne Verhandeling werd met den zilveren eereprijs bekroond. Zoo als wij ons verheugden op het hooren, dat deze Geleerde de vraag had beantwoord, omdat dezelve welligt in geene betere handen had kunnen komen, zoo verheugen wij ons thans na de lezing dezer Verhandeling van dezelve verslag te kunnen doen. Uitgebreide en moeijelijke onderwerpen moesten altijd alleen door knappe menschen voor het Publiek worden behandeld, want anders is het dikwerf te betwijfelen of men er wel het gewenscht nut mede bereikt. Een half afgehandeld onderwerp, wordt niet zelden voor geheel afgehandeld aangezien; althans men wil den schrijver bij zijn leven niet voorbij schrijven.

Wij vinden dan in deze Verhandeling 1. Eene historie der droogmakerijen, tusschen 1366 en 1666 in *Noord-* en *Zuid-Holland* bewerkstelligd. 2. Eene opgaaf der epidemiën, die hier hebben geheerscht en de maatregelen tegen deze epidemiën genomen. Dit maakt het eerste gedeelte der Verhandeling, of de beantwoording van het geschiedkundige gedeelte der vraag uit. Hier zijn naauwkeurig de uitgestrektheid der meren, derzelver ligging en de tijd, waarop zij zijn drooggemaakt, opgegeven en onmiddellijk daarna de

de jaren, waarin de epidemiën in *Noord-* en *Zuid-Holland* hebben geheerscht. Deze worden hier flechts kort opgegeven, omdat de Schrijver hier nader weder op moet terug komen. Intusfchen blijkt uit deze opgave overvloedig, dat er, na dat men begonnen is meren droog te maken, meer algemeene ziekten zijn ontftaan, die door verfchillende namen door de Gefchiedfchrijvers worden befchreven, doch waarvan fommigen hetzelfde kenmerk dragen, en na droogmakerijen of overftroomingen zijn waargenomen. — De maatregelen tegen deze epidemiën genomen, beftonden voornamelijk in het ftichten van pesthuizen, in het daarftellen van keuren op het verzorgen der geftorvenen en het nemen van voorzorg, dat de gezonden van de zieken werden afgefcheiden.

In de tweede afdeeling wordt de geaardheid der epidemifche Ziekten, die voornamelijk in het gemelde tijdvak in *Noord-Holland* geheerscht hebben, uiteen gezet en in eene tijdrekenkundige orde de verfchillende epidemiën onderzocht, waarvan de uitkomften in de derde afdeeling worden opgefomd. De moeijelijke vraag moest hier beantwoord worden: in hoe verre de epidemifche Zieken, die door de historiefchrijvers, onder den naam van *pest* of *pestilentie* worden opgegeven, al of niet dezen naam verdienen, en welke ziekten, of er tot diegenen moeten gebragt worden, die met de droogmakerijen in eenig onmiddellijk verband ftonden. Wij vinden hier, vooreerst, eene optelling en rangfchikking der epidemiën, door onderfcheidene oorzaken voortgebragt, zoo als die door nattigheid, fchaarschheid van levensmiddelen en buitengewone droogte en warmte zijn ontftaan. Daarna eene aanwijzing, welke plaatfen bijzonder door deze ziekten zijn geteisterd. Eene menigte afzonderlijke vraagftukken beantwoordt de Schrijver in deze afdeeling en doet nu en dan nieuwe punten van onderzoek kennen, die hij veelal, als tot zijn oogmerk niet geheel betrekkelijk, flechts kort beantwoordt, doch die wel der moeite waard waren, afzonderlijk nagegaan

te

te worden. — De Heer BUCHNER vergelijkt de meeste der geheerscht hebbende ziekten met de nog onder ons menigvuldige najaarsziekte, en, alhoewel niet overal duidelijk kan aangegeven worden, hoedanig zij met de droogmaking van sommige meren in verband staan, is het echter uit de geschiedenis dezer droogmakerijen, met onze hedendaagsche ondervinding vergeleken, maar al te zeker, dat de opstijgende dampen uit deze vochtige en lage streken onder de voornaamste oorzaken derzelver te tellen zijn. — De uitzonderingen, die er aangaande de pest, die inderdaad nu en dan hier heeft gewoed, in de opgenoemde epidemiën moeten gemaakt worden, geeft B. daarna afzonderlijk op, zoowel als de legerkoortsen, die men heeft waargenomen, en dus met onze najaarskoortsen, of die, welke aan moerassige en veenachtige gronden eigen zijn, niet kunnen vergeleken worden.

De geleerde verhandelingen van de Heeren THIJSSEN en DOLLEMAN verstrekten hem voorzeker hierin tot gemak; maar wel verre van hierdoor iets te kort te doen aan de uitgestrekte kennis en belezenheid van den Schrijver, moeten wij integendeel hem onze bewondering te kennen geven, dat hij, bij zijne uitgestrekte werkzaamheden gelegenheid heeft gehad, zoo naauwkeurig al datgeen te lezen, wat tot dit onderwerp behoorde. Wij zien inderdaad in BUCHNER een voorbeeld voor vele geneesheeren, welke, wanneer zij slechts hunne bezigheden hebben verrigt, waartoe zij als arts geroepen worden, hunne taak voor afgedaan beschouwen en, in plaats van hunne bevindingen mede te deelen, of der wetenschap voordeelig te zijn, op eene andere wijze den tijd ombrengen. En waren er velen onzer geneeskundigen zoo als de Schrijver dezer Verhandeling, men zou niet te vergeefs naar goede waarnemingen en uitgewerkte geneeskundige stukken van onzen bodem verlangen, zoo als wij, helaas! met eenige uitzondering evenwel, onophoudelijk moeten doen (1).

In

(1) Wij halen hier slechts als voorbeelden aan het Tijdschrift

In de vierde Afdeeling wordt het verband tusschen de ontstane droogmakerijen en waargenomene epidemiën nader aangetoond, en den invloed der uitdampingen dezer gronden op de gezondheid der ingezetenen onderzocht.

Men heeft hier niet alleen op de eigenlijke droogmakerijen, maar ook op de ontslane overstroomingen te letten, die op landen als de drooggemaakte meren, hebben plaats gehad. Deze toch moesten dezelve gevolgen nagenoeg opleveren, en uit hetgeen B. aanhaalt, wordt dit ook door de ondervinding bevestigd.

De oorzaken nu der ontstane ziekten, uit uitwasemingen der droogmakerijen te verklaren, is eene zaak die, hoewel eene menigte eereprijzen hiervoor zijn uitgeloofd, echter altijd nog een raadsel is gebleven. De namen *Miasmata* en *Contagia*, alhoewel veelbeteekenend zijnde, beteekenen inderdaad niets wezenlijks. Het zijn klanken en weinig meer: Want wat beteekenen zij anders dan *oorzaak* dezer ziekten? Het is te verwonderen vele Geneeskundigen met zulk een vertrouwen deze woorden te hooren bezigen, even als of zij van bekende zaken spreken. Men vergenoegt zich met eene oorzaak voor de moeras- en najaarskoortsen op te geven, door te zeggen, dat er hier een *miasma paludosum* in de lucht is, hetwelk niets anders beteekent, dan dat er in de moerassige streken iets in de lucht is, hetwelk elders niet gevonden wordt. Maar wat dit

schrift van de Heeren MOLL en VAN ELDIK, hetwelk bijna alleen uit Buitenlandsche Stukken bestaat en de *Bijdragen* van V. D. HOEVEN, LOGGER, REINWARDT en SALOMON, welke om de geringe mededeeling van stukken zeer langzaam moeten uitkomen. In welk geval insgelijks de Heeren SANDER, WACHTER en NORTIER met den *Hippocrates* zijn. Alhoewel wij nu geenszins uit de hoeveelheid Nommers van een Tijdschrift den voortgang der wetenschap willen bewijzen, zoo leveren toch deze voorbeelden, gevoegd bij het zeldzaam verschijnen van uitgewerkte geneeskundige stukken, bewijs genoeg op, dat men hier in de geneeskunde niet veel vooruitgaat en er zich zelfs niet veel mede bezig houdt, indien men er de kost- en geldwinnende geneeskunde van afzondert.

dit *iets* is, dit geeft men niet op. Wij willen hier niet mede zeggen, dat men deze oorzaak reeds moest kennen, want wetenschappelijke vorderingen laten zich niet dwingen; maar alleen slechts, dat men van onbekende zaken niet als van bekende moet spreken. Dit is de ware weg om te blijven stilstaan. — De Heer B. denkt hier anders over. Hij berust zoo lang in het enkel waarnemen der verschijnselen, tot de Scheikunde de zaak heeft aan het licht gebragt, maar wenscht des niettemin, dat dit zal gebeuren. Want hoe goed ook het waarnemen moge zijn, wij moeten verband tusschen waarnemingen kennen, en dus oorzaken van het waargenomene zoeken op te sporen, zonder welk ons waarnemen ons slechts losse en op zich zelf staande daadzaken geeft, die ras vergeten en slechts zelden algemeen kunnen toegepast worden.

In de vijfde Afdeeling wordt gehandeld over de kennis, die men ten tijde der ontstane epidemiën over de al of niet schadelijkheid der moeras-uitwasemingen had. Hier worden de woorden van vele oude Geneeskundigen opgesomd en aan het onderzoek onderworpen. Het blijkt hieruit, dat men deze schadelijke oorzaken wel heeft gade geslagen, maar echter de droogmakerijen niet als grondoorzaak dezer uitwasemingen heeft durven beschuldigen. De redenen hiervan, brengt B. tot het bijgeloof, hetwelk, alhoewel onder ons nog niet geheel weggenomen, echter toen veel erger was. Men hoorde ten minste toen veel meer algemeen, hetgeen sommige leeraars der Godsdienst onlangs van de Groninger ziekte ook hebben durven beweren, dat de epidemiën gevolgen waren van de wraak van het Opperwezen, op het zondige menschdom. Tot deze oorzaken behoort verder, gebrek aan kennis in de natuurkundige wetenschappen, dat tegenwoordig ook nog wel tot het een of ander zou kunnen medewerken, en niet zelden zeer vermogend is. Vervolgens de groote gewoonte om iedere algemeene ziekte *pest* te noemen, de natuurlijke gesteldheid van *Holland*, over-

stroo-

ſtroomingen, invloed der jaargetijden, oorlogen met hunne gevolgen, enz.

Dezelfde Afdeeling, waarin de voorbehoedmiddelen, in vroegeren tijd tegen deze epidemiën gebezigd, moesten opgegeven worden, is zeer kort, omdat deze voorbehoedmiddelen toen geene waren. Een gevolg van de gebrekkige kennis der ware oorzaken van deze ziekten.

In de zevende Afdeeling, over de toevallige omſtandigheden, die de ſchadelijke uitwerkſelen der droogmakerijen verminderd hebben, wordt vooreerst de geringe uitgeſtrektheid van ſommige droogmakerijen opgegeven, terwijl in de tweede plaats moet worden opgemerkt, dat de grootere droogmakerijen ſpoedig zijn bewerkſtelligd en dus in een' korten tijd hunne ſchadelijke uitwaſemingen aan den dampkring hebben afgeſtaan, hetwelk veel minder ſchadelijk moest wezen, dan wanneer de grond lang achtereen als moeras aan de lucht was blootgeſteld. Vervolgens geeft B. hier op het ſpoedig bebouwen der drooggemaakte gronden. Eindelijk dat door het nu en dan ontſtaan der pest alle ziekten een pestaardig kenmerk aannemen, en dus ook deze epidemiën dan ook minder merkbaar moesten worden.

Het geheel wordt door een beſluit, eenige bijlagen en lijsten geſloten, waarvan de laatſte vooral belangrijk zijn, als een overzigt gevende van al hetgeen op de vraag betrekking heeft, en al de droogmakerijen met hare oorzaken en gevolgen afzonderlijk en in betrekking tot alle anderen in een oogopſlag doet kennen.

Deze is dan de inhoud dezer Verhandeling, die voorzeker op geen beter tijdſtip het licht kon gezien hebben, dan voor weinige maanden, toen ons Land eene nieuwe epidemie aan de geſchiedenis opleverde.

Mogt de Schrijver ook hierdoor juister inzage in den aard der laatste epidemie hebben geleverd, waaraan wij niet twijfelen, zoo heeft hij bij het ge-

genoegen deze Verhandeling te hebben kunnen schrijven, ook dat, nuttiger te zijn geweest dan hij bij het beantwoorden der vraag zich kon voorstellen.

Wij wenschen den Heer BUCHNER krachten en tijd om zijnen Landgenooten meer zulke stukken te leveren.

De geaardheid, onderkenning en genezing der Klierziekte, door C. W. HUFELAND, *naar de derde en vermeerderde uitgave vertaald door* H. S. HIJMANS, *M. D. Praktiserend Geneesheer te* Rotterdam. *Te* Rotterdam, *bij* J. Hendriksen, 1826. In gr. 8vo., x en 296 bladz. De prijs is *f* 3. 00.

Wij beginnen voor onze Hollandsche Geneeskundigen, die aan het lezen van Buitenlandsche werken niet gewoon zijn, al langzamerhand eene geheele Bibliotheek van *vertalingen* uit Duitsche, Fransche en Engelsche schrijvers te krijgen. Dit vertalen kan dan ook geen kwaad, wanneer het met werken geschiedt die of van groot en algemeen erkend nut of althans oorspronkelijk geschreven zijn in talen, die hier te Lande weinig of niet gelezen worden, als het Zweedsch, Russisch, Spaansch, enz. Aan vertalingen van de laatste soort, welke wel inzonderheid nuttig zijn zouden, bezondigen wij ons over het algemeen niet veel; terwijl daarentegen het overbrengen van Duitsche werken in onze moedertaal tot de meest dagelijksche gebeurtenissen behoort, ofschoon daardoor somwijlen denkbeelden en begrippen in onze Nederlandsche wetenschap worden overgebragt, die voor ons Land volstrekt van geene toepassing zijn, of vreemde woorden in onze taal insluipen, wier Buitenlandsche oorsprong tot vele misvattingen aanleiding geeft.

Wij zouden nog meerdere nadeelen der overgroote ver-

vertalingszucht, die onze eeuw bij gebrek aan genoegzame zelfstandigheid en oorspronkelijkheid schijnt te kenmerken, kunnen aanvoeren; doch willen ons thans liever tot het onderwerp dezer Recensie alleen bepalen.

De alom bekende en hooggeschatte Verhandeling van HUFELAND over de *Klierziekte*, behoort zeker onder de gunstige uitzonderingen van die werken, welke, ook bij eene herhaalde uitgave in hunne oorspronkelijke taal, nog niet zonder nut in onze taal kunnen worden overgebragt. De meesterlijke wijze toch, waarop de teregt beroemde HUFELAND gewoon is de ziekten met derzelver oorzaken en gevolgen af te schetsen, zijne niet te veel van de onze afwijkende behandeling der ziekte en de ongelukkige algemeenheid der *Klierziekte* (*Scrofulosis*) in ons Vaderland, maken eene Verhandeling over dit onderwerp in meer dan een opzigt onzer oplettendheid waardig. Beschouwen wij dan kortelijk den gang van des Schrijvers denkbeelden en de nuttige strekking van zijn geschrift, om ten slotte te zien, welke de arbeid, welke de verdiensten zijn van den Hollandschen Vertaler.

HUFELAND onderscheidt aanvankelijk te regt in *scrofulae* en *scrofulosis*, zijnde de eerste slechts het begin der opvolgende ziekte, en in *idiopathische* en *secundaire* of *deutopathische* ziekte; de laatste kan in vele gevallen slechts als een *symptomatisch* gevolg van de eerste worden beschouwd. — In de eerste Afdeeling worden natuurlijk vooreerst de *oorzaken* der ziekte beschouwd. Wij herkennen den treffenden en bevalligen Schrijver der *Kunst om het menschelijk leven te verlengen* in de kenschetsing der voorbeschikkende of grond-oorzaken der Klierziekte, voornamelijk gelegen in zwakte of slecht gedrag der ouders, onnatuurlijke opvoeding, en bovenal het gemis van het moederlijk zog, opvulling met zware onverteerbare meelkosten, het gebrek aan vrije lucht en beweging, onzuiverheid des ligchaams, al te vroege ontwikkeling der zielsvermogens, en zoo vele andere middelen, waardoor

de mensch zich schijnt te beijveren om schier op alle punten van den door de Natuur aangewezen weg af te wijken. Hoe groot, dachten wij hierbij, is dan niet de pligt der ouders, om door eene *eenvoudige* en *natuurlijke* opvoeding hunne kinderen die mate van kracht en ligchaamssterkte te schenken, die hun door de Natuur is toegedacht, en hoe zwaar drukt niet de straffende hand der Voorzienigheid op hen, die door eigene schuld en schandelijke ziekten, niet alleen zich zelven, maar ook hun nageslacht bederven en het toonbeeld hunner schuld in hunne ongelukkige kinderen zien herleven.

Uit de beschouwing der grond-oorzaken en der opwekkende oorzaken, welke laatste echter bij eene zoo diep ingewortelde kwaal minder dan de voorbeschikkende of grond-oorzaken in aanmerking komen, komt HUFELAND tot de bepaling der naaste en wezenlijkste oorzaak der Klierziekte, zijnde: „Een hooge graad van atonie en zwakte van „het watervatenstelsel, verbonden met eene ziekelijke, verhoogde en specifieke prikkelbaarheid van „hetzelve en eene bijzondere eigenaardige scherpte „van de *lympha*," bl. 47, welke stelling van daar tot aan het einde dezer eerste afdeeling in hare verschillende onderdeelen nader aan de waarheid getoetst wordt.

In de tweede Afdeeling worden de *diagnosis* en de geheele loop der ziekte, met de duidelijkheid en waarheid, dezen grooten ziekte-kenner eigen, beschreven, en hierop in de derde Afdeeling, bl. 112 tot 261, de geneeswijze der Klierziekte gegrond. Deze steunt voornamelijk op de ontwijking van al de door den Schrijver opgenoemde nadeelige oorzaken en op eenen geschikten leefregel, waarin hij op den duur nog grooter belang stelt, dan in de eigenlijk-gezegde geneesmiddelen. Een gezond en gepast voedsel, zuivere en drooge lucht, ligchamelijke beweging, wrijvingen en vooral zindelijkheid met gestadig wasschen en baden des ligchaams

zijn

zijn de hoofdpunten, die ons der genezing nabij brengen. De geneeskundige behandeling moet langzaam en gestadig voortgaan, met genoegzame afwisseling in het gebruik der middelen, ten einde de zieke niet te veel aan hetzelfde middel gewoon rake, en moet altoos gewijzigd zijn naar de grondoorzaken der ziekte en naar het bijzonder gevoel des lijders. Ten slotte gaat de Schrijver de verschillende middelen na, welke in deze en gene tijdperken der ziekte zijn aanbevolen, en blijft vooral het langst stilstaan bij oplossende en versterkende medicijnen, inzonderheid bij de kwik- en spiesglans bereidingen. Het is ons thans onmogelijk hem in alle deze bijzonderheden te volgen, daar dit alles beter in het werk zelf kan worden nagelezen. De door HUFELAND aanbevolen geneeswijze zoude bij een uittreksel verliezen en de woorden van dezen in Medische zaken zoo ervarenen man mogen wel door een ieder in hun geheel worden nagegaan.

In een aanhangsel lezen wij het een en ander van HUFELAND, over de vergroeijing en kromming van de ruggegraat, derzelver oorzaken en genezing, over *hydatides* in de hersenen, door oorzaken van klierziekte ontstaan, over eene soort van *Elephantiasis*, uit dezelfde kwaal ontstaan, en eindelijk vinden wij hier een paar tabellen, behelzende eene scheikundige ontleding van de pis van zieken aan *scrofulae* lijdende.

Dit algemeen overzigt zal wel genoegzaam zijn om onze Lezers een denkbeeld te geven van de waarde van dit Werk, hetwelk over een der lastigste deelen der praktische Geneeskunde veel licht verspreidt. Uit dit oogpunt beschouwd, heeft de Heer HIJMANS regt op onze erkentenis voor de vertaling van dit Werk; dan wij hadden wel gewenscht, dat hij iets meer had gedaan, dan vertalen, door of het gestelde meer en meer toe te passen op den eigenaardigen toestand van ons Vaderland, dat zeker altoos eenigzins van *Duitschland* verschilt, of het door zijne eigene ondervinding

nader te bevestigen, waartoe wij niet twijfelen, of hij in zijne praktijk gelegenheid genoeg zal gehad hebben, of eindelijk door de nieuwste ontdekkingen en waarnemingen over dit onderwerp uit andere schrijvers er bij te voegen. Zoo had hij melding kunnen maken van de *levertraan*, in de laatste jaren door sommigen, niet zonder goeden uitslag, tegen *rachitis* en aanverwante gebreken aangewend. Het *Iodium*, hetwelk (bl. 255) naauwelijks der vermelding waardig gekeurd schijnt, heeft evenwel aan velen goede diensten bewezen, onder anderen bij de genezing van het kropgezwel en behoorde dus uitvoeriger en in deszelfs wijze van aanwending vermeld te zijn. De eigenlijk-werkende kracht der *spongia usta* in Klierziekte is, naar het oordeel van velen, alleen in het daarin bevatte *iodium* gelegen.

De vertaling over het geheel is vrij duidelijk en goed; doch nu en dan door *germanismen* ontsierd. Zoo zegt men niet: *beduidende ziekten*, bl. 12, maar *aanmerkelijke* of *zware* ziekten. Met de *zwarte holte* (bl. 31) zal de Vertaler waarschijnlijk bedoeld hebben het *zwarte hol* in *Bengalen*, waar door ophooping van menschen zoo velen zijn omgekomen; gelijk uit de geschiedenis genoeg bekend is. De tijdperken van ontwikkeling des menschelijken ligchaams kunnen geenszins de plaats van crisis *vertreden* (bl. 43), maar wel vervangen. Men kan niet van de eene zaak op de andere *sluiten* (bl. 88), maar wel besluiten. Men zegt niet *brancilinders* (bl. 232 *branncilinders*), maar brandcilinders; ook niet *salinische* (bl. 250), maar zoutachtige middelen. Mogten deze weinige voorbeelden genoegzaam zijn, om den Heer HIJMANS in het vervolg zijne stukken zuiver te doen houden van fouten, die, hoewel op zich zelve van minder gewigt, echter op den duur onze taal, met bastaardwoorden reeds genoeg overladen, nog meer bederven. Bij de meer en meer toenemende vorming onzer wetenschappelijke taal en letterkunde, wordt

het

het hoe langs hoe meer van belang ook op zuiverheid van taal en stijl acht te geven.

Druk en papier zijn vrij goed; doch de *bleeke* inkt maakt het lezen moeijelijk.

Geschiedenis van de Herstelling van Griekenland, bevattende een kort begrip van de gebeurtenissen sedert 1740 *tot* 1824. *Door* F. C. H. DE POUQUEVILLE, *te voren Consul Generaal van Frankrijk bij* ALI *Pacha van Janina, enz. enz. Met Platen, Portretten en Kaarten. Naar de tweede Fransche uitgave. Te* Rotterdam, *bij* J. Immerzeel Jr. 1826. In gr. 8vo. 1ste Deel XII en 311 bladz. 2de en 3de deel, *in 's Gravenhage, bij* Bovengemelde, X en 315 en XII en 344 bladz. De prijs der 3 Deelen is *f* 9. 00.

Toen de Heer POUQUEVILLE dit Werk in het licht gaf, maakte hij *Europa* een onwaardeerbaar geschenk; hare vrije bewoners kunnen zich daaruit een duidelijk en juist denkbeeld maken van de Turksche diplomatie en van de verschillende staatkundige belangen der Europesche hoven. Zij kunnen zich de Grieksche Natie in het ware daglicht voorstellen, zonder ze tot in de wolken te verheffen, of door valsche bewijzen genooddrongen te zijn, om ze als een wuft en bijgeloovig volk te verachten. *Frankrijk*, *Rusland*, *Engeland* en *Oostenrijk* treden hier mede op, en de Schrijver heeft in een' bondigen doch uitnemend fraaijen stijl hunne verschillende staatkundige gevoelens omtrent *Griekenland* uiteengezet. De Heer POUQUEVILLE kon hier te beter oordeelen, dewijl hij tien jaren lang bij den Satraap van *Janina* had verkeerd, en ook zijn broeder, de Heer HUGO POUQUEVILLE, diplomatieke zendingen namens *Frankrijk* in die gewesten had volvoerd;

zoodat zij het Gouvernement van *Janina* door en door hadden leeren kennen, en uit hunne betrekkingen met ALI Pacha de ſtaatkunde van *Konſtantinopel* hadden kunnen doorgronden, terwijl de menschlievende aard van de beide Heeren POUQUEVILLE en hunne verknochtheid aan de Grieken en den Godsdienst, ons het aangenaam bewijs opleveren van de deugd ſchrijvende voor Christendom en Vaderlandsliefde. — Doch treden wij nader tot het Werk zelve.

ALI Pacha is gewis de man, die in de herſtelling van *Griekenland* de voornaamſte rol geſpeeld heeft. Met zijne geſchiedenis opent dan ook de Schrijver zijne taak, en treedt in de geringſte bijzonderheden omtrent den levensloop van dit zonderling wezen. Zijn wreed, baatzuchtig en arglistig, ofſchoon dikwijls onſtaatkundig gedrag is hier met de levendigſte trekken geſchetst. Met dit gedrag ſtemt dat van den Turkſchen Divan te *Konſtantinopel* volmaakt wel overeen, en de Heer POUQUEVILLE toont in den loop van zijn Werk op de duidelijkſte en meest bekorende wijze de oorzaken aan van den langdurigen voorſpoed van den tiran van *Epirus* en zijnen aanhoudenden ſtaat van onderdanigheid en trotsheid jegens zijnen zwakken meester.

In eene bijna dichterlijke voorſtelling ziet men de ſedert vier eeuwen onderdrukte Grieken in het verſchiet uit hunnen diepen ſlaap ontwaken — een ſlaap, meermalen door hoop gevende droomen afgebroken, doch opgevolgd door eene ſchrikkelijke teleurſtelling.

De ſtaatkunde van *Rusland* was hiervan de oorzaak. Men vindt hier geheime en ingewikkelde trekken, over het Rusſisch kabinet onder CATHARINA II.

Oostenrijk, zonder de inzigten van *Rusland* te hebben, verhinderde nogtans de vrijwording der Grieken, omdat het niet te onregt vreesde, dat *Rusland*, door zijne ligging en zijn' Griekſchen Godsdienst, een' grooten invloed op *Griekenland* zoude verkrijgen en aldus gevaarlijk worden voor de Oostenrijkſche ſtaatkundige belangen.

Over

Over de ſtaatkunde van *Frankrijk* laat zich de Schrijver bijna niet uit. Natuurlijk waren de Franſche Staatsmannen in dien tijd van onrust en verwoesting met niets anders bezig, dan om de Franſche Republiek te vergrooten — of zich zelven daarin te verheffen, *Frankrijk* had dus in het wezen der zaak minder betrekking met de ſtaatkunde der overige Europeſche hoven, en evenmin met de kuiperijen omtrent *Griekenland*.

Tot hiertoe gaat de Schrijver voort met, naar ons begrip onpartijdig, de ſtaatkunde dezer voorname Europeſche kabinetten te ontvouwen. Omtrent *Engeland* ſchijnt hij eenen diep ingewortelden haat te koesteren, en eenige ſchampere verwijtingen en bijtende uitdrukkingen omtrent de Engelſche diplomatie ſchijnen ons te moeten overtuigen, dat de Heer POUQUEVILLE in dit opzigt de waarheid met eene Franſche levendigheid aan den dag heeft gelegd, en verre van ze te verbloemen, met ſterke kleuren heeft willen doen uitkomen.

Doch misſchien ook heeft de Heer POUQUEVILLE door zijne ongeveinsde ſchrijfwijze, den *ſchijn* ſlechts van eenen *nationalen haat* jegens *Engeland* te koesteren, maar altijd de waarheid gezegd. Zijne ongekunſtelde voordragt van zaken zoude dit met regt doen vooronderſtellen. Om ons hiervan te overtuigen zullen wij ſlechts een kort overzigt geven van de voornaamſte punten, in welke hij de handelwijs der Britſche diplomatie hekelt.

Indien wij de oorzaken nagaan van den onbegrijpelijken bloei van Engelands Koophandel, in de achttiende eeuw, vinden wij die voornamelijk gelegen in den noodlottigen toeſtand van vele volken op den aardbol. In *Indiën* heerschten zijne vloten; zijne Oost-Indiſche Compagnie had reeds zoo vele vorderingen gemaakt, dat *Holland* op het vaste land van *Indië* bijna al zijne bezittingen verloor. In de *Levant* bloeide Engelands koophandel door de barbaarschheid en onwetendheid der onderdrukkers en door de ſlavernij der Grieken. Zijne Agenten verſprei-

fpreidden in alle werelddeelen het goud, dat het bij dezen onbegrensden koophandel bekwam: en de Turkfche dwingelandij vooral was voor deze verleiding bij uitftek vatbaar: zij hadden, om dus te fpreken, eene foort van monopolie in de *Levant*, en de Turken, door het Engelsch goud omgekocht, zagen in hunne onwetende zorgeloosheid niet, dat zij zich door het verzuimen van den koophandel inderdaad veel meer fchade dan voordeel deden. De Griekfche eilandbewoners, daar tegen, hadden door hunne fcheepvaart zich als het ware onttrokken aan de onderdrukkingen, en vonden aanmerkelijke winften in den zeehandel. Engelands ftaatkunde doorzag dus wel, dat, indien *Griekenland* eens weder eene onafhankelijke mogendheid werd, zij met geene Turken te doen zoude hebben, maar met een verlicht volk: het zag dus reeds zijn' koophandel in de *Levant* verzwakt, zoo al niet te gronde gerigt, en wilde dit voorkomen door de rampzalige Grieken zoo lang mogelijk in hunne flavernij en doodflaap te houden. — — — Ziedaar de ftaatkunde van *Engeland* voor zijne handelsbelangen.

Wat nu deszelfs *politieke* gevoelens aangaat, het bemerkte ligt, dat, wanneer *Griekenland* eenmaal de Turken over den *Bosphorus* verjaagd en zich misfchien met *Rusland* vereenigd had, het tegenwigt van het Turkfche Rijk in dat gedeelte van *Europa* verloren ging, en *Rusland* dubbeld in krachten zoude toenemen, door zich van eenen lastigen nabuur verlost te zien en eenen magtigen vriend verkregen te hebben.

Dus dacht Engelands Staatsminister CASTLEREAGH en in dien zin handelden de Engelfche Agenten in de *Levant*, op dien grond hebben zich de Engelfchen *Malta* toegeëigend, en hebben zij zich de zoogenaamde befcherming bedongen der zeven Jonifche Eilanden. THOMAS MAITLAND kwam er ten tijde van den Heer POUQUEVILLE als Gouverneur-Generaal aan; wij zullen ons over het karakter van dezen man niet uitlaten, noch ook over dat van HUD-

SON

SON LOWE, den gardiaan van NAPOLEON. — Maar de verkoop van *Parga* aan den roofzuchtig wreeden ALI, de onderſtand, den Turken tegen de Grieken verleend, zijn vlekken in de Geſchiedenis van *Engeland*. Het is in deze punten, dat de Schrijver onbewimpeld de onmenſchelijkheden der Engelſchen aan den dag brengt, en hierin heeft hij den ſchijn van met nationalen haat te werk te gaan.

De verkoop van *Parga!* — Wie zou niet ijzen op de gedachte van vier duizend vrije beſchaafde Christenen, die zich te voren reeds onder de beſcherming geſteld hadden van hunne barbaarſche handelaars, uit hun geboorteland te zien verjagen — en hun grondgebied, hunne voorouderlijke gebouwen, hunne graven, en al wat hen zoo zeer ter harte ging, tegen een prijs van honderd en vijftig duizend ponden ſterling te zien verkoopen aan denzelfden ALI Pacha, voor wiens wreedheid en trouwloosheid zij zich hadden willen behoeden, door zich onder de beſcherming te ſtellen van *Engeland?* Vier duizend Parguioten, van Vaderland, van bezittingen ontbloot, moesten op de kusten der Joniſche eilanden rondzwerven, zonder een dak om onder te ſchuilen, zonder voedſel om hun rampzalig leven te onderhouden! En deze ſchandelijke verkoop, dit onmenſchelijk verdrag werd op gastmalen en onder den wijn opgemaakt en geſloten! — *Dus* handelden Christenen en Mohammedanen omtrent Christenen!

Geen wonder dat de Schrijver, met een edeldenkend en vrijheidminnend karakter bezield, een' hevigen haat tegen de Engelſche diplomatie opvatte. De Heer POUQUEVILLE toch, was tien jaren lang bij den Pacha van *Janina* als Conſul-Generaal van *Frankrijk* geweest, had den dwingeland in de diepſte vouwen van zijn misdadig hart leeren kennen, en de belangen der Grieken als een ijverig Christen met gevaar van zijn leven voorgeſtaan, *Parga* was altijd zijne grootſte zorg geweest, en hij die dit belangrijk Werk leest, zal zien hoe vele pijnlijke oogenblikken hem het gevaar van hetzelve veroorzaakte.

De

De Geschiedenis van ALI Pacha van *Janina*, hangt met die van de herstelling van *Griekenland* zoodanig te zaam, dat hij overal voorkomt. Daar zijn val de voornaamste oorzaak geweest is van den algemeenen opstand in *Griekenland*, zullen wij van dit treurig punt zijner lange geschiedenis iets mededeelen.

Door zijne opvoeding van kindsbeen af tot het rooversberoep gevormd, had zich deze man reeds in zijne jeugd een' grooten naam gemaakt onder de overige Albanezen, en door zijne roofzucht zich de noodige middelen verschaft om zich onder zijne landgenooten in aanzien te houden. Van eenvoudig particulier roover werd hij door drie moorden, aan drie verschillende Pacha's van *Janina* gepleegd, en door tallooze kuiperijen, zelf Pacha van *Janina*. Met wreedheid en roofzucht zijne loopbaan aangevangen hebbende, behield hij ook in zijnen laten ouderdom deze noodlottige deugden eens dwingelands; hij stond naar de onafhankelijkheid, dat is te zeggen, hij wilde er den naam van hebben, want in het wezen der zaak had de Sultan, zijn meester, volstrekt geen magt meer over hem; al de ministers van den Divan waren door het goud van ALI Pacha omgekocht, de onder zijn bestuur zuchtende landschappen hield hij door zijne wreedheid in bedwang. — Maar, gelijk hij bijna zonder gelijken roofzuchtig was, had hem zijn noodlottig genie ook eene bovenmatige schraapzucht en gierigheid toegedeeld: iedere beurs, die hij bij den Divan besteedde om de Ministers doof te doen worden voor de klagten, die over hem inkwamen, kostte hem eene dure overwinning op zich zelven, — met den ouderdom nam deze gierigheid toe, hij werd hoovaardig op zijne magt en langdurigen voorspoed, hij zond den Ministers geene gelden en geschenken meer: zijn krediet bij den Sultan zonk.

Dus stonden zijne zaken, toen een zijner ergste vijanden — ISMAËL PACHOBEY, zijne woede ontsnappende, hem den laatsten slag ging toebrengen. Deze man was te voren in dienst van den Satraap van *Ja-*

ni-

nina geweest, had zich zijnen haat op den hals gehaald, en brouwde wraak over de beleediging, die hem de dwingeland had aangedaan, met zijne vrouw en kinderen terug te houden. — Overal ontsnapte hij den sluikmoordenaren van ALI Pacha, en na vele rampspoeden kwam hij eindelijk te *Konstantinopel* aan, alwaar de gemoederen van den Divan reeds tegen den Satraap waren ingenomen en de Sultan naar zijne schatten haakte. ISMAËL wist zich van het vertrouwen van KALET EFFENDI meester te maken. Hij zet aldaar rustig zijne kuiperijen tegen ALI voort, en brengt het eindelijk zoo ver, dat de Porte den Pacha van *Janina* in den Keizerlijken ban doet en den oorlog verklaart.

ALI Pacha had drie zonen, MOUCTAR, VELI en SALIK. Hij vertrouwde op zijne sterkten en gaf aan ieder hunner drie verschillende Commandementen — hij wilde zich ten dapperste verdedigen, en steunde op zijne troepen; maar zij, die hem in voorspoed gevreesd hadden, verachtten hem in tegenspoed en gingen tot den vijand over. Ook ALI's zonen waren weekelingen en gaven zich, de eene voor de andere na aan de Keizerlijke troepen gevangen. Eindelijk bleef ALI opgesloten in zijn sterk fort van *Litharitza*.

Dus steeg en viel hij door zijne wreedaardige roofzucht. De Grieken leden hierbij het meeste. Hadden de Bulgaarsche Mohammedanen ze niet gemoord en uitgeplunderd, en de Turksche bevelhebber ISMAËL PHACHO BEY, ze niet met hoovaardige trots afgewezen, gewis zouden zij de wapenen opgevat hebben tegen hunnen algemeenen vijand.

Doch de beleedigende behandeling, die zij hadden verduurd van hem, dien zij hunne diensten kwamen aanbieden — de verzoening, die ALI Pacha voorstelde — alles verbitterde hen zoodanig tegen hunne woeste onderdrukkers, dat zij hunne wapenen tegen de Keizerlijke vanen keerden. De Sulioten gaven hiervan het eerste voorbeeld, en langzamerhand volgden de overige Grieksche landstreken, voornamelijk de eilandbewoners, die altijd eene soort van

van vrijheid hadden behouden, in het midden der slavernij.

De krijgstrompet weergalmde door gansch *Griekenland*, en het oogenblik der bevrijding scheen gekomen te zijn, en weldra zag men gansch Griekenland zich tegen de Turken wapenen.

Tot dit Tijdperk loopt de Nederlandsche Vertaling, die vloeijend is, uitgenomen eenige weinige zonderlinge uitdrukkingen en woorden, die den Vertaler uit de pen schijnen te zijn gevallen.

Die deze vermelding van het Werk van den Heer POUQUEVILLE leest, zal er uit zien, dat wij met zijne gevoelens en met zijne denkwijze volledig instemmen. Met genoegen lazen wij deze geschiedenis en met geestdrift vatteden wij de pen op, om den Schrijver den, naar ons begrip, verdienden lof toe te brengen, een' Schrijver, die zich onder de Geschiedschrijvers een' eersten rang verschaft heeft, door met onpartijdigheid de herstelling van een volk te vermelden, dat zijne menschlievende pogingen ten zijnen behoeve ongetwijfeld met innige liefde en hoogachting vergeldt.

Ver-

Verhandeling over het verband en den zamenhang der natuurlijke en zedelijke Wetenschappen, en over de wijze om zich dezelve eigen te maken en aan anderen mede te deelen. Door JACOB DE GELDER, *Hoogleeraar te* Leyden. *In* 's Gravenhage *en te* Amsterdam, *bij de* Gebroeders van Cleef, 1826. In gr. 8vo., XII en 466 bladz. De prijs is *f* 4. 50.

De titel van dit Werk is, zoo als men ziet, tweeledig, en behelst twee voorwerpen, die beide van zeer groot belang en zeer naauw aan elkander verbonden zijn, namelijk: 1.) het verband en den zamenhang der natuurlijke en zedelijke wetenschappen, en 2.) de beste wijze om zich dezelve eigen te maken. — Het blijkt, echter, zoowel uit het korte Voorberigt als uit het geheele beloop des Werks, dat de Hoogleeraar nog verscheiden andere bedoelingen, bij de zamenstelling van hetzelve, voor den geest gehad heeft, en wel voornamelijk deze twee, naar het ons voorkomt. *Vooreerst* wilde hij betoogen, dat de jonge Lieden, eer zij tot het Akademisch onderwijs behooren te worden toegelaten, met de eerste beginselen der Wiskunde bekend moeten zijn, alzoo de Wiskunde zelve, bij het aanleeren van andere wetenschappen, niet slechts onschadelijk, maar, althans wat de eerste gronden betreft, bij alle zeer nuttig, bij de meeste volstrekt noodzakelijk is. En hierin heeft de Hoogleeraar onwedersprekelijk gelijk. *Ten tweede* wilde hij, door den invloed van dit geschrift, bewerken, dat het schandelijk ontduiken der wet van het jaar 1815, omtrent het onderwijs in de beginselen der Wiskunde, op de Latijnsche scholen, met kracht zoude worden tegengegaan. En daar het Gouvernement, van zijne zijde, reeds daaraan de hand geslagen heeft, is het nu te wenschen, te hopen en te verwachten, dat daartoe, ook van de zijde der on-

onderwijzers en van allen, die op de Latijnſche ſcholen eenigen invloed hebben, zal worden medegewerkt.

Deze gewaagde veelheid en verſcheidenheid van bedoelingen, heeft nogtans, in onze oogen, een' zeer nadeeligen invloed uitgeoefend op het *geheel* des Werks, in verband met deszelfs titel beſchouwd. Indien de hooggeleerde Schrijver zich enkel bepaald had bij één hoofddoel: had hij alleen de nuttigheid der kennis van de beginſelen der Wiskunde bij den aanvang der ſtudien in het algemeen, en de volſtrekte noodzakelijkheid eener meer uitgebreide kennis dier grondwetenſchap, bij het aanleeren en beoefenen dier wetenſchappen in het bijzonder, welke hij *natuurlijke* noemt, bondig betoogd (en dit ſchijnt toch zijn eigenlijk voornemen geweest te zijn): wij zouden dan een meesterſtuk in dit vak ontvangen hebben, en de Hoogleeraar had zijn oogmerk volkomen bereikt. Thans, echter, daar hij het *verband* en den *zamenhang* der *natuurlijke* en *zedelijke* wetenſchappen in zijn ontwerp mede opnam, moest hij (daar dit verband zelf, ſubjectief, reeds een bovennatuurlijk begrip is) zich noodzakelijk ook, buiten zijn' eigen, hem volmaakt bekenden, grond, in de grenzenlooze gewesten van het bovenzinnelijke begeven, waarin alle zinnelijke aanſchouwingen en wiskunſtige berekeningen onmogelijk zijn.

In de *Vaderlandſche Letteroefeningen voor* 1827, N°. 1. vindt men een voldoend en vrij uitvoerig verſlag van den hoofdzakelijken inhoud der bijzondere Hoofdſtukken dezes Werks, waarom wij, kortheidshalve, de vrijheid nemen onze Lezers in dit opzigt, derwaarts heen te wijzen. In een ander opzigt, dat, namelijk, van de eigenlijke waarde dezes Boeks, als een *geheel* beſchouwd, verſchillen wij, echter, zoo zeer van den Letteroefenaar, dat wij ons verpligt achten ons gevoelen daaromtrent nader en duidelijk te verklaren en met bewijzen, uit het Werk zelve genomen, te bevestigen. Namelijk, in de *Letteroefeningen*, bl. 21, lezen wij:

„ dat

„ dat het Werk uit eenigzins ongelijkflachtige deelen is te zamen gefteld, en de Schrijver fchijnt „ het zelf gevoeld te hebben, daar hij zegt: *dat* „ *zijne verhandeling geen fraai opgefteld gefchrift* „ *is*, bl. 465. Maar," voegt er de Letteroefenaar bij, „ dit beneemt niets aan de *waarde van het* „ *geheel*." — Hoe een geheel, dat uit ongelijkflachtige deelen is zamen gefteld, evenwel een *goed* geheel kan wezen, is ons onverklaarbaar; en *goed* moet het toch zijn, zal het van zijne *volle waarde* door die ongelijkflachtigheid der beftanddeelen niets verloren hebben. Evenwel vereenigen wij ons wederom gaarne met hetgene vervolgens, op dezelfde bladzijde, tot lof dezes Werks gemeld wordt, mits men zulks *niet* op het *geheel*, maar op verfchillende, hier en daar verfpreide *gedeelten*, vooral in het eerste Hoofdftuk, en, wil men, zelfs volkomen op het laatste Hoofdftuk, toepasfe.

Naar onze fchatting dan is het Werk van den Hoogleeraar DE GELDER een onregelmatig en zelfs gebrekkig geheel, dat nogtans overal met zeer veel ware en nuttige aanmerkingen en redeneringen doorweven is. Zoo lang de Schrijver zich alleen bij de wis- en natuurkundige wetenfchappen ophoudt, zijn zijne redeneringen fcherpzinnig en juist, zijne woorden gepast, en zijn ftijl houdt eenen vasten en regelmatigen gang; kortom, men erkent aldaar gereedelijk en doorgaans den Meester in zijn vak. Dan alleen, zoo als wij reeds aangemerkt hebben, wanneer hij door zijn veelomvattend ontwerp als gedrongen wordt om buiten het gebied der wis- en natuurkunde in het bovenzinnelijke als rond te tasten, dan zijn zijne *metaphysische* en *psychologische* woorden, bepalingen en redeneringen, meestal onjuist, niet pasfend en onvoldoende; en de gang des ftijls onvast en wankelend. Het boek komt ons, ook daarom, voor, zonder een vast beraamd en van te voren in al zijne deelen wel doordacht ontwerp, met eenige overijling gefchreven, en, waarfchijnlijk, reeds onder het zamen ftellen, gedrukt te zijn.

zijn. Dit oordeel is nu zekerlijk niet vleijend voor den Schrijver; maar deze vergeve het ons, dat wij meenen hetzelve een waarachtig oordeel te wezen, hetwelk wij aan de waarheid, aan het belang der wetenschappen en aan onze Lezers schuldig zijn. En in allen gevalle, het is slechts het oordeel van éénen enkelen, die nogtans over de wetenschappen en derzelver onderling subjectief verband veel gelezen, en, gedurende ruim eene halve eeuw, nog veel meer daarover nagedacht heeft. En hij mag er ook naar waarheid bijvoegen, dat hij het tegenwoordige Werk van den Hoogleeraar niet slechts gelezen en herlezen, maar met ingespannen aandacht bestudeerd, daaruit veel opgeteekend, en zijne eigen aanmerkingen daarbij gevoegd heeft. Het oordeel des Letteroefenaars is den Schrijver gunstiger, en daar deze vooral het laatste *betoog* (zoo als hij het noemt) in het IIIde Hoofdstuk, van bl. 252—267, hoogelijk roemt, en wij verpligt zijn, ons gegeven oordeel over dit Werk met bewijzen te staven, zoo willen wij het tweede gedeelte van dat Hoofdstuk, van bl. 225—267, met alle ons mogelijke getrouwheid in zulk een bekrompen bestek, kortelijk voor onze Lezers afschetsen, en onze meest noodzakelijke aanmerkingen daarbij tusschen [ ] invoegen.

Het bedoelde Hoofdstuk heeft tot opschrift: *Algemeen overzigt van het verband en den zamenhang der menschelijke Wetenschappen*, en op bl. 225 komt de Schrijver tot de beantwoording der vraag: „*Hebben de zedelijke Wetenschappen met de natuurlijke ook zulk een onafscheidelijk verband, als wij gezien hebben, dat er tusschen de natuurlijke bestaat?*" [Over het onderling verband der natuurlijke wetenschappen (zoo als de Hoogleeraar dezelve noemt) had hij in het eerste gedeelte van dit Hoofdstuk gehandeld] — „Zedelijke wetenschappen zijn al die kundigheden, welke ons met onzen toestand en onze betrekking in deze wereld bekend maken;" [Is dit juist, en past deze bepaling niet even goed en zelfs beter op de natuurlijke wetenschappen? Of wat is anders *deze* wereld?] „alsmede met de verplig-

pligtingen, welke daaruit jegens God, onze medemenschen en ons zelven ontstaan. Tot de verkrijging van deze wetenschappen worden wij vatbaar gemaakt door het licht der rede, door hetwelk wij ook in het bezit der natuurlijke gesteld worden. De zekerheid en meerdere volkomenheid der zedelijke wetenschappen gaat met die der natuurlijke hand aan hand gepaard. Zelfs de onbeschaafdste natiën erkennen het bestaan van God en de onsterfelijkheid der ziel; zij worden tot die erkentenis gebragt door het inwendig gevoel hunner rede. Die kennis leeren zij, vooral, uit de aandachtige beschouwing der natuur; en die kennis is ongetwijfeld de voornaamste grondslag van alle zedelijke wetenschappen, bl. 231 en 232." [Wat is hier *erkentenis* in onderscheiding van *kennis*; of hebben deze beide woorden hier ééne en dezelfde beteekenis? En ontspruit dan deze kennis of erkentenis *oorspronkelijk* uit het *inwendig gevoel der rede zelve*, of moet zij in dezelve eerst *van buiten ingebragt* worden door eene aandachtige beschouwing der natuur? In het eerste geval ligt het geloof in God en in de onsterfelijkheid, deze grondslag (liever het principium, de kiem) van alle zedelijke wetenschappen *in* ons; het geloof is ons natuurlijk, als menschen, *eigen*: in het tweede geval zijn wij *van nature ongeloovigen*, zoo lang tot dat eene aandachtige beschouwing der natuur het zaad, de kiem des geloofs van *buiten* in ons *legt* en ons eerst vatbaar maakt om te *kunnen* gelooven; doch *zulk eene beschouwing* is aan de wilde volken gansch niet eigen.] „ Of men, door grooter vorderingen in de natuurkunde te maken, sterker van deze grondwaarheden zou overtuigd worden, durft de Schrijver zoo zeer niet bepalen, maar men zal echter uit dezelve meer gronden verkrijgen, en de denkbeelden, die onbeschaafde menschen zich van het Opperwezen vormen, zullen door dezelve meer en meer worden opgehelderd. bl. 232." [Indien de kiem des geloofs oorspronkelijk in ons ligt, hebben wij geen meer gronden noodig, want wat in ons wezen van nature oorspronkelijk is, is ook on-

onuitroeibaar: men zorge dan slechts dat goede zaad in ons, het zij door valsche verblindende redeneringen des verstands, het zij door verwoesting onzer zedelijkheid niet te verstikken; maar men kweeke en koestere hetzelve in tegendeel, als het beste en dierbaarste, dat wij van God ontvangen hebben, door te trachten gestadig toe te nemen in verstandsverlichting en heiligheid, en dan moet iedere vordering in de natuurkunde ter versterking en verlevendiging van ons geloof medewerken; dit zelfde moet ook plaats hebben, indien ons geloof *uit* de natuur *in* ons gekomen is, of de natuur zou zich zelve tegenspreken en haar eigen werk verwoesten.] „De bestrijders dier grondwaarheden ontleenden hunne leerstellingen slechts *in schijn* uit de studie der natuur. bl. 232. De studie der natuur bevat de eenige ware en krachtige hulpmiddelen in zich, om de onkundigen van de dwalingen dezer zoogenoemde wijsgeeren te overtuigen; zoodat, indien die studie al eens aanleiding tot die dwalingen had kunnen geven, zij zelve ook alleen de krachtigste hulpmiddelen daartegen in zich bevat. Want 1.) de stof is, op zich zelve werkeloos; 2.) in de zware ligchamen bestaat eene aantrekking van de deelen, door welke zij tot een ligchaam worden vereenigd; 3.) uit de scheikunde blijkt, dat er in de deeltjes der eerste grondstoffen bijzondere krachten bestaan, welke wij verwantschap noemen; 4.) wij zien, dat het zaad der planten, gezaaid zijnde, nieuwe planten van denzelfden vorm, eigenschappen en hoedanigheden, als die, waarvan het zaad genomen is, voortbrengt; 5.) zoo brengen ook in het dierenrijk dieren van dezelfde soort huns gelijken voort. Dit alles wordt veroorzaakt door krachten, die in de bestanddeelen der ligchamen gelegd zijn. Wij weten echter niet *hoe* die krachten in dezelve gekomen zijn; maar wel, dat zij geen noodzakelijk gevolg van het wezen der stof zijn, zoo min als de stof zelve een noodzakelijk bestaan heeft. „*De ruimte en de tijd, of de duurzaamheid, hebben een noodzakelijk bestaan.*" bl. 233—235. [Dan moeten *ruimte en tijd* zel-

zelven God wezen; want *God alleen* heeft een *noodzakelijk* bestaan; of indien God *in* ruimte en tijd bestaat, dan behoort uitgebreidheid en verandering van toestand ook tot zijn wezen; met één woord, dan *is* Hij *niet God.* Zonder uitgebreidheid en verandering is immers geene ruimte en tijd denkbaar. — Maar ruimte en tijd hebben niet alleen op zich zelven geen *noodzakelijk* bestaan, maar zij hebben zelfs in het geheel *geen* bestaan, dan alleen *in onze zinnelijke aanschouwing*, waarvan zij de ledige vormen zijn, waarin wij alle onze gewaarwordingen tot voorstellingen verzinnelijken.] „Die krachten werken naar wetten, die even min een noodzakelijk gevolg van kracht zijn, als de kracht zelve zulks van de stoffe is. Het eene verschijnsel volgt door middel van die bestaande wetten uit het andere; maar op zulk eene wijze kan het bestaan niet worden verklaard. Stof, kracht en wetten hebben derhalve haren oorsprong buiten de natuur. Zij is dus haar aanzijn aan een Wezen buiten haar verschuldigd." [Naar deze redenering is dan ons geloof in God, op zijn hoogst genomen, niets meer dan eene noodzakelijke onderstelling. Wij *onderstellen* dan het bestaan van iets, dat wij niet kennen, om het bestaan van iets anders, dat wij wel kennen, en hoe langer hoe meer kunnen leeren kennen, te verklaren. Maar wat drijft en noodzaakt ons toch om den grond des bestaans van alles, met zoo veel inspanning en aanhoudendheid op te sporen? Is het eene zinnelijke of eene zedelijke behoefte, die ons daartoe dwingt; en indien de laatste, waarom zoeken wij dan de bewijzen voor ons geloof in de zinnelijke natuur?] „Dit Wezen moet een oneindig verstand, diepe wijsheid, en eene voor ons onbegrijpelijke magt bezitten, bl. 239 en volgg. Dit alles doet overtuigend zien, dat er buiten en eerder dan de natuur een Schepper bestond, en eens eene schepping plaats vond." [Aldus worden wij ten minste door onze zinnelijkheid genoodzaakt ons den Schepper en zijne schepping zinnelijk *voor te stellen;* maar dit is ook niets meer dan eene

zinnelijke voorstelling. *God is* (ook als Schepper) *groot, en wij begrijpen Hem niet;* zegt reeds BILDAD in het boek JOB.] „ Het is alles ook een blijk van des Scheppers uitgedrukten wil om alles in stand te houden. In de bewegingen van ons planeetstelsel zien wij, nog duidelijker dan op aarde, orde en standvastigheid heerschen, bl. 244 en volgg. Wij weten uit de natuur en rede niets meer dan dat dit [hoogste] Wezen bestaat." [Dus ligt of het *principium*, of de basis, of mogelijk wel beide (want deze zijn in de ziel van den *Recensent* verschillende begrippen) van het geloof in God *en* in de natuur *en* in de rede] „ De Schepping is het eerste wonderwerk, waarin zich onze gedachten verliezen. En hoe zoudt gij ook den Schepper en de wijze hoe Hij geschapen heeft, kunnen doorgronden! Gij kunt niet eens de millioenen zonnewerelden tellen, en het meeste, dat gij in de natuur, zelfs onder uwe oogen ziet plaats hebben, zal u onbegrijpelijk blijven. Zeg mij eens, hoe begrijpt gij, dat, op den klaren dag, het licht van alle punten der verlichte voorwerpen, met onbegrijpelijke snelheid, in het ronde verspreid wordt, zonder dat de regtlijnige beweging, in die millioenen van rigtingen, ergens gehinderd of vertraagd wordt? Met het toenemen onzer kundigheden vermenigvuldigt ook tevens het aantal der voor ons onverklaarbare zaken. En gij zoudt met uwe gedachten in het bovenzinnelijke willen indringen! Waarlijk, die dingen liggen buiten den kring van ons denk- en kenvermogen." bl. 252. [Uitnemend schoon gezegd, en wat het laatste betreft, volkomen waar. Alle bovenzinnelijke dingen, die wij ons als werkelijk bestaande moeten denken, zijn geene voorwerpen van ons *kennen*, maar van *gelooven;* maar waarom zoekt men dan den grond des geloofs in de zinnelijke wereld der verschijnselen, en niet in de bovenzinnelijke van het eeuwig onveranderlijke ZIJN?] „ Wat is toch de ziel? Ligtelijk zien wij in, dat zij geene van de hoedanigheden der stoffelijke zelfstandigheden bezit. Alles, wat wij in de na-

tuur waarnemen, het leven van dieren en planten niet uitgezonderd, is geheel werktuigelijk." [Is dit wel zoo? en waaruit weet men dat?] „De ziel beschouwt zelfs haar ligchaam als buiten haar eigen ik bestaande; zij kent zich zelve door het bewustzijn van haar eigen werkzaamheid: zij is dus in haar wezen en werkzaamheid geheel wat anders dan het ligchaam. Zij kan niet stoffelijk zijn: zij is dus onstoffelijk," bl. 253—261. [Dit is dan wederom, op zijn best genomen, toch maar eene noodzakelijke onderstelling om ons verstand te hulp te komen; geen volstrekt bewijs.] „Dat het ligchaam ook op de ziel werkt bewijst niets tegen de onsterfelijkheid der laatste. De Materialist moet bewijzen, dat de stof denken kan, en daar en boven, dat zij alleen denken kan. Dit kan hij niet, en derhalve, de ziel is onstoffelijk en daarom ook onsterfelijk." bl. 262—266.

Wij hebben gepoogd den hoofdzakelijken inhoud en het redenbeloop des Hoogleeraars in dit Hoofdstuk, met alle mogelijke getrouwheid, in zoo verre als ons zeer bepaald bestek maar eenigzins gedogen wilde, aan onze Lezers, meestal met deszelfs eigen woorden, mede te deelen. Wij hebben onze aanmerkingen daar tusschen ingevoegd en ieder kan uit dezelve zien, dat *Recensent* in vele opzigten, ook ten aanzien van het verband der Wetenschappen, van den geleerden DE GELDER verschilt. Hij acht zich dus ook gehouden de bron aan te wijzen, waaruit dit verschil van gedachten bij hem voorkomt, en daardoor den grond van al zijne aanmerkingen bloot te leggen. Echter kan hij ook hier niet meer dan even aanstippen.

Recensent houdt, namelijk, het *geloof in God en in onze verantwoordelijkheid aan Hem*, voor een, in het binnenste heiligdom onzer ziele, in onze zedelijke bewustheid van ons zelven oorspronkelijk en onuitroeibaar beginsel. Wij worden onmiddellijk, in onze zedelijke bewustheid van ons zelven, het bovenzinnelijke ZIJN, wij worden den *Geest*, wij worden *God* gewaar, zoo menigmaal als wij de zedewet,

de wet des geestes en der vrijheid, de wet van God, in ons gewaar worden. Wij worden gewaar, dat wij *in* God en *afhankelijk van* God bestaan. *In* en *door* Hem *zijn* wij. *Het* IS *zoo*, *want het* MOET *zoo zijn* is het criterium en de basis dezer grondwaarheid, zoo als van alle waarheid; en dus is ons geloof aan God en aan onze verantwoordelijkheid op de onfeilbaarste waarheid, eigene ervaring van elk onzer in zich zelven, gegrond. Maar dit geloof is niet enkel een theoretisch geloof, een enkel *voor waar houden*; neen, het is vooral een *praktisch geloof*, een geloof, dat *uit zich zelve*, als beginsel of *principium*, en zelfs zonder dat wij eigenlijk daar aan denken, ons aanzet, om, door gedachten en daden te pogen ons zelven *inwendig* te veredelen en onzen uitwendigen toestand te verbeteren. Zulk een praktisch geloof, hoewel, door den val des menschdoms, niet op zulk eenen onfeilbaren grondslag berustende, is ook datgene, wat wij, in het dagelijksch leven, de goede trouw, het crediet, enz. noemen. Door hetzelve gelooft en vertrouwt men dagelijks andere menschen, welke men eigenlijk *niet*, of althans weinig kent. Het is de onderlinge band, die geest aan geest, en in zoo verre de mensch geestelijk is, mensch aan mensch verbindt; wierd deze band geheel verbroken, de aarde zou welhaast uitgemoord, en het menschdom van dezelve verdelgd wezen. — Verder. Dit praktisch geloof in God en in onze verantwoordelijkheid aan Hem is dus ook, naar ons inzien, het bovenzinnelijk en eenig ware beginsel, de bron, waaruit alle wetenschap en kunst voortvloeit. De mensch kan zich zelven inwendig niet veredelen, en zijne zedelijke gewaarwording van het bovenzinnelijke niet verlevendigen, zonder kennis, dat is, zonder de wet des geestes en der vrijheid, door zijn eigen leven in de natuur, als geestelijk en natuurwezen tevens, te vertegenwoordigen en over te brengen. Maar *als natuurwezen* leeft de mensch in een' toestand van gebondenheid *aan* en *in* de natuur, die zelf aan noodzakelijke en onveranderlijke wetten gebonden is, *buiten* het rijk der geestelijke vrij-

vrijheid. Het is de zinnelijkheid alleen, waardoor hij zich datgene, wat hij of *in* zich of *buiten* zich gewaar wordt, aanſchouwelijk kan vertegenwoordigen. Met andere woorden: zal hij zich het *ſubjectief ware*, dat hij *inwendig* gevoelt, als *objective waarheid*, en dus ook buiten hem beſtaande, kunnen voorſtellen, om hetzelve te leeren kennen, hij moet het verzinnelijken, dat is, den geest in de natuur overbrengen. Zoo lang als hij zich met voorwerpen, die enkel in de natuur en zinnenwereld beſtaan, als verſchijnſelen, bezig houdt, kan hij dezelve, als *voorwerpen* buiten zich, meten, wegen tellen en onderling met elkander, en met zijne voorſtellingen of denkbeelden van dezelve vergelijken, en alzoo geraken tot eene aanſchouwelijke en zekere wetenſchap van het *natuurlijk* en *zinnelijk ware*. Maar zoodra wij de bovennatuurlijke wereld, welke wij inwendig door den geest *in* ons gewaar worden, eigenlijk wetenſchappelijk pogen te leeren kennen, en ons, ten dien einde, dezelve, objectief, als buiten ons beſtaande voorwerpen, door de zinnelijkheid in tijd en ruimte voorſtellen, dan houdt alle vergelijking tusſchen onze zinnelijke voorſtellingen en die bovenzinnelijke voorwerpen *zelven* ganſchelijk op. Wij kunnen de laatſte niet wegen, meten of tellen. Wij leven ook in dit opzigt hier door geloof en niet door aanſchouwen. Maar wij kunnen onze zinnelijke voorſtellingen van het bovenzinnelijke, op zich zelven, nogtans wel, door de toepasſing eener gezonde redeneerkunde op die voorſtellingen, als voorwerpen, meten, wegen, tellen en onderling, zoo met elkander als met onze inwendige gewaarwordingen van de zedewet, van geest en God in ons, vergelijken; en indien wij daarbij, in reinheid des harten de geboden der zedewet met ootmoed en liefde vervullen, dan kunnen wij, als door eene zinnelijke aanſchouwing der *beelden van het onzienlijke*, ook meer vorderen en ten deele geraken tot eene wetenſchappelijke kennis van het *zedelijk* en *bovenzinnelijk ware*. Eindelijk, indien wij dit bovenzinnelijk ware, in de voorſtelling van het natuur-

tuurlijk ware, vereenvigt denken, dan ontstaat daaruit de wetenschap van het verhevene en schoone, of van het *aestetisch ware*, hetwelk wij in de geheele natuur bewonderen en in alle kunstgewrochten verlangen te zien en te gevoelen.

Op deze wijze stelt zich de *Recensent* de bron der wetenschappen in het bovenzinnelijk geloof aan God voor, en hij meent hierin overeen te komen met SALOMO, die reeds voor meer dan twee duizend jaren de vreeze des HEEREN het beginsel van alle wijsheid noemde. Ook vleit hij zich den oorsprong der drie Hoofdtakken, waarin zich de moederstam van het menschelijk kenvermogen, subjectief, al aanstonds bij den wortel verdeelt, vrij duidelijk te hebben aangestipt. Veel, zeer veel zouden wij hier nog kunnen bijvoegen, en, om het hoog belang der zake, wenschen bij te voegen, maar onze bepaalde ruimte gedoogt het niet.

Schoonheden en Merkwaardige Tafereelen uit de Nederlandsche Geschiedenis, *door* P. G. WITSEN GEYSBEEK *en* G. ENGELBERTS GERRITS, *Met Platen. Te* Amsterdam, *bij* G. Portielje. In gr. 8vo. Iste Deel, 1825, 348 bladz. IIde Deel, 1826, 381 bladz. De prijs der beide Deelen is *f* 9.90.

Ons Vaderland is een belangrijk plekje gronds, door volharding, nijverheid en vlijt, aan de wateren onttrokken; belangrijk door deszelfs ligging en aardrijkskundige gesteldheid; belangrijk nog door deszelfs vroegere en latere bewoners; ten Oosten, door het Duitsche Rijk, ten Westen door Frankrijk begrensd, ligt het tegen over *Brittanje*, aan den mond van het Kanaal, de Noord- en nabij de Baltische zee, en alzoo als een middelpunt tusschen de handeldrijvende volken van *Europa;* daarbij doorsneden met bevaarbare stroomen, die hare wateren van de zui-

zuidelijke Europesche gewesten langs belangrijke rivieren, welke zij opnemen, door hetzelve voeren, en wier monden, zich in de zee uitstortende, als gereed staan om de voortbrengselen van grond en nijverheid uit alle oorden der wereld te ontvangen, en ze tot alle natiën van *Duitschland* over te brengen. Deszelfs bewoners zijn dus eigenaardig tot een handeldrijvend en zeevarend volk bestemd, en hebben van de vroegste tijden af, als zoodanig uitgemunt. Dat volk nogtans was mede, vroeg en laat kloek ten strijde, en, boven anderen, wijs in staatsbeleid, zoodat CAESAR de zuidelijke bewoners van het tegenwoordig *Nederland*, reeds voor de dapperste hunner tijdgenooten in beschaafdheid, hield, en TACITUS de noordelijke, niet alleen als daarin uitmuntende, maar ook als bijzonder wijs roemde, om zich aan orde en beraad te houden, en naar den tijd te voegen. Die voortreffelijke deugden bleven *Nederlands* volk bij in de onderscheidene tijdvakken der latere geschiedenis, wanneer het in staatkundige aanraking kwam met al de volken van *Europa*, en op het groot tooneel der wereld, als eene zelfstandige vrije Natie verscheen, na eenen kampstrijd van tachtig jaren, waarvan men te vergeefs eenig voorbeeld in de geschiedrollen zoude willen opzoeken, en de zoo bewonderde pogingen der Grieken sedert nu zeven jaren ons slechts een flaauw denkbeeld geven kunnen.

Geen wonder dan, dat de geschiedenis van zulk een volk schoonheden en tafereelen oplevert, die mannen, welke zich bij onderscheiding aan de beoefening der geschiedenis van hun Vaderland hebben toegewijd, uitlokten om dezelve uit te kippen en den *Nederlandschen* Lezer tot nut en vermaak aan te bieden.

Het nut ligt wel, algemeen, in den aard der stoffe, maar niemand zal ontkennen, dat hetzelve door de keuze, de rangschikking en de voordragt, vooral in Werken van deze natuur, merkelijk kan vermeerderd of verminderd worden.

Door de aaneengeschakelde orde, waarin deze Tafe-

ſereelen voorgeſteld worden, verkrijgt het Werk nog het voordeel van eene allerbelangrijkſte verkorte Vaderlandſche Geſchiedenis op te leveren, waarin men tijdordelijk tot de gewigtigſte gebeurtenisſen gelijdelijk gevoerd wordt; zoodat men kern en voedſel oogst, die men bij ſchrale chronieke Werkjes mist, en de hoofdgebeurtenisſen zich ſcherp in het geheugen prenten, niet blootelijk als daadzaken, maar als uitkomſten van oordeelkundig beknoptelijk ontvouwde oorzaken; hetgeen bij eene algemeene bekorting der groote geſchiedrollen het geval niet wezen kan.

Bondig hebben de Heeren WITSEN GEYSBEEK en G. ENGELBERTS hunne wijze van behandeling in een gepast Voorberigt geregtvaardigd. Wij verwijzen den Lezer tot hetzelve, en hij zal bij de lezing van het Werk bevinden, dat het niet alleen dien overeenkomſtig geſchied en bearbeid is; maar ook allezins beantwoordt aan het oogmerk der Schrijvers, in der tijd bij de aankondiging vermeld geweest, en hetwelk zij ons ten ſlotte van het Voorberigt met deze woorden herinneren:

„ Het doel der openlijke tentoonſtelling onzer
„ tafereelen is onzen tijdgenooten en der nakome-
„ lingſchap achting en dankbaarheid in te boeze-
„ men jegens het edel voorgeſlacht, hetwelk onzen
„ vaderlandſchen bodem aan het geweld der golven
„ en der tirannij ontrukt en ten koste van hun
„ bloed tot den zetel van welvaart en geluk ver-
„ heven heeft, en het hart van elken regtſchapen
„ Nederlander te vervullen met liefde en gehecht-
„ heid aan dien grond, waarin het gebeente zijner
„ vaderen ten grondſlag verſtrekt van den tempel
„ der vrijheid. De *ſtrekking* van dit werk kan
„ dienvolgens niet anders zijn, dan de bevordering
„ van die uitſtekende burgerlijke, zedelijke en huis-
„ ſelijke deugden, vaderlandsliefde en vrijheids-
„ zucht, gehoorzaamheid aan de wetten en eerbied
„ voor derzelver handhavers, godsdienſtigheid, nij-
„ verheid, eerlijkheid en goede trouw, die de
„ Nederlandſche natie door alle gunſtige en on-

gun-

„ gunstige tijden heen zoo voordeelig van andere „ volken onderscheiden hebben."

Aan de bevordering van dat heilzaam doel schrijven wij de *pittoreske* wijze toe, waarop zij, wat de zeden der eerste bewoners dezer landen betreft, in het eerste Deel, hier en daar, zoo uitnemend geschilderd hebben. Wij halen slechts een voorbeeld aan: *de opvoeding der kinderen* (bl. 15). Al wat er van gezegd wordt is geschiedkundig waar: of echter, zedekundig, de beginselen wel zoo edel en verheven geweest zijn, als de goede bedoelingen der schrijvers ze ten toon stellen, mag men in twijfel trekken. Wij gelooven, b. v., wel, dat de Bataafsche vader en moeder nimmer over de opvoeding van hun kind in tegenspraak waren, maar twijfelen zeer, of zij er wel veelmaals over spraken, zoo komt ons mede de opstand van CLAUDIUS CIVILIS met vaderlandsche pen fiks geschilderd voor; hoezeer wij bekennen moeten, dat ons de vergelijking (bl. 30): „ het was alsof NAPOLEON reeds vóór twintig eeuwen hier te lande regeerde," bij de eerste lezing eenen onaangenamen indruk gegeven heeft. Wat toch was in dat tijdperk het eiland der Batavieren, waarvan de schrijvers, bl. 49, (ongeveer 650 jaren later) zeggen: „ het land kreeg, door het ontginnen van onbebouwde gronden, welke men den monniken afstond, een geheel ander aanzien; en in deze woeste streken, alwaar vervolgens *hutten*, boerderijen, huizen en kasteelen werden aangebouwd, ontstonden bloeijende dorpen en welvarende steden? Wat was het ook, uit een staatkundig oogpunt beschouwd, tegenover het Romeinsche Rijk?" Juister misschien zoude men hebben mogen zeggen: „ Het was, kort af, al de ondragelijke onderdrukking, welke het stelsel aankleefde, dat de Romeinen overal, tegen hunne zoogenaamde, meerder of minder beschaafde, bondgenooten uitoefenden, en NAPOLEON, twintig eeuwen later, tegen hoogst beschaafde en verlichte volken, waaronder wij ons thans rekenen mogen, ook hier te lan-

lande lomp *despotiek* zocht te doen ſtand grijpen."

Dit eerſte deel willen de ſchrijvers, bij hun voorberigt, ſlechts als eene inleiding beſchouwd hebben tot de eigenlijke geſchiedenis van ons vaderland, die eerst met KAREL V. eenig gewigt bekomt, en met wiens regering zij het tweede deel aanvangen. Het is echter verre van onbelangrijk, wat toch kan bij voorbeeld, belangrijker zijn, dan de uitmuntende karakterſchets, welke de ſchrijvers van 's Heilands Goddelijke leer geven, en het heerlijk tafereel, hoe zij hier te lande werd ingevoerd (bl. 46—58)? — Wat aangenamer dan de ſchoone ſchilderij, die men ons (bl. 245—248), na het treffend voorſtellen van den jammernacht der middeleeuwen, zoo geſchiedkundig juist, als innemend aanbiedt van het opdagen der eerſte ſchemering van het glansrijk licht der drukpers aan onzen vaderlandſchen horizont? — — Wat gevoeliger tot het vaderland• vrijheid minnend en regtſchapen getrouwe Nederlandſche hart ſpreken, dan de roerende zielverheffende taal, waarmede de Staten van *Braband* (bl. 343) den keizer MAXIMILIAAN verzoeken om de voogdijſchap over den zevenjarigen KAREL V. op zich te nemen? —

Ook vinden wij, als heldenſterren en allerzeldzaamſte voorbeelden van ridder- en krijgsmakkerstrouw, bl. 143, eenen WILLEM VAN HAAMSTEDE, 236, eenen BEILING, 317, eenen SCHAFFELAAR voorgeſteld.

Innemend, eindelijk, om ons te bepalen, vinden wij den overgang tot het tweede deel, na den afſtand van de regering door MAXIMILIAAN aan zijnen vijftienjarigen kleinzoon KAREL V, met wien dat deel begint.

Eenige min of meer zinſtorende drukfeilen mogen wij in dit eerſte opteekenen, als uitzonderingen, welke dies te meer het buitengemeen naauwkeurige doen uitkomen der correctie, die allezins aan den goeden ſtijl beantwoordt.

Bladz.

Bladz. 105, in de noot, *Rijk* (kwartier) *van Nijmegen*. Het *Rijk van Nijmegen* is niet hetzelfde wat later het kwartier van *Nijmegen* was. Het *Rijk van Nijmegen* (mede niet te vermengen met het *ſchependom van Nijmegen*) werd dus genoemd, als de dorpen, voormaals onder de ſtad en het Keizerlijk hof van *Aken* behoorende, het *Rijk van Aken* genoemd werden. Het ſtond onder zijnen Burggraaf en zijne Rigteren, telde zestien dorpen, en maakte in het vervolg één der zoogenaamde vier Boven-Ambten uit van het kwartier van *Nijmegen*. Het *kwartier van Nijmegen* was zaamgeſteld uit de ſteden *Nijmegen*, *Thiel* en *Bommel*, met al de onderſcheidene grondgebieden onder dezelven, in het ſtaatkundige, reſpectivelijk resſorterende.

Bl. 125, r. 10 van b. wilde doen opdragen de voogdij (van) JAN VAN AVENNES (*aan*).

Bl. 197 vervolg der noot van bl 196, r. 10. verkocht door (*voor*).

Bl. 254 r. 1, vierden gemaal (derden).

Bl. 345. r. 1. *Gelderlan* (*Gelderland*); r. 8. v. o. aan zich (zich aan).

In het geheele tweede deel zijn daartegen ſlechts weinige nietsbeduidende drukfeilen te vinden, hetgeen ten goede, opzigtelijk de correctie, getuigt. Het eindigt met de bevrediging van Gent, en wie eenigzins met de geſchiedenis van ons vaderland bekend is, zal zich ligtelijk een denkbeeld vormen kunnen, welke ſchoonheden en heerlijke tafereelen het moet opleveren. Onbevooroordeeld, onpartijdig juist zal men, naar ons oordeel, hier de voorſtelling aantreffen van den aanvang en voortgang der hervorming en van de beroerten in de Nederlanden, alles voorgedragen bij gelijdelijke overgangen, door het invlechten der gelijktijdige Europeſche gebeurtenisſen, daarmede in betrekking ſtaande; zoodat

dat men, b. v., ROBERTSONS voortreffelijke geschiedenis van KAREL V., als in een verkort tafereel allerbelangrijkst aantreft.

Wij wenschen, dat de ondernemers verder voorspoedig in hunnen arbeid mogen voortgaan, en er rijkelijk vruchten van inoogsten, door de voorouderlijke deugden hoe langs zoo meer te doen herleven en veld winnen, waartoe het werk allezins geschikt is, en met volle ruimte kan aanbevolen worden.

DE RECENSENT,

OOK

DER RECENSENTEN.

De Protestant en de Roomsch-Katholijke zich vereenigende in de Kerk van CHRISTUS. *Door* J. C. A. SANDER. *Te* Haarlem, *bij* de Erven François Bohn, 1826. In gr. 8vo. 218 bladz. De prijs is *f* 1.80.

Ten gevolge van het Geschrift van den Pastoor DE LA FOREST, te *Lyon*, getiteld: *Manier van onderwijs, om de Protestanten tot de R. K. Kerk terug te brengen, en de R. Katholijken in hun geloof te bevestigen*, verschijnt het boven genoemde Werk van den Eerw. SANDER. Hij stelt zich daarbij ten oogmerk, niet zoo zeer den Pastoor van *Lyon* te wederleggen, als wel, om, zonder omslag van geleerdheid, in eenige stalen aan te toonen, *hoe* zulke Pastoors, als de Heer DE LA FOREST, c. s. onderwijzen: „ terwijl," — zegt S. in zijn Voorberigt, „ eigenlijk de hoofdbedoeling zijn zou, om, daar toch de Protestanten nimmer *in massa* Roomsch, en de Roomschen *in massa* nimmer Protestanten zullen worden, te doen gevoelen, dat het eene zoo min als het andere noodig is, mits beiden het booze uit hun midden wegdoen, en *Christenen* worden, — dat zij in waarheid niet zijn, zoo lang zij beginselen voorstaan en beoefenen, die tegen de duidelijke strekking van het Christendom aanloopen. Het komt dus alles daarop aan, wat er wegvallen moet, om de tegenwoordige Roomsche Kerk in de echt Christelijke Kerk te hervormen; en dit gevonden zijnde, is het duidelijk, dat de Roomsche, dit berispelijke volhoudende, zich te onregt dien eerwaardigen naam toeëigent."

O Dus

Dus is ons door den Eerw. Schrijver het oogpunt aangewezen, waaruit wij zijn Stuk te beschouwen hebben. Het is in den vorm van gesprekken tusschen eenen Katholijk en Protestantschen Leeraar voorgedragen en bevat er twintig onder de volgende opschriften, van welke sommigen zeer vreemd luiden: 1. *Over de vaardigheid in het bekeeren tot de Roomsche Kerk*, bl. 1—5. 2. *Er is ook onschuldige dwaling. Een mensch moet eerlijk onderzoeken; maar kan niet gelooven, wat hij wil of moet*, bl. 6—16. 3. *Die leelijke Drukkunst! — Zij brengt zoo aan den dag hetgeen de menschen niet weten moesten. — Die leelijke gedrukte Kerkelijke Geschiedenis*, bl. 16—25. 4. *Over de kerk en de steenrots, waarop zij staat*, bl. 25—38. 5. *Over geloof en ketterij ten tijde der Apostelen. — De Roomsche mag zijn verstand zoo lang gebruiken, tot dat de kerk het verder denken verbiedt. — Over geloofsgezag en pratende poppen*, bl. 38—48. 6. *Drie Pauzen te gelijk! — Zou* JEZUS *het zoo gemeend hebben? — Hoe komt men aan den geest?* bl. 48—55. 7. *De boom moet aan de vruchten gekend worden. — Men kijke een weinig toe, en men zal zien, dat de leer aangaande het gezag der Roomsche Kerk op eenen zandgrond. — neen! — op volstrekt* GEENEN *grond rust*, bl. 56—63. — 8. *Wanneer de menschen niet lezen, kan men er mede doen, wat men wil. — Dit weet de Roomsche Kerk ook wel*, bl. 63—76. 9. *Over de pligt, om te bekeeren, en de wijze, waarop de Roomsche Kerk denzelven uitoefent*, bl. 76—81. 10. *Wanneer wij weten,* WAT ROOMSCHE KERK IS, *kunnen wij bepalen, of zij van* JEZUS *tijd afkomstig is. — Iets uit de geschiedenis tot een proefje*, bl. 81—93. 11. *Nog iets uit de geschiedenis, rakende kerkbestuur en plegtigheden*, bl. 93—102, 12. *Nog al iets uit de geschiedenis. — Ware er toch maar boeken-censuur! dan zouden de aanhalingen uit de geschiedenis wel achterwege blijven*, bl. 102—115. 13. *Zou de Roomsche Kerk wel zoo vast staan, als zij voorgeeft? — Wel te verstaan:* DE ROOMSCHE, — *De Katholijke is eeuwig: maar deze is de Roomsche*

niet,

niet, bl. 115—130. 14. WAAR *hadden de Hervormers het eigenlijk tegen? — Welke menschen waren zij? — In het voorbijgaan iets over de kunst van aanhalen*, bl. 131—144. 15. *Nog eenige aanhalingen, die leelijk voor de Hervorming* KLINKEN. — *Gelukkig, dat men zelf kan onderzoeken*, bl. 144-156. 16. *Zijn dan de leer en handelwijs der Protestanten onfeilbaar? — Zij gelooven aan overleveringen*, bl. 157-168. 17. *Kan men de duisterheid en onzekerheid der uitspraken des Bijbels ontkennen? — Hebben de Hervormers niet ook geloofsgezag uitgeoefend? — De leer der Roomsche Kerk aangaande het onvoldoende van den Bijbel leidt tot het deïsmus*, bl. 169—179. 18. *Opzettelijk en wiskunstig betoog, dat de Protestanten, eene geloofsbelijdenis hebben, die op oude overlevering rust*, bl. 179 189. 19. *Is dan in de Roomsche Kerk alles onzin?* bl. 189—197. 20. *De vrienden worden het eens, dat de Roomsche niet tot de Protestantsche en de Protestant niet tot de Roomsche Kerk behoeft over te gaan, maar dat beide partijen Christenen worden, en alzoo tot de ware* KATHOLIJKE *Kerk terug keeren moeten*, kl. 197-210.

Uit deze opgave der onderwerpen, die in het onderhavige Geschrift behandeld worden, ziet nu de Lezer, dat de Eerw. S. over zaken spreekt van groot belang, inzonderheid bij den tegenwoordigen kampstrijd tusschen roomsch en onroomsch, en waaromtrent het te wenschen ware, dat beide partijen zich helderder denkbeelden vormden. Wij kunnen dus niet anders, dan 's mans ontwerp goedkeuren, om daartoe het zijne bij te dragen. De vorm ook van gemeenzame gesprekken is zeer geschikt, omdat de behandelde onderwerpen in dier voege te beter onder het bereik der algemeene vatbaarheid gebragt worden. En wij kunnen over het geheel verklaren, dat S. zijne taak goed heeft bearbeid, en wij zijn Werk met genoegen gelezen hebben.

Bij het doorlezen evenwel van dit Geschrift hebben wij hier en daar eenige opmerkingen aangeteekend, die of *de zaken* of *de wijze van spreken* betreffen en welke wij hier gaarne den geachten Schrijver willen onder het oog brengen.

Bl. 9. zegt de Katholijk, dat, naar de leer zijner Kerk, alleen diegenen verdoemd zijn, welke niet dan eene vrijwillige en ſchuldige onwetendheid kunnen voorwenden. — Hierop antwoordt de Proteſtantſche Leeraar, dat, daar niemand ooit lust had, om verdoemd te worden, een ieder, die van de Katholijke Kerk afgeſcheiden blijft, niet wel anders kan, dan in gemoede overtuigd zijn, dat hij van dezelve mag afgeſcheiden blijven — en dat dus vrijwillige en ſchuldige onwetendheid eene tegenſtrijdigheid is, die bij geenen mensch kan beſtaan. — Maar, vragen wij, — maakt de Proteſtantſche Leeraar zich hier niet aan overijling ſchuldig? Leert niet de dagelijkſche ondervinding, dat er duizenden menſchen zijn, die uit zucht tot gemak, — onverſchilligheid, — gewinshalve, — en dus moedwillig, alle onderzoek in de zaak van de Godsdienst verwaarloozen, en even daarom, *door eigen ſchuld*, van de kennis der waarheid verwijderd blijven, of zoo zij die al uit kracht van geboorte, en opvoeding in het kerkgenootſchap, waar men het naast aan de zuivere leer van JEZUS en de Apostelen komt, hebben beleden, haar echter niet *bij eigene overtuiging* kennen?

Bl. 14. Schijnt het ons toe van den Proteſtantſchen Leeraar te algemeen en te onbepaald gezegd te zijn, dat men geene volſtrekte overeenſtemming verwachten of vorderen kan ten aanzien van waarheden, die niet binnen het bereik onzer zinnelijke gewaarwordingen liggen. — De Eerw. Schrijver denke eens aan de waarheden: er is een God, die God is een geest, in allen opzigte volmaakt, de mensch is een redelijk, zedelijk en onſterfelijk wezen; JEZUS, de zoon van MARIA, is door eene buitengewone werking van Gods kracht mensch geworden, eenmaal zullen er eene opſtanding der dooden en algemeen wereldgerigt plaats hebben, enz. enz.!

Bl. 24. zegt de Proteſtantſche Leeraar, dat duidelijk naar den geest des Nieuwen Verbonds, niemand op aarde den anderen in het godsdienstige *meester*, *vader* of *leeraar* mag noemen, omdat allen ſlechts éénen meester en éénen vader hebben, maar onderling

ling broeders zijn (*Matth.* XXIII: 8–10); en dat er geen tempel noch plegtigheden meer noodig zijn, maar allen *zonder onderſcheid van ſtand* in de geestelijke dienst Koningen en Priesters zijn kunnen (1 *Petr.* II: 5. *Openb.* I: 6. *Hand.* II: 17, 18.). Maar de Heer S. weet immers wel, dat, wat *Matth.* XXIII: 8–10 aangaat, JEZUS daar ſpreekt tot zijne Discipelen en Apostelen, en hun, als verkondigers zijner leer, voorhoudt, dat onder hen eeretitels verboden waren, wanneer zij der Christelijke liefde en broederlijke gelijkheid zouden nadeelig worden. (Verg. V. D. PALM, t. a. pl.) — En wat het tweede, betreft, door S. uit 1 *Petr.* II: 5. enz. afgeleid, *Rec.* verklaart eerlijk niet te kunnen inzien, dat in deze pl. zoo iets beweerd wordt. Werden dan niet door de Apostelen ſommigen bepaaldelijk tot leeraren verordend? — Kwamen niet ook in de vroegſte tijden de belijders van JEZUS, zoo dra de gelegenheid hun dit vergunde, tot uitoefening van hunne Godsdienst te zamen in huizen of bedeplaatſen, daartoe bijzonder ingerigt? En heeft niet JEZUS zelf twee plegtigheden tot duurzaam gebruik in zijne gemeente ingevoerd, den Doop en het Avondmaal, (Verg. het geſtelde door S. zelven, bl. 33.)

Bl. 35. lezen wij: „ de zuivere en onbevlekte Godsdienst bij God onzen Vader, — zegt JAKOBUS, — is deze: wezen en weduwen in hare bedruktheid te bezoeken en zich onbeſmet te bewaren van deze wereld. — Al wie, in de onderſcheidene wijzigingen, waartoe zijn leven en zijne betrekkingen hem brengen, dit doet, die is een Christen, een lid van JEZUS Kerk." — Zoo onbepaald dit hier ſtaat, is het zeker te algemeen gezegd. Immers is het niet hetzelfde, wat men geloove, en naar de leer van het Evangelie is toch het geloof aan JEZUS CHRISTUS, als den van God gezonden Heiland der wereld, het noodzakelijk beginſel der deugd, indien zij den naam van Christelijke deugd dragen zal.

Bl. 54. zegt de Proteſtantſche Leeraar: „ de oplegging der handen is niet noodig, om den H. Geest te ontvangen. Zij is een oud eerwaardig gebruik,

 om

om iets, dat bij uitsluiting in eenig opzigt tot de dienst van God verordend werd, af te zonderen en te heiligen. Onder het Oude Verbond werden ook zaken, als offeranden, enz. de handen opgelegd, maar die ontvingen daarmede den H. Geest niet. Daarentegen lezen wij, dat, bij de redevoering van PETRUS op den Pinksterdag, de H. Geest viel op allen, *die dat woord hoorden*; tot groote verwondering der geloovigen uit de Joden, zelfs op de Heidenen. Hieruit volgt, dat de H. Geest komt door ieder middel, waardoor het gemoed heilig gestemd wordt, en dat de oplegging der handen slechts een cermoniëel is, hetgeen, buiten die vatbaarheid des gemoeds, niets afdoet." — Dit lezende, dacht *Rec.* 1. of het van den Protestantschen Leeraar wel heusch gehandeld zij, zijnen Katholijken vriend niet te laten uitspreken, maar hem in de rede te vallen, zoo als dit antwoord des Leeraars hier in zoodanigen zamenhang voorkomt; 2. of niet het punt van geschil meer hadde behooren geplaatst te zijn in de vraag, of de zich bij uitsluiting noemende zaligmakende Kerk door *hare* Leeraren alleenlijk in het bezit zij der gaven van mededeeling des H. Geestes, dan wel, of die door de oplegging der handen geschiedde; 3. of de Heer S. bij het aanhalen van *Hand.* X: 44—47, wel genoegzaam hebbe onder het oog gehouden, het onderscheid tusschen de gewone (altijd voortdurende) en de buitengewone, (tot de eerste Christeneeuw bepaalde) gaven des H. Geestes.

Bl. 85. zegt de Protestantsche Leeraar: „ overigens staan wij met ons geheele kerkwezen, onder de overheid; die regt heeft er zich mede te bemoeijen, zoodra wij iets zouden willen uitvoeren of nalaten, dat tegen de maatschappelijke orde aandruischt." — In dit zeggen heerscht *vooreerst*, eene aanmerkelijke onnaauwkeurigheid, omdat er niet behoorlijk in bepaald is, wat men door die maatschappelijke orde te verstaan hebbe; *ten tweede*, eene strijdigheid van den eerw. S. met zich zelven: immers zal geene Overheid het kwalijk nemen, dat men in eenig Kerkgenootschap iets *nalate*, dat zij oordeelt

deelt aan te druifchen tegen de maatfchappelijke orde. Voorzeker heeft de Schrijver willen beweren, dat de Overheid regt heeft er zich mede te bemoeijen, wanneer men in eenig Kerkgenootfchap iets zoude willen uitvoeren, dat, tegen de maatfchappelijke orde aandruischt, of iets zoude willen nalaten, dat door deze maatfchappelijke orde volftrekt geeischt werd.

Bl. 104. wordt door den Proteftantfchen Leeraar gezegd, dat ten tijde der Apostelen, de kinderen door den doop aan God, zoo als Hij in het Evangelie gepredikt wordt, werden opgedragen. — Is het dan reeds zoo zeker, dat de kinderdoop zich van de Apostolifche eeuw dagteekent?

Bl. 109. zou de Eerw. S. de verdediging op zich willen nemen van hetgeen wij hier zoo onbepaald lezen: „ geen Proteftantsch Schrijver zal los weg iets ten nadeele der Roomfche Kerk zeggen, of hij zal zich op de gefchiedenis - niet door Proteftanten verzonnen, maar uit de, in de R. K. K. zelve aanwezige bronnen geput, — kunnen beroepen?"

Bl. 120. zegt de Proteftantfche Leeraar: „ wel bezien, zit ons" (Proteftanten) „ dat Opperhoofd te *Rome* niet in den weg; deze en gene cermoniën, welke de eene zinnelijk mensch foms meer dan de ander noodig heeft, zouden ons ook niet hinderen; indien flechts dat opperhoofd zich tot het regelen van uitwendige orde in de Kerk bepaalde, en deze cermoniën op bevordering van zedelijkheid berekend waren, in plaats van haar te ondermijnen." — *Rec.* mede een Leeraar in eene der afdeelingen onder de Proteftanten, zoude aan dit geftelde niet gaarne zijne toeftemming geven, en geeft den Eerw. S. zelven in nadere overweging, of niet, naar hetgeen hij reeds zelf elders in dit Gefchrift beweerd heeft, het beftaan van een menfchelijk opperhoofd der Kerk lijnregt ftrijdt met de leer van JEZUS en de Apostelen, en of het niet hoogst gevaarlijk zijn zoude, de regeling der uitwendige orde in de Kerk aan een' enkelen perfoon over te laten: — en of, wat zijne hier voorgedragen gedachten over de ceremoniën aangaat, bij

zoo niet genoeg bepaalde vrijheid, derzelver getal zeer spoedig al te groot, en voor de geestelijke Godsdienst nadeelig worden zou.

Bl. 137. verv. worden door den Katholijk eenige gezegden te regt of te onregt als van LUTHER opgegeven en het bedrevene van CALVYN tegen SERVEET aangevoerd, ten bewijze, dat de wet der matigheid, liefde en zachtmoedigheid ook niet altijd door de openbare Leeraars onder de Protestanten is in acht genomen; en deze bedenkingen door den Protestantschen Leeraar, zoo het heeten moet, uit den weg geruimd. Maar inderdaad is die wederlegging over het geheel genomen zeer zwak, en het spijt *Rec.* om meer dan eene reden, dat dit stuk niet gelukkiger is uitgevallen. — Heeft er ook mogelijk bij het schrijven van dit gedeelte dezer gesprekken te veel overhaasting plaats gehad?

Wat nu nog, om het getal dezer aanmerkingen niet te zeer te vermenigvuldigen, den vorm van dit geschrift aangaat, reeds boven verklaarden wij de voordragt in gesprekken goed te keuren, maar of niet hier en daar *de manier van uitdrukking* eene betere gedaante hadde kunnen hebben, zouden wij wel gelooven. — Is het niet vreemd voor een gemeenzaam gesprek tusschen een Protestantsch Leeraar met een' leek der R. K. Gemeente, wanneer de laatste, bl. 177, over varianten, en de uitgave van het N. T. door GRIESBACH, spreekt, als ware hij daar mede door en door bekend. Als zulk een geleerde is hij bij den aanvang niet aangekondigd. — Zijn de antwoorden niet dikmaals veel te lang? de Eerw. S. zie eens bl. 84, 93, 103-109. — Is het ook van den Protestantschen Leeraar tot zijnen Katholijken vriend sprekende, niet te scherp uitgedrukt, wat wij lezen bl. 23? — Is het niet in zoodanig gesprek tusschen lieden van eenen beschaafde opvoeding te lomp gezegd, wat wij bl. 76, 82, 155 van den Protestantschen Leeraar en bl. 93 van den Katholijk lezen. Vooral ook hinderde ons bl. 57, uit den mond van eenen Protestantschen Leeraar te hooren: *het zou waarachtig eene ijsselijke zaak zijn*, enz. — Het komt ons voor, dat geen man

van

van beschaving en dus vooral geen Leeraar, op zulken toon spreken moet. Dit duidt zekere losheid aan, die niet wel staat.

Voor het overige wenscht *Rec.* van harte, dat dit Werkje van den bekwamen S. goeden opgang make, en, naar 's mans wensch veel goeds stichte voor de zaak des waren Christendoms!

Geschiedkundige Beschouwing der Ziekten in de Nederlanden, in verband met de gesteldheid des Lands en de leefwijze der inwoneren. Door H. F. THYSSEN, *Med. Dr., Lid van de Provinciale Commissie van Geneeskundig Onderzoek en Toevoorzigt te* Amsterdam *en van het Provinciaal Genootschap te* Utrecht. *Te* Amsterdam, *bij* Joh. van der Hey en Zoon, 1824. In gr. 8vo. XXIV en 426 bladz. De prijs is *f* 4. 50.

Toevallige omstandigheden, welke te kennen voor het Publiek van geen belang is, hebben de aankondiging van dit Werk langer vertraagd, dan anders in dit *Tijdschrift* het geval zoude geweest zijn. Het Werk is zijnen oorsprong verschuldigd aan eene door de Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen te *Haarlem* uitgeschrevene vraag, waarop de Schrijver zijn antwoord had ingezonden, hetwelk echter, even als een tweede geschrift over hetzelfde onderwerp, niet bekroond is geworden. Het staat niet aan *Rec.* om te beoordeelen, welke de redenen geweest zijn, die de beoordeelaars der Haarlemsche Maatschappij genoopt hebben, om dit antwoord den eereprijs niet toe te kennen, maar hij meent, nadat het Werk bijna drie jaren het licht heeft gezien, dit te mogen verzekeren, dat het eenstemmig oordeel van het verlicht Publiek, den Heer THYSSEN reeds lang den welverdienden lof heeft gegeven, van eene belangrijke Bijdrage tot de Genees-

kundige Geschiedenis van ons Vaderland te hebben geleverd, welke bij meerdere volledigheid, die bij eene eerste poging naauwlijks mogelijk was, welligt eenmaal eene volkomene Geschiedenis onzes Vaderlands in dit opzigt zal verschaffen. De Schrijver zelf zal meer dan iemand in staat zijn, om zijn eigen Werk meer en meer af te werken, en bouwstoffen te verzamelen tot eene volledige Geschiedenis der Ziekten in ons Land. Zulk een Werk is hem voorzeker wèl aanbevolen, die van zijne groote kennis in de Medische letterkunde reeds meermalen en thans wederom in dit Geschrift de schoonste bewijzen heeft gegeven.

Daar het doel des Schrijvers voornamelijk was, om de kennis onzer landziekten met de Natuurlijke Geschiedenis van ons Vaderland en van deszelfs inwoners in verband te brengen, behandelt hij in eene voorafgaande uitvoerige Inleiding deze beide punten, en verzamelt vele inderdaad opmerkenswaardige daadzaken tot de Natuurlijke gesteldheid van onzen grond en luchtstreek, het voedsel, de leefwijze en de kleeding der bewoners dezer landen en den invloed daarvan op de voortbrenging en onderhouding der ziekten, welke hier heerschende zijn. *Rec.* heeft aanmerkingen hooren maken over de groote uitgebreidheid dezer Inleiding, welke 72 bladzijden beslaat, doch is voor zich zelven overtuigd, dat deze Inleiding geenszins te uitgebreid is, als staande in het naauwste verband met het geheele onderwerp des Schrijvers en behelzende vele nuttige bijzonderheden, welke niet in de gewone boeken voorkomen. Indien wij eens zoo gelukkig waren eene volledige Natuurlijke Geschiedenis dezer Gewesten te bezitten, dan zouden deze aanmerkingen eenigen meerderen grond hebben, omdat Th. dan alleen het resultaat daarvan in betrekking tot de ziekten had behoeven op te geven en overigens naar de bronnen zelve verwijzen. Maar wij bezitten zoodanige eene beschrijving van ons Vaderland in het geheel niet en verheugen ons dus dat Th. hiertoe, uit een geneeskundig oogpunt, eenige bijdragen heeft gegeven.

Bij de achtereenvolgende beschouwing der ziekten zelve neemt de Schrijver de volgorde aan van den beroemden HUFELAND en behandelt derhalve in de eerste plaats de *koortsen*, onder welke de zinkingkoortsen en *influenzen*, als aan onze luchtstreek bijzonder eigen, eene groote plaats beslaan. Zoo hier, als bij de meeste der volgende ziekten, vermeldt TH. de voornaamste epidemiën, welke hier geheerscht hebben, en geeft kortelijk ook de meest gelukkige geneeswijze bij elk derzelve op. Met de veranderde leefwijze veranderde ook de behandeling dezer koortsen; gelijk deze vroeger ontstekingwerend was, maakte naderhand de aderlating plaats voor zachte zweetdrijvende of ontlastende middelen. Ook bij de rotkoortsen vertoonde zich het verband tusschen de leefwijze en de landziekten, welk denkbeeld den Schrijver overal geleid heeft, ten duidelijkste; deze toch zijn thans over het algemeen gering in vergelijking van die pestgelijkende ziekten, waarvan vroegere waarnemers ons de schrikbeelden hebben nagelaten en die door mindere reinheid en meer zwaar en onverteerbaar voedsel bij onze voorvaderen verzwaard waren. Zenuwkoortsen zijn daarentegen in de laatste tijden, niet door een veranderd luchtsgestel, maar door eene veranderde leefwijze en vooral door eene meer verfijnde beschaving en overprikkelende opvoeding, veel algemeener dan voorheen. De algemeene waarneming der Geneeskundigen in ons Vaderland zal voorzeker het gevoelen van TH. bevestigen en velen zullen dan ook met hem den wensch koesteren, dat deze overspanning onzer physische krachten weldra voor eenen beteren toestand zal plaats maken. De rampen, die ons Vaderland zoo vaak en zoo streng getroffen hebben, zullen, vertrouwen wij, hart en geest gelouterd hebben en zien wij thans een volk te gemoet, welks ziels- en ligchaamskrachten meer tegen de rampen der buitenwereld bestand zijn, dan die der zenuwachtige eeuw welke men thans heeft doorgeworsteld.

„ Indien wij *Italië* uitzonderen," zegt de Schrijver bl. 112, „ is er misschien geen land, waar de

„ *tus-*

„ *tusschenpoozende koortsen* eenen zoo kwaadaardigen „ aard hebben dan (als) het onze. De dampen, die „ daar uit de Pontynsche moerassen komen, stijgen „ in *Zeeland* uit de schorren, in *Holland* en *Vriesland* uit de moeras-, veen- en kleigronden op, en „ maken de overstroomingen en droogmakerijen zoo „ schadelijk, welke dan vooral nadeelig op de gezondheid werken, als zij met eene warme en vochtige lucht in verband komen. Van daar dat zij „ van overoude tijden als oorzaken van land- en „ volkziekte in deze streken beschouwd zijn." Hoe zeer wij het ook in de hoofdzaak met den Schrijver volkomen eens zijn en in dit Hoofdstuk, als in vele andere, zeer veel nuttigs en leerrijks hebben aangetroffen, meenen wij echter in eene kleinigheid van hem te moeten verschillen, dat wij namelijk niet gelooven, dat de uitdampingen van half drooge gronden, bij voorbeeld, in droogmakerijen, door eene vochtige lucht meer tot tusschenpoozende koortsen aanleiding geven. Integendeel schijnt eene sterke warmte met *droogte* gepaard veel meer kwaad te doen, gelijk dit nog in het afgeloopen jaar door eene algemeene ondervinding bevestigd is geworden. Wanneer er van tijd tot tijd regen valt, doen de uitdampingen van vochtigen grond veel minder nadeel.

De tweede klasse van Ziekten behelst de *ontstekingziekten*, welke echter bij ons minder algemeen zijn, behalve de oogontstekingen, waaromtrent de Schrijver belangrijke waarnemingen verzameld heeft, de kroep- of stikzinking, welke in de laatste jaren meer en meer algemeen in ons Vaderland schijnt geheerscht te hebben en de meer catarrhale ontstekingen vooral in de longen en het borstvlies, het Rheumatisme en de kraamkoorts. Bij de borstontstekingen spreekt Th. ook, bl. 156—162, van de longtering, welke uit verschillende oorzaken niet dan te algemeen in ons Vaderland heerscht.

Onder de uitslagziekten is vooral merkwaardig, het Hoofdstuk over de *pest*, waarvan Th. de geschiedenis uitvoerig behandelt en welk Hoofdstuk wij, volgens de aanmerkingen der Haarlemsche Maatschap-

ſchappij, niet gaarne achtergelaten gezien hadden. Zoo ooit toch, dan is voorzeker ook in dit opzigt eene Geneeskundige Geſchiedenis onzes Vaderlands, van belang, dat wij weten, welke ziekten hier eenmaal en door welke oorzaken geheerscht hebben, of wie verzekert ons, dat zoodanige ziekten onder begunſtigende omſtandigheden en bij veranderde leefwijze niet eenmaal zouden kunnen wederkeeren?

De *pokken*, wier beſchouwing thans bij den Schrijver volgt, waren in vroeger dagen nog kwaadaardiger dan nu, hetgeen TH. vooral aan eene toenmaals meer verhittende geneeswijze toeſchrijft. Ook de inenting met natuurlijke pokken heeft den aard derzelve aanmerkelijk verzacht, doch ongelukkig tevens tot derzelver vermenigvuldiging bijdragen. Dat de pokepidemiën op niet geheel ongelijke tijdperken, doorgaans om de 5 of 6 jaren terugkeeren, wordt door TH. uit verſchillende narigten geſtaafd, met de bijvoeging echter, dat deze epidemiën in *Amſterdam*, even als in meerdere groote ſteden, doorgaans na korter tijdsverloop, om de drie of vier jaren wederkeeren. Het groote nut der *koepokinenting* wordt door TH. op geneeskundige gronden voldingend bewezen en daarbij aangetoond, hoe de valſche pokken reeds lang voor het invoeren der koepokinenting door meer dan eenen waarnemer waren gezien. Hoe dan ook enkele duister-zoekende bedillers van den tegenwoordigen tijd, op valſche theologiſche gronden, over deze kunstbewerking mogen denken, de *ondervinding* wijst het nut daarvan genoegzaam aan; en zoude het dan nog, met eenigen ſchijn van gezond verſtand, ongodsdienstig kunnen genoemd worden, dat wij gebruik maken van die middelen, welke de Godheid zelve goedvond in onze magt te ſtellen?

Het hoogstbelangrijke Hoofdſtuk over de pokken, wordt opgevolgd door die over de mazelen, roodvonk, gierstuitſlag, ſpruw, netelroos, *pemphigus* en *zona*, onder welke dat over het roodvonk ons bijzonder wel uitgewerkt toeſcheen. Met dezelfde veelomvattende kennis doorloopt de geleerde Schrijver

ver de hoofd-epidemiën der verſchillende ziekten en geeft geſtadig nuttige wenken, welke inzonderheid voor den aanvangenden praktiſchen Arts van veel gewigt zijn. Hij toch, wien het nog aan eene uitgebreide ondervinding mangelt, kan aan dit gebrek aan ondervinding grootendeels door eene naauwkeurige kennis van de Geſchiedenis der Geneeskunde in ons Land te gemoet komen. Deze houdt hem als in eenen ſpiegel de nuttige ondervinding of misſlagen van anderen voor oogen, hetgeen, althans bij terugkeerende *epidemiën*, van het hoogſte voordeel is. In dat geval ſtaat de louter-empiriſche Arts vaak verlegen, terwijl hij, die met de letterkunde zijner wetenſchap van nabij bekend is, in de geſchiedenis van vroegere epidemiën doorgaans voorbeelden zal vinden, welke genoeg overeenkomst met de nieuwe epidemie hebben, om aanvankelijk tot eene leidraad te verſtrekken. Bij gebrek van zulk een geſchiedkundig overzigt maakt eene ongewone epidemie in haren aanvang vaak de ſchrikkelijkſte vorderingen en maait duizenden van levens weg, voor dat men, als ware het, door proefnemingen op de ongelukkige lijders, geſlaagd is, de ware en beste geneeswijze uit te vorſchen. Van zoo veel belang is eene geſchiedkundige beſchouwing der ziekten in de *Nederlanden*, al is het, dat zij mede ſpreekt van ziekten, die thans niet meer heerſchen. Zij zijn eenmaal hier te lande geweest en kunnen even zoo wederkeeren en wee dan de arme lijders, wier geneesheeren niet van het helder licht der Geſchiedenis omſtraald zijn.

Onder de zenuwziekten wordt in de eerſte plaats melding gemaakt van *hypochondrie* en *hysterie* als aan onze Natie door eene verzwakkende leefwijze en wekelijke opvoeding bijzonder eigen. Wij deelen zeer met den Schrijver in de klacht, geüit in zijn Hoofdſtuk over de krankzinnigheid, zoo wel over het gemis van een algemeen overzigt van de oorzaken en de behandeling der krankzinnigen in ons Vaderland en vooral over de doorgaans ſlechte inrigtingen onzer gekkenhuizen. Leerzaam is ook, hetgeen de

de Schrijver, bl. 286—289, zegt over de vallende ziekte of epilepsie, welke hij meer dan eens uit organische gebreken in het hoofd zag ontstaan, in welk geval natuurlijk vele thans zoo hoog-geroemde middelen tegen deze kwaal niets baten. TH. vond in drie gevallen van epilepsie bij de lijkopening beenbederf aan de *sella turcica* in den schedel; bij twee andere witte strepen aan den inwendigen onderkant der wand- en slaapbeenderen, wier werking op het ontstaan der vallende ziekte, zoo zij al aan te nemen is, zeker moeijelijk te verklaren is. Dat ook *beroerte* somwijlen bij buitengewone weersgesteldheid als epidemisch kan voorkomen, bewijst TH. uit meerdere voorbeelden. In *Amsterdam* is het aantal der aan beroerten gestorvenen in de laatste jaren meer en meer toegenomen, hetgeen de Schrijver aan ongelukkige tijdsomstandigheden en vermeerderde weelde toeschrijft. Zoude men hier niet mogen bijvoegen, het meer en meer in zwang komen van *later* het middag- en avondmaal te nemen, even als PORTAL aanteekent, dat de aanvallen van beroerten in *Parijs*, sedert het afschaffen der *soupers*, verminderd zijn. — Bij het lezen van het alhier gestelde over de onderscheidene zenuwziekten, kwam het *Rec.* in de gedachten, of de geachte Schrijver wel altoos het *geheel* van ons land genoegzaam zoude hebben in het oog gehouden en niet misschien, door zijne woonplaats in *Amsterdam*, de geschiedenis der algemeene ziekten van ons land te veel hebben afgemeten naar de geschiedenis van de Hoofdstad en andere groote steden, waarvan dan ook welligt de meeste waarnemingen bekend zijn gemaakt. Hoe veel de natuurlijke gesteldheid van *Amsterdam* en met haar de aldaar heerschende ziekten van die van vele andere streken in ons land verschillen, is algemeen bekend. Zonder voor ons zelven genoegzame zekerheid te hebben, dat de Schrijver in dit zwak vervallen is, meenden wij hem echter hierop, althans bij de nadere bewerking van dit onderwerp, oplettend te moeten maken.

Het laatste Hoofdstuk der zenuwziekten, dat over de

de *verlamming*, bl. 296—297, is zeer kort en zoude hierbij welligt bij eene nadere bearbeiding nog eenige daadzaken kunnen gevoegd worden. — De *vijfde* klasse van ziekten bevat bij Th. de *vloeijingen*, onder welke de geschiedenis der *dysenterie* door eene volledige opgave der verschillende epidemiën inzonderheid belangrijk is. In de volgende klasse, der *kwaadsappigheid*, neemt natuurlijk de waterzucht eene eerste plaats in. De geschiedenis der plaatselijke waterzucht zoude thans reeds veel vollediger kunnen zijn, indien onze vroegere waarnemers eene meer naauwkeurige *diagnosis* derzelve gehad hadden, waarop inzonderheid de jongste Fransche Natuurkundigen, door veelvuldige lijkopeningen geleerd, oplettend hebben gemaakt. De scheurbuik is hier te lande nog op sommige plaatsen endemisch, offchoon veel minder hevig dan voorheen, hetgeen wederom door Th. uit het verminderd gebruik van zware en zoute vleeschspijzen en het vermeerderd gebruik van versche groenten op eene voldoende wijze verklaard wordt. Ook andere ziekten van diergelijken oorsprong hebben door dezelfde verbetering in de leefwijze eene gunstige verandering ondergaan.

De *syphilis* is thans, helaas, althans niet minder algemeen dan voorheen, offchoon niet met die gevaarvolle verschijnsels vergezeld, welke haar weleer kenmerkten. Algemeen ook vindt men thans de klier- en Engelsche ziekte, terwijl de steenziekte aanmerkelijk is afgenomen, hetgeen Th. echter minder aan het verminderde bier drinken, dan wel aan het vermeerderd gebruik van warme dranken, plantenvoedsel, enz. toeschrijft; iets, waarvan ook wij, na de lezing der door hem aangevoerde bewijzen, volkomen overtuigd zijn. In het laatste deel van dit Werk over de plaatselijke ziekten, vindt men ook vele belangrijke stukken over de wormziekte en de breuken, en ten slotte een overzigt van het geheele Werk, waarvan de fraaije, zuivere en kernachtige stijl den Schrijver eer aan doet.

Ne-

Nederlandsche Spraakleer, *door* Mr. WILLEM BILDERDIJK, *met de Spreuk:* Discant artem quam frustra docent. — *In* 's Gravenhage, *bij* J. Immerzeel, Junior, 1826. In gr. 8vo. XVI en 431 bladz. De prijs is *f* 5. 75.

[TWEEDE VERSLAG.]

Het TWEEDE DEEL dezer SPRAAKLEER handelt over de *Etymologie;* evenwel niet over de *etymologie* in den eigenlijken zin van het woord. Maar zoo hij dit hier niet doet, doet hij het zoo veel te meer door al zijne taalkundige Werken heen; edoch nergens opzettelijk, maar meest overal ſtukswijze, afgebroken, en bij hervatting. Maar waarom hier niet? — Omdat „ deze belangrijke wetenſchap tot „ geene byzondere taal afzonderlijk behoort, maar „ eene algemeene kennis der talen als taal is, en dit „ zoo wel (gelijk men het in het wetenſchappelijke „ gewoon is te noemen) *a priori*, als van achteren „ opgemaakt." (bl. 75.)

Hier, handelt hij over deze wetenſchap in haren beperkten zin en opvatting; dat is, gelijk dit in meer andere *bijzondere* Spraakkunſten plaats heeft, over de *deelen der rede.* En dit zou ook genoeg zijn, in eene gewone Spraakkunst; maar in deze, die volgens de toezeggingen zoo veel grondigs ook in dit opzigt bevatten moest; in deze, gelijk men zich dit voorſtellen mogt, volledige Spraakleer, waarin men ook gaarne de gewone ontwikkeling der *partes orationis* zou gemist hebben, die elders even goed geleerd worden; in eene LEER, opzettelijk zoo het ſchijnt SPRAAK*leer* genoemd, omdat wij meer aan de bijzondere beteekenis van *ſpraak*, dan aan de meer algemeene van *taal* zouden denken; in zulk een taalkundig Werk moest dit gedeelte, zoo al niet het voornaamſte, immers een der hoofddeelen uitmaken. Dat de *etymologie* eene wetenſchap is, *die tot geene bij-*

bijzondere taal afzonderlijk behoort, moest geene reden zijn om haar uit te sluiten: want de *theorie* van de *deelen der rede*, behoort nog meer *tot de algemeene kennis der talen*, *als taal*; en deze geeft hij ons toch; d. i. zoo goed hij dit kan. Hier komt bij; dat het nog veel gemakkelijker is de *etymologie* eener taal, vooral eener taal gelijk de onze (die zoo veel bloed- en aanverwanten heeft, zonder welke zij als SPRAAK nooit met eenige volledigheid kan gekend worden) afgescheiden van al te ver verwijderde talen te behandelen, dan, met eenige kennis van zaken over de *deelen der rede* te spreken, zonder eene diepe inzage in het algemeene *mechanismus* der gedachte *taal*, dat tot alle talen behoort. Maar, in beide de opvattingen van het woord *etymologie*, is zijne Spraakleer slechts eene bijzondere Spraakkunst.

In dit bijzondere, vindt men echter (en ik zal mij haasten om dit aan te toonen) inzigten in onze moedertaal, waarvoor men hem naar mijn inzien waarlijk dank verschuldigd is; niet alleen in dit gedeelte, maar ook in de twee volgende Hoofdafdeelingen. Dienaangaande, zal ik mij dan ook niet alleen bij dit tweede gedeelte bepalen, maar zoo veel mij dit mogelijk is, het voornaamste, hetwelk in dit *tweede* en het *derde* deel zijner Spraakkunst eene bijzondere behartiging verdient, bijeen brengen; om daarna den draad weêr op te vatten, langs welken ik de vier deelen afzonderlijk in oogenschouw hoop te nemen.

Dat bijzondere Spraakkunsten, en met haar de geschreven talen, zich naar de gesproken taal in veel opzigten moeten rigten, en dat het gebruik in deze zich door de taalleeraars wel eenigzins laat leiden, maar niet dwingen, bewijst het voorbeeld van alle, zoo oude als nieuwe talen. Deze waarheid, welke tevens een' pligt in zich besluit, houdt de Heer BILDERDIJK, in vele opzigten, beter en met meer naauwgezetheid in het oog dan vele anderen. Van dit gebruik, zegt de Heer WEILAND, in de Inleiding zijner Nederduitsche Spraakkunst, §. 16, zeer oordeelkundig: „ De Taalleeraar dringt der natie geene

„ voor-

„ voorschriften op, maar verzamelt slechts de door „ haar zelve van tijd tot tijd gemaakte en in de oor- „ konden bewaarde wetten, spoort derzelver gron- „ den en grenzen na, wijst de gevallen aan, waarin „ zij elkander tegenspreken, of schijnen tegen te „ spreken, toont der natie, waar zij, uit overijling, „ of onkunde, tegen haren wil, hare eigene wetten „ overtreedt; en laat alles, eindelijk, aan de beslis- „ sing van de meeste en wijsste stemmen over."

Bij dit alles is echter zeer veel zeemanschap noodig, en een Taalleeraar moet, om dit alles behoorlijk in het oog te houden, niet slechts veel goede Schrijvers, maar ook, en vooral, veel welbespraakte Sprekers, ook in de dagelijksche zamenleving, raadplegen. De taal vormt zich door het gesprek, en zoo dit laatste zich ook door de geschreven taal laat geleiden en regelen; het donker gevoeld besef der taal- en spraak*analogie*, welke zich in geene Spraakkunst ten volle laat ontwikkelen, brengt dikwijls, onwillekeurig en werktuigelijk, taalverschijnselen te weeg, die, wanneer zij algemeen geworden zijn, ook wetgevend voor de geschreven taal en de Taalleeraars blijven, of worden. Een levend en heerschend gebruik van sommige spreekwijzen, naar zulk eene donkere *analogie*, algemeen in het spreken ingevoerd, al valt daarvan de spraakkundige reden en regelmaat niet gereedelijk in het oog, moet daarom in den schrijfstijl niet gewraakt worden, zoo lang men der natie niet aanwijzen kan, dat zij *daarin* hare taalwetten inderdaad overtreedt.

Bij dat alles is ook het gezag der Dichters, die zich niet zelden en met reden, bij voorkeur, aan de welgesproken taal sluiten, niet gering. Want hoe regelmatig, of schijnbaar regelmatig ook; al wat stijf of gemaakt aan het gehoor voorkomt, verwerpen zij; hoe zeer zij het ook in de voordragt van een' Redenaar of Onderwijzer dulden of goedkeuren.

Zoo is de Heer B. (en wie zal het hem ten kwade duiden) geen liefhebber van de *e* en *en* in: *eene*, *mijne*, *haren*, enz. in verzen; en om dezelfde reden vindt hij ook geen' grond om vele dezer uitgan-

 gen

gen door eene onveranderlijke wet in *proza* in te voeren.

Zoo moet ik hem (fchoon ik al de redenen, die hij er voor geeft, niet voor mijne rekening neem) bijvallen, wanneer hij, bl. 94, zegt: — Men ziet hier uit — „ dat men nadrukshalve in den Dativus „ en Ablativus de *e* des ouden en oprechten uitgangs „ van 't woord, die men algemeen onderdrukt, in „ het Vrouwlijk algemeen Lidwoord in Gen. Dat, „ en Abl. der fubftantiven van dit geflacht byhoudt. „ Doch dit is zoo verr' van een teeken of eigen- „ fchap dezer naamvallen te zijn, dat men *ze* on- „ verfchillig in alle naamvallen toevoegt of weglaat, „ en even zoo wel *de vrouwe*, in nominativo en „ accufativo zegt, als *de* of *der vrouw* in genitivo „ en dativo, gelijk men ook *een vrouw* zonder E in „ het Lidwoord zegt en fchrijft. — Omtrent het „ algemeene Lidwoord heeft dit zelfde plaats in de „ beide geflachten. Men zegt en fchrijft zoo wel in „ gebogen naamval *een man*, *een braven man*, als „ *eenen*, en ook in het aanwijzend Lidwoord kort „ men het *den* zoo wel als *de* naar willekeur af, „ wanneer het volgend woord (byvoegelijk of zelf- „ ftandig, of wat het zij,) met een vokaal begint. „ Als by voorbeeld, *d' arm*, *d' ouden man*, *d' op* „ *ftroo liggenden kranke*, *d' aan zijn wond over-* „ *ledenen krijgsman*." En zoo is het dan ook met de voornaamwoorden, *mijn*, *zijn*, *uw*, enz. voor *mijne* of *mijnen*, enz.

Dat er fommigen *gen*ᵉ in *en* zijn, weet ieder; maar men neemt niet algemeen aan, dat de B. N., als Z. N. gebruikt, in alle naamvallen dezelfde verbuiging volgen. De Heer WEILAND neemt die verbuiging wel in het meerv. maar niet in het enkelv. aan. B. wil, en met regt, dat dit ook in het enkelv. plaats hebbe. Bl. 97. „ *De roem* DES DAPPEREN. Men *acht* „ DEN DAPPERE *hoog*, men *geeft* DEN DAPPERE „ *lof*, *de naam van* DEN DAPPERE."

Ook zou ik wel wenfchen (maar hooger dan tot een' wensch durf ik deze mijne *velleïteit* wel niet laten ftijgen) dat men hem in den *dativus* van het

meerv.

meerv. den knoop mogt laten doorhakken (bl. 98); en dat men, in het vervolg, onbeschroomd mogt schrijven en zeggen: — *Ik heb het* DEN GOEDEN MOEDEREN [even als men zegt: DEN VADEREN en DEN KINDEREN] *zoo dikwijls gezegd; maar vergeefs.* Zie het weinige, dat hij daar voor bijbrengt, bl. 88.

Met genoegen zag ik, dat de Heer B. zich tegen het hoe langer hoe meer ingevoerde gebruik, ja dikwijls misbruik van *dezelve*, *denzelven* en *hetzelve*, enz. blijft verzetten, waarvan sedert lang en vooral in de laatste tijden vele proza-schriften *vol zijn*; en somtijds geheel zonder reden. Hij overeischt zeker wel wat, wanneer hij, bl. 126, zegt: — „Ik ben „daar meer dan eens schriftelijk tegen te veld ge„trokken, en ik hoop dat men eens wijs genoeg „worden zal om dat onding dat, gelijk men het be„zigt, volstrekt onhollandsch is, en inderdaad „niets anders dan *de zelfde*, geen plaats meer te „geven." Maar waar is het, nogtans, dat dit *voornaamwoord*, hetwelk men meest overal missen kan, hetwelk slechts in den *balie-* en slijven *didaktischen stijl* regt op zijn plaats is; en hetwelk noch in de *spreektaal*, noch in verzen gehoord wordt of geduld kan worden, vele schriften ontsiert, zonder nog te spreken van die, waarin men er als het ware meê pronkt. Het is er meê als met het *icelui* en *icelle* der Franschen, waarvan de *Dictionnaire de l'académie* (1811) zegt: „*Il est fâcheux, que ce* „*pronom, qui empêcheroit beaucoup d'amphibolo*„*gies, ne soit plus que dans la pratique.*"

Het is niet onwaarschijnlijk, dat dit Fransche VOORNAAMWOORD alleen daarom uit de gewone schrijftaal verbannen is, om het ontijdig en noodeloos gebruik, dat er in de zestiende en zeventiende eeuw van gemaakt is; bij voorbeeld, gelijk in deze plaats van ANTOINE LE CLERC *Défense des puissances de la terre contre* IEAN MARIANA (p. 96.) „*Gardez* „*qu'il ne verse sur vos testes les maledictions, comme* „*Noé maudit celuy qui auoit annoncé à ses frères* „*la vergogne d'iceluy,*" waar *iceluy*, in plaats van dubbelzinnigheid te voorkomen, de zegging duister-

der maakt. Maar dat de Heer B. *icelui* en *icelle* niet gelijkbeteekenend met ons *dezelve* wil houden, maar als *il celui* (hetwelk hij met ons *de geen* doet overeenſtemmen) wil beſchouwd hebben, is (dit moet hij mij niet kwalijk nemen) eene allerongelukkigſte bewering. Laat hij zich maar eens herinneren, wat *iceluy*, *icelle*, en *iceux* in het oud Fransch beteekenen, als die *pronomina* vóór *ſubſtantiven* geplaatst zijn; en het onderſcheid dat er, bij voorbeeld, beſtond tusſchen *d'iceux rois* en *de ces mêmes Rois.* — Laat hij RABELAIS eens opſlaan, en *la folie* FAINTE *de l'amant loyal.* (1)

Met

(1) In deze *Histoire nouuelle reueuë par* N. C. J. *R. autheur* D'ICELLE, (1599) komt dit *icelui*, enz. altijd in de beteekenis voor, waarin wij thans *dezelve* ter onderſcheiding van *dezelfde* gebruiken; ook, hetgeen wij gelukkig niet doen, in verzen, bij voorbeeld, in de opdragt:

Gentilles Damoiselettes,
Damoiselles gentillettes,
Ne destournez pas vos yeux,
De ce liurelet ioyeux,
En ICE*luy ie ne chante,*
Aucun charme, etc.

Bl. 2. *Mais comme le généreux Lion, ayant longuement supporté l'abbayement des chiens: est finablement contraint d'vser de sa force pour ne laisser impunie la lasche morsure de l'un* D'ICEUX, etc. Bl. 10. *Retiré qu'il fut avec ses compagnons, l'vn d'*ICEUX, etc.; op welke laatſte plaats het, gelijk dikwijls bij ons, geheel nutteloos is. Niets is er ook, hetwelk ons bij die oude Schrijvers zou kunnen overhalen, om aan die woorden den oorſprong van *il celui* toe te kennen, hetwelk in *icelle* en *icelles* onzin zou zijn. De vorming van dit en meer dergelijke woorden wijst ons naar *ici* en *icial*, gelijk in *ceci celui-ci*, etc. in tegenſtelling van *celà* en *celui-là*, waar *icy* zelfs wel eens zonder verkorting voorkomt; gelijk in het Voorberigt van dat Boekje: — „*Le Libraire voulant* „ *mettre sur la presse ce livre icy.*" Zoo ook in de verouderde volgende voornaamwoorden, bl. 7: — *Nostre*

pau-

Met ons *dezelve* is het eveneens. Het misbruik dat men er van maakt kon wel oorzaak zijn, dat het geheel verbannen wierd.

Zoo het vreeslijk geweld, dat B., in het IIIde Deel zijner N. VERSCHEID., bl. 123, tegen dit *dezelve* maakt, zoo de uitvaringen tegen den verdienstelijken HUYDECOPER iets te weeg kunnen brengen tegen het misbruik van dit *pronomen*, en tegen eene zekere drift om er zich bij voorkeur van te bedienen, zal ik (de wapenen, die hij gebruikt, daarlatende) mij hartelijk verheugen, dat hij ook daarin iets goeds gesticht zal hebben. Om het woord echter geheel te verbannen; daar voor zie ik geene noodzakelijkheid: want niet slechts in den *Kanselarijstijl*, maar ook in den louter betoogenden stijl heeft het dikwijls eene onmiskenbare nuttigheid; en ook in een meer verheven Prozastijl kan het, hoewel zeldzamer, zijn nut hebben; terwijl *deszelfs* en *derzelver*, wanneer zij hun *substantivum* voorafgaan, deftiger en krachtiger zijn dan de bezittelijke *voornaamwoorden*, gelijk B. dit (vreemd genoeg!) zelf erkent (bl. 146 en 148). Waarom ik er dan ook zeer tegen zijn zou om hem zijn' geheelen eisch toe te staan, wanneer hij, toegevende aan den meerderen nadruk van dit woord, aldaar zegt: „ Maar dan nog wenschte ik „ 't uit alle welgestelde volzinnen, als zelf mis-„ vormd en tevens de taal verbasterend, uitge-„ bannen."

Hij moge gelijk hebben, wanneer hij beweert, dat *dezelve*, *deszelfs* en *derzelver* het *is*, *ejus* en *eorum* niet, (zeker niet altijd) overbrengt; dat de voorbeelden van HUYDECOPER, niets afdoen ter regtvaardi-

pauure malade demeure contemplatif spectateur, non point de l'agilité de CESTUY-CY *ny de* CESTUY-LÀ. Ook wel onverbonden, en zonder tegenstelling, bl. 12, *ayant cestuy cy eu iouissanse de ses amours.* Zoo ook is *iceluy*, *il* of *lui ici* (deze hier); en zoo beteekent ook *dezelve* (niet naar de woordgronding, maar volgens het aangenomen gebruik) *deze hier*, dat is, *die*, waarvan het laatste gesproken is.

diging dezer woorden; dat men ook, zonder *dezelve*, alle dubbelzinnigheid vermijden kan; dat zij dikwijls niet eens toereikende zijn om de dubbelzinnigheid weg te nemen, gelijk in het voorbeeld (bl. 130 en 131): — „ *De rijke en dronke boer wierp den bedelaar uit* „ *zijn zak een beurs vol dukatons tegen den kop*, „ *dat hy draaide*;" — [Wanneer men hier, in de plaats van *hij*, *dezelve* zeide, zou de zwarigheid nog niet gered zijn: dewijl men dan nog niet met de meeste naauwkeurigheid zou gezegd hebben, *wie* of *wat* er *draaide*, of de dronke boer, *of* de bedelaar, *of* de kop van den bedelaar] hij moge voorts zich zelven en de bijbelvertalers buiten zijn banvonnis fluiten, omdat zij, en ook hij (in zijn' tytel, *van Osſiaan en deszelfs Fingal*, zie bl. 153) het Grieksch τοῦ ἀυτοῦ voor oogen hadden; — en, om hem alles toe te geven, *de zelfde* en *dezelve* mogen bij ONZE GROOTVADERS hetzelfde op tweederlei wijze gespelde woord geweest zijn (Spraakl. bl. 126); dit alles zou nog niet bewijzen, wat hij eigenlijk bewijzen moest; namelijk, dat *dezelve*, enz. in de beteekenis, die men er thans aan geeft *onhollandsch* is: want lang, vóór onze OVERgrootvaders zelfs, werd het in dien zin gebruikt. — Onder anderen in GERT'S VAN DER SCHUREN CHRONIK (1) (bl. 9). „ *Alsdan dese Greve Evert seer vuyrich in desen* „ *orden was, ind begerden, wie hey den vermeerden* „ *ind verbreyden moechte, bat hey Oirloff van sinen* „ *Apt umb thot sinre Landscapp tot Adolph sinen* „ *Brudere, de Greve was van Altenae, to moegen* „ *reysen, umb* DENSELVEN *ind andre sine Vrunde to* „ *visitiren.*" Dit is toch wel niet gelijkbeteekenend met ons *om* DENZELFDEN — maar, *om* DENZELVEN, dat is, HEM *te bezoeken.* Eenige regels lager vindt men den *gen.* DESSELVEN *gelike* voor ZIJNSGELIJKE. En zoo vind ik ook (bl. 22) *sines geliken*, in dezelfde beteekenis. En (bl. 30) *Doe — — holp dese selve Greve den vorschreven Hertog Johann wederumb* be-

(1) Uitgegeven door Dr. LUDWIG TROSS. HAMM 1824.

beleggen dat ſlott to Waſſenburg, und als datselve ſlott gewonnen und gebracken was.

Bl. 105. *Ditſelve geſchach in den jaer* 1298; waar het zeker niet beteekenen kan *dit zelfde*, maar DIT, of HETZELVE gebeurde. En zoo overal, waar ik deze Oud-Nederduitſche Kronijk opſla. Het is waar; *zelve* en *zelfde* wordt daar in de beide beteekeniſſen eveneens geſpeld; het is dus hetzelfde woord, *etymologisch* beſchouwd, maar men vindt het in de twee verſchillende wijzigingen, waarvoor het vatbaar is.

En zoo is het ook in REINEKE DE VOSS, Iſte B. c. 13, *Utinſche uitgaaf*, bl. 38.

Ja, ſe ſwor: hadde ſe eenen ſchat van golde,
DENSULVEN ſe dar al umme geven wolde,
Dat ſus nicht were geſchendet er here.

(bladz. 40.) C. 14.

De Konnink ſprak: we is ſo ſot,
De Reinken dor bringen dat dridde bot,
Un een oge heft to vele edder een lyff,
DAT SULVE wagen umme den böſen ketyff?

En zoo op meer plaatſen, waar men die woorden niet dan zeer gedwongen met DENZELFDEN, HETZELFDE, enz. zou vertalen. Ook kan men hier niet aan het *adv. zelfs* denken, hetwelk bovendien in REINEKE door *ſulveſt* uitgedrukt wordt; gelijk eenige regels verder:

Dar SULVEST to der Elemar,
Leet ik en affbernen boven dat haer.

Doch hoe dit ook zij; gaarne vereenig ik mij in zoo verre met zijn' wensch: — dat dit *dezelve*, *hetzelve*, *deszelven*, enz. niet, gelijk *icelui* en *icelle*, geheel verbannen worde, maar, dat men er zich ſpaarzamer van bediene; en *deszelfs* en *derzelver* alleen dan gebruike, als het volſtrekt noodig is, of om met meer nadruk te ſpreken.

Dat men het meest overal ter vermijding van dub-

belzinnigheid missen kan; hier van zal men zich ligtelijk overtuigen, wanneer men dit beproeft met de voorbeelden, die de Heer WEILAND, zoo wel betrekkelijk het persoonlijke, als bezittelijke voornaamwoord des derden persoons, in zijne Spraakkunst bijbrengt. Neme men eerst DEZELVE, waar HIJ dubbelzinnig zou kunnen schijnen (bl. 232). *De Veldheer viel in den slag, en toen de Heelmeester hem wilde verbinden, kreeg hij eenen kogel door het hoofd;* „alwaar" (zegt de Heer W.) „*hij* op den *veldheer* zoude „slaan; en daar hier eigenlijk de *heelmeester* bedoeld „wordt, dient men dus te zeggen: *kreeg dezelve* „*eenen kogel*, enz." Maar de dubbelzinnigheid zou toch even goed opgeheven zijn door te zeggen: — *De Veldheer viel in den slag, en de Heelmeester kreeg, toen hij hem wilde verbinden, een' kogel door het hoofd.* — En nu de voorbeelden, waarin *deszelfs* en *derzelver* voor het bezittelijke voornaamw. gebruikt worden: (bl. 238). „*Hij, die God lief heeft, houdt deszelfs geboden*; waar *zijne* tot *hij* zou kun„nen gebragt worden." — Doch waar men toch ook gerustelijk *zijne* zou kunnen gebruiken, en zelfs zonder eenige woordverschikking; omdat men hier uit het gezegde zelf genoeg *kan*, ja *moet* zien, wiens geboden hier bedoeld worden. In *Titius meldt zijnen vriend, dat hij* DESZELFS *huis verkocht heeft;* is *deszelfs* echter noodzakelijk, dewijl *zijn* ook op het huis van *Titius* zou kunnen slaan, wanneer er niets voorafgaat, dat de bedoeling boven allen twijfel stelt.

In de volgende: 1.) *Hij zag den Veldheer* DESZELFS *krijgsknechten aanvoeren.* 2.) *Hij hoorde Damon op* DESZELFS *fluit spelen.* 3. *De Krijgsoversten gaven den soldaten vrijheid,* DERZELVER *vrouwen mede te voeren;* zou men zeer wel met *zijn* en *hunne* kunnen volstaan, omdat niemand deze voornaamwoorden op het onderwerp der zegging betrekkelijk zal maken; en dat men, om dit laatste duidelijk te verstaan te geven, beter zou zeggen: — a.) *Hij zag* ZIJN *krijgsknechten door den Veldheer aanvoeren.* b.) *Hij hoorde* ZIJN *fluit door Damon* be-

bespelen. c.) [met eenige verzetting: want anders zou men zich van zulk eene vrijheid geen begrip kunnen maken]. *De Veldoversten gaven hunne vrouwen den soldaten, met verlof* (of *vrijheid*) *om ze mede te voeren.* In den volgenden volzin: — *Mijn zoon is ondergeschikt aan zijnen meester, maar bestiert de gansche school in* DESZELFS *afwezendheid*, is geen de minste verzetting van woorden noodig, om *zijne* de plaats van DESZELFS te doen innemen. Niemand zal hier, welk der beide woorden men ook gebruike, aan de *afwezendheid* van den zoon denken.

Waar is het nogtans, dat er gevallen kunnen zijn, waarin *deszelfs*, niet slechts om den nadruk beter, maar om wel verstaan te worden, bijna noodzakelijk is; en ook daarom zou het gemis van dien GEN. (*ejus*, *ipsius* of *ejusdem*) geen klein verlies zijn. [Men pronke er slechts niet mede, als het *noch* den zin verduidelijkt, *noch* der zegging meer kracht geeft!] Maar er zijn ook gevallen, waarin *dezelve*, *deszelfs*, *van denzelven*, enz. niet toereikend zouden zijn om de dubbelzinnigheid weg te nemen; wanneer men wel verpligt is zich met woordverzettingen te behelpen.

HIJ en ZIJN, enz. zouden volgens den daarbij aangenomen regel op het onderwerp des werkwoords slaan, en *dezelve*, *deszelfs*, enz. op het laatstgenoemde substantivum of voornaamwoord, daar het betrekkelijk op gemaakt kan worden, waarmede ook het gevoelen van HUYDECOPER instemt. Maar wanneer er nu twee, drie of meer zulke *substantiva* of *pronomina* zijn; wat dan? In dit gezegde, bij voorbeeld; — *De vader van den trouwen slaaf mijns ooms zag, bij gelegenheid van het huwelijk* ZIJNS *zoons, een' zeldzamen en duur gekochten aap, uit het venster van* ZIJN' *buurman klauteren; waarop* HIJ ZIJNEN *Heer dadelijk ging waarschuwen.* Wanneer hier ZIJNS noch op *vader*, noch op *oom*, maar op *den trouwen slaaf* moet slaan, dan kan ZIJNS noch DESZELFS de dubbelzinnigheid wegnemen; en zegt men van DESZELFS buurman (in het tweede lid der zegging); dan zou het de *buurman*

noch

noch van *den vader*, noch van den *trouwen flaaf*, noch van den *oom*, noch van den *zoon* — maar de *buurman* van den *aap* zijn. En wanneer men in het *derde lid*, in plaats van HIJ ZIJNEN, zegt: *waarop* DEZELVE ZIJN (of DESZELFS) *heer*, enz. — dan is het de Heer van den *Buurman*; terwijl HIJ ZIJNEN, ons de keus laat van zes heeren.

Schoon men niet ter dege weet, hoe men het met de Heer B. heeft, als hij in zijne *Spraakleer* zoo breedvoerig over den *fubjunctivus* en wat daarmeê zamenhangt handelt, wanneer men daarbij bedenkt, hoe hij bij meer andere gelegenheden, en ook hier, *eenigzins* beweert, dat wij dien *modus* eigenlijk niet bezitten; en dat men zonder het onderfcheid van *is* en *zij*, *was* en *ware* [hij had er wel bij mogen voegen *heeft* en *hebbe*, *mag* en *moge*, *kan* en *kunne*, en, misfchien (?) *zal* en *zulle*: want deze SUBJ. is op vele plaatfen bij onze Zuidelijke broeders onverdelgbaar] (bl. 177), *veellicht nooit aan een subjunctivus in onze taal zou gedacht hebben*; betuig ik hem echter, voor mijn aandeel mijnen bijzonderen dank, dat wij deze *toevoegelijke wijze*, onder welken naam of namen dan ook, niet alleen in zijne Spraakleer behouden hebben; maar zelfs, op verfchillende manieren gewijzigd. Hetgeen hij daarover in het midden brengt, verdient al onze opmerking.

Wij verkrijgen deze onftellige *wijze* der werkwoorden door de bijvoeging van *e*; fchoon hij dit merkteeken meer ingebeeld dan wezenlijk acht.

Bij hem is de *verbindende woordfchikking*, op zich zelve reeds, eene toevoegelijke wijze; bij voorbeeld, (bl. 178 en 179). „ *Hy is ziek*, *zoo dat hy koorts* HEEFT; *zoo dat hem adergelaten* IS; *zoo dat hy gemijmerd*, *geraaskald* HEEFT; *zoo dat hy bewaakt* WORDT," enz.

In het ontkennende (vooral) kan dit op tweederlei wijzen gefchieden. „ Zoo dat hy NIET kan werken, of NIET werken kan."

Zoo ik mij echter niet bedrieg, hield men, vóór hem, *noch* het een *noch* het ander voor een' *fub-*

junc-

junctivus. Alleen dan deed men het, als die zeggingen niet stellig waren. — Doch hij vervolgt:

„ Deze tweederlei vorm van subjunctivus is wel „ te onderscheiden. In vele gevallen wordt zy, uit „ blinde navolging van het ingezogen Latijn, ver„ mengd, hetgeen zeer belachlijk is. By voorbeeld, „ Latijnsch is: — *Hy is zoo ziek dat hy reeds* „ *zieltogende te rekenen zij.* Dit is even zoo min „ Hollandsch, als *soit* in het Fransch in dien zin „ Fransch zou zijn. Even zoo: *Weet gy ook, hoe* „ *laat het zij?* is even zoo Onhollandsch als 't On„ fransch is: *Savez-vous quelle heure il soit?*" — Hij heeft gelijk, het moet hier IS en EST zijn: omdat het, in dien zin, in geen dezer beide talen een *subjunctivus* is.

Doch laten wij hem niet boos maken: hij zou in staat zijn om ons den *subjunctivus* weêr af te nemen. Thans is hij op een goeden weg; en zegt: —

„ Den Subjunctivus nader bepalende, moeten wy „ een bloot toevoegelijk ondergeschikt zijn onder„ scheiden, van een *onderstellende* wijze van uit„ drukking die tegen de stellige of aantoonende, „ als men 't noemt, overstaat. Want het is aan „ deze dat by ons eigenlijk behoort, wat men aan „ den *subjunctivus* gewoon is toe te eigenen." — — „ Deze onderstellende wijze laat ook de zelfde om„ zetting toe." Men kan, bij voorbeeld, zeggen: „ *De boosheid triomfeere, 't Is slechts voor een tijd*, en *Triomfeere de boosheid*," enz.

Dit *onderstellende* verdeelt hij in de *wenschende* en *toegevende* wijze. Het eerste wordt door *mogen* en *willen* uitgedrukt. „ Doch de eigenlijke uitdrukking „ is de onderstellende wijze." — *Ik zij* of *zij ik eenmaal zoo gelukkig! Hebbe* of *hadde ik eens dat voorrecht!*

De *toegevende*: — „ *Het zij zoo, het regene*, enz."

Om het even, of deze fijne onderscheidingen, welke hij hier als aanwijzingen van den *subjunctivus* opgeeft, wel zeer noodig waren; komt het hier, ech-

echter, zeer te pas van de hulpwoorden te ſpreken, waarmede wij den *optativus* in onze taal uitdrukken; vooral, omdat die hulpwoorden verſcheiden *ſubjunctive* uitdrukkingen in het Fransch, bij voorbeeld, in hun *imparfait* en *plus-que-parfait du* SUBJONCTIF: *que je chantasse*, *qui j'eusse parlé*, en hun *puissé-je*, *puisse-t-il*, *puissent-les Dieux*, enz. zoo ook hun *ne* zonder *pas*, in het *onzekere hopende* en *vreezende*, enz. even hartstogtelijk gewijzigd in onze taal kunnen overbrengen. Van deze hulpwoorden ſprekende, zegt hij, bl. 181: „ Gelijk 't WENSCHENDE by periphraſe door MOGEN „ wordt uitgedrukt, zoo wordt het TOEGEVENDE „ door LATEN uitgedrukt. MOGE *ik dat verkrijgen*, „ is wenſchend; LAAT *dat zoo zijn*, LAAT *ik een* „ *vergeefſche reis doen*, en dergelijke, is toegevend „ of onderſtellend."

In het algemeen wil men dit *laat ik*, *laat hij*, *laten wij* niet meer doen gelden, en verkiest in al die gevallen *laat mij*, *laat hem*, *laat ons;* maar ik geloof, ten onregte. Het laatſte is een *imperativus:* — *Laat mij los*, *laat ons gaan*, *laat hem loopen*, enz. *Laat ik u dat eens verhalen* is aanmoedigend, en valt zelfs zeer wel in den ſmeekenden toon. Hierin moest men hem niet tegenſpreken; ſchoon ik evenwel niet zie, waarom het ſlechts *toegevend* en *onderſtellend* zou moeten zijn.

Het in onbruik raken van dit, LAAT IK, LATEN WIJ, zou een waar verlies voor onze taal zijn; gelukkig hecht de geſproken taal er te ſterk aan, om dit dus gebruikte hulpwoord van den *ſubj.* of *optat.* uit de taal te bannen! Doch op dit *laten* moeten wij met hem nog eens terug komen.

Er beſtaat, ten opzigte der buitengewone hulpwoorden, of wijzigende werkwoorden, nog een ander geſchil in onze taal, tusſchen de Spraakkunſtenaars, waarin ik ook, en om eene gelijkſoortige reden, de zijde van den Heer B. kies. Deze hulpwoorden zijn die, waarover de Heer WEILAND, in het IIde Deel zijner Spraakkunst, §. 159, enz. ſpreekt. Ook over

over deze handelt de Heer B., in de zijne, bl. 338, 340 en 341. De bedoelde werkwoorden zijn: *durven*, *kunnen*, *laten*, *mogen*, *moeten*, enz. die wanneer zij, als wijzigende werkwoorden, door de werkwoorden, welke zij wijzigen, met den *infinitivus* zonder het woordje *te* gevolgd worden, in de met *hebben* of *zijn* zamengestelde tijden de onbepaalde wijs in plaats van het lijdelijk deelwoord vorderen; zoo zegt men: — Ik heb dat *zullen* doen, en zoo ook: Ik *heb* of ik *had* dat niet *durven*, *kunnen*, *willen*, *mogen*, *moeten doen*. *Ik ben hem gaan* of *loopen halen*, Zelfs *ik ben hem wezen* (evenwel niet ZIJN) *zien*, enz. enz. Omtrent deze is er geen geschil; doch er zijn ook wijzigende werkwoorden, die door het gewijzigde, met een' *infinitivus* gevolgd worden, vóór welken *te* gevorderd wordt, De eerstgenoemde Schrijver zegt, §. 160. „ Die werk„ woorden daarentegen, welke de onbepaalde wijs „ met *te* achter zich hebben, worden in den vol„ maakt- en meer dan volmaakt verledenen tijd, op „ de gewone wijze vervoegd, als: — *hij heeft be„ geerd mij te spreken*, niet: *hij heeft mij begeeren „ te spreken; ik heb getracht*, *wetenschap* te *ver„ krijgen*, niet: *ik heb wetenschap trachten* te *ver„ krijgen*, enz. — — Waarvan de Schrijver alleen *komen*, door *te* gevolgd, uitzondert, bij voorbeeld in: *hij is komen te overlijden*.

Dit is het gevoelen van den Heer B. niet. Hij zegt, bl. 341: „ Eenige der hulpwoorden, hier „ geroerd, hebben echter altijd *te*, 't zij zy de vorm „ van infinitivus in hun praeteritum aannemen „ of niet. Bij voorbeeld, *trachten*. Ik heb het „ TRACHTEN te *doen* of GETRACHT *te doen*." En zoo zijn er meer, schoon hij ze in zijne Spraakleer niet opgeeft. Die hulpwoorden, welke de beide vormen aannemen, te weten, die van de onbepaalde wijze in de gesproken, maar vrij algemeen die van het lijdelijk deelwoord, in de geschreven taal, hadden hier, dunkt mij wel verdiend opgenoemd te worden; immers de voornaamste; gelijk (de *synonima* van *trachten*) *pogen*, *zoeken* (in dien zin); *begeeren*; *wen-*

wenschen, *meenen*, *beginnen*; en schoon men er zich in het schrijven meestal van onthoudt, hoort men nog vrij algemeen, en hoorde men voor *dertig jaar* bijna altijd zeggen; bij voorb.: — *Ik heb hem* ZOEKEN *over te halen. Ik heb hem niet* BEGEEREN *te zien. Ik heb het* MEENEN *te bespeuren. Toen eerst heb ik het* BEGINNEN *in te zien*, enz. Maar er zijn andere wijzigende werkwoorden, die eene onbepaalde wijze met *te* vorderen, en, waarin echter het lijdelijk deelwoord bij mogelijkheid niet te dulden zou zijn. Bij voorbeeld, in de volgende gemeenzame zeggingen: — *Wij hebben het* ZIEN *te schikken. Hij verschool zich, maar men heeft hem toch wel* WETEN *te vinden.* Men zal toch niet zeggen: *Wij hebben het* GEZIEN *te schikken*, enz. Dat *zien* hier echter een gebruikelijk *modaal* werkwoord is, bewijst de zegging: — *wij zullen het* ZIEN *te schikken*; en zoo in de overigen.

Hij is KOMEN *te overlijden*, neemt de Heer WEILAND aan. — Maar met *behoeven* en *behooren* is het even zoo. — Bij voorbeeld: *Ik zou dat niet hebben* BEHOEVEN *te doen: of*, *ware het noodzakelijk geweest*, *gij hadt het mij* BEHOOREN *te waarschuwen.*

Ik kan toch niet denken, dat de Heer B. HIER alleen aan *trachten* zal gedacht hebben; vooral omdat hij een weinig te voren gezegd heeft: — „Sommige werkwoorden kunnen in tweederlei beschouwingen vallen. En zoo is het met *komen*. *Komen te doen* is iets anders dan *komen doen*." Ook daarin heeft hij volkomen regt. Ik had gewenscht, dat de Heer B., die zich (en met regt) aan de gesproken taal, en de daarin heerschende en levende vormen veel laat gelegen leggen, hier niet zoo mierzuinig geweest ware; vooral omdat deze *infinitiven* in een naauw verband staan met meer andere nog levende *idiotismen* onzer taal. Het is wel mogelijk, dat de Heer B. hier niet dieper in den aard dezer zeggingen dringt, omdat hij bij eene andere gelegenheid (N. VERSCH. D. III.) over deze werkwoorden sprekende, deze *infinitive* vorm slechts in schijn aanneemt, en deze onbepaalde wijzen als deelwoorden beschouwt; en daarom bevreesd

vreesd was hier wederom op eene tegenſpraak met zich zelven betrapt te worden. Immers bl. 47, aldaar ſprekende van het lijdelijk deelwoord, zegt hij: — „ Ook neemt dit participium deze praepoſitie [te „ weten *ge*] niet aan in die conſtructie waar het „ verbum als hulpwoord by een ander gevoegd „ wordt; als *ik heb dit* ZIEN *gebeuren*, enz." Maar hij denkt er niet aan, dat hij door dit te beweren, zijn gevoelen, dat in zulke zeggingen deze hulpwoorden *niet als eene daad of werking op zich zelven beſtaan*, niet weinig verzwakt. — Hier echter geeft hij meer werkwoorden op, die, ſchoon er ook het woordje *te* by den *infinitivus* komt, de *infinitive* of, gelijk hij meent, *oud-participiale* vorm hebben; onder andere ook ſommigen, die ik boven opgaf. Bl. 48 zijner N. VERSCH. zegt hij, dat men even zoo zegt: — „ *Ik heb mij* ZOEKEN *te onthouden; ik heb mij* TRACH- „ TEN *te bevestigen*, POGEN *in ſtaat te ſtellen; ik* „ *heb hem* WENSCHEN *te bevredigen, en ik had hem* „ MEENEN *te ſtillen*." — Jammer is het, dat hij door ze de kracht van deelwoorden te laten, zijn tegenſprekers, die *gezocht*, *getracht*, enz. meenen te moeten zeggen, niet weinig in de hand werkt. Ook zegt hij daar, dat dit niet *zonder* EENIGEN *grond* is, „ overmits dit veranderde *participia praeterita* „ zijn van werkwoorden, die nu ter tijd geen *par-* „ *ticipium* op deze wijze meer maken."

Nog meer ſpijt het mij, dat hij dit belangrijke maar te kort afgebroken *grammatikale* punt in zijn *Spraakleer* wederom zoo onbeleefd eindigt; en wel op deze niet zeer duidelijke wijze: — „ 't Hulpwoord *laten* moet wel onderſcheiden wor- „ den van *laten*, wanneer het geen hulpwoord is. „ 't Spreekt van zelfs, dat het als Hulpwoord „ niet beheerscht, maar blootelijk aan den per- „ ſoon hangt; en in tegendeel, geen hulpwoord „ zijnde, de perſoon beheerscht. Dit ſchijnen de „ domkoppen die thans de taal willen beheer- „ ſchen, niet te kunnen of niet te willen begrij- „ pen. NANNINGA bevatte dit ook niet." Het verheugt mij echter, dat hij *laten*, als hulpwoord

Q van

van den *subjunctivus* in zijne bescherming neemt; schoon het mij nog aangenamer zou geweest zijn, als hij NANNINGA wederlegd had.

Doch dit achtte hij misschien onnoodig.

Intusschen wil ik niet ontveinzen; dat dit onbeleefde, maar tevens schijnbaar verlegenheid verradende wegsluipen, en wel hier, daar ik zijn' Haan zoo gaarne had zien Koning kraaijen, mij bitter en innig bedroefd heeft. Want mijn hart hangt niet minder dan het zijne aan dit tusschen het *imperative* en *optative* in zwevende *laat ik*, *laat hij*, *laten wij*, enz. hetwelk ik vooral niet minder gaarn dan hij in onze moedertaal behouden zag. Het is nog niet veel langer dan een jaar geleden, dat ik het in een mijner lessen over de Spraakkunst, met hartelijkheid verdedigde; en op het gezag van TEN KATE (*Aenl.* bl. 521—523), waaraan hij zoo veel verschuldigd is; ook op zijn gezag; maar, vooral, op het gezag der gesproken taal, waaruit men het niet ligt verbannen zal, als eene zachte gemoedelijke wijs van spreken ter opwekking van eene daad of werkzaamheid aanprees; terwijl ik aan *laat hem*, *laat mij*, *laat ons*, enz. als er een krachtiger en plechtiger *aanmaning* ter verrigting eener zaak noodig was, den voorkeur gaf.

Ik verheugde mij, derhalve, toen ik bij de eerste lezing zijner Spraakkunst, dit geschil op bl. 181, weder door hem ter tafel gebragt zag, en mogt met reden verwachten, dat hij dit *laat ik* nu eens *con amore*, bedaardelijk evenwel, en met bondige redenen, in zijn hoede zou genomen hebben: want zij, die met TEN KATE verschillen, hebben niet weinig in hun voordeel; vooral, sedert ook KLUIT, waarschijnlijk door NANNINGA overreed, dien grooten taalmeester stilzwijgend schijnt afgevallen te zijn; schoon hij ook eerst geloofde, dat, bij voorbeeld, *laten wij wandelen*, eene aanmoediging om te wandelen en *laat ons wandelen* een verzoek om verlof tot wandelen uitdrukt. Ik vond mij dus in mijne verwachting niet weinig te leur gesteld, toen ik in de Bilderdijksche SPRAAKLEER dit *laat ik* eerst zoo ver-

verbaasd luchtig en ter loops, en, eindelijk, bl. 341, met zulke onbepaalde en duistere bewoordingen verdedigd vond.

Laten als hulpwoord hangt aan den persoon en beheerscht niet. — Nu ja! Dit zullen zij hem toestemmen. Maar waarom hangt het slechts aan, en waarom beheerscht het niet? Dit willen zij weten. *Domkoppen?* KLUIT, zijn leermeester, daar hij zoo veel meê op heeft, dus ook? En NANNINGA *bevatte het ook niet?* Maar als deze het bevat had, dan zou hij het in het Iste Deel der Werken van de MAATSCHAPPIJ *der* NED. LETTERK. te *Leyden* niet tegengesproken hebben. Ik wil niet zeggen, dat N. mij overtuigd heeft; maar zijne gronden en vooral al de voorbeelden, die hij ter staving van zijn gevoelen bijbrengt, zijn echter zoo verwerpelijk niet, dat zij zoo maar uit de hoogte weg versmeten verdienen te worden. En de bijlagen van N. HINLOPEN, *over het werkwoord* LATEN, zetten, wel niet zoo zeer aan de redeneringen, maar aan de aanhalingen van NANNINGA zulk een gewigt bij, dat ik, na eene herlezing dezer beide stukken, waarlijk begon te vreezen, dat de Heer B. met zijne zonderlinge verdediging, aan de goede zaak, die hij (misschien wel omdat hij TEN KATE niet in den arm wil nemen) in den steek laat, meer kwaad dan goed gedaan had.

Daar geen der beide bestrijders van het *subjunctive* LAAT IK, CATS gezag ingeroepen had; dacht ik bij dezen zoo gemoedelijk *opwekkenden* en *aanmoedigenden* Dichter nog al eenigen troost te vinden; maar ook dit is mij tot nog toe niet gelukt. Niet alleen niet in den *aanmanenden* toon, bij voorbeeld, MENO.

Maar wat voor nieuws komt gij mij zeggen
Van uwen staat?
LAAT ONS dat nader overleggen,
In onsen raad.

En een weinig verder:

LAAT ONS een nieuwen geest genaken.

En —

LAAT ONS voortaan niet meer beminnen
Ons ijdel mal.

Maar ook wanneer het meer *opwekkend* is, vind ik *laten* altijd met eene *beheersching;* gelijk DAMON in ASPASIA, Iste Bedrijf.

Nu Philos, 't is genoeg LAAT ONS van hier vertrekken,
LAAT HAAR dit nieuw gedicht als voor een lesse strekken!

Ik ben echter nog ver van te wanhopen, en verzoek mijn' Lezers slechts, TEN KATES oordeelkundige en op het algemeene Spraakgebruik steunende onderscheiding tusschen *laat ik* en *laat mij* niet te verwerpen; zoo lang ten minste niet, als deze beide zegvormen in de bezielde spreektaal levendig blijven. Dat zij voor eene eeuw en langer daarin bestonden, blijkt niet slechts uit het gevoelen van dien grooten taalopbouwer, met wien eens KLUIT eenstemmig gedacht heeft; maar ook uit hunne tegenstanders NANNINGA en HINLOPEN. De eerste begint er zijn twistschrift meê; en er heerscht een *plakvoerende-taalzuiveraarstoon* in zijne woorden, wanneer hij dus aanvangt:

„ Onder de onregelmatigheden, die in onze Ne-
„ derlandsche Taal, zoo als dezelve hedendaags ge-
„ bruikt wordt, voorkomen, heeft mij sedert langen
„ tijd gestooten het ongeregelde gebruik, aan welk
„ men, ook in Schrijveren, die zig het zeerst op
„ kiesche taal toeleggen, het werkwoord *laten*,
„ wanneer het als hulpwoord gebezigd wordt, on-
„ derhevig ziet. Men vindt bij de hedendaagsche
„ Schrijveren niets gemeener, dan dat men dit ne-
„ vens andere hulpwoorden met alle personen ver-
„ buige; *laat ik*, *laat hij*, *laten wij*, *laten zij*."

Het gebruik was er dus, en wel gevestigd, zoo dat

dat er niets *gemeener* was, zelfs in den kieſchen ſchrijfſtijl. Maar het is een *ongeregeld gebruik*, zegt hij. — Ziet hier in het kort zijne *redeneringen*.

LAAT is een tweede perſoon van de gebiedende wijs; 't is eene verlofvraging aan een ander. Maar als men nu, gelijk dit dikwijls gebeurt, niemand aanſpreekt, en zegt LAAT IK, (volgens hem *laat mij*) moet het dan ook de tweede perſoon zijn? In dat geval wil hij wel niet, dat het voorkome, of men zich zelf om verlof vraagt; maar men ſtelt zich dan (meent hij) in de verbeelding een ander voor, van wien men *toelating* afvraagt. Bij *laten wij* (dat is *laat ons*) enz. acht hij dit nog duidelijker te blijken. De Engelſchen zeggen ook niet *let I*, *lets hi*, *let we*; maar *let me*, enz. Tot een *tweede bewijs* (want *let me* is maar een voorbeeld) dient de vraag: — wat beteekenis zal men aan *laten* hechten, als het zoo als in *laat mij* (laat ik) geen *concedere*, *sinere*, *permittere* beteekent? — Met dat al, wil hij echter (bl. 61) dat het gebruik beſlisſen zal.

Maar dit had beſlist, en reeds ſedert meer dan een eeuw.

Dus blijven er eigenlijk niets dan zijne *redeneringen* over; en deze komen mij, in dat geval (te weten, als men aan het gebruik zelfs bij kieſche Schrijvers, niet behoeft te twijfelen) zoo onwederlegbaar niet voor, of er kan nog vrij wat tegen ingebragt worden. Bij de Engelſchen is *to let*, als zij het in die beteekenis nemen, altijd *toelaten*, *toeſtaan*, *veroorloven* en zij gebruiken het nooit in een' verzachten *aanmoedigenden* zin, maar altijd gebiedend. Dit is volkomen waar; maar juist om deze reden, en omdat het altijd bij hen *gebiedend* is, bewijst het niets tegen ons, die het ook *opwekkend* gebruiken. Doch zij hebben, daarentegen, gelijk de Heer B. bij andere gelegenheden zeer wel aangemerkt heeft, een ander hulpwoord, hetwelk, in het Hollandsch daartoe gebruikt, even zoo ſtootend zou zijn als ons *laat ik*, enz. in hunne taal. — Wanneer men, bij voorbeeld, *how do you do*, met *hoe*

hoe DOET, of LAAT *gij* DOEN, wilde overzetten; of de twee volgende Verzen van HUDIBRAS:

> *That echo from the hollow ground*
> *His doleful wailings did resound.*

Met: Die echo deed zijn jammerlijk gekerm uit den hollen grond wedergalmen.

Of: *I do not think there is any reason to conclude in that manner.* Met: — *ik doe niet denken, dat er eenige reden is om op deze wijze te besluiten;* dan zou men de beteekenis van het hulpwoord *do* zeer kwalijk overbrengen, maar ook even kwalijk besluiten, dat dit *do* in het Engelsch ongeregeld gebruikt wordt, omdat *doen* in het Hollandsch nooit *zulk* een hulpwoord is; en zoo is het ook met ons *laat ik*, enz. Voorzeker zou het verkeerd gebruikt zijn, wanneer het in de beide gevallen nooit anders dan *sinere*, *concedere*, beteekende; maar dit is juist hetgeen men bewijzen moest. In het spraakgebruik heeft het als hulpwoord van den *subjunctivus* die beteekenis niet. Maar welke dan? Hier moest de Heer B. op geantwoord hebben; en dat doet hij niet. Hij begint te schelden; en zegt, dat NANNINGA niet gevat heeft, dat het als hulpwoord blootelijk *aan den persoon hangt en niet beheerscht.* Maar *hij*, die dit zekerlijk wel zal vatten; waarom stopt hij niet alle monden digt door te zeggen, wat dit *laten*, als het *slechts* aanhangt en *niet* beheerscht, beteekent.

Mij dunkt toch, dat dit zoo moeijelijk niet is, wanneer men, namelijk, met scherpte gevoelt, wat TEN KATE bedoelt, als hij zegt, dat in het betwiste geval *laten* slechts *strekt om eene opwekking tot beweging te maken.* De bewoording klinkt wonderlijk (ik beken het) maar zij is toch zeer verstaanbaar. Het heeft dan de beteekenis van een oogenblikkelijk *zullen*, *een bereid zijn* om te doen, gepaard met de *beweging* om terstond aan het werk te gaan. En dan is er dezelfde reden om het naar de personen, waarvóór het geplaatst wordt, te *verbuigen* als dit plaats heeft in *mogen*, en in het *optative* hulpwoord *pouvoir*

voir der Franſchen in *puissent-les Dieux*, enz. Ik wil hier liever zelf geen voorbeeld opgeven, opdat men niet gelooven zou, dat ik er uit duizenden één gekozen had, hetwelk het meest met TEN KATES meening inſtemde. Ik zal een der voorbeelden nemen, welke N. HINLOPEN (dien men hierin zeker van geene partijdigheid zal verdenken) bl. 72 opgeeft.

Comt lief laten wy onder ons beyen
Die goeden ghebruycken die op aerden sijn.
Laten wy onse jonckheyt daartoe bereyen,
Dat wy die creatueren besighen eer fijn.
Laat ons ons vervullen met costelycken wijn.
Laat ons ons met roosen, eer sy verwelckeren, eronen.

Misſchien zou men moeite hebben om een voorbeeld te vinden, waarin de beide zegvormen, zoo digt bij elkander geplaatst, en te gelijk zoo geſchikt waren om ons over het (zeker niet veel) uiteenloopende verſchil van de eene en andere te doen oordeelen.

Evenwel al deze en andere *redeneringen*, welke ik ter ſtaving van TEN KATES gevoelen (hij is de eerſte, die er ons opmerkzaam op gemaakt heeft) zou kunnen bijbrengen, zouden zonder het beſlisſende gebruik (zoo als NANNINGA zelf toeſtaat) niets uitdoen; maar ook juist daarom doen de zijnen niet veel, ten minſte niet genoeg af; en het verwondert mij, dat HINLOPEN hem zoo veel bijval gegeven heeft; te meer, om hetgeen hij van dit, toen voorzeker niet verouderd gebruik (bl. 73) zegt: —

„ Dit is zeer zeker, want zoo men hiervan (te „ weten van het gebruik) afgaat, en zyne toevlugt „ tot willekeurige redeneringen neemt, zal niets on- „ zekerer dan eene tale zijn. De tale is hierin aan het „ recht [hij meent zeker het ſtellige regt] gelijk. „ Het wikken en wegen gaat voor het bepalen des „ rechts. Dit vastgeſteld zijnde, is het ieders pligt „ het op te volgen, want dan door redeneringen „ daar aan te willen peuteren, is de onzekerheid in- „ voeren." Wil men dit gebruik door een' kie-

ſchen en naauwgezetten Schrijver van dien tijd, en die zich bovendien zeer dikwijls tegen het gebruik verzet, geſtaafd zien; men leze de laatſte §. van HUYDECOPERS *Voorrede* voor zijne PROEVE VAN TAAL- EN DICHTKUNDE: „ Laaten wij dan — — edelmoediglijk met elkanderen handelen, enz." En dat het hem daar niet bij verrasſing ontſnapt is, blijkt genoeg daaruit, dat dit *laaten wij* er driemaal in herhaald wordt; terwijl deze ſpreekwijs in de uitgave van F. VAN LELYVELD geene verandering ondergaan heeft. In het jaar 1800 was het ook nog bij Schrijvers van naam in gebruik, onder anderen bij Mr. HENRIK VAN WYN, in zijn *Hiſtoriſche en Letterkundige Avondſtonden*, Iſte Deel, bl. 124, waar beide de ſpreekwijzen, alsof het met opzet gedaan was, kort na elkander gebezigd worden: „ *laat* „ *ons hem verzoeken*, *ons zyne gedachten op te* „ *geeven! Onze zwaarigheden konnen wy, daar* „ *na; zoo wy 'er hebben; met kalmte voorſtellen;* „ *maar, laaten wy ons, vooral, ontdoen van te* „ *veele gevoeligheid*, enz." en bl. 274, zoo ook *laat ik*, bl. 125, 142.

TE VERBETEREN.

In het *eerſte Verſlag:* bl. 128 *ſtaat:* Het is waar, dat *ch* tot *k* ſtaat „ als de Franſche *gu'* tot onze G," dit laatſte moet zijn: — „ als onze G tot de Franſche *gu'*," bl. 129, gelieve men de *parentheſis*: „ (wanneer deze geene geheel ongeklemde *ſyllabe* is)" geheel weg te laten en bl. 139, reg. 2 en 9 van ond.: *de eenvoudige lange i-vokaal*, lees: *de eenvoudige korte of lange i-vokaal*.

(Vervolg van dit Verſlag in een volgend Nommer.)

Na-

Nagelatene Redevoeringen van W. A. OCKERSE. *Te* Amſterdam, *bij* Joh. van der Hey en Zoon, 1826. Met het Portret van den Autheur. In gr. 8vo. IV en 266 bladz. De prijs is *f* 2.90.

Door den in het afgeloopen jaar 1826 voorgevallen dood van den Heer W. A. OCKERSE, heeft de Nederlandſche Letterkunde van onzen tijd een harer grootſte ſieraden verloren. Het betoog daarvan past op deze plaats niet, en elders (1) is ook aan OCKERSE's Letterkundige verdienſten eene opregte hulde toegebragt; bij deze gelegenheid hadden wij echter gaarne iets meer vermeld gezien, over 's mans verſchillenden arbeid in het gedurende ruim *zeven* jaren door hem bezorgd Tijdſchrift *de Star*, hetwelk, zoo als bekend is, grootendeels was toegewijd aan de belangen der Maatſchappij van Weldadigheid en nu door *de Vriend des Vaderlands* is vervangen geworden, waarin men naar het ſchijnt meer ſtukken van gemengden inhoud opneemt; — doch bepalen wij ons bij de aankondiging van het tegenwoordige Werk; het beſtaat uit *tien* Redevoeringen, benevens eene Voorrede van den Hoogleeraar J. CLARISSE, te *Leyden*, die de uitgaaf derzelve bezorgd heeft en zich daardoor verdienſtelijk heeft gemaakt; — in de Voorrede geeft die geleerde te kennen, dat deze Bundel Redevoeringen, benevens het thans bereids uitgegeven ſlot der *Vruchten en Reſultaten* het eenige is, wat het Nederlandsch Publiek uit de nagelatene ſtukken van den Heer OCKERSE te verwachten hebbe.

Hoe zeer het ons ſmart, dat door den uiterſten wil des verdienſtelijken O.'s een aantal, den druk wel waardige ſtukken, het licht nimmer zullen zien, verheugen wij ons echter, dat de Redevoeringen, welke wij thans aankondigen, niet in dat lot hebben moeten dee-

(1) Zie het leven van den Heer OCKERSE, door de Heeren H. W. TYDEMAN en J. CLARISSE, voor het IIde Deel der *Vruchten en Resultaten van een zestigjarig Leven.*

deelen, van zijne Leerredenen jammert het ons zeer, wanneer wij dezelve beoordeelen naar de daarvan in 's mans levensbeſchrijving medegedeelde brokſtukken, doch genoeg hier van.

De twee eerſte Verhandelingen (allen zijn uit den tijd van O.'s mannelijke jaren) loopen over den aard en het vermogen der ſpraak; de *derde* over den aard en het vermogen *der Menſchenſpraak*.

Gevoegelijk kan men deze drie dus bij elkander nemen, en voegt men de vierde en vijfde Redevoeringen, welke beide over *de Welſprekendheid* handelen er nog bij, zoo heeft men, onzes bedunkens, een uitmuntend geheel, waarin men (zoo wij ons dus uitdrukken mogen) van het kleinere tot het grootere opklimt. — Wij lazen dezelve met uitſtekend genoegen. — niet alles, wat er in voorkomt, zijn juist OCKERSE's gedachten; neen, maar zij bevatten de kern der gevoelens van andere beroemde mannen, omkleed, en, mogen wij het zoo uitdrukken, gevat in het geurige en ſappige omhulſel, waarmede OCKERSE's vernuft ze wist te omgeven.

Beſchouwen wij thans elke der Redevoeringen meer in het bijzonder.

Wij zijn het met den Schrijver (bladz. 12) tegen SUSSMILCH eens, dat de ſpraak eene uitvinding der menſchen zij, welke zich trapsgewijze ontwikkeld en tot volkomenheid gebragt heeft. — Met onbegrijpelijk veel genoegen lazen wij OCKERSE's geheele betoog. Hoe ſchoon *ſchildert* hij in de volgende woorden: „ De eerſte toevlugt van „ eenen mensch, die ſterke gewaarwordingen heeft, „ zijn gebaren, ligchaamsbewegingen, oogwenken. „ Dan, hoe flaauw zijn deze, wanneer vrees des „ doods het hart beknelt, of vlam der liefde op de „ lippen brandt! Dan dringen zich gloeijende klan- „ ken uit zijne borst; bevende lippen zijn niet in „ ſtaat, den voortdringenden ſtroom des geluids bin- „ nen te houden. Meer dan eens ſterft de uitroep „ des gevoels in den begeerig ontſlotenen mond. En „ eindelijk — een angstvolle gil, een waarſchuwen- „ de uitroep, — of een teeder ſmachtend ach! ..... „ barst los. De mond heeft geſproken, de gewaar-

wor-

„ wording is medegedeeld, en de ziel voelt eene „ merkelijke verademing."

De beschrijving van het allengskens ontwikkelen der spraak bij de kinderen, hetwelk op bl. 23 en volgg. voorkomt, bevelen wij zeer ter lezing aan.

Hoe juist en schoon is het volgende:

„ Het is eene vrij algemeen bevestigde waarheid: „ „ hoe meer geluid, hoe meer dierlijkheid, en hoe „ „ minder spraak, hoe meer begeesting" " [is dit „ wel goed Nederduitsch? ware het niet beter *aanwezen* of *daarzijn van geest?*] — „ Ik weet zeer „ wel, dat van een zwijgend wezen tot een denkend „ niet altoos te besluiten valt; ik weet, dat het be„ zuinigen van woorden uit duizend andere, zelfs „ toevallige, oorzaken vaak ontstaat, maar dit rede„ neert den grond mijner aanmerking niet weg, in „ zoo ver dezelve berust op voorheen gelegde, on„ loochenbare beginselen. Zelfs bij de dieren kon„ digt meerdere of mindere geluidmaking den onder„ scheiden graad van dierlijke energie en gewaarwor„ dingskracht aan. Het kind, naast aan den natuur„ staat grenzende, snapt zonder tusschenpoozing, en „ kan bijna niet tot zwijgen gedwongen worden. „ Hoe meer invloed de geest op het zich ontwikke„ lend ligchaam verkrijgt, hoe stiller hetzelve wordt. „ Zoogenaamde geestige kinderen zijn veel sprake„ loozer dan andere. De jongeling, in wiens borst „ de vlam der driften gloeit, stort geheele stroomen „ van spraak uit; hij kweelt en zingt en springt den „ geheelen dag door. De zinnelijke vrouw praat „ gaarne en veel; zij bemint wezens, die aan deze „ neiging voedsel verschaffen; terwijl de denkende, „ ernstige man zijne woorden weegt, en, naar ge„ lang hij den ouderdom nadert, des te meer bemin„ naar wordt van zwijgende tusschenpoozen. Einde„ lijk de suffende oude is geheel in zich zelven ge„ keerd, nadat hij dat tijdvak des ouderdoms, waar„ in hem de Dichter *senem loquacem* (den snapach„ tigen grijzen) noemde, en in hetwelk de laatste „ vonken van dierlijkheid bij hem tintelden, heeft „ doorgeleefd."

Doch

Doch gaan wij verder, want *alle* bijzondere fchoone gedeelten kunnen wij met geene mogelijkheid aanftippen.

De tweede Redevoering, welke meer bepaald handelt over het vermogen der fpraak, is mede uitmuntend bewerkt; ten volle beamen wij hetgeen op bl. 38 voorkomt: „ Wij zien tot noch toe niet meer „ dan de zoomen van het praalkleed der menschheid „ en het is te vermoeden, dat er in onze ontluisterde natuur vele zaden van talent en kracht fluimeren, die, offchoon in dit leven nooit uitkiemende, zich in eene toekomftige wereld heerlijk „ zullen ontrollen."

OCKERSE befchouwt in deze Redevoering de hoofdtrekken der fpraak als:

1. Nabootfing of uitdrukking der natuur.
2. Bekleedfel of vorm der denkbeelden.
3. Tolk en gebieder der hartstogten.
4. Zielengeleider.
5. Vereenigingsband voor het geheele menschdom; en
6. Als bronader der edelfte, fijnfte, zaligfte genoegens voor onzen geest in het gezellig leven.

In de behandeling van het 1fte punt trof ons zeer het volgende: „ Natuur uit te drukken. — Ziet „ daar met één woord het hoogfte volkomenheidsdoel „ van al de beeldende en fraaije kunften! Ziet daar „ den prijs, naar welke fchilders, beeldhouwers, „ dichters, redenaars federt zoo vele eeuwen gedongen hebben, en de meerdere nadering tot welke „ de APELLESSEN, de RAPHAËLS, de PRAXITELESSEN, de DEMOSTHENESSEN, de CICERO's, de HOMERUSSEN en de THOMSONS vereeuwigde! — Natuur te fchilderen, in het zachte van hare groeijende tafereelen, in het prachtige van hare kolosfale gewrochten, in het majestueufe harer faizoensveranderingen, in het ontzaggelijke harer weeën „ en uitbarftingen, in de fmeltende zachtheid van „ het menfchelijk gevoel, en in het ftormgeloei der „ ziedende menfchelijke driften; — ziet daar, wat „ een goddelijk genie, door het penfeel van den

„ fchil-

„ fchilder voor het oog, — maar ook voor het oor,
„ door de taal van den Dichter en den Redenaar,
„ vermag! beiden vormen zich, ieder in zijn eigen
„ vak, naar de alleen ware, alleen fchoone natuur
„ — en beiden bootfen deze onbereikbare eigenaar-
„ dig genoeg na, om door middel van hunne kunst-
„ fchets onzen geheelen geest met het oorfpronkelijk
„ beeld te vervullen."

En dat dit ook vooral ten opzigte der fpraak, waarheid is, bewijst OCKERSE in de volgende bladzijden.

Bij hetgeen wij van bl. 50 56 lezen, omtrent de fpraak, *als tolk en gebieder* [*gebiedfter*] *der hartstogten* meenen wij, dat weinig meer gevoegd zoude kunnen worden gelijk, trouwens ook de andere punten zeer volledig behandeld zijn.

Onder de voorbeelden, welke OCKERSE op bl. 58 bijbrengt van de kracht der fpraak, hadden wij dat van de gevangenneming onzes Heilands liefst niet onder die der ongewijde gefchiedenis gemengd gezien.

De derde Verhandeling over den aard en het vermogen der menfchenfpraak, heeft eene fchilderachtig keurige Inleiding, zijnde eene befchrijving van het gebouw der Maatfchappij: *Felix Meritis*, te *Amfterdam*, waarin de fpraak zoo dikwerf haar vermogen doet gelden. OCKERSE befchouwt eerst de uiterlijke gedaante van hetzelve, treedt daarna in de kleine en groote intreezalen; vervolgens in de overfchoone concertzaal, in het mufeum der natuurkunde, gaat langs de chemifche werkplaats naar het deels open, deels bedekt aardrijks- en fterrekundig obfervatorium, van daar naar de teekenfchool en door een kabinet van fraaije gipsbeelden, naar de ruime zaal der antieken, van deze zegt OCKERSE:
„ Hier vindt men eene wereld van kunst, van on-
„ der de puinhoopen eener algemeene verwoesting
„ opgedolven; — eene galerij, opgevuld met de,
„ der verwoesting ontwoekerde, meesterftukken van
„ Griekfche en Romeinfche beeldhouwkunst; —
„ eene tooverfchepping, waarin het kille marmer
„ met blozend leven bezield fchijnt; goddelijke
„ fchoon-

„ fchoonheid in logge fteenklompen fpeelt, en de
„ beitelende almagt der PHIDIASSEN, LYSIPPUSSEN,
„ en PRAXITELESSEN, de fterkften passiën of het
„ hoogfte ideale fchoon daarftelde in de afbeeldingen
„ van eenen Laokoön, eenen, zoo hij dit zij, fter-
„ venden zwaardvechter, eenen *Antinous*, eenen
„ *Apollo* van het *Belvedere*, eene *Medicefche* Ve-
„ nus en in meer andere wonderwerken van het
„ kunstgenie, welker afgietfelen dit fchoone Mufeum
„ bevat."

(Deze befchrijving herinnert ons het fraaije, doch helaas! in zulk een eng beftek beflotene Mufeum van Oudheden aan de Hoogefchool te *Leyden*.)

Vervolgens komen wij in het *kabinet van Direkteuren der Teekenkunde*, daarna in het kleine fpreekvertrek en vervolgens in de uitmuntende gehoorzaal, waar O. het meerendeel der Redevoeringen uitfprak, welke den tegenwoordigen Bundel uitmaken.

Na deze Inleiding der Verhandeling ontwikkelt O. de werkingen of invloeden der menfchenfpraak en verdeelt dezelve in:

I. Dierlijke of Organieke.
II. Zedelijke.
III. Wijsgeerige.

Deze drie verdeelingen, welke fommigen misfchien bij den eerften opflag zonderling zullen toefchijnen, worden heerlijk uitgewerkt; doch wij kunnen er niet langer bij ftilftaan.

In de eerfte der twee Verhandelingen *over de Welfprekenheid*, wordt over derzelver lof en gefchiedenis gehandeld; en in de tweede dezelve nader kunstmatig befchouwd.

Hierop volgt eene fchoone Redevoering over het vermogen en de waardij van kleinigheden tot het vormen van groote mannen en uitftekende karakters.

En daarna.

Twee Verhandelingen over der menfchen neiging tot gezelligheid; en over de beste middelen, om dezelve aan het algemeen geluk dienstbaar te maken.

Eene Verhandeling over het contrasterende of fchijnbaar ftrijdige, hetwelk zich in groote mannen en

en uitftekende karakters voornamelijk pleegt te doen waarnemen.

Eindelijk ten flotte eene Redevoering over het zoo dikwerf gebezigd wordende: *wat nieuws is er?* vol van oorfpronkelijke, vernuftige zetten, welke de luimige zijde van OCKERSE's karakter in het volle daglicht plaatfen.

Gaarne zouden wij nog het een en ander van deze Verhandelingen zeggen, doch bemerken, dat dit ons te veel zoude doen uitweiden; ook gelooven wij, dat hetgeen wij reeds aanvoerden genoegzaam zal zijn om den inhoud van dit Boek te doen kennen; terwijl wij wenfchen, dat hetzelve veel aftrek zal hebben, en zulks verdient het zeer; het is toch een Werk, dat men telkens met genoegen en leering lezen en herlezen kan.

Het afbeeldfel van OCKERSE op den titel, is zeer gelijkend en ftrekt ook ter aanbeveling voor hen, die de overige Werken van dezen geachten Nederlandfchen Schrijver bezitten.

Bijdragen tot de voornaamfte gebeurtenisfen, voorgevallen in de Republiek der Vereenigde Nederlanden, federt het jaar 1788, *tot en met het jaar* 1807. *Door* G. J. PYMAN, *gepenfioneerd Luitenant-Generaal. Te* Utrecht, *bij* J. G. van Terveen, MDCCCXXVI. In gr. 8vo. XIV en 141 bladz. De prijs is *f* 1.25.

De Heer PYMAN geeft in eenen ouderdom van zes en zeventig jaren deze Bijdragen voor de gefchiedenis onzes Vaderlands in het licht. Dezelve zijn, naar het ons voorkomt, althans voor een groot gedeelte, niet uit gemaakte aanteekeningen, met de gebeurtenisfen zelven gelijktijdig, opgefteld, maar enkel uit het geheugen, dat ons in zoo hooge jaren zelden getrouw blijft, bijeengebragt, en hieraan meenen wij, hier en daar, eenige misftellingen te moeten wijten, die den Schrijver ontfnapt zijn. Zoo moet men

men op bl. 19 voor het meervoudig *poorten* alleen *Leydsche* poort lezen; ook heeft het Amsterdamsche graauw, in de maand September 1787, niet, zoo als hier verhaald wordt, „ verscheiden huizen geplunderd," maar wel „ verscheiden, ja *vele* menschen mishandeld:" de plundering van een aantal huizen in *Amsterdam* en het gelijktijdig Kattenburgsch oproer aldaar heeft bijna drie maanden vroeger, en wel in de Pinksterweek, plaats gehad. De berisping van den Schout bij nacht STORY, op bl. 81, heeft, *met betrekking op het aldaar gemelde* (want voor het overige laten wij alles, zoo als het gebeurd is), ook geen' grond; want STORY is met de schepen onder zijn bevel *inderdaad* tot onder de Vlieter geweken, en eerst verscheiden dagen daarna heeft hij zich met dezelve aan de Engelschen overgegeven, daartoe, zoo als men verklaarde, gedwongen zijnde door muiterij van het scheepsvolk. Het is wel waar, dat elk dezer misstellingen op zich zelve van geen bijzonder groot belang is, en daarom willen wij er ook niet nog meer aanwijzen; maar het is tevens waar, dat ook schijnbaar kleine misstellingen, door Schrijvers, die de gebeurtenissen, van welke zij spreken, zelven beleefd hebben, te boek gesteld, in het vervolg van een' zeer grooten en nadeeligen invloed op het regt verstand der geschiedenis kunnen worden, vooral indien men dezelve verhaald vindt door een' man, als de Heer PYMAN, die in zoo veel en zoo verschillende betrekkingen, gedurende het grootste gedeelte van zijn leven, zijn vaderland gediend, en twaalf jaren lang (van 1795 tot 1807) onderscheiden aanzienlijke posten bekleed heeft. Veiligst blijft het derhalve altoos, ook in dit opzigt, alles te beproeven, verschillende verhalen met elkander te vergelijken, en geen onbepaald geloof te geven, dan vooral aan dat gene, wat een geloofwaardig getuige, zoo als de Heer PYMAN, verhaalt, *zelven gezien*, *gehoord* of *bijgewoond* te hebben; en van dezen aard zal men in dit Werkje een aantal bijzonderheden aantreffen, die elken regtschapen Noord-Nederlander, met bittere smert zullen doen gevoelen, tot welk eene afgrijsfe-

lij-

lijke laagte wij, vooral in den aanvang der tegenwoordige eeuw, gezonken zijn geweest, en voor welker mededeeling, als waarlijk ook voor den onpartijdigen onderzoeker of befchrijver der gefchiedenis, zoo wel als voor den wijsgeerigen befchouwer, van zeer veel gewigt, wij den Schrijver opregtelijk onzen dank betuigen. Zoo is ons, onder anderen, het verhaal der weigerachtigheid van den Maarfchalk BRUNE, om den eed aan BONAPARTE als Eerften Conful te doen, zeer opmerkelijk voorgekomen, daar uit dit verhaal volkomen af te nemen is, dat BRUNE dezen man reeds toen zeer goed kende en naar waarheid teekende, met tot den Heere PYMAN te zeggen: „ *Il est trois fois Italien, c'est l'homme le plus fin de la terre ..... Vous ne le connaissez pas; son ambition sans bornes ne s'arrêtera pas là, enz.*" — Voor het overige fpreekt het van zelve, gelijk ook de titel reeds meldt, dat men in deze 141 bladz. niet zoo zeer Bijdragen tot de doorloopende *geheele gefchiedenis* des Vaderlands in deze kommervolle zeven en twintig jaren, maar alleen tot de *voornaamfte gebeurtenisfen* in dit tijdvak te verwachten heeft en vinden zal.

Recherches sur l'ancien Forum Hadriani et ses vestiges, près de la Haye, en Hollande. Par le Baron de WESTREENEN DE TIELLAND, *à* Amfterdam *et à la* Haye, *chez les Frères* van Cleef, 1826. In 12mo. 29 pag. Prix *f* 0.60.

Dit kleine Stukje, hoewel (waarom, dit zien wij niet in) in de Franfche taal gefchreven, bevat nogtans Nederlandfche onderzoekingen wegens overblijffelen van Romeinsch-Bataaffche oudheid in Zuid-Hollandfchen grond. Het *Forum Hadriani*, naar deszelfs Stichter, den Keizer HADRIANUS, aldus genaamd, werd omftreeks het 120fte jaar onzer gewone tijdrekening door dien Vorst gebouwd, en bleef in ftand tot in het jaar 856, toen het door de Noormannen veroverd en vernield werd. Het was, zoo als

als alle tot hiertoe uitgegravene oudheden, in verband met de aanwijzing op de oude reiskaart van PEUTINGER, genoegzaam bevestigen, gelegen in den omtrek van *Voorburg*, nabij *'s Gravenhage*, en zal weinig minder dan tien morgen gronds in zijnen omvang beslagen hebben. Een aanmerkelijk gedeelte daarvan wordt thans ingenomen door de Lustplaats *Arendsburg*, tegenwoordig een eigendom van Z. M. den Koning, van wiens verlichte begunstiging der Wetenschappen de Oudheidkundigen eene verdere nasporing van hetgene in dezen klassieken bodem welligt nog bedolven is, met reden mogen hopen. „Alle voorzorg" — Aldus luidt het door ons vertaalde slot van dit klein maar zaakrijk Werkje, — „is inderdaad loffelijk en wordt zelfs gevorderd, „bij het omgraven van eene plaats, zoo eerwaardig „om hare oudheid, als aanmerkelijk wegens de „oogmerken harer stichting; waar eenmaal de be„langen der naburige volken behandeld werden, „waar het regt werd uitgesproken, waar de koop„handel gedreven werd, waar de krijgslieden waar„schijnlijk hunnen moed toonden, en die, als een „lijkhof der verloopen eeuwen, misschien in haren „schoot de beenderen bevat der zonen van den Ti„ber en het lijkstof der noordsche Volken, die hen „verpletterden, de arenden der keurbenden en het „kruis der Christenen, de afbeeldingen der Goden „van het kapitool, en die van den Heiland op „*Golgotha*."

Guide, ou Déscription historique et topographique de la Ville de Leide. Avec un plan de la Ville. à Leide, *chez* C. C. van der Hoek, 1826. En 8vo. 116 pag. Prix *f* 2.00.

Indien men geen', voor eenen *wegwijzer*, al te uitgebreiden zin wil hechten aan de woorden *Déscription historique et topographique*, dan zal men zich volstrekt niet te beklagen hebben, wanneer men zich, bij een bezoek van het Noord-Nederlandsch *Athene*, van dezen Leidsman bedient en zijn geleide op

op den voet volgt. Hij is niet alleen met *Leyden* en deszelfs omstreken volkomen bekend, en, zoo als wij zeggen zouden, in dezelve volmaakt te huis, maar daarenboven een man van kennis, oordeel en smaak, die goed en zelfs somtijds zeer bevallig Fransch spreekt, hetwelk hem, althans bij vreemde bezoekers en welligt ook bij vele Hollanders, te meerder' ingang bezorgen moet. Inderderdaad het Werkje is' in zijne soort zoo wel uitgevoerd en zoo volledig als wij er een van dien aard kennen; want het overslaan van eenige weinige Grafteekens in de Pieters- en Hooglandsche kerken, of het niet vermelden van het huis te *Teilingen* bij *Sassenheim*, willen wij hier niet als gebreken opgeven. Meer speet het ons onder de anatomische praeparaten, die van wijlen Professor SANDIFORT (pag. 64) niet opgenoemd te vinden. Uit hetgene men pag. 91 leest, wegens den toestel van twee kleine windmolens, enz. (hier *un ouvrage à sel* genoemd) die nabij de tweede sluis aan het Katwijksche kanaal gelegen is, zoude men ligtelijk op het verkeerde denkbeeld komen, dat hier eene eigenlijke zoutkeet of zoutfabrijk gevonden wordt: dit is niet juist. Men brengt er alleen het zeewater tot een' hoogeren trap van zoutheid, met het, door herhaalde overstortingen en doorzijgingen, aan den wind bloot te stellen, waardoor een gedeelte der zuivere waterdeelen vervliegt, zoo dat het overige ten hoogste tien ten honderd zoutdeelen bevat, wanneer het met meerder voordeel bij het raffineren van ruw buitenlandsch zout gebruikt kan worden, waartoe dit nu zouter geworden zeewater vervoerd wordt. — Doch deze kleinigheden, welke wij alleen opgeven om te doen zien, dat wij het Boekje met oplettendheid gelezen hebben, benemen niets van deszelfs eigenlijke waarde, waarom wij aan hetzelve een ruim vertier toewenschen, vooral onder de Leydsche ingezetenen, die toch van allen het meeste belang hebben bij eene algemeene en juiste kennis van de stad, waarin zij wonen. — Voor vreemdelingen komt de naauwkeurige en goed gegraveerde platte grond van *Leyden* bij dezen *Guide* bijzonder te stade.

FILIPS VAN EGMOND, *Treurſpel. Door* HENDRIK HARMEN KLYN, *Lid van het Koninklijk Inſtituut, van de Koninklijke Akademie van Beeldende Kunſten te* Amſterdam, *enz. enz. Te* Amſterdam, *bij* Joh. van der Hey en Zoon, MDCCCXXVI. In gr. 8vo. VIII en 119 bladz. is de prijs is *ƒ* 2.40. en in kl. 8vo. *ƒ* 0.60.

Met meer dan gewoon genoegen ontvangen wij hier wederom een oorſpronkelijk vaderlandsch Treurſpel, en wel een Treurſpel van den uitmuntenden KLYN, die zich door zijnen *Montigni* onder ons zulk eenen billijken roem verworven heeft.

In de Voorrede geeft de Dichter eenigermate den regel op, naar welken hij in dit Treurſpel wenscht beoordeeld te worden: wij zullen denzelven hier beknoptelijk mededeelen, en de vrijheid nemen onze aanmerkingen met beſcheidenheid daarbij te voegen. „In het Treurſpel," zegt de Heer KLYN, „is „vooral alles Dichtſtuk. Het koude, alles wik„kend verſtand moge hier vragen: *Indien de „Treurſpeldichter zijne gewaarwordingen aan eene „geſchiedkundige gebeurtenis knoopt, in hoe verre „mag hij dan de geſchiedenis aanvullen, of anders „doen zien dan zij wezenlijk gebeurde?* De ge„troffen aanſchouwer wendt zich van den ſpitsvin„digen vrager af..... Is hier niet alles eene denk„beeldige wereld?..... Indien ſlechts tijden, ka„rakters, omſtandigheden, taal en zeden naar waar„heid voorgeſteld, en daarbij eene ware, heilige, „dichterlijke éénheid in de handeling bewaard „wordt, wel nu! dan volge de Dichter den ſtroom „zijner gewaarwordingen!" enz. — Wat nu, echter, de toepasſing van dezen regel aangaat, meenen wij dat dezelve aanmerkelijk verſchillen moet naar den aard, de plaats en den tijd, waarin de gebeurtenis, welke de Dichter ten tooneele voert, is voorgevallen. Ligt die gebeurtenis in de donkere nevelen van het lang verledene verſcholen; heeft zij uit

zich zelve reeds een mythisch aanzien, zoo als dit beide doorgaans bij de Treurſpelen der ouden het geval is; of is zij in een ons weinig bekend en ver gelegen oord voorgevallen, zoodat zij alleen als bij geruchte en verwardelijk aan de Lezers of aanſchouwers kan bekend wezen: dan heeft de Dichter zekerlijk eene bijna onbepaalde vrijheid, om die gebeurtenis geheel en al naar zijn oogmerk voor te ſtellen. Maar is zij nu, in tegendeel, in een *historisch-zeker* tijdperk, nog maar weinig eeuwen of jaren geleden, en in of nabij ons eigen land voorgevallen, zoodat alle tijdelijke en plaatſelijke omſtandigheden ons bekend zijn, ten minſte kunnen zijn, ja welligt, naardien het onze eigen Natie en Vaderland betreft, bij elk beſchaafd mensch *behoorden* bekend te wezen: dan is het voor ons waarheidsgevoel (*Recenſent* althans kan zulks van zich zelven niet ontveinzen) ſtuitend en beleedigend, dezelfde gebeurtenis, welke wij reeds *zeker* kennen, zoodanig te zien voorſtellen, als wij weten, dat zij *niet* gebeurd is of zelfs niet *kan* gebeurd zijn. Al de kunst des Dichters komt ons dan voor, alleen aangewend te zijn om ons te misleiden en te bedriegen; de gebeurtenis ſchijnt ons toe, door zijne dichterlijke voorſtelling, niet zoo zeer opgeſierd, veredelt en verheven, als wel verminkt en misvormd te wezen. Waarom? historiſche waarheid is voor ons zedelijk gevoel even zoo heilig als dichterlijke waarheid, en (indien wij anders de zaak wel inzien) dan maakt in een Treurſpel de *zeker bekende*, of algemeen als *zeker aangenomen* historiſche waarheid de eenige vaste baſis, den onwrikbaren grondſlag uit, waarop de Dichter zijn ideaal gebouw van dichterlijke waarheid te vestigen heeft. Dien grond voor zijn gebouw eenigzins te effenen en daardoor voor zijn oogmerk geſchikter te maken ſtaat hem min of meer vrij, denzelven om te wroeten en los te maken kan hij niet, zonder zijn dichterlijk gebouw tevens aan gevaar van wankelen en inſtorten bloot te ſtellen. De ſtoffe voor zijn ideaal *vindt* de Dichter in de historisch *zekere* waarheid: hij vorme dezelve naar zijn ide-

ideaal; maar de *stoffe zelve* te veranderen: dit is hem even zoo ongeoorloofd als zelfs onmogelijk; want — wat men ook daar tegen zeggen moge — zijne lezers *weten het beter*; en, in eene zaak, die voor ons van veel belang is, die ons eigen volk en ons eigen vaderland van zoo nabij raakt, zou de vraag van SOFOKLES aan den wijsgeer: *Waarom zijt gij zoo geleerd?* zeker kwalijk geplaatst zijn. Hetzelfde geldt, naar onze meening, ook van de karakters der handelende perfonen in het Treurfpel. Het beeld van *Psyche* is den Dichter, door de historifche handeling, gegeven, maar aan hem is het overgelaten hetzelve door geestelijk leven en goddelijk dichtvuur te bezielen en te veredelen. Onze Lezers kunnen uit dit alles afnemen, dat het, in onze oogen, ten hoogfte moeijelijk, en fomtijds onmogelijk is, een onberispelijk Treurfpel, op eene hedendaagfche vaderlandfche gebeurtenis gegrond, te leveren. Dan deze aanmerking, waartoe wij ongevoelig door het lezen der Voorrede des Treurfpels zelven verlokt zijn, is reeds, op deze plaats, lang genoeg.

Het historisch onderwerp van hetzelve is de mislukte en verraderlijke aanflag van FILIPS VAN EGMOND, oudften zoon van den bij elken Nederlander onvergetelijken, door ALVA onthalsden LAMORAAL, om de toenmalige hoofdftad *Brusfel* aan de Spaanfche zijde over te brengen op den 4den Junij 1579. De ftoutheid, zoo niet roekeloosheid, van dezen verraderlijken zoon eens zoo openhartigen vaders, om eene ftad als *Brusfel*, waarin verre weg het grootfte en beste deel der burgerij niet alleen welgezind maar ook wel gewapend was, aan *Parma* over te leveren en aldus zijnen zoen met Landvoogd en Koning te maken, kenmerkt in hem een eerzuchtig en ondernemend, zoo wel als ligtzinnig, weifelend en veranderlijk gemoed, en maakt hem daardoor vrij gefchikt, om als hoofdperfoon in een Treurfpel op te treden. Van deze zijne veranderlijkheid en vatbaarheid om telkens van het eene uiterfte tot het andere over te flaan, dan eens wederom op nieuw een brave zoon en vrijheidminnend Nederlander, dan we-

wederom een verrader ,van zijn Vaderland en ſlaaf van *Spanje* te blijven, heeft de Dichter een uitnemend, menschkundig en treffend gebruik gemaakt. Nu eens is hij een voorwerp van onze verachting, dan wederom van diep medelijden; ,nu vervult hij ons met de beste hoop, dan wederom verwoest hij dezelve volkomen, al naar dat de redenen — of van zijne moeder en den Bisſchop — of van den vuigen BARLAIMONT en van PARMA zelven — zijne hartstogten of ten goede of ten kwade doen ontvlammen. Maar zijn berouwvol ſterven, aan wonden, hem door Spaanſche verraders toegebragt, en zoo roerend door den Dichter ten tooneele gevoerd, verzoent ons wederom met hem en wij ſtorten menſchelijke tranen en over zijn misdrijf en over zijnen dood. Met één woord: kunnen wij hem niet hoogachten of beminnen, wij kunnen nogtans niet nalaten hem te beklagen en te bejammeren, dat, een man, die door zijne hooge afkomst en geboorte, zoo wel als door het onbepaaldst vertrouwen en de liefde des volks, tot de hoogſte deugden van vaderlandsliefde geroepen werd en voor wien de weg der ware eere zoo geheel open ſtond, zoo diep nederzonk door ſlechts naar valſche eere en grootheid te ſtreven. Het is waar, de Dichter laat hem, tegen de historiſche waarheid aan, bij het volſtrekt mislukken van zijnen aanſlag, door Spaanſche verraders vermoorden; doch wij kunnen niet zeggen, dat hij juist daarin te groote vrijheid gebruikt heeft, want het volgend leven en bedrijf van FILIPS VAN EGMOND is van zoo weinig beteekenis geweest, dat hetzelve genoegzaam onderſteld kan worden den meesten lezeren of aanſchouweren onbekend te zijn. Ook was deze dood voor de ontknooping van het Treurſpel volſtrekt noodzakelijk, en zonder denzelven zoude het zijne voornaamſte zedelijke bedoeling gemist hebben. Meer, veel meer heeft ons gehinderd, PARMA hier voorgeſteld te vinden, niet alleen als bewerker, maar zelfs als de lastgever tot EGMONDS afſchuwelijke vermoording; en in het geheel komt PARMA in dit Treurſpel niet anders voor dan als een ſluwe, lage booswicht en

zelfs als een waaghals, zonder volhardende dapperheid. Of was het geene dolle en zinneloos gewaagde onderneming, dat 's Konings algemeene Landvoogd en Opperveldheer, met wiens dood of gevangenneming de Spaansche heerschappij in de *Nederlanden* *toen* waarschijnlijk haren laatsten en beslissenden slag zoude ondergaan hebben, dat deze zich, op zulk een' lossen grond als de onderneming van FILIPS (waarvan de ware PARMA welligt niet eens kennis had) in eene zoo magtige en hem, voor verre weg het grootste deel der burgerije, zoo vijandig gezinde stad als *Brussel*, zou hebben durven wagen? En zulks met geen of weinig volks; want het moet iedereen in het oog vallen, dat zijne medegebragte krijgsmagt ondersteld moet worden, zeer gering geweest te zijn, dewijl hij, met dezelve, nog dien eigen dag wederom uit *Brussel* verdreven werd? En door wie? Door de geheele, tot een geducht leger bijééngetrokken, magt der Staatschen? Neen; (ook naar den inhoud van dit Treurspel) enkel door de te *Mechelen* uitgedreven Staatsche bezetting, die zich uit laatstgemelde stad door de Spaanschgezinde burgerij, onder aanvoering van den Monnik, Broer LUPUS of WOLF genoemd, van daar had laten verjagen. Ook in PARMA's mond komen ons zijne woorden, in het tweede Tooneel des vierden Bedrijfs:

„ Oranje wacht een straf..... hij zelf gelooft zich veilig;
„ Maar moord!..... wat aarzling!.. .. 't doel maakt ieder middel heilig.
„ Gehate vijand! nog één poging, en 't is uit!"

reeds toen, een geheel jaar voor de afkondiging van den ban tegen Oranje, geheel ongepast voor; in dien van den snooden FILIPS, zijnen Koning, zouden zij in tegendeel zeer gepast geweest zijn. Waarom zullen wij PARMA als den eersten ontwerper van Oranjes moord doen voorkomen (en als zoodanig spreekt hij zelf toch op deze plaats) daar de zwarte ziel van FILIPS zelve, en het Genootschap der Jezuïten, dat broeinest van vorstenmoorders in die eeuwe, ons genoegzaam geschiedkundig zeker de ware bron aanwijzen, waaruit die helsche daad het eerst is op-

opgeweld en voortgevloeid? Neen; PARMA was onze vijand, en heeft van al de Spaansche Landvoogden voor en na hem, gedurende den geheele vrijheidskrijg, ons algemeen Vaderland de meeste en duurzaamste nadeelen toegebragt; maar als een lage gewetenlooze sluipmoordenaar stelt hem de geschiedenis, althans zoo veel wij van hem weten, nergens voor; wel als een uitmuntend dapper, voorzigtig en schrander Veldheer, Staatsman en Landvoogd der *Nederlanden*, die tweemaal de belegering van *Parijs* deed opbreken, door list, beleid en welberaamde zoo wel als weluitgevoerde krijgsbedrijven, het gansche zuidelijk *Nederland*, en zelfs een gedeelte van het noordelijke, aan de Spaansche zijde overbragt, en in alle steden, door hem bij verdrag veroverd, ook die gemaakte verdragen van zijne zijde getrouwelijk hield. — Waarlijk, bij de voorstelling van PARMA's karakter, ja bij deszelfs geheele verschijning en handeling in dit Treurspel, komt het ons voor, dat de Dichter zijn' eigen regel „dat tijden, omstandigheden, karakters (voor zoo ver deze bekend zijn)" — en juist is van al de in dit Treurspel handelende personen niemands karakter en bedrijf zoo zeker en algemeen bekend als dat van PARMA — „zeden, enz. naar waarheid op het tooneel moeten worden voorgesteld," (zie de Voorrede bl. v.) te weinig voor den geest heeft gehad. Wij hebben dan ook dezen PARMA meermalen uit dit Treurspel weg gewenscht, ook omdat hij onze belangstelling in den hoofdpersoon EGMOND vermindert, door dezen te zeer als een werktuig van PARMA te doen voorkomen. Het eenige toch, dat ons achting voor eenen verrader kan afdwingen, is, dat hij, zelfs in zijn verraad, nog eene zekere grootheid behoudt door zelfstandig en uit eigen vrijen wil te handelen; niet door slechts de speelbal van anderen te zijn, en dit schijnt de ware FILIPS VAN EGMOND, voor zoo ver wij uit de geschiedenis kunnen opmaken, in *dit* geval, ook niet geweest te zijn. En zoude dan ook inderdaad PARMA hier niet kunnen gemist worden? Zouden er niet nog andere en zeer natuurlijke middelen bij de

de hand zijn, om de verwarring levendig te houden en met afwisselende kans te doen voortduren, zonder *Brussel*, niet slechts tegen alle historische waarheid, maar ook waarschijnlijkheid, ja zelfs bijna tegen alle mogelijkheid, tweemaal op éénen dag te laten veroveren? Zouden niet zamenzweringen en pogingen der Spaanschgezinden van binnen; (EGMOND immers, had, zoo als HOOFT zegt, onder dekſel van geloofsgemeenſchap, etlijke van dezelve aan zich verknocht; en dat velen van hen zich bevlijtigden om de ſoldaten der ſtaatſche bezetting te verhinderen, zich bij de brave burgerij te voegen, weten wij uit denzelfden voortreffelijken Schrijver) zouden niet deze, afgewisſeld of in verband gebragt, met gewaande of werkelijke verſchijningen of aanvallen der Walſche Malkontenten van buiten: (immers ook deze vlamden op *Brussel*, en EGMOND zelve voegde zich, na het mislukken van zijnen aanſlag, niet bij PARMA, die toen *Maastricht* belegerde, maar bij de Malkontenten) zouden deze, vragen wij, niet al de verlangde uitwerkſelen en afwisſelingen van hoop en vreeze kunnen te weeg brengen? Zoude niet een en ander vermomde zendeling der Spanjaarden, fanatieke geestelijke of zelfs jezuït, als een engel des ſatans, tot in zijn eigen paleis, den weifelenden EGMOND hebben kunnen omzweven, zijne valſche eerzucht en bijgeloovige, blinde eerbiedigheid voor den Paus en voor den Spaanſchen Koning telkens weder hebben kunnen opwekken en aanvuren, wanneer hij gehoor gegeven had aan de vermaningen zijner edele moeder en die van den waarlijk vromen RITHOVIUS; en zou zulk een niet met veel meer ſchijn en uit naam van den Paus en de Kerke, hem hebben kunnen vrijſpreken van den vaderlijken vloek, dan nu een PARMA of BARLAIMONT? En zoude zulk een booswicht den rampzaligen EGMOND, bij het geheel mislukken van deszelfs aanſlag, ook niet verraderlijk hebben kunnen vermoorden? — Wij geven dit alles den voortreffelijken Dichter ſlechts in bedenking, en twijfelen zelfs geen oogenblik of zijn genie zoude hem, in deze of andere bijkomende

om-

omstandigheden, middelen genoeg hebben doen vinden om aan zijn Treurspel de vereischte volheid, levendigheid en afwisseling bij te zetten. — Maar genoeg van PARMA.

De Gravin Weduwe van EGMOND, SABINA, moeder van FILIPS, verschijnt hier in het voortreffelijkste licht. Zij is, hoewel niet de hoofdpersoon in dit Treurspel, nogtans, door haar vaderlandlievend, standvastig en gosdienstig-verheven karakter, een heerlijk ideaal van vrouwelijke volmaaktheid, en met al de kracht en al het vuur des Dichters geschilderd. Zij rijst in onze bewondering van bedrijf tot bedrijf, tot dat zij eindelijk, als eene vrouwelijke en moederlijke engel der vergeving, ons als in hemelsche verrukking wegvoert. — De Dichter had, tot de verzinnelijking van zijn ideaal, in SABINA, genoegzaam regt, naardien van deze vrouw, schoon uit den Keizerlijken huize van Beijeren afkomstig, en van haar karakter weinig bekend is. Even zoo bewonderen en eerbiedigen wij den gewezen Bisschop RITHOVIUS, dien wij uit een' enkelen trek der geschiedenis (zijne gesprekken, namelijk, met den onthalsden Grave, FILIPS vader, in de gevangenis en op het moordschavot gehouden) als een' waardigen Geestelijken kennen; deze vervult onze ziel teregt met ware hoogachting voor zijn' persoon en heilige bediening. Ook de twee overige karakters, dat van den lagen BARLAIMONT, en den braven VAN DEN TEMPEL, zijn beide fiksch en meesterlijk naar de natuur geschilderd en waardig volgehouden.

Omtrent kleine gebreken in het werktuigelijke der versificatie, enz. merken wij voorbedachtelijk niets aan. Iedereen onder ons kent daarin de manier van den Heere KLYN, met de daar aan verbondene schoonheden en *nietschoon*heden, ten minste ieder kunstkenner en kunstbeoefenaar behoorde dezelve te kennen. Genoeg is het, om deze reeds vrij lange Recensie te besluiten, enkel hier nog bij te voegen, dat dit Treurspel, als Dichtstuk en buiten alle betrekking tot de ware geschiedenis gedacht, den reeds lang verworven roem des voortreffelijken Dichters volkomen handhaaft en vermeerdert.

Ho-

HOMERUS *of Oorsprong der* ILIAS *en* ODYSSEA. *Dichtstuk.* *Te* Amsterdam, *bij* P. Meijer Warnars, 1826. In gr. 8vo. VI en 48 bladz. De prijs is *f* 1. 60.

Wij houden veel van *Elk het zijne*, en wisten gaarne, wat in dit Dichtstuk zuiver oorspronkelijk en eigen genie, wat daarin enkel vertaald of nagevolgd mag heeten. De Nederlandsche Dichter berigt ons alleen in zijne Voorrede, dat hij, mede vervuld met de algemeene bewondering voor HOMERUS en zijne liederen, reeds vroeg het denkbeeld had opgevat om, op de eene of andere wijze, zijne hulde aan hem en zijne zangen toe te brengen. Met deze gedachten bezield, kreeg hij toevallig kennis aan een Werkje, tot opschrift hebbende: *Homère ou l'origine de l'Iliade et de l'Odyssée.* Hij doorlas hetzelve met graagte, wijl de door hem aangebeden Dichter het onderwerp was en besloot terstond, om iets dergelijks in onze *tooverschoone moedertaal voort te brengen.* Heeft hij nu alleen het idé voor zijn Werk van den Franschman ontleend, of slechts den, nog noodigen stoot, om mede over HOMERUS aan het dichten te geraken, van hem bekomen? Heeft hij aan dezen, van wien hij ook geen woord meer zegt, voor zijn eigen ontwerp en den geheelen gang en geest van dit *Dichtstuk* verder niets te danken? Wij achten dit te meer van belang, omdat wij hetzelve, aan wien dan ook geheel of gedeeltelijk verpligt, als een produkt van waar genie beschouwen.

Venus treedt op eenen vreedzamen en liefelijken morgen het Paleis des Hemels binnen en smeekt *Jupijn*, dat, moest *Troje* in puin en asch vergaan, de nakomelingschap voor het minst een zoodanig verhaal van hare ramp ontvange, waardoor de geheugenis van haren eens bezeten rang en roem bewaard zou blijven tot bij het verste nageslacht. Zij wijst hem te dien einde op den achtbaren sterveling, die, reeds als kind, het eerst geluid in poëzij deed hooren, door de Muzen, in zijne wieg, met het sap des reinsten honigs werd gedrenkt, terwijl eene sneeuwwitte duif driemaal op zijne kruin een' lauwertak nederlegde, en smeekt hem aan diens genie de nagedachtenis van PRIAMS Hof, *Trojes* grootheid en HECTORS moed te vertrouwen. Tegen *Juno's* heftige wederspraak staat *Jupiter* hare vleijende bede toe, en vergunt hij *Venus* naar de aarde weder te keeren, de luit in de handen van HOMERUS te bezielen, en daartoe *Pluto* zelven door hare taal te bezweren, dat hij ACHILLES en HECTOR voor eene wijl uit het doodenrijk

voor

voor beider oogen doe verschijnen. Dit geschiedt. Eerst begeeft zich de aangebedene Godin met haren uitverkoren zanger naar den verwoesten grond van *Troje*, waar zijn dichtvuur door grootsche herinneringen aanvankelijk wordt ontgloeid. Voorts voert zij hem naar de boorden van den Styx en roept daar de verlangde dooden op, wier ijdelheid en trots, door HOMERUS gestreeld, hen zelven de groote daden, door hunnen arm en door hun brein gewrocht, met de oude geestdrift doen vermelden. De Dichter gevoelt hierop zijne verhevene denkkracht in vollen gloed ontvlamd, en stort, onder het verrukkendst snarenspel, een' vloed van zangen uit, die, over strand en stroomen liefelijk henen rollend, zelfs de levenlooze natuur met eene luisterende aandacht schenen te bezielen. Dan grooter eer wordt door de Mingodin in hooger sfeer hem toebereid. IJlings voert zij hem van de aarde ten hemel op, waar de starren zelve voor zijnen zoeten toon hunnen loop vertragen, ook de aandacht van *Apol* geboeid wordt door zijn zeldzaam maatgeluid, en, terwijl de overige Goden met eerbied op hem staren, en *Jupiter* door zijnen zang genoegelijk wordt gestreeld, zelfs *Juno* en *Pallas*, door zijn verhaal van de daden der helden, hares ondanks, worden bewogen en verrukt. Treffende brokken uit de *Ilias*, zoo als HOMERUS nu wordt voorgesteld dezelve het eerst voor de, om hem heen verzamelde Goden en Godinnen, te hebben opgezongen, worden ons hierbij met deze en gene eigene fraaije en nieuwe wendingen, wél herinnerd. Wie hier, het zij de Fransche of Nederlandsche Dichter, nu de meeste kunst deed blijken, den meesten roem verdiene, kunnen wij niet beslissen; maar de Verzen, welke wij alleen in onze taal voor ons hebben, houden algemeen eenen stevigen en deftigen, en, waar dit ook bijzonder pas geeft, eenen zoetvloeijenden en liefelijken gang, die nu eens verteedering, dan weder verschrikking op den Olymp verwekte en HOMERUS in de afwisselende houding en beweging, welke hij daar heeft aangenomen, thans ook in staat stelt de Goden te bezingen, als zijn lied hunne beeldtenis verlangt. — Zoo ontstond de *Ilias*. Maar nu ook moest deszelfs bezielde zanger nog eens met *Venus* ten afgrond dalen om Hemel, Aarde en Hel, ja het gansch Heelal in zijne schildering te bevatten. Dit laatste komt ons, met de *Letteroefenaars*, mede wat *lappig* voor en schijnt hier enkel aangebragt om hem ook *Ulysses* in de onderwereld te doen ontmoeten en alzoo te gelijk aan de *Odyssea* het dichterlijk bestaan te geven. Dan het geheel verdient gewis alle onderscheiding, en wij danken den bekwamen Landgenoot

noot, die ons, hoe dan ook, dit fraaije Dichtstuk heeft geschonken. In zijne Voorrede bepaalt hij de aandacht zijner Lezers een' oogenblik bij het rijm en den bouw zijner Verzen. Weinig bevalt het ons, dat hij de twee-, drie- en meer syllabige woorden, met de letter *n* eindigende, nu en dan doet sluiten op zulken, die zonder *n* aan het einde geschreven worden. Het overige, gelijk ook zijne spelling, laten wij gaarne aan zijne keuze en voor zijne rekening.

Levensschets van den beroemden Treurspeler TALMA, *meerendeels gevolgd naar het Fransch van den Heer* MOREAU, *door* A. L. BARBAZ, *waarachter een Dichtstuk van den Overzetter is geplaatst.* *Te* Amsterdam, *bij* J. C. van Kesteren, 1826. In gr. 8vo IV en 84 bladz. De prijs is *f* 1.25.

Het Werkje, naar hetwelk het hier aangekondigde meerendeels is gevolgd, heeft in het Fransch den titel van *Mémoires historiques et litteraires sur* F. J. TALMA, *par* M. MOREAU. De Heer BARBAZ heeft daaruit evenwel alleen datgene behouden, wat hij meende voor zijne kunstminnende landgenooten van belang te zijn. Het spijt ons wel eenigzins, dat het Werkje van MOREAU door hem in zoo ver is ontkleed geworden, daar wij toch ook van *de staatkundige betrekkingen van* TALMA *met opzigt tot de verschillende omwentelingen, zijne verkeeringen met* NAPOLEON, *enz.* nog wel wat hadden willen weten. Van het laatstgenoemde vindt men nu hier slechts weinig en oppervlakkig, waaruit wij nogtans onderrigt worden, dat TALMA minder, volgens het anders vrij wat algemeen begrip, de leermeester van NAPOLEON, dan wel NAPOLEON in meerdere opzigten die van TALMA heeten mogt. Voorts leeren wij uit dit Nederlandsche Werkje TALMA in *zijne geboorte en opvoeding*, zijne *debuten op het Parijsche Schouwtooneel*, zijne *gedachten wegens de tooneelkostumen* en de *voornaamste door hem uitgevoerde rollen*, kennen. Behalve eene *uitweiding* over hem *van de Baronnesse* DE STAEL, NAPOLEONS *aanmerkingen op deszelfs spel*, TALMA's eigen *gevoelen wegens het Treurspel* en eenig berigt van een paar *dramatische avondverlustigingen*, te *Londen* gegeven, met de *nieuwe rollen*, later *door hem gespeeld*, vinden wij hier dan nog mede vermeld: *Beginselen en voortgang zijner ziekte. Vergeefsche pogingen om hem te bezoeken, gedaan door den Aartsbisschop van Parijs; overlijden van* TALMA *en zijne Lijkstaatsie*, vroeger reeds uit de

de Nieuwspapieren en van elders bekend geworden. Van de Aanspraken bij het graf van den verdienstelijken kunstenaar, hier ook nog in haar geheel medegedeeld, heeft ons die van den Heer ARNAULT, welke bijzonder 's mans braafheid huldigt, best bevallen. Na de herhaling van den vernuftigen *Brief van* TALMA, *aan den Heer* A. S. TALMA *in Vriesland*, vroeger door de *Letteroefenaars* medegedeeld, wordt het geheel besloten met het *Dichtstuk* van den Heer BARBAZ, waarin wij eenen losfen en goeden gang hebben opgemerkt. De liefhebbers der Tooneelkunst en van den algemeen betreurden kunstenaar mogen hier alzoo nog al het eene en andere van belang voor hen vinden. Jammer slechts, dat er tegen zoo vele taal- en spelfouten niet beter voorzien is.

Vader KLEMENS; *eene Roomsch-Katholijke Geschiedenis. Uit het Engelsch vertaald. Naar den vierden Druk. Te* Amsterdam, *bij* G. J. A. Beijerinck, 1826. In gr. 8vo. VIII en 312 bladz. De prijs is *f* 2.75.

De Vertaler was van oordeel, en wij gelooven met hem, dat de lezing van dit Boek, zoo wel voor Protestanten, als Roomsgezinden, nuttig en aangenaam tevens zou kunnen wezen. Ja, wij schromen niet hetzelve aan elk, die zich niet opzettelijk achter het vooroordeel wil verschansen en verbergen, met volle overtuiging en gerustheid te bevelen. De Schrijver komt wel geheel onbedekt voor zijn godsdienstig gevoelen uit, en ook zal de oude systhematische gang van het Kalvinistische stelsel daarin gewis niet algemeen behagen. Maar de geheele eenvoudige voordragt geeft haar te meer bloot aan ieders ernstig en onpartijdig onderzoek, en de hoofdzaak, dat men in het stuk van geloof zich alleen aan den Bijbel en deszelfs regte uitlegging te houden hebbe, wordt hier, in den geest der Christelijke liefde, zoo behandeld, dat de Protestant wel in zijne begrippen bevestigd, maar ook de Roomschgezinde, zonder dat hij eenigen aanstoot behoeft te lijden, tot nadenken gebragt kan worden. Immers heeft niet alleen de toon niets bijtends of scherps, niets, dat aan eenige verwijdering der gemoederen uit den aard voedsel zou kunnen geven; maar ook wordt in den ganschen natuurlijken gang der voorgedragene geschiedenis aan personen en karakters, belijders zoo wel en voorstanders van de Roomsche, als van de Protestantsche Kerkleer, met onderscheiding regt gedaan, en de waarheid zoo als zij in de ondervinding van den bedachtzamen en schranderen opmerker het

het naast mag schijnen te bemsten, zorgvuldig in het oog gehouden. Elk proeve dan en oordeele; en, terwijl een Vader KLEMENS, offchoon als Jezuit aan zijne Orde verpand en aan zijnen fluwen Meerderen ongelukkig onderworpen, de eerbiedige hoogachting en gevoelige deelneming, ook van den ijverigen Protestant tot den einde blijft verwekken en behouden, zal diens gebed, dat het licht eenmaal over de duisternis zuiver en volkomen heersche, te meer een gebed des harten, een gebed der liefde zijn.

De Hertogin de LA VALLIERE, *of de Levensgeschiedenis van eene der Minnaressen van* LODEWIJK XIV. *Naar het Fransch van Mevrouw* DE GENLIS. *Volgens de tiende uitgave. Te* Amsterdam, *bij* J. C. van Kesteren, 1826. In gr. 8vo. II en 392 bladz. De prijs is *f* 3.00.

Op den titel meenden wij eene ware geschiedenis voor ons te hebben. Wij vonden nogtans enkel eenen geschiedkundigen Roman. Als zoodanig is zij onderhoudend niet alleen, maar ook met eenen genoegzamen graad van waarschijnlijkheid geschreven. Over het geheel evenwel beminnen wij die soort van Geschriften niet, waarin waarheid en verdichting zoo weinig onderscheiden worden ondereengemengd. De beroemdheid der Schrijfster moge, voor dit voortbrengsel van haren bekenden geest, eene tiende uitgave van den smaak harer Natie verwerven, wij voor ons zouden in het gemis van deszelfs vertaling, die evenwel hier in goede handen gevallen is, geen groot verlies voor onze letterkunde gevonden hebben. Schoon het Boek regelregt geene onzedelijke strekking heeft, worden de gewone zwakheden en gebreken der sekse in de bevallige voordragt te zeer verzacht en verschoond, om ook daarvan geenen gevaarlijken indruk op het ligt-verleidbare hart te duchten. Wij werpen mede wel den zwaren steen der veroordeeling op eene LA VALLIERE niet, maar, naar de beginselen, die haar hier van der jeugd worden toegekend, was zij toch te meer door drift misdadig, met, hoe dan ook, eenen LODEWIJK in de armen te vallen, dien wij, enkel groot als veroveraar, uit zijne ware geschiedenis als eenen slaaf van het bijgeloof en van den wellust kennen, maar ook in dezen geschiedkundigen Roman, in eene al te vleijende en vervoerende gestalte vonden opgeflikt. Mannen kunnen wij dit Boek weinig aanraden en voor vrouwen wenschen wij algemeen liefst mede eene steviger lektuur.

DE RECENSENT,

OOK

DER RECENSENTEN.

Geschiedkundige Brieven over de Protestantsche Hervorming in Engeland en Ierland. Door WILLIAM COBBETT, *een Engelsch Protestant, enz. enz. Te* Utrecht, *bij* A. Schikhoff, 1826. In gr. 8vo. 84 bladz. De prijs is *f* 0. 50.

Het is ons onbegrijpelijk, dat dit Boekje door den Uitgever aan ons ter beoordeeling gezonden is geworden. Hij moet een van beide, of hetzelve niet gelezen hebben, of ons *Tijdschrift* niet kennen: anders had hij zeker vooruitgezien, dat er geene andere, dan eene hoogst ongunstige Recensie te wachten ware. Wij ontvangen hier slechts een zeer onvolledig Werk, slechts twee brieven. Hoe vele er nog volgen zullen, weten wij niet. Alleenlijk wordt ons op het titelblad gemeld: „ Dit Werk zal bij „ een of meer Brieven te gelijk worden uitgegeven, „ en na het einde van hetzelve zal een titelblad ge- „ leverd worden, kunnende de afgeleverde als dan „ tot een Boekdeel worden gebragt." Waartoe zulk eene snippering? Om het Werk te spoediger te kunnen verspreiden? of om hetzelve te meer voordeel te doen opleveren? of welligt om het aan een aantal onkundige lieden, die tegen de lektuur van dikke Boekdeelen opzien, te gereeder in handen te spelen? Wij weten er niet op te antwoorden; maar dit weten wij, dat wij nu in deze Brieven meer dan eens verwezen worden op hetgeen de Schrijver in het vervolg (gelijk hij zegt) bewijzen zal, zonder dat wij thans in de gelegenheid zijn, om het te vergelijken. Van den Vertaler worden ons aantee-

keningen en eene narede aan zijne Proteſtantſche en Katholijke landgenooten beloofd; maar dit is al, wat wij van dien ons onbekenden man vernemen. Doch in plaats van dit Boek met een Voorberigt van zijne hand te openen, geeft hij ons twee *Voorredenen:* de eene, gelijk er ſtaat, *van de Parijſche Uitgave;* de andere *van de Franſche Uitgave te Leuven.* En waartoe dienen deze ſtukken? Om ons den oorſpronkelijken Schrijver in deszelfs zedelijk karakter of maatſchappelijke betrekkingen voor te ſtellen? Verre van daar, lezen wij in de eerstgenoemde met zoo vele woorden: *Het doet hier niets ter zaak, wie de Schrijver zij:* iets, hetwelk wij in ons ganſche leven nog nooit omtrent een' Geſchiedſchrijver hebben hooren beweren: daar al de wereld er in overeenſtemt, dat er aan de kennis van zoodanig iemand ten hoogſte gelegen is, om daaruit te kunnen beſluiten, of hij een elks geloof verdiene. Doch wij behoeven ons niet te verledigen, om naar 's mans eerlijkheid en waarheidliefde onderzoek te doen, daar men deze Brieven, ſlechts vlijtig te doorbladeren heeft, om er zich volkomen van te overtuigen, dat hij hier in eene zeer valſche en bedriegelijke gedaante voorkomt. Zoo wel op den *titel*, als in *de Voorredenen* heet hij NB. een *Proteſtant;* maar dit verklaren wij voor eene godlooze leugen, hetzij door COBBETT zelven, of door anderen uitgedacht, om onnoozele menſchen in den ſtrik te vangen. Ja de leugenachtigheid van dit voorgeven is zoo openbaar, dat, al trad hij zelf voor het Publiek op, om plegtige getuigenisſen nopens zijn Proteſtantisme af te leggen, ieder waarheidsvriend, van welk eene belijdenis ook, hem zou moeten antwoorden: Gij moogt in de Proteſtantſche kerk geboren en opgevoed zijn; gij moogt uw lidmaatſchap in dezelve niet hebben opgezegd; gij zijt er echter met der daad uitgetreden, toen gij dit geſchrift gemeen maaktet, bijaldien zulks niet reeds eer geſchiedde.

Wat nu dit Werk zelf betreft; wij zwijgen over de menigvuldige ſlordigheden van taal en ſtijl, welke er allerwegen in voorkomen, zoo dat zelfs hier en

daar

daar de meening onverſtaanbaar is, en ſpreken alleen over den inhoud. Dezen kunnen wij met een kort woord opgeven, door te zeggen, dat dezelve beſtaat uit een zamenraapſel van alles, waardoor men de geſchiedenis der Hervorming, bepaaldelijk die van *Engeland*, bevlekken kan. Somwijlen worden te dien einde dingen te berde gebragt, die of door ons Proteſtanten zelven erkend worden, als van alle omwentelingen in het godsdienstige en burgerlijke onaſſcheidelijk, of de Hervorming zelve niet raken, zoo als de misſtappen en ondeugden van HENDRIK VIII, die, men weet, dat een vervolger van Roomsch en Onroomsch beide geweest is. Op eene enkele plaats treft men eene bedenking tegen het Proteſtantisme aan, welke, oppervlakkig beſchouwd, eenigen ſchijn van waarheid heeft: zoo als voor zulke Lezers, die van geen' trapswijzen voortgang der menſchelijke beſchaving weten, de volgende vrage zijn zal: zou men kunnen gelooven, dat de CHRISTUS, die alleen ſtierf om zondaars zalig te maken, die zijn Evangelie als een middel des heils voortplantte, zoude gedoogd hebben, dat de menſchen in zoo eene groote tijdsruimte geen' anderen Godsdienst, dan eenen valſchen Christelijken Godsdienst kenden? Doch veel talrijker zijn hier de pleitredenen voor het *Katholicisme*, welke tegen de duidelijke letter van den Bijbel en de uitſpraken der geſchiedenis regelregt aandruiſchen. Veel talrijker zijn de onwaarheden van allerlei ſoort en de lasteringen, deels tegen de invoering, deels tegen den geest van het Proteſtantisme, welke zoo handtastelijk zijn, dat zij geen ander gewrocht wezen kunnen, dan of van de diepſte onkunde, of van opzettelijke boosaardigheid. En in plaats van door de aanneming van een' bezadigden toon de bitterheid van zijn hart te bedekken, uit onze Schrijver dezelve meer dan eens door dat ſchelden en razen, waardoor zich de ſlechtheid van deszelfs zaak oogenblikkelijk verraadt. Begeert gij, Lezer! eenige proeven tot bewijs onzer beſchuldigingen; neem dan de volgende:

„ *Katholijk* is *algemeen*, en de Godsdienst, wel-

„ ke dezen naam draagt, heeft dien naam van *alge-*
„ *meen* verkregen, omdat alle Christen volken der
„ aarde dezelve voor de eenige ware godsdienst ge-
„ houden, en niet meer dan *een* en *hetzelfde Op-*
„ *perhoofd van de Kerk* erkend hebben: en dit *Op-*
„ *perhoofd* was de *Paus*."

„ Een vrij en welgemeend onderzoek zal ons lig-
„ telijk overtuigen, dat hetgeen als *Hervorming*
„ wordt uitgevent, alleen de vrucht is geweest van
„ beestachtigen wellust, welke, door schijnheiligheid
„ en trouwloosheid gevoedsterd, bevestigd is ge-
„ worden door roof en verwoesting en door stroo-
„ men van Engelsch en Iersch bloed."

„ Van onze teederste kindschheid, toen wij nog
„ op 's moeders schoot dartelden, leerde men ons
„ den Katholijk alleen beschouwen als een niets
„ deugend, bedriegelijk, verachtelijk, wreedaardig
„ en bloeddorstig wezen. De woorden *Papismus* en
„ slavernij hebben onze ooren dermate verbijsterd,
„ dat, al ontwaren wij ook alle openlijke en stille
„ deugden in een' Katholijk, het ons niet vrijstaat
„ in hem, iets anders te zien, dat een zamenstel
„ van al wat laag en bedorven is."

„ Zij [de lasteraars der Katholijke Religie] zullen
„ niet wagen het te loochenen, dat deze Godsdienst
„ alleen de *eenige Godsdienst* is, welke in vijftien
„ honderd jaren na den dood van JEZUS CHRISTUS
„ over den aardbol is verspreid geworden."

„ Wij, die een deel van die Protestantsche Kerk
„ zijn, wij gelooven, of doen althans belijdenis van
„ te gelooven, dat het *Nieuwe Testament*, zoo als
„ het bij ons gedrukt en verspreid wordt, het ware
„ woord van God bevat, dat het de woorden des
„ eeuwigen levens behelst, en ons het middel, het
„ eenige middel aanwijst, om ons voor de eeuwige
„ verdoemenis te behoeden. Zie daar hetgeen wij
„ gelooven! maar wie heeft *ons* dit Nieuwe Testa-
„ ment *bezorgd?* Wie heeft ons dit ware woord
„ van God geleverd? Van wien ontvingen wij de
„ woorden des eeuwigen levens? Welaan JOSHUA
„ WATSON, Drankverkooper, Hoogleeraar van de
„ Re-

„ Religie voor het Engelsche volk! Kom aan,
„ JOSHUA! en beproef, of gij ons deze vraagstukken
„ kunt oplossen?"

„ Nadat haast *vier honderd jaren* waren verstreken, werden de geschrevene Evangeliën onderworpen aan een *Concilie* (Kerkvergadering) van de *Katholijke Kerk*, van welke de *Paus* het hoofd was."

„ Zij, met de verregaandste onbeschaamdheid dit verwijt [dat de Katholijke Godsdienst hinderlijk zou zijn aan de beoefening der verstandelijke vermogens] gedurig opwarmende, hebben de goedheid nog niet gehad, om *redenen* op te geven, die ons zouden kunnen doen gelooven, dat de Katholijke Godsdienst inderdaad zoodanige strekking heeft: zij houden zich bloot te vrede met dit gaafweg te *vooronderstellen*, en wijzen zelfs het *vermoeden* van de hand, dat er een *middel* zou bestaan, om hen te *wederleggen*."

„ De onderzaten van den H. [dit moet *Heiligen* zijn] EDUARD hadden [in *Engeland* bij het begin der Hervorming] de altaren uitgekleed, en de *maagd* Koningin [ELIZABETH] had de roofzucht ten top gevoerd: zoodat in het jaar 1600 alles naar wensch (hervormd) Protestantsch geworden was. Hoe heerlijk!"

„ De Katholijke Kerk ontleent haren oorsprong van JEZUS CHRISTUS zelven. Hij stelde PETRUS aan tot het hoofd van zijne Kerk."

„ Het moet ons niet meer verwonderen, dat het hart van de CRANMERS, de KNOXEN en van hun geheel ontaard rot, van *medelijden* klopte, toen zij hunne kuische oogen lieten vallen op al de pachthoeven, al de leengoederen, en de rijke gouden en zilveren versierselen, die de eigendom van deze vereenigingen [die der Monniken] waren."

Meer lust het ons niet af te schrijven. Maar is het niet overgenoeg, om te bewijzen, dat dit Boek een zamenraapsel van onbewezene stellingen, blijkbare onwaarheden, booze lasteringen, vuile scheldwoorden is, en dat het reeds met eene Godlooze

leugen aanvangt, als het den Schrijver voor eenen Protestant verklaart? Hoe kan iemand zoo vermetel zijn, om in dagen als deze, waarin ook de ongeletterde een' gereeden toegang tot de kennis der Geschiedenis van Menschheid en van Christendom heeft, zulk eene ellendige hersenvrucht onder de oogen van het Publiek te brengen? Zelfs bij Roomsch-Katholijken, die nopens de dingen van vroeger en later tijden slechts iets geleerd hebben, heeft hij zich bespottelijk of verachtelijk gemaakt. Maar welligt rekende hij op de onwetendheid van den grooten hoop, inzonderheid op die bijstere onkunde, waarin over het geheel genomen de leden der Roomsche Kerk gehouden worden. Welligt achtte hij het gemakkelijk, om allerlei onwaarheden wijs te maken aan menschen, voor welke hij wist, dat de weg gesloten was, om beter onderrigt te bekomen. De onbeschaamdheid althans, waarmede in dit Boek, waarmede heden ten dage in vele andere geschriften, de heilige zaak van het Protestantismus aangevallen wordt, kan, zoo zij niet uit domheid voortvloeit, alleenlijk dan plaats hebben; wanneer men op deze of dergelijke maniere redeneert: *Wij kunnen dit gerust schrijven. Onze geloovigen nemen het als orakeltaal aan. Ook is er geen gevaar voor, dat zij tot andere gedachten komen zullen. In zich zelven hebben zij tegen al, wat de moederkerk wederspreekt, een' onveranderlijken haat, die hun van kindsbeen aan wordt ingeboezemd. En al wilden zij wijzer worden; wij zijn voor ons zelven zeker genoeg: want Kettersche Kerken durven zij niet bezoeken, en Kettersche Boeken mogen zij niet lezen.*

Al-

Algemeen Overzigt der Epidemische Ziekte, welke in het jaar 1826 te Groningen geheerscht heeft; door E. J. THOMASSEN À THUESSINK; *A. L. M. Med. et Philos. Doctor; Hoogleeraar in de Geneeskundige Faculteit; Ridder van de Orde van den Nederlandschen Leeuw; President van de Provinciale Commissie van Geneeskundig Onderzoek en Toevoorzigt; Lid van het Koninklijk Instituut van Kunsten en Wetenschappen, enz. Te* Groningen, *bij* R. J. Schierbeek, 1827. In gr. 8vo. 84 bladz. De prijs is *f* 0. 80.

Wanneer eene zelfde zaak uit verschillende oogpunten wordt onderzocht en de onderzoekers de waarheid opregtelijk zoeken, kan het niet anders, of zulk eene tweeledige beschouwing moet voor het geheel voordeelig wezen. Deze gedachte kwam terstond bij ons op, toen wij deze Verhandeling van den Hoogleeraar THUESSINK ontvingen, nadat wij, nog niet lang geleden, die van den Hoogleeraar BAKKER over hetzelfde onderwerp gelezen hadden. Bij het doorloopen van dit tweede stuk vonden wij dan ook meer dan een punt op eene andere wijze behandeld en eenige weinige andere, waarvan in het Werk van BAKKER geene melding was gemaakt; THUESSINK had tot deze meerdere stukken eene goede gelegenheid, als President van de Provinciale Commissie van Geneeskundig Toevoorzigt en gedeeltelijk ook door de latere dagteekening van zijn Geschrift. Het bevreemdde ons echter, in deze geheele Verhandeling geen gewag gemaakt te vinden van de beschrijving der Groninger Epidemie van zijnen verdienstelijken Ambtgenoot BAKKER (1), met wien hij overigens in de hoofdzaak vrij wel overeenkomt.

Het

(1) Zie *Recensent, ook der Recensenten*, D. XX. blad*z*. 71.

Het Werk van TH., in eenen eenvoudigen en gemakkelijken ſtijl geſchreven, behandelt eenige der voornaamſte punten van zijn onderwerp, (daar hij niet voornemens was om eene *geheele beſchrijving* der ziekte te geven), in *zes* onderſcheidene afdeelingen, van welke de eerſte ons den *oorſprong en voortgang der Epidemie* ſchetst. Deze ſchets is zeer duidelijk en volledig voor hetgeen de ſtad zelve betreft; doch zij gaat niet over het overige der Provincie. Het doet ons leed, dat TH, dit niet mede in zijn ontwerp begrepen heeft, daar hij hiertoe voorzeker, als Preſident der Provinciale Commisſie, eene goede gelegenheid had. In de tweede Afdeeling, over de *middelen, ter afwering der ziekte aangewend*, ziet men met eene aangename gewaarwording, hoe de zorg van den Koning, die alle deelen van zijn Rijk met gelijke waakzaamheid overziet, ook hier veel heeft toegebragt tot leniging van de algemeene ramp, zoo door het zenden van Geneeskundige hulp, als door het verbieden van het begraven der lijken in de *Kerken;* — maar, gelijk wij bl. 79 lezen, ging het begraven op de *kerkhoven*, terwijl de Schrijver dit ſchreef, nog geſtadig voort, en had men op ſlechts een der drie kerkhoven in de ſtad het aanzienlijk aantal van *dertien honderd en een en veertig* lijken begraven.

De *derde* Afdeeling beſchouwt kort en zakelijk het *algemeen beloop en toevallen der ziekte*, met eenige algemeene wenken over de meest gelukkige behandeling derzelve, waarbij, bl. 28, eene waarneming van den Schrijver zelven, over eene inderdaad zeer hardnekkige *febris hemitritaea*, welke even als de *febris soporosa*, zeer menigvuldig voorkwam. Bijzonder opmerkelijk was de groote neiging tot *recidiven*, welke nog maanden daarna voortduurde, en de onaangename gevolgen der koortſen, onder welke de *waterzucht* wel de algemeenſte was, waartegen onder anderen, de onlangs van de *Kaap de Goede Hoop* aangevoerde *Diosma crenata* (*folia Boechoe*) met nut gebruikt zijn. Het ſchijnt derhalve, dat de Groningſche Geneeskundigen met de nieuwſte ontdekkingen

in

in hun vak niet onbekend zijn, daar deze *folia Boechoe* nog niet lang als geneesmiddel zijn bekend, bl. 33, even als de *Chloruris*, welke LABARRACQUE, als voorbehoedmiddel tegen de besmetting heeft aangeprezen, en waarvan op het einde der Verhandeling gesproken wordt.

De *aard en natuur der ziekte* (vierde Afdeeling) zoude vooral uit de lijkopeningen hebben moeten blijken; maar deze zijn ongelukkiglijk alle uit het tijdperk, dat de ziekte reeds aan het afnemen was, omdat in de allerergste woede der kwaal en vóór de oprigting van een provisioneel Ziekenhuis, tot het verrigten van lijkopeningen geen tijd overig was. Uit de uitwendige verschijnselen der ziekte mag men echter met rede opmaken, dat eene *febris intermittens* ten grond lag, doch door vele en verschillende oorzaken in de meest afwijkende gedaanten gebragt was. — Aan het onderzoek naar de eigene natuur der ziekte, sluit zich van zelve aan dat naar de *besmettelijkheid* der ziekte, welke TH. stellig aanneemt en hierdoor van de meening van anderen eenigermate verschilt. Hij gelooft, echter, dat deze besmettelijkheid alleen *plaatselijk* is en buiten den kring der Epidemie zeer in kracht vermindert of zelfs geheel ophoudt, gelijk hij dan ook de door BAKKER aangehaalde *facta* niet ontkent, dat menschen, die, naar elders overgebragt, de ziekte aldaar zelve kregen, dezelve echter niet aan anderen aldaar hebben medegedeeld.

In de *vijfde* Afdeeling spreekt TH. van de *oorzaken der ziekte* en brengt deze tot de uitdampingen van den kleigrond in den heeten en tevens droogen zomer van het afgeloopen jaar. Waar dezelfde warmte geheerscht heeft, maar er water genoeg in de slooten gebleven, of de lucht door regens van tijd tot tijd bekoeld was, heeft de ziekte, of niet, of in eenen veel geringeren graad gewoed. Eene tweede oorzaak is gelegen in de voorafgegane overstrooming, terwijl in de stad *Groningen* zelve, meer dan eene bijkomende oorzaak de ramp zoo zeer heeft verzwaard,

zwaard, als: de gebrekkige zorg voor de zindelijkheid de ſtad, onbekwame waterafleidingen, enz.

In de laatſte Afdeeling worden eindelijk de middelen opgegeven ter voorkoming van zoodanige *Epidemiën*, alle welke middelen, na de volkomene kennis van de oorzaken der ramp, niet moeijelijk zijn op te geven. Eene drangreden van onze zijde aan de ingezetenen van *Groningen* ter ſpoedige en geſtadige nakoming der hier gegevene regelen, zoude hier uit de verte onnoodig wezen, daar wij vertrouwen, dat de woorden van den bekwamen Geneeskundige, die in hun midden woont, wel eens voor al genoegzaam zullen zijn. Ten ſlotte vinden wij eenige Tabellen van de overledenen en begravenen gedurende 1826 en de Mutatie-ſtaat van het Ziekenhuis, waarin van den 8ſten September 1826 tot den 18den Januarij 1827 zijn ingekomen 1451 zieken, waarvan er 928 herſteld zijn vertrokken en 211 overleden, zoodat er op den 18den Januarij nog 312 aanwezig waren.

Mogten na het afloopen der Epidemie, ook de noodlottige overblijfſelen daarvan bij velen ſpoedig verdwijnen en Groningens burgerij eindelijk verademing van alle geleden rampen vinden! Zoo bloeijen weder Kunſten en Wetenſchappen op in eene ſtad, die ſteeds blijken gaf, dezelve met nut en ijver te behartigen!

Rec. zoude bijna verzuimd hebben, om ook met een woord te ſpreken van den uiterlijken vorm en druk des Werks, doch kan hier tot zijn leedwezen niet zoo veel goeds, als van den inhoud, zeggen. Druk en Papier munten zekerlijk niet uit, en er zijn hier en daar nog al drukfouten, waarop de Drukker beter had moeten letten. Zoo zijn de drie laatſte regels van bl. 47, in de Noot, hierdoor bijna onverſtaanbaar. Zoo lezen wij dan eens *Borosma* in plaats van *Barosma*; *folia Boechae*, *folia Diosom. crenat.*; *exide de sodium*, enz.

Bij-

Bijzonderheden uit de Geschiedenis van het Strafregt in de Nederlanden, door Mr. S. DE WIND, *Subst. Officier bij de Regtbank van Middelburg. Te* Middelburg, *bij* de Gebroeders Abrahams, 1827. In gr. 8vo. IV en 71 bladz. De prijs is *f* 0. 80.

De Heer DE WIND, aan wien onze letterkunde reeds vroeger verpligting had, heeft door bovenstaand uitmuntend en veel bevattend Werkje, zich op nieuw verdienstelijk gemaakt. — De geschiedkundige beschouwing der pijnbank bevat eene regt schoone ontwikkeling van alles, wat tot de historie van dat helsch werktuig behoort. — De Schrijver had bij het vermelden van het ongelukkig voorbeeld der Regtbank te *Amsterdam* in 1803, wel met een enkel woord kunnen zeggen, dat het eene schromelijke onregtvaardigheid en misbruik van magt was, zoo als de Heer MEIJER in de door den Schrijver aangehaalde Noot uitdrukkelijk zegt: „*Un des juges publia dans le temps une brochure pour justifier l'ordonnance du tribunal par des argumens qui en demontraient évidemment l'injustice.*"

De overige stukken zijn insgelijks alle belangrijk, vooral de zonderlinge vonnissen; waar er een onder is tegen een' stier; in vroeger tijden waren regtsgedingen tegen dieren niet ongewoon; de Leydsche Courant heeft, zoo ik mij niet bedrieg, verleden jaar in het Mengelwerk opgenomen een in *Frankrijk* tegen de muizen gevoerd proces.

Op bl. 61 zegt de Schrijver niet te weten, wat *de noot Gods* beteekent. — In vroeger tijden had men op de markten een crucifix staan, dat dezen naam voerde. — Het is nog niet zeer lang geleden, dat men te *Antwerpen* op de markt eene bus vond, waarop te lezen was, hier offert men voor de *noot Gods*, dat is tot onderhoud van het groot crucifix op de markt.

Het zij ons vergund deze enkele aanmerking te ma-

maken, dat de geëerde Schrijver ligt hier en daar eenige ophelderende Noten had kunnen bijvoegen, om verouderde woorden en spreekwijzen duidelijk te maken. Zoo als gebannen op het linker oog, of op de linker hand, zal niet door een ieder terstond worden begrepen, door eene kleine tusschenvoeging, bij voorbeeld op bl. 66, op (*verbeurte van*) het regter oog, was de zaak duidelijk voor een ieder.

Wij hopen, dat de geleerde Schrijver in het vervolg tijd en lust moge hebben om die soort van letteroefeningen voort te zetten, ten einde zijne landgenooten meer en meer met de vroegere wijze van regtspleging bekend te maken, opdat dit ook moge strekken om de voortreffelijkheid van onzen tijd boven vroeger eeuw te staven en alzoo te bewijzen, dat ieder met regt aan de *laudatores temporis acti* zeggen kan:

—— Ego me nunc denique natum
Gratulor. —

Lessen over de eerste beginselen van het schaduwen in de Bouwkunde. Uit het Fransch vertaald naar C. M. DE LA GARDETTE, *door* N. W. ARDESCH, *Voorzitter van de Directie der afdeeling voor Bouw-, Meet- en Doorzigtkunde in de Stedelijke Teeken-Academie te* 's Gravenhage. *Met Platen. Te* 's Gravenhage *en te* Amsterdam, *bij de* Gebroeders van Cleef, 1826. In gr. 8vo. 37 bladz. Met 28 bouw- en doorzigtkundige Platen. De prijs is *f* 4. 50.

Dit bevallig en keurig uitgevoerd Werkje heeft ten oogmerk den Leerlingen in de Bouwkunde het noodig onderrigt mede te deelen, omtrent het naar waarheid schaduwen van de bijzondere deelen en sieraden der bekende vijf bouworden, in bouwkundige teekeningen; volgens het vrij algemeen aangenomen grondbeginsel, dat zoodanige teekeningen de beste wer-

werking doen, wanneer zij verlicht worden onder den hoek van vijf en veertig graden; namelijk zoo, dat de lichtſtraal valt op het waterpas liggend vlak (*plan horiſontal*), onder een' hoek van 45°, en tevens op het loodregte vlak (*plan vertical*) onder gelijken hoek van 45°. — Dat ten dezen opzigte veelmalen, en zelfs vrij algemeen *met voordacht*, tegen de waarheid en de natuur gezondigd wordt, onder voorwendſel, dat anders kapiteelen en kroonlijsten zich te zwaarmoedig vertoonen, zal niemand ontkennen, die met dit ſlag van dingen bekend is, en gelijk het zeker is, dat men altoos zich zelven bedriegt, wanneer men tegen de waarheid en de natuur handelt, even zoo zeker heeft zulks ook in dit geval plaats. Om dan den Leerling voor deze misleidende dwaling in het vervaardigen van bouwkundige teekeningen te behoeden, en hem bekwaam te maken, om bij zijnen kunstarbeid natuurlijke en wiskunſtige waarheid met bevalligheid en zachtheid van voorſtelling te vereenigen zijn, deze lesſen, aan welke wij den lof van klaarheid, volledigheid en beknoptheid tevens verſchuldigd zijn, bijzonder dienſtig en geſchikt, weshalve wij dezelve dan ook ten ſterkſte ten gebruike aanprijzen van allen, die zich in de bouw- en doorzigtkunde oefenen.

Keizer KAREL V. *als Staatsman geſchetst, in eene Redevoering; door* J. H. TRIEPER, JUNIOR, *Secretaris der Maatſchappij*, Felix Meritis. *Te* Amſterdam, *bij* P. Meijer Warnars, 1827. Gedrukt voor rekening van den Schrijver. In gr. 8vo. x en 41 bladz. De prijs is *f* 0.60.

Deze in hare ſoort zeer wel geſtelde en zonder overlading van ſieraden bevallig geſchreven Redevoering is haren oorſprong verſchuldigd aan eene in het jaar 1823 uitgegeven Prijsuitſchrijving der *Gentſche Maatſchappij van Nederlandſche Taal- en Letterkunde*, waarvan de opgegeven ſtoffe was: eene *Lofre-*

rede op Keizer KAREL V. Den Heere TRIEPER beving de lust om naar het toen uitgeloofde eermetaal mede te dingen, en schoon hij in dit voornemen niet volhardde, is daaruit nogtans deze *Schets* van dien Vorst als *Staatsman* ontstaan. Wij vermelden deze omstandigheid te eerder, omdat dezelve ons eenen wenk geeft omtrent de doorgaande kleur dezer Redevoering (indien wij het zoo mogen noemen) die veel meer heeft van eene Lofrede dan van een historisch, wijsgeerig, oordeel- en menschkundig onderzoek wegens, en afbeeldsel van KAREL den Vden, zoo als hij, als *Staatsman* inderdaad, niet alleen in zijne handelingen, maar ook in zijne *bedoelingen* geweest is. In dit opzigt toch gelooven wij, en zoo wij meenen op baarblijkelijke historische gronden, dat zulk een onderzoek ons tot gansch andere resultaten zoude leiden, dan de zoodanige, die den Heere TRIEPER aan het einde zijner Redevoering doen wenschen, „ dat zijne" [KARELS] „ uitmuntende Staat- „ kunde een duurzaam model zij en blijve, tot het „ wijs en billijk bestuur van Staten en Volken." — Dan om dit behoorlijk te bewijzen zoude eene vrij uitgebreide Verhandeling gevorderd worden, en het gezegde is genoeg, om reden te geven waarom wij meenen, dit Stukje onder de klasse der Lofredenen te mogen rangschikken.

Geschiedenis van het Slot te Muiden en HOOFTS *leven op hetzelve, door* JACOBUS KONING, *Lid van het Koninklijk Nederlandsch Instituut, enz. Met Platen. Te* Amsterdam, *bij* Joh. van der Hey en Zoon, 1827. VIII en 150 bladz. De prijs is *f* 2. 20.

Toen zich de mare verspreidde dat het Muider Slot zoude worden gesloopt, is door vele ingezetenen en Letterkundige Maatschappijen met echt oudheidlievenden ijver bij Z. M. het verzoek gedaan, om dit eerwaardig gedenkstuk van vroeger eeuw te behou-

houden, en daaraan is hetzelve het behoud verschuldigd. — En aan die gebeurtenis hebben wij dan ook dit belangrijk Werkje van den Heer J. KONING te danken.

Het Werkje is versierd met een alleraardigst vignetje op de titelplaat en met twee andere plaatjes, die tot het regt verstand van het Boekje veel toebrengen.

De geschiedenis van het Slot te *Muiden*, van bl. 1—44, bevat vele lezenswaardige bijzonderheden en derzelver echtheid wordt altijd in de belangrijke aanteekeningen bewezen.

HOOFTS leven op het Muider Slot, van bl. 45-98, is belangvol voor onze Nederlandsche Letterkunde en brengt ons de eeuw van FREDRIK HENDRIK voor den geest, waarvan de Hoogleeraar SIMONS eens zoo een allerfraaist tafereel heeft opgehangen in eene voorlezing, in de *Mnemosyne* uitgegeven; het verwondert ons, dat dit stuk door den Schrijver niet is aangehaald, dewijl het zoo regt eenvoudig, ons als het ware in dien schoonen tijd verplaatst, waarin *Nederland* in alle vakken uitmuntende mannen konde aantoonen.

In de Aanteekeningen, die circa 50 bladzijden beslaan, zal men vele bijzonderheden niet zonder belangwekking lezen, zoo als, bij voorbeeld op bl. 115, de namen der Baljuwen van 1350 tot 1795; op bl. 117, de beëediging der Drossaarden, zoo als dezelve plagt te geschieden; op bl. 121, de aardige disquisitie, over het torentje, dat HOOFT voor studeervertrek diende.

Als Bijlagen zijn bij dit Werk gevoegd de verschillende verzoekschriften aan Z. M. gedaan, om het Muider Slot niet te doen sloopen.

Het Slot te *Muiden* is een gebouw, door Graaf FLORIS I, gesticht, en is eerwaardig om de herinneringen, die met hetzelve verknocht zijn, vooral is het een heiligdom voor de bewonderaars van HOOFT; daarom zeiden dan ook de inwoners van *Amsterdam* in hun verzoekschrift (bl. 143), dat zij het Slot te *Muiden* altijd hadden beschouwd „ als een weinig waar-

waardig, maar echter grootsch gedenkstuk voor de nagedachtenis van HOOFT, deszelfs beroemden bewoner, een gedenkteeken, waardoor, als bij voorraad hersteld werd, de ondank der tijdgenooten en nakomelingen, die tot hiertoe verzuimden een praalgraf voor hem op te rigten, of dit welligt niet noodig achteden, zoo lang het Slot bestond."

De Heer KONING hebbe dank voor deze belangrijke bijdrage, die wij van ganscher harte wenschen, dat door zijne Landgenooten naar verdiensten mag worden ontvangen, opdat wij ons meer en meer over de voortbrengselen van zijne zucht tot onderzoek mogen verheugen.

Korte Beschouwing van de vrijmoedige Gedachten over Neerlands Indië en over de Regering van den Gouverneur-Generaal VAN DER CAPELLEN, *door* J. E. DOORNIK, *Med. Doct.* N°. 1 *en* 2. *Te* Amsterdam, *bij* J. C. van Kesteren, 182 . In gr. 8vo. 69 en 64 bladz. De prijs der beide N°. is *f* 1. 25.

Deze brochures eigenlijk ter verdediging des Heeren v. D. C. geschreven, bevatten niet veel bijzonders; naar den aanhef: „ *Wanneer een Schrijver, enz.*" te oordeelen, zou men denken, dat er wonder wat te voorschijn zoude komen; maar het is:

Quid tanto dignum feret hic promissor hiatu?
Parturiunt montes, nascetur ridiculus mus.

In het Boek zijn niet anders dan bekende zaken, en wij kunnen er gerust van zeggen:

„ *Non tali auxilio nec defensoribus istis*
„ *Tempus eget.*" —

Al-

Alphabetiſche Naamlijst der Gemeenten en derzelver onderhoorigheden, uitmakende het Koningrijk der Nederlanden; met aanwijzing der Arrondisſementen, Districten, Hoofdſchoutambten, Kwartieren en Provinciën, waarin dezelve gelegen zijn, benevens eene opgave der bevolking van elke Gemeente afzonderlijk; waarachter is gevoegd eene opgave der plaatſen, waar Postkantoren zijn gevestigd. Alles uit de jongſte officiële ſtukken en volgens de laatst plaats gehad hebbende veranderingen opgemaakt en zamengeſteld door J. J. GOSSELIN, *Adjunct-Commies bij het Departement van Oorlog. Te* Amſterdam, *bij* J. C. van Kesteren, 1826. Eerſte en tweede Gedeelte. In gr. 8vo. te zamen LXVIII en 579 bladz. De prijs der beide Deelen is *f* 6.30.

De bovenſtaande breedvoerige titel van dit, voor de ſtatistieke kennis van ons Vaderland, hoogst gewigtig Werk ontſlaat ons volkomen van alle verdere opgave van deszelfs inhoud, en de vraag kan dus alleen zijn, of die inhoud aan den titel voldoet. Wij kunnen hierop, voor zoo verre onze kennis aangaat, niet anders dan *ja* zeggen; ten minſte hebben wij het hier opgegevene, omtrent zulke dorpen of gemeenten, met welke wij langs andere wegen naauwkeurig bekend waren, overal eenſtemmig met de waarheid gevonden. Ook heeft de Heer GOSSELIN geene moeite geſpaard om aan dezen zijnen arbeid de meest mogelijke volmaaktheid bij te zetten, en zelfs die kleine veranderingen, welke na het afdrukken der eerſte bladen, door het combineren van eenige Gemeenten, zijn voorgevallen, aan het ſlot van zijne Naamlijst opgegeven. Naardien evenwel alle menſchelijke arbeid altijd min of meer gebrekkig blijft, zullen er ook waarſchijnlijk in dit Werk nog wel eenige misſlagen, ſchrijf- of drukfeilen (want deze, vooral in de getallen, volkomen te vermijden is bijna onmogelijk) overgebleven zijn; hoezeer wij belijden moeten, van dezelve geen enkel voorbeeld

T te

te kunnen aanwijzen, hetwelk zekerlijk en Schrijver en Drukker beide tot eere ftrekt. Wij hebben dan ook bij deze aankondiging niets meer te voegen dan onze opregte dankbaarheid te betuigen aan den Heere GOSSELIN voor dezen zijnen moeijelijken en wel volbragten arbeid, welken wij wenfchen, dat op den duur zulk een' ruimen aftrek vinden mag, dat het van tijd tot tijd (bij voorbeeld, om de vijf en twintig of dertig jaren) noodig bevonden worde dit Werk te herdrukken; opdat alzoo de telkens voorvallende veranderingen, waaraan toch alle menfchelijke zaken, en vooral het af- en toenemen van de bevolking der Gemeenten, overal onderhevig zijn, daarin telkens op nieuw mogen kunnen opgenomen worden, hetwelk dan ook voor den nakomeling aan de opeenvolgende uitgaven van deze Naamlijst eene aanmerkelijke gefchiedkundige waarde zoude bijzetten.

Handboek voor Staatsmannen, Kooplieden, Fabrikanten, Trafikanten en Manufacturiers; of Statistiek Tafereel der Nederlandfche nijverheid. Door J. J. DE CLOET, *Lid der Koninklijke Maatfchappij van Schoone Kunften en Letterkunde te* Gent. *Naar den tweeden Druk uit het Fransch vertaald en met vele bijvoegfels vermeerderd, door* PAULUS VAN GRIETHUIZEN. *Te* Utrecht, *bij* S. Alter, 1826. In gr. 8vo. XXVIII en 270 bladz. De prijs is *f* 3. 00.

Het oorfpronkelijk Werk van den Heere DE CLOET, onder den titel van *Manuel de l'Administrateur, du Manufacturier et du Negociant, ou Tableau statistique de l'Industrie des Pays-Bas;* verfcheen in 1823 in het licht, en werd bij onze zuidelijke Landgenooten zoo wel ontvangen, dat het reeds in het volgende jaar eenen tweeden druk beleefde, hoezeer het in onze Noordelijke Provinciën weinig bekend, of althans weinig gelezen werd. Dit laatfte dan, vereenigd met het groot belang, dat alle bur-

burgers van den Staat hebben bij eene grondige kennis der algemeene Nationale Industrie en der eigenlijke bronnen van ons bestaan en welvaren, deed den Heer VAN GRIETHUIZEN besluiten, niet alleen tot het bloot vertalen van DE CLOETS *Manuel*, maar ook tot het vermeerderen van hetzelve met eenige *Aanteekeningen en Bijvoegsels*, alsmede met een *Kort overzigt van den statistieken staat van het Koningrijk der Nederlanden*, waardoor hetzelve zekerlijk in belangrijkheid en waarde voor den gebruiker zeer veel gewonnen heeft, en nog meer zoude gewonnen hebben, indien de Heer v. G. zich tot al de hier voorkomende 363 Nommers (eenige weinige niets beduidende Artikelen uitgenomen) elk in het bijzonder, meer opzettelijk bepaald, hetgene daaromtrent met betrekking tot de Noordelijke Provinciën, veelal zeer schraal, gemeld wordt, verder aangevuld, (dat nogtans ten opzigte van sommige Artikelen, en wel eens zeer uitmuntend, geschied is) en het door den oorspronkelijken Schrijver geheel overgeslagene daarbij gevoegd had. Immers, dat er omtrent dit laatste nog al het een en ander te wenschen overgebleven is, blijkt onder andere ook daaruit, dat er van onze steenbakkerijen, dakpannen-, vloersteenen- en pottenbakkerijen) die evenwel, ten minste in onze Noordelijke Provinciën, aan zulk eene menigte menschen arbeid en onderhoud verschaffen en zekerlijk een vrij aanzienlijk kapitaal in omloop brengen), niets gemeld wordt. Dan de Heer v. G. geeft ons in zijn Voorberigt eenige hoop, dat, „ indien zijn „ Werk niet ongaarne wordt opgenomen, en de „ Voorzienigheid hem gezondheid en lust schenkt, „ hij, bij gelegenheid nog meerdere wenken wil ge- „ ven ter bevordering en uitbreiding der Nationale „ welvaart." Hartelijk wenschen wij, niet alleen dat dit eenmaal gebeure, maar dat de Vaderlandlievende en kundige man ons meer dan wenken, dat hij éénmaal een geheel volledig (in zoo verre volledigheid ook in dezen mogelijk is) en in al zijne bijzonderheden wel ontwikkeld algemeen overzigt van al de bronnen en takken onzer Nationale welvaart mo-

moge kunnen aanbieden; daar inderdaad de dorre Naamlijst van Artikelen, en der Gemeenten, waarin dezelve verwerkt worden van DE CLOET (in deze vertaling bl. 30—83) ons, even als alle dorre woordenlijsten, weinig of geene uitbreiding of veredeling van kennis aanbrengt. Wij vertrouwen inderdaad de Heer v. G. voor zulk een hoogst nuttigen arbeid, mits deskundigen in de bijzondere vakken van denzelven hem hunne inlichtingen en waarnemingen niet onthouden, zeer wel berekend te zijn. De gewigtige Aanteekeningen, door hem op verſcheiden Artikelen (bij voorbeeld, Asch, Azijn, Boter, enz.) gemaakt, geven ons te meer grond tot dit vertrouwen, zoo wel als de vrij aanzienlijke lijst van Inteekenaren voor het tegenwoordige Werk ons borg ſtaat voor de dankbare ontvangst van zulk een algemeen nuttig geſchenk bij de meeste en beste onzer Landgenooten.

Wat nu het Werk des Heeren DE CLOET betreft, hetzelve behandelt eerst, in zes paragraphen, op ruim 29 bladzijden, de volgende belangrijke onderwerpen: §. 1. *De uitgebreidheid en verdeeling der Nederlanden.* Derzelver achttien Provinciën beſlaan eene uitgebreidheid van ruim 1733 vierkante zeemijlen, uitmakende 4,280,732 Nederlandſche bunders. — §. 2. *Van de bevolking der Nederlanden;* dezelve beſtaat uit meer dan 5,500,000 (wij meenen dat onze geheele bevolking thans reeds meer dan 5,800,000 zielen telt); dus 3174 menſchen op ééne vierkante zeemijl; dat is bijna tweemaal zoo veel als in *Engeland* of *Frankrijk* en meer dan zeventien maal zoo veel als in *Rusland.* — §. 3. *Van de voortbrengſelen van den grond in de Nederlanden.* Onder vijf rubrieken, namelijk: 1. *Begrooting van het kapitaal der Grondeigendommen.* DE CLOET ſchat hetzelve op *f* 1,604,761,600, waarbij nog komt de waarde van het vee en meubilair, hetwelk dit kapitaal tot op *f* 1,871,966,150 vermeerdert. 2. *De ruwe opbrengst* of rente van dit kapitaal bedraagt in het geheel *f* 314,318,130. 3. *De zuivere opbrengst* ondertusſchen is niet meer dan *f* 103,259,385. 4. Van de

de *Delfstoffelijke* voortbrengselen. Zij brengen een kapitaal van *f* 25,000,000 in omloop en verschaffen onderhoud aan ten minste 600,000 menschen. Eindelijk 5. *Visscherijen*, hier begroot op *f* 10,000,000. §. 4. *Van de Nijverheid.* — Hare jaarlijksche opbrengst begroot onze Schrijver op eene waarde van *f* 300,000,000, en de winst van fabricering op ⅓ van deze som. — §. 5. *Van den Koophandel.* Het bare geld, dat door den koophandel in omloop is zal *f* 321,000,000 bedragen. — §. 6. *Van den buitenlandschen Koophandel en de Zeevaart.* Derzelver geheel bedrag wordt berekend op *f* 250,000,000. Na deze algemeene beschouwing volgt op de 54 volgende bladzijden, de opnoeming in eene Alphabetische orde van 363 Artikelen, enz., waarvan wij boven reeds gewaagden. De laatste 187 bladzijden zijn geheel van de hand des kundigen en vlijtigen Vertalers en bevatten de hier boven reeds met billijken lof vermelde Aanteekeningen, en eindelijk een kort Overzigt van den statistieken staat, zoo als die van bl. 1—30 door DE CLOET meer uitvoerig opgegeven wordt, met de noodige Registers op het geheele Werk. — Wij wenschen hetzelve zoo veel Lezers, en den Heere VAN GRIETHUIZEN zoo veel lust, aanmoediging en ondersteuning in zijnen nuttigen arbeid, dat wij het Werk binnen weinig jaren, waarlijk vermeerderd en verbeterd, en dus in nog veel volmaakter' staat door zijne bearbeiding mogen aanschouwen.

Nieuwe Gedichten van HENDRIK HARMEN KLYN, *Lid van het Koninklijk Instituut, van de Koninklijke Akademie van Beeldende Kunsten te* Amsterdam, *enz. enz. Tweede Deel. Te* Amsterdam, *bij* J. van der Hey en Zoon, MDCCCXXV. In gr. 8vo. VIII en 194 bladz. De prijs is *f* 4. 50.

„De Dichtkunst," — zegt de reeds voor verscheiden jaren overleden Dichter PIETER HUISINGA

BAKKER, in de Voorrede voor het Eerste Deel zijner Poëzij — „de Dichtkunst is eene wonderlijke kunst: het hart, waarin zij zich eenmaal gevestigd heeft, schijnt zij niet te willen ontruimen dan bij den dood." Hoe zeer zulks nu somtijds waarheid moge zijn, ook bij zulken, wier gewaande Poëzij enkel uit louteren wildzang, of uit nutteloos laf gebeuzel, of op zijn best uit gladgeschaafde welvloeijende verzen, maar zonder Poëtische zielverheffing, goddelijk vuur en leven bestaat, en derhalve voor geest en hart en smaak schadelijk moge wezen; aan den anderen kant echter, wanneer deze dichtlust nog, als ten spijt der levensrampen en jaren blijft groeijen en bloeijen en kostelijke vruchten dragen, bij eenen man, wiens ziel zoo zeer door ware wijsbegeerte en echten Christenzin veradeld is, als die van den Heere H. H. KLYN, dan mogen wij niet alleen ons daarover hartelijk verblijden, om des Dichters en der kunsten wille, maar wij behooren er zelfs de Voorzienigheid voor te danken, want de klaagtoonen dezes gevoeligen Zangers geven voorwaar niet enkel lucht aan zijnen eigen' geprangden boezem, maar storten ook den eenigen verzachtenden troost des geloofs aan Gods vaderlijke liefde in het verscheurde hart van anderen met het gevoel eener weemoedige zaligheid. Hij verrukt niet enkel door betooverende klanken en verhevene zielroerendheid, maar hij beurt ook de diepgebogen ziel weder op en vervoert en verheft haar tot het hoogere geestelijke leven door geloof, hope en liefde. Zoodanig althans ging het den Steller van dit verslag, (een ander dan die de Recensie van het *eerste* Deel in dit *Maandwerk* geleverd heeft (1)) bij het nadenkend lezen der voornaamste kunstgewrochten van dezen Dichtbundel. En offchoon mogelijk eene gedeeltelijke gelijkheid van omstandigheden, zoo wel als van denken, gevoelen en gelooven, van hem met den Dichter, hieraan iets moge hebben toegebragt; zeker

(1) Zie *Recensent, ook der Recensenten*, Deel XV, 1ste Stuk, bl. 548.

ker is het evenwel, dat juist dit, althans in *zijn* oog, een beslisfend bewijs oplevert, dat KLYN den waren toon der zielefmart en zielvertroosting getroffen heeft. De onaangeroerde fnaar van eenig fpeeltuig geeft toch uit zich zelve geen geluid, dan wanneer juist de toon, waarop zij geftemd is, door het roeren van eene andere fnaar wordt voortgebragt; dan en dan alleen trilt zij zachtelijk met gelijke golvingen en klinkt uit zich zelven met gelijken toon. Iets dergelijks ondervindt nog onze ziel bij het lezen van des Dichters woorden uit zijne *Zielfmart:*

„ Zwerf, arme zwerver, zwerf! wat wilt ge? of wat verwerven?
Wat kan de toekomst biên? wat is uw leven?... fterven!
Uw vreugde? tranen. — Wat de palm uws ftrijds? gemis.
U, wien de jammerklagt hier de eenge troosting is."

En eenige bladzijden verder:

„ Gewis, als alles zinkt, als we alle vreugde derven;
Als 't leven, leven mist; als doelloos weg te fterven
Ons vreeslijk lot fchijnt; als de kracht der ziel verftijft;
Als voor 't verbrijzeld hart geen wensch meer ovrig blijft,
Dan blinkt er nog één licht op 't pad, waar langs wij wandlen;
Dat licht, is *werkzaamheid*, is *'t stil godsdienstig handlen.*
Gij, ongelukkige! wien al uw heil ontzonk!
Schouw opwaarts naar dat licht, hoe flaauw zijn gloed ook blonk!
Wat wilt gij? roekloos hier met de eeuwge liefde twisten?
't Is, (diep verachtlijk woord!) 't is zelfmoord, dat verkwisten
Van uw beftaan!.... ach! aan wat leed ge ook zijt verpand,
Nog rust er ware vreugd, nog zielsheil in uw hand.
Bedelf u met de fmart, en 't leven is verdwenen:
Verhef u! handel!... en 't wordt leven om u henen!
Stort uit de fchatten van uw' geest of van uw hart!
Als gij door hulp of troost verligt eens anders fmart;
Wanneer ge een' ftroom van heil en vreugd doet om u vlieten,....

Zoo waar als de Almagt leeft, uw hart zal weêr genieten!
In 't onherroeplijk uur, als alles ons ontzinkt:
Als voor 't gebroken oog geen enkle lichtstraal blinkt;
Als alles om ons zwijgt, maar 't regtende gewissen
Te sterker spreekt, wat zal zijn uitspraak dan beslissen?
Is 't hier door vreugde of leed, of wel door wil en daad,
Dat de evenaar des regts ten zegen overslaat?
Wat eischt uw regter? telt zijn oog de reeks der rampen?
Of vraagt hij, met welk leed uw wensch en drift moest kampen?
Neen! plegtig vraagt hij, wen hij opdaagt in 't gerigt:
„ Wat deugd hebt gij betracht? wat heil hebt gij gesticht?"

Dan, de Lezer van dit *Maandwerk* heeft natuurlijk meer belang bij ons oordeel over de eigenlijke kunstwaarde dezes Werks, dan bij ons medegevoel met den Dichter, en wij achten ons derhalve verpligt bij de opnoeming der voornaamste Gedichten van dezen Bundel, ons gevoelen over een en ander van dezelve met een enkel woord aan te stippen; niet om ons daardoor eenig gezag of meesterschap over eenen Dichter als KLYN, wiens kunstvoortbrengselen verre boven de geringe krachten van onzen eigen dichtgeest verheven zijn, aan te matigen, maar omdat verscheiden oordeelen, zoo als vader VONDEL te regt aanmerkt, ook verscheiden stralen uitschieten, waardoor het mededeelen van elks bijzonder oordeel, mits hij in staat zij *wel* te gevoelen en *wel* te kunnen waarnemen, van wederkeerige nuttigheid zijn kan, zoo voor hem zelven als ook voor andere beoordeelaars, kunstoefenaars, en in het algemeen voor eenen ieder, die verlangt te weten, wat en hoedanig de kunstgeregten zijn, waarop hij zich in dit *tweede* Deel zal kunnen vergasten.

Dezelve bestaan uit een en twintig Gedichten van verschillenden aard, toon en, zoo als van zelve spreekt, ook van verschillende kunstwaarde. De meeste zijn bij bijzondere gelegenheden, of naar aanleiding van de eene of andere gelegenheid vervaardigd. Eenige nogtans, zoo als het Gedicht *Vrijheid*,

heid, bl. 53; *het Aalmoezeniers Weeshuis*, bl. 69; *Rust des levens*, bl. 132; en de twee daarop volgende Gedichten, *Tegenſpoeden* en *Vroege Godsvrucht* ſchijnen ons toe zonder eenige bijzondere aanleiding van zelven uit de waarlijk nog rijke en krachtige dichtader van den Heere KLYN gevloeid te wezen. De overige zijn alle, zoo als men zulks noemt, Gelegenheids Gedichten. Ook wij zijn, zoo min als iemand, voor de vermenigvuldiging der uitgave van Gelegenheidsverzen; dan, het maakt een groot onderſcheid, door *wien* en *bij welke* gelegenheid zoodanige Dichtſtukken vervaardigd zijn. Hoe zeer, bij voorbeeld, *al* de Gedichten in dit *tweede* Deel hunne wezenlijke poëtiſche waarde hebben, en geen van allen tot het duldeloos middelmatige nederzinkt, zoo aarzelen wij nogtans geen' oogenblik om onze ſchatting, den palm der hoogſte kunstwaarde toe te kennen aan de beide eerſte en op één na het laatſte ſtuk in dezen voortreffelijken Bundel. En wat zijn nu deze anders dan Gelegenheidsverzen? Het eerstgenoemde is een *Lofdicht op* JEAN HENRY VAN SWINDEN; voorwaar eene heerlijke Lijkzang, vol dichterlijken en echt-christelijk-godsdienſtigen gloed, vuur en leven! Daarop volgt *Ter nagedachtenis van* JOHAN MELCHIOR KEMPER; een diep weemoedige treurzang van een' hartelijken vriend, geheel uit deszelfs hart geſtroomd en eindigende in het verrukkend voorgevoel der zalige onſterfelijkheid! — Zoo verdiende KEMPER bezongen te worden, en zoo kon alleen een Vriend en Dichter als KLYN hem bezingen! En nu op één na het laatſte Gedicht: *Zielſmart uitgeſtort bij den dood van 's Dichters Echtgenoote?* Wij hebben er reeds boven een dertigtal regels uit medegedeeld; niet omdat wij dezelve boven de andere gedeelten van dezen zielroerenden Lijkzang achten uit te munten; maar omdat zij ons, door gelijkheid van omſtandigheden en gevoelens, meer bijzonder getroffen hebben, en ons dus van zelven, als een weêrklank der jammertoonen van den Heere KLYN, uit de ziele en uit de pen terug vloeiden. Evenwel ſchromen wij geenszins ons, als op

eene proeve, ter ſtaving van hetgene wij wegens de dichterlijke ſchoonheid van dezen en van de beide andere Treurzangen, op VAN SWINDEN en KEMPER, gezegd hebben, ook op deze, zonder bepaalde keuze en onvoorbedacht medegedeelde, regels te beroepen; verzekerd dat ieder, die kunstkennis en ſmaak genoeg bezit, om in dit opzigt wel te kunnen oordeelen, vereenigd met een hart, dat levendig gevoelen kan en vatbaar is voor den zaligen invloed van geloof, hope en liefde, niet weigeren zal met ons in te ſtemmen, en zulks nog zoo veel te meer, bij het lezen van deze drie uitnemende Gedichten in derzelver geheelen omvang. — Maar wij moeten hiervan affcheiden om ook nog, ſchoon maar met een enkel woord, iets van eenige der overige Gedichten te zeggen.

Vrijheid, is het opſchrift van een' wijsgeerigen Lierzang in dertig achtregelige coupletten. Daar de hooge en ſnel afwisſelende vlugt der eigenlijke ode hier min of meer gematigd wordt door den meer geregelden gang van het Leerdicht, heeft de lengte van dezen zang (240 regels) ons niet zeer gehinderd, zoo als anders bij Lierdichten van zoodanige lengte, bij ons, doorgaans plaats heeft. Maar het is ook waar, dat de vrijheid hier met menschkundige en wijsgeerige waarheid en met poëtiſche ſchoonheid tevens bezongen wordt; eerst met betrekking tot den mensch op zich zelven en vervolgens meer algemeen met betrekking op *Nederland*. — *Het Aalmoezeniers Weeshuis.* Lof der Nederlandſche, vooral Amſterdamſche Weldadigheid, blijkende in dit (thands vernietigd, of liever door eene betere inrigting vervangen) geſticht. — Na nog eenige hierop volgende Gedichten, waarbij wij uit plaatsgebrek niet kunnen ſtilſtaan, ontmoeten wij op bl. 105 eenen *Nieuwjaarsgroet*, in den aanvang van het jaar 1817 (en dus reeds voor tien jaren) voorgedragen in de Vergadering van het Eerſte Departement der Maatſchappij: *Tot Nut van 't Algemeen*, te *Amſterdam;* dus ook al een Gelegenheidsvers, en wel bij eene elk jaar wederkomende gelegenheid. Maar hij zou zich zeer vergisſen, die meende dat het juist of alleen daarom in dezen Bundel niet verdiende

voor

voor het nageflacht bewaard te blijven; in tegendeel wenschten wij gaarne, dat het, ten minfte eens in elk jaar, door een zeer groot aantal menfchen, ook vooral onder de leden der Maatfchappij: *Tot Nut van 't Algemeen*, om deszelfs waarheidvollen en leerzamen inhoud, gelezen en daarover nagedacht werd, offchoon het niet op een' hoogen poëtifchen, maar veel meer op een' gemeenzamen koutenden toon, eenigzins in den fmaak van CATS geftemd is, evenwel zonder zijne platte uitdrukkingen en al te uitvoerige omflagtigheid, en nogtans niet geheel zonder zijne vernuftige en als ongemerkt in de menfchelijke ziel vloeijende weligheid. Dit Gedicht bewijst ontegenzeggelijk het talent des Dichters, ook voor dezen zoo algemeen leerzamen dichttrant, waarvan hij anders flechts zeldzaam gebruik maakt. — Verder *De Kindschheid*. — Zij geniet het tegenwoordige; zoo doet ook het godsdienstig-kinderlijk gemoed. — *Het gefchonden Klaverblad.* Kort en fchoon. — *Rust des Levens* en *Tegenfpoeden.* Twee Gedichten, die een zelfde hoofddenkbeeld ten grondflag hebben, namelijk: niet rust, maar onrust is op deze wereld noodzakelijk en goed, en onder dezelve welt uit God alleen de ware rust. — *Vroege Godsvrucht.* Derzelver noodzakelijkheid, vooral der behartiging waardig van ouders en opvoeders. Maar wij kunnen bij geen der volgende Gedichten. *Rouwzang op* FEITH; *Klagt der Vriendfchap; Hart- en Lotvereeniging* meer uitweiden. Alle zijn zij fchoon en den Dichter en der onderwerpen waardig; bijzonder de *Zielfmart*, die ons zoo zeer getroffen heeft. Het geheel wordt befloten door *Mijn Vignet;* eene dichterlijke toelichting van het fraaije Vignet op den titel, door den Heere J. DE VOS geteekend en door VELYN gegraveerd. Hetzelve verbeeldt eene lier, in donkere wolken zwevende, waaruit echter in het verfchiet een helder licht daagt; de lier is met rouwfloers behangen en een dorrende rozetak rust op dezelve. Eene waarlijk treffende voorftelling der godsdienftig dichterlijke genie van den voortreffelijken KLYN!

Wij

Wij loopen dus, zoo als uit al het voorgaande blijkt, zeer hoog met dit *tweede* Deel van dezen Dichtbundel, ja achten hetzelve *en* boven het *eerſte* Deel, *en* boven de beide Gedichten van denzelfden Maker, te voren te *Haarlem*, bij F. BOHN uitgegeven, zoo wel in kunstwaarde als zedelijken invloed op het hart der lezeren, waarlijk uit te munten. Evenwel blijft nog altijd de aanmerking in dit *Maandwerk* (XVde Deel, bl. 550) gemaakt, ook op onderſcheiden plaatſen in deze Gedichten toepasſelijk. Niet altoos is, wij erkennen het, de poëtiſche uitdrukking even gelukkig, vloeijend, helder en dus vrij van duisterheid; niet altoos de conſtructie der woorden geheel volgens den aard onzer Nederduitſche tale en volgens het aangenomen gebruik; en in het algemeen komt het ons voor, dat de verſificatie des Heeren KLYN ſomtijds min of meer hortend en ſtootend, en dus minst van allen voor den eigenlijken zang geſchikt is. In het zingen toch, valt het zeer moeijelijk, regels als deze:

Stem dan, Toonkunst! ſtem uw ſnaren,

(bl. 94, in de Cantate de Toonkunst) wel en verſtaanbaar uit te ſpreken: de driemaal in vijf woorden herhaalde *ſt.* met het bijkomende *ſn.* is er de oorzaak van. Veel ligter is de uitſpraak, twee regels verder, van de woorden:

Doe ons aanzijn henen vloeijen,

want dit zingt men gemakkelijk en als van zelven, omdat er reeds een natuurlijke zang in de op elkander volgende woorden is. — Maar wij zouden een aantal voorbeelden van deze ſoort van kleine gebreken, zelfs in de te voren door ons overgenomen Dichtregelen, kunnen aanwijzen en (mogelijk *pseudo-*) verbeteringen kunnen opgeven: dan waartoe? Het bijgebragte is genoeg, zoo om ons zelven van blinde vooringenomenheid vrij te pleiten, als om anderen te waarſchuwen voor eene navolging van deze kleine uitwendige misſtalten, welke maar weinigen

in

in ſtaat zijn, door inwendige ſchoonheden genoegzaam te vergoeden, nog minder zoodanig als een KLYN te vergoeden.

Uit de korte Voorrede van des Dichters laatst uitgekomen Treurſpel, FILIPS VAN EGMOND, zien wij met blijdſchap, dat de Heer KLYN, getrouw aan zijne eigen lesſen, de kalmte zijner ziele in ſtille werkzaamheid gezocht en gevonden, en deze eerſte vrucht van dezelve reeds aan zijne landgenooten medegedeeld heeft, waarmede wij den Dichter, ons zelven en de kunstlievende Natie van harte geluk wenſchen.

Dichtkransje, gevlochten door F. A. BORGER *van de Joure. Te* Heerenveen, *bij* Franciscus Hesſel, MDCCCXXVI.. In kl. 8vo. 62 bladz. De prijs is *f* 0. 75.

Uit *bijzonder geurige* bloempjes kunnen wij juist niet zeggen, dat dit Dichtkransje eens Broeders van wijlen den beroemden Hoogleeraar BORGER beſtaat; een volſtrekt prulſchrift, dat den familienaam van BORGER ſchandvlekt, zoo als wij het in de Letteroefeningen *ex tripode* veroordeeld vinden, is het echter in ons oog ook niet. Wat is het dan? Eene verzameling van drie en twintig Gedichtjes, waarvan de drie laatſte in het Landfriesch, meest naar aanleiding van bijzondere gelegenheden vervaardigd, en op aandrang van vrienden, waarvan de Heer BORGER meent ook ſommige onder de *bevoegde* beoordeelaars te mogen rangſchikken, in het licht gegeven. Het ware ondertusſchen ruim zoo goed geweest indien deze bevoegde beoordeelaars hem tevens opmerkzaam gemaakt hadden op de veelvuldige gebreken in zijne verſificatie en hem de behulpzame hand geleend hadden ter verbetering en vermijding van dezelve, voor dat hij zijne Gedichten liet drukken. Dan zou de Letteroefenende Recenſent welligt wat zachter in zijn vonnis over dit papieren kindje geweest

weest zijn. Velen toch, die enkel gehoor *voor* en kennis hebben, of zelfs maar meenen te hebben, *van* eene goede, vooral gladde versificatie, dunken zich zelven al zeer bekwame Aristarchen te wezen. Hoe dit ook zijn moge: afgezien van het gebrekkige in rijm en versificatie zijn deze Gedichtjes gelijk aan eene menigte anderen, die dagelijks in het licht komen, en die, weinig, of zelfs wel in het geheel geene, poëtische waarde bezittende, nogtans zonder verveling, en zelfs door hen, die den vervaardiger persoonlijk kennen, met genoegen gelezen worden. Tot eene proeve geven wij om de kortheid het volgende:

AAN MIJNE MEDEJONGELINGEN.

Houdt vast o jonglingschap, onwrikbaar vast aan deugd,
Opdat geen ijdle vreugd
Uw jeugdig hart bederve!
Prent diep, onpeilbaar diep dit denkbeeld in uw hart,
In voorspoed en in smart,
Ook ik moet eenmaal sterven.

Het Friesche Versje *Oon* NAPOLEON *by Waterloo* had wel achterwege mogen blijven; het zondigt al te veel tegen die kieschheid in uitdrukking, welke GYSBERT JAKOBSZ altijd zoo getrouw betrachtte.

WERKEN VAN SIR WALTER SCOTT.

N°. 1. *Het Hart van Mid-Lothian, of de Gevangenis van Edinburg.* *Door* Sir WALTER SCOTT. *Uit het Engelsch. Derde Deel. Te* Groningen, *bij* W. van Boekeren, 1825. In gr. 8vo. 554 bladz. De prijs is *f* 3. 00.

N°. 2. *De Oudheidskenner.* *Door* Sir WALTER SCOTT. *Uit het Engelsch. Derde Deel. Te* Groningen, *bij* W. van Boekeren, 1825. In gr. 8vo. 252 bladz. De prijs is *f* 2. 40.

N°. 3

N°. 3. REDGAUNTLET. *Door* Sir WALTER SCOTT. *Uit het Engelsch. Tweede en Derde Deel. Te* Groningen, *by* W. van Boekeren, 1825. In gr. 8vo. 312 en 305 bladz. De prijs is *f* 5.60.

N°. 4. *Vertellingen van de Kruisvaarders. Door* Sir WALTER SCOTT. *Uit het Engelsch door* W. L. H. KOSTER HENKE. *Eerste en Tweede Deel. Bevattende het Verhaal:* de Verloofde I. *en* II. *Te* Groningen, *by* W. van Boekeren, 1825 en 1826. In gr. 8vo. XVI en 306 en 330 bladz. De prijs is *f* 5.60.

N°. 5. *De Bruid van Lammermoor. Door* Sir WALTER SCOTT. *Uit het Engelsch. Eerste en Tweede Deel. Te* Groningen, *bij* W. van Boekeren, 1826. In gr. 8vo. IV, 308 en 350 bladz. De prijs is *f* 5.70.

N°. 6. ROBBERT ROODHAAR. *Door* Sir WALTER SCOTT. *Uit het Engelsch. Eerste, Tweede en Derde Deel. Te* Groningen, *bij* W. van Boekeren, 1826. In gr. 8vo. VIII, 254, 260 en 223 bladz. De prijs is *f* 7.50.

N°. 7. *Levens van de Romanschrijvers. Door* Sir WALTER SCOTT. *Uit het Engelsch. Eerste en Tweede Deel. Te* Groningen, *bij* W. van Boekeren, 1826, In gr. 8vo. IV, 270 en 268 bladz. De prijs is *f* 4.40.

N°. 8. WALLADMOR. *Door* Sir WALTER SCOTT. *Naar het Hoogduitsch van* WILIBALD ALEXIS. *Eerste en Tweede Deel. Te* Groningen, *bij* W. van Boekeren, 1826. In gr. 8vo. XIV, 274 en 200 bladz. De prijs is *f* 4.80.

Het is door onderscheidene oorzaken, van welke de menigte der uitkomende Werken geene der minste is,

is, veel te lang aangeloopen, eer wij onze korte aankondiging der Werken van WALTER SCOTT (1) vervolgd hebben; wij voegen dan daartoe de sedert dien tijd bij ons ontvangene bij elkander.

N°. 1. Het *derde* Deel van *Het Hart van Mid-Lothian*, waarvan wij reeds vroeger de twee eerste Deelen vermeldden en waarvan wij, daar het even als de twee volgende, hier aan te kondigen Werken, als toen nog niet geheel in het Nederduitsch was uitgegeven, geen overzigt konden geven, bevat het besluit en den afloop eener geschiedenis, die zoo wel om den inhoud en de karakters der daarin voorkomende personen, als om de wijze van voorstelling eene der eerste plaatsen onder de Werken van WALTER SCOTT verdient. Andere Journalen hebben reeds vóór ons den inhoud van dezen Roman opgegeven en dezelve is waarschijnlijk ook reeds in te veel handen, dan dat het noodig zijn zoude ons oordeel te staven door eene korte zamentrekking der gebeurtenissen hier verhaald, of eene ontwikkeling der voornaamste karakters hier voorkomende. Dit weinige zij genoeg gezegd tot lof van dezen belangrijken Roman, waarnaar wij den Lezer zelven verwijzen.

N°. 2. *De Oudheidskenner*. Ook deze Roman levert een aangenaam onderhoud op, daar de aandoenlijkste tafereelen, die bij uitnemendheid schoon zijn geschilderd en waarin de geheele groote verdiensten van den Schrijver uitblinken, zoo als de beschrijving van de begrafenisplegtigheid van een' jongen Visscher, *derde* Deel, bl. 1 en volgg. met de daarop volgende voorvallen in de hut zijner ouders, en andere treffende tooneelen, die men alom verspreid vindt, op eene bevallige en natuurlijke wijze worden afgewisseld met vrolijke gebeurtenissen, waartoe zeer ongezocht aanleiding geven, de onophoudelijke en overdrevene nasporingen van den Oudheidskenner,

(1) *Recensent, ook der Recensenten*, Deel XVIII. N°. 11. bl. 543–551.

ner, de zucht tot goudmaken en schatgraven eens Baronets, des eersten nabuur en hunne gedurige botsingen onderling. Zeer fraai is ook in dit Werk geteekend het karakter van een' bedelaar, die, te voren soldaat geweest zijnde, zich in het gedeelte van *Schotland*, waar het tooneel der gebeurtenissen geplaatst is, door onderscheidene kleine diensten eene soort van aanzien heeft verworven, zoo dat hij zich zelfs durft verstouten, zoo wel met den Oudheidskenner als met den Baron den spot te drijven, door den eersten zeer moderne voorwerpen voor antieke in de hand te spelen, en hem naderhand, als die vond overal bekend is, in bijzijn van anderen, den waren oorsprong er van aan te wijzen en den tweeden bij zijn schatgraven te verontrusten. Het karakter van een' Duitscher, die tot dit laatste aanleiding geeft, komt ons voor minder gelukkig te zijn uitgevallen, terwijl voor het overige, het eigenlijke verhaal, hetwelk wij hier thans niet willen ontleden, zeer fraai en belangwekkend, en de ontknooping natuurlijk en tevens verrassend is. De gesprekken van den Oudheidskenner, hoewel zij een groot gedeelte van het Werk uitmaken, zijn eenigzins als *episode* te beschouwen, evenwel is de persoon zelve op eene kunstige wijze naauw met de geschiedenis verbonden, die dan toch wel in een' Roman de hoofdzaak zal moeten wezen.

Van N°. 3. Redgauntlet, kondigden wij te voren slechts het eerste Deel aan, en konden toen weinig het beloop der gebeurtenissen vooruitzien, dewijl het eerste Deel uit eene eenigzins langwijlige briefwisseling bestaat tusschen twee jonge lieden, waarvan de eene de vrij onbeduidende hoofdpersoon van dezen Roman is; van daar toen onze meening, dat dit Werk niet in verband stond met eenig staatkundig voorval in *Schotland*, waarmede deze geschiedenis in het vervolg van het Werk in aanraking wordt gebragt. Men zal ook dit Verhaal, hoewel wij het veel minder achten, dan de twee hier vóór aangekondigde, echter niet onvoldaan uit de hand leg-

leggen, waartoe, gelijk wij vooronderstellen, bij de meeste Lezers, de blinde vioolspeler en het sprookje, dat hij vertelt, alsmede de fluikhandelaar met zijne aanhalingen uit SALLUSTIUS, de hier voorkomende kwaker en het ingewikkeld proces, wel het meest zullen bijdragen.

N°. 4. *Vertellingen van de Kruisvaarders.* In de twee eerste Deelen, die wij hier vóór ons hebben, treffen wij een verhaal aan, getiteld: *de Verloofde*, uit hetzelfde tijdvak, waarin de geschiedenis van IVANHOE, een' Roman van SCOTT, dien wij in onze vorige beoordeeling vermeldden, vooronderfteld wordt te zijn voorgevallen. Men vindt hier een tafereel van de gesteldheid van *Engeland* onder HENDRIK *den Tweeden*, den vader van RICHARD LEEUWENHART, waarin de verschillende karakters, gewoonten, leefwijze en onderlinge omgang der Oud-Engelschen, Wallislanders, Saksers, Normandiërs en Vlamingen, die toen te zamen de inwoners van *Engeland* uitmaakten, levendig voorgesteld worden, en den navorscher der geschiedenis, welligt even aangenaam zijn zullen, als wij vertrouwen, dat voor andere Lezers de beschrijvingen zijn van: tournooijen en jagten, riddergevechten en belegeringen van burgen en kasteelen, geestverschijningen en donkere gevangenissen met stugge Cipiers, minnezangers en wat er meer van dezen aard in de gewone Ridder-Romans gevonden wordt, en die ook hier geenszins ontbreken even min als in

N°. 5. *De Bruid van Lammermoor*, welk Werk, hoewel het, behalve ook door al het bovengemelde, nog zeer verlevendigd wordt door de voorstelling van een' Hofmeester, die ons herinnert aan den welbekenden Don RANUDO DE COLLIBRADOS, en alles doet om de eer van zijn' meester en deszelfs huis op te houden, in weerwil der diepste armoede, waarin dezelve gedompeld is, echter bijzonder onderhevig is aan de gebreken, die men gewoonlijk aan de Werken van WALTER SCOTT toeschrijft, namelijk, stroefheid en onnatuurlijkheid in de ontknooping, die men zien kan, dat,

als

als het Werk tot eene zekere hoogte voltooid was, met moeijelijkheid gezocht is; hierbij komt nog, dat de Lezer billijk verwachten mag, de oplosſing te vernemen van een wonderbaar voorkomend voorval, welke oplosſing hier niet gevonden wordt na het verhaal van zoodanig voorval, en waarvan de Schrijver zich op eene niet onaardige wijze ontſlaat door het volgende den eenig overgeblevenen in den mond te leggen, bl. 333 van het tweede Deel: „ Ik verlang mijne vrienden," ſprak hij, „ dat gij allen „ begrijpen zult, dat ik geene historie te verhalen, „ noch beleedigingen te wreken heb. Indien eene „ Dame mij voortaan over de gebeurtenisſen van dien „ ongelukkigen avond ondervraagt, dan zal ik een „ diep ſtilzwijgen in acht nemen, en die vraag als „ een bewijs beſchouwen, dat zij in de toekomst de „ vriendſchap met mij verlangt af te breken; maar „ indien een Heer mij dezelfde vraag doet, zal ik „ deze onbeleefdheid als eene voldoende uitnoodiging „ rekenen, om hem in *Dickes Walk* te ontmoeten, „ en ik verwacht, dat hij zich naar dezen regel zal „ gedragen."

N°. 6. ROBBERT ROODHAAR. Ook deze Roman heeft weder betrekking tot Staatkundige gebeurtenisſen, die dan ook in verband worden gebragt met den hoofdperſoon, welke, ſchoon den verſchrikkelijk langen Hooglandsch-Schotſchen en wijdklinkenden naam voerende van ROB ROY MAC GREGOR CAMPBELL, eigenlijk niet meer is dan een veehandelaar, die echter volgens zijne Hooglandſche begrippen door rooverijen *revenge* zoekt te nemen, voor ongelijken, hem, zoo hij meent, aangedaan. Hij verſchijnt onder verſchillende gedaanten, en zijn karakter is wel volgehouden, waartegen andere, zoo als van een Glasgowsch koopman zonderlinge contrasten maken, hetwelk alles te weeg brengt, dat ook dit Werk, even als de overige, met genoegen zal gelezen worden. Over het geheel houden wij dezen Roman voor een' der best geſlaagden, de gang der gebeurtenisſen is geleidelijk en de vorm onderſcheiden van de

de vorige, terwijl al de knoopen, die gelegd zijn, tegen het einde behoorlijk opgelost worden.

N°. 7. *Levens van de Romanschrijvers.* „ De „ inhoud dezer beide Deelen is getrokken uit een „ zeer belangrijk Werk, te *Edinburg* gedrukt, met „ den titel: *Balantyne's* Novellists's Library. Dit „ Werk, van hetwelk reeds verscheidene Deelen „ uitgekomen zijn, zal alle Britsche en buitenland„ sche Romans bevatten, welke den stempel van al„ gemeene goedkeuring verkregen hebben. Voor de „ Schriften van elken Auteur is uit de pen van Sir „ WALTER SCOTT een levensberigt en eene critische „ beoordeeling geplaatst." Hiermede vangt de Voorrede aan van den Nederduitschen Vertaler en het kan niet dan belangrijk en aangenaam zijn een critisch overzigt over de onderscheidene beroemde Schrijvers van eene zoo bevoegde hand te ontvangen; het is een welbegrepen plan, om deze schetsen afzonderlijk uit te geven, daar de Werken zelve, der meeste hier behandelde Schrijvers, als klassieken overal bekend zijn, en men dus door deze afzonderlijke uitgave der levensberigten niet genoodzaakt is, al de Werken, die men geheel of gedeeltelijk reeds bezit aan te koopen, ten einde de eerste magtig te worden. Wij ontvangen hier in het eerste Deel de levensbeschrijvingen van: FIELDING, bl. 1—41. Van LE SAGE, bl. 42—85. Van SMOLLETT, bl. 86–154. Van JOHNSTONE, bl. 155—171. Van STERNE, bl. 172—206; en van Mrs. ANNA RADCLIFFE, bl. 207—270, en in het tweede Deel, van RICHARDSON, bl. 1—81. Van JOHNSON, bl. 82—93. Van GOLDSMITH, bl. 94—120. Van WALPOLE, bl. 121—151. Van MACKENZIE, bl. 152—174. Van CLARA REEVE, bl. 75—188. Van ROBERT BAGE, 189—229. Van CUMBERLAND, bl. 220—261; en eene *Karakterschets van* Lord BYRON, bl. 262–268. Men ziet, dat met uitzondering van LE SAGE, tot nu toe alleen van Engelsche Romanschrijvers levensbeschrijvingen en beoordeelingen gegeven worden. Wij zijn verlangende ook SCOTTS oordeel te leeren kennen

ken over buitenlandsche Schrijvers, waarvan de vertaling in de Voorrede aangekondigd wordt, wanneer er eene genoegzame voorraad zijn zal om een Deel te vullen. De twee mede beloofde Verhandelingen over de *Riddertijden* en den eigenlijken Roman, in het tweede Deel niet voorkomende, verwachten wij dezelve bij het derde Deel.

Het zou alle palen van eene Recensie en vooral de enge ruimte te buiten gaan, die ons bij den overvloed van Boeken ter beoordeeling voor ieder derzelve overblijft, indien wij slechts kortelijk den inhoud van ieder dezer levensbeschrijvingen wilden doen kennen, gezwegen nog van dezelve kritisch te behandelen en onze aanmerkingen mede te deelen. Wij bepalen ons dan, om eene derzelve te doen kennen en zullen daartoe, na lang geaarzeld te hebben, wien dezer Schrijvers, onder de hier voorkomende te nemen, het berigt over het Leven en de Werken van STERNE eenigzins nader trachten te ontwikkelen.

Het is eene aangename aandoening iets over en van eenen geliefkoosden Schrijver te vernemen; zij zijn toch door hunne Werken onze vrienden geworden, en wel vrienden der eenzaamheid, die ten allen tijde tot onze dienst gereed zijn, om ons te vervrolijken zoo wel, als om nuttige kundigheden te doen verzamelen; zonder te morren over verwaarloozing, staan zij bescheiden, jaren lang onaangeroerd, als andere onderwerpen ons belang verwekken; en zij zijn bij de eerste aanvraag weder even bereidvaardig tot ons genoegen.

Zoo dit alles op onderscheidene Werken kan worden toegepast, het heeft vooral betrekking op de Werken van den geestigen STERNE, die ook bij herhaalde en kort opeenvolgende lectuur, altijd iets nieuws aanbieden, dat men bij vorige gelegenheden, om de veelheid der stof, niet heeft kunnen opmerken.

Het artikel over STERNE begint, (daar hij „ een „ van die weinige Schrijvers is, die den arbeid van „ den levensbeschrijver voorgekomen zijn en aan de „ wereld nagelaten hebben, wat zij wenschten, dat van

„ van hun geslacht en van hun leven bekend zoude „ zijn.") met een kort levensberigt, door hem zelven geschreven, en aangevuld door het verhaal van zijnen dood; hierop volgt iets over de lotgevallen van LA FLEUR, bekend als knecht van YORICK op de sentimentele Reis, en zijne aanmerkingen en ophelderingen over sommige trekken, daarin voorkomende; daarna eene karakterschets van STERNE, gedeeltelijk ook uit zijne Werken opgemaakt, welker beoordeeling hier dus mede ingevlochten wordt, wordende er gelijkelijk regt gedaan aan zijne verdiensten en zijne gebreken. Wij eindigen gaarne met de volgende bijeentrekking van W. SCOTT's oordeel over STERNE, op bl. 205.

„ Het is noodeloos langer bij een Werk te ver„ toeven, dat zoo algemeen bekend is. De stijl, door „ STERNE gebezigd, is beeldrijk opgesierd, maar te „ gelijker tijd krachtig en mannelijk, en ook van dien „ gloed, en die gespierdheid, welke alleen afgeleid „ kan worden, uit eene innige bekendheid met de „ vroege Engelsche Proza-Schrijvers. In het ver„ mogen van de teedere gevoelens van het hart te „ naderen en te treffen, is hij nimmer overtroffen, „ zoo hij waarlijk ooit daarin is geëvenaard; en hij „ mag te gelijk geboekt worden als een van de ge„ maaktste, en van de eenvoudigste Schrijvers, — „ als een van de grootste letterdieven, en een van „ de oorspronkelijkste vernuften, die *Engeland* heeft „ voortgebragt. Dr. FERRIAR, die geboren scheen „ te zijn, om de onderscheidene doolhoven op te spo„ ren en te ontdekken, waardoor STERNE zijne roo„ verijen pleegde aan reeds bestovene Schrijvers, „ verantwoordt de gestrengheid van zijn onderzoek „ met regt te doen aan die verdiensten, die onzen „ Schrijver bijzonder eigen waren, enz. enz."

N°. 8. Wij hebben geenszins geaarzeld, dit Werk te voegen bij de Werken van WALTER SCOTT en onze aankondiging derzelve er mede te besluiten, hoewel de Voorrede van den Nederlandschen Uitgever begint met den Lezer te waarschuwen, dat niemand zich moet

moet laten verschalken door den titel, om dezen Roman als een voortbrengsel van W. SCOTT aan te zien. Het Werk werd door den Duitschen Schrijver, even alsof het eene vertaling was, in eene luimige opdragt, welke men hier ook kan vinden WALTER SCOTT zelve, aangeboden. Dit heeft aanleiding gegeven, dat men deze voor den Schrijver hield, en het Werk in *Frankrijk* en zelfs in *Engeland* ter goeder trouwe op deszelfs naam heeft uitgegeven. Eene beoordeeling van dit werk in het *London Magazine*, *Oct.* 1824, die in een' vrolijken toon geschreven is, boert met de ligtgeloovigheid van het Publiek en wordt in de Voorrede gedeeltelijk medegedeeld, terwijl een antwoord van den oorspronkelijken Hoogduitschen vervaardiger, als minder belangrijk, wordt achtergehouden, gelijk mede de Hoogduitsche Voorrede voor de tweede uitgave weggelaten is, zoodat men nu behalve het bovengemelde, enkel de Voorrede voor de eerste Hoogduitsche Uitgave, die tot het werk zelve in betrekking staat, heeft behouden.

Om tot het Werk zelve te komen: men zou ook zonder titel of eenige aanwijzing, wanneer iemand, die met de Werken en schrijftrant van SCOTT bekend is, hetzelve zonder aanwijzing van Auteur in handen kreeg, niet nalaten het dadelijk voor een Werk, uit zijne pen gevloeid, te houden. De vorm, de wijze van voordragt en de inkleeding, alles kondigt aan, dat de vervaardiger diep doorgedrongen moet zijn in den geest van de Werken van SCOTT niet alleen, maar ook met de zeden en gebruiken van *Engeland* ten naauwste bekend moet wezen, terwijl ook de *Motto's* boven ieder Hoofdstuk, uit oudere en nieuwere Engelsche Dichters genomen, bijdragen, om de gelijkheid, waarnaar hier getracht wordt, te bevorderen en van des Schrijvers gemeenzaamheid met de *Engelsche* Letterkunde in het algemeen getuigen.

Daar het Werk nog niet compleet is, kunnen wij de voorgestelde geschiedenis niet beoordeelen en zullen de mededeeling onzer gedachten hier over tot de eventuele aankondiging van het laatste Deel moeten opschorten.

Wij eindigen de aankondiging van deze Werken, alle bij denzelfden Boekhandelaar uitgegeven, met den wensch, dat hetgeen men ons voortaan uit vreemde talen mededeelen zal, nimmer flechter moge uitvallen, want de druk en uitvoering, zoo als ook de vignetten, waarmede eenigen dezer Werken verfierd zijn, zullen, vertrouwen wij, evenzeer voldoen, als de overbrenging dezer Werken in onze moedertaal, hoezeer dezelve door onderfcheidene handen bewerkt zijn.

Verhalen van een' Reiziger, door WASHINGTON IRVING, *Schrijver van de Schetsen en Portretten, enz.*

Ik ben noch een Minotaurus, noch een Centaurus, noch een Sater, noch een Hyaena, noch een Baviaan, maar een eenvoudig Reiziger, geloof mij toch!

BEN JOHNSON.

Uit het Engelsch, *door* STEENBERGEN VAN GOOR. *Tweede Deel*, *Te* Amfterdam, *bij* C. L. Schleijer, 1827. In gr. 8vo. IV en 330 bladz. De prijs is *f* 3.60.

Wij zouden hier flechts te herhalen hebben en herinneren dus onzen Lezers enkel, wat wij, bij onze aankondiging van het *eerste* Deel dezer Verhalen, in het XIXde Deel, N°. 12, van ons Recenfiewerk hebben aangemerkt. Het blijft toch geheel dezelfde vorm en trant, waaraan verbeelding en fmaak algemeen den hoofdtoon fchonken. Liever, dan hier over thans verder uit te weiden, willen wij ditmaal flechts een klein proefje van het onderhoudende en karakteristieke der voordragt mededeelen. Wij kiezen daartoe uit de *derde* Afdeeling, *de Italiaansche Bandieten*, welke, na het vervolg van BUCKTHORNE *en zijne Vrienden*, met de *vierde* Afdeeling, *de Schatgravers*, het geheel van dit Werk befluit, voor de hand weg, het volgende uit de aanvang van:

Het Avontuur der Familie POPKINS.

„ Het rijtuig van den *alderman* POPKINS was, flechts weinige dagen geleden, voor de herberg te *Terracina* aange-

gekomen. Wie eene Engelſche familiekoets op het vaste land heeft zien aankomen, weet ook, welk een opzien zij verwekt. Zij is een levendig afbeeldſel van *Engeland*, een klein brok van het oude eiland, hetwelk door de wijde wereld heenrolt. Alles is keurig net bewerkt, alles ſluit onverbeterlijk in elkander. De raderen draaijen rondom patent-asſen, zonder eenig gekraak of gekras te veroorzaken, de bak hangt allergemakkelijkst in veren, die zich naar elke beweging van het rijtuig voegen en het nogtans tegen elken onzachten ſtoot beveiligen. Uit het portier kijkt een dik, vet, door en door gezond gezigt, dat ſomtijds een' deftigen burger, ſomtijds eene lijvige oude dame, ſomtijds een bevallig, jong meisje, hetwelk zoo even der kostſchool vaarwel heeft gezegd, toebehoort. Voorts is de zeer hooge bok met wel doorvoede, logge bedienden bezet, die van hunne hoogte op de ganſche wereld met minachting nederzien, geen enkel woord van de taal of van het volk weten, hetwelk zij met een bezoek vereeren, en zich ſtellig overtuigd houden, dat al, wat niet Engelsch is, onfeilbaar ſlecht moet zijn."

„ Zoo zag er de koets van den *alderman* POPKINS uit, toen zij *Terracina* binnenreed. De koetſier, die een Napolitaan en vooruitgekomen was, om verſche paarden te beſtellen, wist wonderen van den rijkdom en de grootheid van zijnen heer te verhalen, en met de levendige verbeeldingskracht van eenen Italiaan, den *alderman* allerlei titels en waardigheden te geven; terwijl de kastelein het aan al dien rijkdom en grootheid nog ontbrekende met zijne gewone mildheid in het overdrijven er bijgevoegd had, zoodat, toen de *alderman* aankwam, hij een *mylord*, een *magnifice*, een *principe*, en, de hemel wete, wat niet al meer, geworden was."

„ Men ried den *alderman* naar *Fondi* en *Itri* eene bedekking mede te nemen; doch daarvan wilde hij volſtrekt niets hooren. Wie hem op den grooten weg durfde aantasten, zou die vermetele daad met het leven boeten: hij zou zich daarover bij den Engelſchen Gezant te *Napels* beklagen, ja, wat meer is, hij wilde de zaak, als eene misdaad van hoog verraad, beſchouwd hebben, dewijl hij een wettig overheidsperſoon was, in wien men den Koning zelven aanrandde. De *principessa* POPKINS, eene korte, dikke, eerwaardige *matrone*, ſcheen zich onder de beſcherming van haren gemaal, zulk een alvermogend man in de *City*, volkomen veilig te achten. De *signorini* POPKINS, twee knappe, bloeijende meisjes, verlieten zich op haren broeder TOON, die les in het bokſen had genomen, en dat

jonge *fatje* zwoer bij kris en kras, dat geen domme duivel van een' Italiaanschen roover het zoude wagen, eenen Engelschen *gentleman* zelfs een enkel haartje te krenken. De kastelein haalde de schouders op, hield de vlakke hand, met een echt Italiaansch gebaar, in de hoogte, en *mylord* POPKINS rijtuig rolde daarhenen."

Wij schrijven niet meer af. Genoeg toch voor onze lezers, bij de verzekering, dat het karakteristieke alzoo behouden blijft, om hen te doen gelooven, dat zij hier, even als wij, in een dof namiddaguur, opwekkend gezelschap en levendige afleiding vinden zullen.

Het Meisje van Ithaka, of de Kroon van Ulysses, door D. CHRIST. MULLER. *Uit het Hoogduitsch. Te* Amsterdam, *bij* J. C. van Kesteren, 1825. In gr. 8vo. 372 bladz. De prijs is *f* 3.00.

In ons oog een gedrocht der verbeelding, een wonderlijk zamenraapsel van oud en nieuw, in den afwisselenden vloed en de zonderlinge mengeling der vreemdste toevalligheden geboren en opgekweekt. *Het Meisje van Ithaka* mogt anders in hare eigene, zuivere en zedelijke gestalte nog al eenig belang verwekken, in dien bonten opschik kan zij den eenvoudigen smaak, die het natuurlijke bemint en ook in de verdichting waarheid zoekt, niet behagen of voldoen. IRENE is eene aangenomene dochter, aan den verstijfden arm van den, uit eene schipbreuk met haar op strand geworpen' dooden vader, met moeite ontkneld. Zoo kwam zij onder de pleegzorg van THEODOOR MARTILENGO, eenen jongen Griekschen koopman van *Argostoli*, die, met zijne bekoorlijke echtgenoote EUDOXIA, haar als een eigen kind verzorgde en beminde. Maar zoo deelde zij ook spoedig in al de rampen, die deze edele echtelingen dra bestookten, en, vooral door den invloed van deels karakterlooze, deels bedorvene lieden, eene heillooze reeks van lange plagen en jammeren teelden. Daar de geschiedenis kort na den val van NAPOLEON haren gang verkrijgt, werd THEODOOR bij het toenmalig Britsche bestuur over de Ionische eilanden van gevaarlijke oogmerken verdacht gemaakt. Van gade en kroost op het wreedst gescheiden, en, hoezeer men in zijne papieren geenen voldoenden grond van beschuldiging mogt vinden, te *Corfu* in hechtenis gehouden, verkreeg IRENE nogtans, na eenigen tijd, vrijheid, aldaar mede hare dagen aan zijne pleging en oppassing toe te wijden. Vroeger had zij wel reeds te

Va-

Vathi, de hoofdplaats van *Ithaka*, waar zij, na de gevangenneming van haren tweeden vader, met EUDOXIA en dier beide eigene jonge kinderen ter woon geraakte, eene teedere betrekking met PHILIP, den zoon van eenen ouden koopman BASILIDES, aangeknoopt. Dan, door de list van zijnen vader, die hem, in de hoop van verbreking der aangegane verbindtenis, alzoo gaarne van zijne geliefde verwijderde, was deze thans tot eene reize naar *Italië* verpligt, welke ook IRENE zelve, die daar van zijne verdere nog zeer noodige beschaving wachtte, niet ontried. Dit mogt nu in het verdere beloop des geschrijfs eene, hoewel gezochte aanleiding tot vrij wat plaats- en volksbeschrijving vooral uit *Napels* en deszelfs bekoorlijke en belangrijke omstreken geven, waardoor evenwel de draad des overigen verhaals dikwijls al te lang en gedurig wordt afgebroken. IRENE werd daardoor te minder belet, terwijl EUDOXIA te *Vathi* aan hare huishouding verbonden bleef, in de hoop op betere dagen naar den gevangen THEODOOR te ijlen, om, zoo zij zich voorstelde, zijn leed en zijnen kommer eeniglijk met hem te deelen. Dan, te *Corfu* werd haar wel een tijdelijk verblijf en afwisselend verkeer met den gekerkerden vader vergund, maar leed zij niettemin al de listige aanzoeken van den omgang der wereld, en vond zij zich, vooral door de kwaadaardige spijt en woede eener Venetiaansche boeleerster van hoogen rang en diepe bedorvenheid, die hare vroegere verlorene oogmerken op THEODOOR nooit vergat, en hem en de zijnen bestendig met haat en wraakzucht vervolgde, aan de uiterste gevaren van snoodheid en verleiding aanhoudend blootgesteld. Door eene zonderling-gelukkige aaneenschakeling van de vreemdste ontmoetingen en voorvallen ontkwam nogtans haar vaste moed en zuivere deugd telkens de gelegde lagen. Zelfs, hoewel van de ergste misdaad op het snoodst betigt, deswege in eenen bangen kerker gevoerd en aan eenen omgekochten regter overgegeven, bragt haar nogtans eene onverwachte omstandigheid op nieuw buiten gevaar en behouden bij EUDOXIA op *Ithaka* weder. Alleen THEODOOR bleef gevangen, en, om nu ook, naar het schijnt, aan het boek den naam van *de Kroon van Ulysses* te kunnen geven, werd diens redding alleen door een wonder beslist. NAUSICAÄ namelijk, de dochter van koning ALCINOUS, die wij uit de schoone *episode* van het zesde boek der *Odyssea* van HOMERUS kennen, verschijnt IRENE in eenen geheimzinnigen droom, waarin zij haar vertrouwt, hoe onder het onbekende puin van het lang vervallen en verwoest paleis, op eene aangewezen plek in eene verholene diepte *de Kroon*

Kroon van Ulysses op te ſporen en die aan den tegenwoordigen vreemden Beheerſcher van haar vaderland te brengen, om daarmede de bevrijding van den gevangen' vader en het geluk zijner en harer toekomſtige dagen te bewerken. Dit geſchiedt, en zoo komt nu alles aan een gelukkig einde, wat anders veel eenvoudiger en natuurlijker, enkel door aan den Lord-Opperkommisſaris der Ioniſche eilanden een eenigzins anders gewijzigd karakter te ſchenken, had kunnen geſchieden. Waartoe dit gezochte tooverbeeld, in onze tegenwoordige wezenlijke wereld, leven en beſtaan geſchonken! In een oud Grieksch verhaal mogt dit als eene voegzame Mythe worden ingelascht; maar het dient niet voor onze tegenwoordige tijden, zeden en begrippen, en is alleen geſchikt, om, als een oude lap op een nieuw kleed, het geheele onnatuurlijke zamenſtel van avontuurlijke gebeurtenisſen en lotgevallen, een nog zoo veel wonderlijker aanzien te verſchaffen. Bij al de goede beſchrijvingen, die, hoewel ook in het gezocht verband te weinig op hare plaats, hier en daar in dit werk voorkomen, achten wij dan toch het geheel een voortbrengſel van valſchen ſmaak, dat ons evenwel in deszelfs gansch beloop weder genoeg herinnert, wat wij uit POUQUEVILLE'S *Bevrijding van Griekenland* en andere Bijdragen overvloedig leeren, dat, namelijk, ook de vrije Brit elders den Despoot kan ſpelen, en zelfs de verlichtſte en beſchaafdſte natiën, in vreemde gewesten, niet zelden de grondſtellingen met de daad weerſpreken en beſtrijden, die zij te huis in zwier en kracht van taal verdedigen en prijzen.

Chronologisch Handboek der Vaderlandsche Geschiedenis, met eene chronologische opgave van de Nederlandsche uitvindingen en ontdekkingen, door S. H. *Te* Amſterdam, *bij* Schalekamp en van de Grampel, 1826. In 4to. 148 bladz. De prijs is *f* 2.20.

Het vervaardigen van een chronologisch Handboek der Geſchiedenis kost veel moeite en tijd. — Een ſchrijver van hetzelve moet in het historisch vak door en door geoefend zijn. Het moet hem tot wezenlijk genoegen verſtrekken, om verſchillende geſchiedkundige werken te doorſnuffelen en met elkander te vergelijken; ten einde de juiste jaartallen der gebeurtenisſen, zoo veel mogelijk, op te ſporen. Hij moet het vermogen bezitten, om het *meer* van het *minder* belangrijke wel te kunnen onderſcheiden. Hij moet.... maar waar te eindigen; indien wij al de ver-

vereischten wilden optellen, die wij in den vervaardiger van een *goed* tijdrekenkundig werk der Geschiedenis zouden verlangen? — En, al is hij van dezelve voorzien, dan nog is het geenszins te verwonderen, dat sommige lezers, die inderdaad kennis en smaak bezitten, zijn, met zoo veel moeite en zorg zamengesteld werk, nog onvolledig en gebrekkig, of ook wel hier en daar te volledig vinden.

Het doel van den schrijver des bovenstaanden werks blijkt uit het kort *berigt*, voor hetzelve geplaatst. — Het is: „om, in navolging der Tijdrekenkundige tafels van de „Algemeene Geschiedenis door CURAS en SCHROCK, uitgegeven door de Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen*, ook de Geschiedenis onzes vaderlands tijdrekenkundig te leeren beoefenen, en alzoo het onderwijs in „deze schoone en nuttige wetenschap gemakkelijker te „maken." — Het verheugt ons, dat de vervaardiger van hetzelve ons geenszins heeft vergast op een dor geraamte der Nederlandsche Geschiedenis, zoo als met chronologische tafels doorgaans het geval is; maar inderdaad een gespierd ligchaam heeft vervaardigd, dat, het moge gebreken hebben, er over het algemeen welgesteld uitziet.

Wij zouden dit, door het een en ander uit het werk zelve over te nemen, kunnen doen blijken; ook zouden wij kunnen toonen, dat wij het boek met aandacht doorbladerd hebben, door de jaren op te geven, die wij, naar onze wijze van zien, meer uitvoerig behandeld wenschten, of ook die ons, in evenredigheid van het geheele werk, te uitvoerig voorkomen; maar wij willen de lezers van dit Tijdschrift niet noodeloos vervelen. — Misslagen in de jaartallen zijn ons niet voorgekomen.

Recensent gelooft het werk met gerustheid te kunnen aanprijzen.

De Heer J. VAN WIJK, ROELANDSZ. heeft wel gedaan, door den schrijver in staat te stellen, achter hetzelve eene chronologische opgave te plaatsen der Nederlandsche uitvindingen en ontdekkingen. Wij hebben dezelve vergeleken met het werkje van A. VAN ZUTPHEN en zeer volledig bevonden.

Taal en spelling, zoo wel als papier en druk, zijn vrij goed.

Verhalen uit het Dierenrijk. Een Geschenk voor de Nederlandsche Jeugd. Naar het Hoogduitsch, met platen, twee deelen. Te Brusfel, *bij* Brest van Kempen, Boekhandelaar op de Gerfemarkt, 1826. Eerfte deel III en 226 bladz. en tweede deel 226 bladz. De prijs is *f* 3.60.

Met zeer veel genoegen zagen wij het bovengenoemde voortbrengfel des boekwinkels van den Heer BREST VAN KEMPEN. Voor de jeugd zoodanig uit te geven, teekent eenen goeden fmaak, die alle hoop geeft, dat ook in het zuidelijk deel van ons rijk de leesboeken voor de jeugd waarlijk fpoedig algemeen nuttig zullen zijn.

De beide deeltjes bevatten befchrijvingen van verfchillende dieren, met derzelver voorftelling in goede afbeeldingen, als: den leeuw, tijger, hyena, wolf, olifant, ourang-outang; verfchillende foorten van apen, den kanguro, buffel, het hert, den ftruisvogel, kraanvogel; verfcheidene foorten van beeren, vosfen, den kameel, de das, den hond, het rendier en den koning-arend; den zwarten arend, den visch-arend, den kondor, de afgods- en zwarte flang.

Het fpreekt van zelf, dat hier geen Systhema van natuurlijke gefchiedenis in aanmerking komt, naardien het oogmerk was, om verhalen uit het dierenrijk te geven.

De befchrijving der dieren is uitmuntend, zoo in opzigt tot den toon des gefchrifts, als de dieren, die voorgedragen worden. Derzelver bijzondere eigenfchappen worden zeer goed behandeld, en het geheel leerzaam doormengd met verhalen van voorvallen, die merkwaardig zijn.

Wij vinden druk en papier uitmuntend, en de platen redelijk. Het kan niet anders, of de jeugd moet belang ftellen in zoodanige lectuur, daar zij zich zoo wel door het nuttige als aangename aanbeveelt. Zie hier eene kleine proeve:

„ Ook in *Noord-Amerika,* in *Mexico, Peru* en aan
„ de *Amazonen-rivier* zijn beeren. Of deze eene afzon-
„ derlijke foort uitmaken, is nog niet bevestigd. Hun kop
„ is iets langer en het einde van den bek minder plat. De
„ ooren zijn langer, de haren fterker, zachter, regter en
„ langer, dan bij de Europefche beeren. Derzelver kleur
„ is fraai zwart. Slechts aan den bek en de borst hebben
„ zij eene bruingele kleur. In grootte geven zij de Euro-
„ pefche beeren niets toe. Een aan de rivier *St. John* in
„ *Oostflorida* gefchoten beer, was van den neus tot het
„ einde van den ftaart zeven voeten lang, woog vier hon-
„ derd

„ derd pond en leverde zestig Parijsche pinten vet op. In „ *Noord-Amerika* leven de beeren dikmaals alleen van gewassen. Vleesch is ook hun voedsel, doch zeldzamer, en zij „ zijn voor de menschen niet zeer gevaarlijk. Als de beer „ een stuk vee gedood heeft, bijt hij een gat in de huid „ en blaast er in, zoodat het dier opzwelt. Zij zijn groote „ liefhebbers van honig en melk. In *Noord-Amerika* eet „ men hun vleesch versch en gerookt. De wilden gebruiken het vet als zalf."

„ Door sterke vorst en hooge sneeuw, die in *Noord-Amerika* tegen het einde van den herfst invallen, verdreven wordende, trekken de beeren bij troepen in het „ zuidelijk gelegene *Louisiana.* In dien tijd zijn zij zeer „ mager, dewijl de bevrozen grond van het verblijf, dat „ zij uit nood verlaten moeten, hun geen voedsel aanbiedt. „ In de streken, die door de *Missisippi* besproeid worden, „ verwijderen de beeren zich niet verre van de oevers dezer „ groote rivier, en aan beide zijden vindt men vele voetpaden, die niet door menschen, maar door beeren gemaakt zijn. Ontmoet men eenen beer op zulk een pad, „ dan is het raadzaam voor hem uit den weg te gaan, daar „ hij niet zeer beleefd is."

„ De Amerikaansche wilden openen tegen het einde van „ December hunne jagt tegen de beeren, dewijl deze dieren „ dan zeer vet en zoo dik geworden zijn, dat zij bijna „ niet gaan kunnen, en dus veel olie opleveren. Eenige „ volkstammen nemen op deze jagt geheel eigene gebruiken „ in acht. Een van hunne aanvoerders in den oorlog, bepaalt den tijd der jagt, en verzoekt daartoe met veel „ plegtigheid de jagers bij zich, enz."

Belangrijke Karaktertrekken uit den jeugdigen leeftijd. Een lettergeschenk tot opwekking en aankweeking van godsvrucht en deugd. Naar het Hoogduitsch, *door* G. ENGELBERTS GERRITS. *Met platen. Te* Amsterdam, *bij* C. Schares, 1825. In 8vo. VIII en 140 bladz. De prijs is *f* 1. 25.

Dit werkje heeft wel eene gunstige zijde; maar de Heer ENGELBERTS GERRITS had evenwel geene verkeerde daad gedaan, met het in het Duitsch te laten voor hetgene men het aldaar schat; voor onze Jeugd hebben wij beter lectuur, ook van de hand des vertalers.

De eerste vier brieven zijn vol gemaaktheid, en geene eenvoudige natuurlijkheid treft den lezer. Zij zijn met een

een koud hart geschreven en er is ter vergoeding kunst aangebragt.

Het voorstel van *de opoffering van eigen genoegen* is op zich zelve wèl; maar de verdere opschik is onwaarschijnlijk en opgeraapt, zoo als men alles te zamen kan voegen. Zoo is ook het voorgestelde omtrent *de menschlievendheid* en *dienstvaardigheid*.

Beter beviel ons *de tegenzin* en *het gewigtig oogenblik*. Het is een boekje, dat gerust in de hand van het kind kan gegeven worden, naardien er geen kwaad in gevonden word, en integendeel alles eene strekking heeft tot het goede; maar wij kunnen hetzelve niet mooi geschreven noemen.

Korte Zedekundige Leeslesjes, in dichtregelen, zoo wel voor school- als afzonderlijk gebruik geschikt. Te Amsterdam, *bij* Schalekamp en van de Grampel, 1826. 82 bladz. De prijs is *f* 0.45.

Deze korte zedekundige Leeslesjes zijn voor verschillend gebruik vatbaar. In den goeden kindergeest gestemd, lezen zij vrij gemakkelijk, en worden met genoegen gehoord. Zij kunnen tot huisselijk gebruik der moeder bijzonder dienen, om hare kinderen iets van buiten te laten leeren. In de school verstrekken zij tot prijsjes aan de kleinen, en indien het boekje zonder plaatjes te verkrijgen was, dan kon het een goed leesboekje zijn. Bijzonder goed zijn de vèrsjes tot stof voor voorbeelden om na te schrijven, waaraan vele onderwijzers dikwijls gebrek hebben. Druk en plaatjes zijn beide goed.

DE RECENSENT,

OOK

DER RECENSENTEN.

Twee Brieven, naar aanleiding van het onlangs te Dresden *uitgekomen Werk:* DE ZUIVERE KATHOLIEKE LEER. *Uitgegeven door* Dr. H. G. TZSCHIRNER, *Hoogleeraar in de Godgeleerdheid en Super-Intendent te* Leipzig. *Te* Arnhem, *bij* C. A. Thieme, 1826. In gr. 8vo. 141 bladz. De prijs is *f* 1.25.

Drie jaren geleden gaf de Heer Direktor OTTO, te *Dresden* een Geschrift uit, onder den titel: DE KATHOLIEK EN PROTESTANT. Hier tegen vervaardigde een ongenoemd Roomsch Katholiek Geestelijke zijn bovengemeld Stuk: DE ZUIVERE KATHOLIEKE LEER, een ſtuk, dat zich, naar het Voorberigt van den Vertaler der thans voor ons liggende, twee door Prof. TZSCHIRNER uitgegeven Brieven, door domme onbeſchaamdheid en kwaadaardigheid tegen het Proteſtantismus kenmerkt. — Dit vuilaardig geſchrijf van den Roomsch Katholieken Geestelijke kwam ook in handen van zekeren Heer H. N. te *Dresden*, die, na hetzelve gelezen te hebben, en bij aanleiding dier lezing, aan Prof. TZSCHIRNER een' brief ſchreef, den *eerſten* der beide hier voorkomende, bl. 1—20. — In dien brief verzoekt hij, na de vermelding der aanleiding tot zijn geſchrijf, des Hoogleeraars inlichting, voornamelijk over deze *vier* onderwerpen: 1. de bedenking door de Roomsch Katholieken tegen het grondbeginſel der Proteſtantſche Kerk: *dat de Heilige Schrift de eenige bron van kennis des Christendoms is*, daaruit ontleend, *dat het Evangelie dertig en veertig jaren lang, alleen mondeling, en zelfs* na-

nadat er reeds Apostolische Schriften bestonden, toch ook voornamelijk alleen door mondelinge Prediking is voortgeplant. 2. Waarom de vereering der Heiligen, wanneer zij maar geene aanbidding van vergode menschen wordt, het vasten, en meer van dien aard, althans niet als iets onverschilligs zou kunnen geduld worden? Of het dus niet raadzaam zou zijn, dat voor het vervolg de tegenspraak der Protestantsche Godgeleerden alleen tegen de gewigtigste punten gerigt ware, en dat veel, hetwelk tot dus verre ijverig bestreden is, voor iets onverschilligs verklaard werd, en als zoodanig onaangeroerd bleef; en of dan niet daardoor de toch steeds wenschelijke toenadering der gescheidene Kerken tot elkander zou kunnen bevorderd worden. 3. Of het Katholicismus werkelijk meer aan de schoone kunsten bevorderlijk zij, dan het Protestantismus. 4. En of niet in de tegenwoordige vernieuwing van den strijd tusschen het Katholicismus en het Protestantismus, de Evangelische Kerk, bij haar gebrek aan een uiterlijk punt van vereeniging, bij de verscheidenheid harer meening en leerwijs, die toch onloochenbaar plaats heeft, bij de laauwheid en slapheid van van velen harer medeleden, en bij de bedrijvigheid harer tegenstanders, zich in eenen gevaarlijken toestand bevinde.

Over deze, nu waarlijk zeer belangrijke, onderwerpen deelt Prof. TZSCHIRNER in den *tweeden* hier voorkomenden Brief, bl. 21—100, aan den Heer H. N. zijne gedachten mede, die, zoo als men reeds vooraf van den beroemden man, den doorkundigen en ijverigen verdediger van het Protestantismus, onderstellen mag, der lezing en behartiging overwaardig zijn. — Vooraf echter gaat een zeer luimig woord over de zoogenoemde diepe geleerdheid, onverwachte liberaliteit, lofwaardige openhartigheid en verschoonende matiging van den Roomsch Katholieken Geestelijke in zijn reeds boven gemeld geschrift. Waarna de Professor vervolgens ter zake treedt.

Gereedelijk geeft TZSCHIRNER in zijne behandeling van het eerstgenoemde onderwerp (bl. 28—38) toe, dat

dat de voortplanting van het Evangelie in de wereld uitgegaan is van het woord, en niet van de schrift, maar beweert, en met het hoogste regt, dat de Apostelen verkondigden, hetgeen zij gehoord en gezien hadden, en hetgeen hun, met Gods geest bezield gemoed opgaf, dat de inhoud hunner mondelinge verkondiging alleen uit hunne Schriften kan worden opgemaakt, dewijl er geene andere gedenkstukken uit den Apostolischen tijd voorhanden zijn, die men als veilige en zekere bronnen gebruiken kan, en dat men derhalve, wat in de Schriften van latere Kerkleeraars Apostolisch is, alleen daardoor als zoodanig herkennen kan, dat het met hetgeen wij in de Apostolische Schriften aantreffen, overeenstemt, maar dat men toch ook niet voor Apostolisch houden mag, wat zich niet door deze overeenstemming als zoodanig bevestigt. Beweert nu wijders de Roomsch Katholiek, dat de Christelijke Kerk de leer van CHRISTUS en de Apostelen niet alleen bewaren en voortplanten, maar ook ontwikkelen en uitbreiden moest, en dat, daar de Heilige Geest de Bisschoppen, die de Kerk vertegenwoordigen, d. i. de algemeene Kerkvergaderingen, onmiddellijk en bovennatuurlijk verlicht, alles, wat de ware Kerk aangenomen en geleerd heeft, even zoo wel Christelijke leer is als dat geen, wat van CHRISTUS en de Apostelen zelve afstamt: TZSCHIRNER vraagt naar een genoegzaam bewijs, waaruit het zou kunnen blijken, dat er eene door God verordende magt ter besturing van de Kerk, en ter onfeilbare bepaling van hetgeen men te gelooven hebbe, bestaat. En, daar hetgeen men hier aanvoert uit *Matth.* XVIII: 15. XVI: 19. *Joh.* XIV: e. a. pl. niet gelden kan, van wege het groot onderscheid, dat er is tusschen de Apostelen, die hetgeen zij verkondigden, zelve gehoord, gezien, van den Heer ontvangen hadden, en aan wie de Heer zijnen bijzonderen bijstand beloofd had, en tusschen mannen, die in lateren tijd leefden, en zoodanige toezegging niet gekregen hadden, besluit de Hoogleeraar, dat alleen de Schrift der Apostelen de ken-

bron is bij het onderzoek, wat al of niet als Christelijke leer moet worden aangenomen.

Ten aanzien van het *tweede* onderwerp, aangaande het onverſchillige in de opvatting en voorſtelling der Godsdienstige denkbeelden, en in de inrigting en gedaante der uiterlijke Godsvereering, bijzonder betreffende de vereering der Heiligen en het vasten: (bl. 38—44) TZSCHIRNER zegt ronduit, dat er, naar zijn gevoelen, ook hier zoo wel als in de Zedeleer, dingen beſtaan, die onverſchillig zijn; maar dat echter veel, hetwelk in den eerſten opſlag onverſchillig ſchijnt, als bedenkelijk en ſchadelijk erkend wordt, wanneer men bij eene nadere beſchouwing bevindt, dat het *of* de Godsdienstige denkbeelden, waarop de zedelijke kracht des gemoedsrust, verdonkert; *of* de zuiverheid van het Godsdienstig gevoel, door de inmenging van zinnelijk belang benadeelt; en dat zelfs hetgeen werkelijk onverſchillig is, ophoudt zulks te zijn, zoo dra het *of* voor iets verdienſtelijks verklaard, *of* als iets noodzakelijks geboden wordt. Van deze grondregelen vervolgens de toepasſing makende op de vereering der Heiligen en het vasten, toont de Hoogleeraar onwederſprekelijk aan, dat door de vereering der Heiligen het ware denkbeeld van God verdraaid, de zuiverheid van het Godsdienstig gevoel bedorven, en voor velerlei bijgeloovigheid de deur geopend wordt, en dat, wat het vasten aangaat, het gebod hiertoe eene kwetſing is van de Christelijke vrijheid, en dat ook de meening, alsof de onthouding van vleeschſpijzen iets verdienſtelijks zijn zoude, het zedelijk oordeel op het dwaalſpoor voert, en men door dat gebod de menſchen zonder noodzakelijkheid in verzoeking brengt, wanneer men hun zulk eene willekeurige zaak tot pligt maakt.

In de behandeling der *derde* vraag, betreffende den invloed van het Katholicismus en Proteſtantismus op de bevordering der Kunſten, en voornamelijk op de beeldende Kunſten (bl. 44—54), zet TZSCHIRNER op den voorgrond, dat, naar het hem voorkomt, de Godsdiensten op driederlei wijze de kunsten bevor-

vorderen of belemmeren kunnen: *vooreerst*, door derzelver eerdienst, die werken der kunst *of* vereischt, *of* toelaat, *of* buitensluit en verwerpt; *ten tweede*, door de voorwerpen der voorstelling, welke zij den Kunstenaar en Dichter in hare geschiedenis, of in hare mythologie aanbieden; *eindelijk ten derde*, door de algemeene beschaving en rigting, die zij aan derzelver belijders geven. — Van deze grondstellingen uitgaande, geeft de Hoogleeraar het gaarne gewonnen, dat het Katholicismus meer dan het Protestantismus aan de *beeldende* Kunsten bevorderlijk is, maar toont tevens in de voorbeelden van GELLERT, CRAMER en KLOPSTOCK aan, dat men het in de gewijde dichtkunst, bij de Protestanten veel verder dan bij de Roomsch Katholieken gebragt heeft, zoo dat beide Kerken ten aanzien van dit punt aan elkander gelijk staan. — Nog minder, zegt hij, kan men ten aanzien van het *tweede* en *derde* punt aan het Katholicismus den voorrang toekennen. Immers (wat het *tweede* punt aangaat) hetgeen de Christelijke kunst daarstellen kan is deels in de gewijde Geschiedenis, deels in de mythologie vervat, waarmede het voorgeslacht de Christelijke leer en de gewijde Geschiedenis heeft opgesierd; maar gewijde Geschiedenis en Christelijke mythologie zijn een gemeenschappelijk eigendom van allen, die de daarin voorkomende voorwerpen kunnen en willen afbeelden, en de Kunstenaar, als zoodanig vraagt er niet na, of hetgeen hem met geestdrift vervult, Heidensch of Christelijk, antiek of modern, Grieksch of Egyptisch, fabel of geschiedenis zij. — En zoo blijft dan nog de *derde* betrekking te beschouwen over, waarin de Godsdienst tot de kunst staan kan, te weten door de rigting en beschaving, welke zij aan hare belijders mededeelt. Maar dat ook in dit punt het Protestantismus voor het Katholicismus niet behoeft onder te doen, blijkt uit den aard van het eerste met het tweede in vergelijking gebragt, en wordt ten overvloede door de voorbeelden van de Protestantsche Dichters KLOPSTÖCK, SCHILLER en GÖTHE (wij Nederlanders zouden er onzen FEITH, VAN HALL, de beide KLYNS

en wie niet al meer? kunnen bijvoegen) genoegzaam opgehelderd. — Voortreffelijk is de uiteenzetting van geheel dit ſtuk door Prof. TZSCHIRNER. *Rec.* betuigt die ontwikkeling met groot genoegen gelezen te hebben.

Niet minder voortreffelijk dan al het dus ver behandelde is de beſchouwing van het laatst voorgeſtelde onderwerp: den toeſtand der Proteſtantſche Kerk en het gevaar, dat haar, ten gevolge der vernieuwde vijandelijkheid van de zijde van het Roomsch Katholicismus dreigt (bl. 54—100). TZSCHIRNER ontveinst of verbergt niet de voor het Proteſtantismus ongunſtige teekenen des tijds, daar er ſedert de laatſte twaalf jaren in *Frankrijk* en elders zoo veel is voorgevallen, dat men vóór dien tijd zich naauwelijks als mogelijk zou hebben voorgeſteld, en dat te werk geſteld wordt, om het Katholicismus ten koste van het Proteſtantismus op te heffen: „maar toch," zegt hij, „aangaande den eindelijken uitſlag der vernieuwde vijandelijkheid ben ik buiten allen vrees, en geloof met dezelfde zekerheid aan de voortduring der Evangeliſche Kerk, waarmede ik aan eene voortgaande ontwikkeling des menſchelijken geſlachts, en aan eene de wereld regerende wijsheid vasthoude. Aan eene omkeering van onze Kerk, of ook maar aan eene merkbare bekrimping van derzelver gebied, of aan eene beperking, die haar inwendig leven zou aangrijpen, is zeker niet te denken, wat er ook beproefd of ondernomen worde." — Deze zijne onbezorgdheid voor eenen geheelen ondergang, of aanmerkelijke inkorting der Proteſtantſche Kerk grondt de Hoogleeraar daarop, dat zij, naar zijn inzien, zoo het met haar tot zoodanig uiterſte komen zou, *of* van zelve zou moeten opgelost worden en verouderende in zich zelve vervallen; *of* dat de hooge magten haar te onder moesten brengen; *of* dat het Katholicismus het goed gevoelen der wereld in zulk eene mate moest weten te winnen, dat alles tot hetzelve overging; van welke drie denkbare gevallen, — niet één, — immers voor zoo veel het tot dusverre door menſchelijke ſchranderheid kan berekend wor-

worden, en door TZSCHIRNER meesterlijk beredeneerd wordt; — tot wezenlijkheid komen zal. — Vreesden wij niet, dat wij in de aankondiging en beoordeeling van dit zoo belangrijke Geschrift te uitvoerig zouden worden, zeker zouden wij den gang van dit uitmuntend betoog onzen Lezers mededeelen; — evenwel kunnen wij niet nalaten, niet tot verwekking van vrees, maar toch van gepaste waakzaamheid, TZSCHIRNERS beoordeeling van de onverschilligheid veler Protestanten in onzen tijd, hier te laten volgen, in de stille hoop, dat men die beoordeeling ter harte nemen, en van dezelve een goed gebruik maken zal. — „De verscheidenheid der wijze van beschouwen (die, namelijk, in de scholen der Godgeleerden onder de Protestanten bestaat) is geen bedenkelijk verschijnsel. Zij is het onvermijdelijk gevolg van het vrij onderzoek; en dit houd ik niet voor eene ontbindende en zinstorende, maar voor eene vernieuwende en levenwekkende kracht, welke belet, dat onze Kerk immer veroudert, en in eene slaapziekte en verstijving wegzinkt."

„Anders moet men oordeelen over de onverschilligheid in onze Kerk, die nog heden voortduurt, en die men te beschouwen heeft, deels als een gevolg van het Fransche ongeloof, hetwelk, sedert het midden der vorige eeuw, wijd en zijd in *Europa* verbreid, en van de hoogere op de mindere standen is voortgeplant, deels als het uitwerksel van eenen langdurigen kerkelijken vrede, gedurende welken de opmerkzaamheid van verschil in geloofsbelijdenis bijna geheel werd afgeleid."

„Het is waar, deze onverschilligen zijn gewoon Protestanten te blijven, omdat zij even zoo weinig belangstelling voor de Katholieke Kerk, als voor hunne eigene gevoelen; omdat zij in onze Kerk eene grootere vrijheid genieten, en omdat ieder mensch, in wien het zedelijk gevoel niet geheel is uitgebluscht, de zelfbeschaming schuwt, welke het kosten moet, wanneer men plegtig eene Godsdienst belijdt, welke men niet gelooft. Ondertusschen zijn zij toch ook, wanneer hun belang het schijnt te vor-

vorderen, tot eene verandering van geloofsbelijdenis te bewegen, of laten zich althans, bij het aangaan van een gemengd huwelijk, ſpoedig en gemakkelijk overhalen, om in de toewijzing hunner kinderen aan de vreemde Kerk te bewilligen, en geven die proef van vroege gehoorzaamheid zoo veel te ligter, hoe minder hun dezelve kost, zonder te overwegen, dat het voor eenen vader toch niet zeer wenſchelijk is, wanneer eenmaal zijne kinderen hem, als eenen dwalenden en verlorenen met medelijden beſchouwen."

„ Of krijgen zij ook al geene aanleiding, om aan hunne geloofsgenooten zulk eene ergernis te geven, zoo doen zij toch ook niets voor hunne Kerk, en allerminst dan, wanneer het eenige opoffering zou kosten; en ligt kan het gebeuren, dat zij dezelve meer nadeel doen, door hunne zorgeloosheid en laauwheid, dan hare verklaarde vijanden. Deze denkwijs en gezindheid is buiten twijfel bedenkelijk, en gevaarlijk; en indien zij de heerſchende ware, zoo zou men zeer veel reden hebben, om voor onze Kerk te vreezen."

Amen zeggen wij van geheeler harte op deze beoordeeling van den voortreffelijken TZSCHIRNER. De Proteſtantſche Lezer van ons Tijdſchrift leze, en zoeke met allen ernst de belangen eener Kerk te bevorderen, waaraan wij onder den Goddelijken zegen zoo veel heils, ook op onzen Vaderlandſchen grond te danken hebben!

Achter den Brief van TZSCHIRNER zijn nog twee Bijlagen gevoegd, van welke door den Hoogleeraar aan het ſlot van zijn geſchrijf met eén woord melding gemaakt wordt: de eerſte een Brief van den Heer MOLLARD-LEFEVRE, betrekkelijk zijnen overgang tot de Proteſtantſche Godsdienst, gedagteekend den 25 Junij 1825 (1) en de tweede getiteld: *De overgang van den Spaanſchen Geestelijke* JOSEPH BLANCO, *uit*

(1) Er is ſedert nog een tweede Brief van denzelfden achtingwaardigen Schrijver, in het licht verſchenen, en zoo *Rec.* meent, vertaald te lezen in de *Boekzaal* van de naastvoorgaande Maand.

uit de Roomsch Katholieke tot de Protestantsche Kerk, door hem zelven verhaald. Ook deze beide stukken verdienen opmerking.

Hartelijk verblijden wij ons in de verschijning van dit geheele Boeksken, dat, naar het belang van den inhoud te berekenen, den prijs dubbel waardig is, en wenschen hetzelve in zeer veler handen, ook tot bevordering van de goede zaak van het te weinig gekende en te zeer miskende Protestantismus.

Schadeloosstelling voor het verlies, hetwelk de dood veroorzaakt, door het Evangelie verzekerd. Eene Leerrede over 1 *Corinth.* XV: 35—42; *door* J. P. AMSHOFF, *Predikant te* Emmen. *Te* Groningen, *bij* J. Oomkens, 1827. In gr. 8vo. 39 bladz. (Uitgegeven ten behoeve der Noodlijdenden te *Groningen.*) De prijs is *f* 0.40.

De uitgave dezer Leerrede moge uit kracht der beweegredenen, in het Voorberigt opengelegd, en uit hoofde van de edelmoedigheid des Leeraars, in het schenken van de opbrengst der uitgave ten behoeve der noodlijdenden te *Groningen*, goedkeuring, ja, lof waardig zijn; de Leerrede zelve laat, en wat den inhoud, en wat de logische orde, en wat den stijl aangaat, zoo veel te wenschen over, dat wij den Heer AMSHOFF in gemoede zouden aanraden, om toch niet te schielijk te zijn in het uitgeven van Leerredenen, en wel onder het oog te houden, dat de Predikatie, die, onder treffende omstandigheden, met genoegen en tot stichting wordt *aangehoord*, wel eens bij het bedaardelijk *lezen* minder gunstig wordt opgenomen.

Oefeningen tot bevordering van kennis der gezonde leer, en van ware vroomheid, vooral bij Gereformeerde Christenen. Te Breda, *bij* T. B. Hollingerus Pijpers, 1827. In gr. 8vo. 46 bladz. De prijs is *f* 0. 55.

Van wien deze oefeningen zijn, meldt titel noch onderteekening van het korte Voorberigt. Uit de kortelings gedane aankondigingen door den Uitgever en de openlijke Nieuwsbladen weten wij thans, dat zij zijn van wijlen den Heer ALEXANDER DE KONING, in leven Predikant te *Meppel*. — Een bijzonder oogmerk, met hetwelk deze oefeningen het licht zien, wordt evenmin als des Schrijvers naam bepaaldelijk opgegeven. Hij zegt, dat zijn oogmerk reeds uit den titel blijkt. Nu ..... het daar opgegevene is zoo kwaad niet, maar toch vrij algemeen. Honderden Boeken en Boekjens zijn tot dat zelfde doel in druk verschenen. — Dit Stukje, dat, bij gunstigen bijval, door anderen stond gevolgd te worden, (doch van welk vervolgen nu welligt niet meer komen zal), werd door hem voor niet meer dan eene aanleiding tot de verdere Stukjes beschouwd, en daarom in het Voorberigt een *eerste* Stukje genoemd. Het draagt ten opschrift: *de Godsdienstoefening, doch geene Predikatie, geen Predikant in de Kerk*, en bevat een gesprek tusschen zes personen, bij aanleiding en over de zamenkomst eener Gemeente van Hervormden in hunne kerk te *M(eppel)*, in Nov. 1826 — eene zamenkomst, waarbij een Schoolonderwijzer een opstel van den zieken, en daarom afwezigen Leeraar K(ONING), behelzende eene korte uitbreiding van *Hebr.* I en II en 2 *Kor.* IV: 16. — V: 14 voorlas, en die Voorlezing, door gepaste gezangen, naar opgave diens Leeraars, deed afwisselen en met een dankgebed sluiten. Veel belangrijks, dat niet dikmaals en beter elders gezegd is, tot aanprijzing van een doelmatiger voorlezen der Heilige Schrift en van een stichtelijker Godsdienstig gezang in de openbare zamen-

menkomsten der Hervormde Christenen in ons Vaderland, heeft *Rec.* in dit Stukje niet gevonden. Het doe echter zoo veel mogelijk nut en beantwoorde dus aan het goede oogmerk van den in zijn leven al dikmaals zeer beklagenswaardigen Schrijver!

Het Duitsch Godgeleerd Seminarium in Noord-Amerika. Bewijsstukken, Ophelderingen, Verzoeken, enz. Uitgegeven door den Hoogleeraar W. L. M. DE WETTE. *Uit het Hoogduitsch vertaald. Te* Amsterdam, *bij* Joh. van der Hey en Zoon, 1826. *Ten voordeele van het Seminarium.* In gr. 8vo. VIII en 109 bladz. De prijs is *f* 1.00.

Velen onzer Lezers zullen met de zaak, die in het boven aangekondigde stuk bedoeld wordt, bekend zijn en dus weten, dat men bij de Duitsche Hervormde Kerk in *Noord-Amerika*, om zeer billijke redenen, het plan had tot het stichten van een Theologisch Seminarium, ten dienste van jongelingen, die zich aan den Leeraarsstand voor *Noord-Amerika* zouden wenschen toe te wijden; doch dat men, om dit plan te vervullen, geldelijke bijdragen noodig had, en, om die te verkrijgen, den Eerw. J. R. REILY naar *Europa* zond, tot het doen eener inzameling bij de Broeders in *Engeland*, *Holland*, *Duitschland* en *Zwitserland*.

Ter bevordering nu van dit lofwaardig, en voor de zaak van het zuivere Christendom zeer belangrijk plan, vond de Prof. DE WETTE goed, dit Werkje te schrijven, en zond de, voor alles, wat den bloei der Christelijke Kerk bevorderen kan, zoo onvermoeid als onbaatzuchtig werkzame WEYLAND, hetzelve, in het Nederduitsch vertaald, ook onder ons in het licht, om mede de geldelijke opbrengst te doen strekken ten voordeele van het doel onzer ver afgelegen broeders in JEZUS CHRISTUS.

Het Geschrift levert de volgende Hoofdstukken:

I.

1. *Zending eens afgevaardigden der Duitsch-Hervormde Kerk in Noord-Amerika, naar Europa;* 2. *Staat der Duitsch-Hervormden in Noord-Amerika:* 3. *Oprigting van een Theologisch Seminarium;* 4. *Berigten over den Heer* REILY; 5. *Opening van het Seminarium;* 6. *Onthaal van den Heer* REILY *in Holland, Duitschland en Zwitſerland;* 7. *Beſluit.* — In een Naberigt vinden wij nog eene opgave van den Hoogleeraar DE WETTE, dat hij voornemens is, indien zijn geſchrift goed onthaal mogt vinden, en er zich in *Duitschland* en *Zwitſerland* eene werkzame deelneming voor de zaak der Duitsch-Hervormde Kerk in *Noord-Amerika* openbaren mogt, een Tijdſchrift uit te geven, onder den titel van *Kirchliche Nachrichten aus Nord-Amerika.* Wat er reeds van dit voornemen geworden zij, weten wij niet, maar zeker zou de volvoering daarvan, hetzij afzonderlijk, hetzij, bij voorbeeld, in vereeniging met de bekende *Kirchen Zeitung* van E. ZIMMERMANN wel der moeite waardig zijn, en veel goeds kunnen doen. — Eindelijk worden ons nog in een *Aanhangſel* twee Brieven medegedeeld, die aan den Heer REILY gezonden zijn; welker eerſte betrekking heeft op 's mans wensch, om eenen kweekeling tot het zendelingswerk voor het Seminarium te *Carlisle* te winnen; en de tweede eene voortreffelijke bijdrage is tot de geſchiedenis van het onthaal, hetwelk hij bij de Zwitſerſche Proteſtanten heeft gevonden.

Voor ieder die den bloei des Christendoms ook in ver afgelegen gewesten ter harte neemt, laat zich dit Geſchrift met genoegen lezen. Wij bevelen deszelfs aankoop ook tot bevordering van het goede doel algemeen aan, en wekken, in vereeniging met de waardigen WEYLAND tot eene ruime medewerking door geldelijke bijdragen allen op, wie God daartoe het vermogen verleend heeft, en die tot dusverre in deze belangrijke zaak ook nog niets mogten gedaan hebben. „ Ook door die medewerking zal de overgebleven roem der Nederlandſche Christenen zich aan gene zijde van den Oceaan handhaven, terwijl het op

op nieuw blijken zal, dat in waarheid uit elk oord en volk der wereld, *allen, die* JEZUS CHRISTUS *liefhebben in onverderfelijkheid één zijn in Hem, die ons eerst heeft lief gehad, en ons gekocht heeft met zijn dierbaar bloed.*"

Dissertatio Medico-Practica Inauguralis, de Morbis vere Gastricis, *quam in Academia Rheno-Trajectina eruditorum examini submittit* ABRAHAM VAN DER LEEUW. Traj. ad Rhen. 1827. 8vo. 64 pag.

Men ziet van tijd tot tijd Studenten, die de Academie verlaten, Praktische Dissertatiën schrijven. Dit is meestal af te keuren, want zij kunnen nog niet weten, wat praktijk zij. De Academische loopbaan toch is alleen dienstig, om hen voor de praktijk voor te bereiden, en hoe zullen zij nu over een zuiver praktisch onderwerp eene goede Dissertatie leveren? —

Zulke Dissertatiën vallen ook zelden goed uit. Men kan dit voorzien; maar de ondervinding bevestigt dit overvloedig.

Ieder aanstaand Doctor behoeft nu geen schitterend boekdeeltje in de wereld te zenden; maar het dient in zijne soort goed te zijn. Dit kan een praktisch stuk, door een niet praktisch mensch geschreven, nooit wezen, en niet dan zeer middelmatige stukjes zijn dan veelal de middelen, waardoor men het regt krijgt om te gaan praktiseren.

Het doet ons leed, dit op de Dissertatie van den Heer A. VAN DER LEEUW te moeten toepassen; doch dit is niet het eenige, wat wij van dezelve moeten mededeelen.

De leer van BROUSSAIS, die bij sommigen onzer Geneesheeren, ook al eenigen ingang begint te krijgen, wordt ook voor ons gevaarlijk. Het aantal bloedzuigers, hetwelk op de buiken van Nederlanders zich te goed doet, neemt meer en meer toe, en de

de ongelukkige gevolgen dezer kuur tevens in eene arithmetiſche reeks. — Deze leer moet nu met kracht worden tegengewerkt, en menſchen van ondervinding en van ſtudie tevens, moesten zich eens de moeite geven onze Landgenooten, vooral de, door de oogen van anderen ziende Geneesheeren, hier tegen te waarſchuwen, door hunne aandacht op het wezen der ziekte, op waarnemingen gegrond, te bepalen.

De Heer V. D. LEEUW heeft dit waarlijk bedoeld te kunnen doen, door eene zeer wijd uiteengedrukte Disſertatie van 64 pag. Hij ſchrijft over de ziekten die van eenen waren gastriſchen aard zijn, en die dus niet voor ontſteking mogen of kunnen aangezien worden.

Dit ſtukje behelst niet dan eene zeer oppervlakkige en onvolledige beſchouwing der gastriſche Ziekten, derzelver oorzaken, verſchijnſelen en onderkenning van de gal- en ontſtekingziekten. Men zou, indien men het niet zag, niet gelooven kunnen, dat dit in 23 pag. kon afgehandeld worden, en dit ziet men toch hier.

Het tweede Deel (Deeltje) bevat voorbeelden van gastriſche Ziekten, genomen uit geijkte boeken, om het in het eerſte Deeltje afgehandelde te bevestigen. Dit een en ander is overgeſchreven uit KLOCKHOFF, STOLL, THUESSINCK, STIPRIAAN LUISCIUS, FRANK, DE KIRCKHOFF, V. D. BOSCH, SCHMIDTMANN. Inderdaad eene wonderlijke keuze van echt praktiſche Schrijvers; want hoe velen, die in hoogen rang bij iedereen ſtaan aangeſchreven, zijn hier niet vergeten? Men moet niet zeggen te kiezen, als men neemt hetgeen voor de hand ligt, en men dient toch waarlijk in zulk eene zaak eene keuze te doen.

In het laatſte Deeltje wordt de geneeswijze der gastriſche Ziekten, in 17 pag. opgegeven, waaronder ook een woord over het nadeelige der bloedzuigers. Een woord!? En hierbij nog eene waarneming van Dr. G. GREEVE, van *Utrecht*.

Nu het zij zoo. — Wij wenſchen den Heer ABRAHAM VAN DER LEEUW veel geluk.

Schets

Schets van de Geschiedenis der Latijnsche Dichtkunst in Nederland, getrokken uit de Prijsverhandeling van den Hoogleeraar P. HOFMAN PEERLKAMP, (*door de Koninklijke Akademie van Wetenschappen en Letteren te* Brussel, *in den jare* 1820, *met den Gouden Eerepenning bekroond*) *door* B. A. NAUTA, *Phil. Theor. Mag. Lit. Hum. Doct. Te* Leyden, *bij* Haak en Comp., 1826. In gr. 8vo. 61 bladz. De prijs is *f* 0.60.

De bedoelde Verhandeling van Prof. PEERLKAMP, in het jaar 1822 in druk verschenen, is in het Latijn geschreven. Zij bevat een berigt aangaande het leven en de schriften van al de Nederlanders, die Latijnsche gedichten vervaardigd hebben, geregeld naar de orde des tijds, en met bijgevoegde beoordeeling van ieders dichterlijke waarde. Zij voert daarom ten titel: *De vita ac doctrina omnium Belgarum, qui Latina carmina composuerunt, servato temporis ordine, additoque de facultate singulorum poëtica judicio.* De Heer NAUTA, toen nog Student, deze voortreffelijke Verhandeling van zijnen Leermeester, kort nadat zij in het licht gekomen was, gelezen hebbende, was zoodanig ingenomen met dezelve; dat hij aanstonds zich opgewekt gevoelde, om den inhoud er van ook aan anderen te doen kennen. Ten dien einde maakte hij weldra dit Opstel gereed, en droeg het vervolgens in een gezelschap van Studenten voor. Doch naderhand overwegende, dat de gezegde Verhandeling van Prof. PEERLKAMP minder bekend, en ook alleen tegelijk met al de Werken der Akademie van *Brussel*, maar geenszins afzonderlijk verkrijgbaar is; ja dat, al ware dezelve ook in veler handen, zijn Opstel nogtans van nut zoude kunnen wezen, hetzij ter voorbereiding voor de gezette lezing van dat groote Werk, hetzij tot herinnering van het gelezene; zoo heeft hij, hopende, dat zulks zoo wel zijnen beroemden Leermeester,

als

als het Letterminnend Publiek niet onaangenaam zijn zou, tot de uitgave van dit Geschrift besloten; terwijl hij bij hetzelve, schoon er noodwendig zeer veel Latijn in voorkomen moet, zich van het Nederduitsch bediend heeft; *eensdeels*, omdat het hem de moeite spaarde, van er telkens in te voegen: *haec* PEERLKAMPIUS, *ita Scriptor noster*, en dergelijke; en *anderdeels*, omdat het onderwerp even zeer met het Vaderlandsch gevoel, als met de geleerdheid in verband staat, en ook zij, die der Latijnsche tale magtig zijn, niet ongaarne, in een uur van verpoozing, zoodanig iets in hunne moedertaal lezen.

Noch hetgeen de Heer NAUTA gedaan heeft, noch de wijze, waarop hij zulks gedaan heeft, wil *Rec.* afkeuren of berispen. Maar de naam van *Schets van de Geschiedenis der Latijnsche Dichtkunst in Nederland* komt, zekerlijk, met geenerlei regt aan deszelfs Werkje toe. Die het op dezen veel belovenden titel af zich aangeschaft hebben, zullen zich gewisselijk te leur gesteld vinden. Trouwens, behalve een zeer kort verslag nopens den aard en de inrigting van PEERLKAMPS bekroonde Verhandeling, behelst hetzelve voornamelijk slechts uit deze Verhandeling getrokkene staaltjes van, door Nederlanders beoefende, Latijnsche Dichtkunst, gerangschikt naar orde, en met opgave van den tijd, wanneer de Dichters geleefd of gebloeid hebben, of gestorven zijn. Wat het meer behelst, zijn tusschen beiden ingevlochtene aanmerkingen — gedeeltelijk van den Heer NAUTA zelven — tot zamenschakeling van de geleverde proefjes, of ook wel tot toelichting en tot waardering van dezelve. Doch over den staat der Latijnsche Dichtkunst in *Nederland*, in onderscheidene tijdperken; over den voortgang of den teruggang, in derzelver beoefening te bespeuren; over de oorzaken of de aanleidingen van derzelver bloei of kwijning; en over dergelijke dingen meer, waarvan in eene *Schets van de Geschiedenis der Latijnsche Dichtkunst in Nederland*, ongetwijfeld, melding behoort te geschieden: over niets van dit alles wordt een enkel woord gezegd. Neemt men on-

ondertusfchen het Boekje, voor hetgeen het is; hetzelve mag dan met regt aardig en onderhoudend, aangenaam en leerzaam heeten. Men vindt er, in een klein beftek veel, zeer veel bijeen, dat den Lezer tevens vermaak en nut verfchaffen kan. Geen wonder! Daar zijn ook door den Heer NAUTA, gelijk hij zelfs te kennen geeft, uit de, in meer gemelde Verhandeling in menigte voorkomende, proefjes, juist zoodanige uitgekozen, die zich of door uitftekende fchoonheid, of door buitengemeene belagchelijkheid en armhartigheid onderfcheiden. Hoe echter het bij voorkeur opnemen van deze laatfte, overeen te brengen zij met des Schrijvers verklaarden wensch, om, ook door het fchitterende talent der Nederlanders voor Latijnfche Dichtkunst in klaarder licht te ftellen, of meer algemeen bekend te maken, iets bij te dragen tot ftaving van den Nederlandfchen roem, en alzoo een' genoegelijken, aan het Vaderland verfchuldigden, pligt te vervullen: zulks betuigt *Rec.* niet te begrijpen; maar zulks zal vast wel velen met hem onbegrijpelijk zijn.

Nederlandsche Spraakleer, *door* Mr. WILLEM BILDERDIJK, *met de Spreuk:* Discant artem quam frustra docent. — *In* 's Gravenhage, *bij* J. Immerzeel, Junior, 1826. In gr. 8vo. XVI en 431 bladz. De prijs is *f* 5. 75.

[TWEEDE VERSLAG. EERSTE VERVOLG.]

Onder de nieuwe in- of liever uitzigten, welke er in de Nederduitfche Spraak- en Taalkunde in het TWEEDE DEEL dezer Spraakleer, door den Heer B. geopend zijn, behooren, inzonderheid, 1. die, welke betrekking hebben tot den *Casus emphaticus*, waarmede (*a*) hetgeen men den *ablativus absolutus* noemt, (*b*) de hardnekkige twist, daarover door HUYDECOPER en de gebroeders VAN LEEUWAERDEN gevoerd, en (*c*) de vraag: of er in onze taal wel

wel eigenlijk-gezegde naamvallen plaats vinden? in een naauw verband ſtaan. 2. Zijn gevoelen over onzen *genitivus*. 3. Zijne beſchouwing der zoogenoemde *ongelijkvloeijende Werkwoorden*.

Hoe vreemd en *paradox* zijne gedachten over deze drie onderwerpen ook zijn mogen, en hoe weinig hoop er voor hem is, daaromtrent veel bijval onder hen te verkrijgen, die zich met het navorſchen van de oorſprongen der Duitſche Taaltakken, en hunnen gemeenen ſtam bezig houden; zal men er echter zaken in vinden, welke, de redenen waarop hij zijn gevoelen grondt, en de *resultaten* welke hij er uit afleidt, daargelaten, echter als taalkundige gisſingen, en niet onaardige invallen hare waarde hebben.

Schoon men daarbij dikwijls in verzoeking komt, om van hem te zeggen, wat HUYDECOPER met oneindig minder grond, ja, in vele opzigten, geheel ten onregte van TEN KATE zegt; namelijk, *dat hij alles ſchoeit op de leest zijner afgetrokken Denkbeelden;* is het echter waar, dat hij niet zelden, in deze zijne *prioristische*, in de lucht zwevende meeningen, gezigtspunten aanwijst, welke, hoe gewaagd ook, om geen ander woord te gebruiken, eenige opmerking verdienen; gezigtspunten, die zekerlijk niet in eene *bijzondere*, maar misſchien wel in eene *algemeene* Spraakkunst te pas zouden kunnen komen; en gisſingen, waarvan ſommigen beter op hare plaats zouden zijn, bij de vraag: — Hoedanig zou een taal kunnen zijn? — dan bij die, welke hier alleen in aanmerking kan komen: — Hoedanig zijn de talen?

Bij de genoemde drie nieuwe inzigten, komt nog een *vierde;* te weten, zijne *theorie* der geſlachten, die ik in de eerſte plaats had behooren te noemen. Doch daar deze *theorie* eenigzins met de *Syntaxis*, of liever met den eerſten der drie hoofdtermen van eene Spraakkundige voorſtelling, met welker onderling verband zich de *Syntaxis* grootelijks bezig moet houden, en dus meer met dat gedeelte der Spraakkunst dan met de *Etymologie* in verband ſtaat; vind ik het geſchikter, daarover, in het *tweede Vervolg* van dit Verſlag, afzonderlijk te ſpreken.

Voor-

Vooraf echter nog eenige vermelding van den *comparativus* en *superlativus*, als *subſtantiva* beſchouwd, waarbij nog het een en ander over de *adjectiva* kan gevoegd worden, voor zoo verre hij dienaangaande iets nieuws te berde brengt.

Het ſchijnt, dat B. het *zelfſtandige* der beide graden van vergelijking grootendeels buiten zijne SPRAAKLEER heeft willen houden; ten minſte hij glipt er luchtig over heen. Hij zegt er, van den *superlativus* ſprekende (bl. 109), ſlechts dit van: — „ De *superlativus* drukt zich uit door *ſt* achter de „ van zijn naſleepende *e* ontblooten uitgang des ad„ jectiefs te voegen. Als *grootst*, *braafst*. En „ dit vloeit voort uit den aart dezes uitgangs *ſt*, als „ een hoedanigheid verzelfſtandigende, welke ver„ zelfſtandigde hoedanigheid dan echter even zoo „ wel als in den comparativus adjectief blijft." Dit wil toch zeggen: — *ſt* verandert de hoedanigheid in iets zelfſtandigs, maar niet tegenſtaande deze verandering blijft, bij voorbeeld, *groot*ST een adjectief, dat is, een hoedanigheid aanwijzend woord; en dat is, met andere woorden, een zelfſtandig geworden hoedanigheid, die hoedanigheid blijft. Met reden vreest hij, dat men hem niet verſtaan zal, als hij dus voortgaat: „ Wien dit te duister is, die mag „ mijne gemelde Verſcheidenheden raadplegen, of in „ de zaak-zelve berusten, de reden of oorzaak daar„ latende."

Duister is het; maar met het raadplegen van het Iſte *Deel der N. Verſcheidenh.* zal dit donkere niet helderder worden. Hij wil dáár (bl. 33), dat de R, bij voorbeeld, in *groote*R door den aard der taal niet tot vergrooting van eene hoedanigheid, maar tot uitdrukking van een' *werke*R ſtrekt; bl. 34, legt hij dit zoo uit: — „ *de man* is STERKER *als* (of dan) „ *de vrouw; en de vrouw is* ZWAKKER *dan de* „ *man;*" — dat is: — „ *De man is* (in de ver„ gelijking dier twee) DE STERKE, *en de vrouw is* „ DIE DE ZWAKKE *is*, enz." En zoo is het ook met *or* in het Latijn, en *τερος* in het Grieksch. En even zoo met den *superlativus* (bl. 42): „ *Schoonst*

„ is het verbale van *schoonen* als verbum neutrum, „ dat is het *schoon zijn* zelf."

Wanneer men dus zegt: de dochter is SCHOONER dan de moeder, en de moeder is de VERSTANDIGSTE van het geheele huisgezin; zou men naar zijn gevoelen inderdaad het zelfde zeggen als: — De dochter is de SCHOONZIJNDER (*schoonzijnster*) boven de moeder; en deze laatste is het VERSTANDIG ZIJN of de VERSTANDIGHEID-zelve in het huisgezin; indien, namelijk, zulk eene wijs van spreken aangenomen was.

Wat hij niet al omhaalt om dien *inval* aan den man te brengen, kan men daar breedvoeriger [dat is, *als een breedvoerigzijnder*] lezen.

Maar als wij dit nu al aannemen, zoo wordt het *duistere* zijner SPRAAKLEER in de aangehaalde plaats niets HELDERDER. Integendeel, het wordt nog ONVERKLAARBAARDER. Aan zijne *theorie* getrouw blijvende, had hij moeten zeggen: — Deze *comparativus* en *superlativus* zijn wel in hunnen oorsprong *substantiva verbalia*, maar door het gebruik zijn ze *adjectiva* geworden. Dan zou men er slechts van kunnen zeggen, dat deze gesubstantiveerde adjectiven onder de spraakkundige *visioenen* in zijne Spraakleer behooren; maar te zeggen: — dat zij *adjectiven* BLIJVEN, daar zij inderdaad *substantiven* door R en ST zijn, is onzin. En deze *onzin* blijft *onzin*; ook wanneer wij met hem aannemen, dat, daar wij niets dan hoedanigheden kennen, en geene zelfstandigheden; al de zoogenaamde *substantiva*, en dus ook *deze*, in den grond *adjectiva* zijn: Want, ook in dat geval, zal hij als in zijne *Verhandeling over de Geslachten*, onderscheid moeten maken tusschen *a*) *adjectiva*, die door het aannemen van een geslacht als iets zelfstandigs voorgesteld worden, en *b*) *adjectiva*, die hunne bijvoegelijkheid niet afleggen, en als zoodanig *adjectiva* blijven. Van deze laatste soort nu zijn, volgens hem, toch zeker die woorden, welke in de twee graden van vergelijking de uitgangen *er* en *st* of *ste* kunnen ontvangen, om er de *bedoelde meerderheid* van de hoedanigheid, waarachter zij geplaatst zijn, door uit te drukken.

Van

Van deze vermeerderde hoedanigheden nu te beweren: dat zij door die vermeerdering niet ophouden bijvoegelijk te zijn; dat is: dat zij bijvoegelijke naamwoorden blijven, is iets, dat elk hem toestemmen zal; doch in dien zin, voorzeker, was het niet noodig, ons deze algemeen erkende taalkundige waarheid, als of er ooit aan getwijfeld ware geweest, te herinneren. Maar te zeggen: dat zij, door *er* en *st*, *verzelfstandigde hoedanigheden*, dat is, *adjectiva* van de eerste soort (*a*) worden, maar, desniettegenstaande, *adjectiva* van de tweede soort, (*b*) blijven, is meer dan eene spraakkundige *visioen:* het is eene spraakkundige verborgenheid, of, wil men, eene taalgeheimenis.

Of zou dit BLIJVEN hier misschien willen zeggen? „ Schoon in de trappen van vergelijking de *adjectiva* van soort (*b*) in die van soort (*a*) veranderen, moet men echter niet gaan gelooven, dat zij meer *substantief* zijn dan de overige zoogenoemde *substantiven.*" Zoo dit de meening is (en er blijft wel geene andere over; de reeks der mogelijke meeningen is er, dunkt mij, mede uitgeput) dan vooral, had hij zoo *duister* niet behoeven te spreken, maar eenvoudig moeten zeggen: — In *groo*TER, bij voorbeeld, wordt het *adjectivum groot* een zoogenaamd *substantief*, hetwelk, even als de andere, in den grond een *adjectief* is. — Dit zou geen *onzin* ook geene *duisterheid*, maar slechts iets overtolligs geweest zijn; dewijl bij dit zijn zonderling, gevoelen, niemand voorzeker zou gedacht hebben, dat hij, door eene andere zonderlingheid aan deze *trappen van vergelijking* nog meer zelfstandigheid zou hebben willen geven dan aan de ZELFST. NAAMW. zelven. SCHOONER zou dan slechts gelijk staan met GIETER, en SCHOONST of SCHOONSTE met GUNST of GUNSTE. Maar zou, bij voorbeeld, *groo*TER dan ook van het M. en *groot*ST van het VR. geslacht zijn? — Dit zegt hij niet. — Misschien schuilt hier al het geheimzinnige. Welligt heeft hij met de geslachtsbepaling geen' weg geweten. Met ze in een' zekeren zin tot *substantiva* te maken, die *adjectiva* blijven, behield hij

 een'

een' uitweg, wanneer men hem lastig mogt vallen met de vraag: — *Cujus generis?*

Wanneer hij nu waarlijk aan die zonderlinge, ja *metaphysischachtige substantiven*, die *adjectief* BLIJVEN, gelooft, en ons dit zijn *geloof*, niet, als meer andere soorten van *geloof*, op de mouw spelt; waarom wil hij dan met mij en de meeste Nederduitsch sprekers niet *goedkooper*, als *comparativus* van *goedkoop*, zeggen? Dit woord heeft inderdaad een' zweem van een *adjectief* blijvend *substantivum*.

En dit brengt ons op een ander punt van zijne Spraakkunst, dat niet duister is.

De reden, waarom de Heer B. *goedkooper* en *goedkoopst*, afkeurt en dus ook (als hij zich zelv' gelijk wilde blijven) het verbogen *goedkoope* zou moeten afkeuren, vinden wij in de volgende bl. 110 enz.

„ Wanneer een Adjectief saamgesteld is, met een „ ander, 't welk een hoedanigheid van het daarmeê „ verknochte uitdrukt; zoo spreekt het van zelfs, „ dat het aanhangsel van vergelijking tot datgene be„ hoort, waarvan men de meerderheid bedoelt. „ Men zegt dus in goed Hollandsch: *goedkoop*, *be„ terkoop*, *bestkoop: welgemoed*, *betergemoed*, *best„ gemoed;* niet *goedkooper*, *goedkoopst;* noch *welge„ moeder*, *welgemoedst.*"

Het spijt mij, dat ik de briefwisseling, die ik over dit geschil met den Hoogl. CRAS hield [die even zoo, maar *beleefd* en *bescheiden* redeneerde], niet bewaard heb: zij zou mij hier te pas kunnen komen. Zoo veel ik mij die herinneren kan, kwam mijn antwoord hier op neder: — *Goedkooper* en *beterkoop* zijn, beiden, goed, maar beteekenen niet volstrekt hetzelfde. Het eerste is de *comparativus* van *goedkoop*, het andere die van *goedekoop*, hetwelk in de gesproken taal, schoon zeldzamer, ook in gebruik geweest is. [Het is wel mogelijk, dat dit *goede koop* (of *goedekoop:* want zoo sprak men het in één woord uit) oorspronkelijk hetzelfde is als *goed t' koop*, waarvan B., bl. 112, spreekt, en dan zegt men: beter t' koop, enz.] deze uitdrukking kwam in die brief-

wis-

wisfeling niet voor. — Men mag twijfelen (merkte ik op) of *goedekoop* een *adjectief* is; maar *goedkoop* is het zeker, even als het *wohlfeil* der Duitfchers. Het is waar, dat *goedkoop*, voor zoo veel ik weet, het eenigfte Hollandfche *adjectief* is, waarvan het laatfte lid een zelfftandig naamwoord is; en daarom kan men zich hier niet met zoo veel kracht op de *analogie* beroepen, als men anders doen zou. Evenwel, er zijn zamengeftelde *adjectiven*, waarvan het laatfte lid op zich zelf even weinig in den *comparativus* kan verbogen worden, als het alleen ftaat; doch die dit zeer wel dulden, wanneer zij in de zamenftelling met het voorafgaande lid als *adjectiven* gebruikt worden. Onder dezen, herinner ik mij ook het *bijv.* NAAMW, *welkom* aangehaald te hebben. Men zegt toch eene WELKOME *tijding*, enz.; en zoo zegt men dan ook: *de laatfte tijding was mij welkomer dan de eerfte;* fchoon *kom* of *komen* geen' *comparativus* heeft.

Wat de Heer CRAS mij daarop antwoordde, weet ik niet meer; maar ik herinner mij wel, dat ik er niet door overtuigd ben geworden; even weinig als ik geloof, dat hetgeen de Heer B. bijbrengt de Heeren SIEGENBEEK en WEILAND overtuigen zal.

En inderdaad, hetgeen hij aanvoert is van te weinig belang, om iemand (ik zeg niet) te overtuigen, maar te doen wankelen. Men zegt niet *welgemoedst*; maar men zegt ook niet *waarder* voor meer waar; en zoo zijn er ook verfcheiden *participia*, die, vooral wanneer zij meer als deelwoorden dan als bijv. naamw. gebruikt worden, geen *fuperlativus* of *comparativus* hebben. Evenwel, hoewel zeldzaam, men zegt *welgemoeder*, zoowel als het als *bijw.* als wanneer het als *bijv. naamw.* gebruikt wordt. Ik weet niet, waarom men niet zou kunnen zeggen: „*Heden zijt gij welgemoeder dan gisteren.*" Schoon ik toeftem, dat het geene verkieslijke zegging is.

Maar waarom juist dit woord gekozen? Men zegt immers *welvarender*, *welgelegener*. Naar zijne *théorie* zou men dan *beter varend*, enz. moeten zeggen; hetgeen men zeker wel doen kan, doch niet

 in

in de beteekenis van *meer welvarend;* en zoo is het ook met *beterkoop.* Het is bijna niet mogelijk, dat hij aan al die woorden, waar *goed* en *wel* niet door *beter*, maar aan het einde verbogen worden, niet zou gedacht hebben; gelijk de Heer SIEGENBEEK in zijne TAALKUNDIGE BEDENKINGEN met zeer bondige redenen onderſtelt. Ook begint de Heer B. bij dit *welgemoeder*, waar hij wel ziet, dat niet veel op te ſteunen valt, boos te worden. „Schoon (vervolgt hij, „ bl. 111) de domheid, met de omkeering van alles, nu „ op het krediet van SIEGENBEEK heeft trachten vast „ te ſtellen, dat men (met de uit *Westfalen* ingeſlo- „ pen mofferij,) *goedkooper* en *goedkoopst* zeggen en „ ſchrijven zal! Die in mijn tijd zich zoo iets ont- „ vallen liet, werd uitgejouwd."

Hij weet wel beter. Het was eerst in mijn' tijd, dat is zeven of acht jaren later, dat *beterkoop* in de beteekenis van *goedkooper* in de mode kwam.

Goedkoope waar, zegt hij, is ook geen beter bewijs voor dit adjectivum, als gelijk ſtaande met een *duidelijk te verſtane reden* of *licht te doene zaak.* En zoo ook *wel te pas*, *wel ter been*, enz.

Verdient dit eenig antwoord?

Van meer belang is misſchien de volgende plaats van V. HEELU, welke hij, om zijn BETERKOOP tegen het gebruikelijker GOEDKOOPER in zijn beſcherming te nemen, in het TWEEDE DEEL zijner geſlachtlijst, bl. 346, aanvoert.

> *Hi hads bat thuus vol eenen sac.*
> *Vercregen ieghen hantepas*
> Vele beteren coep *dant daer was.*

Hetwelk hij dus in onze tegenwoordige taal overbrengt: — „ *Hy zou er t' huis een zakvol van* „ *tegens gereed geld gehad hebben*, veel beter koop „ *dan het hem hier te ſtaan kwam.*"

Dit mag nu iets afdoen, bij hen, die BETERKOOP even driftig zouden willen verwerpen, als hij tegen GOEDKOOPER te velde trekt; maar zekerlijk niet tegen hen, die met mij gelooven, dat beiden, mits me

met eenig verſchil in de beteekenis dier *synonime* uitdrukkingen, goed zijn.

Eigenlijk zijn er wel drie van deze in beteekenis na aan elkander grenzende bewoordingen; te weten, *duurder*, hetwelk tegen *goedkooper*; *beterkoop*, dat tegen *duurderkoop* (beiden met tweederlei klem uitgeſproken) overſtaat; en *een beter koop* en *een ſlechter koop*, dus afgeſcheiden geſpeld. De *eerſte* ſlaat meer op koopwaren, de *tweede* op het koopen; terwijl de *derde* een *zelfſt. naamw.* is, dat door zijn *bijv. naamw.* wordt voorafgegaan.

Dat er in het gebruik van de twee eerſte bewoordingen wel eenige verwarring plaats heeft, zal na den ſtrijd, die er over gevoerd is, en nog gevoerd wordt, niemand vreemd voorkomen.

Misſchien zullen de volgende zeggingen iets kunnen bijdragen, om ons op den regten weg te brengen.

In de zegging: — „ Het zijn geen *dure*, maar *goedkoope* waren." — zou *duurkoope waren* zeker niet goed gezegd zijn. Maar men zegt ook: — „ *duurkoop*, *goedkoop!*" — om te kennen te geven, dat hetgeen men gewoonlijk voor lagen prijs koopt, meestal ſlecht, en DAAROM *duurkoop* is. Hier zou *duur* voor *duurkoop* niet deugen: want *goedkoop* kan niet *duur* zijn (dit ware eene tegenſtrijdigheid) maar wel *duurkoop*, dat is, *duur* in evenredigheid van den koop, of van de waarde van het gekochte. Zoo ook: „ Gij hebt wel *duurder*, „ maar echter *bèterkoop* gekocht." Hier zou *goedkooper* eene zich wederſprekende zegging zijn. — „ *Beterkoope* waren." — zal men (immers tot nog toe) in de gemeenzame geſprekken niet aantreffen (1). Hier uit, dunkt mij, blijkt het, dat het gebruik het, ſedert 40 of 50 jaren weder in zwang gekomen *bèterkoop* of *beterkóóp* (want men hoort het een en ander: de uitſpraak, zelfs, is nog niet gevestigd) ook meer

(1) En te regt zegt de Heer SIEGENBEEK in zijne TAALK. BEDENK., bladz. 89, dat dit tegen alle *analogie* indruischt.

meer als een BIJW. dan als een *bijv. naamw.* heeft willen invoeren.

Misschien is men niet ver van de waarheid, wanneer men *duurderkoop* en *beterkoop* meer bepaaldelijk op de daad van *koopen*, en *duurder* en *goedkooper* als meer op de *waren* betrekkelijk, beschouwt. — Wat *beter koop* en *slechter koop* aangaat (geheel *substantive* of als adverbiale zegging genomen) hier over zal wel geen geschil zijn; en zoo wordt ook *vele beteren koop*, in de aangehaalde plaats van V. HEELU *adverbialiter* gebruikt.

Bij deze gelegenheid, nog iets over den adj. uitgang *sch.*, waar over B. bl. 131, maar, meer nadrukkelijk, bl. 404 handelt!

Na eerst gezegd te hebben, dat die aanhang *sch* niet de stof maar de eigenschap uitdrukt, „ die men den aard van iets noemt, gelijk onder anderen in „ *Duitsch*, *hondsch*, *hoofsch*, *kindsch*, *hemelsch*," enz. — eene bewering, welke de beteekenis van dien uitgang te veel beperkt, zegt hij in eene Noot (bl. 404) „De toevoeging van *sch* aan een eigen-naam „ of ander zelfstandig naamwoord, die by de Hoog- „ duitschers 't adjectivum voor een genitivus van „ dien naam gebruiken laat, drukt by ons niet het- „ zelfde uit, maar alleen een zweem of overeen- „ komst met hetgeen daar eigen aan is." Op dien grond beweert hij dat *Vaderlandsche Historie* in den zin van *Historie van het Vaderland* verkeerd is.

Men moet hem toestemmen, dat deze *sch* bij ons zeldzamer dan bij de Duitschers met den *gen.* gelijk beteekenend is; maar achter de eigennamen van Landen, Steden, en in het algemeen van Oorden, heeft deze uitgang nogtans bij ons, zoo niet altijd, ten minste dikwijls, dezelfde van den bezittelijken *genitivus* afgeleide waarde en kracht; men zegt zeer wel: de *Oostenrijksche opmerker*, de *Pruissische Adelaar*, de *Amsterdamsche kermis*, *helsche pijnen*, *aardsche woningen*, en in navolging daarvan *de onderaardsche gewelven*, *de Zeeuwsche stroomen*; en hierin gaat het gebruik wel eens verder, gelijk de Heer B. onder anderen in zijne Voorrede, wanneer hij van eene

Moo-

Moonensche en *Sewelsche* Spraakkunst, dat is toch de Spraakkunst van *Moonen enz.*, spreekt.

Dat hij *Filozoofsche* grammatica zegt, wil ik niet tegen hem aanvoeren: want dit kan hij verklaren door grammatica, waarin een *aard*, *soort*, *zweem* of *overeenkomst* met de wijsbegeerte gevonden wordt; en dat is ook zoo: zijne Spraakleer is er niet *van*, maar zij heeft er iets *van*.

Doch in zijne Noten, gelijk wij dit al eens gezien hebben, komt hij somtijds een weinig terug van hetgeen hij in den tekst beweerd heeft. Hier doet hij dit ook; en wel, om eene uitzondering ten zijnen voordeele in te roepen. De titel, namelijk, van zijne Spraakleer stond hem een weinig in den weg. „ In „ het bijzonder echter (zegt hij daarom bl. 405) drukt „ deze uitgang de taal van een Land en Volk uit —— „ en substantive genomen, is 't *Hollandsch* de taal „ van Holland." Evenwel, met eenige bedenkelijkheid laat hij er op volgen: „ Een *Nederlandsche* „ *Spraakleer* of *Grammatica*, is ook niet vrij van „ alle dubbelzinnigheid; doch de natuurlijkste en „ zich eerst aanbiedende zin is echter *Spraakleer* „ *van het Nederlandsch.*" *Nederlandsch*, dat is, *taal van Nederland*. Men ziet, hoe knaphandig hij zich met een pennestreek weet te redden. Bij HEM is dit slechts eene kleine dubbelzinnigheid; maar *Nederlandsche Geschiedenis* zou een *germanismus* zijn. Maar hoe zal hij het nu maken met *Siegenbeeksche aanhang* en *Fichtsche Heltoorts?* Moet dit heeten de *aanhang van het Siegenbeeksch* of der *Siegenbeeksche* taal, en de Heltoorts van het *Fichtsch* of der *Fichtsche taal;* of moet men hier denken niet aan S. of F., maar aan den *aard*, de *eigenschap* of *zweem* en *overeenkomst* met deze twee personen? — Zoo niet? Dan drukt deze uitgang, ook in dit *bijzonder* geval, meer dan de taal van een land of volk, en ook, naar zijn gevoelen, meer dan de algemeene beteekenis van de Hollandsche *sch* uit. — Maar zal men dan nu ook niet langer mogen zeggen: — De *Heidelbergsche Katechismus*, anders dan in den zin van *of* Ks. in den trant van Heidelberg, *of* Ks. der taal van

van die ſtad? — En hoe zal het gaan met *ouwerwetſche* manieren, *Oosterſche* en *Westerſche* Kerk, *Hemelſche ligchamen*, waardoor men toch geen ligchamen verſtaat, die een aard of zweem van den Hemel hebben? en hoe met *Helſche* en *Hemelſche* magten? En, om van onze *Leydſche Akademie* niet te ſpreken; zal onze *Leydſche* boter, niet meer uit den omtrek van *Leyden* komen, maar er een aard, een zweem van hebben? — En zal, om te eindigen, de *Oud-Hollandſche trouw*, niet langer de goede trouw van het oude Holland, maar eene naar Oud-Holland, of het *Oud-Hollandsch* zweemende hoedanigheid zijn?

En nu 1) de *Nadrukkelijke Naamval* (DE CASUS EMPHATICUS) de *ablativus absolutus*, en wat daar verder aan vast zit!

Van dezen naamval van nadruk zegt hij in zijne Spraakleer zeer weinig; ſlechts dit: (bl. 91) — „ Dus ſpreken zy" [de Taalleeraars, die de Latijnſche Naamvallen en de benamingen daarvan aannamen en onze eigen naamvallen vergaten] „ nimmer van „ den naamval *van nadruk*, en dien *van afgezon-* „ *derdheid* of *onverbondenheid*, die men in 't Latijn „ *casus emphaticus* en *casus absolutus* zou noemen; „ welke, beide, zekerlijk niet van den *algemeenen* „ *gebogen naamval* onderſcheiden zijn in de byvorm „ van 't woord, maar, by aldien men overéénkom- „ ſtig de Latijnſche Grammatica onderſcheiden wil, „ even zoo wel onderſcheiden hadden moeten wor- „ den en hunnen naam hebben, als men de andere „ casus onderſcheidde, en er byzondere namen aan „ gaf."

Die zich met dit weinige, dat hier over dezen naamval gemeld wordt, niet vergenoegen kan, moet de Verhandelingen die daartoe betrekking hebben, in zijne N. VERSCH. niet ſlechts naſlaan, maar met geſpannen aandacht lezen en overdenken; de *eerſte*, over de zoogenoemde BUIGINGEN *der* NAAMWOORDEN in het IIde; en de *andere*, over den zoogenoemden ABLATIVUS *of* NOMINATIVUS ABSOLUTUS, in het IIIde Deel.

Het

Het zakelijke daarvan zal ik mijn' Lezers kortelijk mededeelen; eerst uit het IIde Deel.

Om het bevreemdende van de benaming, zegt hij vooraf. „Men weet echter, dat in de oude Oosterſche dialekten, de *casus emphaticus* niet vreemd is." Voorts herinnert hij ons, dat de *emphasis* bij ons zeer gewoon is: men zegt: *Hij heeft daar* JARÉN *gewoond. Het was* EENEN van *Eyck, die 't ſchilderen in olyverf uitvond.* En daarop volgt een reeks van teksten uit den Staten-Bijbel: waarin, even als nog in den Vlaamſchen tongval, *den*, *eenen*, *zijnen* in *nominat.* voorkomen. Die moeite had hij zich nu wel kunnen beſparen. Ieder weet, dat ook in den Hollandſchen *tongval*, die *n* zoowel in den eerſten als in den vierden naamval der *mann.* zelfſt. naamw. gehoord en geſchreven werd.

Maar daaruit nu te beſluiten tot zulk eenen naamval in onze taal, en de zaak als boven alle bedenking verheven te ſtellen; dit voorzeker is ieder niet gegeven. Het is toch nog al te verwonderen, zou men zeggen, dat geen onzer zustertalen iets van dezen nadrukkelijken naamval geweten heeft; zelfs onze Vrieſche buurvrouw; ook het M. G. en het A. Sakſisch niet. Maar de Vlamingen zelfs, ſchoon zij ook *den* en *de man* in *nom.* zeggen, gebruiken het een en ander, zonder in het eerſte, den *casus emphaticus* en, in het ander, den blooten noemer op te merken; zij hebben het daarin dus vooral *niet beter gemaakt dan wij:* want hun tongval gaf er meer aanleiding toe dan de onze, waarin deze tweederlei vorm is verloren gegaan. Een Vlaamſche Spraakkunstenaar van 1713, merkt dien aangaande op: dat men *de* en *den* van elkander onderſcheidt, „ als het noodig is „ om den *noemer* van den *aanklager* te onderſchey- „ den. Bij voorbeeld in: *De knecht heeft den* „ *meester geſlagen*, en ook *om der lichtigheyt wille.*" Misſchien wel heeft die Vlaamſche Spraakkunſtenaar bij dit woord *lichtigheyt* een flaauw beſef van den daar tegen overgeſtelden *nadruk* (het meer *zware* der zegging) gehad. Hoe dit zij; aan eenen bijzonde-

deren naamval ſchijnt hij niet gedacht te hebben. De Heer B. zoo veel te meer.

Deze zelfde naamval, meent hij, dat bij ons ook ſtrekt, om den *casus absolutus* uit te drukken (bl. 66 II. D. N. V.). „Ook behoort het" (zegt hij in eene Noot bl. 79.) „tot dezen *casus emphaticus*, wanneer „de Dichter om eene meer byzondere kracht aan „een adjectief te geven, de terminatie buitengewo„nelijk drukt, en lang, ja zelfs tot een rijmwoord „maakt, als bij voorbeeld in mijne Rotsgalmen:

Leven gy werdt zonde en ſlijk!
Sterven, gy werdt GODDELIJK!

„Een rijm, buiten dit geval even zoo ongerijmd als„of men, by voorbeeld, *ik ben* op *Koningen* rij„men deed."

Hoe weet hij van alles gebruik te maken, om zich over hetgeen hij in anderen wraakt te verontſchulgen, ja te bewierooken! Hoe ligt zou men de ſchoonheid dezer twee verzen, zonder zijne herinnering, onopgemerkt voorbij hebben kunnen gaan!

Maar nu dezen *casus emphaticus*, als *casus absolutus* beſchouwd! IIIde Deel, bl. 100. Ook daartoe wordt die *naamval van nadruk* gebruikt; hetgeen plaats kan hebben als wij den *ablativus absolutus* der Latijnen willen overzetten; bij voorbeeld, in: REGNANTE CAROLO I., *intestini motus exorti sunt.* KONING KAREL DEN EERSTE REGEERENDE, *ontſtond er eene beroerte.* Hier beſlist hij tevens, bl. 106, den twist tusſchen HUYDECOPER en de gebroeders VAN LEEUWAERDEN, welke in het Iſte Deel van de WERK. van de MAATSCH. *der* NEDERL. LETTERK. *te* LEYDEN, met niet weinig drift gevoerd is, waarbij hij den eerſte in het gelijk ſtelt, zonder evenwel zijne gronden aan te nemen. Ook moest HUYDECOPER dit geen *ablativus absolutus* genoemd hebben: want het is de *casus emphaticus.* „Zoo„danig een *casus absolutus*" (zegt hij bl. 107) „is „er in der daad in ons denkbeeld: want men kan een „voorwerp denken buiten alle betrekking wat het

„ook

„ ook zij. En is hy in den aart van ons denken, „ zoo is hy in alle talen, alſchoon geen natie hem „ met een eigen toegepasten naam, uitdrukt."

Deze algemeen taalkundige aanmerking, die niet ſlechts op den *ablat. abs.* der Latijnen, en de abſolute zeggingen in andere talen, maar ook op het geheele *mechanismus* der taal toepasſelijk is, verdiende alle opmerking. Hoe jammer, dat zij bij hem ſlechts een vonk in de duisternis is!

De Latijnen hadden voor dit *absolute* (losſe) geene kunstbenoeming. Zij konden hun *nominat.* er niet voor gebruiken, die niet ſlechts *noemer* (maar ook *werker*) was die *in betrekking* ſtaat; en het *absolute* moet *buiten betrekking* zijn. — Dit alles laat zich zeer goed hooren, om hetgeen men den ABL. ABSOL. noemt, NOCH voor een *nom.*, NOCH voor een' *casus obliquus* te doen houden. En zeker is het opmerkelijk, dat de Italianen den uitgang van den *abl.* in vele woorden voor den NOM. bezigen. „ Het „ is" (zegt hij bl. 109) „ uit het oud overblijfſel „ daarvan in de ſteeds onbeſchaafd gebleven hoeken „ van *Italië*, dat die hedendaagſche algemeene taal „ van dien gantſchen ſtreek, welke men thands Ita- „ liaansch heet, volſtandig den ouden ablativus (niet als ablativus maar als casus abſolutus) voor 't „ Latijnſche woord neemt, en dus *falso traditore*, „ *occasione*, enz. enz. zegt, en, geene buiging „ meer kennende, zich daaraan houdt."

Met regt vraagt hij: — *Waarom hielden zij niet* liever aan den Nominativus vast?

Hier uit moge hij nu, en niet zonder waarſchijnlijkheid, opmaken, dat die uitgang ook bij de oude nog onbeſchaafde Romeinen een nominativus geweest zij, die zij naderhand als verouderde *nominativus* ſlechts voor *absolute* zeggingen gebruikten; maar daaruit zou nog niet volgen, dat hij ook oorſpronkelijk, en alleen, een *casus absolutus* en *emphaticus* geweest is; gelijk hij meent, dat ook ons *den* zou geweest zijn.

Toen ik zijne gedachte over dit belangrijk onderwerp, voor het eerst in het IIIde Deel zijner N.

VER-

VERSCH. las, was ik geheel aandacht. Ik hoopte hier niet flechts eenige aanmerkingen over den *ablativus absol.* of de afgezonderdheid van een' anderen naamval te zullen vinden, maar tevens eene uitgewerkte Verhandeling over *alle* afgezonderde, losfe, of *absolute* zeggingen, in de talen; niet flechts zoo als deze in de talen beftaan, maar zoo als zij daarin zouden kunnen plaats hebben, door het donker gevoel (den gids van het gebruik in alle talen) dat er, bij voorbeeld, in een' volzin, bijdenkbeelden kunnen uitgedrukt worden, die beter en krachtiger in dezelfde zegging opgenomen, dan afgezonderd voorgefteld worden. Of, was het zijn oogmerk niet hier dieper in het gebied der algemeene taalkunde te dringen; dan mogt men toch met reden verwachten, dat hij iets meer over het verfchil zou gezegd hebben, dat er, in onze taal, tusfchen den zoogenoemden *abl.* en *gen. absol.* beftaat. Daartoe hadden de BIJDRAGEN van den Heer CLIGNETT hem, BIJDR. bl. 14, aanleiding kunnen geven. Dan, ik vond, gelijk ik reeds zeide, *een vonk in de duisternis*; een vlugtig even fchielijk verdwenen als waargenomen weërlichtje, en niets meer.

TEN KATE had zeker gelijk (AENL. I. D. bl. 381.) toen hij DIEN zoogen. ABL. ABS. voor een' onverbogen naamval hield, omdat men thans niet meer zegt: — „ *hem geftorven* — maar *hij geftorven zijnde* verkoos men een ander" hij had flechts niet moeten beweren, dat hetgeen thans onverbogen gezegd wordt, hoe zeldzaam dan ook, oudtijds ook onverbogen voorkomt; hoewel, dan meer waarfchijnlijk, flechts in navolging van het Latijn. Men veroordeele TEN KATE echter niet, dan na vooraf het NABERIGT van JUSTUS VAN LEEUWAERDEN gelezen te hebben.

De Heer B. ftelt beide partijen in het ongelijk ter liefde van zijn' *naamval van nadruk*; fchoon hij HUYDECOPER, bl. 106, bijvalt, wanneer deze beweert, dat deze losfe naamval verbogen moet genomen worden, gelijk hij dit in andere talen, zelfs in het Fransch, zou aangetoond hebben. Dat de Italianen zulk een *abl. abs.* der Latijnen in eene ver-

buiging navolgen, is waar; en daar voor is in hunne taal eene reden, welke bij de onze, die niet uit het Latijn afstamt, niet bestaat; maar de voorbeelden, die HUYDECOPER, ter staving van zijn gevoelen, uit het Engelsch en Fransch ontleend, zijn beneden de waardigheid van dezen grooten taalkenner. In

Charles — — — who, being HIM-SELF *an excellent Poet, knew to set a just value, enz.*

is HIM-SELF slechts in den vorm een verbogen naamval, die hier echter voor een' nominativus geldt, even gelijk de Franschen hun *moi* en *lui* (eigenlijk een dativus) voor een' *nom.* gebruiken. In *Moi-même je l'ai dit*, en *Lui-même l'a vu* zal men toch van geene *absolute* zegging gaan droomen. Daar zij in hunne taal, dus, in den eersten naamval geen *je-même* et *il même*, maar *moi* en *lui* zeggen, spreekt het vanzelf, dat zij dit ook doen, als die woorden *absolute* genomen worden; doch niet, om het *absolute* der zegging, welke van hun' *nominativus* hier niets verschilt. Het voorbeeld, dat hij geeft

— — — Paix à mon pauvre Martin,
Mais j'avois, LUI VIVANT, *le tint d'un Cherubin.*

doet niets af: dewijl men in eene niet afgezonderde zegging den eersten naamval in dezelfde gedaante gebruiken zou, bij voorbeeld, *Lui vivant dans l'opulence méprisait ses pauvres parens.* En zoo ook: — *Moi, ne songeant à rien, j'allai lui dire une sottise.*

Van het verschil, dat er is in de wijziging van den losfen tweeden naamval, en in die van den *nom.* of *abl. absolutus*, herinner ik mij niet, iets van belang in de velerlei taalkundige werken van den Heer B. aangetroffen te hebben.

Maar nu ook, in dit verslag, genoeg van den losfen en tevens nadrukkelijken naamval; gaan wij tot het tweede punt over!

Dezen éénen naamval hebben wij dan toch!

Maar nu neemt hij ons (zoo hij ons dezen *casus absolutus*, als zoodanig, al wil laten behouden) alle an-

andere naamvallen af; en het is alleen om aan den nu gewoon geworden Latijnfchen vorm te gemoet te komen, dat hij van de benamingen *nom. gen.* enz. nog wel gebruik wil maken. Ja zelfs de *genitivus*, die in onze taal zulk eene groote rol fpeelt, en waarover wij nu 2) moeten handelen, is bij hem geen naamval. De twee uitgangen s en EN, waarmede wij die buiging verrigten, zijn adjectiven; de eerfte de uitgang *fch*, waarvan wij boven fpraken; en waaraan hij echter, zonderling genoeg, geen eigenlijke *genitive* beteekenis wil toekennen; en de tweede de *adjective* uitgang *en;* als *ijzeren*, dat is, van *ijzer*, enz. (bl. 130 en 131) en 296. Ook het meervoud is een *adjectief* in s of EN. De redenen daarvoor moeten wij weder in de N. VERSCHEID., IIde Deel, zoeken.

Die naamvallen (en de buiging zelve houdt hij voor eene verbastering) hebben wij door de zendelingen der Latijnfche kerk, en al vroeger door de Romeinfche veroveringen gekregen. (bl. 26, 27.) De Zendelingen vertaalden hunne *preken* en *gebeden* uit het Kerklatijn. Oorfpronkelijk hadden wij zelfs geene eigenlijke verbuiging. *Vaders bevel* (bl. 30) is *vadersch* bevel. *Gods ontfermen* is *Godsch* (dat is *goddelijk*) ontfermen. *Watersnood* is *waterfche nood.* Dit fchijnt, zou men zeggen, te ftrijden met de beteekenis, die hij in zijne Spraakleer aan *fch* gehecht heeft. Te voren kon ik mij beter vereenigen met hetgeen hij daaromtrent in zijn *Verhand. over de Geflachten*, bl. 280 en 281 gezegd had: want toen had hij dat *sch* van den GEN. doen afftammen, en zoo ook de ADJ. *gouden*, *ftalen*, enz. van den ouden GEN. in EN; doch dit keert hij nu geheel om. Hij beweerde dit TOEN maar, om zich *naar den tegenwoordig aangenomen ftand onzer taal* te fchikken; maar bij nader inzien, komt nu *hemel*SCH niet van *Hemels*; maar dit laatfte komt van het eerfte.

In de hoop, dat hij zich nog eens *omwende*, zou men hem de verbuiging der M-G. naamwoorden en, te gelijk, die taal zelve onder het oog kunnen brengen, waar te veel regelmatigheid en overeenkomst met de Griek-

Griekſche taal in voorkomt, dan dat men behoeve bevreesd te zijn, dat ook deze Meso-Gothiſche Christenen zich door de Zendelingen der Latijnſche kerk zullen hebben laten verleiden, om hunne zelfſtandige naamwoorden naar de Latijnſche Grammatica te verbuigen, en er hunne benamingen van over te nemen. Ook heeft ULPHILAS zijne *Evangeliën* niet uit het Latijn, maar uit het Grieksch vertaald. Bij welke overeenkomst van taal, echter, nog te veel verſchil van taaleigen plaats heeft, om aan eene overneming van Griekſche verbuiging te denken; even weinig als er grond is, om dit van de Gothiſche conjugatiën te denken; daar beiden, wat het grammaticale der taal aangaat, de onwederſpreekbaarſte kenmerken dragen, van oorſpronkelijk tot de taal der Gothen te behooren.

Moge de Heer B. die taal wat beter beſtuderen, en hij zal (hier houde ik mij van verzekerd) de s van onzen GEN. niet langer voor afgeleid van *sch*, maar voor de in alle oude Duitſche taaltakken gevestigden uitgang van dezen tweeden naamval groeten.

Wil hij TEN KATE niet gelooven; dan leze hij de Evangeliën zelven. Deze s beſtond waarſchijnlijk ook bij de *adjectiven* van het oudſte Nederduitsch; gelijk wij er nog eenige flaauwe overblijfſels van over hebben in de *adverbiale* zeggingen: *droogsmonds*, *blootsvoets*, *blootshoofds*, enz.

Even ongerijmd is het die *s* af te leiden van de zeggingen *Salomon* ZIJN *wijsheid; Salomon* ZIJN *kat;* die, gelijk hij zeer wel (N. V. III. D. bl. 176) aangemerkt heeft, *genitive* zeggingen waren, welke zelfs heden nog niet geheel verouderd zijn, in de gemeene volkstaal. Ongerijmder evenwel dan de *zijne* is deze afleiding niet.

Van die s, die in de oude taal niet ſlechts tot den M. en ONZ. maar ook tot den VR. *gen.* behoorde, zijn dan ook nog in onze taal overgebleven *mijn moeders broeder*, *mijn dochters kind*, enz. liever evenwel niet *des* en *mijns moeders teederheid* enz.; één s kan het hier even goed doen als in *Keizer Karels*

 Wet-

Wetten; fchoon men die ééne s oudtijds ook wel achter het eerfte woord plaatfte; gelijk in de voorbeelden welke LELYVELD aanhaalt; *fijns vader aert*, *na svader doet*. (Pr. v. Taal- en Dichtk. IIde D. bl. 197.)

Maar het wordt tijd dat ik mijnen Lezers ook eenig verflag geef van zijne inzigten over den aard, de eigenheid en de vorming der zoogenoemde ongelijkvloeijende werkwoorden, waar over TEN KATE het eerfte verftandige woord gefproken heeft; zoo dat J. GRIMM, die te voren, ik weet niet waarom, niet veel met hem op fcheen te hebben, nog niet lang geleden van hem getuigd heeft: — „ TEN KATE „ *hat die Ablaute zuerst in ihrer Wichtigkeit her-* „ *vorgehoben*, *nur die Vokalunterfchiede nicht ftreng* „ *genug*, *am wenigften die der Confonanten beobach-* „ *tet* (1).

Laat ons nu eens zien, wat de Heer B. over het een en ander dezer belangrijke werkwoorden in het midden brengt.

Na hetgeen er onze verdienftelijke landgenoot TEN KATE over gezegd heeft, is het naauwelijks noodig te zeggen, dat hij, die over deze belangrijke *verba* met eenige bevoegdheid wil fpreken, geweldig buiten den waard rekent, wanneer hij zulks meent te kunnen doen, met zich flechts aan één' der Duitfche taaltakken te hechten.

Ons *Nederduitsch*, zoo getrouw aan zijne *Goth.* grootmoeder, is hier *alleen* geen ftemgeregtigde; maar het moet met die ftammoeder ook zijne *Hoog-* of, liever *Opper*duitfche tweelingszuster, zijne nichten het *Zweedsch* en *Deensch*; maar ook zijne Angelfakfifche moei, met de afftammelingen van deze in Vriesland en Engeland, en wie al niet van de verdere bloed- en aanverwanten, vooral ook het Frankduitsch, vlijtig raadplegen.

Te

(1) Het laatfte is waar. Maar wanneer fchreef TEN KATE; en wie wist toen nog over deze vokaalverwisfeling, als eene eigenfchap aller Duitfche taaltakken, te fpreken?

Te zeggen, dat wij alleen uit onzen eigen Nederduitfchen *boezem* putten moeten, zoo als de Heer B. wil; is eene pralerij, die niet te pas komt, en ons bij onze naburen meer kwaad dan goed doet. *Non tali auxilio* ..... Om de voortreffelijkheid van onzen Nederlandfchen hoofdtak te bewijzen, kunnen wij niet beter doen dan ons niet preutsch en fpijtig, maar dezer grootmoeder waardig te gedragen; van welke men zegt, dat zij zich, tijdens het in het licht verfchijnen van het IIIde Deel der NIEUWE VERSCHEID. en nu weer onlangs bij het uitkomen der SPRAAKLEER van onzen Taalleeraar, in haar graf heeft omgekeerd.

En wat zegt nu de Heer B. van deze echt Gothifche werkwoorden? Gothifche voorzeker; immers zoo lang wij niet tot een hooger ftamvader of ftammoeder kunnen opklimmen? *a.*) Hij doet ze in een' zekeren zin *te veel* eer aan, wat hunne oudheid betreft; maar *te veel* is dikwijls nog minder dan *niet genoeg*. Hij houdt, in zijne SPRAAKLEER, bl. 156, deze ongelijkvloeijende voor *oorfpronkelijke*, de *gelijkvloeijende* voor afgeleide werkw.; in zijne *Verhandeling over de Geflachten* gaat hij nog verder, alwaar hij, bl. 317 en 318, beweert, dat AL onze werkwoorden oudtijds *ongelijkvloeijend* waren; terwijl de zoogenoemde *gelijkvloeijende* van lateren tijd, en niet oorfpronkelijk zijn. Voorts wil hij:

b.) Dat de verandering, welke zij in den verleden (onvolmaakten) tijd ondergaan, eene verzachting of verzwakking is in den klank der vokaal, die in den tegenwoordigen tijd gehoord wordt; zie SPRAAKLEER, bl. 141, en N. VERSCH. IIIde Deel, bl. 32. Dit noemt hij (bl. 33) onwederfprekelijk klaar, „ zoo „ men flechts de *klankladder* der vokalen wel ftelt, „ en daarby den drieërlei klank van ieder vokaal wel „ in acht neemt, als fcherpen, helderen en zachten. Of liever de twee eerfte, want de laatfte is „ onvatbaar voor eenig accent. Men mag daarby „ aanmerken dat de heldere vokaal beneden de naast- „ volgende in de rij der fcherpe vokalen ftaat: als in

„ *jâ*, *zêê*, *ziê*, *lô*, *nû* met de fcherpe,
„ *jàcht*, *zèg*, *zìch*, *bòf*, *mùd*

„ met de heldere, terwijl de *o* nog dit byzonder „ heeft, dat zy tweederlei gerekend wordt, als in „ *lof* en *dof*, *bol* (voor kloot) en *bol* als adjectief; „ zijnde de eerste dier tweederlei klanken een soort „ van middelding tusschen *o* en *oo*, dat is *au*. „ *Lof* klinkt tusschen *loof* (Hoogduitsch *laub*) en „ *flof* in."

Ik wil op deze hypothese vooreerst nog geene aanmerking maken, maar ieder, die op hetgeen eene klankladder in de vokaalklanken zou behooren te te zijn nagedacht heeft, laten oordeelen, wat er van deze klankopvolging te maken is; en of hij tusschen *lof* en *flof* juist dat onderscheid verneemt, dat B. er in meent te vinden. Doch hier over nader! — Behalve de tweederlei soort van werkwoorden, waarvan de eerste oorspronkelijk, de andere afgeleid van andere woorden, en onder beiden van welke er sommige regelmatig, andere onregelmatig zouden kunnen genoemd worden, is er nog een derde, waarvan de Schrijver, bl. 154 en volgende, spreekt. Van deze kunnen wij *c*) handelen. Zij zijn: *brengen*, *bracht*; *denken*, *dacht*, *koopen*, *kocht*. Ook *doen*, *deed*. Van deze, en men zou er nog andere kunnen bijvoegen, die de beide vormen in zich vereenigen, zegt hij niet, of zij tot de oorspronkelijke al dan niet moeten gerekend worden.

Ik geloof, dat hij in al deze drie soorten dwaalt; en wel, omdat hij daarbij niet genoeg doorgedrongen is in den aard van de werkwoorden, waaruit zij voortspruiten; en uit welke zij in onze taal, sedert lang, en al te zeer veranderd overgekomen zijn, om ze zonder vergelijking met den oudsten tak, welke wij kennen, behoorlijk te rangschikken.

a) en *c*) beiden, schoon na eene verschillende regelmaat ongelijkvloeijend, zullen wij gelijkelijk kunnen behandelen.

Vooreerst, dan, kan ik het met den Schrijver niet eens worden, dat de *ongelijkvloeijende* alleen oorspronkelijk zijn, en nog minder, dat al onze werkwoorden oudtijds *ongelijkvloeijend* waren: want in welken tijd waren zij dit? Hoe komen wij aan den oor-

oorspronkelijken toestand onzer taal; of, om zijne eigene uitdrukking te bezigen, hoe komen wij aan den *boezem*, de Nederduitsche of Nederlandsche hoofdbron, waaruit wij zouden moeten putten? Waar vinden wij dien stam of hoofdtak, om het een en ander beweerde daarin aan te wijzen? En is dit niet mogelijk; wat kans is er dan, anders, om er met eenige waarschijnlijkheid naar te gissen, dan in die zeer oude moeder- of zustertaal, die, gelijk wij zien zullen, al die soorten in zich bevat, die ook in onze taal, voorzeker hier en daar niet weinig veranderd sedert den tijd van ULPHILAS, gevonden worden?

Ik geloof wel niet met den onvermoeiden navorscher der oudste oorkonden der *Duitsche* taal, J. GRIMM, dat de hedendaagsche Germaansche talen minder edel, onzuiverder en onvolmaakter zijn dan in de dertiende eeuw, deze weder beneden die der achtste en negende, deze laatste weder in eene evenredige minderheid met het Gothische Duitsch; om eindelijk tot het besluit te komen, dat dit Gothische der vierde en vijfde eeuw in eene nog ongunstiger vergelijking zou komen met het Duitsch, hetwelk in de eerste eeuw onzer jaartelling gesproken is geworden (wanneer wij namelijk zoo hoog konden, opklimmen) meenende dat de beschaving en volmaking der talen in eene omgekeerde reden staat, met de beschaving des menschelijken geslachts. Ook niet met HUYDECOPER, dat men met opzigt op talen moet zeggen „hoe verder van den oorsprong, hoe nader bij het bederf!" — Evenwel geloof ik, dat men tot den oorsprong zoo hoog mogelijk moet opklimmen, zoo dikwijls men over het een en ander vak van *Etymologie* met eenigen grond spreken zal. En dit is inzonderheid waar, wanneer wij eenige gissingen willen wagen omtrent de verschillende vormen onzer werkwoorden.

In dezen, toonen zich de Gothische familietrekken onzer taal bijzonder regelmatig; en men moet zijne oogen moedwillig toeknijpen, om niet te zien, dat onze Nederduitsche taal deze zelfde vormen, meer dan eenige andere harer verwanten, en ook dikwijls

minder afgeweken en minder onregelmatig, dan in die, behouden heeft.

Uit dat oogpunt nu beschouwd, moeten wij onze werkwoorden niet slechts in *gelijk-* en *ongelijkvloeijend* verdeelen, en wat daar niet gereedelijk onder opgenomen kan worden, onder de onregelmatige plaatsen. Wij moeten ook niet van eene Nederlandsche taal gaan droomen, waarin aanvankelijk geene andere dan *ongelijkvloeijende* bestonden; als of de anderen eene jonger opgekomen soort waren met die, welke door verloop heel of half *gelijkvloeijend* geworden zijn; maar wij moeten in tegendeel aannemen, dat niet alleen deze twee, maar bovendien nog andere hoofdsoorten oorspronkelijk, schoon niet even kenbaar, in onze taal bestaan hebben.

In de beschouwing en opsporing dezer soorten zal men, mits altijd de bronnen raadplegende, weldoen, J. GRIMMS *Grammatik* tot handleiding te nemen. Hij is, en het zou onverschoonlijk in hem zijn, wanneer het anders ware, veel gemeenzamer met die doode taal geworden dan TEN KATE, die op de schouders van niemand stond, kon zijn; vooral is de eerste belangrijk ten aanzien van de ondersoorten, waarin de hoofdklassen wederom kunnen verdeeld worden; maar de verdeeling zelve is (schoon niet zoo volledig in de werkwoorden) eigenaardiger en eenvoudiger bij TEN KATE, en, bovendien, ook beter geschikt, om ze met onze werkwoorden in vergelijking te brengen; en daarop komt het *hier* voornamelijk aan. GRIMMS verdeeling in *sterke* en *zwakke* conjugatien, spreidt bovendien een bedriegend licht over het wezenlijke verschil der *hoofdklassen*, waarom het hier vooral te doen is. Volgens die hoofdklassen nu zijn er zesderlei werkwoorden, waaronder, indien men de vierde uitzondert, al onze werkwoorden ligtelijk kunnen opgenomen worden; zonder dat het noodig is, tot verdichtingen van nergens te vinden *wortels*, gelijk die, welke wij in de SPRAAKLEER van B. en in zijne VERHAND. OVER DE GESLACHTEN, (zie onder anderen bl. 322 en volgg.) aantreffen, onze toevlugt te nemen.

Tot

Tot deze *hoofdklassen* nu, brengt onze TEN KATE wel niet even zoo veel daarmede overeenkomende werkwoorden, om ze met die der Gothen te vergelijken; (dit was zijn voornemen niet) maar ik twijfel er niet aan, of hij zou het gedaan hebben, wanneer hij dit onderwerp, even als B. had willen behandelen. Nu vergenoegde hij zich met aan te toonen, dat er eene veel met het verschil van *gelijk-* en *ongelijkvloeijend* in het *Gothisch* overeenkomende eenstemmigheid bestond in al onze zustertalen; en hield zich niet bezig met de fijnere wijzigingen van overeenkomst, die vooral in het Nederd. te vinden zijn.

Maar ook om deze te vinden, moet men aan TEN KATES verdeeling, en niet aan de meer willekeurige van andere Taalkundigen vasthouden; ik zal dus deze verdeeling met de meest mogelijke kortheid laten vooraf gaan.

De *eerste hoofdklasse*, die even als bij ons de talrijkste is, offchoon zij naar evenredigheid minder talrijk dan bij ons schijnt te zijn, behelst de zoogenoemde gelijkvloeijende werkwoorden; gelijk: **rakjan** (rekken) **ik rakida** (ik rekte) **rakiths** (gerekt) (1). *De tweede* is *ongelijkvloeijend*, overeenkomende met de onze, wanneer zij tweemaal van wortelklinker veranderen; gelijk: **wairpan** (werpen) **ik warp** (ik wierp) **waurpans** (geworpen). *De derde*, ook *ongelijkvloeijend*, maar alleen in den verleden tijd van vokaal veranderend; gelijk: **lisan** (lezen) **ik las** (ik las) **lisans** (gelezen). *De vierde* [welke de *eerste*, *tweede*, *derde* en *vierde* sterke conjugatie bij GRIMM opneemt, en bij hem zeer naauwkeurig in hare vier wijzigingen ontwikkeld is,] wijkt geheel van de overigen af; en heeft in den verleden tijd eene Grieksche gedaante, schoon in het overige der verbuiging geheel Duitsch. Dus: **greitan** (krijten) **ik gaigrot** (ik kreet) **greitans** (gekreten) (2). *De vijfde*, vereenigt

(1) Ik neem overal de beteekenis, die het meest met den wortel overeenkomt.

(2) Deze *vierde hoofdsoort* schijnt niet slechts een bijzondere vorm of *conjugatie* der werkwoorden te zijn, maar

eenigt in zich het *gelijk-* en *ongelijkvloeijende* in den verleden tijd; evenwel het ongelijkvloeijende niet altijd; maar het lijdelijk deelwoord volgt de laatſte ſoort, gelijk: **waurkjan** (werken) **waurhta** (ik werkte) **waurhtans** (gewerkt). En eindelijk de zesde klasſe, waaronder ook eenige onregelmatige geplaatst zijn. Ook deze hebben **ta** of **da** als uitgang van den verleden tijd; gelijk: **skulan** (moeten, ſchuldig zijn, ons *zullen*) **ik skal** (ik moet) **ik skulda** (ik moest).

Hoe men nu bij het beſchouwen der *eerſte klasſe*, die reeds in de vierde eeuw, het grootſte gedeelte der werkwoorden uitmaakte, en waaronder niet weinigen zijn, die van geene ſubſtantiva en zelfs van geen andere werkwoorden afſtammen, en die op vele plaatſen zeer zigtbaar ook de onzen zijn; op de gedachten kan komen, dat wij deze aanvankelijk niet zouden gehad hebben, is moeijelijk te verklaren. En dat de werkwoorden van de *tweede* en *derde* klasſe, meestal tot dezelfde klasſen in onze taal gebragt moeten worden, is toch wel geen klein bewijs *a posteriori*, voor het gezag, dat aan deze oude taal in onze *Etymologie* moet toegekend worden. Hoe weinig ſchijn het ook heeft, dat wij *brengen* en *denken* van een door B.'s verbeelding geſchapen *bre-en* en de-

maar de beteekenisſen der werkwoorden, die er naar vervoegd worden, ſchijnen ook eene *bijzondere soort van dadigheid* uit te drukken, hetwelk ik niet geloof tot nog toe door GRIMM of iemand anders opgemerkt te zijn; eene bijzonderheid, welke ten aanzien der zesde *hoofdsoort* zeker het geval is. Van deze *vierde klasse* komen drie werkwoorden voor, om de woorden Ἔκλαιον — ἐκόπτοντο en καθεύδει van *Luc.* VIII: 52 te vertolken. **Gaigrotun than allai jah faiflokun tha, tharuh quath, ni gretith, unte ni gaswalt ak slepith.** — *Zij schreiden nu allen en bejammerden haar, daarom zeide hij: schreit niet, dewijl zij niet stierf maar slaapt.* Het verdient misſchien eenige opmerking, dat de woorden *waaijen*, *zaaijen*, *vermeerderen*, en meer anderen, waarmede eene herhalende beteekenis verknocht is, op deze wijze in het Gothisch vervoegd worden.

de-en zouden moeten afleiden (misschien omdat hij met het tevens *gelijk-* en *ongelijkvloeijende* in *bragt* en *dacht* geen weg wist; en zoo ook het eenigzins verouderde *wrocht*, hetwelk hij van een werkwoord *wrekken* wil laten afstammen) zal genoeg blijken, daat juist deze drie werkwoorden, bij de GOTHEN van de *vijfde klassen* waren, gelijk TEN KATE die waarschijnlijk uit de andere gekozen en bijeengesteld heeft, om die sprekende gelijkheid te doen opmerken; te weten: Briggan, Brahta, Brahtans (brengen, bracht, gebracht.) Thaghtjan, Thahta, Thahtans (denken, dacht, gedacht) en het werkwoord dat wij boven reeds opgaven. Hier is dus geen verloop van eene vroegere gedaante; maar *brengde* en *denkte* zou een verloop zijn, gelijk *werkte* het inderdaad is. Maar hij had zich nu eens in het hoofd gebragt, dat ongelijkvloeijende werkwoorden niet *primitief* konden zijn, en hij zag deze drie *verba*, om de T, die hun aanhangt, voor die van de *eerste klasse* aan. Maar hoe nu met *gaan*, *staan*, oudtijds *gangen*, *standen*, waarvan ook het verleden, *ging*, *stond*? Volgens zijne opgevatte meening zouden deze werkwoorden, als *ongelijkvloeijend*, oorspronkelijk moeten zijn. Maar nu had hij het in zijne *theorie* der geslachten noodig (dacht hij) om de werkwoorden die *ng*, en ook sommige die *nd* in den wortel hebben, te doen afstammen van naamwoorden, welke volgens hem, oude participia zijn; en voor die participia waren werkwoorden noodig. Deze *werkwoorden* nu vindt hij in den hem alleen bekenden boezem, dat is, hij schept ze; bij voorbeeld: *braën*, *haën*, *zeën*, enz. en daarvan krijgt men het deelwoord *braïng*, *haïng*, *zeïng*, en zoo ontvingen wij *brengen*, *hangen*, *zingen*. Maar het Gothische standan en gaggan was te over bekend, om het even als briggan, enz. stilzwijgend voorbij te gaan. Daaromtrent was nu de geheele wereld het eens, dat *stond* en *ging* niet van het zaamgetrokken *staan* en *gaan*; maar van dit *gangen* en *standen* af moest stammen. Wat nu met dezen te doen?

Ieder zou hier een oogenblik verlegen gestaan hebben,

ben; hij niet. Hij werpt dit luidſchreeuwend gezag eenvoudig aan een zij; en zegt, dat men kwalijk doet, die taal enz. zoo veel gezag te geven. En zoo komt dan *ſloeg* ook niet van *ſlagen* (ſlahan) maar van *ſlaēn*, door middel van *ſlaig*, enz. *deed*, komt niet van het oude *daden*, maar van *doen*, dat, meent hij, eigenlijk DEGEN, DEJEN is.

Doch genoeg hiervan! Merken wij nog ſlechts in het voorbijgaan op, dat hij *zullen*, ik *zal*, ik *zoude*, niet van het Gothiſche ſkulan, ik ſkal, ik ſkulda, hetzelfde als het plat-Duitſche *ik ſchol*, enz. maar van *ſullen* (glijden) doet afſtammen; zie SPRAAKL. bl. 166. — Dit laatſte is eene gisſing *a priori*. Wij glijden, als ware het, in de toekomst voort; kon hij er wel bijgevoegd hebben. Bij ſoortgelijke woordſcheppingen kan men eenigzins gisſen, wat hij door het UITVLOEISEL DER ZIEL in de vorming der talen verſtaat.

Van *de vierde klasſe* is er in onze taal niets meer te vinden. Dat vele, en wel de meeste, dezer *verba* eene *frequentative* beteekenis in het Gothisch uitdrukken, heb ik boven misſchien niet geheel nutteloos aangeteekend.

En nu nog zijn *tweede* inzigt in de ongelijkvloeijende werkwoorden! Hij meent, gelijk wij zagen, dat daarin het verledene uitgedrukt wordt door de *verzachting* of *verzwakking* van den klank. Het zou aardig opgemerkt zijn, indien men dit in al de talen, waarin zich dit ſpraakverſchijnſel voordoet, kon aanwijzen. Maar zelfs in onze taal (afgeſcheiden van al hare zusters en andere verwanten) ſtoot men er overal het hoofd mede. Bij hem is echter de inval vergeeflijker dan bij een' ander die zoo iets in vollen ernst zou willen beweren: want buiten zijn gehoor voor de maat, hetwelk hij zeer fijn heeft, maar dat ook meer *takt* dan gehoor is, heeft hij weinig verpligting aan zijne ooren.

Men merkt dit reeds, wanneer hij het woord *klankladder* gebruikt voor eene aanwijzing die ſlechts dienen moet, om het verſchil van *zacht* en *hard* (*pi-*

(*piano forte*,) en *zwak* of flaauw, en *sterk* te doen opmerken.

Er is zeker eene klankladder in het *hoogere* en *lagere* der vokalen. In mijne *Prosodia* heb ik er, naar aanleiding van FLÖRKE, (bl. 79, enz.) over gesproken. En ten aanzien van dit *hoogere* en *lagere* kan het toch alleen maar te pas komen van eene klankladder te spreken.

Maar (het woord *klankladder* daargelaten: misschien heeft hij het verschil van het hoorbare-*lange* en *korte* en het daarmede eenigzins zamenhangende *heldere* en *doffe* der vokalen en tweeklanken bedoeld) laat ons zien, hoe ver het met hetgeen hij daar voor houdt te brengen is! — Volgen wij hem, bl. 142.

„ De *scherpe* A wordt dus deels veranderd in *ie*, „ deels in *oe*. De helle A, in de wat helderer of „ doffer *i*, doch ook in de *doffe o*." Ik LAAT, ik LIET, enz.

Dit gaat in geen opzigt door. — *aa* en *ie* zijn beide lang; maar is hier het *doffe* of *heldere* of *scherpe* of *hooge* (hoe wil hij?) gemeend; dan is het omgekeerde waar. IE zou dan, volgens zijn stelsel, de tegenwoordige tijd moeten zijn.

In *ik laad*, *ik loed* kan de regel, dus verstaan, door gaan; had hij maar niet van *zachter* en *zwakker* gesproken! Maar in dien zin zullen wij het nu ook niet meer nemen. — Verder! — Ik *sla*, zamengetrokken uit *ik slage* (hij denkt niet om hetgeen hij boven over *slaan*, enz. gezegd heeft) *ik sloeg*. — — Ook goed!

Maar in *ik wasch*, *ik wiesch*, enz. wordt de klank noch *doffer*, noch *zwakker*, noch *korter*, noch *lager*. En schoon zich de Heer B. op den wortel *waen*, zoo als hij er vele naar welgevallen schept, beroept; ook in dat geval zou de scherpe *ie*-klank, (die in zijn stelsel nog wel een *diphtong* is) die *a* overschreeuwen. Met *slaap* en *sliep* is het even zoo; en nog veel meer in *bak* en *biek*; en in *knarp* en *knierp*. Of houdt hij de I-klank, schoon hoog en scherp, voor zwak, om zijn gepiep; dan kan het met *hang* en *hing*, *vang* en *ving* ook wel gaan; beter echter in den tongval *vang* en *vong*. Doch als

als het met *hang* en *hing* wel is; dan moet het met *bid* en *bad*, *zit* en *zat* het omgekeerde zijn; vooral in het meervoud *baden*, *zaten*. — Met deze allerwillekeurigst bepaalde klankladder, wanneer zij daar voor gelden moet, kan het ſtelſel niet boven water gehouden worden. — Met *breek*, *brak*; *ſteek*, *ſtak* zou het voortreffelijk gaan; maar *braken*, enz. maakt het weder twijfelachtig. Op *tref*, *trof*; *trek*, *trok* valt niets te zeggen; en ook met *kerf*, *korf* kan men genoegen nemen; vooral omdat de korte *o* in het *verleden* der *ongelijkvloeijende* werkwoorden altijd *dof* is; maar in *word*, *wierd* overkraait het verledene weêr den tegenwoordigen tijd. *Bied* en *bood* weegt elkander op. Maar met *houden* (*holden*) *hield*, zit men weêr op het drooge. Bij *bind* en *bond* hoort men verdoffing. Ja! Maar hoe ging het toen men *band* zei? En hoe dan met het omgekeerde: *vang*, *ving*, enz. Met den overgang van *ui* in *oo* gaat het weêr vlot; maar met *blijf*, *bleef* (en van deze ſoort is er een *legio*) zit men niet weinig verlegen; evenwel niet volgens de tegenwoordige uitſpraak. Maar de reden voor de bepaling van den Heer B. zal er zeker al geweest zijn, toen men die *ij* als eene dubbele *i*, dat is *ie* (de i-klank, die hij boven als verzwakt deed gelden), uitſprak. En loopt het dan niet tegen eene verzwakking van ik *lieg*, ik *loog* in? En hoe is het dan met *ik ſchep*, *ik ſchiep*?

Maar als men daarbij nu in aanmerking neemt het niet kleine verſchil van zoo vele oude zeer verſchillende tongvallen onzer taal, vooral in het uitſpreken der vokalen; zonder nog te ſpreken van de vele zustertalen en hare dialekten, die toch op die klankregeling ook regt moeten gehad hebben, en die allen, ſedert zoo vele eeuwen, aan allerlei verandering onderhevig geweest zijn; waar zal men dan beginnen, waar eindigen, om 'er die verzwakkings*theorie* aan te toetſen?

Maar zou de Heer B. zich zelven deze tegenwerpingen niet gemaakt hebben? Zou hij zelf de zwakheid van zijn ſtelſel niet ingezien hebben, en zou zijn zucht om iets ongehoords te zeggen, met zijne overtuiging niet in tweeſtrijd geweest zijn; vooral, toen hij

hij het voor de eerste reis op het onder zijne hand zoo geduldige papier schreef; en het evenwel niet van zijn hart verkrijgen kon, het eens geschrevene weder uit te schrappen? Ik geloof, ja: want hij wordt ook hier weder verschrikkelijk boos en netelig. Nadat hij bl. 33 van D. III. zijner N. VERSCH. zijne gedachten over dien verzwakten nagalm voorgesteld heeft, zegt hij:

„ Zie daar den verminderden nagalm die 't geen „ voorging vertegenwoordigt. Gebrekkige schrijf„ wijze, en ten laatste eene uitspraak naar de schrijf„ wijze (pest der talen, nu baldadig by ons inge„ drongen in den tijd van dwaasheid en gruwel, „ dien wy eeuwig beklagen zullen!) mismaakt, of „ van elders verbasterd, hebben dit in vele woor„ den verduisterd, maar de algemeene regelmatig„ heid is toch *van achteren* kennelijk, gelijk zy *a* „ *priori* natuurlijk uit den aart der zake is af te „ leiden."

Na deze booze luim volgt nu, bl. 34, de boven opgegeven klankladder [misschien beter *stemkrachtmeter* of *klankzwaarteschaal*] naar aanwijzing van welke men de verzwakking, verzachting, verdooving of vermindering der *vokaal* in den onvolmaakten tijd afmeten moet.

Misschien had de *vierde klasse* der Gothische werkwoorden hem beter kunnen dienen, om dezen op zich zelven niet onaardigen inval, tegen de anders onoverkomelijke zwarigheden, die hem in den weg staan, vol te houden. In deze *klasse* toch hoort men meestal eene ware en meer gelijkvormige klankverflaauwing en vermindering in den verleden tijd, die door de plaatsing van de verflaauwde vokaal, achter de scherpe, even als een naklank, zoo veel te gevoeliger wordt; bij voorbeeld: ik skreita (ik schrei) saiskraik (schreide) ik slepa (ik slaap) saislep (sliep) ik fahja (ik vang) faifah (ving) enz. Vooral, wanneer men niet met TEN KATE, wien GRIMM daarin volgt, deze ai voor eene bloote e houdt. Dit tot grond aannemende, zou de Heer B. kunnen beweren, dat die Nederlanders, die b. v. eeuwen vóór de aankomst der Batavieren, Holland bewoond hebben, geene andere dan zul-

zulke *ongelijkvloeijende* oorfpronkelijke werkwoorden bezaten; eerst door de Gothen in hun taal overgenomen, en naderhand in de onze geheel verloopen. Wie toch zou hem het tegendeel kunnen bewijzen? Zelfs waren er misfchien nog wel eenige verbasterde overblijffels in onze tegenwoordige Nederlandfche Spraak van aan te wijzen; bij voorbeeld, in *flikflooijen*, als waarfchijnlijk afftammende van fatfloft; *fpikfpelder*; zoo hoorde men in mijn' kindfchen tijd nog (kon hij er met waarheid bijvoegen) *flikflak*. Deze woorden zou hij van dergelijke lang verloren *praeterita* kunnen doen afftammen. Voor *dede* (deed) was dan ook raad, wanneer men het niet van het oude *daden* wil afleiden. En wie denkt hier niet aan het *doudijnen* onzer oude bakers en minnen, het *daaidaai*, en *taaitaai*, enz.? En (waarvan ik misfchien het allereerst had moeten fpreken) het *augment* thans *ge* (oudt. GAI) ook een kenmerk van het verleden, in de *participia gaigeven*, *gaigonsd*, *gaigaan* en andere met G beginnende werkwoorden? Hij zou er dan (en waarom niet?) ook bij moeten onderftellen, dat men toen ook zei: *laileden*, *baibakken*, *zaizakt*, enz. voor alle welke voorflagen, naderhand *gai* of *ge*, als algemeen *augment* van het verleden kon aangenomen zijn. Zulke gisfingen zou men, en met reden, boertig mogen vinden; (en wie zou ook zulke invallen, in ernst, aan het papier willen toevertrouwen?) offchoon zij dan ook minder ongerijmd zijn dan *zijn* nagalm van het verleden; als fteunende de laatfte onderftelling, ten minfte, op eene beftaan hebbende tijdvorm in het oudst bekende Duitsch. Ook kan zij door geene overal wederftrevende ervaring gelogenftraft worden, gelijk de zijne. Zijn, overigens, een aantal zijner *Etymologifche* droomen in het rijk der mogelijkheid, aannemelijker dan deze, dien ik voorzeker niemand op wil dringen, omdat ik er zelf geene andere waarde aan hecht, dan die van een' losfen inval? Wil men eenigen tot voorbeeld, uit honderd anderen zijner invallen, die zeker niet hechter en fterker zijn dan de mijne? Zie daar eenige

wei-

weinigen uit de breede lijst dergenen, die ik aangeteekend heb.

Oor (auris) is, bij hem, *o-er*, dat is ronder [O-achtiger] en zoo ook is *oog*, *o-ig*. *Weduwe* komt niet (evenwel dit zegt hij met minder zelfvertrouwen) van *vidua*, maar van *wijf*, en *wijf* misſchien wel van *oeuf* (een *ei*). Ook dit laatſte geeft hij maar in bedenking. *Dochter*, het Gothisch dauhter, het Grieksch θυγάτηρ (in welke beide talen men, gelijk het mij dunkt, naar den oorſprong zou moeten zoeken) is bij hem *kinderteelſter*, van het *thema* DO-EN, maken, vormen; en ook DOCHTE ſchijnt hem toe, baarmoeder te zijn. Zoo ik mij niet bedrieg, denkt hij, op eene andere plaats, ook aan eene *tochtige* koe. *Schelm* en *Schelling* is het zelfde woord, beiden van *ſchellen*, gerucht maken. Het laatſte laat zich eenigzins plooijen. Evenwel, daar het hetzelfde als het Engelſche woord *shilling* is, zou ik met BAILEY eer gelooven, dat het van het Angelſakſisch *scyld* (ſchild) kwam. *Venſter* komt niet van *fenestra* en dit van φαίνεσθαι; maar het is *vindſter* (gewaarwordſter, zienſter). Doch van deze en ſoortgelijke afleidingen bij eene andere gelegenheid! —

(*Het vervolg in een volgend Nommer.*)

Redevoering ter aanprijzing van het begraven der Lijken buiten de Steden, door ASSUERUS DOIJER, *Leeraar bij de Doopsgezinde Gemeente te* Zwolle. Met gegraveerden titel en vignet. *Te* Zwolle, *bij* H. As. Zoon, Doijer, 1826. In gr. 8vo. 35 bladz. De prijs is *f* 0.60.

Nadat de Regering van *Zwol* buiten de ſtad, maar in derzelver nabijheid, eene geſchikte Begraafplaats aangelegd had; nadat korten tijd te voren deze Begraafplaats ingewijd, en aldaar het ſtoffelijk overblijfſel van den Edelen FEITH, in de genoemde ſtad geboren en overleden, ter aarde beſteld was, heeft de

de Heer DOIJER den 1sten December 1825, in de Zwolsche Afdeeling der Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen*, deze Redevoering uitgesproken. Dezelve heeft ten doel, het gebruik maken van de nieuwe Begraafplaats, als zoodanig, den ingezetenen van *Zwol* vriendelijk en op het ernstigste aan te bevelen. En heeft de gemelde stedelijke Regering, uit hoofde van hare verstandige zorg, billijke aanspraak op den dank van de inwoners; niet minder verdient de Heer DOIJER, wegens zijne wijsselijk en gepastelijk volbragte taak, zeer grooten lof. Men kan wel deszelfs opstel, als *Redevoering* aangemerkt, niet zeer roemen. Integendeel, uit dat oogpunt beschouwd en naar dien maatstaf beoordeeld, zou er, zoo wat de verdeeling en schikking der stof belangt, als wat de voordragt en de geheele behandeling betreft, met grond veel aan hetzelve te berispen zijn. Doch men hechte maar niet op den naam. Men neme slechts het Stukje, voor hetgeen het is — voor een eenvoudig vertoog ter aanbeveling van het begraven buiten de kerken en buiten de steden; waarlijk! dan is hetzelve zeer te prijzen. — Vooraf gaat een kort verslag van hetgeen bij de Aartsvaders en, overeenkomstig Gods bevel, bij de Israeliten, mitsgaders van hetgeen bij de Grieken en de Romeinen, alsmede bij de eerste Christenen, met betrekking tot het begraven der afgestorvenen, heeft plaats gehad. Daarna volgt een onderzoek, naar hetgeen den lateren Christenen aanleidende oorzaak gegeven heeft, om in dezen van de Wet Gods en het gebruik der Ouden af te wijken. Voorts wordt aangewezen, hoe onwelvoegelijk en onredelijk, alsmede hoe schadelijk voor de gezondheid der levenden het begraven in de steden en kerken is; met wederlegging der redenen, welke schijnen te kunnen aangevoerd worden ten voordeele van dit gebruik. Eindelijk worden de middelen overwogen, waardoor men dit gebruik behoort te keer te gaan; met uitnoodiging en opwekking, om door voorbeeld en invloed daartoe mede te werken. Alles, wat hier voorkomt, is bij uitstek doeltreffend en overtuigend. Alles is met gematigdheid en voorzigtigheid, en nog-

nogtans tevens met warme belangstelling en vereischten ernst behandeld.

Wie dan over de belangrijke zaak, welke het voorwerp dezer Redevoering uitmaakt, iets, dat zoo beknopt als verstandig geschreven is, lezen wil; neme dit Stukje in handen. Alleen kan *Rec.* niet nalaten, zijne verwondering te betuigen, dat de Heer DOIJER voorbijgezien, althans niet gewaagd heeft van eene zwarigheid tegen het begraven buiten de kerken, welke tegenwoordig de invoering, van hetgeen hij aanprijst, misschien nog meer dan iets anders, in den weg staat en verhindert. *Rec.* bedoelt deze dubbele zwarigheid: *dat* vele familiën door koop, of anderszins, het regt verkregen hebben, om hare dooden in zekeren grafkelder, of op zekere plaats in deze of die kerk, ter ruste neder te leggen, — van welk regt geen genot te trekken en afstand te doen, zekerlijk eenige opoffering vorderen zou; en vooral *dat* de kerken, door het algemeen worden van het begraven buiten dezelve, een aanzienlijk gedeelte van hare inkomsten verliezen zouden. Immers zal te *Zwol*, zoo wel als elders, deze zwarigheid bestaan? Gewisselijk is dezelve, hoe gewigtig ook, geenszins van dien aard, dat daarom, hetgeen in zich zelf onwelvoegelijk en onredelijk, ja schadelijk is, zou moeten volgehouden worden. Maar zij had toch in aanmerking dienen te komen, om er iets over te zeggen. — Bl. 20 wordt JONA WILLEM TE WATER Hoogleeraar in de *Geneeskunde* genoemd. Dit is de man nooit geweest: maar hij was Hoogleeraar in de *Godgeleerdheid* en de *Kerkelijke Geschiedenis.*

Proeve over de zedelijke schoonheid der Poëzij van ESCHYLUS, *door* P. VAN LIMBURG BROUWER. *Te* Amsterdam, *bij* P. Meijer Warnars, 1827. In gr. 8vo. 184 bladz. De prijs is *f* 1. 80.

Met niet minder genoegen dan waarmede wij vroeger des Schrijvers Proeve over de zedelijke schoon-

ſchoonheid der Poëzij van HOMERUS aankondigden (1), brengen wij ook deze Proeve, welke tot ESCHYLUS betrekking heeft, ter kennisſe van het Publiek. Na eene Opdragt aan des Schrijvers ſchoonvader, den Heer Mr. S. IPZ. WIZELIUS, volgt eene Inleiding, waarin over het Grieksch Treurſpel en den Dichter ESCHYLUS eenige bijzonderheden worden medegedeeld. Vooral de vergelijking tusſchen PINDARUS (vroeger door den Schrijver behandeld, *Rec. ook der Rec.*, Deel XIX, bl. 514.) en ESCHYLUS, bl. 6, is ter regter plaatſe bijgebragt. De vermelding, dat de oude Treurſpeldichters gewoonlijk drie ſtukken vervaardigden, die op hetzelfde Bacchusfeest gegeven, te zamen een geheel opleverden (*trilogie*), vindt men bl. 9, ſq. De eenige zoodanige *trilogie*, welke tot ons gekomen is, beſtaat uit de Agamemnon, de Offerplengſters en de Eumeniden van ESCHYLUS, en deze omſtandigheid zet voorzeker aan deze ſtukken nog eene nieuwe waarde bij.

Na de Inleiding volgen zeven Hoofdſtukken, waarin de zeven Treurſpelen van ESCHYLUS, thans nog aanwezig, worden behandeld in dier voege, dat bij de opgave van den inhoud, op de zedelijke bedoelingen des Dichters de aandacht wordt gevestigd. Steeds heeft, onzes inziens, de Schrijver de waarſchuwing voor oogen gehad, welke hij zelve zoo juist op bl. 168 mededeelt: „ Laat ons toch, de oude Dichters lezende, hen lezen in den geest, die overeenkomt met hunne tijden en hunnen landaard, en laat ons de wezenlijke, helderreine, ſoms zonderlinge, maar zoo dikwijls ſchoone, menſchelijke voorſtellingen der Grieken, niet in duistere raadſels en zinnebeelden herſcheppen:" eene raadgeving, welke het te wenſchen was, dat vóóral onze Duitſche naburen zich ſteeds ten nutte maakten. Dit moet erkend worden, dat de Schrijver met voorbijgaan van alle oordeelvellingen van nieuweren, ſteeds de bronnen zelve heeft geraadpleegd, en zijn Geſchrift daaruit heeft

(1) Zie *Recensent, ook der Recensenten*, D. XIX. bladz. 592.

heeft zamengesteld. Worden enkele malen nieuwere Schrijvers aangehaald, het zijn BLUMNERS Verhandeling over het denkbeeld van het noodlot bij ESCHYLUS, of SCHLEGELS Voorlezingen over Dramatische kunst; nieuwere beoordeelaars van den stempel als LAHARPE worden slechts naar verdienste in hunne ongepaste en dwaze oordeelvellingen teregt gewezen. Zie bij voorbeeld, bl. 108 en 134.

Het stuk, hetwelk ons intusschen in de behandeling des Heeren BROUWER het minst bevallen is, is dat der Perzen, hetwelk de Schrijver in de laatste plaats heeft beschouwd. De overige stukken van ESCHYLUS mogen voor Fabelleer van eenig belang zijn, dat der Perzen is voor de Grieksche Geschiedenis van het hoogste aanbelang, en bedriegen wij ons niet, zoo is de zedelijke strekking tot vaderlandsliefde en maatschappelijke deugden, die daarin zoo zeer uitblinkt, door den Schrijver niet genoeg ontwikkeld.

Ook op den titel veroorloven wij ons de aanmerking, dat, onzes inziens, het beter ware geweest, *over de zedelijke waarde* dan *over de zedelijke schoonheid* in de Poëzij der Grieksche Dichters te schrijven. De eerste titel geeft meer ruimte en laat den Schrijver meer een vrij oordeel over. Het is dan niet noodig alles schoon te vinden. Men kan openhartig erkennen, dat deze en geene plaats, dit of dat gezegde, zedelijk niet schoon kan genoemd worden, terwijl de tweede, door den Schrijver gekozen titel hem meer noodzaakte, om alles, wat de Dichter zeide, zedelijk (ten minste met betrekking tot de tijden, waarin die schreef) schoon te vinden. Wij vroegen ons zelven nog, waarom toch de Schrijver, zelve Hoogleeraar in de oude Letteren, verkozen heeft in onze moedertaal, liever dan in de taal der Geleerden al deze onderwerpen te behandelen. Wij voor ons houden het er voor, dat diegenen zijner Lezers, die PINDARUS en ESCHYLUS alleen uit vertalingen kennen, niet bevoegd zijn, om over de zedelijke schoonheid hunner Gedichten te oordeelen. De Schrijver moest dus zich voorstellen, vooral voor

 hen

hen te fchrijven, die hunne Schriften in het oorfpronkelijke lezen, en dan ware het gebruik der Latijnfche taal zekerlijk verkieslijk geweest. Doch hoe dit ook zijn moge, wij bevelen dit Werkje, allen, die in Griekfche Dichtkunst en in het Grieksch Treurfpel belang ftellen, ter lezing aan, terwijl wij hetzelve befchouwen als een nieuw blijk van den ijver en van de gelukkige wijze, op welke de Schrijver gewoon is, al wat tot de Griekfche Dichters betrekkelijk is, te behandelen.

Oftendes Ramp, op den 19den September 1826. *Een getrouw Verhaal van* ADR. VAN DEINSE, *Proteftantsch Leeraar aldaar. Ten voordeele zijner ongelukkige Stadgenooten, uitgegeven door* J. P. SPRENGER VAN EYK, *Predikant te* Rotterdam. *Met eene Topographifche kaart. Te* Rotterdam, *ter Drukkerij van* Menfing en van Westreenen, 1826. In gr. 8vo VI en 21 bladz. De prijs is *f* 0. 50.

Ostendes ramp was niet minder, dan het fpringen van een Magazijn, waarin 59,800 Ned. ponden en dus ruim 119,600 oude ponden buskruid voorhanden waren. Toch maakte zij, naar wij ons verbeelden, algemeen niet dien diepen en bestendigen indruk, welke men anders van een zoo geducht voorval bij onze Landgenooten mogt verwachten. Was dit misfchien door den grooteren afftand van zoo vele andere gedeelten des Rijks, waar de toen heerfchende ziekte meer van nabij gekend werd en indruk wekte, of door dat er werkelijk zoo veel minder menfchen omkwamen en er in het algemeen, door den toevoer van vele gelukkige omftandigheden, niet die fchade en dat verderf ontftond, welke eene zoo zware ontploffing, die van het kruidfchip te *Leyden*, in 1807 verre in kracht te boven gaande, uit den aard had mogen doen vreezen? De verliezen evenwel, vooral der armen, van huis en dak, of der verlatenen, van hunne teederfte panden beroofd,

roofd, waren uitgebreid en jammerlijk genoeg om bij hen, die dezelve van nabij zagen en kenden, teedere en werkzame deelneming te verwekken. De Eerw. VAN DEINSE muntte daarin bijzonder uit, en gaf onder anderen, ten voordeele zijner ongelukkige Stadgenooten, dat *getrouw Verhaal*, waarvan de ijverige Rotterdamsche Predikant SPRENGER VAN EYK de redactie op zich nam en de uitgave met eene Topographische kaart, welke de beschadigde plaatsen, in het Verhaal genoemd, naauwkeurig aanwijst, weldra hielp bezorgen. Wij twijfelen dan ook niet, of dit zij mede reeds eene goede bijdrage in den nood geworden. Maar ook gaarne sporen wij daartoe met onze tegenwoordige aankondiging nog verder aan, en wij doen dit te eerder en geruster, omdat ook het beknopt verhaal belangwekkend is geschreven, en met zoo eenvoudige waarheid en hartelijk gevoel de treffende blijken van Gods bewarende zorg vermeldt, als, met afwijzing van het onchristelijk vermoeden, dat de ramp zelve aan opzettelijke boosheid wilde toeschrijven, opwekt tot Godsdienstigen ernst en zedelijke bedachtzaamheid.

Vlugtige Woorden over Nederlandsche Taalzuivering en Taalverrijking, inzonderheid ook met opzigt tot hetgene de nieuwe Wetboeken daartoe kunnen en zullen bijdragen. Door Mr B. H. LULOFS, *Hoogleeraar, enz. Te* Groningen, *bij* J. Oomkens, 1826. In gr. 8vo. 43 bladz. De prijs is *f* 0. 50.

Deze *vluchtige woorden* bevatten in eenen luimigen stijl meer grondige Nederlandsche taalgeleerdheid op 43 bladzijden, dan verscheiden vrij uitvoerige en vervelend geschreven Spraakkunsten, vooral die in de laatste helft der XVIIde en in de eerste helft der XVIIIde eeuw geschreven zijn, op vijf- of zesmaal zoo veel zijden, behelzen. Nogtans zijn het slechts vlugtige woorden over taalzuivering en taalverrijking, en geene Nederlandsche Spraakkunst; maar deze

woorden zijn zoo vol taalkundige waarheid en leven, zoo natuurlijk, luimig en bevallig voortgebragt, en bevatten hier en daar zulke belangrijke en leerzame opmerkingen, dat wij het Boekje (waarvan wij een zeer voldoend verslag in de *Letteroefeningen* gelezen hebben, waarheen wij onze Lezers in dit opzigt kortheidshalve verzenden) ten sterkste moeten aanprijzen aan allen, die zich bemoeijen met in het publiek in onze taal te spreken of te schrijven, vooral ook voor de stellers der nieuwe Wetboeken, aan welke wij reeds zoo veel verpligt zijn, voor hetgene zij tot nu toe verrigt hebben ter verbanning der oude regtsgeleerde bastaardtaal. Vooral verdient hetgene de Hoogleeraar op bl. 27 en 28 en in de daarbij behoorende Noot N°. 10, op bl. 38 aanmerkt, derzelver ernstige overweging. — Dan genoeg van dit kleine Stukje. Hetzelve ga toch niet door zijn' geringen stoffelijken omvang verloren!

De Lakonieke, of vele Zaken in weinige Woorden, gerigt aan hen, die denken.

De mensch is 't voorwerp, dat des menschen oef'ning past.

POPE.

Uit het Engelsch. Tweede Stukje. Te Rotterdam, *bij* Arbon en Krap, 1826. In gr. 8vo. 147 bladz. De prijs is *f* 0. 90.

Het *eerste* Stukje van dit belangrijke voortbrengsel van vernuft en scherpzinnigheid is in het XIXde Deel, N°. 2. van ons *Maandwerk* aangekondigd. Wat wij daar in hetzelve naar verdienste geprezen hebben, houden wij ook geheel op dit *tweede* toegepast, hetwelk wij dan alleen niet onvoegzaam achten, met enkele stalen uit den rijken voorraad voor onze Lezers eenigzins te staven.

CLXIV.

De Schoolvos is er trotsch op, dat hij, naar regelen, *ongelijk* heeft, terwijl de man van gezond ver-

verstand te vrede is *gelijk* te hebben, zonder regelen. De eerste zoude liever vallen, terwijl hij de dooden volgt, dan regtop wandelen door de ongewijde ondersteuning der levenden. Hij vereert de vergaande mumiën der oudheid, en hij begeert, niet dat zij begraven, maar dat zij gebalsemd worden. De schoolvosserij zoude de waarheid voor het gezag van groote mannen willen doen bukken, terwijl het gezond verstand de groote namen ondergeschikt wil maken aan het gezag der waarheid. Dwaasheid is minder walgelijk door hare onkunde, dan schoolvosserij door hare geleerdheid, naardien deze de *onmondigheid* der dingen voor derzelver *rijpen ouderdom* houdt, en tot geloof heeft, dat de duisternis vermeerderd wordt door bijkomend licht: dat de wereld door toeneming van jaren jonger wordt, en dat kunde en ervaring door eenen bestendigen en onafgebrokenen aangroei verminderen.

CLXXXV.

De ware roersels van onze handelingen zijn gemeenlijk verholen, gelijk de werkelijk sprekende pijpen van een orgel. Doch, even gelijk bij het orgel, staan fraai vergulde, maar ledige voorwendsels bij ons op den voorgrond.

CCIII.

Twee vereischten zijn er noodig om hedendaags een martelaar te zijn; sommigen om hem te beklagen en sommigen om hem te vervolgen, sommigen om hem te betreuren en sommigen om hem op den rooster te leggen. Indien het martelaarschap thans aan het afnemen is, heeft dit zijne oorzaak niet daarin, dat wij minder ijver hebben, maar dat de martelaarmakers verstandiger zijn. Het licht der rede heeft het vuur der vervolging krachteloos gemaakt, gelijk men andere vuren in het zonnelicht hunnen gloed ziet verliezen.

CCXCIII.

Gezag zal het beste hart bezwijmelen, gelijk wijn den sterksten geest. Geen mensch is wijs genoeg, noch goed genoeg, om met eene onbepaalde magt

bekleed te worden; maar, welke hoedanigheden hij ook moge betoond hebben, die hem zouden waardig maken een zoo gevaarlijk voorregt te bezitten, wanneer hij eenmaal in het bezit daarvan is, kunnen anderen niet meer voor hem inftaan, omdat hij niet inftaan kan voor zich zelven.

Kinderen der Vergetelheid, *van* J. DECKER ZIMMERMAN. *Derde Deeltje*. *Te* Amfterdam, *bij* G. J. A. Beijerinck, 1826. In kl. 12mo. 172 bladz. De prijs is *f* 1.50.

Gelijk de voortzetting van het Tijdfchrift *Euphonia* ons, bij al het temporeele en uit den aard voorbijgaande, hartelijk verblijdt, zoo ftrekt het ons tot genoegen, dat het belangrijkfte en voor meerderen leeftijd dienende, met deze *Kinderen der Vergetelheid*, in eene nette uitgaaf, voegzaam blijft behouden. Alles moge in dit *derde* Deeltje ook wel weder aan allen niet gelijkelijk voldoen. Genoeg voegt het bij de beide eerfte Deeltjes, dat het vernuft en het gevoel des geachten Opftellers, naar onze fchatting, even zeer vereert, en, ook bij herhaling, aan eenvoudige gemoederen en heldere verftanden zal behagen. Als zoodanig befchouwen wij onder meer, bijzonder de *Vertelling van eene Schrijfpen*, enkele *Stukjes* in *den trant van den Wansbecker Bode*, *de Engel des Doods* en *de Engel der Zaligen*, waartoe ook een lief vignetje op het titelblad, en waarbij wij ook hem zalig prezen, die, in eigene zielsgrieve, zoo denken en dichten kan. Even als deze uitgewerkte Parabel, voldeden ons algemeen de kortere, van verfchillenden inhoud, in den trant van F. A. KRUMMACHER, de eerfte evenwel haast het meest, enkel om hare reine eenvoudigheid bij zoo veel waren, hoogen zin; waarom wij die nog gaarne hier mede eens aan onze Lezers wedergeven.

DE GRIJSAARD.

„Een Grijsaard zat in den kring zijner kinderen en kleinkinderen. Toen trad tot hem BENJAMIN, de jongfte van zijne kleinzonen, en zag, aan de knie van

van zijnen grootvader ſtaande, den ouden man oplettend in het aangezigt. Toen vroeg de Grijsaard, de oogen opſlaande, waarom zijn kleinzoon den blik zoo ſtrak op hem vestigde.

Maar BENJAMIN zeide: „ Grootvader! ik zie op de rimpels en plooijen in uw gelaat. Waarom is mijn aangezigt zoo veel gladder dan het uwe?

De oude man antwoordde, dat de tijd deze groeve in zijn gelaat had ingedrukt.

Toen vroeg BENJAMIN, of dan ook zijn gelaat eens zoo gerimpeld zou worden?

Maar de oude man antwoordde: „ Jongske, dit „ ſmarte u niet. *Naar mate de uitwendige mensch* „ *verderft, wordt de inwendige dagelijks meer ver-* „ *nieuwd* (1). Gelooft gij wel, dat het hart van „ uwen grootvader zoo jong en jonger is dan het „ uwe?"

Het knaapje verſtond den ouden man niet, doch deze nam hetzelve in de armen, en kuste het met veel aandoening op het voorhoofd."

Onder de *Satyrieke Nieuwstijdingen* vindt men menige blijvende en behartigenswaardige aardigheid. De Versjes zijn doorgaans lief en aardig, een enkel daaronder regt geestig; de *Lof der zwarte kleur* heeft ons het meest behaagd. — Maar de Heer ZIMMERMAN heeft immers bij deze aankondiging van ons reeds meer verkregen, dan hij welligt verwachtte met zijn *Auteurs bevel:*

Ga heen, mijn boek! behaag aan allen, die u lezen,
En laat uw Recenſent alléén uw vijand wezen.

Het Leven van den Schilder DAVID. *Naar het Fransch van* A. TH. ***. *Te* Bruſſel, *bij* W. J. Luneman, op de Muntplaats, 1826. In gr. 12mo. 244 bladz. De prijs is *f* 1.50.

De Schrijver van dit Werkje zegt aan het ſlot zijner korte Voorrede: „ Men zal in dit tafereel „ aanſchouwen den gemeenebestgezinden wetgever, be-

(1) 2 *Cor.* IV: 16.

„ bedwelmd door de herinneringen van *Griekenland* „ en *Rome*, welke den Schilder deszelfs verhevenste „ denkbeelden inboezemden; den burger, die de „ speelbal is van eenige schijnheilige en ontmensch- „ te gelukzoekers; en eindelijk den man, door de „ natuur tot kunstenaar, maar geenszins tot Staats- „ man gevormd." — Deze schets behelst zekerlijk de waarheid, maar de afzigtigste trekken van het beeld (en zulks heeft ook in het gansche Werk plaats) zijn er op de best mogelijke wijze in verzacht. En geen wonder! De Schrijver is ten hoogste met zijnen held ingenomen, zoo dat hij, indien wij anders wel zien, eigenlijk nog leeft in de herinnering der dagen van NAPOLEON, toen DAVID in eere en aanzien aan het hof van dezen schitterde. Nu, was NAPOLEON groot als Veldheer of liever als enkel krijgsman: DAVID was zulks niet minder als schilder; beide stichtten eene nieuwe school; de een van militaire taktiek, de andere van edeler Fransche schilderkunst, die ook niet geheel zonder heilzamen invloed op onze Zuid-Nederlandsche kunst gebleven is. En wie zal in beiden, in den een' als kunstenaar, in den ander' als dwingeland eene soort van verpletterende verhevenheid en grootheid miskennen? Maar ook in beide was het de ruwe en wilde grootheid van een genie, dat enkel verbaast door schrik en afgrijzen te verwekken, niet door liefde voor waarheid, deugd en echte zedelijke grootheid te doen geboren worden. Groot, buitengemeen groot was zekerlijk DAVID als kunstenaar en als zoodanig mogen wij hem hoogelijk vereeren; maar wij kunnen tevens niet nalaten hem te verachten, ja te verfoeijen, als den ondankbaren medeveroordeelaar van zijn voormaligen weldoener, den goedhartigen LODEWIJK den XVIden, als den bloeddorstigen medestander van MARAT en ROBESPIERRE, en eindelijk, als (hij, de voormaals zoo razende Republikein!) den slaafschen en kruipenden aanbidder van NAPOLEON; op eene van wiens even zotte als trotsche aanmatigende aanmerkingen over de kunst hij zelfs de laagheid had van te antwoorden: „ Gij leert mij schilderen!" — ' Zie daar de denkbeelden over den Schilder DAVID, welke

ke eene gezette lezing van dit Werkje bij den *Recensent* verwekt heeft: hetzelve is voor het overige zeer wel geschreven, vertaald en gedrukt.

Leerzame Voorbeelden, uit ware gebeurtenisfen en het jeugdige leven van voorname perfonen ontleend, ter navolging voor de Nederlandfche Jeugd. Vrij gevolgd naar het Hoogduitsch. Te Zwolle, *bij* J. L. Zeehuifen, 1826. In 8vo. IV en 316 bladz. De prijs is *f* 1. 25.

Onder de menigvuldige Werkjes voor de Jeugd, welke het naburige *Duitschland* oplevert, onderfcheidt het tegenwoordige Werkje zich, door als bijzonder uit den kring der Jeugd ontftaan te zijn, daar de Schrijver de voorbeelden niet van volwasfenen, maar bijna allen uit den jeugdigen leeftijd ontleende. Hij bepaalde zich, om den jongeling aan den jongeling, de jonge dochter aan de jonge dochter tot voorbeeld ter navolging te ftellen, en dat heeft hij ook uitmuntend gedaan, terwijl de Vertaler evengepast Nederlandfche perfonen, bij dezelve heeft gevoegd, om het Werkje voor onze jeugd bijzonder belangrijk te maken.

Het verdient daar door in de fcholen en huisgezinnen, als een nuttig Leesboek algemeen gebezigd te worden. Wij geven het volgende, om over het geheele Werkje te laten oordeelen.

„Gedurende de belegering van *Lyon* in 1793, „ leefde aldaar een gelukkige vader met twee zonen, „ waarvan de oudfte 15, en de jongfte flechts 12 „ jaren oud was. De oudfte moest de wapenen dra„ gen, en had zich bij de uitvallen tegen de Ge„ meenebestgezinden zeer onderfcheiden. De vader „ overleed reeds gedurende de belegering, flechts „ de moeder leefde nog. Toen *Lyon*, eenige maan„ den daarna, ingenomen werd, werd de jongeling, „ dewijl hij in de rijen der vijanden van het Gemee„ nebest geftreden had, in eene gevangenis gewor„ pen, die onder den naam van zwarte kelder be„ kend was, en werd vervolgens ter dood veroordeeld.

„ deeld. Zijn jongſte broeder zocht hem overal en, „ daar hij hem nergens vond, ging hij naar het kel- „ dergat, dat op ſtraat uitkwam en riep hem bij zij- „ nen naam. Vergeefs ſtak de jongen zijne kleine „ handen door de ijzeren ſtaven, om zijnen broeder „ te omarmen. Deze rekte zich zoo veel mogelijk, „ om hem ten minſte de hand te kunnen toereiken. „ O, mijn broeder! riep de jongſte, zij willen u „ ombrengen en ik zal u dan nimmer wederzien? „ Hebt gij dan niet gezegd, dat gij nog geen vijf- „ tien jaren oud zijt. Ja, liefſte broeder, hernam „ de oudſte, ik heb het gezegd, ik heb alles ge- „ zegd; maar zij willen niet hooren. Ga en troost „ onze goede moeder. O! niets kwelt mij meer, „ dan dat ik haar ziek moest achterlaten, doch zeg „ haar niet, dat ik ſterven moet, want die ſmart „ zou aan haar leven een einde maken, en dan waart „ gij, arme wees! geheel zonder eenigen ſteun. De „ jongen ſmolt in tranen, wierp zich op den grond „ neder, al roepende: Ach! hij moet ſterven en hij „ is nog geen vijftien jaren oud! De woeste me- „ nigte, die om den jongen henen ſtond, dreigde „ hem, als hij niet zwijgen en zich verwijderen „ wilde; maar hij bleef onbewegelijk op zijne plaats, „ tot dat de wacht hem met geweld wegrukte en „ voor eenen der Commisſarisſen van het verſchrik- „ kelijk Revolutionair tribunaal bragt. Gelukkig „ was deze niet geheel doof voor de ſtem der „ menschheid; hij ſprak den knaap dus vriendelijk „ aan, raadde hem ſtil te zijn en in zijn noodlot te „ berusten. Maar hoe kon hij dit? — Daar al „ zijne beden nu van de hand gewezen werden? „ Hij wierp zich voor den onverbiddelijken neder, „ zag hem aan en ſmeekte hem, zoo hartelijk en „ zoo dringend, dat men hem dan in de plaats van „ zijnen broeder mogt laten ſterven, dat de Com- „ misſaris ten diepſte geroerd werd, hem vriendelijk „ opbeurde, eenige regels ſchreef, deze dadelijk „ wegzond en hem beval te wachten. Een kwar- „ tier uurs daarna verſcheen de gevangene, door „ eene wacht vergezeld, doch zonder ketenen. „ O hemel, mijn broeder! riepen beide en vielen in

„ el-

„ elkanders armen. Nu verlaat ik u nooit weder, „ riep de kleine. Dat zult gij ook niet, zeide de „ Commisfaris. Gaat naar uwe moeder en zijt even „ zulke goede zonen, als gij goede broeders zijt.”

Tallooze eeuwen mogen vliên,
Werelden hunn' avond zien,
Duizend zonnen
Kwijnen, dooven of vergaan,
Op hunne eindelooze baan
Straalloos afgeronnen.

Vriendfchap, die den dood doorwaadt,
Kan zich, fchoon 't Heelal vergaat,
Veilig achten.
Vriendfchap aan de deugd gepaard,
Blijft op 't rookend puin der aard'
Eedler wereld wachten.

Lauwerkransje ter belooning en aanmoediging. Te Arnhem, *bij* C. A. Thieme, 1826. In 8vo. VI en 146 bladz. met 4 Plaatjes.

Het is zeker, dat wij van den Schrijver dezes Boeks reeds vele Kinderwerkjes hebben aangetroffen, want in allen is iets eigenaardigs, en *Haarlem*, zijne tegenwoordige verblijfplaats, levert heel dikwijls ftof tot overweging.

Wij vinden, dat hij gerust mag voortgaan voor de jeugd te fchrijven, want hij bezit daartoe eenen bijzonderen aanleg. Al zijne Werkjes zijn aangenaam en nuttig, daar afwisfeling en belangrijkheid de wezenlijke karaktertrekken van zijn fchrijven zijn. Dit Werkje voldoet geheel aan de vereischten van een goed Boek voor de jeugd, en zal als een prijs zeer goed kunnen gebezigd worden. De onderwerpen, die hier voorkomen zijn: *De geliefde Rustplaats onder den ouden Eik; de Opregtheid; Logogryf; De Weddingfchap; God beftiert en befchermt al-*

alles; de Nederigheid beloond en de Trotschheid gestraft; de twee Zusters; KAROLIENTJE *bij de beschouwing van het afbeeldsel van* LAURENS JANSZOON KOSTER; *de gevolgen der Onvoorzigtigheid en van de Logen; Raadsel; de gepaste weigering; men moet ontberen, om te kunnen genieten; zwaar is soms de boete voor een kleine misdaad; Logogryf; iets over den Admiraal* MICHIEL ADRIAANSZ. DE RUITER; *Heldenmoed en Burgertrouw; het nuttigste onderrigt (over het lijden van* JEZUS CHRISTUS); *de goede Gevoelens; de Tevredenheid; de linker Hand moet niet weten, wat de regter Hand doet.*

Alle deze onderwerpen zijn goed voorgedragen en gepast behandeld, zelfs vinden wij de versjes voor kinderen uitmuntend. Eene enkele proef zal hier volgen.

DE TEVREDENHEID.

'k Wil niet morren, 'k wil niet klagen,
Offchoon mij reeds zware slagen
Troffen; want de goede God
Geeft ons zeker naar het lijden,
Door zijn goedheid, weer verblijden,
Hij beschikt geheel ons lot.

'k Wil dus in uw' wil berusten,
Bidden steeds met nieuwe lusten,
Om uw' zegen, dierbre God!
Met geduld mijn smarten dragen,
En van U slechts redding vragen,
Als bestierder van mijn lot.

'k Heb steeds reden om te danken,
En doe dit met blijde klanken,
Goede zegenrijke God!
Moog' dien dank tot U slechts naadren,
Want Gij, trouwste aller Vaadren!
Gij beschikt der menschen lot!

DE RECENSENT,

OOK

DER RECENSENTEN.

Leerredenen, *door* W. A. VAN HENGEL. *Tweede Deel. Te* Amſterdam, *bij* Joh. van der Hey en Zoon, 1825. In gr. 8vo. XII en 374 bladz. De prijs is *f* 3.90.

Konde het nooit gebeuren, dat deze of gene tusſchenbeiden komende omſtandigheid toevalligerwijze de aanmelding van een uitmuntend Boek vertraagde; zeker zou reeds voor twee jaren, in ons *Tijdſchrift*, verſlag aangaande deze Leerredenen moeten geſchied zijn. De beroemde Hoogleeraar VAN HENGEL, ook als Kanſelredenaar alom vermaard, begiftigt in dezelve op nieuw het beſchaafde Godsdienstig Publiek met een aantal van veertien gadelooze meesterſtukken van kerkelijke welſprekendheid. Men kent 's mans in den jare 1821 uitgegevene Leerredenen. Men weet, hoe dezelve algemeen toegejuicht en bewonderd werden. Ook verdienden zij zulks volkomen. Doch *deze* Leerredenen verdienen dat niet minder; verdienen dat, misſchien, nog meer. Want alles, wat de erkende voortreffelijkheid der *eerſte* Leerredenen uitmaakt — gepaste verſcheidenheid van bij uitſtek belangrijke en algemeen nuttige onderwerpen — grondige, oordeelkundige, ſchrandere en vernuftige behandeling — gansch eigene gemakkelijke, klare, treffende en aandacht boeijende voordragt, welke, terwijl zij den meer geoefende behaagt en medeſleept, ook den minder geoefende bevattelijk en aangenaam is — kieschheid en keurigheid van taal en ſtijl, gepaard met bevallige losheid — leering, roering, over-

overtuiging, ftichting en zalving door heel de rede heen, maar gedurig in klimmende kracht; zoodat men, bij het begin der lezing van elke Leerrede, dra met belangftelling vervuld, van lieverlede groote en edele gewaarwordingen, vrome en godvruchtige voornemens en gezindheden des harten onwederftaanbaar in zich opgewekt en zich ingeftort gevoelt, en ten laatfte tot heilige opgetogenheid en verrukking wordt opgevoerd: dit alles vindt men ook in dezen Bundel; ja vindt men hier, zoo mogelijk, zelfs in hoogere mate. — Welaan! laat ons van de ftof en de behandeling van elke Leerrede, in dezen *tweeden* Bundel begrepen, althans eenige opgave doen.

Eene Leerrede *over den ftrijd der menfchen wegens de zaak van* JEZUS CHRISTUS opent den Bundel. *Joan.* VII: 11—13 is de tekst, naar welks aanleiding het gezegde onderwerp behandeld wordt. *Eerst* befchouwt de Hoogleeraar met zijne hoorders dien ftrijd bij 's Heilands verkeer op aarde; tot dat einde het aangeteekende in het gewijd gefchiedverhaal levendig, ophelderend en ontwikkelend voordragende. *Ten tweede* maakt hij hen opmerkzaam op het verfchil, hetwelk tusfchen dezen en den ftrijd van onze dagen plaats grijpt, en hetwelk, volgens deszelfs aanwijzing, betreft *het punt van den ftrijd — de ftrijders zelve — den aard en de wijze van den ftrijd* — mitsgaders *de uitkomst van denzelven.* En *ten laatfte* leidt hij hieruit af, welke partij, bij dezen ftrijd, wij voor ons zelve te kiezen hebben; hetgeen zoo gefchiedt, dat men daarin te gelijk de ernftigfte, nadrukkelijkfte en krachtigfte toepasfing vindt. — *Rec.* begrijpt niet, hoe de *Letteroefenaar* (1827, N°. VII, bl. 267) in deze voortreffelijke Leerrede heeft kunnen berispen, dat derzelver onderwerp niet in den tekst gelegen is. Want genomen eens, dit ware het geval: waarom zou dan de Prediker, gelijk hij zelf verklaart te doen, uit dien tekst geene *aanleiding* hebben mogen nemen, om te fpreken over den ftrijd der menfchen wegens de zaak van JEZUS CHRISTUS? En wordt dit niet werkelijk zoo-

zoodanig door hem gedaan; dat hij, wel verre van eenigermate zijn onderwerp in den tekst in te brengen, integendeel duidelijk blijken doet, dat de tekst eene *geheel ongezochte*, ja de *natuurlijkste* aanleiding tot hetzelve verschaft?

De bedenking, dat CHRISTUS, *na zijne opstanding alleen aan zijne vrienden, en niet aan zijne vijanden verschenen is*, maakt het gewigtige onderwerp uit der eerst volgende Leerrede. De tekst is *Hand.* X: 40, 41. De genoemde bedenking wordt in al hare kracht voorgesteld, maar tevens volkomen overtuigend wederlegd. *Vooreerst* wordt getoond, dat de vrage: waarom is C. niet zoo wel aan zijne vijanden, als aan zijne vrienden verschenen? ten volle kan beantwoord worden; strekkende daartoe de ontwikkeling dezer drie bijzonderheden: die vijanden zouden Hem *deels* niet herkend, — *deels* aan Deszelfs herleving niet geloofd, — *deels* de goede zaak des Evangelies geheel bedorven hebben. En *vervolgens* wordt aangewezen, dat, al ware deze vraag geheel onbeantwoordelijk, ook dan nog de zekerheid van 's Heilands opstanding zou behouden blijven; dienende daartoe de ontwikkeling van deze twee aanmerkingen: *dat* de gezegde vraag meer in schijn, dan in waarheid bedenkelijk is; en *dat* zelfs deze schijn wordt weggenomen door de geschiedenis van het Evangelie. — Men heeft, en niet zonder reden, geklaagd, dat bestrijdingen van het ongeloof, welke in Predikatiën geschieden, wel eens meer afbreken, dan opbouwen; wel eens meer kwaads doen, dan nuts stichten. Doch zoo iets is van deze Leerrede geenszins te duchten. Het is onmogelijk, dat een eerlijk twijfelaar, of ongeloovige, dezelve leze, en, althans met betrekking tot de daarin behandelde bedenking, niet volkomen overtuigd worde. Ook kan het niet anders, of de Christen moet er door in zijn geloof bekrachtigd, en tot aanbidding der hooge Goddelijke wijsheid, welke in het niet openbaar verschijnen van den herrezenen JEZUS zoo kennelijk uitblinkt, opgeleid en gedrongen worden. — Volgens den *Letteroefenaar* (ter aangehaalde plaats) zou de

 ver-

verdeeling van deze preek *logisch* juister geweest zijn; indien derzelver beide deelen in omgekeerde orde waren voorgesteld geworden. Op zich zelf zou dit *logisch*, vast even goed, maar ook niets beter geweest zijn. Doch nu is het geheele onderwerp door den Hoogleeraar in dezer voege behandeld geworden, dat de verdeeling, welke hij gevolgd heeft, zekerlijk de voorkeur verdient boven de andere. Want terwijl daarbij de kracht van het betoog zelfs niet het minste lijdt, maar veel meer wint; loopt thans ook de Leerrede veel geleidelijker af, dan anderzins zou hebben kunnen geschieden. En bijgevolg is de gemaakte aanmerking wederom ten eenemaal ongegrond.

De dood van MOZES is, naar *Deut.* XXXIV: 1—8, de stof van de derde Leerrede. Daarin wordt *eerst*, overeenkomstig dien tekst, de dood van MOZES voor oogen gesteld; en dan *in de tweede plaats* aangetoond, hoe wij die gebeurtenis voor ons zelve kunnen en moeten ten nutte maken. — Vreezende voor te groote uitvoerigheid, welke daarbij niet zou te vermijden zijn, onthoudt *Rec.* zich van den inhoud dezer schoone Leerrede nader op te geven. Maar het groote onderwerp is er op eene doelmatige en waardige wijze, ongemeen leerrijk en nuttig, regt vruchtbaar en treffend in behandeld. Niet ligt zal men, deze Leerrede gelezen hebbende, zich wederhouden kunnen, van derzelver lezing te hervatten.

Ter beschouwing der onverdiende zegeningen, die God ons in onderscheidene betrekkingen bewezen heeft, en nog steeds bewijst, is het opschrift van de vierde Leerrede. Dezelve is gehouden op den Dank- en Biddag, den 18den Junij 1821, en heeft ten grondslag *Gen.* XXXII: 10ᵃ. De aldaar aangeteekende ootmoedig dankbare betuiging van JAKOB: *Ik ben geringer, dan al deze weldadigheden, en dan al deze trouwe*, verschaft den Hoogleeraar gepaste gelegenheid, om de onverdiende zegeningen, welke God ons in *het natuurlijke*, in *het burgerlijke* en in *het godsdienstige* bewezen heeft, en nog steeds bewijst, onderscheidenlijk voor te stellen, en om daar-

daarna, wederom onderscheidenlijk, de aandacht te bepalen bij de gevoelens van *dankbaarheid*, *liefde* en *vertrouwen*, welke die zegeningen Gods in ons verwekken moeten. — Zoo eenvoudig en geleidelijk in orde en gang deze Leerrede is; zoo gemoedelijk, overtuigend en, voor de omstandigheid des tijds, doeltreffend is zij tevens.

In de vijfde Leerrede wordt, naar *Jez.* XLV: 7, deze waarheid beschouwd, *dat zoo wel het kwade, als het goede, van Gods bestuur afhankelijk is. Vooreerst* wordt, naar aanleiding van den tekst, die waarheid verklaard, betoogd, verdedigd. *Ten tweede* wordt het belangrijke, hetwelk zij voor ons menschen heeft, aangewezen: wordende ten dien einde getoond, dat zij zich van eene belangrijke zijde voordoet; wanneer wij op *de magt*, en op *de wijsheid*, en op *de liefde van God* letten. En *eindelijk* wordt op den invloed, dien derzelver beschouwing op ons behoort te maken, de aandacht gevestigd: wordende daarbij geleerd, hoe zij een' weldadigen invloed op ons maken moete *bij het ontwaren van de woelingen der volken — bij het beschouwen van de aanvallen tegen het Evangelie — bij het leven onder de verzoekingen tot zonde — bij het ondergaan van rampen en verliezen.* — Gelijk eene groote helderheid al de Leerredenen kenmerkt; zoo levert deze inzonderheid eene treffende proeve op, hoe zelfs de meest ingewikkelde voorwerpen des geloofs duidelijk, belangwekkend en regt vruchtbaar kunnen behandeld worden. Alleen zou *Rec.* haast in bedenking geven: of het tweede stuk niet bijkans veel meer strekke ter aanwijzing, hoe, bij de zekerheid der verklaarde, betoogde en verdedigde waarheid, de *Goddelijke magt*, en *wijsheid*, en *liefde* heerlijk uitblinken; en of dus ook hetzelve niet *eenigzins anders* had behooren opgegeven te zijn?

Op Goeden Vrijdag is de zesde Leerrede gehouden. Naar de zoo eenvoudige als verhevene taal des Zaligmakers: *Ik heb de wereld overwonnen*, *Joann.* XVI: 33, stelt zij ons CHRISTUS *als den overwinnaar der wereld door zijnen dood voor oogen;* ons op-

opleidende — *vooreerst*, om in CHRISTUS den Overwinnaar der wereld door zijnen dood te vereeren — *ten tweede*, om ons in het heil, hetwelk Deszelfs overwinning voor de menschheid gehad heeft, te verheugen — en *eindelijk*, om tot het bewijzen van regte dankbaarheid voor die overwinning ons zelve te verbinden. — Prijkt dan de *eerste* Bundel met eene doelmatige, schoone en uitmuntende Leerrede voor de aandoenlijke Christelijke feestviering op den genoemden dag; ook deze is met eene dergelijke versierd. En naar mate er tot heden toe onder ons, bij den grooten overvloed van andere Leerredenen, weiniger voor die gelegenheid in het licht verschenen zijn, moet men gewisselijk zich daarover te meer verblijden.

Joann. XVI: 7—11 is de tekst der zevende Leerrede, handelende over *de heilzame werkingen van den Heiligen Geest ter bevestiging en uitbreiding der heerschappij van* CHRISTUS. *Vooreerst* wordt, hetgeen CHRISTUS nopens de werkingen van den H. Geest voorspeld heeft, in het regte licht gesteld. *Ten tweede* wordt in de bijzonderheden aangewezen, dat die voorspelling naauwkeurig vervuld geworden is. Deze bijzonderheden zijn: *de wereld heeft het moeten aanschouwen, dat het Evangelie over de magt der duisternis en der zonde zegepraalde; die zegepraal is haar overal en altijd tot een' spiegel van 's Heilands onschuld en heiligheid geweest; vrienden en vijanden hebben in die onschuld en heiligheid gezien, dat het eene groote zonde was, Hem te verwerpen* — en dit alles *is geschied door de werkingen des Heiligen Geestes. Ten derde* worden wij bepaald bij den invloed, welken die vervulling der voorspelling van CHRISTUS op ons maken moet. En dit komt neder op deze drie stukken: *geloof aan het Evangelie van* CHRISTUS, *als de ware leer des heils; volg zijn vlekkeloos voorbeeld in geheel uw leven; bevorder met al uw vermogen zijne zaak hier op aarde.* Zal men, deze Leerrede lezende, dra den schranderen en ervaren' Schriftverklaarder herkennen; niet minder zal men den hoogbegaafden Prediker bewon-

wonderen moeten, die krachtiglijk weet te fpreken tot opbouwing in het geloof, en die, terwijl hij het verftand verlicht, het gemoed verwarmt en het hart ontvlamt. Doch *Rec.* mag zich niet toegeven in het vermelden der bijzondere voortreffelijkheid en eigene verdienste van elke Leerrede. Ziende, welk eene ruimte zijne aankondiging reeds ingenomen heeft, is hij zelfs genoodzaakt, zich nog meer te bekorten.

Nu volgen twee Preken, wat hare ftof betreft, van geheel anderen aard dan, maar nogtans, in hare foort, even uitmuntend als al de overige: ja twee overheerlijke Preken, die uit de Natuur godsdienstig onderwijs ontleenen, ons van de befchouwing der zigtbare wereld opvoerende tot den onzigtbaren Schepper van alles. De *eene*, waarvan de tekst is *Jez.* XL: 26, handelt over *den Starrenhemel, als een toonbeeld van Gods deugden, welks regte befchouwing van den heilrijkften invloed op 's menfchen leven is. Vooreerst* leert zij ons — doende ons in vijfderlei opzigten aan de ftarren denken, namelijk, aan *de grootheid van haar getal*, aan *de uitgeftrektheid van haren kring*, aan *de duurzaamheid van haar beftaan*, aan *de juistheid van hare plaats*, en aan *de oogmerken van hare aanwezigheid* — in den ftarrenhemel een toonbeeld van Gods deugden opmerken. En *vervolgens* bepaalt zij ons bij den heilrijken invloed, dien deszelfs regte befchouwing op ons leven hebben moet; als ftrekkende dezelve daartoe heen, om *ons met den diepften eerbied voor God te vervullen* — om *ons naar de gemeenfchap met God als het hoogfte goed begeerig te maken* — om *ons het onbepaaldfte vertrouwen op God in te boezemen.* De *andere* is, zoo als men het noemt, eene Lentepreek. Maar zij is er geene van den gewonen ftempel, die voor een goed deel pleegt te beftaan uit fierlijke fchildering van het fchoone jaarfaizoen. De Redenaar, te regt oordeelende, dat zulk eene fchildering niet alleen doorgaans weinig aantrekkelijkheid heeft voor den hoorder van geoefenden fmaak, maar ook niet zeer ftrookt met de deftigheid van den predikftoel, gebruikt den tekst,

Hoogl. II: 11, 12ª, tot aanleiding, om over *de godsdienstige lentebeschouwing als eene bron van vreugde voor den mensch en Christen* met zijne hoorders na te denken. Hij doet derhalve hen opmerken: *vooreerst*, welk eene vreugde de godsdienstige lentebeschouwing den mensch oplevere, daar zij *zich verbindt aan de herinnering van genotene weldaden — licht en glans spreidt over de donkerheden op de wereld — de begeerlijkste waarheden ons aanschouwelijk maakt — de vervulling van dure pligten ons veraangenaamt*; en *ten tweede*, hoe deszelfs geloof als Christen deze voorregten verhooge, door *alles te verwijderen, wat deze zijne vreugde kan storen — hem een gemoed te schenken, hetwelk in staat is, die vreugde regt te genieten — hem te doen deel nemen aan dingen, welke die vreugde verdubbelen.*

Naar *Phil.* II: 6—11, handelt de tiende Leerrede over *'s Heilands verhooging, als bekrooning van Deszelfs gehoorzaamheid op aarde. Vooreerst* wordt PAULUS voorstel van 's Heilands verhooging, als bekrooning van Deszelfs gehoorzaamheid op aarde, beschouwd. *Vervolgens* wordt aangewezen, dat die verhooging den waren Christen ook de heerlijkste uitzigten in eene betere wereld opent; zij *verschaft hem een beeld van de belooningen der toekomende wereld — vergewist er hem van, dat de toegang tot die betere wereld voor hem gebaand is geworden — is hem daartoe behulpzaam, om onafgebroken naar dezelve te streven — strekt hem tot een pand en waarborg, dat hij er dan zeker komen zal. Eindelijk* wordt getoond, welk eene aansporing, om onzen Heer op den weg der gehoorzaamheid te volgen, er dus voor ons in die verhooging ligt; namelijk, wanneer wij zien *op de grootheid van het heil, hetwelk aan deze gehoorzaamheid verbonden is — op den aard der gehoorzaamheid, welke God van ons vordert — op het gevaar, van ons aan die gehoorzaamheid ligtelijk te onttrekken.*

De erkentenis van Gods Voorzienigheid in ons eigen leven is, naar *Job* XLII: 5: *Met het gehoor der*

der oore heb ik U gehoord, maar nu ziet U mijn oog, het onderwerp der elfde Leerrede. Er wordt getoond: *vooreerst*, waarin deze erkentenis bestaat (waartoe gebruik gemaakt wordt van het voorbeeld van JOB); *ten tweede*, welk heil met die erkentenis verbonden is (zij *doet ons het leven uit een hooger standpunt beschouwen — verheft de leer der Voorzienigheid voor ons boven allen twijfel — leidt ons de toekomst met onbepaald vertrouwen tegen*); *ten derde*, hoe de mensch tot dezelve gerake (*beschouwing van het verledene is de bron, waaruit zij ontstaat — geloof aan het Evangelie, het middel, hetwelk haar bevestigt — godsvrucht van hart en wandel de band, waaraan zij zich hecht*).

In de twaalfde Leerrede, welke tot tekst heeft *Genes.* XXVII: 2b: *Ik weet den dag mijns doods niet*, wordt over de redenen van 's menschen onzekerheid nopens den dag, waarop hij sterven zal, gesproken, en aangewezen, dat die onzekerheid moet dienen: *vooreerst*, om hem de waarde van den tijd op hoogen prijs te leeren stellen; *ten tweede*, om hem gemoedigd op den weg van zijnen pligt te doen wandelen; *ten derde*, om hem een regt genot van de genoegens des levens te verschaffen; *ten vierde*, om hem met levendige gedachten aan de eeuwigheid te vervullen.

1 *Cor.* XV: 32: *Zoo ik, naar den mensch, tegen de beesten gevochten heb te Efeze; wat nuttigheid is het mij, indien de dooden niet opgewekt worden? Laat ons eten en drinken: want morgen sterven wij*, is de tekst van de dertiende Leerrede, welke ten opschrift voert: *De vooronderstelling, dat er geen leven na dit leven te wachten is, als het rampzaligste verdichtsel beschouwd. Vooreerst* wordt onderzocht, wat PAULUS ons nopens die vooronderstelling, ook ten zijnen aanzien, in den tekst mededeele (waarbij geleerd wordt: dat de eigenlijke beteekenis van de woorden *met de beesten vechten* moet behouden worden; dat echter de Apostel hier *niet verhaalt*, maar *redeneert*; en dat men het geheele vers opvatten moet, alsof er stond: *Genomen*

eens, dat ik uit tijdelijke inzigten, zoo als die den mensch gewoonlijk eigen zijn, hier te Efeze tegen de wilde dieren gevochten had; wat zou zulks mij baten: daar ik uit het gevaar des doods slechts verlost ben, om steeds met nieuwe gevaren te worstelen? Indien de dooden niet opgewekt worden; laat ons dan eten en drinken: want morgen sterven wij. Voorzeker eene schrandere uitlegging, wier gronden de Hoogleeraar in zijne *Annotatio in loca nonnulla Novi Testamenti*, pag. 202—214, breedvoeriger opgegeven heeft; en welke hier met zoo gepaste beknoptheid, als groote duidelijkheid en aannemelijkheid, voorgedragen wordt). *Ten tweede* wordt getoond, hoe rampzalig het zijn zou, moesten wij menschen die vooronderstelling koesteren; *het zij wij op onze verhevenheid boven het vee*, of *op onze roeping tot zware pligten*, of *op de hoogste genoegens dezer aarde*, of *op het lot der zuchtende menschheid letten.*" *Ten derde* worden wij bepaald bij de vaste gronden van ons geloof als Christenen, dat de genoemde vooronderstelling niet meer dan een bloot verdichtsel is. Deze gronden zijn: *wij verkeeren algemeen in het geloof, dat die vooronderstelling een bloot verdichtsel is; dit geloof hebben wij als Christenen aan de getuigenissen van het Evangelie te danken; die getuigenissen van het Evangelie zijn op vaste gronden gevestigd. Eindelijk* wordt nagegaan, welk eenen invloed de overtuiging, dat wij de meer genoemde vooronderstelling gerust voor zulk een verdichtsel houden mogen, op ons maken moete.

Eene Leerrede over *het heil van de geestelijke Godsdienst naar het Evangelie van* CHRISTUS, volgens 1 *Cor.* III: 6[b]: *De letter doodt, maar de Geest maakt levende*, besluit den ganschen Bundel. Het *eerste deel* der Leerrede is ingerigt, om, hetgeen PAULUS te dezer plaatse zegt over het heil van de geestelijke Godsdienst naar het Evangelie van CHRISTUS, in het regte licht te stellen; en leert zeer geleidelijk, dat de zin van den tekst hierop nederkomt: *de letterdienst van de Mozaïsche Wet brengt allerlei rampzaligheid aan; maar de geeste-*

lij-

lijke Godsdienst naar het Evangelie is de bron van allerlei gelukzaligheid (Ook deze verklaring heeft de Hoogleeraar meer ontwikkeld en nader gestaafd in de reeds aangehaalde *Annotatio cet.* pag. 223—232) Het *tweede deel* der Leerrede, aanvangende met de herinnering, wat er verstaan wordt door *de geestelijke Godsdienst naar het Evangelie*, namelijk, de zamenstemming, zoo wel van den inwendigen, als van den uitwendigen mensch, met hetgeen CHRISTUS leert, beveelt en toezegt — dient, om de juistheid van des Apostels taal uit de geschiedenis der eerste Christentijden te toonen. Het maalt ten dien einde drie tafereelen, waarvan het eerste deze geestelijke Godsdienst naar het Evangelie te beschouwen geeft *in de beginselen* — het tweede haar schetst, *zoo als zij tot eene aanmerkelijke hoogte geklommen is* — en het derde haar voorstelt *in de meest mogelijke volkomenheid:* geschiedende het een en ander, in beantwoording aan den tekst, met gedurige tegenoverstelling van de letterdienst onder Israel. Het *laatste deel* der Leerrede wijst aan, dat de zoo juiste taal van den Apostel nog heden ten dage hare zedelijke kracht behouden blijft; bepalende ons daartoe onderscheidenlijk, en wederom met gedurige tegenoverstelling, *bij 's menschen bestaan en wandel* — *bij 's menschen gevoel van zonde en schuld* — *bij 's menschen deelgenootschap aan de moeijelijkheden dezes levens.*

Is het verslag aangaande dezen Bundel wat lang uitgevallen; wegens het groote aantal, maar vooral wegens de voortreffelijkheid en de uitmuntendheid der Leerredenen, welke hij bevat, zal zulks wel geene verschooning behoeven. *Rec.* vertrouwt althans, met hetgeen hij van den inhoud dezer Leerredenen medegedeeld heeft, niemand zijner Lezers onaangenaam, en in tegendeel velen, inzonderheid onder zijne Medebroeders in de Heilige Bediening, nuttig te zijn. Zekerlijk heeft hij de hooge waarde dier Leerredenen slechts ten deele en zeer luttel doen kennen. Doch wie ook dezelve volkomen kennen wil, moet zelf den Bundel lezen en herlezen. *Rec.*

heeft

heeft gedaan, zoo veel geschieden kon. Hij eindigt met de Nederlandsche Hervormde Kerk geluk te wenschen, uit wier midden zulk kanselwerk te voorschijn komt; met den Hoogleeraar te danken, die, in weerwil van zoo vele andere gewigtige en nuttige werkzaamheden, waarmede hij steeds onledig is, en die meer dan een' geheelen mensch vereischen, nog tijd weet te vinden, om zoodanige meesterstukken te leveren; en met de bede te ontboezemen, dat God den voortreffelijken man, die door zijne uitstekende gaven, door zijne grondige geleerdheid, door zijne uitgebreide kundigheden en zijne onvermoeide vlijt reeds zoo veel goeds gesticht heeft in de Hoogeschool en in de Kerk, bij het leven en de gezondheid spare, en hem sterken moge, om nu voortaan te *Leyden*, even als zijn voortreffelijke Leermeester en beroemde voorganger VAN VOORST, eene lange reeks van jaren tot sieraad der Akademie, tot groot nut voor de studerende jongelingschap, en tot zegen voor de Gemeente des Heeren te verstrekken en werkzaam zijn.

Beknopt Overzigt over de Leer der Stochiometrie, dienstbaar gemaakt ter verklaring en aanwending van Stochiometrische beweegbare Cirkels. Door S. STRATINGH, E. Z. *Met vier Tafels. Te* Groningen, *bij* J. Oomkens, 1827. In 8vo. 100 bladz. De prijs is *f* 2. 50.

De Hoogleeraar STRATINGH behoort tot die Geleerden, die niet slechts over de zaken redekavelen, maar die nut doen met hetgeen hunne studie hun oplevert. Wist men dit niet reeds lang, uit hetgeen hij aan zijne Landgenooten, hetzij in afzonderlijke Boekdeeltjes, het zij in *Tijdschriften* mededeelde, men zou er een duidelijk bewijs van vinden in het Werkje, hetwelk wij hier hebben aangekondigd. — In eene ruime, ten minste tamelijk ruime gelegenheid geplaatst, om zich in de Scheikunde te kunnen

nen oefenen, gebruikt hij zijne kennis niet alleen tot het goed geven van Akademische lessen, maar wil, daar toch niet iedereen altijd te *Groningen* studeert, ook voor anderen nuttig zijn. — Wij wenschen hem in de eerste plaats hierin vele navolgers toe.

Het Boek, waarvan wij hier melding maken, is reeds uitvoerig bekend gemaakt in de *Bijdragen tot de Natuurkundige Wetenschappen*, van de Heeren VAN HALL, VROLIK en MULDER, doch wij rekenen het onzen pligt, ook in dit *Tijdschrift* hiervan gewag te moeten maken, daar de nuttigheid van hetzelve vereischt, dat het iedereen in handen kome.

Het plan van het Werk is Stochiometrische Cirkels, door den Hoogleeraar uitgevonden, bekend te maken. Hier voor was het voor velen onzer Landgenooten niet ondienstig, eerst op te geven: wat toch wel Stochiometrie zij, en hoe verre men het reeds hierin heeft gebragt. Dit maakt de drie eerste Afdeelingen uit. Deze zijn naauwkeurig en kort behandeld, en men kan inderdaad, door dit Boekje van den Heer STRATINGH een zuiver denkbeeld van deze leer en tevens eene inzage erlangen, hoedanig men tot deze Stochiometrie heeft kunnen komen, welke de toestand dier leer tegenwoordig zij, dus welke voor- en welke nadeelen zij thans heeft en eindelijk, voor welke praktische aanwending zij vatbaar is.

De vierde en vijfde Afdeeling, waarmede dit Boek eindigt, behelzen de verklaring van Stochiometrische Cirkels, door den Schrijver uitgedacht en achter het Werk gevoegd. Deze Cirkels, die dienen moeten, om met de minste moeite de verhouding van de bestanddeelen der ligchamen te kunnen vinden, kunnen uitgeknipt en, op hout of bordpapier opgeplakt zijnde, door enkele ronddraaijing aan dit doel beantwoorden. Zij bevatten de namen der verschillende zelfstandigheden en hun atomistisch gewigt; zoodat men slechts twee zelfstandigheden tegen over elkander te stellen hebbe, om door enkele optelling der bijgevoegde getallen de zamenstel-

len-

lende hoeveelheden te kunnen vinden, die deze ligchamen noodig hebben, om een nieuw ſcheikundig ligchaam te vormen.

Vroeger had STRATINGH reeds hiervan eenig denkbeeld gegeven, door teerlingen te vervaardigen, waarop eveneens de namen en atomistiſche getallen der ligchamen waren bevat. Doch zijne vlijt heeft hem deze veel gemakkelijkere Cirkels doen ontdekken en vervaardigen en hem in ſtaat geſteld den Scheikundigen en der Scheikunde eenen grooten dienst te doen.

Het laatſte gedeelte der Verhandeling bevat de verklaring van Stochiometriſche Rekentafels en Cirkels; waarbij men weder eene zeer gemakkelijke en nuttige tafel vindt, door den Hoogleeraar zelven vervaardigd, die, insgelijks achteraan gevoegd, dient opgeplakt te worden en door enkele verſchuiving voor Pharmaceutico-chemisch gebruik ten uiterſte dienſtig is. Iedereen die deze Cirkels en Tafels kent, zal er het nut van moeten erkennen. De Heer STRATINGH heeft zich hierdoor op nieuw verdienſtelijk gemaakt, en wij wenſchen hem dus lang de gelegenheid toe, nu en dan zoo nuttig te zijn, als hij reeds dikwerf was.

N°. 1. *Specimen Jurid. Inaug. exhibens* M. PORCII CATONIS *Vitam à* CORN. NEPOTE *scriptam, Annotatione instructam, quod — pro gradu Doctoratus — defendit* A. T. R. SIXMA VAN HEEMSTRA, Lugd. Bat. 1825, 8vo. pagg. 52.

N°. 2. *Disſert. Liter. Inaug. de* M. PORCIO CATONE CENSORIO, *quam — pro gradu Doctor. — publico examini ſubmittit* G. C. BRILLENBURG, Lugd. Bat. 1826. 8vo. pagg. 104.

N°. 3.

N°. 3. *Dissert. Jurid. Inaug. de Jurisprudentia* M. PORCII CATONIS CENSORII *ejusve filii, quam — pro gradu Doctor. — publico examini submittit* G. C. BRILLENBURG, Lugd. Bat. 1826. 8vo. pagg. 40.

Ziedaar de titels van drie Inaugurele Disfertatiën, in het verleden en voorverleden jaar aan de Leydfche Hoogefchool verdedigd, en waarvan een en dezelfde perfoon het onderwerp uitmaakt, op verfchillende wijze behandeld, en uit meer dan een oogpunt befchouwd. Indien de waarde van dergelijke Akademifche Proeffchriften naar de veelheid van bladzijden en de nieuwheid van inhoud moet berekend worden; dan voorzeker hebben deze ftukjes niet veel te beteekenen, en mogen de jeugdige Schrijvers zich weinige of geene aanprijzing beloven. Maar wie zal ooit zoo dwaas zijn, om eenig Gefchrift te veroordeelen, alleen omdat het niet dik genoeg is? Wie zoo onbillijk, om van eene eerfte proeve te vorderen, hetgeen zelfs bij toenemende kunde en jaren veelal hoogst moeijelijk, ja dikwijls niet eens mogelijk is? Neen, noch de menigte van woorden, noch de zeldzaamheid van zaken, kan ooit de uitfluitende verdienfte van eenig Boekwerk bepalen: in tegendeel, belangrijkheid van onderwerp en beknoptheid van voordragt zijn veeleer het echte kenmerk van alle lof- en lezenswaardige Schriften: en naar deze bijkans altijd onfeilbare regelmaat willen wij dan ook nu de drie voornoemde Stukjes, elk in het bijzonder, achtereenvolgens toetfen en beoordeelen.

N°. 1. Zoo als de titel zelf aanwijst, bevat eene afzonderlijke uitgave van het *Leven van* M. PORCIUS CATO, den ouden, *door* CORN. NEPOS, bl. 1—3, achtervolgd van uitvoerige *Aanteekeningen*, bladz. 4—49. *Dit Levensberigt*, hoe kort ook en hoe weinigbeduidend in den eerften opflag, is echter, van nader bij en met de noodige aandacht befchouwd, in

in meer dan een opzigt verre van onbelangrijk. Vooreerst is het het Werk van NEPOS, een van de zuiverste en bevalligste der Latijnsche Geschiedschrijveren, wiens Levensbeschrijvingen, naar het oordeel van WYTTENBACH, in de Voorrede aangehaald, bij het eenvoudig en natuurlijk schoone van den stijl, door duidelijkheid van verhaal, gepaard met zeden- en karakterschildering, als het ware, naar het leven uitgedrukte beeldtenissen voorstellen van beroemde mannen; en krachtig medewerken tot vermaak, zoo wel als tot mededeeling van bewondering, medelijden, en allerlei andere aandoeningen, waardoor des Lezers gemoed getroffen en als in de tegenwoordigheid zelve der voorgestelde personen en zaken wordt medegesleept. Ten andere is het het leven van CATO, een der meest beroemde mannen van het oude *Rome*, groot in oorlog en vrede, en overwaardig om door NEPOS onder de uitstekende Romeinsche veldheeren geplaatst te worden. Eindelijk het levensberigt zelf, bij gebrek van een ander meer uitvoerig, weleer door denzelfden Schrijver vervaardigd, maar helaas, met zoo vele andere Gedenkschriften der Oudheid verloren geraakt, bevat in een beknopt en tevens vrij volledig overzigt van CATO's leven, daden, schriften en verdiensten, meer dan eene aanmerkelijke bijzonderheid, die wij vergeefs elders zouden zoeken. Wij billijken dus ten volle de keuze van den jeugdigen Uitgever, die het zich ter afzonderlijke behandeling heeft voorgesteld. En dat deze behandeling wederkeerig het Werkje niet onwaardig is, daarvan kunnen de *Aanteekeningen* getuigen, deels van Letterkundigen, deels van Regtsgeleerden inhoud zijnde, en bij gevolg evenzeer geschikt om over het werkje van NEPOS het noodige licht te verspreiden, als om voor eene *Inaugurele Juridische Dissertatie* te dienen. Deze Aanteekeningen toch loopen niet zoo zeer over enkele woorden en spreekwijzen, maar veeleer over deze en gene merkwaardige zaken, die in het Leven van CATO voorkomen, en beurtelings uit de Romeinsche Geschiedenis, Oudheden, of Regten meer of min uitvoe-

voerige opheldering behoeven, en daar onder zal men verscheidene gansch niet verwerpelijke opmerkingen aantreffen. Zoo worden in de *Annot. Cap.* I. p. 4. bij de reeds door anderen aangevoerde plaatsen, ten bewijze dat CATO te *Tusculum* geboren was, nog bijgevoegd: *Cic. de Rep.* I. 1. en *de Legg.* II. 2: en tevens iets aangeteekend over de gezonde en aangename ligging dier plaats; alsmede het gezegde van *Cic. pro Planc.* c. 8. over consulaire familiën daarvan afkomstig, met voorbeelden gestaafd. Pag. 6. handelt de Uitgever over het regt der inwoners van vrijsteden (*municipia*), als *Tusculum*, om naar eerambten te *Rome* te staan, en over de wijze, waarop dit geschieden kon. Pag. 9. over de verpligting tot de krijgsdienst, waaraan alle Romeinsche Burgers onderworpen waren, en over de wettige redenen tot ontheffing daarvan; alwaar verscheiden titels van het Romeinsche Regt worden aangevoerd. Pag. 12. wordt onderzocht, of ook meermalen, gelijk dit met CATO het geval was, jongelingen tot den post van krijgstribuun werden toegelaten, en in hoe verre die waardigheid als een eerste trap tot hoogere eerambten kan beschouwd worden. Pag. 16. over het onderscheid tusschen *obtingere* en *adesse*, beide van den *Quaestor* gezegd, en over diens bediening in een Romeinsch wingewest; alsmede, of er, behalve aan den *Consul* en *Praetor*, ook somtijds aan den *Imperator* een *Quaestor* gegeven werd; bij welke gelegenheid eene moeijelijke plaats van *Cic. Or. post Red. in Sen.* C. 15. onderzocht wordt; welk onderzoek evenwel, indien, volgens het oordeel van sommige Geleerden, deze Oratie voor onecht te houden is, van minder belang zou kunnen schijnen. Pag. 21. wordt bij *Cic. de Senect.* C. 13. *me quaestore* zeer goed verklaard van den tijd, dat CATO *Quaestor* geweest was, niet van hetgeen hij in deze zijne bediening verrigt had; en het een en ander bijgebragt over de aldaar vermelde *sodalitates*. Pag. 23. over het zenden van *Praetors* naar de Romeinsche wingewesten, vóór of na dat zij die waardig-

digheid, te *Rome* bekleed hadden. Wij zijn het met den Schrijver volkomen eens, dat men de veranderingen, die daarin op verschillende tijdperken hebben plaats gehad, geenszins uit het oog mag verliezen. Pag. 25. wordt bij AURELIUS VICT. *de Viris Illustr.* C. 47. de lezing: *Cato — in praetura Sardiniam egit*, verdedigd tegen de gisfing van ARTZENIUS, *sorte egit*; uit aanmerking der fpreekwijze *agere provinciam*, voor *administrare*, *regere*. Uit de *Annot. Cap.* II. teekenden wij het volgende op: pag. 27. over de verdeeling der Romeinfche Wingewesten bij het lot (*sorte*), of bij onderlinge fchikking (*provincias comparare*). Pag. 30 fqq. over CATO's *Cenforfchap*, en des Cenfors regt op de Romeinfche Edelen. Pag. 37 over de onbepaalde magt van den Cenfor, zoodat hij zelfs niet eens gehouden was rekenfchap van zijne handelwijze te geven. Hier wordt DIONYSIUS HALIC., vergeleken met VALERIUS MAXIMUS, verdedigd tegen een' aanval van BEAUFORT. Naar ons dunkt, komt hier noch aanval, noch verdediging te pas, daar bij naauwkeurig onderzoek blijkt, dat beide Schrijvers, in plaats van elkander tegen te fpreken, veeleer met andere woorden volmaakt hetzelfde zeggen (1). Eindelijk in de *Annot. Cap.* III. wordt pag. 39. CATO's *Regtsgeleerdheid*; p. 43. 's mans *Welfprekendheid*; en p. 47. zijne *Bedrevenheid in de Romeinfche Gefchiedenis* behandeld, en over zijne daartoe betrekkelijke Werken het noodige kortelijk aangewezen.

ke-

(1) DIONYS. HALIC. *Ed. Sylb.* pag. 748. zegt van de *Censors*, οἱ τὴν ἀνυπεύθυνον ἔχοντες ἀρχὴν, οἷς ἀποδέδοται τοὺς ἁπάντων Ῥωμαίων ἐξετάζειν βίους. VALERIUS MAX. VII. 2. §. 6. noemt het *Censorschap*, *honorem*, *qui exigere debet rationem*, *non reddere*. Wie ziet niet dat *rationem exigere* hetzelfde is als τοὺς βίους ἐξετάζειν, en *rationem non reddere* hetzelfde als ἀνυπεύθυνος ἀρχή? Zoo verdwijnt alle zweem van tegenftrijdigheid. Zoo veel komt het er op aan de plaatfen der Ouden, waarvan men zich bedienen wil, wel te verftaan en wel te gebruiken.

Zoodanig is hoofdzakelijk de inhoud dier Aanteekeningen. Het is niet te ontkennen, dat daarin wel het een en ander gevonden wordt, dat niet uitsluitend tot NEPOS en CATO behoort, en bij elke andere gelegenheid even goed kon gezegd zijn: maar dat alles loopt toch zeer geleidelijk af, en wordt meer of min met NEPOS in verband gebragt, zonder dat wij evenwel zeggen kunnen, dat het er als met de haren bijgesleept is. Indien wij nog iets meer van den Uitlegger mogten verlangen, het zoude eene en andere *grammatische* of *critische* aanmerking zijn. Hiermede bedoelen wij voornamelijk de woorden Cap. II. §. 1. *Consulatum gessit cum L. Valerio Flacco. Sorte provinciam nactus Hispaniam citeriorem, ex ea triumphum deportavit.* Wij keuren zoodanige lezing en onderscheiding niet af: maar van waar heeft de Uitgever die? Anderen hebben: — *Flacco, sorte* — —, *exque ea*, of ook *ex eaque:* maar van eene derde lezing *ex ea* treffen wij noch bij VAN STAVEREN, noch bij HEUSINGER eenig spoor aan, en latere Uitgevers hebben wij thans niet bij de hand. Daarbij is het geenszins ongerijmd *sorte prov. nactus* in verband te stellen met CATO's Consulaat, vooral wanneer wij hiermede PLUTARCHUS vergelijken, p. 341, C. Verder Cap. III. §. 5. *Studiosos Catonis ad illud volumen delegamus*, leest HEUSINGER *relegamus*, en houdt dit voor meer overeenkomstig met de zuivere *Latiniteit;* hetgeen, zoo al niet een opzettelijk onderzoek, toch wel eene voorbijgaande melding verdiend had. Wat des Uitgevers eigene *Latiniteit* betreft, wie zal in gemengde aanteekeningen veel meer dan duidelijkheid en zuiverheid verlangen. Met dat al heeft ons gestooten p. 9. in. *eodem alludit*, voor *respicit*, p. 13. in. *Respondendum videtur quod* —; en p. 20. in. PLUTARCHUS *in Vita narrat: nempe, quod* CATO *cet.* Waarom niet op beide plaatsen den *Accusativus cum Infinitivo* laten volgen, en dat leelijke *nempe* er uit geworpen. Het is of men onze jonge Latinisten, ik meen den grooten hoop der Latijnschrijvenden, dat telkens herhaalde *nimirum*, *nempe*, *quod*,

quod, en al foortgelijke ftopwoordjes, maar niet af kan leeren: en evenwel moeten wij bekennen, dat in vergelijking van vele andere Inaugurele Disfertatiën, deze waarlijk een pluimpje verdient, en vooral de *Praefatio* getuigt, dat haren Schrijver het Latijn ftellen gansch niet vreemd is. Nog enkele drukfeilen van aanbelang mogen wij niet onopgemerkt laten. Allermeest aanftootelijk is in den tekst van NEPOS p. 3. l. 14. *Origenes* (toch zeker niet de Kerkvader? –) voor *Origines*. Verder in de Aanteek. p. 4. ex. *popui*, voor *populi*; p. 7. in. *capescendo* voor *capessendo*; en zoo ook p. 23. l. ult. *profisiscerentur* voor *proficisc.* welke fout p. 24, 27, 29 tot drie à viermaal wederkomt; p. 7. ult. *sumt* voor *sunt*; p. 17. l. 6. *abente* voor *absente*; p. 28. *Procunsulatum* voor *Proconsulatum*. In gewone en veelal barbaarfche Disfertatiën zien wij zoo naauw niet: maar in een anders zoo keurig bewerkt Stukje als dit, hadden wij wel eene betere *correctie* gewenscht.

N°. 2. is van geheel anderen aard en van meer uitgebreiden omvang. Het is eene niet alleen *Literarifche*, maar vooral ook *Historifche* Verhandeling over *den perfoon*, *het leven*, *de verdienften en fchriften* van denzelfden CATO, wiens Levensbefchrijving door NEPOS wij boven aanroerden. Het fpreekt van zelf, dat hier veel meer andere Schrijvers moesten nagellagen worden: en dit was niet de minfte vereischte tot het wel behandelen van zoodanig onderwerp. In de Voorrede beklaagt de Heer BRILLENBURG zich, dat hem het Werk van GREG. MAJANSIUS, *Comment. ad triginta JCtos*, waarin bijna al de plaatfen der Ouden over CATO bijeen verzameld zijn, niet eerder in handen gekomen was: doch dit gebrek werd hem nu ook rijkelijk vergoed door eigen onderzoek, hetwelk hem op het fpoor gebragt had van Schrijvers, bij MAJANSIUS nog niet aangehaald. Behalve de Inleiding, is het geheel in twee Afdeelingen gefplitst, de eerfte over het *leven*, en de tweede over de *letteroefeningen* van CATO.

In de *Inleiding* (*Introductio*) fpreekt B. in het alge-

gemeen over de oude ſchrijvers, welke hij bij zijn onderwerp heeft moeten raadplegen, voornamelijk over PLUTARCHUS en CICERO: de eerſte in zijn *Leven van* CATO, hetwelk echter meer uit losſe karaktertrekken en merkwaardige gezegden, dan uit een aaneengeſchakeld levensberigt beſtaat, doch voor het overige meestal op CATO's eigene woorden en ſchriften berust, en daaruit dus zijn voornaamſte gezag ontleent: de laatſte, in zijn Werkje *over den Ouderdom*, waarin CATO zelf ſprekende wordt ingevoerd, en, volgens het zwak van oude lieden, niet weinig van zich en van zijne eigene daden en verrigtingen verhaalt; welk verhaal, uit de pen gevloeid van een' man, in de oudheid zijns Vaderlands zoo wel doorkneed als CICERO, uit dien hoofde evenveel geloof verdient als de ſchriften van CATO zelven. Van NEPOS hebben wij boven geſproken. Aan LIVIUS ſchrijft B. zoo veel gezag toe, als naauwelijks aan iemand anders: terwijl hij de overige ſchrijvers, al naar mate zij verder van CATO's leeftijd verwijderd zijn, voor meer of minder geloofwaardig houdt. Wij kunnen ons met deze algemeene aanmerkingen tamelijk wel vereenigen: maar geven echter den Schrijver in bedenking, of het niet beter geweest ware, van CATO zelven af beginnende, achtereenvolgens tot CICERO, NEPOS, LIVIUS, PLUTARCHUS, en de overigen naar tijdsorde af te dalen.

Hierop volgt de *Eerſte Afdeeling* (*Pars Prima*) vooreerst handelende *over het openbare leven van* CATO, p. 6 – 51. en daarna *over zijn karakter*, en bijzondere verkeering met huisgenooten en vrienden, p. 51—66. Van hoe veel belang dit gedeelte is, bewijst de inhoud, waarvan het voornaamſte hierop neerkomt.

M. PORCIUS CATO, gezegd *Cenſorius* (niet *Cenſorinus*, zoo als ſommigen verkeerdelijk ſchrijven), omdat hij zich als Cenſor voornamelijk beroemd gemaakt had, en tevens met den bijnaam van *de Wijze* vereerd, was geboren te *Tusculum* (eene vrijſtad van *Latium*, het tegenwoordige *Frascati*; zie V. HEEM-

STRA *ad Nepotem*, p. 6.) onder het Consulaat van C. PAPIRIUS MASO en M. POMPONIUS MATHO, (in het jaar na de stichting van *Rome* 521. voor CHRISTUS geboorte 233.) Zijn vader, hoewel een braaf man en dapper krijgsheld, had echter nimmer eenige eereposten te *Rome* bekleed. Van daar, dat CATO plagt te zeggen, dat hij wel een nieuweling (*novus homo*) in roem en eerambten was, maar des niet te min van voorouderlijke braafheid afstamde.

Op zijn XVIIde jaar (niet XVIII, hetwelk strijdt met des Schrijvers eigene Aanteek. (2); vergelijk V. HEEMSTRA *ad Nep.* p. 10.), naar het gebruik der Romeinsche jongelingschap, nam hij voor het eerst dienst, en trok met den zoo beroemden Q. FABIUS MAXIMUS op naar *Capua*. Kort te voren was de tweede Punische oorlog ontstaan, en door geheel *Italië* niet alleen, maar ook in *Sicilië* blaakte het oorlogsvuur. Naauwelijks vier jaren later werd CATO naar *Sicilië* tot MARCELLUS gezonden, en aldaar tot den rang van krijgstribuun verheven. Vervolgens trok hij naar *Tarente*, met FABIUS MAXIMUS, die toen voor de vijfde maal Consul was, en zich van genoemde stad, door verraad, meester maakte. Aldaar zijn intrek genomen hebbende bij NEARCHUS, een' der volgelingen van PYTHAGORAS, werd CATO weldra bekend met de instellingen van dien wijsgeer, en maakte bijzonder veel werk van zijne zedekundige voorschriften. Twee jaren later volgde hij CLAUDIUS NERO in eenen veldtogt tegen HASDRUBAL, den broeder van HANNIBAL, en betoonde eene groote mate van dapperheid in den slag bij *Sena*, waarin eerstgenoemde door de Romeinen overwonnen en gedood werd.

Middelerwijl, zoo dikwijls tijd en gelegenheid het hem toelieten, hield CATO zijn doorgaande verblijf op zijn vaderlijk erfgoed, onder de Sabijnen, waar hij door zijn wel ingerigt huisselijk bestuur, en door zijne matige leefwijze, zoo wel als door zijne schranderheid en welsprekendheid, weldra de bewondering opwekte van een' zijner naburen, met name L. VALE-

RI-

RIUS FLACCUS, een aanzienlijk Romein, en een man van zeer veel invloed. Deze ſpoorde hem aan, om zich naar *Rome* te begeven, onder het getal dergenen, die naar de eereposten ſtonden (de *candidati*). CATO volgde dien raad gewillig op, en onderhield van toen af eene onafgebrokene vriendſchap met zijnen voorſtander.

Zoo werd hij nu, XXVII jaren oud, als Quaestor toegevoegd aan P. CORNELIUS SCIPIO, die in de hoedanigheid van *Pro-Conſul* het bewind over *Sicilië* voerde. De naauwe betrekking, waarin deze twee Staatsambtenaren gewoonlijk tot elkanderen ſtonden, gevoegd bij de hooge waardigheid van SCIPIO *den Ouden* en de ſtipte naauwlettendheid van CATO zelf, mogt welligt doen vermoeden, dat hier eenſtemmigheid en eensgezindheid van wederzijde zouden geheerscht hebben. Dan dit viel geheel anders uit. SCIPIO, hoezeer afkeerig van eene verwijfde en weekelijke levenswijze, was echter, voor zoo verre zulks met zijnen ſtand overeenkwam, een beminnaar van pracht en weelde, en gaf daarin ook zijne krijgsknechten in tijd van rust niet weinig toe. Dit ſtond CATO geweldig tegen, en was geheel en al ſtrijdig met zijne geſtrenge en bij uitſtek matige leefwijze. Ja zelfs, hij ontzag zich niet *Sicilië* te verlaten, en zijn opperhoofd bij den Senaat te *Rome* deswege in verdenking te brengen; zoo dat er een gezantſchap naar *Sicilië* werd afgevaardigd, om kennis der zaak te nemen: waarop SCIPIO zich door woorden en daden zoo wel tot den oorlog toebereid toonde, dat de gezanten bij hunne terugkomst moesten verklaren, dat de Carthagers door hem alleen, of door niemand anders konden overwonnen worden. Van daar eene altijd durende oneenigheid en kwalijkgezindheid tusſchen SCIPIO en CATO, welke in vervolg van tijd aan beide niet weinig onaangenaamheden berokkende. LIVIUS zelf, hoe ook geneigd om in den lof van CATO uit te weiden, zegt, dat hij de grootheid van SCIPIO plagt aan te randen: en het is niet te ontkennen, dat, hoezeer ook zijne klagten niet geheel ongegrond waren, zijne eerzucht hem echter in

dezen wat al te verre gedreven heeft, ten opzigte van een' man, die, op het hagchelijkst tijdstip van den oorlog, den steun en het sieraad des Romeinschen volks uitmaakte.

Sicilië in vrede hersteld hebbende, stak SCIPIO naar *Afrika* over: alwaar CATO hem in den zeestrijd tegen de Carthagers gewigtige diensten bewees. Van daar naar *Rome* terug keerende, bragt hij uit *Sardinië* den Dichter ENNIUS mede: eene bijzonderheid, die door NEPOS teregt met eene zegepraal gelijk gesteld wordt, en die in vervolg van tijd een' merkbaren invloed had op de beschaving van het woest en oorlogzuchtig karakter der Romeinen.

XXXII jaren oud werd CATO tot *Aedilis Plebis* aangesteld met C. HELVIUS. Door hen werden de volksspelen vernieuwd; en vergezeld van een openlijk gastmaal. (Hier verdient vooral V. HEEMSTRA, p. 21 sq. nagelezen te worden, dien het ons bevreemdt nergens bij B. aangehaald te vinden.)

In het volgend jaar verkreeg hij in de hoedanigheid van *Praetor* het opzigt over *Sardinië*: waar hij door zijne matigheid, spaarzaamheid, en stipte in acht neming der regtvaardigheid, zeer veel tot de goede orde van zaken toebragt.

Op zijn XXXVIste jaar (de wet, die het XLIIIste eischte, was toen nog niet gemaakt) werd hij tot *Consul* aangesteld met L. VALERIUS FLACCUS, denzelfden, die hem het eerst had aangespoord, om zich in het staatsbestuur te begeven. Te *Rome* viel er, naar het schijnt, niet veel van aanbelang voor: doch middelerwijl was er een hevige oorlog in *Spanje* ontstaan, en werden de Consuls, van wege den Senaat gelast, met eene legermagt uit te trekken, en de beide wingewesten, *Spanje* aan deze zijde van den *Iber* (*Hispania citerior*) en *Italië* onder zich te verdeelen,

Aan CATO viel *Spanje* door het lot ten deel, en werd P. MANLIUS, als *Praetor*, hem tot medehelper gegeven. In dezen krijgstogt leide hij eene onbegrijpelijke vaardigheid aan den dag, zoodat hij in vereeniging met MANLIUS geheel *Spanje* aan deze,

en

en voor een gedeelte, ook aan gene zijde, ten onder bragt, en de schatkist met onnoemelijke inkomsten uit de ijzer- en zilvermijnen verrijkte. Niet minder dan vier honderd steden waren er door hem bemagtigd, zoodat hij zich beroemen mogt, meer steden te hebben genomen, dan hij dagen in *Spanje* geweest was. En SCIPIO zelf, hoezeer door naijver aangevuurd, om zich in zijne plaats in te dringen, kon echter niet beletten, dat hem bij zijne terugkomst naar *Rome* eene openlijke zegepraal werd toegestaan. Zie p. 13—23.

Nu hield CATO zich op nieuw aan zijne vorige leefwijze, zich toeleggende op het staatsbestuur, op pleitzaken, en op de krijgsdienst. Omtrent dien zelfden tijd, of iets later, schijnt hij TIB. SEMPRONIUS, den Proconsul, in *Thracië*, in den oorlog te hebben bijgestaan.

Vier jaren na zijn Consulaat, en dus op zijn XLste jaar, werden CATO en VALERIUS, Oud Consuls, in de hoedanigheid van Tribunen, met ACILIUS naar *Griekenland* gezonden, tot den oorlog tegen ANTIOCHUS, koning van *Syrië*, die ten gevalle der Aetolen, aangehitst door HANNIBAL, en onder voorwendsel van *Griekenland* in vrijheid te herstellen, den Romeinen den oorlog trachtte aan te doen. Ook hier gedroeg CATO zich zijner waardig, verrigtte bijkans wonderen van dapperheid, en had niet weinig deel aan eene gewigtige overwinning, door de Romeinen behaald, en waarvan hij de eerste tijding te *Rome* bragt. Zie p. 25—30.

Twee jaren later, als plaatsvervanger bij M. FULVIUS, den Consul, in *Aetolie*, ware hij bijna in de handen der vijanden gevallen, had hij zich niet door list weten te redden, en juist daardoor de schepen der bondgenooten merkelijk bevoordeeld.

Na eene vergeefsche poging voor het Censorschap, maakte hij zich in het daarop volgende jaar berucht door zijne deelneming in de aanklagte van SCIPIO AFRICANUS, ter oorzake van achtergehoudene gelden en buit in den oorlog met ANTIOCHUS. Na vele smaadheden ondergaan te hebben, vertrok SCI-

PIO in vrijwillige ballingſchap, tot dat hij ten laatſten veroordeeld werd, te zamen met HOSTILIUS, die zijn afgezant, en FURIUS, die zijn Quaestor geweest was. En evenwel werd er in zijne woning niet eens zoo veel aan waarde gevonden, als de ſom bedroeg waarvan hij beſchuldigd geworden was.

Op zijn XLVIIſte jaar werd CATO, hoewel niet zonder geweldigen tegenſtand, met zijnen vriend VALERIUS FLACCUS tot het *Cenſorſchap* verheven, en hem dus het oppertoezigt over het burger- en zedewezen te *Rome* toevertrouwd. Het is bekend, welk eene voorbeeldelooze geſtrengheid hij in deze betrekking aan den dag gelegd, en hoe vele onaangenaamheden hij zich zelven daardoor op den hals gehaald heeft. Met dat al was hij, in zijn eigen huisſelijk leven, voor zich en de zijnen, even ſtipt en geregeld, en maakte veel werk van de opvoeding en vorming van zijnen zoon. Zie p. 32—40.

LXII jaren oud deed CATO een voorſtel tot aanprijzing van de wet *Voconia*, die vooral ten doel had, om de weelde onder de ſekſe te keer te gaan: en hij deed dit met zoo veel kracht van redenen, dat de wet, niet tegenſtaande velen er zich tegen verzet hadden, evenwel doorging.

Intusſchen was er in *Macedonië* oorlog met PERSEUS ontſtaan: en als er naderhand een Raadsbeſluit genomen werd, om de *Macedoniërs* in vrijheid te herſtellen, ſtemde CATO hierin toe, er bijvoegende: *omdat zij niet te beteugelen zijn.*

In laatstgenoemden oorlog hadden de inwoners van het eiland *Rhodus*, niet alleen verzuimd, hulp aan de Romeinen te zenden; maar het ſcheen zelfs, alsof zij heimelijk met PERSEUS hadden zamen geſpannen. Deswege beſchuldigd, werden zij door den anders zoo ſtrengen en onverbiddelijken CATO met uitermate veel zachtheid verdedigd, en daarop vrijgeſproken.

Reeds lang hadden er hevige twisten en vijandelijkheden plaats gehad tusſchen de Carthagers, vijanden, en MASSINISSA, bondgenoot des Romeinſchen volks. Na verſchillende klagten van wederzijde, werden er

er eindelijk gezanten van *Rome* naar *Carthago* gezonden, om dat geschil bij te leggen: doch vergeefs, zij moesten onverrigter zake terug keeren. Onder die gezanten nu was ook CATO geweest, die toen reeds zijn LXXVste jaar bereikt had. Deze de stad *Carthago*, tegen verwachting, in volkomen bloei en toenemende welvaart aangetroffen hebbende, liet bij zijne terugkomst niet af op de vernietiging van deze mededingster der Romeinsche grootheid aan te dringen; in weerwil van den hevigen tegenstand, hem op den duur door SCIPIO en LENTULUS geboden.

Twee jaren later kwam er een gezantschap van wege de Atheners, over zekere bijzondere aangelegenheid, te *Rome*. Dit gezantschap bestond uit drie der voornaamste Grieksche Wijsgeeren van dien tijd. Deze maakten zich zulk eene gunstige gelegenheid ten nutte, om hunne wijsheid en welsprekendheid te *Rome* ten toon te spreiden. Weldra hing de Romeinsche jongelingschap als geboeid aan hunne lippen, en liet alles varen, om aan hare zucht voor de Wetenschappen en Wijsbegeerte te voldoen. Vele ouders zagen dit met welgevallen: maar CATO verzette zich met ernst en nadruk tegen eene nieuwigheid, die hij voor onbestaanbaar hield met de bestemming van een' Romeinsch burger. En nu werden dan ook de gezanten kort daarop naar huis terug gezonden. (Het verwondert ons hier geene aanhaling te vinden uit VAN LYNDENS *Disp. de Panaetio*, p. 27 – 30. die over dit gezantschap vooral verdient nagelezen te worden.)

Nieuwe en herhaalde onlusten met *Carthago* ontstaan zijnde, ondanks den gedurigen tegenstand van SCIPIO, wist CATO door zijn gezag het eindelijk zoo ver te brengen, dat het besluit tot den derden Punischen oorlog en tot de verdelging der stad genomen werd. Edoch dit zoo gewenschte uiteinde mogt de brave man niet beleven. Hij stierf midden onder de toebereidselen tot dien oorlog; nadat hij nog in zijn' hoogen ouderdom het ongeluk gehad had, van zijnen waardigen zoon, toen die in de volle kracht

kracht zijns levens was en op het punt ſtond om *Praetor* te worden, door een' vroegtijdigen dood te verliezen; een gevoelige ſlag voorzeker voor een' tachtigjarigen grijsaard, doch dien hij met eene ongemeene gelatenheid en ſterkte van geest trachtte te dragen. Tot zijnen dood toe bleef hij volharden in het beſtuur van den Staat en het behandelen van regtzaken, zoo voor zich zelven als voor anderen. Nog op het laatst van zijn leven betoonde hij zich een ijverig voorſtander der aan hem weleer opgedragene belangen van *Spanje*, in eene Redevoering tegen S. SULPICIUS GALBA, die beſchuldigd was van de Lusitanen onregt te hebben aangedaan. Over den tijd van CATO's dood komen de Schrijvers niet overeen. B. volgens het gezag van CICERO, VELLEJUS en PLINIUS, meent, dat hij in dat zelfde jaar geſtorven is, onder het conſulaat van L. MARCIUS CENSORINUS en M. MANILIUS NEPOS, in het LXXXIIIſte jaar zijns ouderdoms. Zoo vinden wij hier opgegeven: maar vermoeden echter, dat hier eene vergisſing plaats heeft, en veeleer het LXXXVſte zal bedoeld zijn: welk jaar bij CICERO *in Bruto* C. 20. en bij PLINIUS *H. N.* XXIX, 8. (*ed. Dalec.* pag. 592, 19, b.) uitdrukkelijk vermeld ſtaat. VELLEJUS, I. 13 (niet 19), ſtelt zijnen dood in het derde jaar voor de verwoesting van *Carthago*, hetwelk overeenkomt met het jaar 605 na Rome's ſtichting, het 149ſte voor CHRISTUS. Vergel. A. SCHOTTUS in *Chronol. Annorum Catonis*, op dit jaar.

(*Het vervolg in het volgende Nommer.*)

Essai Historique sur les surséances, *par* S. P. LIPMAN, *Avocat.* Amſterdam, *chez* A. J. van Tetroode, 1827. p. 90. Prix *f* 1. 20.

Dit klein Boekje bevat veel belangrijks; het is eene vrij volledige Historie der Surseances.

Opmerkelijk is het, dat de Engelſchen nimmer Surſean-

seances hebben gekend; en dit is zeker voor hen, die met den Heer L. de Surseances nadeelig vinden, een vrij sterk argument.

Offchoon wij met den Heer L. instemmen, dat van het vragen en verleenen van Surseance veel misbruik is gemaakt, zoo kunnen wij evenwel dezelve niet geheel en al afkeuren, en gelooven, dat het misbruik het nut niet kan wegnemen, in geval men slechts dit middel bezigt, in zoodanige gevallen, als de Wet voor oogen had. Bij Art. 2 van het besluit van 29 Jan. 1814 (Staatsbl. van 1814, N°. 20.) werd uitdrukkelijk gezegd „ dat Surseance alleen aan zoodanige kooplieden zou worden verleend, omtrent welke uit den staat of balans van hunnen boedel of kantoor, of uit andere deugdelijke bescheiden blijkt, dat zij waarschijnlijk bij eenig uitstel in de gelegenheid zullen zijn om hunne crediteuren ten volle te voldoen."

Wanneer men nu Surseance niet verder uitstrekt dan tot die gevallen, gelooven wij dat het eene zeer nuttige zaak is, en zeggen dan met den Nestor der praktijk, den Heer Mr. VAN DER LINDEN, thans regtmatig tot lid van de regtbank benoemd, wien wij, na zijn langdurig werkzaam leven, toewenschen, dat hij lang moge genot hebben van dit *otium cum dignitate* (*Jud. Prakt.* II. p. 287.): „ is er ooit een middel in de praktijk uitgevonden, dat mits het goed en in de juiste termen wordt geappliceerd, billijk is, het is voorzeker het middel van Surseanse van betaling."

Men heeft dikwijls, in de laatste jaren vooral, van dit middel misbruik gemaakt, zoo als wij met groote voorbeelden zouden kunnen bewijzen; maar zouden toch ook wel voorbeelden kunnen aanhalen van menschen, die in een jaar tijds hunne crediteuren met den interest hebben betaald, die, bij het niet bestaan van Surseances, voor altijd zouden geruïneerd zijn geweest, zonder hunne crediteuren te hebben voldaan.

Het Werkje van den Heer L. bevat zeer veel goeds, en is wel geschreven; men kan wel zien, dat de

de Heer L. geen Franschman is; want hoe zeer zijn Ed. altijd het juiste woord bezigt en geene fouten maakt, ontbreekt evenwel aan zijn' ſtijl die losheid, welke zoo zeer aan de geboren Franſchen eigen is.

Wijsgeerige en Staatkundige Geſchiedenis der Wereld. Door K. H. L. PÖLITZ, *Gewoon Hoogleeraar aan de Univerſiteit te Leipzig. Uit het Hoogduitsch vertaald door* P. G. WITSEN GEYSBEEK. *Met Aanteekeningen van den Vertaler. Vierde Deel*, XVI en 389 bladz. *Vijfde Deel*, VIII en 380 bladz. *Zesde Deel*, VIII en 395 bladz. *Te* Amſterdam, *bij* G. Portielje, 1824. In gr. 8vo. De prijs der drie Deelen is *f* 11.25.

De lezing der drie eerſte Deelen van dit Werk, had ons eene gunstige gedachte omtrent het Werk des Heeren PÖLITZ doen opvatten; maar de drie laatſte hebben ons daarin niet verſterkt.

De kortheid der eerſte Deelen hebben wij niet berispt, omdat wij hoop hadden, dat de latere Geſchiedenis iets uitvoeriger zou worden behandeld; daar de Schrijver in zijne Inleiding gezegd had, dat de nieuwere Geſchiedenis ons meer dan de oude behoort ter harte te gaan.

Het is er evenwel verre af, dat deze goede verwachting zoude zijn vervuld. — Alles is zoo kort en oppervlakkig, dat de naam van Wijsgeerig-Staatkundige Historie, aan de drie laatſte Deelen althans, niet toekomt.

Het *vierde* Deel bevat bijna het geheele *zevende* Tijdvak, van 1492—1789 en nu vragen wij, of het mogelijk is, dat men met ſchijn van naauwkeurigheid in een Boekdeel van circa 400 pagina's, zoo groot een tijdvak kan behandelen? Om te doen zien dat dit niet te veel gezegd is, zullen wij de Geſchiedenis der Nederlanden van 1650—1672 eens laten volgen:

„ Prins

„ Prins WILLEM II, gehaat om zijne heerschzuch-
„ tige oogmerken, ſtierf in 1650, en zijn zoon
„ WILLEM III werd eerst na zijn' dood geboren.
„ Tot 1672, dus twee en twintig jaren, bleef de
„ ſtadhouderlijke waardigheid onvervuld; doch de
„ dappere zeehelden TROMP en DE RUITER hand-
„ haafden den Nederlandſchen roem tegen *Engeland*
„ en *Portugal*. De ſchrandere DE WITT voerde de
„ teugels van het ſtaatsbeſtuur, en de kaap *De Goe-*
„ *de Hoop* werd door eene aldaar aangeleide volk-
„ planting verzekerd."

„ Toen KAREL II, die gedurende CROMWELS re-
„ gering naar de *Nederlanden* geweken was, den
„ Engelſchen troon beklom, bevestigde hij de acte
„ van zeevaart, zoo ſtrijdig met het Nederlandſche
„ koopbelang. In den vernieuwden zeeoorlog tegen
„ *Engeland* verbrandde DE RUITER den 8 Junij 1667
„ eene Engelſche vloot op den *Theems*; ook was
„ de vrede, te *Breda* den 31 Julij 1667 geſloten,
„ voor de Nederlanders voordeelig; maar ſpoedig
„ veranderde de vriendſchappelijke betrekking met
„ LODEWIJK XIV, toen deze de *Spaanſche Neder-*
„ *landen* na den dood van zijn' ſchoonvader PHI-
„ LIPS IV aan zich wilde brengen. De bepaalde in-
„ vloed op den vrede van *Aaken* in 1668, bij wel-
„ ken LODEWIJK van zijn' toeleg afzien en zich enkel
„ met eenige vestingen vergenoegen moest, wekte
„ zijne ijverzucht. In een' oorlog, dien hij in 1672
„ gemeenſchappelijk met de Bisſchoppen van *Keulen*
„ en *Munſter* tegen de *Nederlanden* begon, kon
„ *Holland* zich ſlechts door zijne inundatiën redden.
„ Ofſchoon nu *Brandenburg*, *Oostenrijk*, *Spanje*
„ en verſcheiden Duitſche Vorsten de Nederlanders
„ te hulp ſnelden, kwamen de beide broeders DE
„ WITT toch den 20 Augustus 1672 bij een' volks-
„ opſtand om het leven, en de bovendrijvende Oran-
„ jepartij bragt den meerderjarig geworden WILLEM
„ III tot de erfelijkheid van het ſtadhouderſchap in
„ de mannelijke linie; want DE RUITERS overwin-
„ ningen op de Engelſche en Franſche vloten kon-
„ den den inwendigen ſtaatsſtorm niet bedaren."

Dat

Dat een vreemdeling geen' lust had om van de Nederlandsche Geschiedenis, gedurende het luisterrijk Tijdvak van DE WITT, iets meer te zeggen, laat zich begrijpen; maar de Vertaler had dit voor zijne Landgenooten wel wat mogen uitbreiden. — Het is vreemd hier geene melding gemaakt te vinden van de *triple alliantie*, dat meesterstuk van de staatkunde van DE WITT; dit behoorde niet met stilzwijgen voorbij te zijn gegaan, in een Werk, waaraan men den titel van Wijsgeerige en Staatkundige Geschiedenis heeft gegeven.

Het *vijfde* Deel is geheel en al gewijd aan de Geschiedenis van *Frankrijk*, beginnende met het regtsgeding van LODEWIJK XVI en eindigende met het jaar 1820; hierin is veel onnaauwkeurigs, waarvoor de Schrijver zich had kunnen wachten, zoo hij wat meer gelezen had in de van tijd tot tijd uitgekomene Stukken over de Fransche Revolutie; de Werken van SEGUR, de Memoires van CARNOT, FOUCHÉ en anderen.

Het *zesde* Deel bevat de Geschiedenis van het overig *Europa*, van 1789 tot op den tegenwoordigen tijd. Dit Deel bevat veel lezenswaardigs over de Grieken.

De Vertaler had wel een weinig meer mogen nadenken bij zijne Noten, dan zoude hij welligt, om van andere dingen niets te zeggen, zich niet hebben tegengesproken in de Noot op bl. 356 van het *vijfde* en die op bl. 172 van het *zesde* Deel. — Dat de beroemde Fransche Veldheer CATINAT, in het *vierde* Deel CATINAR genoemd wordt, willen wij aan eene drukfout toeschrijven.

Fabelkunde voor jonge Lieden. Door A. B. VAN MEERTEN, *geboren* SCHILPEROORT. *Twee Deelen, met Platen. Te* Breda, *bij* F. B. Hollingerus Pypers, 1825 en 1826. In kl. 8vo. te zamen, behalve de Registers, XXIII en 551 bladz. De prijs der beide Deelen is *f* 6.00.

De Fabelkunde, of liever de *Mythologie* der Grieken

ken en Romeinen (want de eigenlijke Esopische of zedeleerende Fabelkennis wordt hier in het geheel niet bedoeld, maar wel de leere of wetenschap der oude overleveringen en verhalen) is niet alleen voor den Geleerde volstrekt onmisbaar, maar ook voor ieder een onder den beschaafden stand, zal hij, in de gezellige verkeering, of bij het lezen en beschouwen der kunstvoortbrengselen van 's menschen geest niet telkens verlegen staan, en geenen gezonden zin kunnen hechten aan hetgene hij hoort, leest of beschouwt, genoegzaam even zeer noodzakelijk. Zij werd daarom onder ons ook van ouds, niet alleen aan hen, die in hunne jeugd tot den eigenlijken geleerden stand werden opgeleid, maar ook op de zoogenoemde Fransche scholen, bijna overal, zoo het heette, onderwezen, en wij bezitten niet alleen in onze moedertale eene overzetting van vader POMEY's *Pantheon Mythicum* en HOOGSTRATENS *Beschrijving der Heidensche Goden en Godinnen*, maar ook nog een aantal in het Fransch geschrevene Werkjes over deze stoffe, voor het onderwijs op de scholen vervaardigd. Dan deze alle leveren inderdaad weinig anders dan een dor geraamte der Mythologie, zonder geest en leven, dat den leerling slechts met namen en gedrogtelijke verhalen bezig houdt, en in het einde zijn verstand eigenlijk niet of weinig verlicht, maar zijne ziel koud gelaten heeft voor het gevoel van het ware, goede en schoone; waarbij nog komt, dat vele bedrijven der aloude Goden en Helden, die men alhier vermeld vindt, zoo zeer met de kieschheid en de, door het, ook van deze zijde, zoo weldadig Christendom, onder ons meer algemeen erkende en gevoelde hoogere zedelijkheid strijden, dat geene welberaden ouders of onderwijzers dezelve aan hunne kinderen of kweekelingen met gerustheid in handen kunnen geven. Het was daarom een zeer gelukkige inval van de arbeidzame Mevrouw VAN MEERTEN, die zich reeds op onderscheidene wijzen een regt verworven heeft op de dankbaarheid van het aankomend, vooral vrouwelijk, geslacht, om haren jongen vriendinnen een Boek over

Dd de

de Fabelkunde aan te bieden, „ hetwelk iets meer dan een bloot geraamte bevatte, en hetwelk zij toch, zonder te blozen, zouden kunnen lezen." — „ in dit opzigt vooral hoopt zij op eenigen bijval te mogen rekenen; voor al het overige is eene bescheidene, verschoonende beoordeeling alles, waarop zij aanspraak maakt, alles, wat zij verlangt." — Het strekt *Recensent* dus tot een waar genoegen te kunnen verzekeren, dat de Schrijfster hare opgevatte taak, juist vooral in dit zoo evengemelde opzigt, op eene bevallige, onderhoudende en leerzame wijze volvoerd heeft, zoo dat wij haren arbeid aan jonge lieden in het gemeen, en vooral aan alle tot den beschaafden stand behoorende Meisjes, ter lezing en beoefening opregtelijk aanbevelen, hoe zeer de nederig van zich zelven gevoelende Mevr. v. M. hare Voorrede aanvangt met de betuiging: „ Indien ik „ ooit mijnen naam met schroom voor een mijner „ Werkjes gezet heb, het is inderdaad voor dit. Ik „ gevoelde, bijna op iedere bladzijde, het vermetele „ eener onderneming, mij te wagen op een grond- „ gebied, hetwelk mij zoo vreemd was; en meer „ dan eens ben ik op het punt geweest om terug „ te treden, als vreezende, dat de taak te zwaar „ voor mijne zwakke krachten zoude zijn." — Deze vrees, vermoeden wij, zal voornamelijk haren grond gevonden hebben in de moeijelijkheid, wij mogen wel zeggen onmogelijkheid, welke de verdienstelijke Schrijfster moet gevoeld hebben, om den natuurkundigen, zedelijken of historischen grond der Grieksche of Italiaansche Mythen (want *Rome* had veel, dat oorspronkelijk Etrurisch is) in het algemeen, of wel den zin van eene of andere overlevering in het bijzonder, met eenige waarschijnlijkheid te kunnen aanwijzen; doch het is er nog verre af, dat daartoe, ook zelfs voor den eigenlijken geleerde van beroep, de weg genoegzaam gebaand zoude wezen, en in eene Fabelkunde voor jonge lieden is het althans daartoe nog veel te vroeg. Alles, wat ten dezen aanzien met reden kan gevergd worden, bestaat in eene geleidelijke en leerzame voordragt van hetgene wij

bij

bij de Ouden desaangaande gemeld vinden, en aan dit hoofdvereischte heeft Mevr. v. M., zoo als wij reeds gezegd hebben, zeer wel voldaan. De jonge lieden zijn haar ook wezenlijk dank schuldig, dat zij den hoofdinhoud der groote Epische Gedichten van HOMERUS, benevens dien van VIRGILIUS *Eneas*, in verband met den *Telemachus* van FÉNÉLON op eene bevallige wijze aan het einde des *tweeden* Deels heeft geschetst, en zelfs de Grieksche Treurspeldichters, zoo min als HESIODUS, niet geheel heeft over het hoofd gezien.

Twee aanmerkingen willen wij echter hierbij voegen, of het misschien aan de Schrijfster mogelijk zoude zijn, bij eenen herdruk van het Werk, daarvan gebruik te maken. De eerste is, dat wij wenschten, de Grieksche en Romeinsche Godenleer en eerdienst, in zoo verre als dezelve werkelijk onderscheiden waren, en bij elke van deze volken in het bijzonder, met uitsluiting van het andere (zoo als de Nonnendienst van VESTA, de Salische Priesterschap, enz. alleen bij de Romeinen) plaats hadden, ook elk meer afzonderlijk voorgesteld te zien, ten einde ook hierin nimmer het enkele en bijzondere met het overal plaats hebbende en algemeene verward worde. Onze tweede aanmerking betreft eigenlijk het anders fraaije titelvignet, met de daar tegen over gedrukte verklaring. Geen van beide is op de Mythische Fabelkunde, maar volkomen op de Esopische of zedeleerende Fabel toepasselijk. Van de eerste heeft nog niemand den bonten sluijer zoodanig opgelicht, dat de zuivere waarheid van onder denzelven duidelijk te voorschijn kwam en algemeen erkend werd: van de laatste is zulks voor elk gezond menschenverstand mogelijk en zelfs niet zeer moeijelijk.

Wij wenschen aan het, ook door de platen, bevallige Werk een algemeen vertier en gebruik onder alle beschaafde jonge lieden in Nederland.

Dichtluimen van Mr. JACOB VAN HAEFTEN. *Te* Amſterdam, *bij* C. L. Schleijer, 1826. In gr. 8vo. x en 120 bladz. Met het Portrait des Dichters op den titel. De prijs is *f* 2. 50.

De Heer VAN HAEFTEN zegt in zijne Voorrede: „ Hoezeer ik in vroeger jaren nimmer op het denk- „ beeld kwam, om mijne Dichtſtukjes aan het Pu- „ bliek mede te deelen, heeft men mij echter in „ mijn' vijf en zeventigjarigen ouderdom bewogen „ om eenige derzelve ter drukperſe over te geven, „ meer tot een afſcheidsgeſchenk aan mijne vrien- „ den,..... dan om eenigen roem daarmede op den „ Zangberg te behalen, op welken ik, welligt be- „ ter dan iemand, weet, dat voor mij geene lau- „ weren te plukken zijn. — Men zou dus niet wel- „ doen, met deze eenvoudige Dichtluimen van een' „ oud' man op de goudſchaal der naauwlettende kri- „ tiek af te wegen, om derzelver kunstwaarde op „ een haar te bepalen, en hem gebreken in zijn „ Werk aan te toonen, tot welker verbetering het „ hem waarſchijnlijk aan tijd ontbreken zal." — Wij zouden dus in de oogen van den Heere VAN HAEFTEN niet weldoen, indien wij naar de redenen vorschten, die hem mogen overgehaald hebben, om deze zijne Verzen, welke hij zelf, blijkens het bovenſtaande, althans voor niet meer dan middelmatig houdt, *in het publiek* uit te geven, liever dan dezelve afzonderlijk en alleen ten geſchenke voor zijne vrienden te laten drukken: daar hem, als een geletterd man, het zeggen van HORATIUS, „ dat, in de Dichtkunst, het middelmatige noch bij de Goden, noch bij de menſchen, noch bij de kolommen (bij ons dagbladen) verdragelijk is," niet onbekend kan zijn, en hij zelf in het vervolg zijner Voorrede zegt: „ voorheen geene aanſpraak op den naam van Dichter gemaakt te hebben en zulks nog veel minder thans te doen." Daar wij echter aan onze Lezers eenig verſlag van dit Werk verſchul-

ſchuldigd zijn, meenen wij over het algemeen te mogen volſtaan met te zeggen, dat ons gevoelen daarover weinig of niet verſchilt van dat des Heeren VAN HAEFTEN zelve. Zonder vele, althans hooge, poëtiſche waarde in dezelven te vinden, ontmoeten wij in ſommigen nogtans ſpranken van dichterlijk vernuft en luim; bij voorbeeld, in het verſje WALTMAN (beter WALDMAN) *en* CHLOË, bl. 53. Zoo is ook het daarop volgende *Veld- en Landvreugd* niet zonder verdienſte, en in het geheel ſchijnt ons het talent des grijzen Dichters (wien *Recenſent* ſlechts weinig in jaren toegeeft) meer voor huisſelijke en landelijke ſtille vrolijkheid, dan voor hoogen ernst geſtemd te wezen. Verre weg de meeste Gedichten in dezen Bundel (er zijn er in het geheel vijf en dertig in) zijn nogtans van een' ernſtigen, ſomtijds godsdienstigen of wijsgeerigen inhoud, die een' anderen en minder losſen, maar tevens ook gelijkmatiger en eenigzins hoogeren toon vereischt; doch welke, zoo als wij reeds aanmerkten, den Heere v. H. minder natuurlijk ſchijnt. Hierop maakt nogtans het eerſte ſtuk in dezen Bundel eene vereerende uitzondering, het is eene *vrije navolging van den* (onderſtelden) *latijnſchen Brief van* DOEKE MARTENA *aan* JULIUS DEKAMA, *getrokken uit de* XXII *veterum in Frisa nobilium carminae;* doch wij mogen niet ontveinzen, dat derzelver meerdere poëtiſche waarde eigenlijk een eigendom is van haar Latijnsch origineel. Voorts zijn taal en verſificatie over het algemeen in deze Gedichten vrij zuiver, eenige kleinigheden uitgezonderd, welke wij dan ook, om den ouden Heer genoegen te geven, niet op de goudſchaal der kritiek willen wegen. Op de Voorrede volgt terſtond (hetgeen thans weinig meer gezien wordt) een vrij uitvoerig en wel uitgevoerd Vers van den Heere P. G. WITSEN GEYSBEEK, aan Mr. JACOB VAN HAEFTEN zelven, dat, naar het ons toeſchijnt, zoowel als de Voorrede, ook al ten doel heeft de kritiek min of meer te ontwapenen. Welnu! wij willen het den Grijsaard dan ook gaarne gunnen, dat

 hij

hij aan zijn Papieren Kindje, hetwelk er van de typographische zijde beschouwd, zeer wel gevormd uitziet, nog vele vadervreugde beleven moge!

Alle de Werken over het Onderwijs en de Opvoeding, *van* H. PESTALOZZI, *naar het Hoogduitsch bewerkt*, *onder opzigt van* P. J. PRINSEN, *Directeur en Onderwijzer van het Koninklijk Instituut tot aankweeking van Schoolonderwijzers te* Haarlem. *Eerste Deel. Te* Zutphen, *bij* W. C. Wansleven, 1826. In gr. 8vo. XVI en 560 bladz. De prijs is *f* 4. 50.

De naam en roem van PESTALOZZI, als praktisch onderwijzer en opvoeder der jeugd in zijn Vaderland, zoo wel als theoretisch leeraar in het algemeen, door zijne uitmuntende Geschriften ter vorming en veredeling van het verstand en hart der menschen, is, in de meest beschaafde landen van *Europa*, zoo zeer bekend en verbreid, dat het overtollig zijn zoude daarvan op deze plaats breeder te gewagen. Alleen meenen wij onzen Lezeren hier te mogen herinneren, dat uit alle ondernemingen van dezen Zwitserschen menschenvriend overvloedig blijkt, dat hij, met dezelve, geen eigen grootheid of voordeel, maar waarlijk de godsdienstige en zedelijke verlichting en verbetering van ons geslacht en dus deszelfs waarachtig tijdelijk en eeuwig heil bedoelt en zich daar voor de moeijelijkste opofferingen laat welgevallen. Hoedanig men dan, hier en daar en ook onder ons, verschillend moge denken over de algemeene gepastheid en uitvoerlijkheid van eenige zijner voorslagen en pogingen ter betere vorming van het aankomend geslacht: zeker is het nogtans, dat de uitgegeven Werken van zulk een kundig, edeldenkend en verdienstelijk man als PESTALOZZI, een naauwkeurig onderzoek, overweging en beproeving verdienen, vooral van allen, die in een of ander opzigt bij het openbaar of huisselijk onderwijs geplaatst zijn, en zelfs

zelfs van alle Ouders, Voogden en Leeraars, ja, in het algemeen van allen, wien de waarachtige verlichting, de echte Christendeugd en het bijzonder en algemeen belang hunner medemenfchen ter harte gaat. Deze Werken verdienen dus, boven zeer veel andere, in onze taal overgebragt te worden, gelijk zulks met des Schrijvers vrij algemeen bekenden en onder ons ook niet geheel zonder vrucht gebleven Volksroman, LIENHARD *en* GEERTRUID, dan ook gebeurd is. Het is deze zelfde Roman, waarmede de tegenwoordige Nederduitfche uitgave van *alle* PESTALOZZI's Werken thans aanvangt; en in den uitgeftrektften zin verdient dezelve (hoe zeer zij juist niet in *alle* hare bijzonderheden, onder ons even zeer als in *Zwitferland*, *overal* hare toepasfing vindt, en, als kunstgewrocht befchouwd, ook hare kleine gebreken heeft) den naam van een Boek voor het *volk;* want ieder een, van den aanzienlijkften overheidsperfoon tot den geringften onderdaan; met één woord, rijken, middelbaren, armen, leeraars, kooplieden, handwerkers, boeren en daglooners — alle kunnen in dit Boek een' waren fchat van echt-Christelijk godsdienftige, ziel- en karakterkundige leeringen, waarfchuwingen en vermaningen voor zich in hunnen toeftand en betrekkingen vinden. En dit alles wordt op zulk eene natuurlijke, bevallige en tot diep in het hart doordringende wijze, zoodanig voorgedragen, dat, naar ons individueel gevoel, niemand, die dit Boek met eenige aandacht gelezen heeft, hetzelve uit de hand zal kunnen leggen, zonder daardoor waarlijk geleerd en gefticht te zijn. Mogten dan ook allen, die dit verhaal, of voor het eerst, of bij herhaling lezen, en met afgrijzen de diepte des verderfs vernemen, waarin de rampzalige Schout nederzinkt, met toepasfing op zich zelven de woorden des Predikants van *Bonnal* wel ter harte nemen, welke op bl. 555 en 556 gelezen worden: „ Wanneer ik alles te zamen neem, wat hij (de „ Schout) gedaan heeft, maar dan ook bedenk, *hoe* „ hij daartoe gekomen is, ... dan kan ik niet an„ ders van hem zeggen, dan: Hij is een mensch,

„ zoo als wij." — „ Dat toch niemand denke,
„ dat dit *hem* ook niet had kunnen overkomen. —
„ Waarom is den Schout dit alles overgekomen? Is
„ het niet, omdat hij hoogmoedig, gierig, liefdeloos
„ en ondankbaar was? En nu, is er iemand onder
„ ons, die geene van deze gebreken heeft: — die
„ fta op en zij de onderwijzer van ons allen, want
„ ook ik ben voor den Heere een zondaar en mijne
„ ziel is niet rein van al het kwade, waardoor deze
„ arme man zoo ongelukkig geworden is." enz.

De vertaling is over het geheel genomen goed; mogelijk had dezelve hier en daar juister, vloeijender en meer naar ons taaleigen gefchikt kunnen zijn, en zou zulks waarfchijnlijk ook geweest zijn, indien zij niet enkel *onder het opzigt* van den Heere PRINSEN, maar *door* hem zelven vervaardigd ware: dan, zoo als het Werk nu verfchijnt, heeft men reden om ook van deze zijde over hetzelve voldaan te wezen. De vooraan geplaatfte zeer aanzienlijke Lijst van Inteekenaren waarborgt ons voor de voortzetting en voltooijing van het geheel. —

Gedenkfchriften van ROBERT GUILLEMARD, *of de Levensgevallen van eenen gewezen Serjant in Franfchen dienst; bevattende zijne Veldtogten in* Duitschland, Zweden, Italië, Spanje *en* Rusland, *alsmede zijne Krijgsgevangenfchap in* Engeland, *op* Cabrera *en in* Siberië. *Verrijkt met eenige gefchiedkundige opelderingen, meerendeels weinig bekend. — Naar het Fransch. Twee Deelen. Te* Amfterdam, *bij* J. C. van Kesteren, 1826. In gr. 8vo. VIII en 324 en 326 bladz. De prijs der beide Deelen is *f* 6. 00.

De levensgevallen van bijzondere perfonen, door hen zelven befchreven, hebben gewoonlijk iets zeer belangrijks, dat men in andere Werken, van welke ftof-

ſtoffen zij ook zijn mogen, niet aantreft. — De oorzaak hiervan is gemakkelijk na te gaan: de man, die in zijne eigene taal, zijne eigene lotgevallen verhaalt, voelt veel meer, wat hij ſchrijft, drukt het veel eenvoudiger uit dan de Romanſchrijver het immer doen kan; alles, wat hem overkomen is en eenen diepen indruk op zijn gemoed gemaakt heeft, geeft hij, als het ware, met dezelfde kleuren terug; terwijl hij ſchrijft, verplaatst hij zich in de toenmalige omſtandigheden, en de Lezer is gedwongen in zijne gedachten te treden, en hem van ſtap tot ſtap te volgen. De levensloop van eenen krijgsman, te midden van eenen algemeenen oorlog, kan dan ook niets dan zeer belangrijke bijzonderheden bevatten, voornamelijk, wanneer hij bij eene verſtandige beſchaving, eenen opmerkzamen geest voegt, en in de gelegenheid geweest is, met de voornaamſte perſonaadjen van dien tijd in betrekking te ſtaan.

Guillemard toont zich overal een man, rondborstig van karakter, ſchrander van oordeel, en rijp in ondervinding, zijn ſtijl is natuurlijk en eenvoudig, doch ver van onbeſchaafd, en zijne menschkundige beoordeelingen juist en men zou kunnen zeggen, wijsgeerig. In den loop van zijn geheel Werkje houdt hij beſtendig den zelfden toon, en de gemakkelijkheid van zijn' ſtijl doet ons dikwijls in de verbeelding komen, alsof wij den man zelven voor ons zagen. Met keurige naauwgezetheid verhaalt hij de gebeurtenisſen van dien tijd, en blijft evenwel bij zijn ſtuk, zonder zich door bijkomende omſtandigheden te laten afleiden, dit geeft aan zijn verhaal een geheel, dat waarlijk door de Natuur alleen kan worden daargeſteld.

Het is inderdaad te bewonderen, hoe een militair, als loteling begonnen, en na 20 jaren dienst, tot Serjant opgeklommen, zoo vele duidelijke denkbeelden van Staatswetenſchap en vooral van menſchenkennis heeft kunnen opdoen, en in tijden, waarin den ſoldaat geene rust gegund werd, zoo veel werkzame ingeſpannenheid van geest heeft bezeten, om dagelijks in een dagboek op te teekenen, wat hem dien

dag was wedervaren, en welke gesprekken hij had gehouden. Afmattende marschen, pijnlijke wonden, langdurige kwijnende gevangenschap hebben dit niet verhinderd en hieraan zijn wij de naauwkeurigheid van zijn verhaal verschuldigd, die overal door de Geschiedenis wordt gestaafd.

GUILLEMARD heeft zich dan ook blootelijk bij zijne eigene lotgevallen bepaald, en men verwachte hier geene beschrijvingen van veldslagen, belegeringen, of iets dergelijks; dit was voor den Franschen onderofficier, onder het bestuur van eenen NAPOLEON, onmogelijk, en kon slechts door mannen gelijk SEGUR volvoerd worden.

Des niet te min schildert hij den toestand van de toenmalige tijden zoo treffend eenvoudig, dat misschien de beste Geschiedschrijver ons geen duidelijker denkbeeld van dezelve zou kunnen verschaffen. Hoe weinige toch zijn er, die geheel onpartijdig te werk gaan! GUILLEMARD nogtans, juist omdat hij door den geringen rang, dien hij in het militaire bekleedde, van alle politieke betrekkingen verwijderd was, kon slechts persoonlijke toegenegenheid opvatten voor zijne Opperhoofden, doch bleef dit daar ook bij. Maken wij evenwel hier niet uit op, dat hij een ledig en onwetend aanschouwer of bijwoner was van den toenmaligen Franschen roem; zijne geestdrift voor vaderlandschen roem was zoo hoog gespannen, zijne eerzucht zoo groot, zijn karakter zoo verheven, zijn verstand zoo puntig, dat hij misschien een zeer beroemd man zoude geworden zijn, ware hem de fortuin niet overal tegen geloopen. — Na twintig jaren het Vaderland gediend te hebben, na altijd met het grootste beleid en den grootsten moed gestreden te hebben, eindigde hij met serjant te blijven; doch slechts voor het uiterlijke, want zijn geest had zich ontwikkeld, en door gestadig opmerken en onderzoeken had hij zich misschien de kundigheden en vooral de ondervinding van een' Bevelhebber verworven.

Allerbelangrijkst is dan ook dit Werkje voor degenen, die den militairen stand willen omhelzen,

en

en voor degenen, die, na het Vaderland roemvol gediend te hebben, op hunne laauweren rusten; de eerste worden er met al de gevaren, vermoeijenissen en rampen van den krijg bekend, en leeren de middelen zich uit alles te redden, en de laatsten ontmoeten er eenen makker in al de gevaren der krijgskundige loopbaan, vinden zich zelven als het ware weder in de natuurlijke verhalen van den ongekunstelden Franschman, en kunnen er eene gewigtige les uit trekken, die namelijk, van tevreden met hun lot te wezen.

Doch ook voor hoogere bevelhebbers is dit Werk gansch niet onnuttig; zij zien er de rampen van den oorlog in meerdere bijzonderheden voorgesteld dan in de schoonste Prachtwerken, zij zien, hoe de menschheid onder het zwaard gebukt moet gaan, zij vinden er de spreuk bevestigd van den Romeinschen Redenaar: *onder de wapenen zwijgen de wetten.*

Indien iemand de Voorrede van dit Boekdeel leest zou hij er door afgeschrikt kunnen worden, alsof de stijl beneden den smaak moest vallen van een aan kiesche en zuivere taal gewoon man; doch naar ons begrip heeft de Schrijver van deze Voorrede, den Schrijver van het Werk onregt gedaan. De stijl, is dikwijls wijsgeerig, niet zelden luimig, maar altijd gepast, geene grove uitdrukkingen komen daarin voor, en hij blijft zich altijd gelijk.

Na dit gezegd te hebben, meenen wij ons oordeel over de vertaling te hebben te kennen gegeven, die allezins met de waardij van dit Geschrift overeenkomt.

Kleine Vertellingen, Anekdoten en andere verstrooide Opstellen, door J. B. CHRISTEMEIJER. *Te* Amsterdam, *bij* G. J. A. Beijerinck, 1824. In gr. 8vo. VI en 244. bladz. De prijs is *f* 2.75.

Indien alle, niet geheel onaardige vertellingjes en onderhoudende praatjes gedrukt mogen worden, dan

dan hebben wij ook al op de uitgave van dit Boekdeel niet te zeggen. Het is evenwel niet meer, dan eene lektuur in verlorene oogenblikken, en de gretigheid, waarmede dergelijke waar ook onder ons gewoonlijk wordt opgeslokt, geeft, naar het schijnt, het mangel aan lust tot ernstiger inspanning en bezigheid genoeg te kennen. De Heer CHRISTEMEIJER verhaalt gemakkelijk en is over het geheel van vernuft en vinding niet ontbloot. Maar men stelle zich toch, vooral in zijne Opstellen van eenige uitgebreidheid, een bepaald en liefst een zedelijk doel voor oogen. Het is immers niet genoeg, dat onze Geschriften uit den aard niet krenken of schaden; zij mogen vermaken, maar moeten dan ook nut doen en leeren te gelijk. Het eerste in dezen Bundel: LODEWIJK KNOP *en zijne ontmoetingen*, dat de helft van het geheele Boekdeel vult, is een verhaal naar *opgegevene woorden*. De Schrijver verschoont zich in zijn Voorberigt, tegen het mogelijk vermoeden, alsof hij met zijne schilderingen deze of gene bijzondere personen, en bepaalde plaatsen en gelegenheden, zou hebben kunnen bedoelen. Wij gelooven hem gaarne in al hetgene hij deswege zegt, maar houden het daarvoor, dat hij zich bij den bevoegden beoordeelaar niet zoo ligt zal vrijpleiten van het overdrevene in zijne voorstellingen en die gezochtheid hier en daar in de overgangen en het verband des verhaals, welke dergelijke Proeven zoo moeijelijk ontgaan en haar doorgaans meer ter eigene oefening, dan voor eene openlijke uitgave geschikt maakt en aanbeveelt. Beter beviel ons het tweede: *Overijling en Regtschapenheid*, dat het braaf en edelmoedig karakter van eenen achtbaren regent en eenen waardigen zeeman, in weerwil van beider zwakheid en driftvervoering, in een aangenaam en beminnelijk licht vertoont. Het *Iets over de Telegrafen*, is eenvoudig en leerzaam, vergezeld van noodelooze en versletene uitvallen, wegens het gebruik, of, zoo men wil, misbruik, door de Fransche overheersching van dezelve gemaakt

maakt. De beschrijving eener fraaije en doelmatige uitvinding van den menschelijken geest ontslaat zich liefst van zulk geleide. Het *wanhopig uiterste van een aantal misdadigers in de gevangenis te Nivelles* en *Het onschuldig Bedrog of de dubbel Bedrogene* herinnerden wij ons aanstonds meer gelezen te hebben. Trouwens CHRISTEMEIJER zelf verzwijgt niet, dat de Lettervruchten, welke hij hier verzameld aanbiedt, vroeger reeds, hier en daar, zoo onder zijnen naam, als gemerkt met eene of andere letter, in onderscheidene Vaderlandsche Tijdschriften zijn verspreid geworden. De goedkeuring alleen, waarmede het Publiek zijne vroegere Geschriften ontving, bragt hem, met eenige wijziging en uitbreiding, tot deze Verzameling, en dat hij van deze goedkeuring niet overdreven dacht, waarborgt ook, onzes inziens, de Uitgever, die dezelve voor hem ter perse bragt.

Op de *Vertellingen* volgen *Anekdoten* en *kleinigheden in versmaat.* De Versjes hebben over het geheel eenen lieven, zachten gang en onderscheiden zich algemeen door zuivere en waardige gevoelens. Van de *Anekdoten* willen wij het *Treffend antwoord van Prins* WILLEM *den Vijfden* hier ook nog wel herinnerd hebben.

„ Men weet, hoe gaarne FREDERIK *de Tweede* over *de onsterfelijkheid der ziel* redetwistte, en welke gevoelens de Wijsgeer van *Sans Souci* dienaangaande dikwerf uitte."

„ Eens, terwijl die Vorst zich in ons Vaderland, en wel op het *Loo*, bevond, viel het gesprek, in een' kleinen kring van aanzienlijke mannen, onder welke zich ook twee Vaderlandsche Hoogleeraars bevonden, op dit onderwerp:

„ „ En wat denkt gij er van, mijn Neef?" — vraagde de groote FREDERIK, ten laatste, aan Nederlands Erfstadhouder, Vader WILLEM *den Vijfden*, die, tot hiertoe, aandachtig toehoorder der redetwistende partijen was geweest."

„ „ Wat ik er van denk? — —" was het antwoord

woord van den braven Vorst: „ Ik kan niet gelooven, dat de groote ziel van mijnen Oom alleen voor dit leven zoude geschapen zijn." "

De schoonheden der Schepping, voorgesteld aan Kinderen, tot aankweeking van dankbaarheid jegens God. Naar het Fransch van Mevrouw DE FLESSELLES. *Met Platen. Te* Rotterdam, *bij* Mensing en van Westrenen, 1826. In 8vo. IV en 245 bladz. De prijs is *f* 1.50.

Het is buiten tegenspraak, dat de eerste denkbeelden der jeugd van het grootste gewigt zijn, daar zij op hun volgend doen en laten eenen grooten invloed hebben. Naardien onze daden veel van ons gevoel afhangen, hetwelk gewoonlijk eerst spreekt, om daarna door het verstand ondersteund of gewijzigd te worden, zoo is het van groot belang het godsdienstig gevoel op te wekken, te verbeteren en te versterken. Alles, wat daartoe kan medewerken, moet welkom zijn aan ouders en vrienden der jeugd.

Het bovenstaande Werkje is bepaaldelijk met dat oogmerk geschreven, en heeft naar onze meening daartoe ook geheel de strekking. De schoonheden der schepping, bevallig voorgedragen, en telkens tot den Schepper terug gebragt, om zijne wijsheid, goedheid en magt te doen kennen en eerbiedigen, moet voor de jeugd een uitmuntende lektuur zijn. Althans, wanneer wij het volgende, als eene proef van het geheel kunnen geven, dan heeten wij zulk Werkje schoon.

„ God schiep, door zijne oneindige almagt, het „ *vuur*, dat niet alleen moest dienen, om alles wat „ tot het plantenrijk behoort, levend te maken, „ maar ook om licht te geven en het heelal te „ verlichten. Hier, mijne kinderen! moeten wij de „ ver-

„ verbazende uitwerking der Goddelijke Schepping „ bewonderen. De Zon, deze lichtende ſter, verſchijnt, zij doet de nevelen verdwijnen en brengt „ het licht te voorſchijn, daar de mensch zonder „ hetzelve, geene dier ſchoonheden, welke de aarde verſieren, zou kunnen genieten. Deze heerlijke bol, brengt niet alleen veel toe, tot de „ vruchtbaarmaking der aarde, maar verfraait ook „ dezelve. Hij is het, die ons tweemaal daags het „ heerlijke ſchouwſpel oplevert, van zijn op- en „ ondergaan. Meer dan eens zijt gij ooggetuigen „ daarvan geweest, mijne lieve kinderen! en gij „ zult moeten bekennen, dat geen ſchilder, hoe „ kunſtig hij ook zij, in ſtaat is, dien vloed van „ purper en goud, waarmede de komst dier fakkel van het heelal wordt aangekondigd, naar „ waarheid af te malen; of wie is er, die de „ ſchakering van allerlei tinten, in de verſcheidenheid van de gedaanteverwisſeling der wolken, „ kan nabootſen, wanneer de dagtoorts verdwijnt, „ om plaats te maken voor het heldere, zachte en „ minder verblindende ſchijnſel der Maan.

„ Maar, viel hem VICTOR in de rede, zijn dan de „ artisjokken, die wij gisteren hebben gegeten, „ door de zon gekookt en moet zij dan de duiven „ braden, die wij dezen middag zullen eten? — „ Neen, mijn vriend; merk wel op, hoe wonderbaar de Voorzienigheid de orde in alles heeft „ weten daar te ſtellen; want, indien de warmte „ der Zon, zich niet alleen bepaalde om lichtgevend en levend makend te zijn, dan zou zij mededeelbaar wezen, de bosſchen en andere brandbare ſtoffen, welke zij konde bereiken, in brand „ ſteken, en het heelal zou welras niet anders wezen, dan een wijduitgeſtrekte brand. Er is dus „ een ander vuur, dat oorſpronkelijk in alle ligchamen aanwezig is; dit vuur wordt niet zigtbaar, en ontwikkelt zich niet, dan door den „ wil van den mensch, en tot zijn nut; door hetzelve heeft men de kunst uitgevonden, om de

„ me-

„ metalen tot een nuttig einde te gebruiken; door „ hetzelve worden de ſpijzen bereid, die ons tot „ voedſel moeten dienen; het geeft eene aangena- „ me warmte in onze vertrekken, en beſchermt „ ons tegen de ſtrengheid van den winter; doch „ de wijsheid des Scheppers heeft dit gevaarlijk „ element, in ligchamen opgeſloten, die hetzelve „ aan anderen niet mededeelen, dan door den wil „ van den mensch. Merk ook op, dat dit vuur „ niet beſtaan of voortduren kan, wanneer het „ niet wordt gevoed en onderhouden, door andere „ brandbare ſtoffen, namelijk: zoodanige, welke „ gemakkelijk ontvlammen."

Zulk eene uitmuntende leesſtof levert het geheele Boek op. Wij moeten het alle ouders zeer aanprijzen.

DE RECENSENT,

OOK

DER RECENSENTEN.

Tafereelen uit de Levens- en Lijdensgeschiedenis van den Heere JEZUS CHRISTUS. *Eerste Zestal, door* JOANNES CLARISSE. *Te* Amsterdam, *bij* Johannes van der Hey en Zoon, 1827. In gr. 8vo. 210 bladz. De prijs is *f* 2.00.

De Leydsche Hoogleeraar CLARISSE, van wien wij reeds meer dan éénen Bundel voortreffelijke Leerredenen ontvangen hebben, vergast ons in het bovengenoemde stuk regt aangenaam op een Zestal uitgelezen Tafereelen uit de Levens- en Lijdensgeschiedenis van den Heere JEZUS CHRISTUS. Zijne overtuiging, dat er in de dagen van twijfelzucht en verslaauwing, welke wij beleven, geen beter middel bestaat, om regt bestuurd en in ons dierbaar geloof gesterkt te worden, dan de bepeinzing der bijzonderheden, door de eenvoudige Evangelisten zoo onbevangen te boek gesteld, bragt hem op zijn plan, en hoe hij hetzelve aanvankelijk bearbeid hebbe, zie en beoordeele de Lezer uit de volgende opgave!

Bij het *eerste* Tafereel, ten opschrift dragende, JEZUS, TER MAALTIJD BIJ EENEN FARIZEËR, *Luk.* VII: 36—50, merkt de Hoogleeraar ter inleiding tot de verdere beschouwing iets op over de waarde van dit tafereel, als behoorende tot de meer zeldzaam voorkomende uit het huisselijk leven onzes Heeren, en even daarom van ongemeen belang, om JEZUS in zijn groot en beminnelijk karakter naauwkeuriger en van andere zijden te leeren kennen, dan bij het lezen van de berigten aangaande zijne openbare ambtsbediening mogelijk is. — Na deze op-

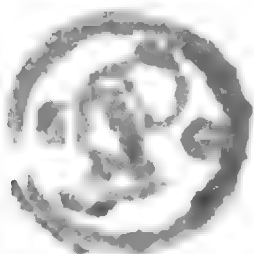

opmerking wil hij zich met zijne medebeſchouwers van het belangrijk ſtuk, door den heiligen Berigtgever naar het huis der maaltijden laten geleiden; — daar naauwkeurig gelet hebben op al, wat er te zien en te hooren is; en daarover bij zich zelven de noodige aanmerkingen maken; — inzonderheid wenscht hij oog en aandacht te vestigen op den hoofdperſoon, om dien vooral regt te leeren kennen: en tracht bij het henen gaan eenen blijvenden, heilzamen indruk van alles, tot regeling van hun Christelijk leven, mede te nemen.

Met veel genoegen is *Rec.* den Hoogleeraar in de beſchouwing van dit tafereel gevolgd: bijzonder behaagden hem de opmerkingen over het karakter van den hoofdperſoon, JEZUS CHRISTUS, dien wij door dezelve leeren kennen als den uiterst beſcheidenen, verdraagzamen, zich zelven verloochenenden, wijzen en welbedachten, zacht-, groot- en edelmoedigen, in één woord, als den geheel eenigen mensch, maar ook den verhevenen, die den mensch, den engel zelfs te boven ging, den vertegenwoordiger der Godheid op aarde, God geopenbaard in het vleesch. — Meesterlijk is deze karakterteekening uitgewerkt; en wordt eindelijk uit de beſchouwing van het geheele tafereel de verpligting afgeleid, om ook onze behoefte aan ſchuldvergeving gereedelijk te erkennen; Hem, die van dezelve ſprak, en, om zoo daarvan te kunnen ſpreken, in leven en lijden aan den Vader gehoorzaam werd, hartelijk lief te hebben: met dankbare liefde en onbegrensden eerbied te erkennen, te huldigen, en in zijne op dit tafereel uitkomende handelingen, voor zoo veel dit ons voegt, edelmoedig na te volgen.

JEZUS OP HET LOOFHUTTENFEEST, *naar Joh.* VII: 37—39, lezen wij boven het *tweede* Tafereel, dat de Hoogleeraar onzer beſchouwing aanbiedt. Na opgemerkt te hebben, dat het eene, tot aanduiding van JEZUS ware grootheid zeer kenmerkende gebeurtenis voorſtelt, die te *Jeruzalem* op het Loofhuttenfeest is voorgevallen, laat hij *eerst* zich met zijne medeaanſchouwers door den Apostoliſchen Evan-

Evangelist naar *Jeruzalem* op het Loofhuttenfeest geleiden, — vooral, om daar JEZUS te ontmoeten, naar Hem te luisteren, en van Hem het toen nog toekomstige te vernemen; *waarna*, zegt hij, het nadenken over 's Heilands Godspraak, op voorgang van denzelfden JOHANNES, ons terug brengt tot ons zelven, tot het Christendom, tot dezen dag (1), tot hetgeen wij thans, overeenkomstig met deszelfs instelling, te doen en te overwegen hebben, ter verheerlijking van den Zaligmaker, en van den Vader door Hem. Bij de medebeschouwing van dit tafereel, onder de aanwijzing van den voortreffelijken Hoogleeraar, was het ons, alsof wij te *Jeruzalem* op een Loofhuttenfeest tegenwoordig, en van de daarbij destijds gebruikelijke volksvermaken mede getuigen, ja deelgenooten waren. Helder ook en van hoog aanbelang werden ons nu de woorden onzes Heeren; en tot onze wezenlijke leering en stichting werd ons door zijn Hooggeleerde in het *tweede* gedeelte zijner toespraak aangetoond, *vooreerst*, in welk een licht wij den grooten Stichter van het Christendom, en dien ten gevolge het Christendom zelf, te beschouwen hebben; — *ten tweede*, op welk eenen goeden en hechten grond onze overtuiging dienaangaande ruste; — en *ten derde*, hoedanig deze onze overtuiging zijn moete, zullen wij aan Hem dat alles hebben, wat Hij voor ons zijn wil.

Het *derde* Tafereel, bij aanleiding van *Joh.* XII: 12—19 (vergel. *Matth.* XXI: 1—11. *Marc.* XI: 1—10. *Luk.* XIX: 29—44.), geeft ons de beschouwing der STATELIJKE INTREDE VAN JEZUS BINNEN JERUZALEM, ALS EENE DER OORZAKEN VAN ZIJNE VERHAASTE TEREGTSTELLING, LIJDEN EN DOOD. Hier wordt ons door den Hoogleeraar *eerst* die intrede zelve, in hare voornaamste bijzonderheden voor den geest gebragt; *daarna*, onze aandacht in het bijzonder bepaald bij die merkwaardigheden in het geschiedverhaal, welke de betrekking van dezen

(1) Te weten: de Leerrede is uitgesproken op een Pinksterfeest.

zen luistervollen intogt des Heeren tot deszelfs gevangenneming en vernederende uitleiding naar *Golgotha*, aanwijzen; — terwijl een en ander, daaruit tot gemoedelijk onderwijs opgezameld, bestemd is, om aan de Leerrede en Overdenking een stichtelijk slot te geven. Even als bij de beschouwing van het naastvoorgaande, zoo vonden wij, ook voor dit tafereel staande, ons als het ware overgebragt op de plaats zelve, waar eenmaal het afgemaalde is voorgevallen. — Met genoegen en stichting lazen wij vervolgens het *tweede* gedeelte der Overdenking, bijzonder de verdediging van het karakter onzes Heeren tegen eenige oudere en latere beschuldigingen, bl. 95 verv., en voelden ons ten slotte krachtig opgewekt, om ons hart en onze gezindheid ten aanzien van onzen Heer te onderzoeken; — ons tegen alle verflaauwing te wapenen, door te zien op JEZUS vijanden, zijne vrienden en Hem zelven; ons dagegelijks voor te houden, wie en wat Hij voor ons is, en wat wij voor Hem behooren te zijn; — en eindelijk de vreugd van het onbegrensd juichende volk, met het lot dat *Judea* zoo kort daarna trof, te vergelijken, en er het besluit uit te trekken, dat de luide Hozanna's geene waarborgen zijn van bestendigen voorspoed en zegen, zoo min als van de volkomen zuivere gezindheid eens vromen gemoeds.

Om ons JEZUS GEMOEDSGESTELDHEID, BIJ HET TE GEMOET GAAN VAN ZIJN LIJDEN, naar *Joh.* XII: 20—36 te doen kennen, plaatst de Professor ons voor het *vierde* Tafereel. — Zeer gepast maakt hij eenen aanvang met de opmerking, dat de bepeinzing van het lijden onzes gezegenden Verlossers voor elk welgesteld hart even aangenaam als nuttig is, bijzonder, wanneer wij ons oog schier onafgebroken op den verhevenen Lijder zelven gevestigd houden, en — uit zijn spreken, zoo wel als zwijgen, de gewaarwordingen, gevoelens en uitzigten opmaken, welke zijn menschelijk, maar heilig hart vervulden, toen Hij zijn lijden van nabij voorzag, te gemoet ging, onderging, ondervond, doorstond, ten einde toe uitleed. Na deze opmerking, van het geheele ta-

tafereel, dat voor éénе beschouwing van te grooten omvang is, slechts een bepaald punt, en dat meer onmiddellijk den grooten Lijder zelven betrof, kiezende, bepaalt hij eerst kortelijk onze aandacht daar bij, *dat* JEZUS *nu zijn laatst, zwaar lijden te gemoet ging*, en doet ons vervolgens meer uitvoerig 's Heilands *gewaarwordingen*, voor zoo veel die in de onderscheiden partijen op het tafereel uitkomen, als *natuurlijk*, zijne *gevoelens* als *edel*, zijne *uitzigten* als *redelijk* kennen. — In Hem dan ook moeten wij den grootsten der menschen beschouwen, maar ook den CHRISTUS, den Zoon des levenden Gods, en in zijnen naam gelooven, daar de verwerping van dien Eenigen laakbaar, strafwaardig, gevaarlijk, ondankbaar, dwaas, wat niet al? — maar de aanneming rijk is in de heerlijkste gevolgen.

Bij aanleiding van twee teksten: *Luk.* XXII: 67—XXIII: 1 en *Joh.* XVIII: 28—32 (verg. *Matth.* XXVII: 1, 2. *Marc.* XVI: 1.) staat boven het *vijfde* Tafereel: JEZUS, ALS DE GROOTSTE GODSGEZANT, DOOR ZIJN LIJDEN, BEWEZEN. Dit, op het eerste voorkomen minder aangenaam, vruchtbaar, gewigtig, dan zoo menig ander uit de Levens- en Lijdensgeschiedenis onzes Heeren, geeft echter aanleiding tot het opzamelen en bepeinzen van kostbare mensch- en zedekundige leeringen en waarnemingen. — Volledig bewijst de Heer C. de gegrondheid van deze zijne opmerking en de dus door hem hoog gespannen verwachting aangaande de waarde des tafereels, door ons eerst op zeker verheven standpunt te plaatsen; — van daar ons de verschillende bijzonderheden in eenig onderling verband te laten overzien; — en het punt, aldus gewonnen, aan te wenden tot bereiking van het groote oogmerk, waarmede regtgeaarde Christenen 's Heilands Lijdensgeschiedenis gewoon zijn te overdenken. — Het verheven standpunt, op hetwelk de Professor zijne medeaanschouwers van het tafereel wil geplaatst hebben, is het slotvers van den tweeden tekst, — „Hier," zegt hij, „herinnert de Apostel zijnen Lezeren, — en wij herinneren ons nu met hem, — *het woord van*

JEZUS, *dat Hij gezegd had, beteekenende, hoedanigen dood hij sterven zoude:* en hij doet opmerken, dat het vroeger in den tekst verhaalde was voorgevallen, *opdat* dit woord des Heeren vervuld *wierd.*" — Duidelijk wordt in dit gedeelte der Overdenking ons aangewezen, dat JEZUS meermalen had gezegd, dat, en hoedanigen dood Hij sterven zou: „ maar," vraagt de Hoogleeraar, — „hoe konde, hoe moest de juistheid dier beteekenis en aanduiding blijken?" en toont daarop in het *tweede* deel, dat 's Heilands woord, hetwelk aanvankelijk begonnen was vervuld te worden door het verraad van JUDAS, zijne gevangenneming, de voorloopige verhooren, veroordeeling en verguizing, nu geheel en volkomen vervuld werd, *eensdeels* door de regelmatige Joodsche regtspleging en het plegtig geslagen doodvonnis; *anderdeels* door de uitlevering aan PILATUS na eenige woordenwisseling. Na dit behoorlijk te hebben aangetoond, ontwikkelt de Heer C. — in het laatste gedeelte zijner Overdenking deze drie opmerkingen: het lijden van onzen Heer was geenszins de *toevallige* uitkomst van eenen, als van zelf ontstaanden, zonderlingen zamenloop van omstandigheden; het lijden van onzen Heer was geen lijden, *dat hij zich zelven berokkende*, het lijden van onzen Heer was dan geen *gewoon* lijden, maar van eenen, geheel eenigen persoon, wiens meer dan menschelijke verhevenheid zich geen oogenblik verloochende, maar midden door de diepste vernedering de helderste stralen schoot, — het was een geheel eenig lijden in doel en strekking. Ten slotte worden wij nog op grond dezer wel ontwikkelde opmerkingen kort, maar zeer ernstig tot geloof en geloofsgehoorzaamheid aangespoord.

Eindelijk brengt de Hoogleeraar ons voor een *zesde* Tafereel, JEZUS VERWERPING EN VEROORDEELING, VERKLAARD UIT HET ZELFBEDROG DER ZONDE, *naar Matth.* XXVII: 24—26. Diep werden wij bij de beschouwing van hetzelve getroffen door de zoo heldere inlichtingen, fijne opmerkingen, en krachtige toespraken van den menschkundigen

voor-

voorganger. In eene ernftige inleiding toch, maakt hij ons opmerkzaam op de groote tegenftrijdigheid, die er gelegen is in het gedrag des volks, dat den Heer voor weinige dagen onder luid feestgejuich had ingehaald, en nu ter fchandelijkfte doodftraf opeischt; en in de handeling van PILATUS, die den Heiland reeds meermalen onfchuldig verklaard had, en nu ter geefeling en kruisftraf verwees; en op die raadfels, die zelfs in het gedrag van volk en Landvoogd bij het op dit tafereel afgemaalde, niet kunnen worden voorbij gezien, en zoekt nu de oplosfing dier ftrijdigheden en raadfels, in *het zelfbedrog der zonde.* Meesterlijk, en bij gedurig ernftiger toefpraak tot zijne medebefchouwers van dit hoogst belangrijk ftuk uit 's Heilands Lijdensgefchiedenis, toont hij dit aan bij PILATUS handwasfching, — het antwoord der Joodfche volksmenigte, — en het regterlijk vonnis, door PILATUS geflagen. Geheel deze ontwikkeling is vol van fijne menschkundige opmerkingen. Bijzonderlijk trok, onder die allen, deze, die wij ook daarom onzen Lezeren willen mededeelen, onze aandacht. Bl. 203, 204, zegt de Profesfor, „ alle Evangelisten ftellen ons den Regter in zijne onregtvaardige wreedheid voor: maar MARCUS (1) en LUKAS (2) geven inzonderheid daar bij wenken van 's mans zelfbedrog. Duisterder ook wel MATTHEUS (3), als hij zoo onbepaald zegt: „ hij liet *hun* BARABBAS los;" maar duidelijker MARCUS: „ PILATUS deed het, *willende de fcharen genoegen doen;*" en LUKAS: „ *hij oordeelde, dat hun eisch gefchieden zou; hij liet hun los dengenen, welken zij geëischt hadden;* en JEZUS *gaf hij over tot hunnen wil.*" Of, wijst dit een en ander niet aan, dat hij zich hierbij flechts hun ten werktuig ftelde; terwijl op hen, als de eigenlijke bedrijvers, die het werktuig bezigden, alle fchuld nederkwam? En is het niet te fijn gefponnen, wanneer wij zelfs in het woordje *toen,*

(1) XV: 15.
(2) XXIII: 24, 25.
(3) XXVII: 26.

toen, dat MATTHEUS en JOANNES bezigen, hier van een ſpoor meenen te vinden? *Toen* namelijk, na het volk vrijwillig en hardnekkig BARABBAS boven JEZUS gekozen, — ja, nu het, tegen alle waarſchuwing aan, de gevolgen voor *zijne* rekening genomen, en het geweten van PILATUS ontlast had, *toen*, toen eerst, — daar nu, zijns achtens, de ſchuld door anderen overgenomen, en dus van hem zelven afgeſchoven was, — toen kon hij er toe komen om het ſchandelijk vonnis der onregtvaardigheid uit te ſpreken."

Bekend is de ſtijl van den voortreffelijken Hoogleeraar. Wat ons betreft, wij hebben hier weinig op dezelve aan te merken, of het moest zijn de overmatige lengte van eenige volzinnen, bij voorbeeld, bl. 94, 95, 115, 134, 135, 188, 189; — het op bl. 63 tot tienmaal toe herhaalde woord *daadzaken*; — het bl. 91 voorkomende onwelluidend zamengeſtelde woord *ſtrafvonnisvoltrekkers* en de bl. 92 voorkomende uitdrukking „*Bethesda's badwater was beſchaamd* door de genezing van een' man, die acht en dertig jaren aldaar had krank gelegen." Maar mogelijk ligt het wel in het ſubjectief gevoel van den *Rec.*, wanneer hij dit opgemerkte als min behagelijk keurt. — Daarenboven betreft het ſlechts naauwelijks noemenswaardige kleinigheden. Om dan ook nog ten ſlotte (en niet zonder goede reden) eene proeve te geven van den regt Christelijken geest, die in de voorgeſtelde beſchouwingen door den Heer C. heerscht, kiezen wij de ſlotopmerking bij de beſchouwing van het laatſte Tafereel: „Ach!" — vraagt C. — „waarom deed de man, die zoo veel deed (PILATUS), niet nog iets meer?" en vervolgt ter beantwoording: „Bij wie komt deze wensch op? Op zich zelf beſchouwd, is hij menschlievend, het is waar; maar, wat ware er van ons, van een zondig menschdom alsdan geworden? Neen! anders was het beſloten in den genadigen raad des Allerhoogſten. Door zelfbedrog verblind, veroordeelde PILATUS zich zelven, toen hij het JEZUS deed. Zonder dit zelfbedrog ware hij er niet toe gekomen.

Maar

Maar liet de Godheid toe, dat hij zich alzoo verblinden liet, dat hij zijn eigen geweten verkrachtte; zij zorgde toch, dat hij zelf Hem, dien hij vonnisde, nog als heilig, onschuldig, onbesmet, afgescheiden van de zondaren, luisterrijk en plegtig, voor het oor der Joden en Heidenen, van Hemel en Aarde moest regtvaardigen. Zie daar dan Christen! JEZUS door zijnen Regter verheerlijkt! Zulk een Hoogepriester betaamde ons! Zulk een Hoogepriester is het, die voor ons en ons kroost kan tusschen treden. Voor *ons* — ach! wij allen behoeven die tusschenkomst zoo zeer! — Voor ons en ons *kroost!* — Welk ouderhart is deze gedachte niet dierbaar, — dierbaar bij elke mistrede van zijne zoo teeder geliefde panden, — dierbaar, als hij aan de sponde van hun sterfbed staat, of de zerk aanstaart, die hun stof bedekt? Ja, ons en ons kroost is de tusschenkomst van zulk een' Hoogepriester dierbaar. Diens offerhande is volwigtig en Gode aangenaam. Hij, onze voorspraak bij den Vader, is eene verzoening voor onze zonden, — voor onze zonden, en voor die der geheele wereld! Zouden wij dit niet noodig keuren? Zou het zelfbedrog ons tot zoo ver kunnen verblinden? Of zouden wij eenen anderen zoeken? Zouden wij Hem, den eenigen zielenredder, verloochenen? Zouden wij niet veeleer vrijmoedig en met vol vertrouwen door Hem tot God gaan? Zou het aan Hem niet zijn, den van God geschonkenen, dat wij ons mogen en moeten overgeven, en gaarne voor tijd en eeuwigheid toevertrouwen? Ja, zegt het Geloof, Ja, Hij leed en boette voor onze schuld: *zijn bloed kome ter verzoening over ons en onze kinderen!* Amen!

Verdediging van Bijbel en Openbaring tegen de voornaamste vroegere en latere bestrijders van dezelve, door G. H. VAN SENDEN, *Predikant te* Middelbert. *Eerste Deel. Bevattende eene pragmatische geschiedenis der bestrijding van Bijbel en Openbaring. Te* Groningen, *bij* W. Zuidema, 1827. In gr. 8vo. x en 608 bladz. De prijs is *f* 5.00.

Wij haasten ons, om onze Lezers bekend te maken met den aanleg en het begin eens Werks, dat, naar het juist oordeel van wijlen den Hoogleeraar H. MUNTINGHE, mag geacht worden eene dringende behoefte van onzen tijd te zijn, en geschikt om eene klove in onze Letterkunde aan te vullen. — De Eerw. VAN SENDEN namelijk, reeds van elders met lof onder ons bekend, heeft, hoezeer alles behalve onbedachtzaam, zich de taak voorgesteld, eene verdediging te zullen leveren van Bijbel en Openbaring, tegen de voornaamste vroegere en latere bestrijders van dezelve. Het is zoo: reeds zijn er door een' LILIENTHAL onder de Duitschers, en, in navolging van hem, door een' HAMELSVELD onder ons, belangrijke bijdragen hiertoe geleverd, en hebben ook vele Schrijvers van Verhandelingen in de Werken van het Haagsche Genootschap tot verdediging van de Christelijke Godsdienst, gelijk ook in de Stukken van TEYLERS Godgeleerd Genootschap, zich ten dien einde werkzaam betoond. Maar wie weet niet, dat er sedert de tijden, waarin LILIENTHAL en HAMELSVELD schreven, vele nieuwe aanvallen tegen den Bijbel en de daarin vervatte Goddelijke Openbaring, ginds en elders, bijzonderlijk in *Duitschland* ondernomen zijn, waarvan de genoemde mannen, geene kennis droegen? En de Schrijvers van afzonderlijke Verhandelingen mogen zich in hunne geschriften op de wederlegging van dezen of dien bestrijder, of op de verdediging van dit of dat bijzonder Stuk meer bepaaldelijk hebben bevlijtigd; eene algemeene handhaving van de eer der Gewijde Schriften, tegen de jongste aanran-

randingen tot op onzen tijd toe, bezitten wij niet. Dank hebbe derhalve de Eerw. Ondernemer dezer belangrijke taak, waarvan hij ons in zijn Voorberigt eene genoegzame opening gegeven, en een meesterlijk begin in het boven aangekondigde *eerste* Deel zijns Werks gemaakt heeft! Hij verdient daartoe alle aanmoediging. En moge hij bij ons, zijne Landgenooten, geene mindere blijken van goedkeuring vinden, dan hij reeds van eene uitlandsche Vorstenhand zoo vereerende ontvangen heeft (1)!

De eigenlijk gezegde verdediging van Bijbel en Openbaring behoorde, volgens het oordeel des Schrijvers, te worden voorafgegaan door eene *pragmatische geschiedenis, zoo wel der bestrijding, als der verdediging van Bijbel en Openbaring tot op onzen tijd.* Het *eerste*, — de *pragmatische geschiedenis der bestrijding*, — wordt ons door v. S. in dit Deel geleverd. En hier vinden wij *eerst* eene *Inleiding*, behelzende eene korte beschrijving van den Bijbel; en *daarop* eene *Voorbereidende Afdeeling*, die een vertoog bevat van *Bijbelhoogschatting*, sedert den Zondvloed tot op onzen tijd. — De Eerw. Schrijver toont in dit gedeelte van zijn Werk aan, hoe Gods heilige Openbaring, van tijd tot tijd in uitgebreidheid toenemende, en vóór, en na de komst van JEZUS CHRISTUS op de wereld, tot op heden toe vele hoogachting ontvangen hebbe. — Dit geschiedkundig vertoog houdt eenen zeer geregelden gang. Aan de hand van den Eerwaardigen Schrijver worden wij bedaardelijk henengeleid door de tijdperken van NOACH na den Zondvloed, van MOZES, JOZUA, SAMUEL, DAVID en SALOMO; na de dagen van dezen Vorst onder Israel en bij de Samaritanen; — in *Juda*, — gedurende de Babylonische gevangenis, en na haren afloop; wijders tot op de komst van den Verlosser; eindelijk van daar tot

(1) Naar een Berigt, onlangs in de *Kunst- en Letterbode* geplaatst, heeft Z. M. de Koning van Pruissen, aan den Schrijver op een ontvangen presentexemplaar van dit Deel eenen gouden eerepenning doen toekomen.

tot op KONSTANTIJN *den Grooten*, van KONSTANTIJN tot op KAREL *den Grooten*, van KAREL tot op de Hervorming, en van de Hervorming tot op onze dagen. Met veel genoegen hebben wij die voorbereidende Afdeeling gelezen. Zeer goed, onder anderen, heeft de Schrijver opgegeven en ontwikkeld de oorzaken der hoogachting voor de heilige oorkonden, bij den nieuwen Joodſchen ſtaat na de Babyloniſche gevangenis. Tot die oorzaken brengt hij, *vooreerst*, de toen bij het Joodſche volk geheel vernietigde zucht tot afgoderij; *ten tweede*, de grootere uitgebreidheid, welke de verzameling der Heilige Schriften destijds reeds had ontvangen; *ten derde*, de meerdere bevestiging omtrent de waarheid en den hoogeren oorſprong van een groot gedeelte van den inhoud dier Schriften, door de vervulling namelijk, van onderſcheiden voorſpellingen, waarin gebeurtenisſen, die thans plaats vonden, eeuwen te voren waren aangekondigd. Behalve deze drie hoofdoorzaken komen nog als medewerkende zeer in aanmerking, eenige beroemde mannen, die toen leefden; de vertaling van de Heilige Schriften in het Grieksch en de oprigting der Synagogen. — Naar gelang van den rijkdom der zaken is deze voorbereidende Afdeeling vrij beknopt geſteld, als bevattende nog geene honderd bladzijden, en zeker zou zij nog meer hebben kunnen ingekort worden, indien de Schrijver er niet hier en daar zoo veel hadde ingevlochten, dat eigenlijk meer tot de geringſchatting der Openbaring, dan tot de hoogachting betrekking heeft. — Maar zou niet zelfs deze geheele Afdeeling beter plaats gevonden hebben onder hetgeen wij van den Eerw. v. S. aangaande de geſchiedenis van de verdediging des Bijbels in een volgend Deel verwachten? Onze bijzondere opmerkingen, wijders, bij het lezen dezer Afdeeling gemaakt, zijn naauwelijks der moeite waardig, dat wij ze mededeelen. Ten blijke echter onzer oplettendheid op dit belangrijk Werk, willen wij ze niet terug houden, bladz. 7, ſtaat, dat volgens *Deut.* XXX: (dit moet zijn XXXI) 9, 26, het oorſpronkelijk exemplaar van den Pentateuchus, door

door MOZES hand geschreven, naast de arke des Verbonds moest worden nedergelegd. — Zou dit bevel niet alleenlijk het gedeelte betroffen hebben, dat de wetten en verordeningen in zich bevatte? — Bl. 8, zegt v. S., dat de volksvergaderingen, *Joz.* VIII: 30—35 en XXII: vermeld, te *Sichem* gehouden zijn. In het geschiedverhaal, H. VIII, lezen wij van den berg *Ebal*, en H. XXII, wordt geene plaats genoemd. Bl. 90, wordt GLASSIUS onder de Schriftverklaarders bijzonder des N. V. gerangschikt, maar behoort hij niet veelmeer tot die des O. V., althans tot die des Bijbels in het algemeen? Bl. 91 staat onder de beroemde mannen, die een nieuw licht over de Heilige Schriften hebben verspreid, genoemd WELLES. Moet dit ook zijn VAN WILLES (thans nog Predikant te *Lekkerkerk* en *Zuidbroek*, een man, door vele geschriften in het vak der Bijbelsche Uitlegkunde beroemd en uitgebreider werkkring dubbel waardig)? Bl. 92, behoorde na of met MEIJER als Overzetter der Heilige Schriften nog genoemd te zijn B. T. C. OERTEL, die, blijkens de beoordeeling in het Krit. Journ. van BERTHOLDT, XV. Th. S. 170, eene vertaling van den ganschen Bijbel met de noodige aanmerkingen in het licht gegeven heeft.

Na de *voorbereidende*, komen wij nu van bl. 104 tot de *hoofdafdeeling*, behelzende *de geschiedenis der bestrijding van Bijbel en Openbaring*. Hier vinden wij *eerst* eene *beschrijving* van het denkbeeld, dat men zich van Bijbelbestrijden te maken heeft, *vervolgens* eene opgave van de *bronnen* der Bijbelbestrijding, die de Heer v. S. acht gelegen te zijn, *deels* in de onkunde, het vooroordeel, en de misvatting omtrent den voornamen inhoud des Bijbels; *deels* in de hooggevoeligheid en eerzucht van de meeste vijanden der Heilige Schriften; *deels* in de ongeregelde zinnelijkheid van den gewonen mensch, — En na deze bronnen in hare nadeelige werking behoorlijk te hebben voorgesteld, gaat de Eerw. v. S. nu over tot het leveren van een, zoo als hij het noemt, *Kort geschiedkundig en zoo veel doenlijk pragmatisch verslag omtrent de Bijbelbestrijding zelve*, zonder zich ech-

echter met eene toetsing of wederlegging van dezelve in te laten; — trouwens dit ook behoort tot het vervolg der door hem opgenomen, vrij uitvoerige taak.

In dit verslag nu worden wij *eerst* bekend gemaakt met de *vroegere* bestrijding des Bijbels door de Heidenen CELSUS, LUCIANUS, door PORPHYRIUS, HIEROKLES, JULIANUS en LIBANIUS; — door de *Muhamedanen*, de *Joden* en *Scholastiken*. — *Hierop* volgt eene geschiedenis van de *latere* aanvallen op den Bijbel; *vooreerst* door het *Deïsmus; ten tweede* door het *Rationalismus*. Als *bronnen* van het *Deïsmus* worden door v. S. opgegeven, behalve de reeds genoemde algemeene oorzaken der Bijbelbestrijding, ook nog de wijsgeerige stelsels van DESCARTES, GASSENDI en SPINOZA, het *Socianisme* en sommige plaatselijke omstandigheden. Na eene gepaste ontwikkeling dezer opgave gaat de Eerw. Schrijver *Engeland*, *Frankrijk*, *Holland* en *Duitschland* door, en leert ons als Deïstische bestrijders van den Bijbel kennen, in *Engeland* EDUARD HERBERT VAN CHERBURY, HOBBES, WILLMOT, Graaf van *Rochester*, den Graaf van SHAFTESBURY, BLOUNT, TOLAND, COLLINS, WOOLSTON, TINDAL, MORGAN, DE MANDEVILLE, CHUBB, RADICATI, HUME, GIBBON (1), BOLINGBROKE, EVANSON, PAINE, HAMILTON (2), behalve eenige ongenoemden; — in *Frankrijk* den man, die onder den verdichten naam ging van VAIRESSE, DE FONTENELLE, GUEUDEVILLE, DES LANDES, den Graaf van BOULAINVILLIERS, LANGLET DU FRESNOY, Mejufvr. HUBERT, DE LA SERRE, TOUSSAINT, GOSNARD, DE CONDILLAC, D'ALEMBERT, DIDEROT, HELVETIUS, RAYNAL, D'ARGENS, MERCIER, DE PRADES, den Graaf DE BUFFON, ROBINET, DE HOLBACH, DE LA METTRIE,

(1) Het Werk van dezen man: *History of the decline and fall of the roman empire*, is slechts voor een gedeelte, niet zoo als wij bl. 213, Aant. 292 lezen, geheel in het Nederduitsch vertaald.

(2) Onder de hier genoemde Deïsten hadden nog kunnen opgegeven worden W. LYONS en S. PARVISCH.

TRIE, DE VOLTAIRE, BOULANGER, FRERET, ROUSSEAU, CLOOTS, DU PUI (moet zijn DUPUIS), VOLNEY, SALVADOR (1), nevens ook weder eenige ongenoemden; — in Holland: MEIJER, SPINOZA, WEIJERMARS (moet zijn WEIJERMAN), BAYLE, DU PATOT, VAN HATZVELD, VAN DER VEEN; — in *Duitschland*, T. L. LAU (2), J. C. EDELMAN (3), GEBHARDI, MYLIUS, SCHADE, H. S. REIMARUS, thans als Schrijvers der Wolfenbuttelsche Fragmenten onherroepelijk gebrandteekend, LESSING, C. A. E. SMIDT (moet zijn SCHMIDT), C. F. BAHRDT, J. H. SCHULZ (4), C. E. WUNSCH, MAUVILLON, RIEM, SCHERER, PAALZOW, ASCHER, BECKER, BRENNECKE, DASSEL, VAN HARTWIG VAN HUNDT RADOWSKI, C. HYLANDER, nevens verscheiden anderen, welker namen niet bekend zijn.

Na deze opgave der geschiedenis van het Deïsme, uit het oogpunt van Bijbelbestrijding beschouwd, — eene opgave, waarbij men voegzaam vergelijken kan, uit IJPEIJ's *Kerkel. Geschiedenis der* XVIIIde *Eeuw*, het 1ste D. 2de St., 2 en 3de Deel, gaat de Eerw. v. S. voort, om de geschiedenis te leveren van het sedert de laatste vijftig of zestig jaren zoo veel geruchtmakend *Rationalismus* in *Duitschland* en *Nederland*, waarvan het grondbeginsel hierop nederkomt, *dat de Rede in de Godsdienst alles in allen is.*

„ In de wijze" nu, zegt v. S., „ waarop de Rationalisten dit hun grondbeginsel op de geopenbaarde Godsdienst en de Heilige Schriften toepassen, bewandelen zij *voornamelijk* twee verschillende wegen, dien der *Wijsbegeerte*, of der *Geschiedenis*." Ten gevolge dezer opmerking verdeelt hij de Rationalisten in twee klas-

(1) Ook MONTESQUIEU had hier eene plaats verdiend.

(2) Deze man was Atheist, zoo als v. S. zelf bl. 296 erkent.

(3) Ook met dezen was het naar het oordeel van IJPEIJ *Kerkel. Geschied der* 18*de Eeuw*, I. D. 2 St. bl. 94, verv. niet beter gesteld.

(4) IJPEIJ houdt hem t. a. pl. bl. 162 verv. voor een Atheistisch twijfelaar.

klasſen, in *Wijsgeerige* namelijk, en *Geſchiedkundige*. De *Wijsgeerige* worden weder door hem onderſcheiden. „ *Sommigen* ſtellen de Rede tot de eenige kenbron van alle Godsdienſtige waarheid, en loochenen, dat eene nadere openbaring noodzakelijk of wenſchelijk geweest is, en ooit beſtaan heeft." Deze noemt hij *materiale* wijsgeerige Rationalisten. „ *Anderen*, — gaat hij voort, — „ willen wel eene nadere openbaring erkennen, doch alleen in zoo ver zij gegeven is volgens de wetten van de menſchelijke denkkracht, en haar inhoud overeenſtemt met de waarheden der Rede, welke in dezen het hoogſte Regterambt uitoefenen moet." Deze zijn de *formale* wijsgeerige Rationalisten. „ De *Geſchiedkundige* Rationalisten gaan meestal van hetzelfde beginſel uit als de *Wijsgeerige*, maar betreden eenen anderen weg, om tot hun doel te geraken. Zij bezigen de uitleg- en oordeelkunde, om de echtheid der Bijbelboeken te ondermijnen, en hetgeen de leer en de geſchiedenis des Bijbels Goddelijks en buitengewoons aan zich dragen, te doen verdwijnen, zoo dat er weinig meer dan de waarheden van de Godsdienst der Rede, en eene reeks van gewone voorvallen, voor onze tijden, overblijft (1)."

Na deze onderſcheiding ſpoort de Heer v. S. de *bronnen* op, eerst van het *Wijsgeerig*, daarna die van het *Geſchiedkundig* Rationalismus. — Het *Wijsgeerig* Rationalismus is zijne opkomst en voortgang verſchuldigd *eerſtelijk*, (echter ſlechts voor een zeer klein gedeelte) aan de leerſtelſels van THOMASIUS en BUDDAEUS, maar ook en wel *voornamelijk*, nadat de ſtrijd over het gezag van Rede en Openbaring uit *Engeland* naar *Duitschland* was overgebragt, aan de leerbegrippen van LEIBNITZ, WOLF, CRUSIUS, MOZES MENDELSZOON, SULZER, TETENS, FEDER, REIMARUS, BAZEDOW en vooral van KANT, Wijsgeeren, die malkanderen van tijd tot tijd op Duitſchen bo-

(1) Op deze verdeeling ware nog al iets aan te merken. Doch wij durven ons uit vrees voor te groote uitvoerigheid thans op dit veld niet te begeven.

bodem vervangen hebben. — De *bronnen* wijders van het *Geſchiedkundig* Rationalisme liggen *deels* in de aanhoudende en hevige aanvallen der Engelſche en Franſche Deïsten op het gezag en de waarde des Bijbels, *deels* in het onafhankelijk onderzoek, dat ten aanzien der Heilige Schriften door voorname Godgeleerden tegen het einde der XVIIde en de eerſte helft der XVIIIde eeuw ondernomen werd, *deels* in den geest des tijds, die reeds de Rede, als bron of regteres in zaken, de Godsdienst betreffende, huldigde.

Nu tot de geſchiedenis zelve van het Rationalisme overgaande, doet v. S. ons *eerst* deszelfs gang in *Duitschland*, *daarna*, maar bijzonder kort, in *Nederland*, kennen.

Wat *Duitschland* betreft, dit voorname tooneel van het Rationalisme: de achtingwaardige Schrijver bepaalt ons, *eerstelijk*, bij de geſchiedenis van het *Wijsgeerig*, *daarna*, bij die van het *Geſchiedkundig* Rationalisme.

Van het *Wijsgeerig* Rationalisme komen hier als de meer algemeene voorſtanders, — VAN SENDEN noemt ze bl. 391, „de zonnen aan den hemel van het *wijsgeerig* Rationalisme," — de namen voor van BASEDOW, CAMPE, SALZMANN, DAMM, STEINBART, KANT, FICHTE, SCHELLING, F. H. JACOBI, F. KÖPPEN, BOUTERWEK, FRIES, KRUG en HEGEL, — en nu, na die *algemeene* opgave der voorſtanders van het *wijsgeerig* Rationalisme, tot een *meer gebijzonderd* verſlag voorttredende, ſpreekt v. S. *eerst* van hen, die tot beſtrijding van Bijbel en Openbaring hoofdzakelijk koude redenering bezigden, en op de naaldſpits van hunne ſofisterij de hoofdgronden van onze Godsdienst ſtelden; en beſchouwt *dan* diegenen, welke meer van het gevoel en de *phantasie* uitgaan.

Aan het hoofd van deze verſtands-menſchen, (de eerſte ſoort der *wijsgeerige* Rationalisten) vinden wij hier geplaatst NIETHAMMER, SCHUDEROFF, TIEFTRUNK, SINTENIS, GROHMAN, KANNABICH, RITTER, NITZCH. — „Dezen Rationalisten," — ſchrijft

schrijft v. S. bl. 402, — „was het meer te doen om neer te rukken, dan om weder op te bouwen, en slechts een enkele deed ęene poging, om voor zijne volgers, die nu zonder huis of dak omdoolden, toch ten minste een hutje op te rigten. Anderen legden daartoe nu meer bepaaldelijk de hand aan het werk. In plaats van het oude geloof, zochten zij dan stelsels van beschouwing en beoefening te maken, welke zij als volledig, vast en schoon aanprezen. Diegenen, welke *materiale* Rationalisten waren, vormden Godsdienstphilosophiën, dingen, die, zonder op geschiedenis of gezag te leunen, als in de lucht zweefden. Zij die met meer regt tot de *formale* Rationalisten geteld worden, vestigden ook wel hunne systema's op den grondslag der Rede; maar zij versmolten met meerdere of mindere behendigheid en eerlijkheid de bouwstoffen, die zij opleverden, met die van de geschiedenis en leer van het Christendom, en zochten zoo nog den schijn te vermijden, alsof zij in een Heidensch land hadden geschreven, en niets aan de Goddelijke openbaring in het Evangelie verschuldigd waren."

Tot de Rationalisten der *eerste* klasse worden hier gebragt K. H. HEIDENREICH en JAKOB, gedeeltelijk ook J. CH. E. SMID; tot die der *tweede*, zij, die *of* meer *bijzonder* met de morele Schriftuitlegging van KANT instemden, *of meer algemeen* volgens de beginselen van 's mans wijsbegeerte, in haar geheel beschouwd, dachten, OERTEL, PENZENKUFFER, J. W. SMIDT, BERGER, STAUDLEIN en AMMON; doch welke laatste, opvolger van den voortreffelijken REINHARD, tot betere gedachten gekomen is (1). Deze allen waren door den stroom van het Kantianisme weggesleept; doch de geschiedenis leert ons onder de verstands-menschen ook de zoodanige kennen, die, alhoewel hetzelfde doel, als de reeds genoemde, zich voorstellende, tot bereiking van hetzelve an-

(1) In de zinsnede: „bij hunne hartstogtelijke," enz. bl. 413, aant. 711, is denkelijk het woord *echter* overtollig.

andere middelen gebruikten, te weten, „ eene zoogenoemde *populaire* wijsbegeerte, die zij onder den invloed van de nieuwste ontdekkingen, in dat gebied gedaan, zuiverden en wat volmaakten, om de waarheden van het Evangelie weg te philosopheren; of de hulp van oude wijsgeerige stelsels zochten, om daaruit de bronnen van de leer en voorschriften des Christendoms op te delven." „ Hunne wijsbegeerte was hun sleutel tot den Bijbel, en de *historisch grammatische* uitlegging benevens de hoogere oordeelkunde, en de daarbij behoorende *theoriën* van *kunstige verklaringen*, van *accommodatie*, en van het *tijdelijke* en *plaatselijke*, waren eigenlijk niets meer, dan bloote werktuigen, om den Bijbel naar hunne onchristelijke denkwijs te kneden, en desniettemin aan die denkwijs eenen schijn van bijbelmatigheid bij te zetten. — Onder deze mannen, — volgelingen van SEMLER, BASEDOW en STEINBART, — moeten vooraan gerangschikt worden NICOLAÏ en EBERHARD, daarna, nevens den Schrijver van het Werkje: *das Christenthum enthält keine übernatürlich geoffenbahrte Religion* en DES COTES, ook GREILING, ECKERMAN, HENKE en LÖFFLER.

Treurig was het dus met het gebouw des Christendoms in *Duitschland* gesteld, en reeds begon het door de onzalige pogingen der genoemde wijsgeerige Rationalisten te waggelen, toen nog in tijds, door de zorg der aanbiddelijke Voorzienigheid, de voortgang der Fransche wapenen eene aanmerkelijke afwending maakte in den gedachten-gang der menschen, en de meeste der bovengemelde bestrijders des Bijbels toch begonnen te vreezen, om zoo onbeschaamd, als reeds geschied was, de Openbaring voor waan en bedrog te verklaren, daar de rampspoeden, die onder den druk van NAPOLEON en zijne huurlingen, vaderland en huisgezinnen teisterden, het gevoel weder opwekten van behoefte aan een geloof, hetgeen de voorvaderen zoo veel had leeren lijden en doen, doch dat door de dwaasheid der onbedachtzame kinderen achter de bank geworpen was. — Hoe zeer nu, wel is waar, vele aanhangers van het genoemde Rationalisme

me ten eenenmale terugkeerden, zochten anderen eenen middenweg, en kenden nu eens aan de Rede, dan weder aan de Openbaring in den Bijbel zoo veel gezag toe, als hun ſubjectief gevoel medebragt, of hunne bijzondere omſtandigheden vereischten.

Tegen dit regelloos weifelen verklaarde zich de groote REINHARD, uitdrukkelijk bewerende, dat ſlechts de ſtrenge Supranaturalist of de ſtrenge Rationalist *consequent* zijn kan. „ Dit baarde niet weinig opzien. De bemiddelaars verhieven hunne ſtemmen, doch waren verdeeld. De eene zocht zijne denkwijze in een aan de Openbaring geloovend Rationalisme te veranderen; de andere wilde beide onderling vermengen, in dier voege, dat men naar zijne behoefte, door eene vrijwillige daad, heden deze, morgen geene denkwijze konde aannemen; een derde eindelijk, ſtelde voor, om ten behoeve van het openlijk volksonderwijs, een onſchadelijk, *inconsequent syncretismus* te huldigen. Hierin kwamen zij echter overovereen, dat noch het ſtrenge Supranaturalismus, noch het Rationalismus op eenen genoegzaam vasten grond rustte." Welke van dien loop van gedachten het onmiddellijk en natuurlijk gevolg geweest zij, zet de Schrijver zeer goed uiteen, en gaat daarna over tot de behandeling der geſchiedenis van het dusgenoemde *Gevoels-rationalisme.*

Dit Gevoels-rationalisme, daarin beſtaande, dat men, van het koude ſpeculative haarkloven afkeerig geworden en het verſtand wantrouwende, *het gevoel en de phantasie, tot de voorname of eenige bronnen van Godsdienst ſtelde, en tot onbedriegelijke leidſtarren der waarheid*, vond zijne begunſtigers en voortplanters, hoewel op onderſcheiden wijzen in SCHELLING en zijne navolgers, wijders in de aanhangelingen van FICHTE, JACOBI en FRIES, en is in eene ondermijning des Bijbels ontaard, nog gevaarlijker dan het Verſtands-rationalisme: want, „ terwijl dit nog vasthoudt aan de hoofdwaarheden van de natuurlijke Godsdienst, leidt het Gevoels-rationalisme ligtelijk tot ontkenning van dit alles, en eindigt, als het *consequent* zijn wil, in het *pantheïsmus*,

mus, of zelfs in het *materialismus*, waartoe dan ook in *Duitschland*, vooral sedert de beoefening der Natuur-Philosophie de overhelling al meer en meer in het oog loopt."

Als bevorderingsmiddel van het nu pragmatisch geschiedkundig beschouwde *wijsgeerig* Rationalisme diende bij uitnemendheid zeer het dusgenoemde *geschiedkundig*, of, wil men liever, *oordeel-* en *uitlegkundig Rationalisme.* Van dit Rationalisme spoort de Eerw. v. S. nu, offschoon in korter bestek, den loop na, van SEMLERS tijd af, tot nagenoeg op onzen tegenwoordigen toe. En het is in die nasporing, dat wij eene uitgebreide rij leeren kennen van mannen, onder welke vele met grooten lof bij ons Nederlanders staan aangeschreven; doch in het gebruik van welker Schriften hier op goeden grond de noodige bedachtzaamheid aan den jongen Godgeleerden zeer wordt aangeprezen.

Wat nu nog eindelijk de geschiedenis van het Rationalisme in *Nederland* betreft, de Schrijver noemt hier de namen van V. HEMERT, KONIJNENBURG, HESSELINK, HOVING, HAAFNER, WITSEN GEYSBEEK, DOORNIK, MOL, als die hetzelve tot minder of meerder mate door hunne Schriften begunstigd hebben, en staat, aan het slot dezer geheele Afdeeling van zijn geschrijf gekomen, te regt verwonderd, dat de aanvallen van zoo vele tegenstanders des Bijbels, als door hem genoemd werden, niet slechts mislukt zijn, maar zelfs] de kennis, den luister en den zegenrijken invloed van dit heilig Boek begunstigd hebben. — „Zoo," — zegt hij, — „staat een rotseiland in den Oceaan. Gedurende eeuwen geteisterd van hemelhooge golven, bestookt van woedende orkanen, gebeukt van vervaarlijke ijsbergen, getroffen door krachtige bliksemschichten, aangetast zelfs in zijne grondvesten door onderaardsche vuurpoelen, verheft het nog fier het hoofd uit de wateren, ongekrenkt van de magtelooze woede zijner vijanden, die, ondanks hun zelven, ten dienst van den zwervenden reiziger, zijne havens verruimd, zijne kostelijke mij-

mijnen ontbloot, en zijne zegenrijke vruchtbaarheid vermeerderd hebben."

Met deze taal eindigt de Heer v. S. Onze Lezers hebben uit de bovenstaande opgave kunnen zien den uitmuntenden rijkdom der hoofdafdeeling, in dit Deel voorkomende. — Bij het lezen hebben wij ons verwonderd over den grooten omvang van zaken, in die Afdeeling vervat en de verbazende belezenheid van den Eerw. Schrijver, en wij betuigen hem voor zijnen zoo moeijelijken als belangrijken arbeid onzen hartelijken dank. — Alleenlijk kunnen wij ons van de vrees niet ontslaan, dat VAN SENDENS onderneming te uitvoerig is. Dit Deel is toch wel niet veel meer dan Inleiding, en vermoedelijk nog slechts de helft der Inleiding, daar wij de geschiedenis van de *verdediging* des Bijbels nog verwachten, eer wij iets tot verdediging zelve der Heilige Schriften van den waardigen man ontvangen *zullen*. — Hoe uitgebreid zal dan wel dit Werk worden, *indien* er eenige evenredigheid in deszelfs afzonderlijke bestanddeelen zijn zal! — Ja, wij willen het niet ontveinzen, dat bij het lezen der 160ste aant., bl. 123, in ons de gedachte opkwam, of v. S. niet beter gedaan hadde, met zijn plan tot de pragmatische *geschiedenis* der bestrijding, — en der verdediging — van Bijbel en Openbaring te bepalen, en dan in deze opzigten iets volledigs te leveren, dat door geene kortheid van bestek iets *hadde* behoeven te lijden. — — Doch dit zij, zoo het wille: God schenke den kundigen en ijverigen Schrijver genoegzamen moed en standvastigheid, om nu op de eens opgetreden baan voort te wandelen, en eene ruime deelneming van het lezend Publiek zij, naast het groote nut, dat hij stichten wil, zijne welverdiende belooning!

N°. 1. *Specimen Jurid. Inaug. exhibens* M. PORCII CATONIS *Vitam à* CORN. NEPOTE *scriptam, Annotatione instructam, quod — pro gradu Doctoratus — defendit* A. T. R. SIXMA VAN HEEMSTRA, Lugd. Bat. 1825. 8vo. pagg. 52.

N°. 2. *Dissert. Liter. Inaug. de* M. PORCIO CATONE CENSORIO, *quam — pro gradu Doctor. — publico examini submittit* G. C. BRILLENBURG, Lugd. Bat. 1826. 8vo. pagg. 104.

N°. 3. *Dissert. Jurid. Inaug. de Jurisprudentia* M. PORCII CATONIS CENSORII *ejusve filii, quam — pro gradu Doctor. — publico examini submittit* G. C. BRILLENBURG, Lugd. Bat. 1826. 8vo. pagg. 40.

(*Vervolg en Slot van* N°. VIII, bl. 404.)

Hebben wij ons bij het leven van CATO wat lang opgehouden, het is, omdat wij dit als een der gewigtigste gedeelten dezer Dissertatie beschouwen, en beter dan het overige voor zoodanig uittreksel vatbaar. Hetgeen verder volgt, pag. 51—66, over het *karakter* en de *leefwijze* van CATO, onder zijne huisgenooten en vrienden, is echter niet minder lezenswaardig, en bevat een aantal bijzonderheden en merkwaardige gezegden, meestal uit PLUTARCHUS, maar ook uit andere Schrijvers, vlijtig bijeengezameld. Eerst spreekt B. over CATO's voorkomen en ongemeene vastheid en sterkte van ligchaam; daarna over zijne gestrenge krijgstucht; vervolgens over zijne zucht voor den landbouw, en andere middelen om zijne bezittingen te vermeerderen; dan over zijne bijzondere schranderheid en hulpvaardigheid in allerlei betrekkingen des gemeenen levens, ten opzigte zijner medeburgeren, bloedverwanten, huisbedienden en vrienden; eindelijk geeft hij eenige proeven

 op

op van 's mans bijzonderen aanleg tot ſcherts en geestige gezegden, die het niet moeijelijk zoude zijn met vele andere te vermeerderen. De ſlotſom van dat alles is: „ dat CATO zijn geheele leven door zich ten voorbeeld geſteld heeft der jongeling- en nakomelingſchap, terwijl zijne gedachtenis de Romeinen dierbaar was, meer nog om zijne wijsheid en deugd, dan om zijne krijgsverrigtingen. Van CICERO, op wiens lippen zijn naam gedurig zweefde, wordt hij meer dan eens *de wijze* genoemd. En het eenige dat men hem voor een gebrek zou mogen toerekenen, is de onbegrensde zucht naar eer en roem, die hem bezielde, en waardoor hij in alles zich van anderen wilde onderſcheiden." Ten bewijze van 's mans veelal zonderlinge handelwijze, ſtrekt onder anderen dat hij, van geneesheeren en geneeskunst een afkeer hebbende, in geval van ziekte, zich en de zijnen alleen huismiddeltjes toediende, en, bij voorbeeld, de verrekking van ledematen door zekeren tooverzang wilde genezen; zie pag. 57. Het komt ons echter van weinig belang voor, de eigene woorden van dien bijkans onverſtaanbaren tooverzang hier aangehaald te vinden: en zoo B. dit noodig oordeelde, had hij er wel eenige verklaring mogen bijvoegen; want waarlijk het gelijkt veeleer wartaal en zotteklap, dan redenen van een' man als CATO. Onder CATO's losſe gezegden, pag. 64, komt het volgende voor uit COLUMELLA, „ *dat hij zijn ganſche leven door ſlechts driemaal ſpijt gevoeld had: eens, omdat hij een geheim aan eene vrouw had toebetrouwd; eens, omdat hij te ſcheep ergens heen gevaren was, waar hij te voet had kunnen komen; en eens, omdat hij door nalatigheid eenen enkelen dag ledig had laten voorbijgaan.* Het is vreemd, dat B. hiermede de plaats van PLUTARCHUS (p. 341, D.) niet vergeleken heeft, die hem toch niet onbekend kon wezen, en met COLUMELLA overeenkomt, met uitzondering van het laatſte gedeelte, waarvoor PLUTARCHUS heeft: *omdat hij éénen dag uitgeſteld had zijn testament te maken*; een gezegde voorzeker meer algemeen bekend dan het eerstgenoemde, en hetwelk wij meer

meer dan eens in Juridifche Disfertatiën over dat onderwerp aangehaald vonden. Het is zeer wel mogelijk, dat COLUMELLA door *inanem effluere* niets anders bedoeld heeft, dan hetgeen wij bij PLUTARCHUS lezen.

Zoo veel van het eerfte en uitvoerigfte gedeelte dezer Disfertatie. Bij de behandeling van de *tweede Afdeeling*, *over* CATO's *Letteroefeningen* (*Pars Altera*, *de Catonis Doctrinae studio*) zullen wij ongelijk veel korter kunnen zijn. Na eene algemeene aanmerking over het uitgebreide en veelomvattende van CATO's Letterkundige verdiensten, gaat B. dadelijk over, pag. 67, tot de opgave zijner Schriften, *over den Landbouw*, *over het bewaren en herftellen der gezondheid*, *over het Krijgswezen*, *over den Redenaar*, en vele anderen, vooral zijne *Redevoeringen*, waarvan CICERO er meer dan 150 kende, en er thans nog bij de tachtig uit losfe Fragmenten, of ook alleen bij naam bekend zijn. Hierop volgt, pag. 77 fqq., eene uitweiding *over* CATO's *Welfprekendheid voor het Geregt* (*de Catonis Eloquentia forensi*), waarbij voornamelijk, en met regt, op de allezins klasfieke plaats van CICERO *in Bruto*, C. 17, gelet, en het gezegde door voorbeelden uit enkele nog bewaard geblevene ftukken van 's mans Redevoeringen, onder anderen, die voor de Rhodiërs, geftaafd, en bovendien opgehelderd wordt door vergelijking van twee gelijkluidende plaatfen, de eene van GRACCHUS en de andere van CATO, beide uit GELLIUS overgenomen. Dit is zeker, dat CATO een der beste, zoo niet de beste Redenaar en pleitverzorger van zijnen leeftijd moet geweest zijn, en door langdurige oefening, meer dan door kunst, de Romeinfche welfprekendheid tot eene aanmerkelijke hoogte moet hebben opgevoerd. Van daar, dat hij door velen de *Romeinfche Demosthenes* genaamd werd: en in dien zin vatten wij de uitdrukking van NEPOS op, *probabilis orator*; en vergelijken die met eene foortgelijke bij PLUTARCHUS, p. 356, D. ἀγωνιστὴς πρόθυμος, — ῥήτωρ ἱκανὸς; alsmede met CATO's eigene denkwijze over de kunstmatige en

en omslagtige leerwijze van ISOCRATES, welke hij al schertsende voor geschikt oordeelde om redenaars voor het schimmenrijk (wij zouden zeggen, voor de andere wereld) te vormen. PLUTARCHUS, ibid. pag. 350, B. Geen wonder, dat de eenvoudige regtgeaarde Romein weinig op had met de zoogenaamde kunst van wel te spreken, maar niet te min zelf vrij wel sprak, en van zijne welsprekendheid zeer goed partij wist te trekken voor zich zelven, voor anderen en voor zijn Vaderland.

Ten besluite treffen wij eindelijk nog eene tweede uitweiding aan *over* CATO's *Historische Werken (de Catonis libris Historicis)*, p. 91 sqq. Hiertoe behooren zijne dusgenoemde *Origines*, in zeven boeken, een werk van zijnen ouderdom, waarvan NEPOS vrij naauwkeurig verslag doet, en er den inhoud van opgeeft. In het tweede en derde Boek, had CATO den oorsprong der verschillende steden van *Italië* nagespoord. Van daar de benoeming van *Origines*, zoo veel als *Oorspronkelijkheden* of liever *Oudheden*, welke B. te regt vergelijkt met het Grieksche κτίσεις, eigenlijk *stichtingen*, te weten, van steden en volkeren, hoedanig onderwerp door verscheidene Grieksche Schrijvers weleer behandeld geworden was. Vervolgens onderscheidt B. de Geschiedboeken van CATO zeer juist van hetgeen men *Annales* of Jaarboeken pleegt te noemen; en meent op voorgang van CICERO *in Bruto*, C. 17, dat het hem geenszins aan sieraad van stijl en voordragt kan ontbroken hebben; al hetwelk hij andermaal met een paar voorbeelden, uit CATO's Fragmenten ontleend, tracht te bevestigen. Wij kunnen ons hiermede zeer wel vereenigen, en nemen deze gelegenheid te baat, om het verlies van zulk een onschatbaar gedenkstuk der Oudheid, als de *Origines* van CATO, te betreuren, zoo wel als om den Heer B. te bedanken voor zijne moeite en vlijt, aan het leven en de verdiensten van dezen in allerlei opzigten zoo merkwaardigen Romein ten koste gelegd, niet alleen in deze, maar ook in zijne Juridische Dissertatie, tot welke wij thans overgaan.

N°. 3.

N°. 3. *De Jurisprudentia* M. PORCII CATONIS *ejusve filii*, dat is: *over de Regtsgeleerdheid van* M. PORCIUS CATO, *of van zijnen Zoon.* Gelijk toch CATO en als krijgsman, en als redenaar boven anderen had uitgeblonken; zoo ook ſtond hij als Regtsgeleerde van eene voordeelige zijde bekend, en had zich niet alleen door verſtandige raadgevingen en voorſtellen, maar ook door zijne Schriften bij uitſtek verdienſtelijk gemaakt. En deze zijne verdienſte opzettelijk te beſchouwen, zie daar het oogmerk van B. in dit *tweede* ſtukje. Na vooraf in de *Inleiding* iets gezegd te hebben over de zucht van CATO voor al, wat edel en goed was, en over de pogingen, door hem aangewend, om de weelde en andere ondeugden in den Romeinſchen ſtaat tegen te gaan, zoo door het aanprijzen der voorſtellen van anderen, als door zijne eigene voorſtellen, tot de handhaving of invoering van eene of andere heilzame wet; gaat B. in zijne *eerſte Afdeeling* dadelijk over tot de Wetten, van CATO afkomſtig, bekend onder den naam van *Leges Porciae*, en behandelt in drie achtereenvolgende Hoofdſtukken de wet *de Provocatione*, die *de Jure Virgarum*, en die *de Sumtibus magistratuum causa in provinciis faciundis*, zoo dat hij eerst de geſchiedenis en daarna den inhoud dier wetten kortelijk opgeeft en ontwikkelt. In de *tweede Afdeeling de M. Porcio Catone Cens. ejusve filio JCtis*, p. 17. ſqq. ſpreekt hij meer in het bijzonder over 's mans verdienſten als Regtsgeleerde, over zijne Schriften daartoe betrekkelijk, en over de Fragmenten, daaruit bewaard gebleven. Van de eerſte getuigen de oude Schrijvers eenpariglijk. Van zijne Boeken over het Regt ſpreken CICERO *de Orat.* II. 33. en POMPONIUS *de Orig. Jur.* l. 2. §. 38. Maar de zoon van CATO den Ouden had ook Boeken over het Regt nagelaten, volgens GELLIUS *Noct. Att.* XIII. 19. Wie van beide, de vader of de zoon, wordt derhalve in de *Pandecten* bedoeld, daar, waar alleen CATO vermeld ſtaat? en van wie zijn de Fragmenten, bij FESTUS en GELLIUS voorkomende? Dit is eene moeijelijke vraag. De beroemde MAJANSIUS meent dat laatstgenoem-

noemde van CATO den zoon zouden zijn: doch B. tracht de daar voor bijgebragte redenen te wederleggen, en dat wel, voor zoo veel wij zulks kunnen en mogen beoordeelen, niet zonder eenigen grond van waarschijnlijkheid. Dienvolgens meent hij de *Commentarii Juris*, bij FESTUS, en de *Epistolicae Quaestiones*, bij GELLIUS vermeld, aan CATO den Ouden te moeten toeschrijven: doch wie van beiden in het *Corpus Juris* bedoeld wordt, is en blijft onzeker. En dit is de reden, waarom in het opschrift dezer Dissertatie niet alleen M. PORCIUS CATO de *Vader*, maar ook de *Zoon* vermeld wordt. Nu volgen p. 20. sqq. de bewuste Fragmenten, die in het *Corpus Juris* op CATO's naam gesteld zijn, naauwkeurig bijeen verzameld en van de noodige uitleggingen vergezeld: en zoo ook p. 35. sq. die welke bij FESTUS en GELLIUS zijn bewaard gebleven, insgelijks met eenige opheldering. En hiermede loopt dit even beknopte, als zaakrijke en keurige stukje zeer geleidelijk af, en heeft de jeugdige Schrijver zijne voorgenomene taak op eene voldoende wijze volbragt.

Wat den stijl en de *Latiniteit* van B. betreft, die vooral bij de Literarische Dissertatie in aanmerking moet komen, levendigheid en duidelijkheid zijn er het doorgaande kenmerk van. Ook de zuiverheid is vrij wel in acht genomen: en wij herinneren ons niet, ergens aanstootelijke uitdrukkingen gevonden te hebben; met uitzondering misschien alleen van *Juniores*, waar wij voor ons liever *minores* of *minores natu* zouden verkiezen; en zoo ook eenige malen *jubeo ut*, hetwelk RUHNKENIUS op MURETUS (T. I. p. 85.) afkeurt. Doch wij willen dit reeds al te lang verslag niet met woordenvitterijen overladen: te meer daar B. getoond heeft een historisch onderwerp door eene gepaste voordragt te kunnen verlevendigen en veraangenamen. Jammer, dat beide deze Stukjes, en vooral het laatste, zoo zeer ontsierd worden door een aantal stootende en zinstorende drukfeilen, waarvan wij de voornaamste niet met stilzwijgen kunnen voorbijgaan. Zoo vinden wij in de Disf.

Diss. Liter. p. 10. l. 3. a. f. *Poeto*, voor *Paeto*; p. 11. l. 16. *excercitum*, en zoo ook p. 88. l. 1. *excercendo*, voor *exerc.*; p. 21. l. 17. *ob viam*, voor *obviam*; p. 31. l. 6. *mininum*, lees *minimum*; p. 46. l. 3. a. f. *parraent*, lees *pararent*; p. 47. l. 7. *famae*, lees *fame*; p. 52. l. 2. *exertationibus*, voor *exercitat.*; p. 80. l. 8. *Accademia*, voor *Acad.*; p. 84. l. 6. *depugrare*, voor *depugn.*; p. 95. l. 1. *topograpici*, voor *topographici*; p. 96. l. 4. a. f. *comtemnas*, voor *cont.*; p. 97. l. 22. *et horum*, lees *ut h.* En in de *Diss. Jurid.* p. 2. l. 2. *accumalaverant*, voor *accumul.*, en l. 17. *verabatur*, voor *vereb.*; p. 9. l. 5. *Haec — leges*, lees *Hae*; p. 13. l. 3. *Salustius*, lees *Sallust.* en l. 12. *confunditur, cum, lege*, voor *conf. cum l.*; p. 14. l. 12. VERBARET, voor VERBERARET; p. 22. l. 1. *petire*, voor *petere*, en l. 3. *patres*, voor *patris*; p. 23. l. 3. *inutilitur*, voor *inutiliter*; p. 24. l. 15. *alievaris*, lees *alienaris*; p. 27. l. ult. *tempore*, lees *tempora*; p. 33. l. 17. *intercalarum*, voor *intercalarem*; p. 36. l. 17. *noctum*, voor *noctium*; om van andere misstellingen niet te spreken. Jammer, wij herhalen het, dat beide anders net bewerkte Dissertatien door zoo vele slordigheden onder het afdrukken bezoedeld zijn.

Zie daar wat wij van de drie voornoemde Akademische Proefschriften konden en moesten zeggen. Een ieder beslisse nu voor zich, in hoe verre zij, op de schaal eener billijke beoordeeling gewogen, al of niet te ligt zullen bevonden worden. Wij voor ons aarzelen niet, er de behoorlijke zwaarte aan toe te kennen: maar wij mogen echter dit verslag niet eindigen, zonder nog met een woord te gewagen van eene vierde proeve over hetzelfde onderwerp, doch die een weinig zwaarder weegt. Wij bedoelen de *Diatribe Liter. in M. Porcii Catonis Censorii quae supersunt Scripta et Fragmenta* van J. H. VAN BOLHUIS, welke insgelijks in het vorige jaar, ter bekoming van den Doctoralen graad, aan de Utrechtsche Hoogeschool verdedigd is. Deze bestaat in eene zoo veel mogelijk volledige verzameling van de tot dus ver-

verre bekende overblijffelen der Schriften van CATO, vergezeld van de noodige verklaring, en doorvlochten met algemeene aanmerkingen over 's mans verdienften in de verfchillende vakken van Letteren en Wetenfchappen, door hem behandeld. Het lijdt geene tegenfpraak, of, na deze bewerking van V. BOLHUIS, kan bijkans al wat V. HEEMSTRA en BRILLENBURG daarmede gemeen hebben, als overtollig befchouwd worden: en toch is het wel der moeite waardig, de verfchillende wijze, waarop dezelfde zaken door elk dezer drie jeugdige Schrijvers behandeld zijn, na te gaan en onderling te vergelijken; bij voorbeeld, het onderzoek over CATO's *Gefchiedboeken*, bij V. HEEMSTRA, *Annot.* pag. 47 fqq., bij BRILLENBURG, *Diss. Liter.* P. II. p. 91 fqq. en bij V. BOLHUIS, *Cap.* I. §. 1 et 2; over zijne *Welfprekendheid*, bij V. HEEMSTRA, p. 43—46. BRILLENBURG, p. 77 fqq. V. BOLHUIS, *Cap. II. Sect.* I.; over zijne *Regtsgeleerdheid*, bij V. HEEMSTRA, p. 39 fqq. BRILLENBURG *Diss. Jurid.* p. 17 fqq. en V. BOLHUIS, *Cap.* V. §. 1. p. 229. En mogt dan al eene zoodanige vergelijking, over het geheel genomen, ten voordeele van laatstgenoemde uitvallen, men zal niet te min bij zijne voorgangers nog wel het een en ander aantreffen, dat opmerking verdient. En geen wonder, daar zij, van elkanders voornemen onbewust, ieder zijnen eigen' weg zijn ingeflagen, en elkander weinig of niet hebben kunnen raadplegen. V. HEEMSTRA wordt, wel is waar, nu en dan bij V. BOLHUIS aangehaald: maar de Disfertatiën van BRILLENBURG, zoo getuigt hij zelf p. 229 in de Noot, kwamen eerst ter zijner kennisfe, toen de zijne reeds voor het grootfte gedeelte was afgedrukt. Daarenboven was beider doel geheel verfchillend. V. BOLHUIS ftelde zich voor, CATO's fchriften en fragmenten letter- en oordeelkundig te behandelen: BRILLENBURG wilde zijn leven historisch befchrijven. Eerstgenoemde moest CATO's leven en daden tot opheldering zijner fchriften aanwenden: laatstgenoemde was verpligt van zijne fchriften te gewagen, om daaruit zijne verdienften te doen kennen. Maar

de

de een was even min van voornemen om CATO's leven te verhalen, als de ander om zijne fragmenten te verzamelen. Vergel. V. BOLHUIS, *Praef. in.* met BRILLENBURGS *Diss. Liter.* p. 76. En gelukkig waarlijk voor V. BOLHUIS, dat BRILLENBURG niet verder gaan wilde: want zoo zou de een den anderen zeer ligt het gras voor de voeten hebben weggemaaid. Nu heeft elk op zijne wijze een nuttig werk verrigt, en de Letteren met eene belangrijke bijdrage verrijkt. Het *Specimen* van V. HEEMSTRA ſtrekt tot verklaring van *Nepos*. BRILLENBURG behoudt voor zich den lof van over CATO's *Leven, Daden* en *Verdienſten* in de *Letteren* en *Regten* een aangenaam licht verſpreid te hebben. V. BOLHUIS eindelijk is als uitgever zijner *Fragmenten* opgetreden. Zoo hebben zij allen te zamen, als ware het volgens afſpraak en onderlinge overeenkomst, zich vereenigd, om de nagedachtenis van dien grooten Man te vereeren, en mogen dus ook allen gelijke aanſpraak maken op welverdienden lof. Het kwam ons derhalve niet weinig vreemd voor, toen wij onlangs het derde Deel der *Bibliotheca Critica Nova*, te *Leyden* uitgegeven, in handen kregen, aldaar onder de *Relationes breviores*, p. 397 ſqq., eervolle melding te vinden der *Dissertatie* van V. BOLHUIS, zonder een enkel woord daarbij van BRILLENBURGS Disſertatiën. Werden deze welligt geene opzettelijke aankondiging in dat echt klasſieke Tijdſchrift waardig gekeurd? zij zijn toch niet zoo verre beneden alle kritiek, of ze hadden, en om hare wezenlijke verdienſten, en als voortbrengſel der Leydſche Hoogeſchool, en bij zulk eene gepaste gelegenheid, toch wel verdiend ſlechts even en als in het voorbijgaan te worden aangeſtipt. Wat ons betreft, wij zouden vreezen ons aan partijdigheid en vooringenomenheid ſchuldig te maken, indien wij dit verſlag ten einde bragten, zonder aan elk der voornoemde jeugdige Schrijvers, zonder onderſcheid, den hem verſchuldigden lof toe te kennen, en zonder hun allen gezamenlijk geluk te wenſchen met deze zoo welgeſlaagde eerſte proeven hunner vorderingen aan de Hoogeſchool gemaakt.

Re-

Redevoering van C. J. C. REUVENS, *over het verband der Archaeologie met de hedendaagsche Kunsten; gehouden den 23sten September* 1826, *bij het plegtig aanvaarden van het gewoon Hoogleeraarambt in de Bespiegelende Wijsbegeerte en Letteren, bijzonder in de Archaeologie aan de Hoogeschool te* Leyden. *Uit het Latijn vertaald door* P. O. VAN DER CHYS. *Te* Amsterdam, *bij* Johannes van der Hey en Zoon, 1827. In gr. 8vo. VIII en 74 bladz. De prijs is *f* 0. 90.

Het is niet te ontkennen, dat de beoefening der bouwkunst in ons Vaderland niet die hoogte bereikt heeft, op welke wij haar bij andere, naburige Natiën aantreffen; en elke poging om dit verschil te doen ophouden, of althans te verminderen, moet den beoefenaar of beminnaar der kunst hartelijk welkom zijn. Wij aarzelen niet om het hier boven aangekondigd Boeksken als zoodanig te beschouwen, daar hetzelve, offchoon zulks niet bijzonder in den titel vermeld staat, voornamelijk over de *Bouwkunde* handelt, en ons de oorzaken doet kennen, waardoor dat gedeelte der kunsten in ons Vaderland nimmer eenen hoogen trap van volkomenheid bereikt heeft, namelijk, door:

1. Gebrek aan natuurlijken steen;
2. Langdurige, zoo wel burgerlijke als Spaansche oorlogen, en
3. De daarmede gepaarde Kerkhervorming. Men zoude daar nog bij kunnen voegen, als eene oorzaak van den tragen voortgang dier kunst, ook in onzen tijd, de vooroordeelen, welke menig kundig Architect (want aan dezen ontbreekt het *Nederland* niet) te bestrijden heeft en niet overwinnen kan; wordende vele goede ontwerpen van gebouwen daardoor of geheel ter zijde gesteld, of althans in de uitvoering jammerlijk verminkt. Het ware niet moeijelijk, dit gezegde met voorbeelden uit onze groote steden te

te ftaven, waar vaak de goede fmaak aan vooroordeel, of, aan andere nog laakbaarder beginfelen is opgeofferd.

De Hoogleeraar REUVENS deelt in zijne fraaije, op vele plaatfen regt dichterlijke Redevoering, belangrijke wenken mede, waarom wij het Gefchrift in veler handen wenfchen, vooral van hen, die in ftaat zijn die wenken goed gevolg te doen hebben. In eene Inwijdings-Redevoering kan men niet dat uitvoerig betoog eifchen, dat men in eene Verhandeling over eenig wetenfchappelijk onderwerp verwachten zoude, en daarom houden wij ook de eenige aanmerking terug, die wij op dat ftuk anders zouden vermeenen te moeten maken. Wij herhalen het, de Heer REUVENS heeft der kunst met gemelde Redevoering werkelijk dienst gedaan, en de kundige Vertaler haar niet minder verpligt, door die Redevoering in eene taal over te brengen, die, het is niet te ontkennen, meer dan de Latijnfche, de taal onzer Nederlandfche bouwkunftenaren is. — Het is nog de gewoonte aan onze Noordelijke Hoogefcholen, om onderwerpen, die dikwerf alléén voor den Nederlander belangrijk zijn, in eene taal te behandelen, die het grootfte gedeelte der belanghebbenden niet verftaat, niettegenftaande het goede voorbeeld, dat in dezen door onze Zuidelijke broeders gegeven wordt. Het ware te wenfchen, dat ook daarin eens eene verandering kwame, even als in het meer publiek maken van fommige lesfen, die niet alleen voor Studenten belangrijk zijn; de wetenfchap en het algemeen kunnen niet anders dan daarbij winnen.

Wij hebben ten flotte dezer aankondiging nog dezen wensch te voegen, dat inrigtingen, welke zich in ons Vaderland de aanmoediging der Bouwkunde ten doel hebben gefteld, daarin alle mogelijke onderfteuning mogen vinden, zoo in de werkzaamheid van derzelver leden als in de zamenftelling van derzelver befturen. Het voorbeeld is nog versch in het geheugen van alle Nederlandfche Bouwkunftenaars, dat het overlijden van éénen man, de werkzaamheden

den eener zoodanige Maatſchappij, gedurende meer dan een jaar geſtremd heeft, en deze werkeloosheid, is verderfelijker dan eene volkomene tegenwerking. Het beſtuur eener wetenſchappelijke of kunstbevorderende inrigting moet zoodanig zijn, dat het ſtaan of vallen dier inrigting niet van één' eenigen afhange.

Wij zijn met deze aanmerkingen verder afgedwaald, dan het doel dezes Geſchrifts ſchijnt te eiſchen; doch de Hoogleeraar R. ging ons met het geven van wenken voor, en wij vermeenden Z. E. daarin, ſchoon van ver, te moeten volgen.

Gaarne deelden wij eene proeve mede; doch daartoe is het onderwerp minder geſchikt. Men leze het geheel; ook de geheel ongewijde in de kunst zal het niet onvoldaan uit de handen leggen.

Aanteekeningen van C. KRUSEMAN, *betrekkelijk deszelfs Kunstreis en verblijf in Italië. Verzameld en uitgegeven door* A. ELINK STERK, Jr. *Met Platen. In* 's Gravenhage, *bij* S. de Visſer, 1826. In gr. 8vo, VIII en 228 bladz. De prijs is *f* 2.90.

De Uitgever dezer Kunstreize, de Heer ELINK STERK, heeft uit de, door den Vaderlandſchen Kunstſchilder KRUSEMAN, op zijne kunstreize naar en in *Italië* gemaakte Aanteekeningen, geſchrevene brieven, enz. dit bevallig Werkje te zamengeſteld; en hoewel de zamenſteller in zijn kort Voorberigt zegt, dat hetzelve „ geene hoogere aanſpraak maakt dan om tot eene lektuur van vermaak te ſtrekken," zoo durven wij er gerust bijvoegen, dat dit „ vermaak" voor ons, bij de lezing en herlezing van deze kunstreize ons niet alleen een „ waar en zeer ſtreelend, maar

maar ook zeer leerzaam vermaak" verſchaft heeft. Overal in het verhaal ſpreekt de gevoelige en verdienſtelijke kunſtſchilder zelf, doorgaans in eenen aangenamen, vloeijenden en afwisſelenden briefſtijl, en overal ſpreekt hij met eene edele zedigheid van zich zelven, met hoogachting voor de kunstbekwaamheden en verdienſten van anderen en met een warm, verheven gevoel en zuiveren ſmaak voor de ontelbare ſchoonheden van natuur en kunst, welke ieder een op dezen altoos belangrijken reistogt *aanſchouwen* — ja, maar alleen een man van zulk een edelen aanleg als de Heer KRUSEMAN regt *gevoelen* en *genieten* kan. — De reis vangt aan in de maand September 1821 en gaat van *Amſterdam* over *Brusſel* naar *Parijs*, alwaar K., onder het beſtuderen van alles, wat voor een' kunſtenaar aldaar belangrijk is, en onder het voortzetten zijner kunstoefeningen, tot in de helft van December vertoeft, en van daar zijne reis over *Fontainebleau*, *Lyon*, enz. tot in *Zwitſerland* vervolgt. Onze kunſtenaar doorreisde dit laatstgenoemde land in het midden van den winter en deed den overtogt over den *St. Gothard* in het begin van Januarij 1822. Aldus in het gewenschte *Italië* aangekomen, bereikte hij *Milaan*, vertoefde aldaar eenige dagen ter bezigtiging en oefening, zoo als ook vervolgens te *Bologna*, eene Academieſtad in het Pausſelijk gebied. Aldaar ontmoette onze Kunstreiziger, op de Bibliotheek der Univerſiteit, den geleerden Bibliothekaris, Prof. MEZOFANTI, die alle levende talen van *Europa* ſpreekt, zeer in den lof van Vader CATS en VAN DER PALM uitweidde en tot K. in goed Nederduitsch met een' Brusſelſchen tongval ſprak. — Wij melden dit hier bijzonder om te doen opmerken, dat onze Nederlandſche Letterkunde inderdaad onder geleerde buitenlanders, zelfs in het verwijderd *Italië*, niet zoo geheel onbekend is als men zich meermalen verbeeldt, en dat het vooral aan ons zelven ſtaat om onzen ouden nationalen roem, ook in dezen, te blijven handhaven en vermeerderen, door zelve minder vertalingen en na-

 vol-

volgingen en meer eigen oorfpronkelijke Werken, in de nationale taal of in het Latijn, niet in eene andere nog levende taal, gefchreven, te leveren. — Van *Bologna* loopt de weg over de *Appenynen* naar het fchoone *Florence* „ het voorportaal van het heiligdom der kunften," zoo als de van kunstliefde doorgloeide K. deze laatfte ftad met betrekking tot *Rome* noemt. In dit heiligdom zelve, het hoofddoel zijner reize, in het finds een zoo groot aantal eeuwen nog altoos belangwekkend en roemrijk *Rome* kwam onze Kunstreiziger in de eerfte dagen van Februarij aan.

Ons beftek laat niet toe eene fchets te geven van de gewaarwordingen, befchouwingen, waarnemingen en kunstoefeningen onzes Landgenoots, gedurende meer dan twee en een half jaar, welke hij in *Rome* en deszelfs omftreken doorbragt. Men moet die in het Werk zelf lezen, en, wie fmaak en gevoel bezit, zal, zoo als wij vertrouwen, ook hierin, zoo wel als wij, den fmaak- en gevoelvollen Kunftenaar overal bij zijne befchouwing van natuur en kunst met innerlijk genoegen herkennen.

Den eerften September verliet de Heer KRUSEMAN *Rome*, om, nog voor zijne terugreis naar het dierbaar Vaderland, eenen keer naar *Napels* te doen. De weg was de gewone, over *Velletri*, de Pontijnfche moerasfen, *Terracina*, *Capua*, enz. Aan het zeeftrand der haven van *Napels* gekomen, roept de Schrijver uit: „ o God, welk een tooneel! deze effen hemel, gloeijende zon, blaauwe zee; die *Vefuvius*, dit rijke ftrand, die ftad, in een' halven cirkel amphitheaterswijze gebouwd, tegen de bloeijendfte heuvelen; die haven, dit gewoel van menfchen, dit karakteristieke volk met hunne bruin verfchroeide huid!" — Dit weinige zij een ftaaltje van den fchilderachtigen fchrijfftijl, waar de treffende voorwerpen van natuur of kunst eene zoodanige geestverheffing, in ons oog ten minfte, niet flechts wettigen, maar, althans van den Kunftenaar, gebiedend vorderen. — Gedurende zijn verblijf in het Koninknink-

ninkrijk *Napels* werden ook de *Vesuvius*, *Portici*, *Pompeja* en *Pestum*, het zuidelijkste punt dezer reize, door K. bezocht. Naar *Rome* teruggekeerd verliet hij vervolgens den 7den November 1824 deze Hoofdstad voor goed, om over *Florence*, *Venetië*, *Weenen*, *Praag*, *Dresden*, *Leipzig*, *Frankfort*, *Mentz*, *Keulen*, enz. zich wederom naar het geliefde Vaderland en naar *Amsterdam* te begeven, alwaar hij den 6den Februarij 1825 aankwam en zijne kunstreis eindigde.

De Heer ELINK STERK (aan wien wij voor zijnen arbeid, aan dit Werk ter verzameling en rangschikking besteed, zoo wel als aan den uitnemenden Kunstenaar, die hem daartoe de schoone en veelsoortige stoffe verschafte, onze hartelijke hulde toebrengen) roept in het Voorberigt de toegeeflijkheid des Lezers in, voor sommige misstellingen, welke hij, ook door verwijdering van de drukpers, niet heeft kunnen vermijden. Wij hebben er, eenige geringe grammatikale feilen uitgezonderd, genoegzaam geene aangetroffen, dan alleen op bl. 115. Aldaar staat: „ Nu gingen wij het graf van NASON, een bloedverwant van VIRGILIUS, in eene nabij gelegen rots, bezoeken." — Het hier bedoelde graf is zekerlijk het Familiegraf der *Nasonen*, of bloedverwanten van den Dichter PUBLIUS OVIDIUS NASO, van welk graf men onder andere ook eene beschrijving en afbeelding aantreft in DESSEINES *Rome antique et moderne*, in folio, van welk Werk ook eene Nederduitsche vertaling aanwezig is.

Reis door een gedeelte der Nederlandsche Bezittingen in Oost-Indië, door J. C. BAANE, *waarbij gevoegd is een verslag van de Expeditie door 's Lands Eskader onder bevel van den Kapitein ter Zee* J. P. VAN BRAAM, *volvoerd tegen de Vorsten van* Malakka, Salangoor *en* Riouw. *Met Platen. Te* Amsterdam, *bij* G. J. A. Beijerinck, 1826. In gr. 8vo. 338 bladz. (Zijnde nogtans voor aan het Werk betiteld: *Reis in Oost-Indiën;* en boven de bladzijden: *Reis door een gedeelte van Azië.*) De prijs is *f* 5. 50.

De Heer J. C. BAANE, te *Vlissingen* geboren, begaf zich, overeenkomstig eene onverzettelijke neiging, van zijne vroege jeugd af met hem opgegroeid, om een zeeman te worden, na eene doelmatig beschaafde opvoeding, achttien jaren oud zijnde, in Compagnies dienst, en werd, onder opzigt van den Heer IN 'T ANKER, die op het schip *het Slot ter Hooge*, onder kommando van den Kapitein ter Zee A. HALFMAN, als tweede Officier vertrekken zoude, geplaatst, in den eenvoudigen rang van jong matroos; daar er ter dier tijd nog geene kadetten op de Compagnies schepen bekend waren; alles nogtans met nadrukkelijke aanbeveling van den Bewindhebber J. C. VAN HOORN, om hem tot een bekwaam zeeman te vormen.

In Augustus van het jaar 1780, verliet het schip *het Slot ter Hooge*, *Vlissingen*, was weldra door het Kanaal, doet de Kaap *de Goede Hoop* aan, en komt te *Batavia*. Hier wordt de Heer BAANE geplaatst, om als provisioneel Officier dienst te doen op het schip *Willem Frederik*, bestemd om de Noordoostkust van *Java* op te stevenen, ter inneming eener lading rijst. Daarmede terug gekeerd te *Batavia*, gaat hij als tweede Luitenant over op het schip de *Jonge Hugo*, om met eenige andere den Franschen Admiraal DE SUFFREN, destijds in de Indische Zee krui-

kruisende, te versterken, en hebbende mitsdien stukken en ammunitie aan boord, om ten oorlog te worden toegerust. De bestemming was naar *Ceilon*; maar *Trinconomale* aldaar, toen in de handen der Engelschen zijnde, nam men koers naar *Tranquebar*, de hoofdplaats der Deenen. Hier vereenigt men zich met het Fransche Eskader, en zeilt naar *Candeloor* bij *Pondichery*, de hoofdplaats der Franschen, voorts na geleverden slag met het Engelsche Eskader, naar *St. Achin*, op den uitersten Westhoek van *Sumatra*. Het Fransch Eskader verlaat deze plaats. De *Hugo* met een korvet achter gebleven, moest later koers rigten naar *Ceilon*, en komt te *Trinconomale* aan, thans weder door de Franschen, voor de Hollanders genomen. Van hier ging het naar *Malakka*, waar eene lading suiker gereed lag voor *Perzië*. Tegenwinden noodzaakten op den togt herwaarts, te *Mokka*, in den straat van *Babelmandel* binnen te loopen. Eindelijk komt men te *Muskette*, in de Golf van *Perzië*, ontdoet zich spoedig van de lading, neemt andere in, doet *Goa* aan, en stevent naar *Malakka*. Daags na de aankomst ter dezer plaatse, ontvangt men het berigt, dat de Koning van *Riouw* en *Johor*, op Malakka's kust, de Compagnie den oorlog had aangedaan, en het schip, ten spoedigste ten oorlog uitgerust, de haven van *Riouw* moest helpen blokkeren. Deze blokkade duurt drie maanden. Het oorlogschip *het Hof ter Linde* met eenige brikken en eenige vaartuigen, benevens Commissarissen aangekomen zijnde, wordt er tot eenen algemeenen aanval op *Riouw* besloten, en daags te voren de Heer BAANE op het oorlogschip *het Hof ter Linde* van 54 stukken, als tweede Officier geplaatst. De aanval mislukt door het in de lucht springen van het fregat: *Malaks welvaren*. Ter reede van *Malakka* terug gekeerd, was die plaats ten zuiden door den Koning van *Salangoor*, en werd weldra, drie maanden lang, door de daar mede vereenigde magt der Koningen van *Riouw*, *Johor* en *Rombou*, geheel en al ingesloten. De aankomst van 's Lands Eskader, onder bevel van den Heer VAN BRAAM,

 maakt

maakt weldra een einde aan dezen ſtaat van zaken. *Het Hof ter Linde* werd met de equipagie in 's Lands dienst genomen, de dag tot eene algemeene landing bepaald, de vijand verdreven, al zijn geſchut veroverd, en *Malakka* ontzet. Den volgenden dag, kreeg de Heer BAANE zijne bevordering tot Eerſten Luitenant op *het Hof ter Linde.* Nu ging het op *Riouw* los. Na eenige vruchtelooze vredesonderhandelingen, werd er eene landing bepaald, en het kommando over dezelve viel onzen Schrijver te beurt. Zijn linker arm werd daarbij door een ſchot verbrijzeld; maar de vijanden werden verſlagen en *Riouw* verwonnen. Nu ontſloeg men de Compagnies ſchepen uit 's Lands dienst, en ſtevende *het Hof ter Linde* met *den Diamant* naar *Malakka*, waar zij weldra bevel kregen om naar *Batavia* te vertrekken. Men bereikt, na ſtorm, *Cheribon*, vertoeft hier twee maanden en wordt naar *Samarang* beſtemd met twee olifanten, ten geſchenk voor den Keizer van *Java*, vanwaar men naar *Japara* zeilde, om eene lading planken en andere Jati-houtwerken in te nemen voor *Batavia.* Hier werd de Heer BAANE, op zijn verklaard verlangen naar den vaderlandſchen grond, als Eerſte Luitenant geplaatst op het ſchip *de Conſtantia*, hetwelk beſtemd was om, over *Bengalen*, naar huis te varen. Men loopt het naauw van de Rivier de *Ganges* binnen, tot aan de eerſte Nederlandſche loge te *Voltha*, alwaar de ſchepen vertuid blijven liggen, om derzelver ladingen te losſen en andere in te nemen; terwijl de Officiers het tijdſtip huns vertreks in de Hoofdplaats *Chinſura* gingen afwachten. Met *Basſoraas* en *Jagten* wordt, zes maanden later, de terugtogt naar *Voltha* aangenomen. Het ſchip verlaat de *Ganges*, bereikt de Kaap *de Goede Hoop*, en vertrekt van daar naar *Nederland*, waar het behouden aankwam en het volk, door den Bewindhebber VAN DER GOES afgedankt zijnde, zeide deze den Heer BAANE, dat wanneer hij genegen mogt zijn, om met den Heer HOLL, als Kapitein-Luitenant weder zee te kiezen, Zijn Edele op zich nam, hem, uit naam van Bewindheb-

hebbereн der Kamer *Delft*, het woord te geven. De Heer BAANE bedankte voor het hem vereerend aanbod, en bleef, ongeacht de nadere poging van zijnen toenmaligen Kapitein-Luitenant HOLL hem reeds aan het wankelen gebragt had, bij zijn besluit.

Die aanteekeningen had de Schrijver van zijn achttiende tot zijn vier en twintigste jaar, bij wijze van journaal, gemaakt, en zijn nu na zijnen dood uitgegeven.

Wanneer men nogtans de geaardheid der stoffe van het onderwerp gadeslaat, zal men bevinden, dat het Werk veelligt juister en doelmatiger zoude verschenen zijn onder dezen of genen titel: „Zesjarige togt ter vorming van een jong Zeeman tot een bekwaam Dek-officier der voormalige Oost-Indische Compagnie, en ook ten oorlog, bij het helpen ontzetten van *Malakka* en blokkeren en veroveren van *Riouw* op die kust, in den jare 1784;" of, „Nagelaten Handschrift van wijlen den Heer J. C. BAANE, in leven Kapitein-Luitenant ter Zee, na deszelfs dood, als eene hulde aan zijne nagedachtenis, uitgegeven."

De Heer BAANE is oorspronkelijk en juist in zijne beschrijvingen. Ter staving beroepen wij ons slechts op het Bijvoegsel, bl. 290—292, betreffende zijne wederontmoeting van den Heer LA ROCHE, met wien hij, te *Mokka* aan de Persische Golf zijnde, zich, eene twintig jaren vroeger, op eene zonderlinge bedevaart naar het graf van den H. Profeet gewaagd had. Zoo beknopt en bondig ter zake, als de Heer BAANE over het algemeen is, hetgeen het getal bladzijden van het ruim gedrukt Werk op zich zelve bewijst, even zoo juist en zorgvuldig is hij in het beschrijven van de minste omstandigheid, wanneer zij strekt om het karakteristieke der personen en zaken, of het aanschouwende der tafereelen te doen uitkomen, en men gevoelt ligtelijk, hoe veel invloed eene dergelijke natuurlijke begaafdheid, bij een geoefend en onpartijdig oordeel, hebben moet op de veelvuldige karakterschetsen, plaatsbeschrijvingen en verhalen van alle soort, welke een zesjarige togt als de voorschrevene aan den Zeeman der Oost-Indische Compagnie in hare bezittingen moet opleveren. Wij

 ver-

verwonderen ons dan ook geenszins, dat al de vrienden van den Heer BAANE even zeer met geestdrift met zijn zoogenaamd Journaal ingenomen waren, als hij het der drukperse niet waardig achtte, juist omdat het hem geene moeite gekost had, en hij het er niet voor vervaardigd had. Wij twijfelen niet, of wie het Werk, uit het oogpunt, waarin wij het voorstellen, lezen moge, zal hetzelfde genoegen ontwaren. Wie toch zou niet met belangstelling de visch- en jagtpartij lezen naar de Tammelgamsche baai, drie mijlen ten Westen van *Trinconomale*; zoo aanschouwelijk die landstreken kennen doende; of de gevaarlijke bedevaartsgang naar het Heilige Graf te *Mekka*, en den toestand van onze pelgrims, toen zij dicht bij *Mekka* in eene der groote prachtige moskeën, getreden zijnde, welke de graven der heiligen uit de familie van MAHOMED bevatten, onverwacht door de Priesters voor een groot marmeren vat of bak gebragt werden, met oogmerk om aldaar de wijde mouwen op te stroopen en de armen zoo ver mogelijk te waschen en het aangezigt nat te maken; terwijl de Kapitein-Luitenant, van *Smyrna* en de Roomsche Godsdienst zijnde, zich, in zijne jonge jaren, op een der zijnen een kruis had laten prikken met een Christusbeeld, hetgeen zich dus aan de oogen der verontwaardigde Turksche en Arabische Priesters openbaarde; of wel de belangrijke karaktertrekken van den Kapitein van het schip *Constantia*, een' man van zeer hooge jaren.

Het zij verre nogtans, dat de Heer BAANE aanspraak maakt om karakters te schilderen; neen, hij laat de personen zoo natuurlijk handelen en spreken, dat men ze hoort en ziet.

Om te besluiten, de handeldrijvende in die streken, zal, niet minder dan de ten oorlogvarende, in dit Werk allernuttigste berigten vinden, en den Heer BAANE leeren kennen als geweest zijnde een beminnelijk braaf mensch en van aangenamen beschaafden omgang, een stout ervaren zeeman, een onverschrokken soldaat, een ijverig bekwaam administrateur

teur met eenen bijzonder ſpeculativen geest voor den koophandel.

Bij het Handſchrift waren een twintigtal teekeningen, naar BAANE's ſchetſen gevoegd; de Uitgever heeft er vijf van doen in plaatdruk brengen. Zij ſtellen voor: *De binnenbaai van Trinconomale; Gezigt van de Tammelgamſche baai; Riouw, van de Reede te zien, Landing der Troepen op het eiland Marsch* en *Cheribon, van de Reede te zien.*

WILLEM *van Nasſau, Treurſpel. Gevolgd naar het Franſche van* ARNAULT, *door* A. L. BARBAZ. *Te* Amſterdam, *bij* J. C. van Kesteren, 1826. In kl. 8vo. 88 bladz. De prijs is *f* 0.70.

Het hoofdonderwerp dezes Treurſpels is de verraderlijke moord, door den ellendigen BALTHAZAR GERARDS gepleegd aan den vereeuwigden Vader onzes Vaderlands, WILLEM *den Eerſten* van *Oranje*, dien de Franſche vervaardiger dezes Treurſpels ſlechts zijnen minderen titel van *Nasſau* heeft verkozen te geven, mogelijk om de Franſche natie niet te ergeren, door haar de lage en onregtvaardige wijze te herinneren, waarop dit oppermagtig Prinsdom zijnen laatſten wettigen Vorst, WILLEM *den Derden*, ontrukt en met *Frankrijk* vereenigd is. Het thans aangekondigde Treurſpel heeft, nagenoeg, den volgenden gang. Terwijl de van den moord zwangere GERARDS (hier 's Prinſen Geheimſchrijver!) door GOMEZ, een Spanjaard, verſterkt wordt in zijn verraderlijk voornemen, wil *Oranje*, misnoegd omdat men hem verdenkt naar het Grafelijk bewind over *Holland* te ſtaan, alle gezag nederleggen, en zich met zijne Gemalin, LOUISE DE COLIGNI, en zijne kinderen, naar zijne Duitſche Staten en tot rust begeven; doch wordt van dit voornemen afgehouden door de vereenigde pogingen van Staatsleden, burgers en krijgslieden. Met het *tweede* Bedrijf verſchijnt de Kardinaal BORGIA in *Delft*, als Afgezant van *Spanje*, en brengt *Oranjes* oudſten zoon, den Graaf

Graaf VAN BUREN, met zich. Hij ſtelt aan Prins WILLEM, uit den naam van FILIPS, voor, dat de eerſte de zaak onzes Vaderlands zoude laten varen en zich met de zijnen naar zijne Duitſche erflanden begeven, in welk geval FILIPS hem niet alleen zijne verbeurd gemaakte goederen, maar ook zijnen zoon FILIPS WILLEM, Graaf van *Buren*, dien BORGIA reeds met zich gebragt heeft, terug geven wil: zoo niet, dan moet BUREN wederom naar *Spanje* en in zijne gevangenſchap terug keeren. De Prins zegt, in de Vergadering der Staten zijn antwoord te zullen geven. Zulks doet hij dan ook in het *derde* Bedrijf, waarin BORGIA ter Staatsvergadering verſchijnt, en de Staten aanmaant, met belofte van vergeving, onder 's Konings gehoorzaamheid terug te keeren, zich ten opzigte van FILIPS goede gezindheid beroepende op Prins WILLEM zelven, die echter BORGIA's aanbieding met drift van de hand wijst, en, bij de asch der martelaren voor 's lands vrijheid, de Staten bezweert, geenen vrede met *Spanje* te maken, door hunne onafhankelijkheid op te offeren. Daarop hervat BORGIA in het *vierde* Bedrijf zijne, ook reeds voorheen gepleegde, aanſporing van GERARDS tot volvoering van den beloofden moord. De Prins zendt GERARDS met eenen geheimen last (zoo het ſchijnt, want hier is de rede zeer duister) naar *Rome* en geeft met eigen handen hem een paar pistolen tot zelfverdediging. Tusſchen beide komt ALDEGONDE, aan het hoofd van eenige Staatsleden, burgers en krijgslieden, om den Prins over te halen de Grafelijkheid te aanvaarden; maar *Oranje* wijst die opdragt met verontwaardiging en verſmading van de hand, en verklaart, alleen de eerſte burger in den vrijen ſtaat te willen zijn. BORGIA, die van dit laatſte tooneel getuige geweest is, verſchijnt nu in zijn waar karakter van Kardinaal, en kondigt aan WILLEM in perſoon den banvloek van *Rome* en FILIPS tevens aan. Dit beſlist GERARDS voornemen tot den moord, dien hij, nadat BORGIA, 's Prinſen zoon met zich voerende, vertrokken is, dan ook in het *vijfde* Bedrijf volvoert, doch niet op het tooneel, waar-

waarop de ſtervende Vader WILLEM echter nog eenmaal verſchijnt, om, onder andere, ook nog deze zijne laatſte woorden, welke de vertaler hier heeft ingevoegd, uit te ſpreken:

„ God! wees dit arme volk en mijne ziel genadig!"

Uit deze opgave van den inhoud en het beloop van dit Treurſpel zien onze Lezers, dat men den Franſchen Auteur van hetzelve geen vindingrijk vernuft ontzeggen kan, maar tevens dat het overal (de enkele moorddaad van GERARDS uitgezonderd) tegen alle historiſche waarheid ſtrijdt. En was het dit nog maar alleen! maar ook alle karakterkundige waarheid, ten opzigte van perſonen, zeden en gevoelens, is hier geheel uit het oog verloren. ARNAULT heeft Vader WILLEM uit zijn hoofd, naar een ideaal, eenigzins *zoo* als men zich in het begin der Franſche omwenteling een' Vrijheidszoon voorſtelde, en niet naar de natuur zelve geteekend. Vader WILLEM was *zoo* niet, kon zoo niet zijn en moest het ook niet wezen, indien hij anders in *die* dagen en in *die* omſtandigheden den grond der verloſſing onzes Vaderlands zoude leggen, gelijk hij werkelijk gedaan heeft, Doch deze misgreep in de teekening van *Oranjes* karakter is nog de eenigſte dwaling van den Franschman, ook in dit opzigt niet. Hoe! de even ſcherp als diep en ver vooruitziende WILLEM, die 's vijands raadſlagen zoo volkomen doorgrondde, dat hij juist daardoor dezelve, veel meer dan door geweld van wapenen, wist te verijdelen, hij, de menschkundigſte Vorst van die, misſchien van alle tijden: hij zoude eenen zwakken, gedurig weifelenden GERARDS (want als zoodanig komt deze ellendeling in dit Treurſpel voor) tot zijnen Geheimſchrijver, ja tot zijnen vriend en grootſten vertrouweling hebben kunnen kiezen, hij, de *zwijger*, voor dezen nietigen mensch zijne geheele ziel als het ware uitſtorten: — neen! zoo onnoozel, of liever zoo dwaas was Vader WILLEM niet! Hoe! hij, de kloekzinnige Ontwerper en onwrikbare

Grond-

Grondlegger van 's Lands verlossing en vrijwording, hij zoude van zijn edel voornemen op eens willen afstaan, om niet verdacht te zijn van den grafelijken hoed te beoogen, die, zoo als elk toen wist, niemand beter paste dan hem, en dien men hem ook, had hij slechts eenige weken langer geleefd, en voorzeker met zijne volkomen bewilliging, zoude hebben op het hoofd gezet, daar „ *Holland*," zoo als de Staten zelven zich toen uitdrukten, „ niet zijn kon zonder Graaf." — Neen! de wijze en schrandere WILLEM offerde de ware vrijheid des volks en de duurzaamheid van den door hem gegrondvesten Staat niet op aan een hersenschimmig ideaal van eene, althans in die dagen, nog volstrekt ongenietbare vrijheid, en zoude zulks ook nimmer gedaan hebben. — Men vergeve het den Franschman, dat hij het waar karakter en de ware grootheid van Vader WILLEM niet beter gekend heeft; maar hoe de Heer BARBAZ dit stuk, dat vol karakterkundige wanstaltigheden, ja tegenstrijdigheden is, alleen om de fictie der zamenstelling, schoon en der overzetting waardig heeft kunnen vinden: — dit begrijpen wij niet.

Over de vertaling op zich zelven of over de versificatie, uit plaats gebrek, geen woord.

De Martelaren of de Zegepraal van den Christelijken Godsdienst, *door* F. A. DE CHATEAUBRIAND; *uit het Fransch en met Aanteekeningen vermeerderd door* M. A. VAN STEENWIJK, *R. K. Pastoor van* Zoetermeer *en* Zegwaart, *Derde Deel. Te* Leyden, *bij* J. W. van Leeuwen, 1826. In gr. 8vo. III en 430 bladz. De prijs is *f* 3. 95.

Met dit *derde* Deel wordt de vertaling der *Martelaren* ten einde gebragt. De Vertaler heeft, blijkens den titel, daar voor nu ook zijnen naam gezet, en wij verblijden ons met denzelven, in eenen Leer-

aar

aar en Herder onder onze Roomschgezinde broedederen, eenen waardigen beoefenaar van taal en letterkunde te hebben leeren kennen. Dadelijk bij den aanvang van dit laatste Deel, vonden wij een nieuw bewijs, hoewel hij voor zijne taak was opgewassen. Immers vergasten wij ons hier aanstonds, in het zestiende Boek, op eene keurige overzetting der onderscheidene Redevoeringen van SYMMACHUS, HIEROCLES en EUDORUS. Als *Jupiters* Priester laat zich de eerste, maar met eene wijze gematigdheid, voor de oude Godsdienst hooren. Zonder dat hij schroomt voor zijne eigene Godverzaking uit te komen, tracht daarentegen HIEROCLES, door de listigste drogredenen eener bedorvene wijsbegeerte, den haat tegen de Christenen te ontsteken, waarna EUDORUS zoo waardig als treffend het pleit voor de bedreigde onschuld voert. De verzwakte Keizer geeft nogtans, door vrees vermand, zijne toestemming tot de gedachte vervolging, nadat men evenwel deswege de Kumésche Sibil vooraf zal geraadpleegd hebben. — In het zeventiende Boek lezen wij nu eene schilderachtige beschrijving der scheepvaart van CYMODOCÉ, die, eerst te *Joppe* geland, van daar voortreist naar *Jeruzalem*, waar zij door HELENA, de moeder van KONSTANTIJN, als eene dochter wordt ontvangen. Voorts vinden wij hier eene voorstelling der viering van de *Heilige Week*, het antwoord der Sibil, door Satan tegen de Christenen gewend, de opeisching door HIEROCLES van CYMODOCÉ als zijne slavin en het bevelschrift van DIOCLETIAAN, tot vervolging der geloovigen. Het achttiende Boek schetst daarop de vreugde der hel met ijsselijke kleuren. GALERIUS ontvangt ook daaronder de inblazingen van HIEROCLES en dringt DIOCLETIAAN afstand te doen van zijne keizerlijke waardigheid. Het bloed der Christenen zal nu weldra met volle beken stroomen. Aan KONSTANTIJN gelukt het wel, door EUDORUS geholpen, *Rome* te ontvlugten; maar hij zelf vindt spoedig zijne plaats in den kerker. HIEROCLES is, als eerste Staatsdienaar van GALERIUS een tijdlang de ziel der algemeene vervolging. De

En-

woord en aller aanneming waardig, gaarne voor onze Lezers overschrijven.

„ Ik verblijde mij, dat het niet noodig zal zijn, deze waarnemingen te eindigen met het wederleggen van Staatkundige bedenkingen over het verspreiden van kennis onder de werkende klassen. Gelukkiglijk, is de tijd er niet meer, waarin huichelaars het menschdom konden diets maken, dat het noodzakelijk is, het licht der wijsbegeerte, als schadelijk voor de godsdienst, uit te dooven, en waarin dwingelanden de onderwijzers des volks, als wederstrevers hunner magt, deden verbannen. Het is ongerijmd, zich te verbeelden, dat meerdere bekendheid met de wetten, naar welke het heelal bestuurd wordt, tot ongeloof zoude stemmen; zuivere en ware godsdienst heeft niets te vreezen van de ruimste ontwikkeling, waarvoor het verstand, door het onderzoek aan stoffelijke en onstoffelijke dingen, vatbaar is. Hoe meer onze kennis toeneemt, zoo veel te beter zal men de oorzaak der dingen leeren kennen, en het volk kan minder geslingerd worden door boosheid en arglistigheid, waarmede men anderen zoekt te bedriegen."

„ Voor de hoogste klassen der maatschappij kan het niet langer de vraag zijn, of het volk al dan niet behoort onderwezen te worden; want dit is reeds sedert lang, en onherroepelijk, beslist; maar de vraag is, of men het wel of kwalijk, ten halve, of zoo grondig, als deszelfs omstandigheden het toelaten, en deszelfs behoeften vereischen, zal onderwijzen. Niemand zij beducht voor de gevolgen, wanneer het groote ligchaam der maatschappij voor zijne meerderen in rang te geleerd wordt. Het ergste, dat uit deszelfs beschaving en ervarenheid in de verhevenste wetenschappen, voor zijne meerderen kan ontstaan, is, dat deze zich insgelijks meer zullen moeten toeleggen op het verkrijgen van grondige kennis: om den naam van deszelfs gebieders waardig te zijn," enz. enz.

Vorsten en Volksbestuurders, Edelen en Rijken, Wetgevers en Opvoeders, verzuimt niet, deze leer, waar het pas geeft, ook op de daken te prediken, maar vooral, ten allen tijde, levendig in het hart te prenten!

zen; — ook wordt de knoop goed gelegd en is het geheel vol leven en majesteit. Maar heeft nu ook de Dichter aan zijn plan voldaan en met der daad de ſtelling bewezen, dat de Christelijke Godsdienst tot de ontwikkeling der karakters en de ſpeling der hartstogten in het heldendicht geſchikter is, dan de fabelleer en dat het *wonderbare* van die Godsdienst tegen het wonderbare van het veelgodendom veelligt kon opwegen?" In het tijdperk, waarin de Heer DE CHATEAUBRIAND zijne helden plaatſte, kon hij, van tijd tot tijd, evenzeer de oude fabelleer doen uitkomen, als de Christelijke Godsdienst in haren invloed op het hart vertoonen. Moeijelijk zou daarbij welligt de geheele vergelijking en alzoo een juist en gegrond oordeel vallen omtrent de meerdere geſchiktheid van een van beide *tot de ontwikkeling der karakters en de ſpeling der hartstogten.* Dat de eene zoo wel als de andere daartoe eene groote geſchiktheid heeft, ſtond bij ons nooit in twijfel en achten wij nu ook ten overvloede uit *de Martelaren* wel bewezen. Maar wat het wonderbare aanbelangt: zou wel elk het bijgebragte en ſprekende daarvan in dit, vooral te dien aanzien weelderige voortbrengſel van den menſchelijken geest, het *wonderbare van de Christelijke Godsdienst* noemen? Staat niet het meeste van dien aard met de gewone begrippen en bekende overleveringen der Roomſche Kerk enkel, in het naast verband, en vindt men ook hier bij het deels geheimzinnige, dat het begrip doet duizelen, niet weder zoo veel *menſchelijks*, hetwelk aan de betere godsdienst ſlechts het voorkomen eener nieuwe Mythe geeft, dat ook van die zijde, zelfs bij een glad gewonnen pleit, de waarheid weinig ſchijnt te winnen? Minder hebben wij dus ook, bij onze geheele inzage en beoordeeling van dit Werk, op dit geliefde denkbeeld van den Heer DE CHATEAUBRIAND acht geſlagen of daaraan veel gehecht. Genoeg hadden wij aan deszelfs afzonderlijke ſchoonheden, en, hoe ook anderen over den algemeenen inhoud en vorm, min of meer gunſtig, te regt of te onregt, oordeelen; de rijkdom van kennis en geleerdheid,

 daar-

Staat dan in de vrijheid, met welke ons CHRISTUS *vrijgemaakt heeft, en wordt niet wederom met het juk der dienstbaarheid bevangen,* [!] Gal. V: 1. — *Eene Apostolische waarschuwing* [,] *in de Leerrede* [,] *op het Gedenkfeest der Hervorming in* 1825 [*gehouden*], *zijne Gemeente op het hart gedrukt;* [,] *door* MAURITZ FERDINAND SCHMALTZ, *Predikant in* Neustadt-Dresden. *Naar het Hoogduitsch der vierde uitgave. Te* Leeuwarden, *bij* H. C. Schetsberg, 1826. In gr. 8vo. IV en 37 bladz. De prijs is *f* 0.40.

Geeft reeds de bovenstaande titel al vrij duidelijk de strekking en het doel dezer Predikatie te kennen; nog nadere verklaring daaromtrent deelt het Voorberigt mede. Hetzelve begint met deze aanmerking: „In zijne beroepsbezigheden vond de „Schrijver gelegenheid, om de toegevendheid te „leeren kennen, welke leden der Protestantsche „kerk jegens de vordering bewijzen, om de pligten, welke zij hunner geloofsverbroedering schuldig zijn te verloogchenen, en de hun toekomende „regten op te geven. Herhaalde ervaringen hebben „hem tot de overtuiging gebragt, dat deze middelijke afval van het Evangelie, even zeer als de „onmiddelijke zelf, doorgaans veroorzaakt wordt „door eene treurige onkunde van de wezenlijke „voortreffelijkheid der Evangelische kerk. In deze „omstandigheden hield hij het voor eene gewetenszaak de hem vertrouwde Gemeente niet in het donkere te laten. Heeft hij dus in de hier volgende „Leerrede getracht, den zijnen duidelijk voor oogen „te stellen, wat zij en hunne kinderen onder ons „hebben en wat zij buiten onze kerkgemeenschap „vinden; zoo gelooft hij daarmede niet meer noch „minder gedaan te hebben, dan datgene, waartoe „ieder Evangelische Godsdienstleeraar niet slechts

„ge-

„ geregtigd, maar in dezen tijd zelfs verpligt is."
Immers schoon in den eersten dezer volzinnen de meening van den Schrijver, hetzij door deszelfs eigene schuld, hetzij door de schuld van den Overzetter, — die, gelijk het letterlijk en stiptelijk overgeschrevene uit het Voorberigt, hier van ter proeve strekt, omtrent stijl, taal en interpunctie wel meerdere zorgvuldigheid had mogen aanwenden — vast niet zeer helder voorgesteld is; het blijkt toch klaar genoeg, dat hij zijne Gemeenteleden heeft willen waarschuwen tegen den overgang tot de Roomsche Kerk. En dit geschiedt dan ook door hem in deze Leerrede, waärin hooge ernst en tevens hartelijke liefde ademen. Waarlijk, volgens het in de inleiding der Leerrede opgehangene tafereel, moet de proselytenmakerij der Roomschgezinden, die ook elders niet stil zit, op de standplaats van den Prediker ongemeen werkzaam zijn, en om haar doel te bereiken, geenerlei middelen ontzien. Ook schijnt zij aldaar maar al te wel te slagen in hetzelve. Doch overmits men van de meesten der verleiden, die het Protestantsch Kerkgenootschap verlaten, zeggen kan: *zij weten niet, wat zij doen:* zoo beijvert de Prediker zich, ten einde verderen afval te verhoeden, om zijne Gemeente onder het oog te brengen, wat het inheeft, het Protestantisme te verzaken en Roomsch te worden. Hiertoe leidt hij uit den tekst — de woorden van PAULUS, *Gal.* V: 1, op den titel uitgedrukt — de stelling af: *Afval van het Evangelie is terugval in een juk der dienstbaarheid.* En nu wordt vervolgens I. deze waarheid verklaard en bewezen; en II. aangetoond, waartoe zij ons roept. Het eerste stuk wordt afgehandeld met de ontwikkeling van deze drie aanmerkingen: afvallende van het Evangelie, valt men 1. uit de vrijheid des *eigen geloofs aan eeuwige waarheid* in het juk van *voorgeschrevene formulieren en feilbare meeningen;* 2. uit de vrijheid eener *kinderlijke Godsvereering* in het juk van *zinnelijke uitwendige gebruiken;* 3. uit de vrijheid des *moedigen strevens naar steeds reiner*

 licht

licht in het juk van *naauw bepaalde grenzen eener verouderde duisternis.* Bij het tweede ſtuk wordt geleerd en vermaand: men behoort 1. den *in afval geborene liefde te bewijzen;* 2. den *afgevallene medelijden te betoonen;* 3. den *afval zelven diep te verachten;* 4. voor de *mogelijkheid van een' algemeenen terugval niet de geringſte vrees te voeden.*

Rec. kan niet anders zien, of deze Preek, waarin van het begin tot het einde, heerscht een geest van zeer hoogen ernst, getemperd door Christelijke liefde, was — hoewel anderzins juist geen meesterſtuk van kanſelvoordragt — voor de gelegenheid en de omſtandigheden regt gepast en bijzonder doelmatig. Zekerlijk had in dezelve opzettelijker mogen aangewezen zijn, dat de overgang uit de Proteſtantſche tot de Roomſche Kerk wezenlijk een afvallen van het Evangelie, en een weder vervallen in een juk der dienstbaarheid is. Trouwens, dit ſchijnt nu zoo maar te worden aangenomen zonder eenig bewijs. Doch dit *ſchijnt* ook ſlechts aldus. Want hetgeen door heel de preek heen voorkomt, leert en betoogt middagklaar de gegrondheid der aangenomene veronderſtelling. — Mogt dit Stukje in handen geraken van allen, die gevaar loopen, van door ſchoonſchijnende, maar bedriegelijke redenen tot verzaking van het Proteſtantisme overgehaald te worden, en door toetreding tot de, zich noemende, alleen zaligmakende Kerk, hun grootst en dierbaarst voorregt onbedachtzaam prijs te geven! Maar ook wie zich in dat geval niet bevinden, kan deszelfs lezing nuttig zijn, om hen op te bouwen in het geloof, en hen op te leiden tot eene betamelijke, dankbare, hooge waardering van den onſchatbaren zegen, welken zij in den ſchoot der Proteſtantſche Kerk genieten.

L'An-

L'Anti-Ultramontain, ou Defense de la doctrine de la Justification par la Foi, par G. L. JAMES, *Pasteur de l'Eglise Wallonne de* Breda. — *Je n'ai point honte de l'Evangile de Christ, vu qu'il est la puissance de Dieu à salut à tout croyant.* Rom. I: 16. — Breda, *chez* F. P. Sterk, 1826. gr. 8vo. 40 pagg. Prix *f* 0. 50.

Voor eenigen tijd heeft de Eerw. JAMES in het licht gegeven, eene Leerrede *over de diepe, volslagene en algemeene bedorvenheid van het menschdom (Sermon sur la corruption profonde, totale et universelle du genre humain, etc.)* Het zijn de Recensiën van deze Leerrede in den *Ultramontaan* (1826, N°. 6.) en de *Vaderlandsche Letteroefeningen* (1826, N°. 7.) welke hem aanleiding veroorzaakt hebben tot het opstellen en de uitgave van dit Stukje, Het doel, dat de Schrijver zich met hetzelve voorgesteld heeft, is, hetgeen in de gezegde preek door hem beweerd geworden is, nader te staven, alsmede de leer der H. Schrift aangaande des zondaars regtvaardiging, uit loutere genade door het geloof, tegen de voornaamste bedenkingen van de Roomschgezinden en de Neologen te handhaven. Hij begint met aan te merken; dat, gelijk weleer de ongeloovige Sadduceën en de bijgeloovige Pharizeën, hoewel verdeeld en vijandig tegen elkander, zich vereenigd hebben, om den Heer der heerlijkheid te kruisigen, alzoo in al de volgende eeuwen steeds bestaan heeft eene verbindtenis der ongeregtigheid tegen het Evangelie van CHRISTUS; dat ook nog heden ten dage de prediking van het kruis diens Zaligmakers, als het eenige middel ter behoudenis van den gevallen' en doodschuldigen mensch, in het oog van de wijzen dezer eeuw, en van allerlei slag van schijnheiligen, eene dwaasheid of eene ergernis is; ja, dat ook nog heden ten dage de predikers der geregtigheid, even eens als zulks het lot geweest is van de Apostelen, be-

ſchouwd worden als uitvaagſels der wereld, en als aller afſchrapſel. Hij was dan ook geenszins verwonderd (gaat hij voort), zoo min over de uitvallen van den *Ultramontaan* tegen de genoemde Predikatie, als over de beleedigingen en lasteringen, hem aangedaan door de *Vaderlandſche Letteroefeningen.* Want hij vindt niets natuurlijker, dan dat twee verklaarde vijanden van het Evangelie, in weerwil, dat zij in andere opzigten nog zoo wijd van elkander verſchillen, gemeene zaak maken, wanneer het te doen is, om de gezonde heilleer te beſtrijden. Ja, zelfs verblijdt hij zich, te worden aangevallen door zoodanige tegenſprekers; vermits zulks hem bevestigt in zijne volkomene overtuiging, dat *deze is de waarachtige genade Gods*, *in welke hij ſtaat*, en welke hij verkondigt. Naardien (gelijk hij verder zegt) de ſteller van het tegen hem gerigte artikel in de *Vaderlandſche Letteroefeningen* zich vergenoegd heeft, ſlechts met hem te honen en te beſchimpen; verwaardigt hij zich niet, denzelven te antwoorden, maar ſcheept hem af met deze woorden van JACOBUS (III: 14, 15): *Indien gij bitteren nijd en twistgierigheid hebt in uw hart*, enz. Doch dewijl de *Ultramontaan* althans de Preek beoordeeld, en getracht heeft, het daarin als zuivere Evangelieleer voorgedragene te ontzenuwen; acht hij zich verpligt, deszelfs hiertoe ſtrekkende aanmerkingen te wederleggen, ten einde de waarheid, welke hij belijdt en predikt, te verdedigen. En om hierin geregeld te werk te gaan, brengt hij de hem gemaakte tegenwerpingen tot vier punten, welke hij ſtuk voor ſtuk beantwoordt.

1. Heeft hij den tekst, *Rom.* III: 9—20, voorgeſteld, als behelzende een naauwkeurig en getrouw tafereel van het bederf, waarin het menschdom van nature gezonken ligt; men beſchuldigt hem, van de woorden des Apostels verkeerdelijk te hebben toegepast, als die niets meer beoogde, dan te bewijzen, dat onder de Joden dezelfde ondeugden ſteeds hadden in zwang gegaan, welke men den Heidenen te laste leide, zoodat de Joden even zeer overtreders

der

der beschrevene wet, als de Heidenen overtreders der onbeschrevene wet waren. — Maar hij tracht te doen zien, dat deze uitlegging onmogelijk te rijmen is met het kennelijke doel van den Apostel, die blijkbaar voorhad, te betoogen, dat het menschdom in het gemeen, ja elk mensch in het bijzonder, van nature bedorven en boos is.

2. Heeft hij bewezen, dat PAULUS, in den tekst schrijvende: *Uit de werken der wet zal geen vleesch geregtvaardigd worden voor God*, spreekt van de *zedelijke wet*; zonder van al de aangevoerde bewijzen één eenig te wederleggen, wil men nogtans staande houden, dat de Apostel gewaagt van de *ceremoniële wet*. — Maar hij poogt, de volstrekte valschheid van die vooronderstelling aan te toonen, eenen iegelijk uitdagende, hem het tegendeel te bewijzen.

3. Heeft hij met PAULUS beweerd, dat wij de de zaligheid erlangen *uit loutere genade, door het geloof*, — *niet door* eenigerlei *werken*, hetzij vóór, hetzij na de bekeering verrigt; men krijt deze leer als eene dwaalleer uit, en zoekt te doen blijken, dat, om voor God geregtvaardigd te worden, de verdienstelijkheid van onze werken behoort te worden toegevoegd aan de verdiensten van JEZUS CHRISTUS. — Maar hij tracht de ongerijmdheid dezer valsche redenering in het regte daglicht voor te stellen.

4. Heeft hij de Kerkhervormers geprezen, dat zij ons geleerd hebben, de openlijke eeredienst met plegtige belijdenis onzer diepste ellendigheid te beginnen; men verwijt hem, hun de eer te hebben toegekend van een godsdienstig gebruik, hetwelk al sedert den aanvang der dertiende eeuw heeft plaats gehad in de Roomsche Kerk. — Maar, met een paar woorden op dit verwijt antwoordende, zoekt hij den lof, door hem aan de Hervormers gegeven, te billijken. [Dit, als geenzins tot de hoofdzaak behoorende, noch ook de geheele Protestantsche Kerk, zelfs niet de geheele, bijzonderlijk zooge-

naamde, Hervormde Kerk rakende, had zeker tot geen afzonderlijk punt moeten gebragt zijn.]

Ziedaar den inhoud en de ftrekking van dit Gefchriftje, hetwelk met eenige algemeene aanmerkingen tegen Ultramontanisme en Neologie, mitsgaders met eene daarna volgende opwekking, aan de Nederlandfche Hervormde Kerk, tot waakzaamheid eindigt: en hetwelk ten flotte nog woordelijk opgeeft, Art. XV, XXII en XXIII van de *Belijdenis des Geloofs der Gereformeerde Kerken in Nederland*; opdat het het zoo terftond blijke, dat de verdedigde leer aangaande de regtvaardiging uit genade *dezelfde* leer is, welke door de ware Hervormde Kerk fteeds beleden werd.

Hadde de Eerw. JAMES dit Stukje liever niet gefchreven! Zekerlijk ontbrekt het hem in geenen deele aan tamelijk goeden flag van fchrijven. Ook is buiten allen twijfel de leer, voor welke hij zich in de bres ftelt, wel eene zeer gewigtige en dierbare leer van het Evangelie. Maar zij behoeft zoodanige verdediging niet, als hier geleverd wordt. De waarachtigheid dezer leer moet *gevoeld* worden. Voor wie het aan dit gevoel hapert, zal men dezelve kwalijk, of eigenlijk in het geheel niet, overtuigend betoogen kunnen. Daarenboven, fchoon het den Schrijver aan geene fcherpzinnigheid mangele; de uitlegkunde fchijnt niet zoo zeer deszelfs zaak te zijn. En al ware dit zoo niet: er heerscht in dit Stukje, van het begin tot het einde, een geest van veroordeeling en bitterheid, welke wel veel kwaads, maar niets goeds kan ftichten — een geest ten minfte, welke vast met het Evangelie der genade en liefde lijnregt ftrijdig is. Behartige toch voortaan de Eerw. JAMES, hetgeen PAULUS aan TIMOTHEUS herinnert, 2 *Tim.* II: 24ª.; en hij zal gewisfelijk in het vervolg zich onthouden van zoodanig gefchrijf!

Lijk-

Lijkrede over MARTINUS STUART, *gehouden in de Remonstrantsch–Gereformeerde Kerk te* Amsterdam, *op den* 31*sten van Wintermaand*, 1826, *door* CORNELIS WILLEM WESTERBAEN, *Leeraar bij die Gemeente. Te* Amsterdam, *bij* ten Brink *en* de Vries, 1827. In gr. 8vo. IV en 49 bladz. De prijs is *f* 0.75.

De laatste avond des afgeloopen' jaars werd tot de Lijkdienst over den voortreffelijken STUART en zijne, hem diep betreurende Gemeente, bestemd. Een gepast tijdstip voor zoo groote herinnering. De taak van spreker viel 's mans oudsten nagebleven' Ambtgenoot, den verdienstelijken WESTERBAEN, ten deel, die, reeds de geliefde medgezel van zijne vroegste jeugd, 44 jaren lang zoodanig de vriend van STUART was, dat hij zelf hem gaarne zijnen *Jonathan* mogt heeten. Gelijk niet anders te wachten viel, werd dan ook deze taak over het geheel zoo plegtig als aandoenlijk, zoo doelmatig als loffelijk volbragt. De Leerrede, waarbij ook al, wat tot de plegtigheid in gezangen en gebeden diende, hier in druk is zamengevoegd, verkreeg tot geenen ongepasten tekst, *Spreuk.* X: 7. *De gedachtenis des regtvaardigen zal tot zegening zijn.* Met hetgeen VAN DER PALM zoo in zijne Bijbelvertaling als in zijn meesterlijk Werk over de *Spreuken* daarbij heeft aangemerkt, wordt die tekst nu kort en eenvoudig toegelicht. Van denzelven wordt voorts in de geheele Lijkrede, slechts hier en daar met toespeling van een enkel woord, weinig of geen gebruik gemaakt, hetwelk alleen het geheele beloop min het aanzien eener Preek verschaft, dan wij toch ook hier liefst gewenscht zouden hebben. Voor het overige heeft de gansche Redevoering eenen geleidelijken, eenvoudigen en natuurlijken gang. Met afsnijding van hetgene ter plaatse en gelegenheid niet

behoorde, doet zij ons den onvergetelijken man, in zijne jeugdige opleiding, zijne ambtsbezigheid als Leeraar van zijne Gemeente, zijne onwaardeerbare verdiensten voor de geheele Remonstrantsche Broederschap, vooral in zijne treffende preekgaven en in geheel zijn uitmuntend bestaan en karakter kennen. Alles vonden wij daarbij zoo waar als onopgesmukt, en ook misten wij geenszins de doorgaande netheid en zuiverheid van WESTERBAENS bekenden keurigen stijl, schoon wij niet algemeen die ware sieraden en buitengewone verheffing hier wedervonden, welke wij elders, te gelijk in zwier en kracht, zoo vaak van hem bewonderd hebben. Evenwel loffelijk heeft hij in het algemeen zijne treurige taak volbragt, en het offer van zijn hart ter pligtmatige viering der gedachtenis van den waardigsten Vriend en Medebroeder verdient door zeer velen, die den ontslapenen, als *hij*, *blijven vereeren*, *met weemoedigen dank* te worden aangenomen. *Achter* de *Lijkrede vindt men* ook nog onderscheidene dichtregelen van verschillende personen, die meer van het opregt en hartelijk gevoel der vervaardigers doen blijken, dan wel eenige kunstwaarde vóór zich hebben. Dat met een en ander de nagedachtenis van den edelen mensch, Christen en Leeraar niet alleen te meer behouden blijve, maar ook velen worden opgewekt, hem, in zijne wakkere treden, *zoo veel mogelijk*, na te gaan! Met een dankbaar genoegen vernemen wij, dat 's mans beroemde schoonzoon, A. DES AMORIE VAN DER HOEVEN, met algemeenen bijval tot Hoogleeraar aan de Kweekschool der Remonstranten thans benoemd, ook bestemd is om, door de waarneming van ettelijke predikbeurten, het altoos-blijvend en treffend verlies bij STUARTS gemeente eenigermate te vergoeden.

Nederlandsche Spraakleer, *door* Mr. WILLEM BILDERDIJK, *met de Spreuk:* Discant artem quam frustra docent. — *In* 's Gravenhage, *bij* J. Immerzeel, Junior, 1826. In gr. 8vo. XVI en 431 bladz. De prijs is *f* 5. 75.

[*Tweede Verslag. Tweede Vervolg.*]

OVER DE GESLACHTEN DER ZELFSTANDIGE NAAMWOORDEN.

Wanneer men in eene *bijzondere* Spraakkunst, dat is, in de Spraakkunst van deze of gene taal, over de geslachten der Z. N. handelt, is het genoeg de regelen, welke daartoe betrekking hebben van het, daarin heerschende gebruik af te leiden; en vindt men dan, in dat gebruik, algemeenheden, welke in alle, of bijna alle woorden van dezelfde soort voorkomen, zoo trekt men er voorschriften af, welke men algemeene regelen noemt. Zijn er bij deze laatste eenige bijzonderheden waar te nemen, die als afwijkingen moeten aangemerkt worden; dan worden daar weder *bijzondere regelen* van afgetrokken; of men brengt die bijzonderheden, wanneer zij onder geene kennelijke regelmaat kunnen opgenomen worden, onder de uitzonderingen, hetzij van de *algemeene* of van de *bijzondere* regels.

Kan daarbij dan nog, bovendien, eene in het oog loopende reden, of een ondersteld rigtsnoer, waarnaar zich het gebruik geregeld heeft, opgegeven worden; des te beter: want daardoor verkrijgt de taal, en de daar van afgeleide Spraakkunst, meer van dat gelijkvormige, hetwelk men *taalanalogie* noemt.

En vinden, eindelijk, de Spraakkunstenaars of Taalopbouwers door deze nasporingen een' wegwijzer om de onregelmatige afwijkingen tot deze *analogie* over te brengen of terug te leiden, zonder evenwel al te sterk tegen een ingewortelde gebruik in te druischen; dan kunnen zij (wie twijfelt er aan?) de

de *analogie* hunner taal tot eenen hoogeren trap van volmaaktheid brengen.

In deze opzigten is het met de geflachten als met alle andere taaleigenheden.

Geheel anders is het, wanneer men over de fpraakkundige regels, en dus ook over die van de geflachten der Z. N. handelt, uit een hooger ftandpunt befchouwd, en niet vraagt: wat het gebruik in deze of gene taal onder de algemeene of bijzondere regels, of onder de uitzonderingen of afwijkingen in beiden ingevoerd heeft? maar wat, onafhankelijk van dat gebruik, als hoogfte *analogie*, of algemeen beginfel, in alle mogelijke talen voorzit, en van welk beginfel wij ook in alle talen, in de eene meer in de andere minder, de uitvloeifels, als zoo vele *disjecti membra poëtae* aantreffen?

In dit laatfte geval, wil men, onder meer andere zaken, de reden weten, waarom er in de talen voor geflachtelooze voorwerpen — ja zelfs voor bloote voorftellingen en afgetrokken denkbeelden geflachten aangenomen zijn. En dan vraagt men natuurlijk: — wat wij met geflacht (kunne) te doen hebben, in woorden, welker beteekenis niets met het onderfcheid van *mannelijk* of *vrouwelijk* gemeens heeft? Dit laatfte, nu, kan ons het gebruik, noch in *eene*, noch in *vele*, noch in *alle* talen leeren.

Als dáárvoor eenige reden beftaat, moeten wij die opfporen in het begrip, hetwelk wij van TAAL, in het algemeen, en van hare eigenaardige bewerktuiging, van de fymbolifche beteekenis der rede-deelen, en van die der Z. N., in het bijzonder, hebben. En dan voorzeker behoeven wij niet zeer diep in *dit uitvloeifel* der menfchelijke ziel te dringen, om te zien, dat hetgeen aanleiding tot het verfchil van *fekfe*, ook in geflachtelooze voor- en onderwerpen gegeven heeft, in de bediening moet gezocht worden, welke de *fubftantiva* in de taal, en meer bijzonder in den eerften der drie termen eener fpraakkundige voorftelling (dat is, wanneer zij als het *onderwerp der* re-

rede, of de werker van het werkwoord gebruikt worden) uitoefenen.

In deze laatste betrekking nu, komen zij als een HIJ, of een ZIJ, of een HET voor, dat is, als een *derde persoon;* om het even of die spraakkundige werkers *personen*, *zaken*, *daden*, afgetrokken denkbeelden, of wat ook anders zijn. Of ik zeg: — *De man verplettert den steen;* of: *De steen verplettert den man;* zoo wel in de eerste als in de tweede voorstelling komt de eerste term (de werker) als persoon voor. In de eerste is *man* waarlijk een persoon (een HIJ); in de tweede stel ik mij den *steen*, offchoon geen persoon, echter naar het algemeen *mechanismus* der taal als persoon voor; en van daar de geslachten, die zich natuurlijk met het denkbeeld van persoon verbinden; onverschillig, of het voorgestelde werkelijk een persoon is, of dat ik het mij als persoon voorstel. *Werker*, *daad*, en *bewerkte*, of *gewrochte*, of ook wel *zijnde* of *wordende zaak*, zijn de telkens herhaalde *hieroglyphe* aller in spraakkundige voorstellingen zich uitende talen. Dieper behoeven wij in de wijsbegeerte der taal niet door te dringen, om rekenschap van dit taalverschijnsel te geven. Dit eenmaal ingezien hebbende, zal men het geslacht van elk dezer werkers het regelmatigst bepaald zien, wanneer wij aan de woorden een M. of VR. geslacht toegekend vinden, naar mate de derde persoon, dien wij ons daarbij voorstellen, ons in deze zijne persoonsverbeelding, of meer als zelfdadig, of meer als lijdelijk voor de verbeelding gesteld wordt. In de talen, waarin bovendien nog een *noch* dadig, *noch* lijdelijk, maar zakelijk, d. i. louter voorwerpelijk zoogenoemd geslacht plaats heeft, vindt men geslachtlooze naamwoorden, welke, volgens deze aangenomen gedachteleiding, *noch* M. of dadig, *noch* VR. of lijdelijk, maar als iets dat voortgebragt is (niet BE*werkt*, maar GE*wrocht*) voorkomen; en dit is bij ons zeer kennelijk uitgedrukt door HET *kind*, HET *kalf*, HET *lam*, enz. zoo ook in HET GE*wrocht*, GE*raas*, GE*spook* en andere naar *participia passiva* zweemende naamwoorden. Bij alle volkeren, en dus ook

ook in alle talen, heeft dit niet op dezelfde wijze plaats gehad. Dit zien wij aan de gedaante sommiger woorden, die offchoon zij geen M. of VR. perfoon, maar eene geflachtlooze zaak beteekenen, echter eene mannelijke of vrouwelijke perfoonsverbeelding, of wel eene zakelijke of voortgebragte perfoonlijkheid uitdrukken; ten blijke dat men bij de eerfte invoering van zulk een woord, er buiten de *zakelijke*, nog eene, hetzij zelfdadige of lijdelijke, of voortgebragte *symbolifche* beteekenis aan heeft willen geven; gelijk wij in ons verflag dikwijls gelegenheid zullen hebben aan te toonen.

Dat ook deze verklaring den Heer B. voor den geest gezweefd heeft, mogen wij uit hetgeen volgen zal opmaken. Jammer is het flechts, dat hij tot dit zeer bevattelijke ftandpunt, fchoon het hem in de verte voor de oogen fchemerde, niet opgeklommen is, en *die fchemering te meermalen geheel uit het* oog verloren heeft, om zich in befpiegelingen te verdiepen, die noch in eene algemeene, noch in een bijzondere Spraakkunst, en het allerminst in de *theorie* der geflachten eener bijzondere taal te pas komen.

In zijne SPRAAKLEER zelve ftaat hij beneden het aangewezen peil; in zijne VERHANDELING OVER DE GESLACHTEN dikwijls, wel niet te hoog, maar buiten het verband van zijn onderwerp. Beginnen wij met hetgeen hij er in zijne Spraakleer van zegt:

„ Behalven dat het geflacht (zegt hij daar, bl. 83)
„ aan het woord eigen en innig aanhangende, ja
„ daarvan onaffcheidelijk is, terwijl in het tegendeel
„ de buiging flechts eene toevalligheid aan het woord
„ is, zoo dient ook uit dezen hoofde de Leer van
„ het Geflacht aan die der Buiging voor te gaan."

Hier begint het verkeerde inzigt, dat hem ook in zijne VERHANDELING misleid heeft; en waarnaar hij grootendeels zijne *theorie*, en hare toepasfing op de Nederduitfche *fubftantiva*, heeft trachten te plooijen.

Het geflacht, toch, is niet innig aan het woord, *als zoodanig*, eigen; maar het woord heeft *dit* of

dat

dat geflacht, omdat het naamw. den perfoon of de zaak, die er door aangeduid wordt, hetzij dan door de innerlijke beteekenis, het zij door de vorming van het woord, aan de verbeelding als eenen mannelijken of vrouwelijken perfoon (een *doener* of *doenfter*) voorftelt. Het is waar; deze tweederlei aanwijzingen van het geflacht neemt de Heer B. ook aan (ten minfte fomtijds); met dit verfchil echter, dat hij, *en* in zijne SPRAAKLEER *en* in zijne VERH., de beteekenis van het woord aan de vorming van het woord onderwerpt, in plaats van in deze vorming, bij voorbeeld in de uitgangen ER, EL, AAR, enz., deze uitgangen aan de voorgeftelde beteekenis te onderwerpen.

„ De grond der Geflachten (vervolgt hij) is echter „ tweederlei: want een geflacht kan ook door toe„ pasfing aan een woord gegeven worden, zoo wel „ als uit zijn wezen, dat uit de vorming of wor„ ding-zelve voortvloeit, ontfproten zijn. En dit „ maakt derhalve eene hoofdverdeeling van *eigen Ge„ flacht* en *Geflacht uit toepasfing*."

Dit tweederlei geflacht is er; — maar in eene omgekeerde rede. Het *eigen geflacht*, is het geflacht of van den perfoon (man of vrouw) *of* van de zaak als een *bedrijvende* of *lijdende* werker voorgefteld; en het *geflacht door toepasfing* heeft dan plaats, wanneer een naamw., zonder dat deszelfs innige beteekenis er aanleiding toe geeft, in eene vorming voorkomt, die gewoonlijk aan naamwoorden van een ander geflacht eigen zijn; wanneer, bij voorbeeld, het *fubftantivum* door het gebruik, een geflacht verkrijgt, hetwelk het volgens zijn innige beteekenis niet zou behooren te hebben. Met andere woorden zou men kunnen zeggen: dat, in dat geval, het geflacht der perfonen of zaken, enz. welke gewoonlijk door die vorming aangewezen worden, op het woord toegepast wordt. Zoo behooren de woorden *man*, *vrouw*, enz. tot het geflacht hunner innige beteekenis, en de vorming dezer woorden wijst ons ook naar geen ander geflacht dan dat, hetwelk de beteekenis er aan geeft. *Baker* en *kamenier* zijn, even zoo,

VR.,

VR., wegens hunne innige beteekenis; doch in deze woorden wijst de uitgang naar het M. G.; maar *snuiter*, *gieter*, *kurketrekker*, *kandelaar*, *evenaar* zijn mannelijk; doch zij zijn dit niet uit hoofde der beteekenis, maar om de vorming dezer woorden, welke die werktuigen, in onze taal, aan de verbeelding voorstelt, niet als lijdelijke zaken, maar als mannelijke personen; en de beteekenis, waarnaar deze uitgang heenwijst, wordt daarin op de inwendige beteekenis van het woord toegepast en overgebragt. Gelijk, namelijk, *er* en *aar* in *arbeider*, *bakker*, *redder*, *dienaar*, *wandelaar*, enz. mannelijke personen aanduiden, zoo worden ook de namen der werktuigen, enz. welke die uitgangen doen hooren, als *hijen*, en niet als *zijen* of *hetten* beschouwd. Hetgeen B. toepassing noemt (nam. het eigenlijk persoonlijke der *subst.*) is het beginsel, waaraan ook, hetgeen hij *het innig woordaanhangende* noemt, ondergeschikt is. Zoo dat dit *tweederlei* in den grond maar *één is*.

Het is wel mogelijk, dat de Heer B. door eene al te ver gedreven uitbreiding van de meening van KLUIT, in de Voorrede van den zesden druk van HOOGSTRATENS *Lijst der Zelfstandige Naamwoorden*, op dit *hysteron proteron* gekomen is: KLUIT zegt daar (bl. XVIII): „Deze allen (te weten, de M., VR. ONZ. *gelijkslachtige*, *gemeenslachtige* Z. N.) „worden gekend en onderscheiden, of door hunne inwendige gesteldheid en beteekenis, of door hunne uiterlijke aandoeningen en afleidingen, en wel, vooral, door hunne bijkomende voorzetsels, of achtervoegsels."

Men zou, dit gevoelen omhelzende, te ver gaan, wanneer men de vorming des woords, het zij dan door afleiding, of voorzetsel, of gelijk in vele woorden door den uitgang, als voornaamsten en eersten grond der geslachten, in alle of eenige talen, wilde aannemen; in tegendeel, de meeste woorden hebben dezen of genen uitgang, omdat hunne innerlijke beteekenis *dit* of *dat* geslacht, bij voorbeeld, het bedrijvende of lijdende voorstelt. En dit zoo zijnde, zal ook het aangenomen beginsel van den Heer B. dik-

dikwijls genoegzaam zijn, ter geslachtsbepaling; schoon het aan minder uitzonderingen zou onderworpen geweest zijn, wanneer hij de innerlijke beteekenis op den voorgrond gesteld, en deze tevens als algemeenen regel der woordvorming aangenomen had.

Om dit nog duidelijker aan te toonen, zal het beter zijn, zijn beginsel niet uit zijne Spraakleer, maar uit zijne Verhandeling over de geslachten in al zijn kracht op te maken.

Nadat hij in die VERH. (bl. 24 en 25, 2den druk) beweerd had, dat de grond van het geslacht niet in het voorwerp, dat er door aangeduid wordt, maar in de gedaante van het woord moet gezocht worden, schoon somtijds het geslacht van het voorwerp op het woord is *overgevloeid*; nadat hij zelfs het *zintuigelijk schilderij van het voorwerp zelf* (zoo als hij zich uitdrukt), als tot het geslacht des woords, als zoodanig, niets toebrengende, beschouwd had; geeft hij bl. 45, dan ook zijn beginsel dus op: — „Het behoeft geene betooging, dat het denkbeeld „van 't verschil des Geslachts, algemeen in de le„vende en groeiende wareld, ons zoo natuurlijk is, „dat wy het tot alles t'huis brengen wat we als „iets zelfsstandigs beschouwen. En het is lang „voor my opgemerkt, dat het werkende, het uit„gevende, het uitstortende, het uitwerkende, het „ondersteunende ons een denkbeeld van manne„lijk; het lijdende daar tegen, het ontfangende, „het besluitende, het afhankelijke, van Vrouwelijk, „geeft. Dit is zoo waar, dat men 't op volstrekt „geslachtlooze voorwerpen toepast."

Hier was hij op den goeden weg; hij had, om zich geheel voor dwalen te hoeden, er nog maar moeten bijvoegen: — Ja wel zoo, dat de woorden een geslacht verkregen, niet slechts om personen maar ook om zaken in persoonsverbeelding voor te stellen. — Maar dit laatste, hoe natuurlijk ook, wil hij niet. En waarom niet? Om dat de woorden de voorwerpen zelven niet zijn, „maar zaken van „de voorwerpen, die zy aanduiden moeten, geheel „onderscheiden, en wier hoedanigheden niet van die

„ voorwerpen, maar van haar eigene wijze van ZIJN „ afhangen."

Op dezen éénen grond (want hij geeft er geenen anderen op) moet nu het geslacht van het woord in zijne vorming, en alleen in zijne vorming, gezocht worden; en het is naar zijn begrip alleen in die enkele gevallen, waarin het geslacht van het voorwerp het geslacht van het woord omverstoot, dat het eerstgenoemde beginsel zich doet gelden.

Doch, zien wij hoe hij dit zijn ondergeschikt beginsel (of liever beginselen), hetwelk, om dat het aan het eigenlijke beginsel ondergeschikt is, dikwijls even goed doel treft, in de talen, en bijzonder in onze taal aanwijst.

De substantiven in R en L zijn mannelijk (bl. 50). Waarom? Zie hier de reden met zijn eigen woorden: — „ De daarin als vastzittende Zelfstandig„ heid, het op zich-zelf staande, dat er in besloten „ ligt, geeft hun 't Mannelijk Geslacht, als zijnde „ zelf eene dadelijkheid." Wat is dit nu anders dan te zeggen: — Die L en R drukken een' zelfdadigen werker uit, en omdat zij dit doen, zijn zij mannelijk. Ten laatste zijn zij dan toch M., om dat de uitgangen *er*, *el* en zoo ook *aar* en *aard*, in onze taal, de *substantiva*, waarachter zij gehoord worden als zelfdadige werkers aan de verbeelding voorstellen; en, dus, moet men, wanneer men naar het beginsel zoekt, niet bij den uitgang blijven staan, maar terug gaan tot de beteekenis, welke dezen uitgangen aanhangt.

Wij zijn den S., alhoewel hij niet tot het eerste beginsel opklimt, om het bepalen der geslachten naar aanwijzing der vorming van de Z. N., eenigen dank verschuldigd: want hoezeer wij het meeste van hetgeen hij van de M., VR. en ONZ. uitgangen zegt, voor zoo ver het tot het bepalen der geslachten noodig is, bij TEN KATE (in zijne AENLEIDING, enz. I. Deel, van bl. 396 tot 468 en II. D. van bl. 64 tot 75 en elders) kunnen vinden, dringt hij somtijds dieper dan zijn voorganger in de ontbinding dezer *terminatiën*. Ik zou zelfs van den lof, welken hij daardoor

ver-

verdiend heeft, niets afdingen, en het vrij onverschillig rekenen, of hij het eerste beginsel der geslachten in de talen gemist had; wanneer dit mistasten niet tevens de oorzaak was van zijn mistasten in de bepaling der geslachten zelve van sommige Z. N. Eenige voorbeelden slechts!

Zoo zegt hij, bij voorbeeld, zeer wel, na TEN KATE, die dit eene eeuw vóór hem opgemerkt heeft, dat EL, het werktuig, het middel, uitdrukt, waardoor men werkt (bl. 44). En dat het, om die reden even als *er*, *aar* en *aard* (bij hem *aart*, *ert*) een teeken van het M. G. is, is vrij duidelijk. Zoo zijn dan ook die woorden meestal van het zelfdadige, of M. geslacht, wanneer de innige beteekenis van het woord met dien uitgang niet in strijd is. Waar dit laatste plaats heeft, ziet men zeer dikwijls, dat de woordvorm voor de beteekenis van het woord wijkt, gelijk in *kwezel*, *zuivel*, *dadel*, *kervel*, enz. Dat B. tegen het aangenomen gebruik aan, sommige dezer woorden op zijn eigen gezag, en tegen het gevoelen van KLUIT, met wien hij, en niet zonder reden, zeer hoog loopt, voor M. houdt, en door allerhande kunstgrepen naar zijn aangenomen *hypothese* dwingt, kan tegen het gevestigd gebruik niets uitwerken, en bewijst slechts, dat zijne theorie juist daar te kort schiet, waar men haar ter bepaling dezer afwijkende woorden het meest behoeven zou. *Trommel*, *schoffel*, *toffel*, enz. hoezeer buiten den uitgang, nog bovendien werktuigen, en middelen, tot zelfdadigheid ingerigt, zijn VR.; — en van dezen en anderen zou men misschien mogen zeggen: zij volgen het beginsel, tot hetwelke hij niet opklimt: want werktuigen, op zich zelf genomen, drukken geene *eigen* maar lijdelijke dadigheid uit. Zij zijn ook, daarom misschien, wanneer hun de persoonverbeeldende *er* of *el* niet aanhangt, zelfs wanneer zij voor wortelgrepen van een werkwoord zouden kunnen gelden, meestal VR., gelijk *boor*, *zaag*, *schaaf*, *schaal*, *hark*, enz. Het moet ons derhalve niet verwonderen, dat ook sommige op *el* uitgaande namen van werktuigen het geslacht aannemen, dat zij zonder verloop alle zouden

den hebben, zonder het bijkomende denkbeeld van hunne bijzondere geschiktheid om zich door persoonsverbeelding als eigendadige werkers voor te stellen. Hetzelfde kan men zeggen van de Z. N., die door de wortelgreep van een werkwoord gevormd worden. Deze doen zich in die talen, waarin deze woordvorming eigen is, als de zelfwerkende daad voor van het werkwoord, waarvan zij afgeleid zijn; en het is dus zeer natuurlijk, dat zoo wel de eigen beteekenis van het voorwerp, als de bijbeteekenis, welke de woordvorming er aan geeft, die woorden M. doet zijn, wanneer namelijk het *substantivum* van de onbepaalde wijze des werkwoords afgeleid is; gelijk: *loop*, *stoot*, *handel*, *wandel*, *ontvang*, *indruk*, enz. enz. Maar hoe veel uitzonderingen zijn hier niet weêr; vooral wanneer het substantivum niet van het werkwoord, maar dit laatste van het eerste afgeleid is; hetwelk dikwijls moeijelijk is te bepalen, wanneer men niet meesterlijk beslissen wil! Zoo is het ook met de VR. Z. N., die van den onvolmaakten tijd, zoo wel van gelijkvloeijende als ongelijkvloeijende werkwoorden afstammen, hetwelk ook door TEN KATE, Iste D. bl. 404, en na hem door vele anderen opgemerkt is. Het verledene geeft iets lijdelijks, een ondergaan hebben te kennen; het is dus niet onnatuurlijk, dat het denkbeeld van dit lijdelijke het *subst.*, dat er van gevormd wordt, aanhangende, der verbeelding als een' VR. werker voorstelt. —

Maar, hier vooral, zijn de uitzonderingen niet zeldzaam; telkens wanneer de beteekenis van het woord, iets dadigs voorstelt. En, inderdaad, hier ontvalt ons het beginsel der woordvorming te dikwijls, om het als algemeenen regel aan te nemen; ja het gebeurt niet zelden, dat hetzelfde naamwoord M. of VR. is, naar dat de inwendige beteekenis het *bewerkende* of *het bewerkte* voorstelt, terwijl andere omdat zij nooit het bewerkte voorstellen, altijd M. zijn; gelijk in de woorden, welke TEN KATE aldaar opgeeft. Hier mag men nu aan het verloop der geslachten denken; maar dit verloop is meestal toe te schrijven aan het donker gevoel, waardoor het ge-

bruik

bruik geleid wordt, en waardoor men werktuigelijk een woord M. of VR. neemt, naar mate het in zijne beteekenis of meer naar het begrip van het bewerkende, of naar dat van het bewerkte overhelt. Zoo houdt dan ook KLUIT, *dienst* voor een M. naamwoord; en, ik geloof teregt: want schoon het, in zijn' oorsprong, even als *verdienste* VR. geweest moge zijn; denkt men, thans, bij dat woord niet aan het *bediening* ondergaande, maar aan de eigen daad van dienen. Ik zie derhalve geene reden, waarom sommigen op het gezag van B. *dienst* thans onder de VR. naamwoorden gaan tellen. De Amsterdammers, die meestal de N in de uitspraak onderdrukken, doen het bij dit woord zelden; bij voorbeeld, in *hij pruttelt tegen den dienst*, enz. wordt die N bij hen zelfs met een zekeren *nadruk* gehoord.

Ook van deze woorden kan men zeggen: — Zij zijn niet VR. omdat zij van den verleden tijd afstammen, maar het gebruik doet ze daarvan afstammen, omdat de meeste dezer woorden eene lijdelijke (bewerkte) beteekenis hebben. En het is waarschijnlijk, dat vele dezer *verbalia* M. geworden zijn, sedert hunne lijdelijke in eene dadige beteekenis veranderde. *Verdienste* bleef vrouwelijk, even als *gunst*, *kunst*, enz. omdat wij bij dat woord denken, aan hetgeen iemand verdiend heeft; het is het verledene, dat ons iets voorstelt, niet als GE*wrocht*, GE*werkt*, *voortgebragt*, maar als BE*werkt*, en als den persoon, waaraan zij toegekend wordt, aanhangende. Dit is thans de voornaamste beteekenis van het woord *verdienste*. Het had ONZ. kunnen zijn als bij de Duitschers, wanneer men het meer als *het verdiende* loon beschouwd had; in welk geval het waarschijnlijk zijne VR. *e* zou verloren hebben, om, gelijk de meeste onzijdige woorden, die met een onafscheidbaar voorzetsel beginnen, met eenen verbalen uitgang zonder *e* te eindigen; gelijk: *verband*, *ontzag*, *genot*, *verbod*, *vernuft*, enz. Deze laatste woorden stellen ons meer het GEwerkte (GEwrochte) dan het BEwerkte (invloed ondergaan hebbende) voor; twee wijzigingen, door TEN KATE, IIste Deel, bl. 404, niet genoeg onderscheiden; en

 daar-

daarin door KLUIT, (VOORR. §. 40) te onbedacht nagevolgd; hetwelk den Heer B. waarschijnlijk ook op den dwaalweg gebragt heeft in de bepaling van het onzijdige. Er is tweederlei *lijdelijk*, het GEwerkte (GEwrochte) en BEwerkte.

En dit BEwerkte brengt ons nu tot die woorden, die door den aard hunner in dien zin *lijdelijke* persoonsverbeelding, doch, volgens B., door het innige aanhangende des woords, van het *vr. gesl.* zijn.

Om hetgeen hij daarvan zegt, wel te verstaan, moeten wij ons herinneren, dat er volgens hem geene eigenlijke *substantiven* zijn, omdat wij niets dan hoedanigheden kennen, bij welke het zelfstandige slechts eene *abstractie* van het verstand is, VERH. bl. 32, 33; en daarom zijn dan, meent hij, onze *substantiva* in den grond *adjectiva;* schoon dit *hoedanige* der zoogenaamde substantiven, ook als *verbum* voorkomen kan.

Hier is hij bijzonder duister. De Lezer moge oordeelen of in dit duistere welligt iets dieps of scherpzinnigs te vinden zij. Ik zal zijne eigen woorden (bl. 33) opgeven: — „ Maar die HOEDANIGHEDEN „ kunnen op tweederlei wijze begrepen worden: op „ zich-zelve (*in abstracto*), en, als bestaande in „ het voorwerp waar wy ze in waarnemen. In het „ eerste geval, maken wy ze in ons verstand tot „ zelfstandigheden. In 't laatste geval blijven het „ hoedanigheden, die een zelfstandigheid noodig „ hebben, waar zy als in rusten. En in dit geval „ heeft wederom tweederlei wijs van beschouwing „ plaats: of wy stellen ze in de zaak als daaraan „ verknocht; of wy stellen ze niet zoo zeer in de „ zaak, als wel in het *bestaan* der zaak: dat is, „ met andere woorden, of wy merken ze aan als „ eene wijziging van de zaak, of als een wijziging „ van haar bestaan. By voorbeeld: als ik zeg, *een* „ ZWART *paard*, of het *paard* is ZWART, zoo is „ ZWART in mijn denkbeeld een hoedanigheid van „ het paard; maar zeg ik, *het paard* LOOPT, zoo „ denk ik het LOOPEN niet als als een hoedanigheid „ van het paard, maar als eene (voorbygaande) wij-

„ zi-

„ ziging van zijn bestaan. Deze onderscheiding „ schijnt fijn, ook loopen somwijlen deze beide wij- „ zen van beschouwen in 't zelfde uit: echter is zy „ wezendlijk, en zy houdt het ware onderscheidend „ kenmerk in tusschen 't *adjectivum* en 't *verbum.*"

Het fijne dezer onderscheiding daar gelaten, zie ik niet wat wij er mede noodig hebben, wanneer wij ter onderscheiding van de geslachten der woorden, *als zoodanig*, niets met de innerlijke beteekenis, maar slechts met de woordvorming te maken hebben. Men zou hem dus mogen vragen: — Waarom wijst gij ons naar de inwendige beteekenis des woords heen, wanneer, naar uwe onderstelling, de woordvorming over het geslacht beslist? Doch voor het VR. GESL., waar hij de *adjectiva* hunne natuur van *hoedanigheid* niet laat afleggen, kwam de innerlijke beteekenis hem eenigzins te stade.

Gelijk de wortelgreep van een werkwoord, en zoo ook de achter die greep geplaatste uitgangen *er*, *el*, enz. het mannelijk geslacht, in die vorming aanwijzen, zoo geven ons, meent hij, de *adjectiva* en de *participia*, die hunne duiding in het zelfstandige behouden, het VR. te kennen. „Van ouds her zijn de „ adjectiven; als substantiven gebruikt, vrouwelijk." Zoo is het met *de oude*, *de breede*, *de hooge*, waar voor men thans zegt: *de oudte*, de *breedte*, de *hoogte;* en „ is dit zoo met de Adjectiven, 't moet „ even zoo zijn met de participien, als welke ware „ adjectiven zijn."

Ieder zou meenen, dat ten minste de *participia activa* daarvan moesten uitgezonderd zijn; eensdeels om het *verbale* werkende, het welke er door uitgedrukt wordt; maar ook om het gebruik, hetwelk dien uitgang *nd* der Z. IN. uit de oude taal tot ons gekomen, vooral bezigt om werkende personen uit te drukken. Dan om deze tegenwerping uit den weg te ruimen, zegt hij er het volgende van: (VERH. bl. 55) „ In 't activum vinden wy ze van ouds uitgaande „ op AND of END; maar deze verzelfstandigde Par- „ ticipien zijn verouderd, op VYAND, VRIEND, „ HEILAND, DWINGELAND en TRAWANT na, (die

 „ door

„ door Toepasfing, — — het Mannelijk geflacht „ hebben aangenomen) en AVEND, nu *avond* ge- „ fchreven, waarvan het Geflacht, als met meer „ woorden die met een vokaal aanvangen, 't geval „ is, tegenwoordig miskend en verloopen fchijnt." Wij zullen in het vervolg zien, dat hij er meer dan deze 7 in de nog niet verouderde meent gevonden te hebben: waarvan zich echter de minften naar zijn ftelfel willen plooijen; ten minfte niet zonder eenige kunstbewerking.

ZELFSTAND. NAAMW., die in de gedaante van zulke deelwoorden, in ND, voorkomen, en tevens van het VR. GESL., zijn allerzeldzaamst in onze taal. Om deze echter ook, en wel als oorfpronkelijke *participia activa* en dus vrouwelijk, aan te wijzen, maakt hij den uitgang *ing* IN ONZE TAAL tot zulk een *participium*; en op deze wijze verkrijgen wij zeker een menigte vrouwelijke *naamw.* van deze foort: want allen, wanneer zij met *ling* niet verward worden, zijn van dit geflacht, indien men er *koning*, *ketting* en eenige anderen, die met deze *verbalia* niets gemeens hebben, van uitzondert.

Ondertusfchen, dit *ing*, dat hij met *nd* vereenzelvigen wil, is geen *participium activum*, maar eene verzelfftandigde *infinitivus*, gelijk ik dit hierna, wanneer wij meer bepaaldelijk over die uitgangen fpreken zullen, zal aantoonen.

Maar nu de *participia passiva*, welke, ging zijn gevoelen door, om die reden (dat is, omdat zij *adject.* zijn) ook vrouwelijk zouden moeten wezen? — Ongelukkig toont ons deze *participiale* vorm meest overal woorden van het onz. geflacht. 1. De onmiddellijk daarvan afftammende, gelijk: *het genot*, *het gebod*, *het geraas*, enz. enz. enz. 2. Die naamwoorden, welke baarblijkelijk in navolging dezer *participiale* gedaante, gevormd zijn; als *het geboomte*, *gebloemte*, *gevogelte*, enz. Deze en meer andere foorten van *fubftantiven*, welke in deze fprekende gedaante voorkomen, laat hij hier eenvoudig liggen, om ze vervolgens bij het ONZ. geflacht on-

der

der een ander beginsel, dat tegen zijn algemeen beginsel niet weinig indruischt, op te nemen.

Hij vergenoegt zich met er het volgende (VERH. bl. 56) van te zeggen: — „ Wat de *participia* „ *passiva* betreft (die alle praeterita zijn), deze „ waren van ouds, in substantiven veranderd wordende, ook noodzakelijk vrouwelijk, om de„ zelfde reden; het zij zy 't *augment* hadden of „ niet. Dus DE GEDANE (nu *gedaante*); DE GE„ STELDE of GESTALDE (nu *gestalte*); DE BEEMD „ (*be-eemde*, dat is, bewaterde); DE HOOFD (*ho-g*„ *ede*, *ho-w-ede*, *hovede*); DE HOED (*ho-ede*), enz. „ Thands is deze soort veelal verloopen, voor zoo „ verre zy van het *augment* zijn ontbloot, en hun „ geslacht in 't gebruik dobberende en onzeker ge„ worden."

Ten langen leste blijven er dan toch maar weinig bewijzen *a posteriori*, dat is, afgeleid van het gebruik, voor zijn gevoelen over. En wat is dat weinige nog? — Moet men bij de naamw. *gedaante*, *gestalte* en even zoo bij *de geboorte*, *de gedachte*, *gedoente* (van deze soort zijn er weinigen) niet veel eer aan eenen verleden' tijd denken; van welke deze *substantiven* oorspronklijk afstammen; aan den verleden' tijd, namelijk, van *gestellen*, *gedoen*, *gedenken*, *gebaren*? Verwart hier de S het *augment* GE niet, met het verbale voorzetsel GE, voor welke verwarring hij ons kort daarna waarschuwt?

Doch laten wij voortgaan!

Om dezen schralen oogst van voorbeelden, ten minste in schijn, wat te vergrooten, maakt hij van den zoogenoemden onvolmaakt verleden tijd een *lijdelijk deelwoord*; en dan zien wij reeds in TEN KATE, dat er eene menigte Z. N. afstammende van dien *verl. tijd*, voorhanden zijn, die het VR. GESL. hebben. Hoe men hier echter met B. aan een deelwoord, en wel aan een deelw. als B. N. beschouwd zou kunnen denken, en niet aan al de kracht van een *verbum*, even als in den tegenwoordigen tijd; hoe hij er zelf aan heeft kunnen denken (anders dan om er zijn stelsel mede te staven) is moeijelijk te gis-

 sen.

sen. Het behoort geheel en al tot het geheimzinnige zijner SPRAAKLEER.

Doch laat ons zien, met welk eene behendige *dialektische* kunst hij zich uit dit naauw tracht te redden!

Hij doet het luchtig en schielijk genoeg; evenwel, hij wordt er een weinigje boos bij; en wij weten, wat dit zeggen wil. Hij begint eerst, gelijk ieder doen zou, die hier om geen deelwoord dacht.

Dus (bl. 56): — „ Maar, behalven deze afstam„ melingen, of liever verzelfstandigingen, van *Ad„ jectiven* en Participien, is er nog een soort van „ Naamwoorden, van de Verba gevormd. Die naam„ lijk, die overeenkomen met, en genomen blij„ ken te zijn van, het *Praeteritum imperfectum* „ der werkwoorden. Gelijk MACHT van *ik mocht*, „ SPRAAK, van *ik sprak*; MAAT, van *ik mat*, enz." „ Wat zeggen we van deze?"

Hij staat er een oogenblik voor, gelijk men ziet.

Wij zouden op die vraag, in den geest van TEN KATE, in de boven aangewezen plaatsen zeggen: zij zijn VR. omdat hun DAT *lijdelijke*, hetwelk den verleden tijd uitdrukt, aanhangt: en wij zouden er kunnen bijvoegen, dat het *lijdelijke* van het deelwoord, op zich zelf genomen, niet *slechts* het verledene, maar tevens het *voortgebragte* of *gewerkte*, het meer *zakelijke* dan *dadige* uitdrukt; en dat daarom in het laatste geval, meer het ZAKELIJKE, dat is, ONZIJDIGE GESLACHT, in het eerste meer het louter LIJDELIJKE, dat is, VROUWELIJKE GESLACHT aangewezen wordt, in de naamwoorden, die er van afstammen. Maar deze zeker niet gezochte onderscheiding komt hem in zijn kraam niet te pas. Vervolgende, hakt hij den knoop dus door, en antwoordt: — „ Zy zijn voor niets anders te houden dan voor *par„ ticipia praeteriti temporis*; en dus *passiva*, en „ zijn daarom ook vrouwelijk." — Om dit magtspreukige evenwel een weinig te matigen, laat hij er in de volgende § op volgen: — „ Het moge som„ migen in den eersten opslag verwonderen, dat wy „ deze woorden zoo ruiterlijk voor *participia prae„ terita* verklaren; doch een oogenblik opmerkens!

„ kens! — 't Participium praeteritum wordt (dit „ moet buiten kijf zijn) in alle Werkwoorden, de „ ongelijkvloeiende zoo wel als de gelijkvloeiende, „ van 't *Praeteritum indicativi modi* gemaakt. „ Maar wie, der taal kundig, ziet niet, dat in de „ oudste tijden die vorming meer overeenstemming „ gehad heeft dan thands? Of wie zal ontkennen, „ dat oudtijds, en oorspronkelijk het Praeteritum „ Indicativi één met het participium geweest is?" — en wat daar verder volgt, hetwelk, gelijk men daar lezen kan, niets anders bedoelt dan om ons, op straffe van als *der taal onkundig* verklaard te worden, te doen bekennen, dat die verleden tijd een lijdelijk deelwoord is, en als *zoodanig* vrouwelijk.

Maar genoeg van het VR. geslacht; zien wij nu nog een oogenblik hoe hij zijn beginsel op het *onzijdige geslacht* of *geslachtlooze* toepast!

Eigenlijk past hij het hier niet toe, maar laat het geheel in den loop; en hij doet wel: want hij zou gevaar loopen van in die toepasfing te moeten verklaren, dat zeer vele dezer geslachtlooze woorden in den grond van het vrouwelijke geslacht zijn, om het *participiale*, hetwelk een *legio* dezer woorden (gelijk wij boven zagen) aanhangt. En dat hij er wel een weinig naar overhelt, zullen wij zoo aanstonds zien.

Omtrent dit ONZ. *geslacht*, of dit *geslachtlooze* (gelukkig dat men daaromtrent voor het gebruik de minste regels noodig heeft) schijnt hij het met zich zelven niet zeer eens te zijn; ten minste hij spreekt er zeer onbepaald en verward over. En dit kon niet anders, omdat dit geslachtlooze, of dit *zaak-voorwerp-* of *gewrocht* aanduidende geslacht zich, vooral in onze taal, duidelijker dan het M. en VR. aan de verbeelding voorstelt, en met het ware beginsel van de *theorie* der geslachten, zoo als ik het boven kortelijk ontvouwde, volkomen instemt; terwijl het zijn woordvormingsbeginsel omverwerpt. Hij kon zich dus niet anders dan in eene wolk van duistere bewoordingen redden. Het ONZIJDIGE GESLACHT, hetwelk hij gelooft, dat in onze taal onder het VROUWE-

WELIJKE gefcholen heeft, is, meent hij, niets anders dan de voorftelling eener hoedanigheid des voorwerps, niet in *abftracto*, maar in *concreto*: — „ Dan, naamlijk, (zegt hij VERH. bl. 61) wanneer „ wy hoedanigheden befchouwen als liggende in „ eene zaak en haar eigen zijnde, zoo kunnen wy „ die OF werkelijk als hoedanigheden, en dus in „ de zaak waar ze in liggen, onderfcheiden, (dat is „ in *abftracto*) befchouwen; OF in tegendeel, als „ met de zaak tot één onverdeeld voorwerp van be„ fchouwing vereenigd; dat is, in *concreto*. In dit „ laatfte geval befchouwt men niet zoo zeer de hoe„ danigheid, als wel de zaak waar ze in ligt, met „ afzondering tot die hoedanigheid."

Had hij er dit niet op gevonden, dan zouden de meeste ONZ. naamwoorden, naar zijne theorie *vrouwelijk* moeten zijn; gelijk hij dan ook gelooft, of liever, fchijnt te gelooven, dat dit *geflachtlooze* eertijds onder het *vrouwelijke* gefcholen heeft. Nu het er niet meer onder fchuilt, geeft hij het een beginfel, dat gelijk wij zien, een diepzinnig voorkomen heeft. Maar het is ook flechts het voorkomen. Als hetgeen hij daaromtrent zegt iets beteekenen zal, dan wil de Schrijver ons doen gelooven, dat de Z. N. van het *onz. gefl.* niet, gelijk de VR., de hoedanigheid van een voorwerp, hetwelk zij beteekenen, uitdrukken, maar het geheele voorwerp, waaronder (want het is in *concreto*) ook die hoedanigheid begrepen wordt, waarbij echter het voorwerp, waarin die hoedanigheid ligt met betrekking tot de hoedanigheid afgezonderd gedacht wordt. Hetgeen volgt moet tot opheldering dienen van deze dorre fcholastifche onderfcheiding. „ DE GOEDE (nu *goedte* „ of *goedheid*) is de hoedanigheid van hetgeen GOED „ is, *in abftracto*. Maar HET GOEDE is hetgeen „ die hoedanigheid heeft, in zoo verre men het in „ die hoedanigheid befchouwt." — En zoo ook met de OUDTE en het OUDE. Dat is dan met andere woorden: DE OUDHEID is de hoedanigheid eener oude zaak, in het afgetrokkene, maar HET OUDE is het voorwerp, waarin die *oudheid* is, voor zoo verre men

men het met die hoedanigheid verbonden beschouwt. — Maar dat is zoo niet. HET *oude* is zoo wel hoedanigheid als DE *oudheid*. Het verschil bestaat wel eenigzins daarin, dat *oudheid* de hoedanigheid als iets op zich zelf staande, en in zoo verre in *abstracto* voorstelt, terwijl *het oude*, als van zijn voorwerp geheel afgescheiden en als het algemeene begrip der hoedanigheid voorgesteld wordt; maar in geen van beiden denkt men noodzakelijk aan het voorwerp, hetwelk die hoedanigheid bezit, wanneer het behoedanigde voorwerp er niet bij genoemd of onder verstaan wordt. Geen van beide is ook op zich zelve een *concretum*. Wanneer ik zeg: — *eene Verhandeling over het schoone, over het verhevene;* en niets meer, dan denk ik niet aan het schoone, bij voorbeeld, van eene bloem of aan het verhevene van een dichtstuk of van iets anders; maar ik denk aan dit hoedanige alleen, om het even in welk voorwerp het gevonden wordt, ja om het even of het waarlijk aan eenig voorwerp verbonden is; en zoo ooit; denk ik hier het bloote begrip in *abstracto;* ja zelfs meer in *abstracto*, dan wanneer ik *de schoonheid*, *de verhevenheid* zeg; als waarbij dit *hoedanige* meer als *symb.* persoon dan als zaak beschouwd wordt.

Wanneer de S. van dit zoogenaamde *concretum* verder zegt: — „ Ziedaar een nieuw voorwerp. „ Voorwerp, dat geene hoedanigheid zijnde, niet, „ als zoodanig, vrouwelijk kan zijn; en, geen wer„ kende zelfstandigheid, of praedicaat van te werken „ zijnde, ook niet mannelijk; maar noodwendig bui„ ten alle geslacht is;" gaat hij niet slechts van zijn aangenomen beginsel, hetwelk alleen in de woordvorming bestaat, af, en schijnt het eerste en ware beginsel, namelijk de beteekenis der woorden, ten grondslag aan te nemen; maar hij schijnt zelfs deze ZELFST. N. buiten allen invloed der woordvorming te stellen. Doch hoe dit zij; ook hier legt hij een' grondslag, waarop het *geslachtelooze* der Z. N. onmogelijk gebouwd kan worden. 1, Omdat hetgeen hij daar voor wil doen gelden, geen *concretum* is; 2. omdat die substantiva, welke een *concretum*, OF door

door hunne innerlijke beteekenis, OF door de vorming hunner woorden uitdrukken, zeer dikwijls M. of VR.; en omgekeerd die, welke het *abstracte* voorstellen, niet zelden ONZ. zijn.

Ondertusschen is deze kunstterm *concretum* een woord van eene zeer onbepaalde beteekenis, welke nog duisterder en onbepaalder wordt, als men niet van beteekenissen, maar van teekens (woorden) spreekt; en dan heeft zulk eene onbepaalde uitdrukking, dit voordeel voor de *Dialectici*, dat men er zoo veel beteekenissen aan geven kan, als men ter goedmaking van zijne *paradoxiën* noodig heeft. Zoo hadden de oude zoogenoemde *metaphysici*, tot welker school de Heer B., geloof ik, eenmaal behoord heeft, en waarvan hem misschien nog wel het een of ander mag aankleven, hun *concretum logicum*, hun *concretum physicum*, en hun *concretum metaphysicum*; en in dezen ouwerwetschen winkel was dit laatste *concretum: illud, quod ex forma metaphysica et ejus modo essendi per compositionem rationis constituitur.* In dezen bovennatuurkundigen *nimbus* wordt alles *concreet*, wat men *concreet* wil maken.

En zoo maakt hij dan ook van HET *groote*, HET *loopen*, van al de *diminutiva*, van de *collectiva*, van de *verbalia* op SEL, van de *verbalia*, die met het augment GE beginnen, *hoedanigheden* of *wijzigingen* van het bestaan (*modi essendi*) eener zaak, in *concreto* met dat bestaan zelf beschouwd. (bl. 64. VERHAND.)

Dit beginsel is nu waarlijk (ik zal niet zeggen) nog onwijsgeeriger dan dat der woordvorming, hetwelk ten minste een onderschikt beginsel is; maar het is eene woordpralerij, daar men alles van maken kan, wat men wil — een wassen neus, daar men alle vormen aan kan geven, die men goedvindt; waarvan hij echter, zeer vertrouwelijk, zegt: — „Zie „daar de sleutel van het onzijdige geslacht."

Waarom trok hij niet liever een beginsel uit hetgeen de geleerde KLUIT, (die hij zoo gaarne als zijn meester erkent) van de geslachten der naamwoorden, waarmede de dieren in onze taal aangeduid worden, op-

opmerkt: dat, namelijk, die dieren, welke buiten de twee benamingen, waardoor *de man* en *de vrouw* beteekend worden, nog een derde *substantivum* hebben, waardoor de soort of hun gemeen geslacht uitgedrukt wordt, welk laatste ONZ. is? Hierop verder nadenkende en ziende, dat ook het jong dezer dieren met het onzijdige geslacht bestempeld wordt, zou hij misschien op het begrip gekomen zijn dat, en vooral in onze taal, naar een hooger beginsel, heen wijst; namelijk, dat het *substantivum*, hetwelk *of* door zijne innige beteekenis, *of* door zijne uiterlijke vorming het zelfdadig werkende voorstelt, M.; dat het naamwoord, dat op de eene of andere wijze, het lijdelijke of invloed ondergaande afbeeldt, VR. is; terwijl die *substantiva*, welke ons niet uit hoofde van een dezer twee redenen, aan het *werkende* of *bewerkte*, maar aan het *gewrochte* of *voortgebragte* doen denken, meestal onzijdig zijn.

Ik zeg meestal; want het dikwijls wonderzinnige gebruik, hetwelk ook in dit geval, door een' donker gevoelden taalregel geleid wordt; en hetwelk regelmatiger te werk gaat dan men wel denkt, wordt het spoor nogtans wel eens bijster.

Het ontbrekende bij KLUIT (in de Voorrede van het meergemelde Werk, bl. XLII) aanvullende, zou men deze naamlijst van woorden, die dezen regel volgen kunnen opgeven.

GESLACHT.	MAN.	VROUW.	KIND.
HET paard.	DEN hengst.	DE merrie.	HET veulen.
HET schaap.	DEN ram.	DE ooi.	HET lam.
HET rund.	DEN stier.	DE koe.	HET Kalf.
HET hert.	DEN hertebok.	DE hinde.	HET jong. / HET welp.
HET varken.	zwijn. DEN beer.	DE zog.	HET jong. / HET welp.
HET konijn.	DEN rammelaar.	DE voedster.	HET jong. / HET welp.
HET hoen.	DEN haan.	DE hen.	HET kieken.
HET mensch.	DEN man.	DE vrouw.	HET kind.

De dieren, bij welke drie benamingen voorkomen, om daarmede *de man*, *vrouw* en beider gemeen geslacht aan te wijzen, geven hier een' wenk, welke niet

niet te veronachtzamen is. Geſtrenge regelmatigheid moet men echter in de talen niet zoeken, zelfs niet in die, waarin zoo als in de onze de meeste gelijkvormigheid beſpeurd wordt. Zoo is dan ook de gemeene geſlachtnaam van *reu* en *teef* niet *het* maar *den hond*. Zoo zegt men *de big* voor *het jong* van een *varken*; ſchoon het regelmatiger *het big* nog niet geheel verouderd is.

Dat het *gewrochte*, het zij door de innige beteekenis, of door de vorming des woords der verbeelding voorgeſteld, meestal door het *onzijdige* of *louter* voorwerpelijke, dat is, niet perſoonlijke geſlacht voorgeſteld wordt; blijkt niet alleen uit *kind*, *kalf*, *lam*, enz. maar ook uit *het ei*, *het zaad*, *het wicht*, en in al de ONZ. naamwoorden, waarvan de Schrijver, bl. 65, 66, 67, enz. handelt.

Waarom dan niet liever het bovenſtaande allerzeldzaamst *methaphyſiſche* beginſel als grond voor het *geſlachtlooze* te huis gelaten? Maar hij wil in alles bijzonder zijn. Als hij *à priori* te werk moest gaan, zoo als in zijne zielkundige Verhandelingen, dan redeneert hij *à posteriori*. En in deze zijne bijzondere taalkundige werken, waar men van achteren, dat is, door het gegevene in de talen, dikwijls ſlechts tot hoogſtens *hypothetiſche* beginſels kan opklimmen, hangt hij den *priorist* uit. Misſchien is het om dit goed te maken, dat hij, bl. XXII van het Voorberigt zijner *Verhandeling over de geſlachten*, zegt: — „Eene byzondere leiding der Voorzie„nigheid heeft my de wetenſchappen van eene ge„heel andere zijde doen beſchouwen dan de gewoon„lijke, enz.”

Doch dit zij genoeg van zijne theorie der geſlachten, gedeeltelijk op afgetrokken redeneringen, gedeeltelijk op de vorming der woorden en de uitgangen der Z. N. gebouwd! Men ziet daaruit, dat hij, gelijk ik in den aanvang van deze rubriek zeide; *of* beneden het beginſel ſtaat, *of* zich in bovennatuurkundige beſpiegelingen verdiept.

Bij de uitgangen der zelfſt. naamw. moet ik nog wat vertoeven, voor zoo ver zij afwijken van hetgeen

geen er door TEN KATE, en na dezen door anderen, reeds van gezegd is.

Beginnen wij met de uitgangen *ing* en *ling;* die hij voor slechts éénen uitgang wil aangezien hebben; zoo dat, bij voorbeeld, in *jongeling*, niet *ling*, maar *ing* de *terminatie* zou zijn, als afstammende van het werkwoord *jongelen*, even als *wandeling* van *wandelen*. Zoowel het eerste als het laatste houdt hij in den oorsprong voor het *bedrijvend deelwoord* van den tegenwoordigen tijd, gelijk dit nog in het Engelsch plaats heeft, bij voorbeeld, *talking*, *trembling*, enz. Deze zonderlinge bewering houdt hij met hand en tand vast.

Zoo is dan de uitgang van *vreemdeling*, even zoo wel slechts *ing* als in *foltering*, *bevinding*, enz. en de *l* behoort tot het herhalende werkwoord, waaruit het gevormd wordt.

Hier valt niet weinig tegen in te brengen. Vooreerst de redenen van TEN KATE, die *ing* (VR. verbale uitgang) onderscheidt van *ling*, hetwelk oorspronkelijk een M., uitgang is (Zie II. D. bl. 84 van zijne AENL.), schoon hij somtijds in een' VR. verandert door er eene E achter te plaatsen, of als het woord vatbaar is, om ook van eene vrouw gebruikt te worden. In alle gevallen slaat *ing*, bij voorbeeld, in *handeling* op de daad; en *ling* op een' persoon, of zaak als persoon voorgesteld. TEN KATE voegt er weinig van belang bij; waarschijnlijk, omdat hij begreep, dat dit onderscheid te over bekend was, om meer dan eene bloote aanwijzing noodig te hebben. Zoo is het nu niet met het gevoelen van den Heer BILDERDIJK, hetwelk, omdat het tegen het door een ieder duidelijk op te merken verschil van beteekenis der beide uitgangen indruischt; ten minste door hoogstwaarschijnelijke *etymologische* gronden moest gestaafd worden. Gemakkelijker is het hem echter voorgekomen, dit op de volgende wijs (VERH. bl. 82) te doen: „ Maar waarom zijn de uitgangen in *ling* „ mannelijk? Zy zijn het niet dan door toepasfing. „ Men gebruikt ze als *communis generis*, naar dat

„ ze tot een mannelijk of vrouwelijk wezen t'huis
„ gebracht worden. Zy zijn Participien van fre-
„ quentativen van herhaling. — Men werpe my gee-
„ ne woorden in LING tegen, die van naam-, niet
„ van Werkwoorden, gevormd zouden zijn. Die
„ Naamwoorden zijn in deze vorming eerst tot
„ Werkwoorden overgegaan. JONGELING, by voor-
„ beeld, is wel van JONG, maar door 't werkwoord
„ JONGEN (een verbum neutrum) hetgeen JONGELEN
„ maakt. Want dus maakt men van alle eens aan-
„ genomen naamwoorden, Verba neutra."

Maar wanneer men nu dit al eens wilde aannemen, dan zou ook *vreemdeling* van *vreemdelen*, *zilverling* van *zilverelen* moeten afstammen. *Ellendeling* zou *iemand* die *ellendelt*, en *hemeling* (om zijn streng vol te houden mag men niet *hemelling* schrijven, omdat men dan aan *hemelstokvisch* zou denken) iemand die *hemelt* zijn.

Met dat alles ziet hij wel, dat de zaak (met het aannemen van al die frequentativen, van welke er sommigen allervreemdst zouden luiden) nog niet geheel gered is; hij maakt zich zelven dus, in zijne aanteekeningen, bl. 271, nog eene tegenwerping, die hem, dunkt mij, tot inkeer had moeten brengen; maar ook daar slaat hij door heen. Zij is deze: —
„ Doch zoo is er geen onderscheid tusschen de
„ DAAD van *te hemelen*, en den DADER, die *hemelt*,
„ en den HEMELBEWONER?"

Een dagelijksch mensch, die de wetenschappen van de gewone zijde beschouwt, zou voor zulk eene tegewerping gestaan hebben: want om aan *hemeling* de beteekenis van *de reis naar den Hemel*, en tevens die van *inwoner van den Hemel* te geven, en derhalve ook aan al de Z. N. in LING, zoo niet twee of drie zinnen, ten minste de beteekenis te geven, die zij volgens den uitgang ING niet moesten hebben, is eene moeijelijk te verduwen zwarigheid. Bij hem niet. — Hij antwoordt: dat er in dat woord *Hemeling* volstrekt geen onderscheid is tusschen de *daad* en den *dader*. „ Even zoo min als er onderscheid is tus-
„ schen de daad van rooven en hetgeen, waaraan de

daad

„ daad gepleegd is, wanneer wy ROOF zeggen;
„ tusschen den dader en het werktuig, als wy
„ KLOPPER zeggen; tusschen den dader, de daad en
„ het voorwerp der daad, als wy een *boeren* BEDRIJF
„ zeggen, en zoo duizend anderen. En dit is zoo
„ in alle talen. — Daar het werkwoord hetzelfde
„ is, is hetzelfde verbale (het zij dan een partici-
„ pium praesens als in dit geval, of een ander ver-
„ bale) ook noodwendig hetzelfde. Gebruikt men
„ men hetzelfde woord in verschillenden zin, dat
„ maakt in het woord-zelf geen onderscheid. Die
„ dubbelzinnigheid vreest, gebruike een ander woord,
„ maar misvorme de taal niet."

Maar (met zijn welnemen!) dit noem ik een vraag ontduiken, door het beantwoorden en oplossen eener zwarigheid, waarover geen geschil is. Dat er woorden zijn, die twee en meer beteekenissen hebben, en die men, omdat er dubbelzinnigheid uit zou kunnen voortspruiten, die beteekenis niet ontnemen moet, weet ieder. Maar dit is hier het geval niet. In de bedoelde woorden, die op *ling* uitgaan, kan deze dubbelzinnigheid nooit plaats hebben, wanneer men *Hemelling* misschien alleen uitzondert, omdat buiten dit woord (om het even hoe men het spelt) geen van allen van een werkwoord, dat nog in gebruik is, afstamt. Waar zijn toch de werkwoorden *eerstelen*, *tweeëlen*, *gunstelen*, enz. waarvan *eersteling*, *tweeling*, *gunsteling*, in de beteekenis van daad zou kunnen afstammen. Hetgeen bewezen moet worden laat hij liggen, namelijk, dat de uitgang *ling* een verbale is; om ons te verklaren, dat het een *verbale* zijnde, zeer wel twee beteekenissen zou kunnen hebben. Met *Hemelling* alleen, indien men het spelde gelijk hij wil, zou zulk een woordspeling kunnen plaats hebben, indien men *hemelling* (dat van *hemel* komt) in verband bragt met het niet in gebruik zijnde *hemeling*, hetwelk, indien men het voor een *substantivum* verbale wilde doen gelden, *hemelvaart*, en hemel bewoning zou beteekenen; wanneer men bij voorbeeld, zeide: — *En na zijn hemeling werd hij een hemelling.*

Maar er zijn nog meer zwarigheden, welke deze afleidingsleer in den weg ſtaan; en onder anderen, deze: dat deze tweederlei uitgangen [*ing*, bij voorbeeld, in wandeling, van *wandelen;* en *ling*, in *kloosterling*, van klooster] hetzelfde verſchil opleveren in de met onze taal verwante zuster- en moedertalen; en dit zeer hoor- en zigtbaar in het Hoogduitsch, waar *ing* door *ung*, met eene *u*, en *ling* door *ling*, met eene *i*, vertolkt wordt; de eerſte, altijd in de beteekenis van de DAAD des werkwoords, waaraan de uitgang gehecht is; de tweede, in de beteekenis van een perſoon, die op de eene of andere wijze in verband ſtaat met het woord, waarachter *ling* gehoord wordt. Zoo is *leitung* ons *leiding* en *günstling* ons *gunsteling*. Ook in het Opperduitsch is *ling* een uitgang, die een' perſoon, of zaak als perſoon voorgeſteld, aanduidt; gelijk: *jungiling*, *gatiling* enz.; terwijl daarentegen de uitgang *ung*, *unge*, bij voorbeeld, in *tiutunge* (duiding) *hoffenunge* (hoop), en zoo overal, nooit een' perſoon, maar altijd eene daad beteekenen. Ook in het *Zweedsch* en *Deensch* is *ing* en *ling* (ſchoon, als bij ons, beiden met *i* geſpeld) onderſcheiden; gelijk *yngling* en *handling*; *tvilling* (tweeling) en *fortælling* (vertelling). Zoo ook in het *Ang. Sax.*: *cnaepling* (jongeling) *häftling* (gevangen man). Ook het Engelſche *darling* (lieveling) ſtamt van geen uit de lucht gegrepen werkwoord *darl;* maar onmiddellijk van het BIJV. N. *dear* (lief, waard) af, ſlechts door bijvoeging van *ling*. Nergens ook, in die taal, heeft het participiale *ing*, bij voorbeeld *haggling*, (afdinging), iets gemeens met de beteekenis van *ling*, in *dar*LING; en ſchoon *ing* ook de uitgang van het bedrijvende deelwoord is, zal het niemand, uit hoofde van deze in klank overeenkomende *terminatie*, in het hoofd komen, om den eenen uitgang met den anderen te verwarren; even min als bij ons een taalkundige, zoo als B. behoorde te zijn, het *augment* GE met het voorzetſel GE verwarren zal, ſchoon het eveneens geſchreven wordt. Maar ook even

wei-

weinig zal een taalkundige Engelschman, bij voorbeeld in deze plaats van MILTON, PAR. L. I. B. vs. 82 en 83.

„ *And thence in heaven call'd Satan with bold words* BREAKING *the horrid silence, thus began*" dit BREAKING (brekende) met *breaking* (breking) als, *etymologisch*, hetzelfde woord verklaren.

Doch blijven wij, vooreerst, bij het onderscheid van *ling* en *ing*, welker verschillende beteekenissen nog verder van elkander verwijderd zijn!

In verscheiden Nederduitsche *dialekten* wordt dit onderscheid der beteekenis ook door verschil in spelling aangewezen, onder anderen in GERTS VAN DER SCHÜREN, *Chronik von* CLEVE *und* MARK (1), bl. 25. *desen jüngling* en eenige regels lager: *so lange he disſen Jüngling anſaech.* Maar als het de uitgang ING is, meestal door *onge.* bl. 96. *Dat deſelve Goede van alre Schattongen off last vry und onder oere Beſchermonge rustlich bliven ſollen;* terwijl men geen voorbeeld aanwijzen zal, waarin de uitgang *ling*, wanneer hij een persoon of zaak, als persoon voorgesteld, uitdrukt, eene O of U aanneemt. Misschien zal men het ook niet geheel nutteloos achten, ditzelfde onderscheid te doen opmerken in de *Niederdeutſche Pſalmen*, in 1816 uitgegeven, waarin de moederlijke verwantschap dezes tongvals met de M. G. sterker dan in een ander oud gedenkstuk onzer oude Nederduitsche taal doorstraalt.

Daar (2) leest men in den LXVII Psalm, vs. 27–30 in-

(1) Zum erstenmale herausgegeben und mit kurzen Anmerkungen versehen von Dr. LUDWIG TROSS. HAMM, 1824.

(2) De titel is: — NIEDERDEUTSCHE PSALMEN aus der Karolinger Zeit. Zum erstenmal herausgegeben durch FRIEDRICH HEINRICH VON DER HAGEN. BRESLAU; *gedruckt und zu haben* bei GRASS, BARCH und Comp. 1816.

Van dit belangrijk overblijfsel der Nederduitsche taal, zegt de uitgever, dat het in de nalatenschap van den bekenden Geneesheer en Dichter VAN SWIETEN te WEENEN gevonden is; en hij voegt er bij: — „ Von der Urschrift

„ ist

ingesloten: — „ An samnungen geuuiet gode her-
„ ron fan brunnon Isrl. Thar beniamin iungelig an
„ muodis ouirferdi. — — — Gebuit got crefti
„ thinro. — — — Fan duome thinin an Ierlm thi
„ offron sulun cuninga geuon."

Hier zijn niet slechts de beide uitgangen door de spelling onderscheiden, maar ook in cuninga ziet men dat onze M. uitgangen in *ing*, zonder *l*, zich door I van die met U onderscheiden; waarom men het dan ook voor eene bloote gissing zonder grond mag aanmerken, wanneer de Heer B. ons KONING als een *verbale* van *Konnen* wil opdringen. Het volgende, uit Psalm LIV. vs. 4 tot 8 ingesloten, zal ons tevens (om dit punt nog eens in het voorbijgaan aan te roeren) overtuigen van hetgeen men te houden hebbe van de bewering, dat ons oude Nederduitsch geene gelijkvloeijende werkwoorden kende.

Vuanda geneigedon an mi onreht. in an abulgi unsuoti uuaron mi. Herta min gedrovit ist an mi. in forta duodis fiel ouir mi. Fortha in biuonga quamon ouer mi. in bethecoda mi thuisternussi. In ic quad uuie sal gevan mi fetheron alfo duuon. in ic fliugon sal in raston sal. Ecco firroda ic fliende. inde bleif an eudi.

Hier toch zijn de formen onzer werkwoorden duidelijk, en even als in het tegenwoordige Nederduitsch zigtbaar. Zetten wij het zoo letterlijk mogelijk, en woord voor woord, over, met aanwijzing en onderschrapping der gelijkvloeijende *imperfecta* en *participia passiva*: dan zullen wij tevens zien, dat wij ook toen geen bedrijvend deelwoord in NG hadden, schoon wel het *verbale* in ING. Het zal dan dus luiden:

Want

„ ist keine weitere Kunde vorhanden, aber gewiss, dass sie
„ dieselbe gewesen, welche JUSTUS LIPSIUS in Holland bei
„ ARNOLD WACHTENDONK gefunden und daraus in seinen
„ *Epistolis Belgicis* die bekannten nach ihm benannten
„ Glossen gezogen hat, indem die meisten derselben sich
„ fast buchstäblich darin wiederfinden."

Want (zij) *neigden* in mij onregt, en in verholgenheid waren (zij) mij onzoet. Mijn hart *gedroefd* is in mij, en vreeze (des) doods viel over mij. Vreeze en BEVINGE kwamen over mij, en *overdekte* mij met duisternis. En ik ſprak wie zal geven mij vederen gelijk (de) duif, en ik vliegen ſal en rusten zal. Zie ik *verwijderde* vlugtENDE, ende bleef in het eenzame.

Bij de zwarigheden, welke ik tegen de etymologiſche afleiding dezer twee uitgangen (zoo als de Heer B. die meent te mogen vastſtellen) aangevoerd heb, zal ik nu nog maar ééne voegen en er dan een andere afſtamming voor in de plaats trachten te ſtellen. Zij is deze: — dat er van al de Nederduitſche naamwoorden die, op *ling* uitgaande, een perſoon, of zaak als perſoon beſchouwd, beteekenen, geen één gevonden wordt, waaraan het gebruik tevens de beteekenis van *daad* verbonden heeft; — want wat *hemeling* ter onderſcheiding van *hemelling* betreft; niemand, geloof ik, zal ons bij een oud of nieuw ſchrijver, dit woord aantoonen in de duiding der *daad* van *hemelen*; — en, omgekeerd, is er ook geen enkel verbaal-Z. N. in *ing* (waaraan de beteekenis van *daad* verknocht is) hetwelk tevens den zin van perſoon uitdrukt. Men ga derhalve voort met *hemelling* te ſchrijven met *ling* achter *hemel*, gelijk men *wereldling*, *voedſterling*, *ellendeling* ſchrijft! En mogt het woord *hemeling* voor hemelreis eenmaal in gebruik komen, dan nog om eene reden te meer. — Tot dus verre, wat het verſchil van *ling* en *ing* aangaat!

Maar nu de vrouwelijke uitgang *ing*, op zich zelve, welke in alle verwante taaltakken (het M. G. — alleen uitgezonderd) als *in*, *ing*, *ung*, *unge*, *ong* enz. onder de beteekenis van *daad* of *werking* voorkomt; ook daarin vergist hij zich, wanneer hij beweert, dat die *terminatie synoniem* met ons bedrijvend deelwoord, of, nog ſterker, dat zij ons voormalig Deelwoord zelf geweest is, hetwelk nu *ende* of *end* geſchreven, en uitgeſproken wordt; tot welke giſſing TEN KATE (AENL. II d. bl. 82) hem aanleiding ſchijnt gegeven te hebben.

Dat het bedrijvende deelwoord in het Engelsch op ING uitgaat, is eene toevallige overeenkomst, die weinig afdoet, wanneer men in aanmerking neemt, dat al de overige zusterspraken geen NG, maar *nd*, even als in het Hollandsch doen hooren; en dat zelfs het *Ang. Sax.*, de moeder van het Engelsch, dit deelwoord met denzelfden uitgang vormt; terwijl ook het M. G. deze *nd* in al zijne klassen van werkwoorden hooren laat. — De *d* is zelfs hier de voornaamste letter, daar de N tot de onbepaalde wijze behoort, welke door deze D in het bedoelde deelwoord vervormd wordt; en deze reden doet ook TEN KATE met regt afzien van deze afleiding van *ing* uit *nd*. Hetgeen hij daarvan zegt, in zijne *Gothische Conjugatiën* (1), is ten dezen opzigte zeer belangrijk: — „ De *substantiva verbalia foeminina* kunnen gevormt worden uyt den „ *infinitivus* door achterafneminge en verwisselinge „ van jan in eins, an in ains, en on in oins; als „ daupeins (doopinge) van daupjan; Libains (le-„ vinge, leven) van Liban; Salbons (zalvinge, „ zalve) van Salbon." — Het schijnt, dat de Heer B. zich bij TEN KATES groote werk, bl. 82, over den uitgang *inge*, *enge* bepaald heeft; waar men ziet, dat ook deze taalkenner een oogenblik in beraad gestaan heeft, om ING van ND af te leiden. Doch men moet de GOTH. uitgang NS, welke ons ING en NIS uitdrukt, bij voorbeeld, in *behoud*ING en *behoude*NISSE, niet verwarren met hun NDS, hetwelk ons ND is. NS, zonder D, is een veranderde *infinitivus*; en ook zoo is het met ING, oudtijds ENG, waar de infinitive uitgang EN zijne sluitletter in eene meer neuzige N verandert; en niets is ook natuurlijker: want ING of ENG (en zoo ook NIS of NES, welke laatste uitgang ons nog duidelijker naar het Gothische NS heenwijst) is niet de *dader* (de doENDE), maar de *daad*, het *doen* zelf. Ziedaar zekerlijk de natuurlijkste afstamming van ING

(*doe-*

(1) Gemeenschap tusschen de GOTH. en NEDERD. sprake, 1710. bl. 63.

(*doe*-ING, daad) nagenoeg gelijkbeteekenend met, en in klank niet ver verwijderd van het Gothische NS (NIS). *Gehouding* en *gebieding* zouden (had het gebruik het gewild) hetzelfde uitdrukken als *gehoudenis* en *gebiedenis*; *geschieding* en *geschiedenis*; *groeting* en *groetenis*; *beteekening* en *beteekenis*; *belijding* en *belijdenis*; *gelijking* en *gelijkenis*, met een klein verschil van wijziging, waarover het hier de plaats niet is te spreken.

En na dit alles, geloof ik, zal men nu duidelijk inzien, waarin het waarlijk niet geringe onderscheid bestaat tusschen het *verbale* ING (*ong*, *ung*, *onge*) dat van een' *infinitivus* afstamt, en ING thans meest altijd van een L voorafgegaan (ook in de zustertalen LING, waarin ook wel eens in onze taal, schoon zelden, in de plaats van L een andere medeklinker voorkomt), hetwelk somtijds achter een werkwoord, maar meestal achter een ander rededeel gehoord wordt.

En wat beteekent dan ING, in dit laatste geval?

Wijst de standvastige beteekenis den Heer B. niet naar de *land- stam-* en *geslachts*namen? Denkt hij hier niet aan het *patronymische* ING, zoo bekend in 't A. S. – ELISING, de zoon van ELISA; ons VLAMING; somtijds met den uitgang ER daar achter; THURINGER, MEROVINGER, CARLOVINGER? Aan de Vriesche namen op A na NG: IDSINGA, SCHELTINGA, enz. en de daarnaar gevormde persoonlijke naamwoorden: KONING, EDELING; en in de Oudduitsche dialekten, welke J. GRIMM (1) opgeeft aan ĔARMING (miser) FLYMING (profugus) HÔRING (adulter) LYTELING (infantulus); aan het A. S. *derling* (gunsteling); eyn ENKLINCK des Koninks, in SCHÜRENS KRON. bl. 171; en zoo ook aan de zakelijke naamw., persoonlijk voorgesteld: PHENNINC (obolus) PREITINC (placenta); en even zoo aan onze Z. N. VINGERLING, DUIMELING, KRAKELING? En zonder L, KETTING, PENNING, KONING, enz.? Misschien wel is de Heer B. het allereerst door GORDON en BAI-

(1) *Deutsche Grammatik*. II deel, bl. 351.

BAILEY in de war gebragt, die *king* van het Sakſiſche CYNGE (koning) of van KONNEN (kunnen) doen afſtammen; ſchoon zij het echter niet voor een *part. praes.* doen gelden. — Brengt het hem niet tot inkeer, wanneer hij in die woorden (zelfs wanneer zij, volgens hem, van *verba frequentiva*, die er niet zijn, noch ooit geweest zijn mogten afſtammen) opmerkt, dat dit ING of LING niet achter de wortelgreep, onmiddellijk, geplaatst wordt, maar ſomtijds nog een R vordert; zoo als ik dit in het voorbijgaan reeds heb willen doen gevoelen? — Wat toch is de wortelgreep van VOEDSTERLING, VINGERLING, ATERLING, KLOOSTERLING, DUISTERLING?

Als *hemelling* niet van *hemel*, maar van het werkwoord *hemelen*, waarvan de wortelgreep *hemel* is, afſtamt, dan zal men dit ook van de laatstgenoemde woorden moeten onderſtellen. Wij komen dus met het aannemen van verouderde *frequentativa* in *elen* nog niet, waar wij zijn moeten; maar moeten bovendien beweren, dat er ook dubbele *frequentativa* geweest zijn, waarin de uitgangen *elen* en *eren*, beiden, vereenigd gehoord werden. Gelijk *jongeling* iemand is die *jongelt*, zal dan ook *kloosterling* iemand zijn, die *kloosterelt*, van het werkwoord *kloost*ERELen; en zoo moeten wij dan ook denken aan perſonen of zaken, die *voedst*ERELen, *ving*ERELen, *duist*ERELen, enz. om van de R in *voedste*RLing, *vinge*RLing, *duiste*RLing, enz. rekenſchap te geven.

LING noch ING, wanneer dit laatſte een' perſoon, of als perſoon voorgeſtelde zaak uitdrukt, zijn dus geene *participiale* uitgangen. Maar even weinig is het ING (*ung*, *ong*): dit laatſte is altijd *daad*, de infinitive uitgang EN, in ING veranderd. NAVONKELING en OPRAKELING zijn daden; nooit perſonen. Men kan van B. wel zeggen, dat hij een NAVONKELAAR en een OPRAKELAAR is; (en bij perſoonsverbeelding ook dit laatſte wel van de *tang*) maar hij is geen *navonkeling*, of *oprakeling*.

Er zijn echter *substantiva verbalia*, gelijk hij el-

elders zegt, die, oorspronkelijk, bedrijvende deelwoorden zijn; maar deze getuigen meestal tegen zijne leer. Het zijn sommigen van die, welke op AND, OND en END uitgaan; zij zijn, als uitdrukkende het DOENDE, mannelijk. TEN KATE spreekt er van, bl. 77. Deze zijn, onder anderen, *vijand*, *vriend*, HEILAND, die, als personen, mannelijk zijn; maar ook *avond* en *ochtend*, en men kan er, als zeer waarschijnlijk tot die klasse behoorende, bijvoegen, *band*, *tand*, *wind*, die evenzeer M zijn; maar die volgens Bs. leer VR. zouden moeten wezen; zoo als hij er dan ook sommigen VR., of, in zeker opzigt, VROUWELIJK heeft willen maken; gelijk in zijne geslachtlijst *avond*, *uchtend*, *tand*; misschien zou dit ook het lot van *band* geweest zijn, wanneer hij er niet op uitgevonden had, dat men dit woord voor den *wortel* van *banden* of *benden* zou kunnen doen gelden.

Verwonderlijk is het om te zien, hoe hij (bl. 111 VERH.) zich pijnigt om vrouwelijke woorden, op ND uitgaande, ter staving zijner stelling op te geven. Die hem geheel in den weg staan, slaat hij over; gelijk *mond*, *grond*, *hond*, om zich, sober genoeg, met *hand* en *mand* te behelpen; terwijl anderen, zeker niet VR., maar M. of ONZ., naar zijne *theorie* echter vrouwelijk behoorden te zijn.

Wat voordeel er voor zijn stelsel uit te trekken is, dat er in het oude Engelsch ook bedrijvende deelwoorden in ND gevonden worden, begrijp ik niet; maar wanneer hij, omgekeerd, in ons oud Nederduitsch, gelijke deelwoorden in *ing*, als verbalia gebruikt, meent te zien, moet ik hem tegenspreken. Bl. 237 van zijne VERHAND. leest men: —
„ Men vindt in het oude Duitsch even zoo de
„ participien in *end* als verbalia gebruikt, en leest
„ VERRADENT voor *verrading* (dat is, verradery)
„ BEGNADENT voor *begenadiging*. Wil men een
„ voorbeeld? REYNIKE VOSZ DE OLDE ligt juist
„ voor my open (*Frankf. am Meyn* 1572) en
„ daar ontmoet ik op bladz. 248 deze zelfde
„ woorden:

„ Dith

„ Dith is vorweldinge, mord, und VORRADENT,
Uud höret juw tho straffen, ane alle BEGNADENT."

Hier begin ik te gelooven, dat hij dit dikwijls in REINIKE voorkomende NT niet verstaat, of niet verstaan wil. Het laatste echter is waarschijnlijker; dewijl hij er kort op laat volgen, dat, in sommige oude dialekten, dit *ent* dikwijls met de infinitiven verward is.

De plaats, welke hij uit R. de V. gekozen heeft, zou hem betwist kunnen worden: het handschrift, te *Eutin*, 1798, bij STRUVE gevolgd, en herdrukt, heeft eene andere lezing: daar staat:

„ Seet Here, dit is van leetlike dingen;
„ Dit is vorweldinge, mord mit VORRADE,
„ Un horet juw te strafen ane alle GNADE."

Doch dit doet weinig ter zake; de *substantive* genomen *verba* in NT komen er zoo dikwijls in voor, dat het op een enkel woord meer of minder hier niet aankomt; ongelukkig maar, dat zij zich allen tegen zijn gevoelen verzetten, de meesten, zoo wel ten aanzien van het geslacht als van de woordvorming; en ten aanzien van het geslacht, overal, waar het door een *pron.* dat zulks uitwijst, wordt vooraf gegaan. Onder anderen, B. I. Cap. 17. bl. 45.

He meende, dat were van synen dingen,
Un begunde mit der klocken to klingen.
DAT LUDENT duchte em wesen so soethe,
Ik leet em binden beede foete
An den klockreep, na syneme willen,
Up dat he synen lusten mochte stillen,
Un DAT LUDENT wol mochte leren.

Hier zou de Heer B. waarschijnlijk een' *infinitivus* willen zien; en dan is er voor zijn stelsel niets uit te halen; maar stond er, gelijk in zijn voorbeeld, geen *pron.* voor; dan zou hij er waarschijnlijk een

VR.

VR. *verbale* in zien, om het *fynoniem* met luidING te kunnen verklaren. *Luiding* is het hier zeker niet; ook komen er eene menigte van *verbalia* in ING bij REINEKE voor, waarom de Dichter, wanneer hij *luiding* bedoeld had, ook wel *luding* zou gefchreven hebben, even als in het eerfte voorbeeld *vorwel*DINGE. En dit ING komt veelvuldig in REINEKE, en bijna overal voor, waar wij het zouden gebruikt hebben; *nt*, daarentegen, waar wij OF den *infinitivus*, *fubftantive* gebruikt, (bij voorbeeld het *luiden*) OF een Z. N., gevormd door de wortelgreep, door GE voorafgegaan (bij voorbeeld *gelui* of *geluid*) zouden verkiezen. Dit laatfte fchijnt *het derde*, het eerfte *het zevende* vers te bedoelen. Het *derde* zegt: — „*Het gelui* of *geluid* kwam hem aangenaam voor." Maar in het *zevende*; zou hij *het luiden* wel willen leeren. In beiden is het *noch* de daad van *luiden* (*ing*) *noch* de *infinitivus* als *verbum*, *noch* een eigenlijk deelwoord, maar een Z. N. door het *verbum* met een *pron.* of lidwoord uitgedrukt. Een *infinitivus* met de kracht van werkwoord is het nergens, in dit Dichtftukje. Zoo vinden wij Cap. 19 (bl. 56) een van die *infinitiven*, welke zich in ons Neërduitsch reeds als volkomen zelfft. naamw. gevestigd hebben.

Un dachten darup mit fcharpen finnen
Wo fe em SYN LEVENT mochten afwinnen.

Als men, het geheele ftuk door, de kracht van dit NT onderzoekt, zal men, geloof ik, met mij overtuigd worden, dat zulke fubftantiva (en zij zijn er in menigte) beiden kunnen beteekenen, wanneer zij door een lid- of voornaamw. worden voorafgegaan; maar dat zij, zonder die woordjes, flechts een verzelfftandigd werkwoord uitdrukken, hetwelk onder anderen, plaats heeft, Cap. 24. bl. 66.

De Konnink boet SWIJGENT alfo fort.

(De Koning gebood HET ZWIJGEN terftond.)

Cap.

Cap. 26. bl. 73, waar NT, door een bezittelijk naamw. voorafgegaan wordt, kan zoo wel het een als het ander gemeend zijn:

Jo meer he fochte, jo myn he fand
Al SYN SOEKENT was men een tand.

hoe meer hij zocht, hoe minder hij vond, al ZIJN ZOEKEN (of hier liever: al ZIJN GEZOEK) was maar gekheid.

In het 8ſte Cap. van het vierde Boek, bl. 202. vindt men eene geheele reeks van ſoortgelijke zelfſtandige naamwoorden, waarmede de gewijzigde beteekenis van een wortelgreep, door GE voorafgegaan, beter overeenkomt dan de *infinitivus*, als Z. N. gebruikt. Men oordeele!

Iſegrim helt vaste mit groteme nyd,
Un ſprak to Reinken mit volleme munde:
ô Deef, nu is gekomen dyne ſtunde!
Giff gewunnen, efte ik ſla dy doet.
DYN BEDREGENT is gewest to groet;
DYN STOFFKRASSENT, DYN PISSENT, DYN SCHERENT
Dyne grote loggen, DYN FETTE SMERENT;
Du hefst my ſo vele missgedan,
Nicht en ſchaltu my nu entgan.

[Iſegrim hield (hem) met groote gramſchap vast; en ſprak tegen Reintje met volle ſtem: ô Dief, nu is uw uur gekomen! Geef u op genade over, of ik ſla u dood. Uw WANGEDRAG is al te groot geweest. (Vergeefs is uw) STOFGEKRAS, UW GEZIJK, UW GESCHEER, uw groote listigheid, UW GESMEER, enz.]

Nergens echter (en zekerlijk om dezelfde reden als bij ons) zijn die naamwoorden VR., maar ONZ. Als NT nogtans een van het bedrijvende deelwoord afſtammend B. N. is, in de beteekenis van een *doener*, dan is het M.; en dus is dan de haan CREYANT (kraaijer) even zoo M. als *vijand*, enz.

Door

Door de naamwoorden in ND, van dit deelwoord af te leiden, bederft hij zelfs het nut, dat er uit zijn ondergeschikt beginsel van woordvorming te halen is. Had hij zich voor het VR. geslacht alleen aan de afstammingen van den verleden tijd, als werkwoord (en niet als deelwoord, en dus ook als bijv. naamw.) gehouden, en, daarmede een' regel bepaald, welke vrij algemeen geldt; daarbij als uitzonderingen opgevende die woorden, welker beteekenis van *bewerkte* in *bewerkende* overgegaan is; dan had hij waarschijnlijk nog meer substantiven als afstammende van den verleden tijd, en daarom VR., kunnen aanwijzen, dan hij nu gedaan heeft, of, door het verwarren van den verleden tijd met het daarvan afstammende deelwoord, heeft kunnen doen. Dit aan te wijzen zou de grenzen van een verslag al te zeer overschrijden.

Na deze beschouwing en schatting van zijne *theorie* der geslachten, geloof ik nu ook alles opgegeven te hebben, wat het tweede deel dezer SPRAAKLEER belangrijks bevat. Eenige punten, welke beter tot het DERDE VERSLAG gebragt, en daarin opgenomen kunnen worden, gelijk de vorming en verschillende soorten der zamengestelde woorden, enz. ben ik opzettelijk voorbij gegaan; daarentegen zal ik in het nu te volgen VERSLAG het een en ander kunnen overslaan, dat hier reeds aangeroerd is.

Verhaal van de overgave en het verblijf van NAPOLEON BUONAPARTE *aan boord van het Engelsche Schip van oorlog* Bellerophon, *van den 31sten Mei tot den 8sten Augustus* 1815, *met de voornaamste voorvallen en bijzonderheden, daarbij hebbende plaats gehad, door* F. L. MAITLAND, *Kapitein van het voornoemde Schip.* (*Uit het Engelsch.*) *Te* Amsterdam, *bij* G. J. A. Beijerinck, 1826. In gr. 8vo. VIII en 236 bladz. De prijs is *f* 2. 10.

Men heeft in der tijd in de nieuwspapieren den brief gelezen, die BUONAPARTE, na den slag van *Wa-*

Waterloo aan den Prins Regent van *Engeland* schreef, en door welken hij, THEMISTOCLES nabootsende, verklaarde, den toevlugt tegen inwendige verdeeldheden en den haat der grootste monarchen van *Europa*, tot zijnen vijand te nemen, zich aan de haardsteden van het Engelsche volk neder te zetten, en onder de bescherming van deszelfs wetten te stellen. Men heeft ter dier tijd tevens berigt gevonden, dat de Kapitein MAITLAND hem geantwoord had, den brief te zullen opzenden, maar BUONAPARTE niet dan onvoorwaardelijk aan boord van zijn schip te kunnen nemen, en dat des niet te min deze de partij gekozen had van zich aan boord van den *Bellerophon* te begeven. Veel heeft men vervolgens het Publiek onderhouden over de aankomst van dat schip op de kusten van *Engeland*, het belang, dat het lot van BUONAPARTE aldaar verwekte, en men heeft eindelijk het besluit van Lord CASTLEREAGH aan aan hem zien ten uitvoer te leggen naar en te *St. Helena*.

Kapitein MAITLAND heeft, volgens zijn Voorberigt, dagelijksche aanteekeningen gehouden van het ter dier tijd op zijn schip gebeurde, zoo bij de opneming van BUONAPARTE, als gedurende zijn verblijf op hetzelve. Deze aanteekeningen, zegt hij, kwamen bij toeval in handen van een zeer beroemd Schrijver (wordende volgens eene bijgevoegde aanmerking, die men niet weet, of van den Auteur, dan van den Vertaler is, hiermede Sir WALTER SCOTT bedoeld) die bij de terugzending de openbaarmaking van het Stuk zoo zeer aanbeval, dat het den Kapitein overhaalde, om het onder sanctie van zulk een hoog gezag, het Publiek aan te bieden.

Kapitein MAITLAND schijnt echter daar bij tevens beoogd te hebben om den voet van BUONAPARTES opnemen, aan boord van de *Bellerophon* in zijn waar daglicht te stellen, ten einde men duidelijk zien zoude, dat de goede trouw der Britsche Natie bij die gelegenheid geen gevaar liep. Immers zoo luidt de inleiding tot een aanhangsel van eenen brief door Lord KEITH ten dezen opzigte aan den Heer MAIT-

LAND

LAND geschreven, en van zijn berigt daarop gegeven.

Het lezen van het dagverhaal heeft ons hiervan echter niet overtuigd; immers in de talrijke bevelen, bij Kapitein MAITLAND ontvangen (en die allen in hunnen geheelen vorm, met bovenschriften en onderteekeningen ruimschoots in het overigens ruim gedrukte Werkje ingelascht zijn); heet het telkens *to intercept him* (BUONAPARTE); hetgeen de Vertaler bij eene opzettelijke Noot, bl. 16, aanmerkt, met bijvoeging dat *to intercept* niet slechts in zich sluit keeren (zoo als hij het, onzes inziens, verkeerdelijk overgebragt heeft) maar ook *vatten*. En meer bijzonder, vindt men: Bl. 18, „ dat de schepen, die op hem *loeren*, in dienst moesten blijven tot nader order, of tot dat zij weten, dat hij *genomen* is;" Bl. 19: „ maar dit zou u weinig kans geven om BUONAPARTE *te vatten*, hetgeen echter de *bedoeling* moet zijn." Bl. 20. „ mij verlatende op uw gebruik van de beste middelen, die te bezigen zijn om den vlugteling aan te houden, van wiens *gevangenschap* de rust van *Europa* schijnt af te hangen. — Zoo hij *genomen* wordt, moet hij mij hier in de baai gebragt worden, daar ik order heb, om over hem te beschikken; hij moet niet op het schip blijven, waarop men hem *vindt*; maar op een van Z. M. schepen worden overgebragt." Bl. 24. „ De Lords Commissarissen der Admiraliteit, alle redenen hebbende om te gelooven, dat BUONAPARTE denkt op ontsnapping met zijne familie uit *Frankrijk* naar *Amerika*, zoo wordt gij gerekwireerd en gelast, met de meeste waakzaamheid uit te zien om hem *aan te houden* — en indien gij *gelukkig genoeg zijt* om hem *aan te houden*, hebt gij hem en zijne familie over te brengen op het schip, onder uw bevel, en hem in *zorgvuldige bewaring houdende*, naar de naaste haven van *Engeland* terug te keeren (gaande liever *Torbay* in, dan *Plymouth*) met allen mogelijken spoed; en bij uwe aankomst, zult gij *geenerlei gemeenschap* met het vaste land vergunnen, tenzij als hier achter opgegeven; en gij zijt verantwoordelijk gesteld om den geheelen handel diep geheim

Mm te

te houden, tot gij de verdere bevelen van hunne Lordschappen ontvangt.

„ In geval gij in eene haven mogt aankomen, waar een vlag-officier is, zult gij zenden om hem met de omstandigheden bekend te maken, den met uw' brief aan land gezondenen officier gestrengelijk opleggende, deszelfs inhoud niet wereldkundig te maken, en zoo er geen vlag-officier in de haven is, waar gij aankomt, zoo zult gij eenen brief *per expresse* zenden aan den Secretaris der Admiraliteit en een' tweeden aan den Admiraal Lord KEITH, met stellige bevelen van geheimhouding, welk officier ook de brenger mag zijn."

Evenwel was het oogenblikkelijk na het ontvangen van deze laatste depeche, dat Kapitein MAITLAND, den Generaal SAVARY, die beneffens LAS CASES onder parlementaire vlag, ter zelfder tijd bij hem aan boord gekomen waren, met eenen brief van den Maarschalk BERTRAND, namens den Keizer vragende, of hij eenige kennis droeg van een paspoort naar *Amerika*, dat men van het Britsch Gouvernement gevraagd had en verwachtte, en of hij dacht, dat het Britsch Gouvernement eenigen hinderpaal aan die reize in den weg zoude leggen; en tevens met last om mondeling te vernemen, of hij BUONAPARTE beletten zou in een neutraal vaartuig te vertrekken; het was, zeggen wij, oogenblikkelijk na het ontvangen dier depeche, dat de Heer MAITLAND het gesprek op het voorwerp van hun verzoek terug gebragt hebbende, het gezegde van den Generaal SAVARY: „ dat de Keizer zijnen invloed op de gemoederen, sedert zijn vertrekken naar *Elba*, onherstelbaar verloren hebbende, geneigd was de voorkeur te geven aan eene onbekendheid, bij welke hij zijne dagen in vrede en rust mogt eindigen; zoodat hij, ook aangezocht om den troon weder te beklimmen, het zoude afwijzen:" dus beantwoordde: „ *Zoo dat het geval is, waarom dan geene wijkplaats in Engeland verzocht?*" En den 14den Julij, toen de Heeren LAS CASES en LALLEMAND, onder parlamentaire vlag, kwamen vernemen naar het antwoord

van

van den Schout bij nacht op het vorig verzoek, en bij die gelegenheid verklaarden, dat de Keizer op elke wijze naar *Amerika* wilde gaan, die het Britsch Gouvernement verkiezen mogt goed te keuren, zelfs in een Britsch oorlogschip; antwoordde Kapitein MAITLAND: „ ik heb geene magt, om in eenige schikking van dien aard te komen; ook geloof ik niet, dat mijn Gouvernement dit zou toestaan; maar ik denk het te mogen wagen, om hem in dit schip te ontvangen en naar *Engeland te brengen.*" Het is waar, de Heer MAITLAND voegde er bij: „ zoo hij echter dit plan omhelst, kan ik in geenerlei belofte treden betreffende het onthaal, dat hij zal ontmoeten, daar ik zelf, in het geval door mij vermeld, op mijne eigene verantwoordelijkheid zou handelen, en niet zeker zoude zijn, dat het de goedkeuring van het Britsche Gouvernement zal wegdragen." Maar dit geschiedde onder het houden van een breed gesprek over dit onderwerp, in welks loop de naam van LUCIEN BUONAPARTE en de wijze te pas gebragt werd, hoe hij daar geleefd had, bl. 41.

Het aanbod om BUONAPARTE in den *Bellerophon* te ontvangen en naar *Engeland* over te brengen, kwam dus regtstreeks van Kapitein MAITLAND, na eene voorloopige inductie, dat BUONAPARTE zijne wijkplaats in *Engeland* zoeken zoude, om zijne verdere dagen in vrede en rust door te brengen, en tevens gepaard gaande met eene nieuwe inductie, dat hem aldaar een gelijksoortige levensloop te wachten stond, als zijn broeder LUCIEN BUONAPARTE er eenmaal voerde; terwijl de Britsche Kapitein, na zijne voorvermelde ontvangene bevelen, zich stellig van het tegendeel overreed kon houden.

Zijn berigt aan Lord KEITH ter dezer zake, bl. 96 enz., is dan ook stellig tegen derzelver ware toedragt; wanneer hij, bl. 97, zegt: „ in dezen toestand — werd mij een' tweede parlementair gezonden, met de voorgegevene reden van te onderzoeken, of ik het antwoord op de vorige vraag had ontvangen; doch ik ontdekte spoedig, dat het ware doel bestond

 in

in eenen *voorslag van* BUONAPARTE, om zich aan mijn boord naar *Engeland* scheep te begeven.

„ In aanmerking nemende al de omstandigheden ten aanzien van de waarschijnlijkheid, dat de ontsnapping zoude kunnen gelukken, en beschouwende het als eene zaak van het grootste belang, om *in het bezit van* BUONAPARTE te geraken, zoo *liet ik mij*, zonder aarzeling *overhalen*, om *in den voorslag* te komen, wat betrof om hem naar *Engeland te varen* (niet *brengen*)."

Het was dus Kapitein MAITLAND *quovis modo* te doen om den roem van BUONAPARTE in zijn bezit gekregen te hebben. Dit blijkt nader uit zijn antwoord, bl. 77, aan den Schout bij Nacht HENRY HOUTHAM gegeven, op de vraag: „ Hoe gevoelt gij u ten aanzien van hem te behouden? Zoudt gij lust hebben, hem af te staan?" — „ Zekerlijk niet: daar ik de zorg en de verantwoording gehad heb om de zaak tot dezen uitslag te brengen, ben ik natuurlijk verlangend, om hem naar *Engeland* te voeren." Dit wordt eindelijk middagklaar, wanneer men, bl. 100, leest: „ Op den 20sten Julij, 's morgens vroeg, spraken wij met de *Swiftsure*, van *Engeland* komende, om mij bij de blokkade van *Rochefort* te versterken. Bezwaarlijk kan men zich de verbazing van Kapitein WEBLEY verbeelden, toen ik hem, als hij bij ons aan boord kwam, zeide: *ik heb hem al!* — *heb hem al! Wien hebt gij,* — *Wel* BUONAPARTE, *den man, die geheel Europa, de laatste twintig jaren in gisting heeft gehouden.* — *Is het mogelijk!* zeide hij, *wel gij zijt een gelukkig man.*"

En nu vrage men, of BUONAPARTE wel zoo ongegrond zijn Protest met deze woorden eindigt: „ Men veinsde eenen vijand in zijnen tegenspoed eene gastvrije hand aan te bieden, en toen hij zich ter goeder trouw had overgegeven, offerde men hem op."

Overigens betoont zich de Heer MAITLAND het geheele Werkje door veel meer met den persoon van BUONAPARTE ingenomen, dan het menig onpartijdig opmerker geweest is. Na de schikking gemeld te heb-

hebben, die hij met den Heer LAS CASES over de Kapiteins-kamer gemaakt had, voegt hij er bij, dit te meer in de bijzonderheden op te geven, omdat BUONAPARTE, in fommige Nieuwspapieren befchreven was, als hebbende op eene allerbrutaalfte wijze bezit van dezelve genomen, zeggende: *tout ou rien pour moi;* en hij verzoekt daarom eens vooral te mogen verklaren, dat „ van BUONAPARTES komst af, aan boord van het fchip, tot op het oogenblik dat hij het verliet, zijn gedrag onveranderlijk dat was van een fatfoenlijk man; en hij (Kapitein) zich niet herinnert, dat hij bij eenige gelegenheid eene ruwe uitdrukking gebruikt, of blijk van eene flechte opvoeding gegeven heeft."

Dat tijdperk van BUONAPARTES gefchiedenis is ongetwijfeld uiterst belangrijk en de natuurlijke wijze, waarop de Heer MAITLAND de dagelijkfche gebeurtenisfen onder en met de Franfche groep heeft opgeteekend, is allezins gefchikt om het karakter der perfonen te leeren kennen uit die daden, welke de onbevoordachte opwellingen zijn eener onbedwongene natuur. In dit opzigt komt Mevrouw BERTRAND, die zoo gaarn haren echtgenoot had doen afzien van zijn voornemen om BUONAPARTE naar *St. Helena* te vergezellen, het karakteristiekst ten tooneele. BUONAPARTE heeft er zijne eenmaal aangenomen rol meesterlijk blijven volhouden; maar te regt merkt de Heer MAITLAND aan, dat, ook dit toegegeven zijnde, niets dan eene groote magt over zich zelven, hem daartoe kan hebben in ftaat gefteld. „ Lord KEITH, zegt de Heer MAITLAND, blijkt zich een zeer hoog denkbeeld van de betoovering van zijnen omgang te hebben gevormd, en drukte dit, na hem gezien te hebben, op eene zeer nadrukkelijke wijze uit, van zijn verlangen fprekende naar een mondgefprek met den Prins Regent. *D...., the fellow,* zeide hij, had hij eene ontmoeting met zijne Koninklijke Hoogheid verkregen, in een half uur waren zij de beste vrienden in gansch *Engeland* geweest." — Dit geeft ons tevens den fleutel van het Ministerieel gedrag.

Ook op den Kapitein ſchijnt BUONAPARTE denzelfden indruk gemaakt te hebben; deze doet hem, buiten kijf, zeer voordeelig uitkomen, veel voordeeliger dan de uitkomst geweest is van zijne inneming in den *Bellerophon*.

Aan de vertaling ſchijnt geene moeite geſpaard; maar wat moeite kost is niet altoos ongedwongen. Men zal met genoegen terugkomen op hetgeen de karakteristieke berigten van het Werkje betreft, die te zaam genomen er wel een klein derde gedeelte van zullen uitmaken, en zeer waarſchijnlijk Sir W. SCOTT genoopt hebben om den Kapitein MAITLAND de uitgave van het geheel aan te raden.

Apollineum. Bijdragen, de Nederduitſche Taal, Dichtkunst, Welſprekendheid en Fraaije Letteren betreffende. Uitgegeven door P. G. WITSEN GEYSBEEK. *Derde Deel. Te* Amſterdam, *bij* J. C. van Kesteren, 1826. In gr. 8vo. VIII en 192 bladz. De prijs is *f* 1. 80.

Onderſcheidene ſtukken van min- of meerderen omvang en verſchillende waarde vullen dit *derde* Deel van het *Apollineum*, over welks tragere verſchijning, dan de beide vorige, bij de vereerende aanzoeken ter voortzetting, de Heer WITSEN GEYSBEEK zich in zijn Voorberigt verſchoont. Als wel het meest opmerkelijke en belangrijke in dezen Bundel beſchouwen wij het eerſte, zijnde eene *Verhandeling over het Hooglied van* SALOMO, *door* M. LEMANS. De vertaling van dit, zoo vaak betwiste en door den daaraan gehechten mystiſchen zin verwrongene Dichtſtuk der gewijde oudheid, is algemeen net en vloeijend, draagt overal blijken van oordeel en ſmaak, en bewijst zoo wel de kunde als de beſcheidenheid van den verdienſtelijken Opſteller, niet min, waar hij van zijne voorgangers, bijzonder van den Hoogleeraar VAN DER PALM meent te moeten verſchillen, dan waar hij aan dezelve zijnen bijval

ſchenkt,

ſchenkt. De aanmerkingen en ophelderingen, die op ieder Lied in het bijzonder volgen, en waaruit wij, bij eene zeer duidelijke en heldere voordragt, alle noodige en naauwkeurige toelichting telkens ontvangen, berigt ons de Heer LEMANS, dat grootendeels zijn overgenomen uit de uitmuntende Hebreeuwſche Rhetorica, in dezelfde taal uitgegeven, onder den titel van *Melizas Jeſchurun*, te *Weenen*, in 1816, door SALOMON LEVISOHN. De Heer LEMANS ſtond zijne Vertaling met het daaraan toegevoegde eerst aan den Heer WITSEN GEYSBEEK, voor deszelfs *Apollineum* af, toen hij, door bezigheden verhinderd, zijn voornemen moest laten varen om dezelve in eenen Bundel van onderſcheidene Verhandelingen over de Hebreeuwſche taal te plaatſen, die hij wenschte in het licht te geven. Hartelijk wenſchen wij, dat de tijd hem zal vergunnen, op dit verlorene opzet terug te komen.

Het tweede lezenswaardige ſtuk in dit *derde* Deel behelst *Aanteekeningen, betrekkelijk tot de Rederijkerskamer: Trouw moet blijken, te* Haarlem; *door* A. VAN DER WILLIGEN. De oorſprong, lotgevallen en tegenwoordige ſtaat dier Kamer worden daarin kort en klaar vermeld. Hierop volgen twee Bijlagen, waarvan de eerſte de namen der laatſte *Factors* van de Kamer van 1702 tot op heden, de andere het wedervaren opgeeft van HEYNSOON ADRIAANSZEN, ſchoenlapper, *Factor* van de oude Kamer der *Pelikanisten*, die, volgens het verhaal van AMPZING, in zijne *Beſchrijvinge ende Lof der Stad Haarlem*, den 29ſten Junij 1568 werd opgehangen, omdat hij „ Liedekens, Balladen ende Echoos gedicht ende in 't openbaar verkocht hadde." Eene derde Bijlage bevat nu nog *De Rederijkers. Jaarzang. Aan de Broederſchap van de Aloude Rhetorijkkamer te Haarlem, bekend onder de zinſpreuk: Trouw moet blijken, op den eerſten dag van 't jaar* 1819. Deze vrij rollende en deftige Jaarzang van den tegenwoordigen *Factor* VAN DER WILLIGEN, wordt ook nog met aanteekeningen aan den voet der bladzijden verrijkt en opgehelderd.

Het derde uitvoerige Stuk in het *Apollineum*, is eene Verhandeling van wijlen den Heer A. B. FARDON, *over de beweegredenen tot het schrijven en uitgeven van Boeken.* „ Wie eenigzins redelijk te „ werk wil gaan* — hier voor hield het de denkende man — „ moet, wanneer hij als Schrijver „ optreedt, eene of meer van deze zes redenen daar„ toe hebben:

„ I. Hij moet nuttig willen zijn,
„ II. Hij moet eer willen bejagen,
„ III. Hij moet zijn voordeel beoogen,
„ IV. Hij moet vermaak willen verschaffen,
„ V. Hij moet zelf daar vermaak in vinden, of eindelijk
„ IV. Hij moet zich zelven in zijne gevoelens willen versterken."

Deze zes onderscheidene, of min of meer verbondene redenen, die iemand tot Schrijver kunnen maken, worden nu nader uiteengezet, bepaald en beoordeeld, zoodanig, dat ook daarin het dikwijls maar al te geliefde *Autheurschap* zijne behoorlijke bepaling vindt, en de wereld al vast niet met zoo vele nuttelooze of schadelijke boeken overstroomd zou worden, indien dezelve wel behartigd wierden. De hierna volgende *Proeve eener verklaring der beteekenis van de gebruikelijkste Mans- en Vrouwennamen, welke voornamelijk in het Koningrijk der Nederlanden, als voornamen van beiderlei geslacht gegeven worden, door* P. G. WITSEN GEYSBEEK, (vervolg van het IIde Deel, bl. 138.) is eene, over het geheel drooge lektuur, waarbij ons ook alles op verre na niet even juist te voren komt. Met dat al trof een en ander nog al onze opmerking en belangstelling, waarvan wij in het navolgende een staaltje geven:

„ FREDERIK M. N. Sommigen maken van dezen „ zen naam *Vrederijk*, doch zonder eenigen grond. „ Deszelfs beteekenis moet in de Hoogduitsche spel„ ling *Friedrich* gezocht en de eerste lettergreep „ *Frie* (niet *Fried*) tot het oorspronkelijke Gothi-

„ sche

„ sche *Fri*, *Fre* of *Fer* terug gebragt worden, „ hetwelk *schot* beteekent. *Drik*, *drich* komt van „ *dragen* en is nog overig in *vaandrig* (*vaandrik*) „ (de *k* en *g* worden in meer woorden verwisseld, „ als *lang*, *lank*, *ding*, *dink*, *koninglijk*, *koninklijk*, e. m. a.) *Fredrik* (*Fredrig*) zou dienvolgens *schot* (*schietgeweer*) *drager* beteekenen.

Het overige Proza in dit Deel bestaat uit kleinigheden, van min of meer, over het geheel van geene groote beduidenis. Van de Dichtstukken beschouwen wij *De Invloed der Dichtkunst op de Schilderkunst*, van den Heer DE FLINES, dat door Z. E. in het openbaar werd uitgesproken, bij gelegenheid der jaarlijksche Prijsuitdeeling der (voormalige) Stads Teeken-Akademie, den 8sten Maart 1814, en dat, met weglating van Inleiding en Slot, hier voorkomt, met den Heer WITSEN GEYSBEEK mede gaarne als *eene, uit de lijst genomene schilderij, die, ook zonder gene, hare waarde in het oog van den kenner behoudt.* Hoe moeijelijk het zij, na eenen FEITH, DE RUITER te bezingen, is ons toch ook de Lierzang MICHIEL ADRIAANSZ. DE RUITER van H. VINKELES wel bevallen.

De merkwaardigste Bijbelsche Land- en Zeereizen. Een Leesboek voor de Jeugd; door J. A. OOSTKAMP. *Met Platen. Te* Amsterdam, *bij* W. Brave (zonder jaartal). In 8vo. VIII en 396 bladz. De prijs is *f* 2.20.

Waaraan het in onzen tijd ontbreken moge; het ontbreekt voorzeker niet aan Leesboeken voor de Jeugd. Welk eene groote menigte van dezelve, in allerhande vakken, heeft men ons niet geleverd al sedert ruim dertig jaar! Vooral is zulks geschied in de laatste jaren; en geschiedt zulks nog tot op den huidigen dag. Inderdaad, wie slechts de Werken en Werkjes voor de Jeugd, — niet eens medegerekend, die eigenlijk voor het gebruik op scholen en catechi-

ſatiën geſchikt zijn — in dezen tijd geſchreven en in het licht gegeven, bijeengezameld heeft, moet wel reeds daarin alleen een aardig boekerijtje bezitten. Met dit alles zou men naar zoodanig Leesboek, als hetwelk de Heer OOSTKAMP, met dit Werkje, der Nederlandſche Jeugd komt aan te bieden, zekerlijk tot nog toe te vergeefs gezocht hebben. Zeer groote behoefte aan hetzelve beſtond er dan ook wel niet. Doch dit neemt geenszins weg, dat wij achten, dat de Schrijver, met dit Boekje op te ſtellen en in het licht te zenden, een nuttig werk verrigt, en op den dank der leergrage Jeugd billijke aanſpraak verkregen heeft. Het is toch niet te loochenen, dat de voorſtelling van ſommige voorname, in den Bijbel voorkomende, perſonen, in de hoedanigheid en het karakter van reizigers, aan derzelver geſchiedenis en lotgevallen een nieuw, voor de jeugd belangrijk, *behagelijk en tevens zeer leerzaam gezigtpunt oplevert; dat deze voorſtelling ongezochte gelegenheid* verſchaft, om de jeugd met de voornaamſte mannen der Heilige Oudheid van nabij bekend te maken, en, door haar als het ware, al reizende, door de landen, ſteden en woestijnen, die het groote tooneel der gewigtigſte gebeurtenisſen geweest zijn, te geleiden, op eene onderhoudende en aangename wijze in de Bijbelſche aardrijkskunde te oefenen: terwijl diezelfde voorſtelling almede gepaste aanleiding geeft, om haar den Oosterling in deszelfs aloude zeden en gewoonten, kleeding, leefwijze, enz. te ſchetſen. Behalve dit: dusdanige voorſtelling heeft het bekoorlijke der nieuwheid. En het is uit aanmerking van dit een en ander, dat wij de gedachte des Schrijvers, om deze *Proeve* (gelijk hij zediglijk zijn Leesboek noemt) te ontwerpen, ten einde met dezelve voor onze Vaderlandſche Jeugd, op eene aangename wijze nuttig te zijn, als een' gelukkigen inval beſchouwen, welken hij wel gedaan heeft, tot wezenlijkheid te brengen. Zie hier, hoe hij zulks gedaan — zijn Werkje ingerigt heeft.

De Schrijver laat vooraf gaan eene zeer doelmatige *Inleiding*, behelzende, onder andere bijzonderheden, ook

ook en voornamelijk een beknopt verslag aangaande de manier van reizen, bij de Oosterlingen in gebruik, alsmede aangaande alles, wat tot het reizen dier volken betrekking heeft. En onmiddellijk hierop zijne taak beginnende, vangt hij aan, de opmerkelijkste reizen, welke men in den Bijbel verhaald vindt, te beschrijven. Hij bepaalt zich namelijk tot deze: *De merkwaardige landreizen van den Aartsvader* ABRAHAM *en deszelfs Huisgenooten; De merkwaardige landreis van* ABRAHAMS *getrouwen huisknecht, van* Hebron *in* Kanaän, *tot* Haran *in* Mesopotamië, *en van daar wederom te huiswaarts; De voornaamste landreizen van den Aartsvader* IZAÄK, *door het land* Kanaän *en het land der* Filistijnen; *De belangrijke reizen van den Aartsvader* JAKOB, *door* Kanaän, Syrië, Mesopotamië *en* Egypte; *De landreizen van* JOZEF, *uit de woning zijns vaders bij* Hebron, *naar en door* Egypte *en het land* Gozen; *Veertigjarige reis der* Israëliten, *uit* Egypte, *door de Arabische Woestijn, naar* Kanaän; *Rampspoedige reis van eenen* Leviet, *door het land der* Israëliten; *Opmerkenswaardige reistogt van de Koningin van* Scheba, *uit* Arabië *naar* Jeruzalem, *om* SALOMO'S *wijsheid te hooren; Iets over de merkwaardige zeereizen en den koophandel der* Feniciërs; *De zeereis van* SALOMO'S *en* HIRAMS *vloten naar* Ofir *en* Tarsis, *in* Indië *en* Afrika; *Buitengewone en opmerkenswaardige zee- en landreis van den Profeet* JONAS, *uit het land* Kanaän *naar* Ninève, *de hoofdstad van het Assyrisch Rijk; De opmerkenswaardige landreize van* JEZUS, *in zijne jeugd, onder het opzigt van* JOZEF *en* MARIA; *De merkwaardige landreizen van* JEZUS, *aanvang nemende met zijn dertigste jaar, en eindigende met zijnen dood; Onderscheidene reizen van* JEZUS, *na zijne opstanding: De belangrijke land- en zeereizen van den Apostel* PAULUS, *door onderscheidene gewesten van* Azië *en* Europa. Al die reizen worden, elk in een afzonderlijk Hoofdstuk, beschreven. Aan de beschrijving van sommige reizen is meer dan één Hoofdstuk toegewijd. Zoo is het verhaal der reize van ABRAHAM in drie, dat der reize van JAKOB in twee

twee, dat der reis van de *Israëliten* uit *Egypte* naar *Kanaän* insgelijk in twee, en dat der land- en zee-reizen van PAULUS almede in twee Hoofdſtukken begrepen. Boven de onderſcheidene Hoofdſtukken ſtaat de Bijbeltekst, welke de bouwſtoffen tot het reisverhaal verſchaft, aangeteekend, en deszelfs korte inhoud opgegeven. Terwijl men voorts bij ieder Hoofdſtuk deze gepaste en natuurlijke orde gevolgd vindt: dat de Lezer eerst bekend gemaakt wordt met de perſonen, die in het verhaal voorkomen; dat daarmede de aanleidende oorzaken tot de reis; mitsgaders het doel van dezelve vermeld; dat vervolgens de landen en ſteden, welke de reizigers doorgetrokken hebben, met derzelver grootte en onderlinge afſtanden, opgegeven worden; en dat eindelijk de reis zelve, benevens de verrigtingen, de ontmoetingen en lotgevallen der reizende perſonen, eenvoudig en duidelijk, en met aanwijzing van de nuttige leering, welke dit een en ander oplevert, voorgeſteld wordt.

Den bekwamen Schrijver komt de lof toe, van met groote zorgvuldigheid zijn onderwerp behandeld te hebben. Bij deszelfs behandeling heeft hij een oordeelkundig gebruik gemaakt van de beste Schriften welke deswegens te raadplegen zijn. En ſchoon het Boekje, door hem opgeſteld, een *Leesboekje voor de Jeugd* heet, en heeten mag; verdient het nogtans, door die den leeftijd der jeugd reeds lang uitgetreden zijn, wel in handen genomen te worden. Ja, zelfs de meer ervarene, die in de Bijbelſche Geſchiedenis goed bedreven, en met de voornaamſte Bijbelſche perſonen zeer goed bekend is, zal hetzelve niet alleen met genoegen, maar ook tot zijn wezenlijk nut lezen kunnen, en bevinden, dat er ook voor hem nog wel wat uit te leeren valt. Met alle reden prijzen wij dus het Boekje. En daar hetzelve met een aantal, over het geheel, vrij aardige plaatjes verſierd is; zal het ook, gewisſelijk, door de Jeugd niet ongaarne tot een prijsje, of tot een geſchenk ter belooning of ter aanmoediging ontvangen worden. Het zou niet kwaad geweest zijn, zoo men het ook met een paar landkaartjes verrijkt had. Doch ook zonder

dit blijft het een lief en bruikbaar Boekje, waaromtrent wij ons vereenigen met den wensch des geachten Schrijvers: dat het zijne bestemming bereike, en voor de leergrage Jeugd aangenaam, weetlust bevorderend en waarlijk nuttig moge bevonden worden.

Algemeen Aardrijkskundig Woordenboek, volgens de nieuwste Staatkundige veranderingen, en de beste, laatste en zekerste berigten; door J. VAN WYK, ROELANDSZ., *onder medewerking van onderscheidene Vaderlandsche Aardrijkskundigen. Eerste Deel, 3de en Tweede Deel 1—4de Stuk. Te* Dordrecht, *bij* J. de Vos en Comp. *en* J. Pluim de Jager, 1826. In gr. 8vo. De prijs is bij Inteek. *f* 26. 25. Buiten Inteek. *f* 30.00.

Daar wij in onze vorige aankondigingen ons gevoelen over dit Werk van den arbeidzamen en kundigen VAN WYK, R.Z. duidelijk en uitvoerig genoeg verklaard hebben (1), zou het overtollig zijn op deze plaats iets anders daarbij te voegen dan dat hetzelve op gelijken voet vervolgd en voortgezet wordt. Men vergete echter, bij deszelfs gebruik, onze voorheen gemaakte aanmerking niet, dat bij deze soort van Werken nog meer dan bij eenige andere „ *volmaaktheid* tot de *vrome* (dat is onvervulbare) wenschen behoort." Tot eene proeve diene het volgende:

„ *Weesp.* Nederl. Stad, Prov. Holland, Noordelijk gedeelte, kwartier Amsterdam, aan de Vecht; met drie poorten, eene Hervormde Kerk met een fraai orgel en eenen toren, waarin een schoon klokkenspel; eene in 1820 gestichte Luthersche kerk met een torentje en schoon orgel; eene Roomsche kerk; een deftig Stadhuis, met fraaije schilderijen van den Burgemeester SEBILLE; eene waag; twee weeshuizen [geen één. Beide de bedoelde gebouwen zijn reeds sedert veel jaren tot andere einden ingerigt]; het Bartholomeus gasthuis, [het gebouw, ja, maar niet meer gast-

(1) *Recensent, ook der Recensenten*, XIVde Deel, 1ste Stuk, bl. 354, en XVIIIde D. 1ste St. bl. 29.

gasthuis]; een Departement der Maatſchappij: *Tot Nut van 't Algemeen;* een bloeijend [wanneer?] letterkundig Genootſchap en 860 Inwoners, [ruim driemaal zoo veel, namelijk 2683, volgens de telling in 1822] die veel jeneverſtokerijen [ruim 14] hebben. Van hier wordt het verſche water naar Amſterdam gehaald. [Niet juist, wel *langs* of *door*, maar zelden wordt het vechtwater *van* of *uit* Weesp naar Amſterdam gebragt.] Er is veel doortogt naar Gooiland."

„ *Weesperkerſpel*, de omtrek van voornoemde ſtad, in vier ſtukken [lees *ſtokken*], Overregt [Overnes] met Uitermeer, het Gein, de Gaasp en Bijlemeer [moet zijn Bijlemer] verdeeld."

Horologie- en Uurwerkmakers Handboek, door J. L. SMIT, *in leven Horologie- en Uurwerkmaker. Met Platen en Tabellen. Te* Nijmegen, *bij* de Wed. J. C. Vieweg en Zoon, 1826. In gr. 8vo. XII en 256 bladz. De prijs is, bij Inteekening *f* 5.00, buiten Inteekening *f* 6.25.

De, zeer kort voor de openlijke verſchijning van dit Werk, reeds overleden Schrijver van hetzelve, zegt in zijn Voorberigt „ dat dit Handboek alleen voor de eerstbeginnenden en min ervarenen zijner kunstgenooten is ingerigt." Beknoptheid en duidelijkheid zijn dan ook de twee voorname hoofdvereischten, die in hetzelve gevorderd worden, en waarbij dus ook zekerlijk eene zoodanige volledigheid, die niets hoegenaamd meer te wenſchen overig laat, gedeeltelijk moet achter blijven. Beide deze hoofdvereischten nu zijn in dit Werk, naar ons inzien, zeer wel in het oog gehouden, en de volſtrekt noodzakelijke volledigheid heeft daarbij, voor zoo verre wij, die zelven de kunst niet praktisch beoefenen, daarover kunnen oordeelen, niet geleden. Alleen zouden wij de *eerſte* Afdeeling, waartoe, zoo wij wel zien, ook de twee eerſte Hoofdſtukken der *tweede* Afdeeling eigenlijk behooren, gaarne uitvoeriger en

en meer van den eerſten grond af aan bewerkt gezien hebben, dewijl nog, zoo wij vreezen, op verre na alle Horologiemakers de leer der geometriſche verhoudingen niet zoo grondig zullen verſtaan, als gevorderd wordt om het hier voorgeſtelde gemakkelijk en wel te begrijpen. Mogten toch onder ons alle kunſtenaars, ja alle handwerkers, zoo veel mogelijk, gebruik maken van elke gelegenheid om zich de eerſte gronden der Wis- en Werktuigkunde eigen te maken! Dezelve toch liggen geheel binnen de grenzen van elk gewoon menſchelijk verſtand, zijn niet moeijelijker te begrijpen dan het gewone rekenen en komen aan allen, bijna elk oogenblik te pas. — De eerſte Afdeeling behelst in drie Hoofdſtukken de Wis- en Werktuigkundige grondbeginſelen der kunst, waarmede wordt voortgegaan in de twee eerſte Hoofdſtukken der tweede Afdeeling, terwijl de drie laatſte Hoofdſtukken van dezelve meer bepaaldelijk van de toepasſing dezer grondbeginſelen op het eigenlijk Uurwerkmaken handelen. Dit zelfde heeft ook plaats in de derde Afdeeling ten aanzien der ſpeelwerken en in de vierde Afdeeling ten opzigte der zonnewijzers. Bij dit alles wordt nog ten ſlotte onderrigt gegeven omtrent het regelen der Uurwerken, en het verſchil tusſchen den middelbaren en waren tijd, waarbij vier tafelen uit het Astronomisch Jaarboek van BODE, ter nadere opheldering en ten gebruike, gevoegd zijn. — Mogt dit Handboek in veler handen komen en alzoo dienen ter meerdere uitbreiding en volmaking van deze ſchoone werktuigelijke kunst in ons Vaderland!

Mengelpoëzij (,) *door* J. VAN HAASTERT. (,) *Lid van de Maatſchappij der Nederlandſche Letterkunde te* Leyden. *Te* Delft, *bij* P. de Groot, 1826. In gr. 8vo. 119 bladz. De prijs is *f* 1.25.

De Heer VAN HAASTERT heeft reeds voor veertig jaren, naar luid van het Voorberigt voor dit tegenwoordige Werkje, eenen Dichtbundel in het licht ge-

gegeven, welke in de *Algemeene Vaderlandsche Letteroefeningen* van 1786 niet ongunstig beoordeeld is geworden. Een minder gunstig oordeel heeft de tegenwoordige Dichtbundel, in hetzelfde Maandwerk van dit jaar, ondergaan, en, zoo als het ons voorkomt, niet te onregt; het zij dan dat de tegenwoordige Letteroefenaar naauwlettender en keuriger geweest zij in het beproeven en beoordeelen van Gedichten dan zijn reeds lang misschien overleden Voorganger: het zij dan dat de Heer VAN HAASTERT, gedurende zulk een lang tijdvak wel in jaren, maar niet in kunstvermogen gevorderd, ja in dit laatste mogelijk zelfs wel achteruit gegaan is. Wij kunnen, daar wij den eerst uitgegeven Dichtbundel niet bezitten, denzelven met den thans voor ons liggende niet vergelijken, hoewel het ons nog flaauw voorstaat dien voor veel jaren gelezen te hebben, zonder, zoo veel ons heugt, toen zoo dikwijls te stuiten op gebrekkige taal, stijl en versificatie, als ons, bij het doorlezen van deze vijf en twintig Gedichten, gedurig en overal gehinderd hebben. Wij zwijgen van echte poëtische waarde en schoonheid; want (het smert ons om des grijzen Dichters wille dit te kunnen en te moeten zeggen) wij hebben er in al deze Verzen naauwelijks eene schaduw van kunnen vinden. Alles is weinig meer dan berijmd, en dikwijls vrij slecht berijmd, proza. Men oordeele uit de volgende acht regels, waarmede het laatste vers, getiteld: *De vestiging van het Koningrijk der Nederlanden, in Maart* 1815, aanvangt:

Thans is *Europa's* lot beslist,
En de oude veten uitgewischt;
De tuimelgeest in 't stof geveld,
Der volken banden gansch hersteld.
Der *vorstendommen* evenwigt
(Naar de balans des regts gerigt)
Heeft ware vrijheid wijs bepaald,
En 't vergezigt met glans bestraald.

Wij onthouden ons van meer af te schrijven, uit eerbied voor 's mans jaren.

DE RECENSENT,

OOK

DER RECENSENTEN.

WESSELII SCHOLTEN, *S. S. Literarum, in aede, quae dicitur, hospitali, apud Batavo-Delphensis, interpretis, Diatribe de Parabolis* J. C. *Delphis Batavorum apud* B. Bruins *et Lugduni Batavorum apud* H. W. Hazenberg, MDCCCXXVII. XXX *et* 304 pagg. Constat *f* 3 00.

Reeds voor meer dan acht jaren had de geachte Schrijver der boven aangekondigde *Diatribe* het plan ontworpen tot derzelver vervaardiging, en dit reeds na genoeg ten uitvoer gebragt, gelijk daaruit blijkt, dat er toen al twee bladen van zijn werk te *Utrecht* bij den Boekhandelaar ALTHEER waren afgedrukt. Maar eerstelijk door zijn vertrek van het dorp *Vleuten* (waar hij verscheidene jaren met lof de Evangeliedienst heeft waargenomen,) naar *Harderwijk*, en vervolgens door vele bezigheden van onderscheiden aard belemmerd, liet hij de voltooijing van zijne opgenomen taak varen, tot dat hij in het laatst verleden jaar dezelve hervatte, en haar nu, gelijk uit het voor ons liggend stuk blijkt, voortreffelijk volbragt heeft. Wij willen het onzen Lezers nader leeren kennen, die zich ook ongetwijfeld, na het lezen van dit beoordeelend verslag, met ons verblijden zullen, dat de Eerw. SCHOLTEN tot handhaving van den roem der Bijbelsche Uitlegkunde in *Nederland*, ook voor vreemdelingen, die veel te groot zijn, om boeken, in onze moedertaal geschreven, met hunne aandacht te verwaardigen, in goed Latijn, eene belangrijke bijdrage geleverd heeft.

Na eene niet onbeduidende Voorrede over de hooge waarde der gelijkenissen van JEZUS, en ter vermelding van eene en andere bijzonderheid, aangaande der-

Nn

derzelver bearbeiding door den geachten Schrijver, verdeelt hij zijne *Diatribe* in twee hoofdgedeelten, waarvan het eene (pag. 13—149) eenige opmerkingen bevat, welke de gelijkenisſen van JEZUS algemeen betreffen; het andere (pag. 150—304) insgelijks eenige opmerkingen voordraagt, maar die meer bepaaldelijk de uitlegging dezer gelijkenisſen raken.

In den aanvang van het *eerſte* hoofdgedeelte geeft hij § 1. (pag. 1—61) tot verklaring van hetgeen eene gelijkenis zij (*quid sit parabola*) doch ſlechts zeer beknopt, den letterlijken oorſprong en de, daaruit ontſtane, beteekenis op der woorden *parabola* (παραβολὴ) en מָשָׁל en מְשָׁלִים, maar ſpoort vervolgens meer uitvoerig het gebruik na, dat de oude Grieken en Romeinen, en de nog oudere Hebreërs van deze woorden gemaakt, en het denkbeeld, dat zij zich daaronder vertegenwoordigd hebben.

Een begin met de Grieken makende, gaat hij *eerst* te rade met ARISTOTELES (*Rhetor. Lib.* II. *Cap.* 20) en *vervolgens* met AELIANUS (*Var. Hist. Lib.* III. *Cap.* 33). Daarop tot de Romeinen *voortgaande*, die zich van het onderwijs der Grieken bediend, en op de wetenſchappen, met rede- en redeneerkunde in naauw verband ſtaande, vooral toegelegd hebben, brengt hij de getuigenisſen bij van CICERO (*in Topp. ad Tribat. Cap.* 10. *de Orat. Lib.* II. *Cap.* 40. *de Invent. Lib.* I. *Cap.* 31); den onbekenden Schrijver der 4 Boeken aan HERENNIUS (*Lib.* IV. *Cap.* 45—47, 49 en 34) en QUINCTILIANUS (*Inst. Orat. Lib.* V. *Cap.* 11) verg. aangaande de beteekenis van εἰκών, PLATO (*de Republ. Lib.* VI. *Cap.* 4.) Eindelijk onderzoekt hij, wat de oude Hebreërs aangaat, het gebruik der woorden מָשָׁל en מָשַׁל in hunne ſchriften, — en hoe de LXX Overzetters, — en de Schrijvers van het N. V. — het woord παραβολὴ gebezigd hebben; — en waarom JOHANNES zich van dit woord niet bediend, en geene gelijkenisſen, hoedanige bij de overige Evangelisten geboekt ſtaan, vermeld hebbe.

Na deze vrij uitvoerige nasporing maakt hij de ſlotſom op, dat Grieken, Romeinen, Hebreërs en de

de Schrijvers van het N. V. geene naauwkeurig bestemde beschrijving van het woord παραβολὴ (Hebr. מָשָׁל) gegeven hebben, waagt het vervolgens zelf eene beschrijving voor te dragen, op alle gelijkenissen des Heeren toepasselijk, en verdedigt haar eindelijk tegen de gevoelens van STORR en LESSING.

Ligtelijk bemerkt men het groot aanbelang dezer §. Wij hebben haar ook met genoegen gelezen. Alleenlijk wilden wij den Heer SCHOLTEN wel in bedenking geven, of hij, pag. 55, 2 *Sam.* XII: 2—4 te regt onder de fabelen betrokken hebbe.

§ 2. (pag. 61—68) leidt *den vroegsten oorsprong der gelijkenissen* uit de verste oudheid, en wel bij de Oosterlingen, af, terwijl de derde § (pag. 69—80) ons *het oude gebruik der parabelen* kennen doet, in de Schriften der Oosterlingen (hier haalt S. zelf 2 *Sam.* XII onder de parabelen aan), vooral der Profeten, en bij de latere Joodsche Leeraars, tusschen welker parabelen en die van den Zaligmaker groote overeenkomst plaats heeft, waarvan zeer gepast de aanleidende oorzaak door S. wordt nagespoord.

§ 4. (pag. 80—101) ontwikkelt *de nuttigheid van het onderwijs door gelijkenissen*, zoo in het algemeen als in bepaalde betrekking tot bijzondere personen, dus ook vooral ten aanzien der Farizeërs en Schriftgeleerden, tot welke JEZUS sprak. Na welke zeer lezenswaardige ontwikkeling in de vijfde § (pag. 101—106) over *het dichterlijke der gelijkenissen* gehandeld en in de zesde (niet zoo als er verkeerdelijk gedrukt staat de zevende) (pag. 106—109) *eene lijst der gelijkenissen, die in de Schriften des N. V. voorkomen*, gegeven wordt. — Hierop volgt § 7. (pag. 109—111) iets over *den inhoud der gelijkenissen*, die dan ook naar gelang van den verschillenden aard der onderwerpen, door dezelve voorgesteld of opgehelderd, in onderscheidene soorten verdeeld, en met verschillende namen benoemd worden. *Quod ad earum* (t. w. *parabolarum*) *argumentum attinet* — zegt SCHOLTEN pag. 109 — *non omnium parabolarum eadem est ratio, et commode, ut nobis quidem videtur, in quasdam formas si-*

sive species dividi possunt. — *Sunt igitur parabolae* vel *didactici*, vel *prophetici*, vel *prophetico-didactici*, vel *prophetico-dogmatici*, vel *didactico-dogmatici*, vel denique *didactico-prophetico-dogmatici argumenti.*

§ 8. (pag. 111—124) handelt *over het algemeene oogmerk, dat* JEZUS *zich met zijne gelijkenisfen heeft voorgesteld*, en hetwelk, naar het gevoelen van SCHOLTEN, altijd *zeer naauw met de leer aangaande het hemelsch koningrijk verbonden*, daarin bestond, dat door dezelve voor de aanstaande bedienaars van zijn rijk, de waren aard van dat rijk ontdekt; de wetten, waaraan men zich in hetzelve onderwerpen moest, voorgedragen; de dwalingen, waarvoor men zich te wachten had, opgegeven; de voor- en tegenspoedige lotgevallen, die hetzelve treffen zouden, aangekondigd werden, en het toppunt van luister en grootheid aangewezen, waartoe dat rijk ten eenigen tijd zoude opklimmen. — Deze gedachte wordt door den Eerw. Schrijver zeer goed ontwikkeld, en tegen het gevoelen van VAN LIMBURG BROUWER in zijn *Specimen inaugurale de parabolis* JESU CHRISTI (*Lugd. Bat.* 1825) krachtig verdedigd. — Hierna wordt in de negende § (pag. 124, 125) zeer beknopt opgegeven: *wat* JEZUS *waarschijnlijk nog door zijn onderwijs in gelijkenisfen beoogd hebbe* en in § 10 (pag. 125—127) *in welk opzigt de wijsheid van den Zaligmaker, bij zijnen leertrant door gelijkenisfen het meest uitkome*, wordende eindelijk deze geheele Hoofd-afdeeling in de elfde § (pag. 127—149) besloten met *eene algemeene beschouwing der gelijkenisfen, die* Matth. XIII *voorkomen.* — Tegen KUINOEL en anderen handhaaft SCHOLTEN hier de gedachte, dat al die gelijkenisfen ten zelfden tijde zijn voorgesteld, en de grondlegging, voortbouwing en geheele voltooijing van het koningrijk der hemelen voorstellen. Ook deze § behelst in waarheid zeer belangrijke opmerkingen.

Van hier tot het *tweede* Hoofdgedeelte overgaande, dat meer opzettelijk *de uitlegging der gelijkenisfen van* JEZUS CHRISTUS betreft, wordt § 11. (pag.

150—153)

150—153) bij wijze van Inleiding door den Schrijver iets gezegd over het moeijelijke der taak, welker bearbeiding hij nu aanvangt, en, tot geregelde behandeling van dezelve, eene fcheiding voorgefteld tusfchen *de uitwendige hulpmiddelen tot verklaring* der gelijkenisfen, en die, welke meer uit derzelver kern (*sinus* pag. 210) ontleend zijn, en met den naam van *inwendige hulpmiddelen ter uitlegging* mogen benoemd worden.

Na deze verdeeling zoude nu terftond de opgave en befchouwing der beide genoemde foorten van verklaringsmiddelen moeten volgen, „maar," zegt SCHOLTEN pag. 153: „daar van eene goede uitlegging des verhaals (d. i. der zoogenoemde πρότασις van de gelijkenis-rede) grootendeels het regt verftand der beteekende zaak afhangt, zullen wij eenige aanmerkingen mededeelen, die ten dezen aanzien ons der behartiging waardig toefchijnen," — en nu geeft hij dan ook § 13—17 (pag. 153—180) de volgende *vijf* opmerkingen: 1°. *Somtijds moet in het verhaal* (*de* πρότασις) *der gelijkenisfen van onzen Zaligmaker iets bij gedachte worden ingevuld, ten einde het beeld volledig moge zijn en er aan de befchrijving van hetzelve niets ontbreke.* SCHOLTEN heldert dit met eenige voorbeelden op. Maar met welk regt onder dezelve *Matth.* XIII: 44; in dier voege, als het hier gefchiedt, genoemd zij, verklaart *Rec.* niet duidelijk te kunnen inzien. SCHOLTEN wil bij het verhaal gedacht hebben, dat de man, die eenen fchat in den akker vond, dien akker in huur gehad, en den fchat, onder de bearbeiding van den grond, gevonden hebbe. Maar waarom mogen wij niet aan eene meer toevallige ontdekking denken, b. v. door eenen wandelaar, die over of langs den akker kwam of (met STUART, *Nag. Leerr.* II. D. bl. 70) door eenen daglooner, die in dienst van huurder of eigenaar den grond bewerkte? Laat zich dan niet het weder begraven van een' bij toeval ontdekten fchat, en de haast van den man, tot het aankoopen van het land, gemakkelijker verklaren? — Zoo ook vroeg

Rec. zich zelven af: of de reden, waarom JEZUS in de dus genoemde gelijkenis van *den rijken man en* LAZARUS, *Luk.* XVI: 19—31 niets uitdrukkelijks van het onmeedoogend gedrag van den eersten omtrent den laatsten, noch van de groote lijdzaamheid van dezen gewaagd hebbe, waarlijk daarin te zoeken zij, dat *gewoonlijk* de weelderig levende rijken wreed jegens armen, en de schuldeloos verarmden vroom zijn en deugdzaam, en zich op God verlaten? — Hoe dikmaals toch ziet men het tegendeel! *Rec.* althans heeft menigen dartelen rijkaard ontmoet, die alles behalve karig was jegens armen: en menigen buiten zijn toedoen verarmden, die even daardoor tot bange twijfeling aan de liefde en wijsheid van het Godsbestuur oversloeg. — Liever derhalve dan met SCHOLTEN de reden van 's Heilands stilzwijgen omtrent de zoo zeer uiteenloopende wederzijdsche karakters en gedragingen van den rijken man en LAZARUS, uit hetgeen gewoonlijk plaats vindt, te verklaren, zouden wij denken, dat de Zaligmaker zijne gelijkenis niet te uitvoerig willende maken, zich met het malen dier hoofdtrekken vergenoegde, als waaruit door elken opmerkzamen de gevolgtrekking tot het niet geteekende kon worden opgemaakt. 2°. *Er komt in de gelijkenissen van den Zaligmaker veel voor, dat in het geheel geene betrekking heeft op de leer, die in de gelijkenis wordt voorgedragen; maar alleenlijk dient om het verhaal op te sieren en geheel te volmaken.* 3°. *Tot regt verstand van een verdicht verhaal wordt vooral ook gevorderd eene meer gemeenzame bekendheid met hetgeen in het Oosten te huis behoort, bijzonder met de Hebreeuwsche oudheden: waartoe ook behoort de kennis van de aardrijkskundige gesteldheid des lands, waar* JEZUS *geboren is, en opgevoed, en naderhand zijne leer aangaande het hemelsch koningrijk heeft voorgedragen; gelijk ook van hetgeen betrekking heeft tot de natuur, en tot de geschiedenis van dat tijdvak, waarin* JEZUS *geleefd heeft.* 4°. *Hoezeer de trekken in de gelijkenissen van onzen Zaligmaker* meestal van de natuur

der

der dingen of ook van den gewonen levenstrant ontleend zijn, en niets bevatten, dat met het gebruik der dingen en de ervaring niet overeenſtemt, gelijk dit met de fabelen van Grieken en Romeinen het geval is, *wijken* echter *ſommigen daarin van den gewonen loop af*, *dat*, waar de aard en het doel des onderrigts dit ſchijnen te vorderen, *onder deze trekken eenige denkbeelden worden ingemengd*, *die* wel niet uit den aard der dingen en de ervaring ontleend, maar *genomen zijn uit de volmaakte bekendheid met de hemelſche zaken*, *die den Zaligmaker*, *als deelgenoot der Goddelijke natuur*, *eigen was.* 5°. Tot regt verſtand der gelijkenisſen draagt ook veel bij *de kennis der dingen*, *die in den gang der natuur voorkomen* (*rerum naturalium* pag. 79.) Of en in hoe verre dit van het ſlot in het opſchrift onder N°. 3 onderſcheiden zij, is *Rec.* niet regt helder.

Na de ontwikkeling dezer vijf voorloopige opmerkingen volgt nu van § 18—26 (pag. 181—210) de opgave en verdere voorſtelling van eenige *uitwendige* hulpmiddelen, tot verklaring der gelijkenisſen van onzen Zaligmaker. 1°. (§ 19.) „Daar de aard en „ natuur der gelijkenisſen zoodanig zijn, dat zij door „ naauwen band met de leer aangaande het koningrijk „ der hemelen zijn verbonden, moet het *eerſte* hulp„ middel tot verklaring van dezelve van daar ontleend „ worden.” 2°. (§ 20.) „Hiertoe behooren de „ ſpreekwijzen ὡμοιώθη ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν, ὁμοία ἐστὶν „ ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν, οὕτως ἐστὶν ἡ β. τ. οὐ. — Welke „ ſpreekwijzen behoorlijk moeten worden toegepast.” 3°. (§ 24.) „Vooral moet ook een uitlegger acht „ geven op de *gelegenheden en aanleidingen*, waarbij „ JEZUS zijne gelijkenisſen heeft voorgedragen.” 4°. (§ 22.) „Meermalen ook wordt het oogmerk „ van JEZUS met het voorſtellen eener gelijkenis kenbaar, uit eene bijgevoegde of voorafgegane *vermaning*, *berisping*, *bedreiging*, ſomtijds ook door „ een of ander ingemengd *ſpreekwoordelijk gezegde.*” 5°. (§ 23.) „Tot de uiterlijke hulpmiddelen ter ver„ klaring der gelijkenisſen van onzen Zaligmaker be-

„ hooren ook vooral geteld te worden de *uitleggin-* „ *gen*, die JEZUS zelf bij sommige zijner gelijkenis- „ sen gevoegd heeft." 6°. (§ 24.) „ *Inzonderheid* „ *ook moet* de uitlegger *letten op sommige spreekwij-* „ *zen, die uit den denktrant der Joden aangaande* „ *onderscheidene, met het Messiaansche rijk verbon-* „ *dene zaken, ontleend, en bij hen in de behande-* „ *ling dier dingen gebruikelijk waren.*" 7°. (§ 25.) „ *Somtijds voegt* JEZUS *onder het verhaal der gelij-* „ *kenis eene korte* ἀπόδοσις (slotsom, gevolgtrekking, „ toepassing. *Rec.*) *die*, met de overige aanleidingen „ en hulpmiddelen ter verklaring in verband gebragt, „ *niet weinig bijdraagt, om haren waren zin te* „ *bepalen.*" 8°. (§ 26.) „ Tot regt verstand der „ gelijkenissen is ook van groote nuttigheid, *dat* „ *men sommige met andere vergelijke.*"

Van de beschouwing dezer genoemde *uitwendige* hulpmiddelen ter verklaring van JEZUS gelijkenissen tot de *inwendige*, dat is, die uit de kern zelve (*sinus*) der gelijkenissen ontleend zijn, overgaande, zien wij er van § 27—39 (pag. 210—304) door den Eerw. SCHOLTEN verscheidene opgegeven, welke het den Lezer van dit ons beoordeelend verslag voorzeker niet ongevallig zijn zal, dat wij even als de *uitwendige*, in het korte ter zijner kennis zoeken te brengen. I. (§ 27.) „ Vooreerst behoort men in zoodanige gelijkenissen, van welke het verdicht verhaal „ niet anders is, dan een tweede voorbeeld der be- „ doelde zaak, *de algemeene denkbeelden* op te spo- „ ren, onder welke, even als onder hun geslacht, „ *en het verdicht verhaal en de bedoelde zaak,* „ *beide begrepen zijn.*" Als proeven worden hier bijgebragt *Luk.* VII: 41, 42. XV: 3—7. XVI: 1—9. — Voortreffelijk is derzelver ontwikkeling, vooral ook der laatste: en gaarne erkennen wij, dat ons door dezelve over die moeijelijke, en voor velerlei opvatting vatbare gelijkenis, van den zoogenoemden onregtvaardigen (of, wil men liever, slimmen, loozen,) Rentmeester een helder licht is opgegaan. — Naast de door SCHOLTEN opgenoemde Verhandelingen van BERTHOLDT in zijne *Opusc.* in 1824 door

WE-

WINER te *Leipzig* uitgegeven, en van E. C. RAUCH in het *Nieuw Krit. Journ.* van WINER en VEIT ENGELHARD, had ook nog wel opmerking verdiend de *proeve eener verklaring van de gelijkenis des onregtvaardigen Rentmeesters, Luk.* XVI: 1—13, in het *Christ. Maandschrift voor den Beschaafden Stand*, uitgegeven door de *Ringsvergadering van Amsterdam*, IV. Deel, bl. 623, verv. II. (§ 28.) Heeft men nu langs den zoo even genoemden weg dat algemeene denkbeeld gevonden, onder hetwelk en het verhaal en de bedoelde zaak, als onder hun geslacht begrepen zijn, alsdan is het noodig de hulpmiddelen te leeren kennen, door welke men het *soortelijk onderscheid* tusschen het verhaal en de bedoelde zaak ontdekken kan. En hiertoe geeft SCHOLTEN de volgende opmerkingen: 1°. (§ 29.) „ *In de verklaring dier gelijkenissen. bij welke onze* „ *Verlosser, het zij daartoe door zijne leergierige en* „ *waarheidlievende leerlingen aangezocht, het zij uit* „ *eigen beweging, zelf zijne uitlegging gevoegd* „ *heeft, moet dit wel onder het oog gehouden wor-* „ *den, dat Hij niet altijd alle deelen der gelijkenis,* „ *alhoewel zij waarlijk tot de zaak behooren, welke* „ *Hij door de gelijkenis wil voorstellen, maar alleen* „ *de voorname opheldert, waaruit dan de leerlin-* „ *gen en anderen, tot welke Hij sprak, konden op-* „ *maken, wat Hij door de overige gedeelten wilde* „ *verstaan hebben.*" Ten proeve voert S. onder anderen aan *Matth.* XIII: 24—30, verg. 36—43. Maar zou toch het gesprek vs. 27—29 niet ruim zoo veel als sieraad, dan als beduidend bestanddeel in de gelijkenis te beschouwen zijn? 2°. (§ 30.) „ *Wanneer er geene duidelijke aanwijzingen bestaan,* „ *dat de Zaligmaker door de verschillende beelden* „ *der gelijkenissen volmaakt dezelfde zaak hebbe* „ *willen onder het oog brengen, schijnt het den uit-* „ *legger niet vrij te staan, het eene beeld met het* „ *andere te verwarren: maar moet hij door het te* „ *werk stellen van zijn vernuft, echter altijd binnen* „ *de palen eener regtmatige Schriftverklaring,* „ *van die beide, of meerdere, datgene zoeken op te*

„ *ſporen, waarin het eene beeld van het andere on-* „ *derſcheiden is.*" — Bij het lezen dezer § kwam het *Rec.* op nieuw bedenkelijk voor, of JEZUS wel ooit door twee of meer onmiddellijk na elkander voorgedragene gelijkenisſen volmaakt dezelfde zaak, en van dezelfde zijde beſchouwd, hebbe willen voorſtellen. Zoude zoo iets niet meer eene tentoonſpreiding van vernuft, dan nuttig onderwijs mogen heeten? *Rec.* ziet dan ook *Luk.* XV in de *eerſte* gelijkenis: hoe men tot de naſporing van het dierbaar verlorene, ook hetgeen men behouden heeft, als gering acht, en in de waagſchaal ſtelt; in de *tweede:* — dat men tot de wedervinding daarvan zich gereedelijk alle moeite getroost; en in de *derde:* — dat men bij de herkrijging niet alleen geen grooter genoegen kent, maar ook geene onverſchilligheid van anderen, veelmin tegenwerking der hooggeſpannen blijdſchap dulden kan. — 3°. (§ 31.) „ *In de voorſtelling van* „ *het verhaal, dat in de gelijkenisrede vervat is,* „ *maakt* JEZUS *meermalen gebruik van onderſcheiden* „ *bijomſtandigheden, die, tot regt verſtand der be-* „ *doelde zaak, niet afzonderlijk, maar volſtrekt in* „ *onderling verband moeten beſchouwd worden.*" Ten bewijze hiervan brengt S. de ontſchuldigingen bij, die *Luk.* XIV (niet zoo als pag. 262 verkeerdelijk gedrukt ſtaat XIII) 18—20 voorkomen, ten einde het moedwillig terugblijven van den gereed gemaakten avondmaaltijd vrij te pleiten. — Schoon wij nu wel niet tot de beuzelarijen van AUGUSTINUS vervallen willen, geven wij echter in bedenking, of de Zaligmaker in de gebijzonderde opgave der ontſchuldigingen niet gedoeld hebbe op des menſchen neiging tot *eigendom — overdreven gehechtheid aan aardſche bemoeijingen — drift der lage, dierlijke zinnelijkheid.* — 4°. (§ 32.) „ *Daar in vele gelijkenisſen* „ *God voorkomt als naar zijne wetenſchap werk-* „ *zaam, waardoor Hij volſtrekt alle dingen in zijn* „ *goddelijk verſtand omvat, of, daar in het alge-* „ *meen wordt te kennen gegeven, dat er niets, zon-* „ *der dat Hij er kennis van draagt, voorvalt;* „ *maar Hij evenwel in het verdicht verhaal onder*

„ *het*

„ *het beeld van een' mensch geteekend wordt; en de*
„ *mensch echter niets door zich zelven weten kan,*
„ *ten zij hij daarvan door zijne zintuigen onderrigt*
„ *ontvangt: zoo was het volstrekt noodig, eenige*
„ *manieren te verzinnen, op welke de mensch, die*
„ *in de gelijkenis God vertegenwoordigde, tot de ken-*
„ *nis der dingen, waarvan in het verhaal gesproken*
„ *wordt, gekomen zij; weshalve* JEZUS *de allereen-*
„ *voudigste manier, en die naar de gewone vatbaar-*
„ *heid het meest geschikt is, die, namelijk, waarop*
„ *wij, door aanwijzing en vermaning, van anderen*
„ *iets te weten komen, en wel, door het invoeren*
„ *van dienstknechten of slaven, die aan den man in*
„ *de gelijkenis elke, hun bekende zaak, openbaar*
„ *maken, gelijk dit in het dagelijksche leven gewoon-*
„ *lijk zoo voorvalt, heeft uitgekozen; of ook die*
„ *manier van iets te vernemen, waarop wij zelven,*
„ *door behulp der zintuigen, en nasporing van het*
„ *verstand tot de kennis van eene of andere zaak*
„ *geraken.*" 5°. (§ 33.) „ *In de verklaring* der
„ gelijkenissen *zelve*, door onzen Zaligmaker aan
„ zijne leerlingen medegedeeld, bedient Hij zelf zich
„ somtijds *van overdragtelijke spreekwijzen*, daar
„ vooral, *waar de aard en natuur der zaak, die*
„ *Hij wilde voorstellen, zoodanig waren*, dat zij, uit
„ hoofde der beperktheid van den menschelijken geest,
„ en de grenzen der kennis, die niemand in den
„ aardschen staat van zaken mag te buiten gaan,
„ *niet anders, dan onder bedekking en beeldrijke*
„ *inwikkeling kon worden voorgedragen,*" 6°. (§ 34.)
„ *In alle gelijkenissen heerscht één zeker hoofdonder-*
„ *rigt, dat meermalen door middel van onderschei-*
„ *dene bijomstandigheden van het verdicht verhaal*
„ *zelf, als ware het, door meerder licht omgeven*
„ *wordt; offchoon die bijomstandigheden niet zonder*
„ *beteekenis zijn, maar ook zelve eenige, hoewel min*
„ *voorname, waarheid, inscherpen.*" 7°. (§ 35.)
„ *Somtijds ontdekt* JEZUS *wel, als ware het door*
„ *eenige uitlegging, het voornaam onderrigt der ge-*
„ *lijkenis, door Hem voorgesteld, of derzelver hoofd-*
„ *doel, maar wikkelt dit bijna geheel in spreekwij-*
„ *zen,*

„ *zen, die uit het verdicht verhaal zelve ontleend* „ *zijn, onder welke Hij ééne zekere uitdrukking* „ *mengt, op welke zij, die zich met de uitlegging* „ *der gelijkenis bezig houden, vooral te letten heb-* „ *ben.*" 8°. (§ 36) „*Tot eene regte verklaring der* „ *gelijkenissen van onzen Zaligmaker is het ook* „ *noodig, dat wij geene vreemdelingen zijn in de* „ *begrippen, welke zich de Joden gemaakt hebben* „ *aangaande Goddelijke zaken, bijzonderlijk betref-* „ *fende het leven na den dood, en de belooningen en* „ *straffen, die in het andere leven te wachten zijn.*" 9°. (§ 37.) „*In de verklaring der gelijkenissen be-* „ *hoort men ook toe te zien, dat er niet tegen den* „ *zamenhang des geloofs of der leer, die in de Hei-* „ *lige Schriften wordt voorgedragen, en door het* „ *geloof moet worden aangenomen, gezondigd worde.*" 10°. (§ 38.) „Gelijk de Zaligmaker meermalen in „ geheel zijne manier van leeren en wederleggen, „ *uit het algemeen toegestane*, zoo als men het „ noemt, zijn bewijs afleidt, even zoo handelt hij „ somtijds in zijne gelijkenissen, opdat de zoodani- „ gen, die Hij onderwijzen, of in eenig opzigt be- „ rispen wilde, te gemakkelijker van de waarheid „ der zaak, die Hij hun voordroeg, en van hunne „ dwalingen, mogten overtuigd worden; *alhoewel* „ *Hij, hetgeen Hij, om te overtuigen, had toege-* „ *staan, geenszins aannam.*" 11°. (§ 39.) „Som- „ tijds bedient JEZUS zich in het verdicht verhaal „ der gelijkenissen *van het beeld eens vaders*, die „ met zijne kinderen, en van kinderen, die weer- „ keerig met hem in gesprek zijn. Door dit beeld „ nu maakt Hij de gezindheid van zijnen hemelschen „ Vader jegens de menschen, en zijne handelingen „ met hen kenbaar, en doet dit voornamelijk met „ het oogmerk, dat zij, tot welke Hij sprak, zou- „ den inzien, dat Hij niet in zijnen naam, maar in „ dien van zijnen hemelschen Vader handelde, en „ opdat Hij hun onder het oog mogt brengen, hoe „ zij tegen het plan van dien Vader zich aankante- „ den, wanneer zij aangaande zijne geheele leer- en „ handelwijze verkeerdelijk oordeelden, en dus Hem

„ niet

„ niet erkenden voor een Goddelijk gezant, ja voor „ den Zoon van God, dien Hij zich verklaarde te „ wezen."

Vreesde *Rec.* niet voor eene onmatige uitvoerigheid van dit beoordeelend verslag, dan zou hij gaarne nog eene en andere bedenking, die hem, onder het lezen der laatst vermelde opmerkingen, zijn voor den geest gekomen, mededeelen. Maar nu moet hij zich daarvan onthouden. Evenwel kan hij zich niet bedwingen van zijne lezers, ten proeve van SCHOLTENS loffelijken denktrant, en van zijne bekwaamheid, om zich in het Latijn naar den aard der taal, en in goeden stijl uit te drukken, het volgende uit de 29ste § af te schrijven: *Ibi* (*Matth.* XIII: 29, 30) *docet* (JESUS), *Deo minime placere hujusmodi consilia, quibus homines, praejudicatis suis opinionibus ducti, alii alios, religionis causa, opprimant, sed velle eum, ut in Ecclesia* CHRISTI *boni ac mali cives ad certum tempus, sc. in hujus vitae terrestris periodo, mixti inter se maneant, et quidem sapientissimas propter rationes: nempe ne inde respublica Christiana majus capiat detrimentum et vincula rumpantur, quibus homines, in societate humana, mille modis inter se junguntur; unde maxima incommoda, quin gravissimae calamitates, ad eos ipsos, qui hujus rei exstiterint auctores atque affectores, utut bono consilio egerint, redundarent! Itaque judicium de bonis malisque rei Christianae civibus soli Deo esse permittendum, qui suo tempore, pro uniuscujusque meritis, praemia aut poenas sit retributurus. Utinam semper Christiani hujus moniti fuissent memores! Utinam etiamnum omnes ejus recordarentur! Quae fortuna si nomen Christianum profitentibus accidisset, Ecclesiae historia non inquinata esset tam multis rerum atrocissimarum testimoniis, quae homini Christiano non tantum sunt prorsus indignae, sed quas horret humanitas, quasque erubesceret credere, a sua progenie patratas, nisi Historia, veritatis testis, hujus rei certissimam faceret fidem. Nec etiamnum, proh dolor! in multorum Christianorum animis tam alte haererent ista*

odii

odit ac persecutionis religiosae semina, quae, nisi falce premerentur, hic ibi laete excrescerent. Sed gratulemur temporum felicitati; quid dico? gratias agamus summo illi rerum terrenarum Moderatori, quod, odium istud ac persecutionis religiosae studium apud multos jam defervescere coeperit! Quod ut effectus esset promotae inter homines, Christianum nomen prae se ferentes, religionis sanctissimae cognitionis ac studii, valde optaverim, sed vereor ne apud multos omnis potius religionis contemtus hujus rei causa existat.

Gaarne hooren wij zoodanige taal, en wenfchen van harte, dat de Eerw. SCHOLTEN ons nog meermalen op zoo heilzame lettervrucht als de boven aangekondigde, tot bevordering van regte Bijbelkennis, onthalen moge!

Handboek van de Gefchiedenis der Christelijke Kerk, *van* L. T. SPITTLER; *met eene Voorrede en Aanhangfel tot op onzen tijd vervolgd*, *door* G. J. PLANCK. *Uit het Hoogduitsch vertaald. Te* Amfterdam, *bij* C. G. Sulpke, 1825. XII en 493 (en nog 3) bladz. gr. 8vo. De prijs is *f* 3. 75.

SPITTLER en PLANCK zijn beide zeer beroemde mannen. De laatfte leeft nog, en leve nog lang, om zich bij de Kerk en het Protestantismus op den duur verdienftelijk te maken, — en zulks zoo wel door verdraagzaamheid, als door getrouwheid en fcherpzinnigheid! De eerfte heeft, bij zijn verfcheiden, den roem nagelaten van een echt Gefchiedfchrijver, gevormd in de fchool der MONTESQUIEU's en ROBERTSONS. Menigeen heeft lang verwacht, — menigeen verlangd, dat zijn *Compendium* in onze taal mogt worden overgebragt. Anderen twijfelden, of daarmede aan onze Natie wel groote dienst zou gedaan worden. De Heer L. G. BREDIE heeft beflist. Nu kan dan elk zien, wat er zij van de verdienften des Schrijvers. Inzonderheid zal men over het juiste zijner inzigten in de *Nederlandfche* Kerkza-

zaken der XVIIde Eeuw, en over zijne onpartijdigheid op dat ſtuk en op anderen, kunnen oordeelen. Men zij echter, om zelf onpartijdig te blijven, verdacht op misſlagen, die in de *vertaling* zijn ingeſlopen, en op *drukfeilen*, waardoor, onder anderen, *perſonen* wel eens verward zijn met *ſteden* en *landen*, om niets meer te noemen. Wie zich aan het vertalen zet van een wetenſchappelijk werk, behoort niet ſlechts van genoegzame taalkennis, maar ook van kunde en oefening in de wetenſchap zelve, wel voorzien te zijn.

Over den invloed van het Christendom op de ontwikkeling van het menſchelijk Geſlacht. Naar het Hoogduitsch van JOH. AUG. HEINRICH TITTMANN, *Hoogleeraar in de Godgeleerdheid te* Leipzig, *door* G. J. F. CRAMER VON BAUMGARTEN, *Predikant te Midwolda. Te* 'sGravenhage, *bij* de Weduwe J. Allart, 1824. XVI en 201 bladz. gr. 8vo. De prijs is *f* 2. 20.

Een nuttig werkje! Het *thema* regt geſchikt naar de behoeften van den tijd, dien wij beleven, — regt geſchikt voor eene wijsgeerige en diep indringende behandeling. De jongere TITTMANN deed met hetzelve zijnen landgenooten, — de Predikant CRAMER VON BAUMGARTEN met de vertaling den Nederlanderen, eene wezenlijke dienst. Voor de *Apologetica* levert deze beſchouwing eene gewigtige bijdrage op. Van dezen kant beſchouwd, verdient TITTMANN naast TYGE ROTHE geplaatst te worden. Maar er is nog iets anders, dat opmerking waardig is. De Schrijver is niet tevreden, gelijk ſommigen, met het Christendom, alleen van deszelfs *zedelijke* zijde beſchouwd, op zijn *Rousſeausch*, in beſcherming te nemen. Hij neemt het echte, het *geheele* Christendom over, en onderſcheidt het van dat, hetwelk zich hedendaags deszelfs naam wel eens heeft aangematigd. TITTMANN ſchroomt niet voor het kenmerkende en onderſcheidende der Evangelieleer uit te komen, en ook dat,

dat, bij zijne verdediging in het oog te houden, ja, ten grondflag te leggen. Heil hem! zijn werk ftichte ook onder ons veel nut!

Gefchiedenis der Nederlandfche Hervormde Kerk; door A. IJPEY, *Doctor en Hoogleeraar der Godgeleerdheid te* Groningen, *en* I. J. DERMOUT, *Secretaris van de Algemeene Synode der Nederlandfche Hervormde Kerk en Predikant te* 'sGravenhage. *Derde Deel. Te* Breda, *bij* F. B. Hollingerus Pijpers, 1824. VIII en 685 bladz. gr. 8vo. *Aanteekeningen op de Gefchiedenis* e. z. v. Ald. 300 bladz. De prijs van het geheel is bij Int. *f* 7.88. buiten Int. *f* 9.45.

Hoezeer de 985 bladzijden van dit Derde Deel, op hetwelk nog ten minfte een *Vierde* te wachten (*) is, even weinig, als die der vorige Banden, vrij zijn van uitweidingen over bijzonderheden, welke misfchien gemist konden worden, en hoezeer men op den ftijl aanmerkingen zou kunnen maken, nogtans moet elk regt doen aan den rijkdom en overvloed des werks en aan de vlijtige nafporing van deszelfs opfteller. Het is mogelijk minder eene *Gefchiedenis*, dan wel *Bijdragen tot de Gefchiedenis* te heeten: maar die *Bijdragen* zijn voor een groot gedeelte zeer gewigtig, en een *pragmatisch* Gefchiedfchrijver zal, in volgende tijden, niet kunnen nalaten er veel gebruik van te maken. Voor het overige is het onnoodig te zeggen, dat de Hooggeleerde Schrijver, die nu en dan van zich zelven in de *prima singulari* fpreekt, op denzelfden voet voortgaat: en gevolgelijk, den lof, dien men hem vroeger, ook in dit Tijdfchrift, heeft gegeven, blijft verdienen, maar ook, grootendeels althans, tot vroeger gemaakte aanmerkingen aanleiding geven. Wij verlangen, met oneindig velen, naar de eindelijke voltooijing van dit, in vele opzigten, zeer belangrijk werk, en wenfchen den Hoog Eerw. opfteller voortdurende gezondheid en krachten.

De

(*) [En dezer dagen uitgekomen —]

De Godsdienst van het hart en deszelfs invloed op het gedrag der menschen, door HANNAH MORE. *Naar den twaalfden druk uit het Engelsch vertaald. Tweede Deel. Te* Amsterdam, *bij* P. den Hengst en Zoon, 1823. In gr. 8vo. 251 bladz. De prijs is *f* 3.00.

Gelijk wij het *eerste* Deel aangeprezen hebben met volle overtuiging, dat het veel goeds kon stichten, prijzen wij ook wederom dit *tweede* aan. Er is veel zielevoedsel in. De Schrijfster legt kennis van de Godsdienst, van het Christendom en van het menschelijk hart aan den dag. Hare onderrigtingen, opwekkingen en waarschuwingen kunnen, onder Gods zegen, waarlijk veel nut doen. Men mag zich over de vertaling van haar werk, in onze geestelooze, en harteloozc, — en dan ook weder naar het *mystieke* overhellende — tijden verheugen. Zij spreke, ook onder ons, nog lang, na dat zij zal gestorven zijn!

Bijvoegsel tot den tweeden Druk van de Volksziekte, welke in het jaar 1826 *te* Groningen *geheerscht heeft; beschreven door* G. BAKKER, *Professor in de Geneeskunde. Te* Groningen, *bij* W. van Boekeren, 1827. In gr. 8vo. 13 bladz.

Wij zouden van den tweeden Druk der beschrijving van de Groningsche Epidemie door den Hoogl. BAKKER geen gewag gemaakt hebben, indien dezelve zich niet van de vroeger door ons vermelde eerste Druk wezenlijk onderscheidde, door een *Bijvoegsel*, hetwelk, afzonderlijk aan de Redaktie van dit *Maandwerk* toegezonden zijnde, eene afzonderlijke melding verdient.

Dit Bijvoegsel is voornamelijk ingerigt, om eenige pun-

punten van verſchil tusſchen de bovengemelde *Beſchrijving* en het Werk van den Hoogl. THOMASSEN à THUESSINK over hetzelfde onderwerp (1) nader toe te lichten, inzonderheid over het al of niet *beſmettelijke* der ziekte, waaromtrent BAKKER blijft bij zijn vroeger opgegeven gevoelen van de ziekte voor *niet* beſmettelijk te houden, terwijl THUESSINK het tegendeel beweerd had, zonder evenwel het woord *beſmettelijk* zoo algemeen te willen hebben opgevat, als men in het dagelijksch leven gewoon is te doen (2). BAKKER grondt zich op het gevoelen van de meerderheid der geneeskundigen in de ſtad, op het niet overbrengen der ziekte naar andere plaatſen, hetwelk bij wezenlijke beſmetting wel zoude hebben moeten gebeuren, enz. Hij dringt inzonderheid daarop aan, dat het getal der door ziekte aangetaste Geneeskundigen, in verhouding tot de zieken onder de overige ſtanden, geenszins grooter, maar integendeel geringer is geweest. Ten ſlotte ſtemt hij het zijnen ambtgenoot volkomen toe, dat enkele, doorgaans niet beſmettelijke, ziekten, onder ſommige omſtandigheden wel degelijk beſmettelijk kunnen worden, gelijk B. het onder anderen zelf bij tusſchenpoozende koortſen heeft waargenomen, doch meent, dat men daardoor nog niet geregtigd is, om deze ziekte in het algemeen voor beſmettelijk te houden.

Ziet daar de korte inhoud van dit Stukje. *Rec.* is niet geroepen, om zijn eigen gevoelen over het al of niet beſmettelijke der Groningſche Volksziekte aan het Publiek mede te deelen, maar meent, na den inhoud en ſtrekking van dit bijvoegſel te hebben opgegeven, aan zijnen pligt te hebben voldaan. — Mogt eene bevoegde hand, de uitnoodiging van zoo vele bekwame mannen in ons Vaderland opvolgende, eenmaal uit al deze verſpreide ſtukken een geheel vor-

(1) Zie *Recensent, ook der Recensenten,* D. XX. bladz. 271—274.

(1) Zie *Recensent, ook der Recensenten,* t. a. pl. bladz. 273.

vormen, waardoor de Geschiedenis der noodlottige Epidemie, van alle tegenstrijdige gevoelens ontdaan, tot aller nut en leering aan het nageslacht worde overgebragt. Even als de Geschiedschrijver eerst dan naar waarheid over volkeren en zaken kan handelen, wanneer de tijd der door hem te vermelden gebeurtenissen zoo verre verwijderd is, en de gevoelens over en weder op zoodanige wijze gewisseld zijn, dat men een onpartijdig besluit over het gebeurde kan opmaken, zoo zal men ook hier de in den beginne strijdige gevoelens meer en meer zien tot elkander komen, de dwalingen wijken en het licht der waarheid in de Geschiedboeken der Geneeskunde luisterrijk zegepralen.

Het woord aan de jongere Vriesche Geneeskundigen, over de behandeling der thans in deze Provincie heerschende Ziekte, van J. VITRINGA COULON, *President der Provinciale Geneeskundige Commissie in* Vriesland, *onderzocht en als Bijdrage tot de Geschiedenis dezer Ziekte aangeboden, door* G. L. RIDDER, *Med. Doctor, Officier van Gezondheid der tweede met den graad van eerste Klasse, bij het Korps rijdende Artillerie. Te* Breda, *bij* F. B. Hollingerus Pijpers, 1827. In gr. 8vo. 50 bladz. De prijs is *f* 0.60.

Het *woord* van den Heer VITRINGA COULON heeft tot menige wederspraak aanleiding gegeven, en is vooreerst de *causa occasionalis* der verschijning geweest van het Werk van den Heer RIDDER, hetwelk op zijne beurt tegengesproken is in de *Vaderlandsche Letteroefeningen* van Aug. 1827, N°. X, en eindelijk door eene *Antikritiek* van den Heer RIDDER verdedigd, gelijk den Lezers van dit *Tijdschrift* nog versch in het geheugen ligt. Wat zullen wij er op onze beurt van zeggen?

De Heer R. heeft in allen gevalle pligtmatig en

naar

naar aanleiding van het verheven beroep, dat hij uitoefent, gehandeld, door vrijmoedig uit te komen voor zijne gedachten omtrent de ziekte in *Vriesland* en zijne behandeling van dezelve, hoezeer dezelve dan ook van die van het hoofd der Vriesche Geneeskundigen moge verschillen, en de *Rec.* in de *Letteroefeningen* had voorzeker onregt, hem hier over aan te vallen en hem over de onbewimpelde uiting zijner meening te gispen, alsof het iemand na eene elfjarige Geneeskundige ondervinding niet vrijstond om voor zijne gevoelens in dit opzigt rond uit te komen. Dat vervolgens iemand, die altoos in Militaire Ziekenhuizen gewoon is te praktiseren, de leer van BROUSSAIS voorstaat, is vrij natuurlijk, omdat hij daar, bij *mannen*, alle in de kracht huns levens, natuurlijk meer ontstekingachtige ziekten ziet, dan wel in eene gewone praktijk het geval zoude zijn. Dat R. voorts niet een geheel blinde aanhanger van BROUSSAIS is, blijkt onder anderen uit bl. 35 en 36, waar hij, tegen BROUSSAIS, aan het oorspronkelijk bestaan eener *febris nervosa* gelooft, hetgeen bij de echte volgers dier leer voor een kettersch *ontologisme* zoude doorgaan. De Heer R. zij echter altoos indachtig, dat zijne ondervinding tot die klasse van menschen bepaald is, welke natuurlijk meer dan anderen aan ontstekingziekte onderhevig zijn, en trachte dus niet overal eene ontsteking te zien, ook daar, waar men redelijker wijze niet geregtigd is, dezelve aan te nemen. Wanneer, bij voorbeeld (men vergelijke zijne bl. 18), er uit eene overladene maag *diarrhoea* ontstaat, is het natuurlijker aan te nemen, dat dezelve haren oorsprong eenvoudig heeft uit de door buitengewonen prikkel vermeerderde *motus peristalticus*, dan dat zij juist het gevolg zoude zijn van *ontsteking*, waarvan geene verschijnsels ons vergewissen. Zoodra toch de scherpe stoffen ontlast zijn, houdt de geheele ziekte op. Hier komt het spreken over het hedendaagsch standpunt der Geneeskunde niet te pas, alsof de volgers der zoogenaamde *Physiologische* Geneesleer alleen op dat standpunt geplaatst waren.

Ik

Ik ben er ver af om te ontkennen, dat er ontstekingachtige verschijnselen zijn waargenomen in de Vriesche Epidemie, aan welke, even als in *Groningen*, eene tusschenpoozende koorts ten grondslag lag. Ook hier heeft men bij lijkopeningen sporen van plaatselijke ontstekingen waargenomen, welke het aanwenden van bloedontlastingen, enz. nu en dan nuttig maakten. Naar het hoofdkenmerk echter der ziekte, was hier het meeste nut van de *Chinine* te verwachten, welk middel *Rec.* ook, niettegenstaande hij aan eene algemeene ontsteking des darmkanaals gelooft, met veel nut gebruikt heeft.

Onder de aanmerkingen, welke R. tegen het Werk van COULON maakt, zijn er verscheidene, die inderdaad zeer gegrond zijn. Tot welke *indicatie* toch kan eene infusie van *Tamarinden* en *radix Arnicae* met *Rheum* en *Spiritus Mindereri* gebragt worden, daar de werking van sommige dezer stoffen inderdaad geheel tegenstrijdig is. De behandeling der *febris nervosa* door COULON, kan zeker ook niet als een model aangemerkt worden. Wat den aard der *febris nervosa* betreft, deze houdt R. in navolging van MARCUS voor eene ontsteking der hersenen of van derzelver *tunica arachnoidea*, een gevoelen, hetwelk ook naar ons inzien, veel waarschijnlijks in zich heeft.

Of de *febris intermittens* in deze Epidemie, zoo als R. dit bl. 48 opgeeft, van eenen overprikkelden toestand der hersenen en des ruggemergs (*neuralgia cerebro-spinalis*) afhangt, is moeijelijk te bepalen, daar wij over de eigene natuur der tusschenpoozende Koortsen nog zoo bedroefd weinig weten. De periodische terugkeering echter der koortsaanvallen pleit tegen dit gevoelen, omdat men niet vooronderstellen kan, dat eene zoodanige *neuralgia* van tijd tot tijd ophouden zal zijne werking uit te oefenen.

Ten slotte verklaart R., dat hij deze ziekte in *Vriesland niet* voor besmettelijk houdt.

Beknopt Verslag van de Ziekten, welke te Hoorn *zoo wel als te* Sneek *waargenomen zijn, door* T. A. JORRITSMA, *Med. en Art. obst. Doct. te* Hoorn. *Te* Amsterdam, *bij* A. Vink, 1827. In gr. 8vo. 37 bladz. De prijs is *f* 0.60.

De Lezer verwachte in dit Werkje geenszins een volledig verslag van de Epidemische ziekten, welke in het afgeloopen jaar, zoowel te *Hoorn* als te *Sneek* geheerscht hebben. Van de ziekte te *Hoorn* toch miste de Schrijver, door ziekte verhinderd, zelf een groot gedeelte, terwijl zijn verslag nopens *Sneek* hoofdzakelijk berust op hetgeen zijn vader en broeder, beide Geneesheeren te *Sneek*, daar ter plaatse hebben waargenomen. Offchoon eenigzins oppervlakkig heeft dit Stukje echter zijne waarde, als behelzende eigene waarnemingen eener ziekte, die te *Hoorn* minder kwaadaardig dan wel op andere plaatsen schijnt geweest te zijn. Ook daar vertoonden zich vele ontstekingachtige toevallen, doch schijnt het hoofdkenmerk der ziekte geenszins ontstekingachtig van aard te zijn geweest, daar de meesten, zoowel volgens de getuigenis van JORRITSMA als van MULDER en ROELANTS (1), hulp vonden in *resolventia amara* en er onder deze behandeling weinige stierven. JORRITSMA schijnt echter van het gebruik der *Sulphas Chininae* meer nut te hebben ondervonden, dan genoemde Heeren.

Het berigt van J. over *Sneek* is zeer kort en behelst bijna geene eigene waarnemingen, waarom wij hier over gevoegelijk kunnen zwijgen. Zijn berigt echter over *Hoorn* zij welkom, als bouwstof tot de algemeene kennis der vreesselijkste en algemeenste Epidemie, die welligt ooit ons Vaderland geteisterd heeft.

Het

(1) Zie *Recensent, ook der Recensenten*, Deel XX, bladz. 24—27.

Het menschelijk Oog en Oor, volgens de afbeeldingen van den Hoogleeraar SOMMERINGH, *in profil doorsnede nog meer vergroot voorgesteld en met eene korte beschrijving voorzien door* J. F. SCHRÖTER, *op nieuw bewerkt en verklaard door* G. BAKKER, *Professor aan de Akademie te* Groningen. *Te* Groningen, *bij* W. van Boekeren, 1827. In gr. 8vo. met twee Platen, 17 bladz. De prijs is *f* 4.20.

De Hoogleeraar BAKKER, die, in weerwil van zijnen gevorderden leeftijd en zwakke gezondheid, met jeugdigen ijver voortgaat de wetenschappen te beoefenen, welke hem tot een der sieraden van onzen leeftijd en van ons land gemaakt hebben, heeft ons vooral in dit jaar, met vele vruchten van zijnen letterarbeid en zijne nasporingen verrijkt. Eene ziektekundige beschouwing der Epidemie, welke in het vorige jaar te *Groningen* geheerscht heeft, opende de baan, en leverde ons eene naauwkeurige beschrijving der ziekte, met opgave van hare vermoedelijke oorzaken en aanwijzing der middelen, om haar tegen te gaan. Kort daarop volgde het eerste Deel van een Physiologisch Handboek; hetwelk onlangs met het eerste gedeelte van het tweede voortgezet werd. Verre echter van zich met de uitgave van dit belangrijk Werk alleen bezig te houden, schonk hij ons, in het voor ons liggend Werk, een nieuw bewijs zijner onvermoeide werkzaamheid. Het is de vertaling van een Duitsch Werk, hetwelk reeds voor vele jaren het licht zag, en bijzonderlijk voor scholen en tot onderrigt van diegenen, welke zich niet *ex professo* op de Ontleedkunde toeleggen, ingerigt was. Het bevat twee platen, waarvan de eerste eene verticale doorsnede van het oog, de tweede de in- en uitwendige deelen van het gehoor voorstelt. Hierbij is eene naauwkeurige beschrijving van de verschillende deelen dezer zintuigen, en ook voor het gehoor eene bepaling van hun nut gevoegd.

Reeds bij de eerste beschouwing, vroegen wij ons, waarom ook de deelen van het gezigt, niet op dezelfde wijze behandeld waren. De bepaling immers van hun nut, was zeker niet minder belangrijk, dan die van het nut der deelen van het gehoor, en zonder deze is de bloote Anatomiesche beschrijving zeer weinig doelmatig en zal ook moeijelijk in het geheugen diergenen geprent worden, voor wie dit Boek geschreven is.

De Heer BAKKER houde ons deze aanmerking ten goede, en vergunne ons ook eene vraag, welke bij ons op kwam, toen wij op bl. 14 lazen, dat de spanning van het trommelvlies en de beweging der gehoorbeentjes aan den invloed van den wil onderworpen zouden zijn. Kan men deze meening wel voor bewezen aannemen. Was dezelve waar, dan moesten wij deze beweging ook naar willekeur kunnen doen ophouden; en dit is toch wel moeijelijk aan te nemen, ten minste niet te bewijzen. De geheele werking van het gehoor is nog zoo duister, dat men haar niet dan door vooronderstellingen kan verklaren; en zoo lang dit zoo is, moet men zich ontzien, dat gene voor stellige waarheid op te geven, hetwelk door geene grondige redenen kan bewezen worden.

Wat den vorm van het onderhavige Werk aangaat, kunnen wij den stijl niet dan prijzen. Dezelve is zeer bevattelijk, duidelijk en beknopt. Door eenvoudige vergelijkingen heeft de Heer BAKKER zich op de hoogte gesteld diergenen, tot wier gebruik dit Werk ingerigt is. De druk is zeer goed en met zorg bewerkt. De platen beantwoorden aan het doel, hetwelk men bij hare uitgave gehad heeft. De plaat, welke het gehoor voorstelt, kwam ons de beste voor; de afbeelding van het gezigt is veel minder gelukkig en eenigzins verward.

Bij-

Bijdragen tot Regtsgeleerdheid en Wetgeving. Verzameld en uitgegeven door Mr. C. A. DEN TEX *en* Mr. J. VAN HALL. *Eerste Deel, voor den jare* 1826 (N°. 1—4). *Te* Amsterdam, *bij* de Erven H. Gartman, 1826. In gr. 8vo. 570 bladz. De prijs is *f* 6,00.

De uitbreiding der meeste wetenschappen en de verbetering van verschillende kunsten brengen te weeg, dat derzelver beoefenaars uit de Tijdschriften van algemeenen inhoud, naar de behoeften en het genoegen van het geheele Publiek berekend, niet genoegzaam worden ingelicht omtrent den toestand en de vorderingen van die wetenschap of kunst, welke hun boven anderen ter harte gaat. Van daar, dat men reeds voor lang begonnen is, Tijdschriften, onder verschillende benamingen, aan enkele wetenschappen of kunsten toe te wijden. Zoo hadden ook bij ons, ja hebben gedeeltelijk nog, de Godgeleerde, Geneeskundige, Natuurkundige en andere Wetenschappen, de oude Letterkunde, de Toonkunst, het Tooneel, hunne eigene Tijdschriften. Ook was meermalen de proef genomen om voor de *Regtsgeleerdheid* hetzelfde te bevorderen, doch de pogingen hadden op den duur geenen gelukkigen uitslag gehad. Zoo is van 1767 tot 1772 *de Regtsgeleerde* uitgekomen, die dus slechts zes jaren heeft mogen werkzaam zijn. De ondernemingen van lateren tijd waren allen van veel korteren duur. Het *Regtsgeleerd Magazijn* van Prof. GRATAMA, in 1809 uitgegeven, is reeds bij het eerste Deel blijven steken, even als het *Regtsgeleerd Mengelwerk* van Prof. TYDEMAN, dat in 1811 het licht zag. De Jaarboeken van KEMPER betroffen alleen het Fransche Regt en namen in 1813 een einde, toen men meende, dat wij de Fransche Wetboeken reeds den langsten tijd gehad hadden. Sedert dien tijd deed niemand zich op, om de behoefte, welke in dit opzigt bestond, te vervullen, schoon het aan plannen niet ontbroken heeft, welke nimmer ter uitvoering

kwamen. Intusschen arbeidden ook Nederlandsche Regtsgeleerden aan de *Themis*, die te *Parijs* werd uitgegeven, ja eenigen hunner vatten het voornemen op, een *Nederlandsch Regtsgeleerd Tijdschrift* tot stand te brengen. Toen men echter in verschillende meeningen verviel over de Taal, welke men gebruiken zoude, ontstonden er vele zwarigheden, met dat gevolg, dat het ontwerp van gemeenschappelijken arbeid der Noordelijke en Zuidelijke Regtsgeleerden werd opgegeven. De laatsten, bestaande uit de gezamenlijke Hoogleeraren aan de Hoogescholen te *Leuven* en *Luik*, openden eene inteekening op een Regtsgeleerd Maandwerk: *Bibliothèque du Jurisconsulte et du Publiciste*, dat in het Fransch zoude geschreven worden; terwijl de Amsterdamsche Hoogleeraren DEN TEX en VAN HALL te voorschijn traden met de Bijdragen, waarvan wij thans de aankondiging doen. Later gaf de Raadsheer VAN HAMELSVELD de twee eerste stukken van een *Algemeen Regtsgeleerd Magazijn*. Had men dus lang behoefte en gebrek, nu is men driedubbel voorzien en heeft overvloed. Het is geenszins ons oogmerk, den inhoud van deze drie Verzamelingen op te geven en te vergelijken, te minder daar niet aller strekking, doel en omvang gelijk is (1). Echter schromen wij niet te verklaren, dat deze *Bijdragen*, naar ons oordeel, bij de meeste verscheidenheid de grondigste bewerking paren en in de behoeften van de Nederlandsche Regtsgeleerden het beste voorzien, zonder daarom aan de waarde der andere Regtsgeleerde Tijdschriften het minste te willen te kort doen.

Ten einde den Lezer over de verscheidenheid der onderwerpen, in dit *eerste* Deel behandeld, te doen oordeelen, zullen wij hier kortelijk opgeven, wat in elk

(1) Het *Alg. Regtsgel. Magazijn* van den Heer VAN HAMELSVELD, is blijkens het Voorberigt, hoofdzakelijk tot het opnemen van Bijlagen voor zijne Verzameling van Gewijsden bestemd. Vergelijk de beoordeeling daarvan in den *Recensent, ook der Recensenten*, XXste Deel, N°. I. bl. 13 en volgg.

elk vak der wetenfchap door de Uitgevers en hunne medewerkers geleverd is.

De Gefchiedkundige behandeling van het Romeinfche Regt, heeft de belangftelling der Uitgevers, naar het fchijnt, het meeste geboeid. Hiertoe toch behooren, behalve de beoordeelingen van DIRKSEN, *Over de Wetten van de* XII *Tafelen*, van MACIEIOWSKY's *Regtsgefchiedenis*, van twee Verhandelingen van VON SAVIGNY, en van de *Aanteekeningen op* GAJUS van Prof. VAN ASSEN, bijzonder de *Opmerkingen* van beide de Uitgevers *over de nieuw ontdekte Fragmenten van den Codex Theodosianus* en het beoordeelend verflag van VAN HALL over de Akademifche Verhandelingen, in ons Vaderland uitgekomen, die tot GAJUS betrekking hebben. Dit Verflag heeft ons zeer behaagd, daar de Akademifche Verhandelingen veel te weinig bekend worden, en de aankondiging van fommige, met achterlating van andere, die geene mindere verdienfte hebben, veeltijds denken doet, dat het meer de perfoon, dan zijn werk is, welken men bij het Publiek wil inleiden. Dan wij wenfchen, dat het niet enkel de Verhandelingen over GAJUS zijn, waarmede men ons bekend zal maken, maar dat allen, flechts met uitzondering van die, welke geheel onbeduidend zijn, zullen worden aangekondigd. — Wij ftaan zeer in twijfel, of wij van de beoordeelingen iets zullen zeggen, daar wij (bl. 418) lezen, dat het onvoegzaam is recenfiën van recenfiën te geven. Dan daar de Uitgevers zelve dezen regel niet ftreng aankleven en bij de zeer belangrijke Overzigten der Regtsgeleerde Literatuur, in *Nederland*, *Frankrijk* en *Duitschland* wel eens eene opmerking maken over de beoordeelingen in andere Tijdfchriften, meenen wij, dat zij dit in ons ook niet zullen kunnen afkeuren. Wij fchromen daarom niet te verklaren, dat het gevoelen van DEN TEX (bl. 122), dat in de twaalf tafelen van de Vestaalfche Maagden, als aan geene voogdij onderworpen, gewaagd wordt; ons aannemelijker voorkomt dan het tegenovergeftelde, hetwelk wij elders aantroffen; dat wij het mede voor een gebrek in het

Werk

Werk van DIRKSEN houden, dat het geene uitlegging van duistere plaatſen bevat; en dat eene kleinere uitgave van de twaalf tafelen, met korte opheldering zeer wenſchelijk zijn zoude (1). Wij lazen ook bijna altijd met goedkeuring de aanmerkingen door VAN HALL op het Werk van MACIEIOWSKY gemaakt, ook de gisſing (bl. 255) over de wijze, waarop de *Constitutiones Principum* in gebruik zullen zijn geraakt; doch niet de meening, dat de nieuwe zamenſtelling van het Edict door JULIANUS, geene belangrijke verandering in de regtsgeleerdheid zoude hebben te weeg gebragt, hoezeer ook NOORDKERK dezelve lang voor HUGO hebbe voorgedragen. Wij kunnen het ook niet billijken, dat daar VAN ASSEN zijn Boek *Adnotatio* noemt, VAN HALL dit in *Annotatio* verandert. De eerſte had zeker voor deze min gewone ſpelling zijne reden, en hoezeer het eene kleinigheid is, men had den titel moeten geven, zoo als hij lag. Ten opzigte van de *lex Hortensia*, kunnen wij, even min als VAN HALL (bl. 472), de leer van THEOPHILUS aannemen, hoezeer VAN ASSEN dezelve goedkeurt, ook omdat, wanneer de *Senatusconsulta* bij dezelve met de *Leges* waren gelijk gelijk geſteld geworden, wij ongetwijfeld in de geſchiedenis bewijzen daarvan zouden hebben aangetroffen, en men zich van de zijde des Raads daarop wel ſomwijlen zoude beroepen hebben. Wij vonden (bl. 473) de opgave niet naauwkeurig, dat volgens v. A. het voornaamſte onderſcheid tusſchen de regten van *Latini Juniani* en *Cives* in het ontbreken van de *testamenti factio* te zoeken is, daar deze Hoogleeraar hetzelve ſtelt in de *successio bonorum ab intestato*.

De opmerkingen over de nieuw ontdekte Fragmenten van den *Codex Theodosianus* (bl. 1—40 en bl. 312—357) getuigen van den arbeid, aan deze opge-dol-

(1) Het later uitgegeven Boekje van C. ZELL, *Legum XII Tabularum Fragmenta, cum variarum lectionum delectu, paraphrasi et indicatis singulorum fragmentorum fontibus*, te *Freiburg*, 96 bl. 4to. voldoet geenszins aan de hier uitgedrukte behoefte. Verg. *Bijdragen*, I. bl. 547.

dolven overblijffelen befteed, en van het fchrander oog, waarmede dezelve befchouwd zijn. Wij vreezen echter, of wel vele Lezers dit gedeelte der *Bijdragen* met die aandacht zullen gelezen hebben, welke hetzelve verdient (1). De reden zal zoo wel gelegen zijn in de mindere belangftelling van velen hunner in het oudere Romeinfche Regt, als in de onmogelijkheid, om de opmerkingen der Uitgevers te verftaan, zonder de uitgave van WENCK bij de hand te hebben, welk gebrek zonder groote uitvoerigheid niet te verhelpen was. Wij lazen dezelve met groot genoegen, en zullen hier het een en ander aanftippen van hetgene ons bij de lezing uit de pen vloeide. De gisfingen (bl. 27) in de L. 1. de *Off. Praef. Urb.* waar gelezen wordt *Europam* ad *Rhodopen* in plaats van *ac;* in de L. 1. *de Offic. Praef. August.*, waar (bl. 37) *hi in tantum* verbeterd wordt in *hi non tantum;* in L. 1. *de Off. Rect. Prov.* waar (bl. 38) *ftatis temporibus* wordt voorgeflagen voor *ita his*, waarvan WENCK *usitatis* maakte; in L. 31 van *Tit.* 13. *Lib.* 5., waar (bl. 349) aangevuld wordt *no*minibus priven*tur;* deze troffen ons bij de eerfte lezing. De verbetering in L. 4. *de Resc. Vendit.* bl. 325 aangeraden, hebben wij niet begrepen. De uitlegging van de moeijelijke L. 2. *de Legit. heredit.* (bl. 338—341) is ons zeer goed voorgekomen, gelijk de waardering van L. 2. *Cod. Just. de Rescind. Vend.* (bl. 320) ons allezins voldoet. In de uitlegging van L. 11. *C. Theod. de Off. Praef. Urb.* (bl. 31) fchijnen de Uitgevers ons toe in eene dwaling te verkeeren, daar zij de woorden: *aliquem sacratissimae urbis corporatum* door eene ftedelijke *corporatie*

(1) De bekende uitgever der vijf eerfte, nu eerst in derzelver oorfpronkelijken ftaat in het licht gegeven Boeken van den *Theodosianus Codex*, de Hoogl. WENCK, heeft bij eene aankondiging der Bijdragen, geplaatst in de *Leipz. Lit. Zeit.* 1826, bl. 1087 en volgg. dit opftel voornamelijk beoordeeld en daarin verre weg de meeste door de Uitgevers voorgeftelde conjecturen en verklaringen overgenomen.

tie vertalen. *Corporatus* toch beteekent dengenen, die tot eene corporatie behoort, die weinige regels later *corporibus insertus* heet. BRISSONIUS heeft voorbeelden van deze beteekenis. De *corporatie* zelve heet *corpus* in deze zelfde fragmenten. Dat men den titel *de Officio Vicarii* in het *Breviarium* zoude vinden, volgens bl. 37, kan niet worden overeengebragt met hetgene gemeld wordt door WENCK (p. 64 *not.* t.). Ook begrijpen wij niet, dat in L. 3. *de Bonis Militum* de woorden: *ac nulli subacta peraequationi ac censui subiaceant* volgens bl. 342 tot grondlasten betrekking hebben, vermits er dan toch *subactae* ſtaan moest, daar *terrarum* vooraf gaat en het woord *arva* hier geheel niet voorkomt. Er wordt hier van de *opera colonorum* geſproken, tot welker hoofdgeld (zie bl. 401) zeker de *peraequatio* en de *census* betrekking heeft, niet tot den grondlast; wij houden de plaats voor bedorven en meenen, dat de fout in het woord *subacta* ligt. — Dan genoeg over hetgene de *Bijdragen* ten opzigte van het geſchiedkundige des Romeinſchen Regts behelzen. De aankondiging van het vijfde Deel der *Notae in Pandectas* van SCHULTING, door SMALLENBURG uitgegeven, gaan wij met ſtilzwijgen voorbij, alleen aanmerkende, dat de waarde van het Werk ſlechts in algemeene lofprijzing wordt vermeld, niet door de aanwijzing van bijzonderheden wordt geſtaafd, hetgene wij te meer verlangd hadden, naardien wij hoorden, dat een vorig deel in de *Göttingſche Anzeigen* ſcherp zoude beoordeeld zijn.

Naast het Romeinſche Regt beſlaan de Verhandelingen en Beoordeelingen van Practiſchen aard de eerſte plaats in deze Bijdragen. Hiertoe brengen wij in het eerst de welgeſchrevene Verhandeling van HUIDEKOPER *over de niet terugwerking van nieuwe Wetten*, die wij met belangſtelling lazen, ſchoon wij twijfelen, of men in de toepasſing het met de regels van den Schrijver verder zal brengen, dan met die van anderen. Dat de uitdrukking *verkregene regten* dikwijls het middel is, om de Regtsgeleerden van het ſpoor te brengen (bl. 169), hebben wij in de ervaring bewaarheid gevon-

vonden. HUIDEKOPER toont zeer goed het gebrekkige in de regels van onderſcheidene Regtsgeleerden aan, bij voorbeeld van BERGMANN, MERLIN en anderen (bl. 167. v.) Hij prijst (bl. 166 aant.) die van WEBER, doch acht, dat deze in zijne voorbeelden ter toepasſing doorgaans ongelukkig geweest is. Dit zouden wij niet willen bevestigen, doch meenen, dat W. te dikwijls zich van voorbeelden uit het Staatsregt, bij voorbeeld verbodswetten van uitvoer en dergelijke bediend heeft en daaruit tot het Privaatregt geredeneerd heeft, hetwelk onzekerheid te weeg bragt. De Schrijver wil onderſcheid gemaakt hebben tusſchen *attributive* en *declarative* wetbepalingen, verklaart (bl. 187) den aard van beide, en wil, dat men, zonder terugwerking wel de eerſte, maar niet de laatſte, zonder uitzondering kan toepasſen. Dan hier doet zich, zoo ras van toepasſing geſproken wordt, de vraag op, welke wetsbepaling attributief of declaratief is, en nu zijn wij weder even ver als te voren, daar deze onderſcheiding, zoo als H. zelf (bl. 188) erkent, niet gemakkelijk is. Wij vinden hiervan reeds dadelijk een blijk. Immers de ſtelling, dat genoegzaam alle geleerden het eens zijn, dat het bewijs eener zaak moet geſchieden naar de regelen, die golden, toen de zaak geſchiedde, die men bewijzen wil, houden wij geenszins voor waar. Het bekende Decreet van 1811 over de organiſatie der Hanzeeſteden ging uit van het tegenovergeſteld beginſel, dat inderdaad veel voor zich heeft. De wet toch, die eenig bewijsmiddel, dat voorheen geoorloofd was, afkeurt, geldt van hare afkondiging af aan; en de geoorloofdheid, van zich in zaken, die vroeger zijn voorgevallen, van de voorheen geldige bewijsmiddelen nog bij voortduring te bedienen, komt ons zoo onbetwistbaar niet voor. Met dit toch aan te nemen moet men tevens voor zeker ſtellen, dat zij, die in eenigen tijd eene overeenkomst aangingen, tevens de beſtaande wetgeving en het bewijs, als een integrerend deel in hunne overeenkomst opnamen en bedongen, dat de veranderingen, welke de Wetgever later daarin zoude kunnen maken, in hun geval niet zouden toepasſelijk zijn. H. ſtelt hier den

vorm

vorm eener regtshandeling gelijk met de wijze van derzelver geldigheid eenmaal te betoogen, terwijl wij een aanzienlijk onderscheid tusschen beide meenen te bespeuren. Het is echter niet te ontkennen, dat de toepasfing van het tegengestelde beginsel hard en onbillijk kan zijn. Daarom kunnen wij dan ook de toelating in het Ontwerp van Wetboek, voorheen aan de Staten Generaal voorgedragen, doch afgekeurd, om namelijk te bevelen, dat men zoo wel de bewijsmiddelen, die de oude, als die de nieuwe Wet, toelaat, in zaken voor de afkondiging der laatste voorgevallen, gebruiken mag, niet met den Schrijver (bl. 204) veroordeelen, hoezeer dan ook dezelve met geene der theoriën over het niet terugwerken der Wetten kan worden overeengebragt. De Wetgever toch mag voorschriften geven, waardoor de strengheid van regtsregels naar die van billijkheid getemperd wordt. Dan, hoe men ook over de regels van den Schrijver moge denken, zijne Verhandeling zal altijd eene gewigtige bijdrage blijven tot de zoo moeijelijke en tevens hoogst belangrijke leer, die dezelve ten onderwerp heeft. De voorbeelden zijn wel niet altijd zoodanig, als men dezelve ligt in de ervaring zal aantreffen, bij voorbeeld, de Wet op den vorm der openbare acten zal wel niet op een oogenblik veranderd worden, terwijl men met eene inventarisatie bezig is, of een testament schrijft (bl. 191, aant. 1). Zoodanige verandering komt niet op als eene donderbui; maar zij wordt van te voren aangekondigd en men kan daarnaar zijne werkzaamheden inrigten. Wij onthouden ons van meer aanmerkingen, om niet te uitvoerig te worden, en voegen daarom hier nog alleen bij, dat wij den voorslag des Schrijvers (bl. 203) om bij iederen titel des nieuwen Wetboeks eene transitoire Wet te voegen, tot denzelven betrekkelijk, niet kunnen ondersteunen. Wij houden dezen weg niet alleen voor den omslagtigtigsten, maar ook voor den onveiligsten, daar de Wetgever niet elke mogelijke toepasfing van een gedeelte uit zijn Wetboek op vroeger voorgevallene zaken kan vooruitzien, en zijn werk derhalve altijd gebrekkig

zou-

zoude moeten uitvallen. Dan zoude men uit het bepaalde tot het onbepaalde besluiten, om daardoor tot algemeene regelen te geraken, en wanneer deze bepalingen niet overal gelijk waren, zoude de onzekerheid nog grooter worden dan voorhenen. Wij zouden daarom, even als de ontwerpers van het nieuwe Nederlandsche Burgerlijke Wetboek den algemeenen grondregel des Franschen Wetboeks willen behouden hebben, echter ondersteund door meer bijzondere regelen, om dwalingen in de toepassing voor te komen. Glück heeft zoodanige regelen voorgesteld in zijne *Einleitung in das Studium des Römischen Privatrechts*, §. 5. *b*.

Wanneer wij van de laatste aanteekening van HUIDEKOPER, overgaan tot den aanloop van het Vertoog van UYTWERF STERLING, *over de behoedmiddelen in geval van scheiding van goederen*, moet ons bij beide de zeer verschillende beoordeeling van het Fransche Regt in het oog vallen. De eerste toch klaagt (bl. 207) over geringe kundigheid des Romeinschen Regts, in de zamenstellers der Fransche Wetgeving, welke misvatting en onzekere bepalingen veroorzaakte, waardoor zij blinde leidslieden der blinden werden. Keeren wij het blad om, dan hooren wij den laatsten de zorg roemen, waarmede de Fransche Wetboeken zijn bearbeid en zamengesteld, en de voorlichting, die de Regering op eene loffelijke wijze van voorname Regtsgeleerden gevraagd en bekomen heeft; wij hooren hem dezelve prijzen, als zich aanbevelende door volledigheid en naauwkeurigheid; terwijl hij het gebrekkige aan de onvolkomenheid toeschrijft, die de menschelijke gewrochten altijd aankleeft. Wij willen niet onderzoeken of de berisping en de lofspraak niet zoodanig kunnen gematigd worden, dat beide overeenstemmen, en maken er hier alleen melding van, omdat ons de nabijheid dezer oordeelvellingen in het oog liep. Overigens stemmen wij volkomen in met S., dat eene vrouw, die eenen eisch tot scheiding van goederen instelt, ter verzekering of bewaring harer regten, zich van beslag of oppositie en verzegeling bedienen

Pp mag,

mag, en houden de voorgestelde gronden voor beslissend.

Ook met de Verhandeling van DEN TEX, *over de voorregten, aan de Gasthuizen in vroeger tijd bij Octrooijen verleend op de goederen, door gealimenteerden nagelaten, en derzelver kracht onder de tegenwoordige Wetgeving*, vereenigen wij ons gaarne, en houden, dat bij de vonnissen, te *Amsterdam* en *'s Gravenhage* geveld, *regt* gedaan is in elke beteekenis des woords. — Wij moeten ook goedkeuren de mededeeling van Arresten over meest belangrijke strijdvragen bij het Hof van *'s Gravenhage* behandeld en beslist, ons door VAN HALL gegeven, en boven al hetgene deze (bl. 368) over het gebruik en den invloed der arresten gezegd heeft, hetwelk niet genoeg kan worden behartigd.

De Letterkundige Geschiedenis der Regtsgeleerdheid beslaat na de onderwerpen van Romeinsch Regt en hedendaagsche regtspraktijk de meeste ruimte. Trouwens, dit is vooral toe te schrijven aan de omslachtige beoordeeling van het Werk van den Hoogleeraar DE WAL, *over de beroemde Friesche Regtsgeleerden*, welke van bl. 76 tot 106 voortloopt. Zonder de waarde van hetzelve te willen verkleinen, waaromtrent onderscheidene Tijdschriften, ook buitenslands, zich gunstig hebben uitgelaten, meenen wij toch te mogen vragen, of het van zoo veel gewigt was, dat het eene aankondiging behoefde, buiten alle evenredigheid staande tot die van andere Werken, in deze Bijdragen vermeld (1). Omtrent den inhoud kunnen wij ons niet uitlaten, hier alleen bijvoegende, dat DE WAL in eenen brief aan de Uitgevers dezer Bijdragen (bl. 409–415) eenige teregtwijzing gegeven heeft. Overigens bevielen ons de Levensberigten van den zeer verdienstelijken Hoogl. KLEINSCHROD, door DEN TEX en van den Regtsgeleerden Krijgsman SICHTERMAN, door Prof. GRATAMA, hoedanige wij wenschen, dat de Uitgevers ons dikwijls zullen mededeelen.

Tot het Handelregt zijn betrekkelijk het betoog van VAN HALL, dat schadeloosstelling wegens overleg-

(1) In den vorm mishaagde ons eene, in ons oog, gezochte elegantie.

legdagen, bij de chertepartij bedongen, den vervrachter niet verpligt, na het verloopen der legdagen, op de beloofde vracht te wachten (bl. 64–71), en de beoordeeling der Verzameling van Vonnisfen in Zaken van Koophandel, van de Regtbank van Eerften Aanleg te *Amfterdam*, door UYTWERFF STERLING, (bl. 274—278) welke den aard en bedoeling van het Werk genoegzaam doet kennen. – Tot de theorie van het hedendaagfche Burgerlijke Regt behoort de Verhandeling van GROEN VAN PRINSTERER, ten bewijze ftrekkende, dat het Privilegie des verkoopers van onroerend goed den voorrang heeft, ook voor vroeger ingefchrevene hypotheken, mits hetzelve voor het fluiten van de orde worde overgefchreven (bl. 229—237). Deze leer is zeer betwist, en ook bij dezelfde Regterlijke Collegiën is de uitfpraak niet altijd gelijk geweest. Wij vereenigen ons, zoo met de flotfom, als met de gronden, in de gemelde Verhandeling aangevoerd, meestal overeenkomende met die, welke C. ALBARDA heeft voorgefteld in eene Akademifche Verhandeling over dit onderwerp, in 1824 te *Groningen* verdedigd.

Tot de kennis van den Regtstoeftand bij andere volken moet de beoordeeling van het Werk van JOHN MILLER, over den tegenwoordigen ftaat der Burgerlijke Wetgeving in *Engeland*, door DEN TEX, gebragt worden, welk Werk echter meer bevat, dan de titel aanwijst, daar ook de inrigting der Regtbanken en de wijze van Procederen, met derzelver gebreken daarin ontvouwd worden. Zoo wel tot het oude Vaderlandfche Regt als tot het tegenwoordige Staatsregt kunnen de aanmerkingen van den beroemden MEIJER, over de *Hoorigheid*, en derzelver beftaan nog heden in *Nederland* (bl. 441—449) betrokken worden. Velen zullen uit dezelve eene regtsbetrekking leeren kennen, die hun voorheen vreemd was. Ook MOSER heeft in zijne *Patriotifche Phantasien* (III. p. 187—198) een onderzoek over het verfchil tusfchen *Hoorigheid* en *Lijfeigenfchap*. De eerften worden, ook in de oude Vaderlandfche Wetten *liti* of *liten*, gene *homines proprii* genoemd. De wijze, waarop men dit overblijffel van oude fla-

vernij in ons Vaderland wil doen ophouden, door M. medegedeeld, moet zeker elken weldenkenden verblijden.

Eene ſtof uit het hedendaagſche Staatsregt en wel van het hoogſte belang, is door BACKER behandeld, het voorwerp namelijk, van regterlijke beſlisſing in burgerlijke zaken, vooral in afſcheiding beſchouwd van den werkkring der adminiſtratie. Er wordt opgegeven, wat Franſchen en Duitſchers hierover geſchreven hebben. Daarna wordt onderzocht, wat volgens de algemeene beginſelen van conſtitutionele beſturen gehouden moet worden voor zoodanig voorwerp. Twee gevoelens, welke het meest in zwang zijn, worden ontwikkeld en nagegaan. Het eerſte is, dat de regterlijke magt bevoegd is om alle twistgedingen te beſlisſen, welke door toepasſing van wetten of beſluiten kunnen ontſtaan. Het tweede is, dat de regterlijke magt onbevoegd is, om de overeenkomst of ſtrijdigheid van wetten of beſluiten met de grondwettige bepalingen te beoordeelen, maar alleen regtszaken te beſlisſen heeft. Hoedanige zaken nu voor regtszaken te houden zijn wordt nader opgegeven (Zie bl. 40—64 en 421—441). De ſtellige bepalingen van Fransch en Nederlandsch Regt zullen later worden voorgedragen. Zal de Schrijver de Jurisprudentie op de Conflicten ook naſporen en daaruit vaste regelen trachten af te leiden? Zoo hij hier in ſlaagt, zal hij een moeijelijk ſtuk werks volbragt hebben. Wij verlangen naar het vervolg van dit onderzoek, dat reeds in een volgend Nommer is voortgezet.

De aard en ſtrekking van het Werk van ANCILLON *Over den Geest der Staatsinrigtingen en deszelfs invloed op de Wetgeving*, wordt ons (bl. 482—489) door DEN TEX zeer goed opgegeven. Wij hadden bij ſommige opmerkingen onze bedenkingen neergeſchreven, doch houden, om niet te uitvoerig te zijn, de meeste terug. Wij geven alleen in bedenking, of de wetsbepaling, door A. verlangd, dat een gevangen Koning ophoudt Koning te zijn, of liever dat zijn Koninklijk gezag wordt opgeſchort, wel zoo overtollig is, als bladz. 486 wordt beweerd. De gevangenis van Koning FRANS I. te *Madrid* gaf hieromtrent onzekerheid en de eenſtemmigheid der

Schrij-

Schrijvers is nog altijd minder krachtig dan eene uitdrukkelijke Wet. Op bl. 488 schijnt het den Schrijver ontvallen te zijn, dat het Art. 42 der Fransche Charte, slechts toelaat, dat alleen de helft der verkozene volksvertegenwoordigers buiten het Departement, waar de keuze geschiedt, kan genomen worden.

Tot de Staatshuishoudkunde heeft alleen het verslag van een Duitsch Werkje, over de gevolgen der nieuwe Wetgeving in de Pruissische Staten, door DEN TEX, betrekking. — Tot het Natuurregt behoort de beoordeeling van denzelven der *Bedenkingen over het Regt en den Staat, naar aanleiding van* KINKERS *Brieven.* Dat de natuurstaat een verdichtsel is (zie bl. 146), is ontwijfelbaar, zoo men het woord, zoo als ROUSSEAU, in den zin opvat van eenen Staat van wildheid en volslagene afzondering, Maar is hij dit ook, wanneer men hem tegen den maatschappelijken toestand over stelt, en er elken Staat onder begrijpt, waarin geene regering en onderwerping is? Eene zoodanige houden noch CICERO, noch FREDRIK II., noch MARTENS, noch HEEREN, voor een verdichtsel.

Ook het Volkerenregt, Strafregt en geregtelijke Geneeskunde zijn in deze bijdragen niet vergeten.

De verzameling der Stukken *over de Vaart op den Rijn* van OP DEN HOOFF, aangekondigd door DEN TEX, behoort tot het eerstgemelde gedeelte der wetenschap. Wij lazen dezelve met genoegen en zagen vooral de gedenkwaardige woorden van onzen Koning, uit een openbaar Staatsstuk, ter dezer gelegenheid uitgegeven, op bl. 496 herhaald. Wij wenschen, dat ook van het onlangs in Pruissen over hetzelfde onderwerp uitgegevene Werk verslag zal worden gedaan.

Het Strafregt zal zeker in het vervolg de aandacht der Verzamelaars meer bezig houden, dan in dit *eerste* Deel, waar LIVINGSTONS berigt over het ontwerp van een Wetboek van Strafregt voor *Louisiana* beoordeeld wordt door DEN TEX (bl. 382—396). Bij eene eerste lezing meenden wij, dat de Beoordeelaar op bl. 386 sq. de vraag over de openbaarheid der debatten en die over de gezworenen in eens behan-

handelde. Dit zou afkeuring verdienen. Men kan toch over beiden verfchillend oordeelen. Wij ten minfte, zoo weinig wij de Regtbanken der gezworenen terug verlangen, zoo veel zijn wij op de herftelling der openbare regtspleging gefteld, en hebben hoop, dat aan onze verwachting in dit opzigt zal voldaan worden. Intusfchen gelooven wij, bij nadere lezing, dat ook de onderfcheiding dier beide vraagftukken door den beoordeelaar is bedoeld. Het begrip van *gratie*, dat de ontwerpers (bl. 387) zich gevormd hebben, verfchilt veel van het onze, daar zij dezelve willen verleend hebben, in geval naderhand van de onfchuld des veroordeelden komt te blijken. Dan dunkt ons, is de kwijtfchelding, neen, de vernietiging der ftraf, geene daad van genade, maar van regtvaardigheid. Ook wil men gratie geven, wanneer de veroordeelde eene volkomene zedelijke verbetering heeft ondergaan. Wij wenschten, dat de Amerikaanfche Schrijver ons ook den weg had aangewezen, hoe men hiervan kan overtuigd worden. Omtrent het bannisfement zijn wij het volkomen eens, zoo met LIVINGSTON als met DEN TEX. Deze ftraf is vooral in misdaden, die meest door lieden uit de geringere volksklasfen bedreven worden, daarom af te keuren, dat deze door onbekendheid met vreemde talen, buiten hun geboorteland, hun beftaan veel moeijelijker kunnen zoeken en daardoor tot nieuwe misdaden volftrekt moeten vervallen. Ook is deze ftraf onuitvoerbaar, indien naburige Staten derzelver voltrekking verhinderen. Hetgeen over het gevoelen van LIVINGSTON, over gevangenisftraf op bl. 389 en 392 voorkomt, is ons niet duidelijk, doch na het werk van LIVINGSTON zelven op bl. 55 en 98 fq. nagelezen te hebben, is ons gebleken, dat die mindere duidelijkheid aan den Schrijver zelven, en niet aan den beoordeelaar van zijn Werk, is toe te fchrijven.

Het Stuk van Dr. H. F. THYSSEN, *over Brandftichtingzucht in verband met geflachtsontwikkeling*, bevelen wij aan de overweging van deskundigen aan, doch

doch onthouden ons van beoordeeling, waartoe wij achten geene genoegzame ervaring te hebben.

Uit hetgene wij omtrent dit eerste Deel der Bijdragen aanteekenden, terwijl reeds een tweede Deel van nog grootere uitgebreidheid het licht ziet, zal de Lezer zien, hoe gewigtig dezelve zijn, en hoe verscheiden derzelver inhoud is, doch hij zal ook zien, hoe veel de Uitgevers zelve geleverd hebben, in vergelijking van hetgene anderen hun deden toekomen, te meer, wanneer hij het oog slaat op de Overzigten der Nederlandsche, Fransche en Duitsche Literatuur, die hun zeker onnoemelijk veel tijds gekost hebben en bestemd zijn om alle Werken telken jare in het vak van Regtsgeleerdheid en Staatkunde uitgekomen, op eene wijze te doen kennen, welke den Lezer tevens met het eigendommelijke en het meerder of minder gewigtige van elk Werk bekend doet zijn. Het deed ons leed uit hunne ambtgenooten aan de Hoogescholen, alleen den reeds bejaarden, maar nog met ijver werkzamen GRATAMA onder hunne medehelpers te ontmoeten, daar de Brief van DE WAL toch wel meer ten genoegen van dezen, dan op verzoek der Uitgevers zal geplaatst zijn. Wij wenschen dezen op hunne onderneming ten nutte der Wetenschap verder het beste gevolg, en hopen, dat zij bij de Regtsgeleerden des Vaderlands die aanmoediging, hulp en belangstelling mogen vinden, welke zij verdienen.

Nog ééne opmerking. Men drage vooral zorg voor de correctie, bijzonder in getallen en eigen namen. Wij willen ten algemeenen nutte die gene aanteekenen, welke ons in het oog vielen:

Bl. 13. Noot 1 SCHULTING *als* zijne, lees: *in* zijne.
— 24. reg. 11 v. o. (bl. 7), lees: (CL. 7) dat is: bij CLOSSIUS.
— 35. — 6 — (XII, 87), lees: (XII, 57)
— 69. — 5 — art. 373, lees: 273.
— 71. — 4 v. b. art. 226, — 1226.
— 71. — 7 — art. 229, — 1229.
—108. — 11 v. o. OUDENDORP, l. OLDENDORP.

Bl.

Bl. 122. reg. 3 v. o. GAJUS I. 144, lees: 145.
— 242. — 1 v. b. *illimnatum*, l. *illuminatum*.
— 245. — 12 — DORNZEIFFEN, l. DORN SEIFFEN
— 252. — 11 — *contra Rull.* II, 12, l. I, 12.
— 269. — 9 v. o. koninklijke *wet*, lees: *weg*.
— 280. — 16 — 18 en 58, lees: 18 en 38.
— 315. — 9 — *const.* 22, lees: 26.
— 349. — 14 — *const.* 31, lees: 32.
— 376. — 15 — art. 47, lees: 471.
— 413. — 16 — HARIG SICCAMA, l. SINNAMA.
— 503. — 2 — ROUSSAL, lees: ROSSAL.
Op bl. 298 is de Romanschrijver BERNARDIN DE ST. PIERRE met den Abt de ST. PIERRE verward.

N°. 1. *Historisch Tafereel van den zwaren Watersnood, op den* 3, 4 *en* 5 *Februarij* 1825, *een groot deel van ons Vaderland hebbende getroffen. Met Platen en Kaarten. Te* Amsterdam, *bij* Schalekamp *en* van de Grampel, 1826. In gr. 8vo. xxxv en 411 bladz. De prijs is *f* 8.40.

N°. 2. *Gedenkboek van Neerlands Watersnood in Februarij* 1825, *door* J. C. BEIJER. *Met Platen en Kaarten. Te* 's Gravenhage, *bij* J. Immerzeel, Junior, 1826. Twee Deelen. In gr. 8vo. XXXVIII en 312 en 375 bladz. De prijs is *f* 10.80.

N°. 3. *Geschiedkundig Tafereel van den Watervloed en de Overstroomingen, in de Provincie* Vriesland *voorgevallen in Sprokkelmaand* 1825; *met eene beschrijving van derzelver gevolgen voor dat Gewest, door* J. VAN LEEUWEN, *Griffier voor de Regtbank van Koophandel te* Leeuwarden. *Uitgegeven ten voordeele der ongelukkigen. Te* Leeuwarden, *bij* G. T. N. Suringar, 1826. In gr. 8vo. VIII,

VIII, de Inleiding 60 en het Werk zelve behalve de Bijlagen 290 bladz. De prijs is bij Inteekening *f* 4.00.

Bij de Inleiding van N°. 1. ftipt de Schrijver kortelijk de onderfcheidene overftroomingen aan, die met en federt 839 onzen Vaderlandfchen bodem geteisterd hebben, waaronder de Watersnood van het jaar 1570 voornamelijk uitfteekt, die, naar de befchrijving van den Drosfard HOOFT, met deszelfs eigene woorden, door den Schrijver medegedeeld, de onderhavige van 1825 nog fchijnt overtroffen te hebben; doch voegt de tegenwoordige Schrijver er bij: „ die heerlijke gloed van liefdadigheid, hulpvaardigheid en Goddelijk mededoogen, welke wij over het geheele tafereel van ons lijden zullen zien verfpreid, wordt bij de vermelding der meeste vroegere gevallen in onze Jaarboeken niet aangetroffen."

De Schrijver werpt vervolgens eenen vergelijkenden blik op de kaart van de landen rondom de Zuiderzee; afzonderlijk ter opheldering bij het Werk gevoegd, en gaat daarmede over tot het onderzoeken der oorzaken van de geledene ramp, die zich natuurlijk allereerst in de aardrijkskundige ligging van ons land voordoen, maar waartoe thans nog al meer omftandigheden te zamen fpanden. „ De winter was doorgaans zacht geweest, met zuidelijke winden en regen; hierdoor was het water op vele noordelijke plaatfen buitengewoon hoog, en veroorzaakte niet alleen elders groote ongelukken, maar deed ook in ons land reeds vroeg van groot gevaar gewagen. Kort vóór den hoogen fpringvloed van 3 en 4 Februarij, joeg een zuidwesten wind, met groote hevigheid, door het kanaal in de Noordzee, fchoon het binnenwater, door deze zelfde ftrekking van den ftorm, veel eer wegliep en een laag peil teekende. Maar nu draait dit beeld van alle onbeftendigheid naar het Noordwesten, en doet de hemelhooge golven op onze ftranden breken, de volle voorraadfchuren zich in onzen boezem uitftorten. Verbazend

ftijgt eenflags het peil der zee, en hier de verbeide hoogte te boven gaande, daar door het gewigt des opgehoopten vochts onweerftaanbaar dringende, elders door de geftadige beweging woelende en ondermijnende, of wel door al deze verderfelijke krachten zamenwerkende, dreigt zij niet dan verwoesting en dood. Dit (vervolgt de Schrijver) in de bijzonderheden te befchrijven, de uitwerkfelen, maar ook de worftelingen onzer landgenooten hier tegen, de rampen, de reddingen, de bewijzen van moed en kracht, vernuft en menfchenliefde, met hetgeen er verder toe behoort, naar vermogen te fchetfen, is de taak, door ons opgevat."

Ter volvoering van dezelve, begint *hij*, bij voorkeur, met *Noord-Holland*, omdat die ftreek onze aandacht eerst trok, en, bij voortdurend onheil, onze uiterfte deelneming blijft bezitten, en ook door geen ander *Schrijver* ter afzonderlijke behandeling verkozen was; en *hij wijdt daaraan* bladz. 23 tot 128 toe, waarin men onder bijzondere rubrieken aantreft: Bl. 24. De gevolgen van den ftorm en hoogen vloed voor de kusten van de Noordzee. Bl. 36. Doorbraak in den Waterlandfchen Dijk. Bl. 50. De verdere gevolgen der doorbraak voor de naburige fteden, daar achter gelegen landen, in den zoogenaamden zeevang en uitgedroogde meren. Bl. 67. De gevolgen der doorbraak voor de Zaan en Zaanlandfche dorpen. Bl. 80. De gebeurtenisfen buiten het *Schieland*, te *Amfterdam* en elders. Bl. 88. Middelen tot redding en bijftand.

Van bl. 129 tot 234, neemt de Schrijver voor OVERIJSSEL *en verdere Kustlanden ten oosten de Zuiderzee.* Hier vinden wij (om ons tot de bovenfchriften te bepalen) de bijzonderheden betreffende: Bl. 142. *Kampen* en *Kamperveen*, enz. Bl. 162. *Mastenbroek* en omliggende plaatfen. Bl. 188. Het *Vollenhoof fche* en *Drenthe.*

Van bl. 235 tot 325, worden VRIESLAND en GRONINGEN behandeld; waar men onder bijzondere rubrieken gebragt vindt: Bl. 266. De Dijkbreuken bij *Workum*, enz. Bl. 287. *Harlingen* en deszelfs om-

omtrek. Bl. 317. Middelen tot redding en bijstand.

Ten laatsten zijn bl. 326 tot 352 voor ZEELAND *en andere Zuidelijke oorden* bestemd; terwijl het geheel met een algemeen overzigt besluit, dat men van bl. 353 tot 366 aantreft.

Als Bijlage leveren bl. 367 tot 411 een' *Staat der giften op voor de Noodlijdenden door den Watersnood*, met zorg uit de openbare papieren opgemaakt, en de plaatsen naar hare eerste Alphabetische naamletter gerangschikt. Eene daaronder gevoegde Noot waarschuwt den Lezer, dat het een en ander wel eenen enkelen keer onder eene verkeerde afdeeling kan geplaatst zijn, ja zelfs, in weerwil van alle waakzaamheid daartegen, tweemaal berekend, welk laatste dan het overgeslagene eenigermate zou opwegen en vergoeden. Doch dat er, in alle gevallen, de weldadigheid der geheele Natie, en bovendien van zoo vele aanzienlijken in en buiten 's lands, bij de stukken blijkt. En inderdaad vindt men de totale som van dien staat te bedragen 2 millioenen 133,269 guldens en 61 cents; „ behalve (voegt er de Schrij-„ ver bij) de vermelde en meestal niet berekende „ noch uitgetrokkene goederen, kleeding, spijs, „ bouwstoffen, enz. voor nog veel aanmerkelijker „ som, inzonderheid bij *Overijssel* en *Vriesland* hier „ geheel onvermeld gelaten "

Vier fraaije kunstplaten versieren doelmatig het Werk.

1. Voorstellende het bezwijken van den steenen beer in den Waterlandschen Dijk bij *Durgerdam*, op den namiddag van den 4den Februarij 1825.

2. Het doorbreken des Dijks van de wijde Wormer, in den morgen van den 6den Februarij 1825.

3. Runderkop van verwonderlijke grootte, digt bij eene Dijkbreuk onder *Genemuiden*, na 3, 4 en 5 Februarij 1825, gevonden.

4. De groote Doorbraak in den muur of steenen beer, bij het Jooden Kerkhof buiten *Hasselt*, in den namiddag van 4 Februarij 1825, van den Stadswal, naar den kant van *Meppel* en *Rooveen* te zien.

Het is verder verrijkt met eene bijzonder fraaije en zoo veel ons toeschijnt, naauwkeurige, door den

Heer

Heer DL. VEELWAARD, JUNIOR, gegraveerde kaart der landen rondom de Zuiderzee, en daarmede verbondene ſtroomen tot opheldering van dit Historisch Tafereel van den zwaren Watersnood in 1825.

Indien al, het groote en zware papier, hiertoe gebezigd, het onaangename aankleeft, dat de kaart zich niet ongekreukt, veelmin beknopt vouwen laat, en daardoor bij de inbinding het Werk niet wel kan worden toegevoegd, levert zij ook daartegen het voordeel op, dat zij, op eene buitengemeen groote ſchaal genomen zijnde, al de bijzonderheden zeer onderſcheiden aanduidt, en op *haar zelve* een belangrijk tafereel aanbiedt van dat gedeelte onzes lands, waaraan deszelfs *phyſiek* beſtaan zoo naauw verbonden is, en hetgeen dus den nadenkenden van alle ſoort ſteeds een aanblik van het uiterſte belang voor oogen ſtelt. Zij heeft bij nader gevolg, eene bijzondere waarde voor de bezitters van alle andere Werken, die over deze treurige ſtoffe handelen.

Bij al dat mist men in het onderhavige alle overzigt, hoe ook genaamd, van deszelfs inhoud.

N°. 2. Na eene Inleiding van 36 bladzijden geeft de Schrijver van bl. 37 tot 210 een beknopt overzigt van de voornaamſte vroegere Watervloeden en overſtroomingen, waarvan het verhaal bij onderſcheidene oude Schrijvers, hoewel niet altijd overeenſtemmend, voorkomt. Van bl. 50 af, is echter dat gedeelte aan de voornaamſte Watervloeden, die *Nederland* getroffen hebben, *toegewijd*, „ terwijl hij enkele ten uiterſte merkwaardige vloeden in de naburige landen, zoo als *Frankrijk*, *Engeland*, enz. ſlechts met een woord bij vermelding der eerſte aanvoert." — Bl. 210 tot 220 toont de Schrijver de noodzakelijkheid aan om door gepaste middelen den zorgelijken en veegen natuurlijken toeſtand van ons Vaderland te verbeteren; vindt echter in de geaardheid van den, in vergelijking van andere landen, door de Natuur ten uiterſte ſpaarzaam beweldadigden vaderlandſchen grond, welke door kunst en vlijt, bijna voet voor voet, aan de zee, deszelfs natuurlij-

lijken vijand; moet betwist worden, juist de oorzaak, waarom zijne bewoners aan denzelven te meer gehecht zijn; meent in de ramp, die hij gaat beschrijven geene Godsstraf te moeten aannemen, en gaat eindelijk schroomvallig over om er een getrouw geschiedkundig tafereel van op te hangen, na eene heilbede uitgestort te hebben over Nederlands betoonde weldadigheid, die niet minder was, dan de ramp, welke dezelve deed uitblinken.

Bl. 221 draagt dan, eindelijk ten opschrift, *Watervloed van Sprokkelmaand des jaars* 1825.

De bijzonderheid dat van zes achtereenvolgende springtijden, vijf stormvloeden waren, vindt de Schrijver te aanmerkelijk, „ om niet nog eenigzins meer *van nader* beschouwd te worden;" hetgeen hij dan ook doet van bl. 222 tot 233, waar wij lezen:

„ Na deze algemeene opmerkingen, ten aanzien van dien rampspoedigen zeevloed en deszelfs treurige gevolgen te hebben doen voorafgaan, stellen wij ons voor, de beschrijving van den Watersnood in twee Afdeelingen te behandelen, behelzende:

I. Eene geschiedkundige beschrijving van den rampspoedigen Watervloed en deszelfs treurige gevolgen, met vermelding van de menigvuldige en belangrijke bijzonderheden, welke daarbij in onderscheidene Provinciën hebben plaats gehad.

II. Eene opgave van de middelen, welke, tot herstel van de geledene verliezen en tot afwering van soortgelijke onheilen in het vervolg, reeds aangewend zijn of nog zullen worden; als mede eene optelling van de talrijke en aanzienlijke liefdegiften, welke tot leniging van de rampen der noodlijdenden, zijn bijeen verzameld."

In de eerste Afdeeling (bl. 234–736) neemt de Schrijver alzoo achtereenvolgens voor: *Noord-Holland*, *Noord-Braband*, *Antwerpen*, *Oost-Vlaanderen*, *West-Vlaanderen*, *Gelderland*, *Drenthe*, *Vriesland*, *Groningen* en de naburige kusten. Terwijl bl. 737 tot 807 den inhoud der tweede Afdeeling opleveren. Wat de Lezer daarin zal aantreffen, oordeelen wij het doelmatigst te zullen mededeelen met

met des Schrijvers eigene woorden, bij den aanvang op bl. 737 gebezigd: „ Ten aanzien van de middelen tot herſtel der ſchaden en rampen, welke de geduchte Watersnood, in de voorgaande Afdeeling geſchetst, aanrigtte, kunnen wij, in het algemeen aanmerken, dat de zorg van een weldadig beſtuur, het toeverzigt der Dijkbeſturen en de ijver van bijzondere perſonen zich krachtdadig vereenigden, in het aanwenden van de onvermoeidſte pogingen, om de dijkbreuken te heelen, de vernielde en beſchadigde waterkeeringen te herſtellen, en de geledene verliezen, zoo veel ſlechts mogelijk te vergoeden.

„ Dit in alle bijzonderheden voor te ſtellen, zoude alleen een Boekdeel kunnen vullen, en het is daarom, dat wij ons in dit opzigt bij het hoofdzakelijke zullen bepalen, ſlechts iets meer bijzonder ſtilſtaande bij datgene, wat er tot herſtel van de verliezen, door zoo vele duizenden landgenooten gedaan is. Dit laatſte echter zal zelfs voor niets meer dan een overzigt moeten gehouden worden."

Dat overzigt begint reeds bl. 764, onder het opſchrift van *Staat der Giften voor de Noodlijdenden door den Watervloed van 4 en 5 Februarij* 1825, en bevat achtereenvolgens de ſpecifique opgave der *Bijzondere Giften*, door den Koning en de Koningin en de verdere Leden der Koninklijke familie, aanzienlijke Buitenlanders, en buitenlandſche Ambtenaren, of collectiefs gewijze uit vreemde Oorden, Nationale Koloniën, door Equipagiën van 's Majesteits ſchepen, en uit de ſteden onzes lands toegezonden. De laatſten zijn onder de namen der respective ſteden, en deze alzoo naar alphabetiſche orde, onder de gewesten geboekt, waartoe zij behooren. De uitdragt der *Algemeene Collecten* in al de Gemeenten van *Nederland* gedaan, vindt men even eens in dezelfde ſtedelijke orde Provinciaals gewijze, bij kolommen onder de rubrieken dier gezegde Provinciën niet alleen gebragt, maar ook de kolommen opgetrokken; terwijl men onder de Provincie *Noord-Holland* nevens de kolom der algemeene collecte nog die aantreft eener

Pro-

Provinciale collecte, *f* 206,414. 12½ hebbende opgebragt.

Afzonderlijk onder hare rubrieken worden laatstelijk de uitkomsten medegedeeld van de gedane verzamelingen door de bijzondere Commissiën voor *Noord-Holland*, het eiland *Marken*, *Overijssel* en *Gelderland*, de Provincie *Utrecht*, de stad *Kampen*, *Drenthe*, *Vriesland*, *Groningen*, *Zeeland* en *Noord-Braband*; en gevolgd door eene opgave van hetgeen voor de Noodlijdenden, in de onderscheidene Provinciën, bij de Agenten van den Algemeenen Rijkskassier is overgestort tot den 1sten Junij 1826.

De zamensomming van het geheel geldelijk beloop der liefdegiften, dient eindelijk den voorontvouwden staat tot besluit. Het totaal bedrag wordt daarbij uitgetrokken *f* 2,204,426. 03½; met deze aanmerking: „dat de opgaven van de Collecten in *Noord-Holland* en die der bekende giften in *Zuid-Holland*, alsmede die van het overgestorte bij de Agenten van den Algemeenen Rijkskassier, geheel als officieel te beschouwen zijn; maar dat bij de overige opgaven bijzonder op de totalen is acht geslagen, welke men zal bevinden, dat niet overal met de optelling overeenstemmen."

Tot Bijlage is dit Werk toegevoegd het Algemeen Overzigt op de gewestelijke verdeeling der ingezamelde liefdegiften, door de Hoofd-Commissie bij het verslag harer werkzaamheden overgelegd, en krachtens besluit van Z. M. d. d. 10 April 1826, N°. 50, goedgekeurd en openbaar gemaakt.

Vijf Kunstplaten strekken om de belangstelling in het Werk te vermeerderen; zij stellen voor:

1. De aankomst der Noord-Hollandsche vlugtelingen te *Amsterdam*, den 3den Februarij 1825.
2. *Scheveningen*, in den storm van 4 Febr. 1825.
3. *Scheveningen*, na den storm van 4 Febr. 1825.
4. De overstrooming van den Kamperdijk en verwoestingen door dezelve te *Oosterwolde* en *Doornspijk* aangerigt, den 4den Februarij 1825.
5. Gezigt op de overstroomde landen in de Gemeente *Wolvega*, den 4 en 5 Februarij 1825.

Ter

Ter toelichting zijn het Werk toegevoegd twee figurative Kaarten der overstroomingen in het Koningrijk der Nederlanden, op den 3, 4, 5 en 6 Februarij 1825; de eene het Noordelijke gedeelte en de andere het Zuidelijke gedeelte bevattende, zonder naamvermelding van den maker. Wij noemen ze figuratief; want men zou er vruchteloos eenige schaal of aanwijzing van graden opzoeken; maar de overstroomde landen, dijkbreuken en overvloeijingen van dijken zijn er duidelijk op aangewezen, hetgeen wel het voornaamste is in tafereelen van zulk een uitgestrekt veld en algemeenen omtrek.

N°. 3. Eene zeer gepaste Inleiding, het verhaal bevattende van al de Watervloeden en overstroomingen, welke in *Vriesland* hebben plaats gehad, met derzelver gevolgen en uitwerkselen, voert den Lezer onvermoeid tot de *eerste Afdeeling* van het Werk, dat is tot het *Tafereel van den Vloed en de Overstroomingen*.

Hier maakt de Schrijver hem, bij een *algemeen overzigt* als van een alles omvattend standpunt, kort en beknopt met de oorzaken en uitwerkselen derzelve vlugtig bekend, beschouwt dan nader met hem elke plaats afzonderlijk, en vermeldt, naar mate de voorgestelde orde en het verband zulks gedoogen, al de bijzonderheden met naauwkeurigheid. Na dus den Lezer van bl. 14 tot 182 den toestand der Provincie te hebben leeren kennen in de dagen des rampvollen vloeds, beschrijft hij bl. 182—189 den *Toestand der Provincie na den Vloed*: „ 103 duizend bunders meestal vruchtbaar land onder de zee begraven! meer dan 40 duizend zielen in ellende of in ongeluk en lijden! slechts 17 menschen van het leven beroofd, maar honderden van hunne bezittingen, en duizenden, die in zwakke vaartuigen rondzwierven, of op daken en zolders hunner ingestorte woningen ronddreven! Treffend, maar geenszins met overdrevene of hard aangebragte kleuren doet de Schrijver dit donker tafereel van ellende uitkomen bij eene meesterlijke, hoewel korte schets; maar waar over zich nu

nu ook (om des Schrijvers woorden te bezigen) een heerlijk schitterend licht van deugd en menschenliefde verspreidt; hetwelk den inhoud oplevert van het eerste onderdeel det tweede Afdeeling, betiteld: *Gevolgen des Vloeds en der Overstrooming.*

Na eenen vlugtigen blik op de gesteldheid van wind, weder en waterstand na den vloed geworpen te hebben, gewaagt de Schrijver bij een tweede Onderdeel dier tweede Afdeeling van het Boekdeel, de gevolgen des Watervloeds en der Overstroomingen voor de ingezetenen in het algemeen en voor den Landbouw in het bijzonder, en bepaalt zich eerstelijk tot de Grietenijen, behoorende tot het kwartier *Oostergoo*, daarna tot die benevens de steden in *Westergoo*, en eindelijk tot de in *Zevenwouden* gelegene Grietenijen.

Vóór dat de Schrijver zijn werk besluit, maakt hij nog eenige algemeene aanmerkingen over de gevolgen van den Watersnood op den toestand van het vee, veldgewas, houtgewas, vruchtboomen, veenderijen, en trekt de gevolgen te zamen, die de vloed en overstrooming voor den landbouw over de geheele Provincie en op den landbouw van 1826 in het bijzonder gehad hebben.

De inhoud van het werk wordt toegelicht door de volgende bijdragen:

A. Tafel van den hoogsten Waterstand.

B. Rapport van den uitslag van een natuurkundig onderzoek omtrent den zoetwaterbron onder *Monnikeburen.*

C. Staat van ontvang en uitgaaf van de Commissie te *Leeuwarden.*

D. Staat van de ontvangst der Algemeene Collecte in *Vriesland.*

E. Algemeene Staat der schaden van de Ingezetenen in de Grietenij *Weststellingwerf.*

F. Staat der schaden en nadeelen, geleden door de Ingezetenen der Provincie.

Voorts door eene naauwkeurige nette kaart van de Provincie *Vriesland*, met aanwijzing der doorbraken en

en overstroomde gedeelten door den Watervloed van den 4 en 5den Februarij 1825, geteekend door den Heer D. RITMEESTER, Ingenieur Verificateur van het Kadaster in die Provincie, zich daartoe ten voordeele der ongelukkigen aangeboden hebbende.

Jammer is het, naar ons begrip, dat zich niet in al de Provinciën, welke door dezen Watervloed in meerdere of mindere mate zijn bezocht geweest, mannen hebben opgedaan, door dezelfde edelmoedige beginsels gedreven, en even zeer voor hunne taak berekend, als de Heeren VAN LEEUWEN en RITMEESTER. Dan voorwaar zoude men heele gedeelten gehad hebben van een altoosdurend plaatselijk belang, terwijl men thans in de twee eerste Werken, ter verklaarde grieve der Opstellers zelve, gedeeltelijke geheelen aantreft. Er zou dan geene overhaasting, geen wedijver, geene mededinging hebben plaats gehad, maar een ieder zich beijverd hebben om licht bij te zetten aan het tafereel zijner Provincie. Het naauwkeurig uitvoerige heeft in dergelijke topographische Werken zijne nuttigheid. Het zijn leggers, die men ten allen tijde raadpleegt, en om zoo te spreken familiegeschiedenissen, waarin al de leden deel nemen. Uit deze bouwstoffen, ware het dan gemakkelijk geweest een treffend belangrijk Gedenkboek van Neerlands ramp zaam te stellen, en tot zulk een werk zoude de inleiding van den Heer J. C. BEIJER een geëvenredigd Boekdeel kunnen opleveren, voornamelijk wanneer men na de schetsen der menigvuldige watervloeden, aan welke *Nederland* van de vroegste tijden af bloot lag, tevens in eenige bijzonderheden trad over hetgene er reeds vroeg en laat beraamd is, of zoude kunnen in aanmerking komen, om dien natuurlijken staat des lands te verbeteren, en deskundigen opgewekt werden, om daartoe hunne gedachten mede te deelen.

Hendrik en Antonio, of de Proselieten der Roomsche en Protestantsche Kerk. Naar het Hoogduitsch, van K. G. BRETSCHNEIDER, *door* BERNARDUS VERWEY. *Te* Amſterdam, *bij* C. L. Schleijer, 1827. In gr. 8vo. 332 bladz. De prijs is *f* 3.60.

Lees en oordeel! Mogten wij dit hier zoowel onzen Katholieken als Protestantſchen Medechristenen niet vruchteloos toeroepen! De Schrijver van dit Boek ſtelde zich, volgens het voorberigt des Vertalers, wel bepaaldelijk ten doel zijnen Geloofsgenooten eenen waarſchuwenden leiddraad tegen de bekende Proſelietenmakerij der Roomſche Kerk in handen te geven. Vooral wenschte hij, dat zijn geſchrift daartoe bijzonder voor jeugdige Christenen, ten einde geene onvoorziene ſchokken te lijden in de gronden van hun geloof, na het afleggen hunner belijdenis, mogte dienen. Dan zijn Boek is inderdaad een boek voor iedereen, en zijn verſtandig en eenvoudig onderrigt moet voor elk, wiens natuurlijke en gezonde rede niet is gevangen of omgekocht, tot overtuiging en leering ſtrekken. Hetzij van Protestant of Roomschgezinden, algemeen mishaagt ons alle bitterheid en meesterſchap. Geen zweem daarvan is in dit goede werk te vinden, maar met ernst en waarheid geleidt en beſtuurt het den nadenkenden allerwegen op het vruchtbare pad van kennis en onderzoek. De natuurlijke aanleidingen, die zoo ligt en doorgaans ſlim genoeg worden te baat genomen, om den onervarenen en onbedachtzamen van de gezonde leer der Hervormden af te trekken, worden hier eenvoudig ontwikkeld en in het licht geſteld. Daarentegen wijst de oordeelkundige Schrijver als met den vinger aan, hoe ook de enkele lezing der H. Schriften het ongeoefende, maar gezonde verſtand op eenen beteren weg kan voeren. De geſchiedkundige inkleeding van zijn werk geeft alleen eene bekwame levendigheid aan zijne onderhoudende voordragt, maar ontneemt niets aan het ſtrikt betoog, waarmede de drogredenen van het bijgeloof ontleed en de eiſchen van een blind gezag met de vorderingen van een redelijk geloof zegepralend beſtreden worden.

De geleerde BRETSCHNEIDER heeft dan den nederigen en opregten vriend der waarheid door dit zoo aangename als nuttige geſchrift werkelijk aan zich verpligt, en de vlijtige VERWEY verdient bij ons allen dank voor zijne vaardige vertolking, waarin wij geenen anderen misſlag hebben opgemerkt, dan bl. 211. *Dionysius van* MAILAND, dat wel *Milaan* zal moeten wezen; eene fout, die in vertalingen uit het Hoogduitsch der vlugge pen meermaal ontſnapt.

Verhandelingen en onuitgegeven Stukken, betreffende de Geschiedenis der Nederlanden, door Mr. J. C. DE JONGE, *Substituut Archivarius van het Rijk. In* 's Gravenhage *en te* Amsterdam, *bij* de Gebroeders van Cleef, 1827. In gr. 8vo. VIII en 484 bladz. Met een *Fac simile* der vermaarde herroeping van het Eeuwig Edict te *Dordrecht*, in het jaar 1672. De prijs is *f* 5.00.

Met den aanleg, het oogmerk en de uitnemende waarde van het eerste Deel dezes Werks voor de Geschiedenis onzes Vaderlands, hebben wij onze Lezers bij onze aankondiging van hetzelve bekend gemaakt (1), en wij verblijden ons derhalve zeer, thans te kunnen verzekeren, dat deze voortgezette verdienstelijke arbeid van den Heere DE JONGE, welke den inhoud van het zoo even aangekondigd Boekdeel uitmaakt, vooral niet minder belangrijk is, vooral geene mindere waarde heeft. Hetzelve komt bij eenen anderen Uitgever in het licht, en kan, naar verkiezing, al of niet, als een tweede Deel beschouwd worden. Plan en bewerking ondertusschen zijn volkomen gelijk gebleven. Wij ontvangen hier: I. eene *derde Bijdrage tot de Geschiedenis van den oorsprong der Hoeksche en Kabeljaauwsche Twisten;* namelijk een naar het oorspronkelijke in het Fransch gedrukt *Ontwerp van verzoening tusschen Gravinne* MARGARETHA *en haren zoon, Hertog* WILLEM *van Beijeren, in den jare* 1351. Hetzelve is, zoo als de Archivarius genoegzaam bewijst, door HENDRIK, Hertog van *Lancaster*, in Mei of April van hetzelfde jaar, uit naam van EDUARD den IIIden, Koning van *Engeland*, opgesteld; en offschoon het toen, waarschijnlijk door de weigering der Gravinne, vruchteloos was, strekte het echter, 1354, tot een model van de eindelijke verzoening tusschen moeder en zoon, en gaf aanleiding tot WILLEMS huwelijk met de dochter van LANCASTER. — II. PHILIPS VAN CLEEF, *Heer van Wijnendale, het hoofd der ontevredenen, gedurende de minderjarigheid van* PHILIPS *den Schoonen.* De staatzucht van dezen Cleefschen PHILIPS ruidde alomme de toen misnoegde Edelen op, met name de Hoekschen in *Holland*, zoo als hier bewezen wordt, door de mededeeling van zijnen brief, gedagteekend 24 Mei 1489, en geschreven aan JAN, Hertog van Montfoord, en aan ZWEDER van Montfoord, Heer van Dorenwaard. —

III.

(1) *Rec. ook der Rec.* XIXde D. 1ste St. bl. 573.

III. Brieven van en over WILLEM den Isten, Prins van Oranje Nasſau, geſchreven tusſchen de jaren 1580 en 1584, aan de Overheden der ſtad *Gent.* 's Prinſen brieven ademen alle dien geest van onwrikbare ſtandvastigheid, milde verdraagzaamheid en vooruitziende ſtaatkunde, welke zoo zeer de hoofdtrekken zijner zielsgeaardheid uitmaken. „Weinige gedenkſtukken," zegt de Heer DE JONGE, „beſtaan „er, welke zulk een licht verſpreiden over het karakter „van WILLEM *den Eersten*, en die zoo zeer zijn doorzigt, „gematigdheid en voorzigtigheid doen kennen." Zij zijn negen in getal en, op twee na, alle in het Fransch geſchreven. De overige vijf zijn in het Nederduitsch, als één van den Heer VAN RIJHOVE, twee van de Algemeene Staten van den 10 en 12den Julij 1584, uit *Delft*, alwaar zij toen vergaderd waren, en behelzen de droevige tijding van den moord, aan den Prins gepleegd; één van 's Prinſen zoon MAURITS, over hetzelfde rampzalig onderwerp, en eindelijk de veertiende of laatſte brief van de Gedeputeerde Staten van *Braband*, den 13den Aug. van dat zelfde jaar geſchreven, om de Gentenaars door het vooruitzigt op Franſchen bijſtand te bemoedigen; maar vergeefs, alzoo *Gent* reeds in de volgende maand aan PARMA overging. Bij dezen laatſten brief komen nog drie daartoe betrekkelijke Bijlagen. — IV. *Over de oorzaken van de scheiding der Noordelijke en Zuidelijke Gewesten van Nederland, tusschen de jaren* 1579 en 1584. Eene voortreffelijke en hoogst leerzame Verhandeling van den Schrijver zelven, waarvan wij alleen het ſlot, als uit onze ziel geſproken, kunnen overnemen: „En nu eindelijk," zoo ſpreekt hij, „is na eene affcheiding van meer dan twee eeuwen, het Noorden met het „Zuiden, het Zuiden met het Noorden wederom vereenigd „geworden. Welke gevolgen die vereeniging zal hebben, „behoort niet tot het onderzoek van den Geſchiedſchrijver. Mogt het voorbeeld der Vaderen ons en onzen „kinderen ſlechts wijsheid leeren. Eensgezindheid, ware „verlichting en godsdienſtige verdraagzaamheid zijn de beste middelen om die vereeniging ſtand te doen houden, „om haar tot geluk van alle Nederlanders te doen ſtrekken." — V. *De nieuwe of nadere Unie van Brussel des jaars* 1577. Namelijk, nadat op de Algemeene Statenvergadering te *Brussel*, in Januarij 1577 eene Unie of verbindtenis geſloten was, welke de handhaving van de Roomsch-Katholijke Godsdienst als die van den Staat, vooral op den voorgrond ſtelde, baarde zulks alras oneenigheid, en zoodanige Gewesten en Edelen, als van de Roomſche Kerkleer waren afgeweken, ook de Prins, weigerden deze Unie te be-

bekrachtigen of zich daarnaar te gedragen. Dit, gevoegd bij de trouwloosheid van sommige Roomschgezinde Edelen, en de strengheid, waarmede de Hervormden in de Roomsch gebleven Gewesten behandeld werden, gaf aanleiding tot het sluiten dezer tweede of nadere Unie in December van hetzelfde jaar. Roomschen en Hervormden verbonden zich daarbij wederzijds elkander in vrede en vrijheid, elk zijne Godsdienst te laten belijden en beleven; maar tijden noch menschen waren tot zulk eene heilzame verdraagzaamheid genoeg gelouterd van verkeerde begrippen. Het oorspronkelijke opstel van deze Nieuwe of nadere Unie is tot nog toe niet opgespoord; hetwelk jammer is, naardien wij daardoor de namen der Onderteekenaars missen. — VI. *Twee Brieven aan* MAURITS, *Prins van Oranje.* De eerste is van ELISABETH, Koningin van *Engeland*, geschreven op een' beleedigenden, trotschen toon; de tweede van HENDRIK den IVden, Koning van *Frankrijk*, vol beschaafde goedwilligheid. — VII. *Over den invloed, welken het ontstaan en de vestiging van het Gemeenebest der Vereenigde Nederlanden, op den toestand der overige volken van Europa gehad hebben.* Wederom eene zeer belangrijke Verhandeling, die, met de daarbij behoorende Aanteekeningen, tachtig bladzijden beslaat; door den Heer DE JONGE geschreven, om ons onze vorige grootheid onder het oog te brengen en vooral om ons onze tegenwoordige minderheid, in vergelijking van vroegere dagen, daardoor, te doen gevoelen. Deze minderheid van het tegenwoordig geslacht in Noordelijk *Nederland*, kenmerkt zich bijzonder, naar het gevoelen van D. J., in de voorafspraak van deze Verhandeling, door mindere geestdrift, mindere volharding en het minder gebruik maken van de telkens veranderende tijden en omstandigheden. De Verhandeling zelve is drieledig. Zij bepaalt zich tot den invloed der verrijzenis van ons Gemeenebest 1) op den *Staatkundigen* toestand van Europa; 2) op den *handel* en de *nijverheid* der overige volken in dat werelddeel, en 3) op de *kennis en verlichting van den menschelijken geest.* Elk dezer drie stukken wordt hier, althans naar ons inzien, beknopt, krachtig, volledig, en in een' gepasten, vloeijenden stijl voorgedragen. En hoe gaarne nemen wij wederom het slot (want meer laat onze bepaalde ruimte niet toe) van deze schoone Verhandeling over! „ Waaraan anders," zoo luidt het, bl. 277, „ dan aan de denkbeelden, ontstaan „ bij en met de wording van het Gemeenebest der *Neder-* „ *landen*, zijn vele Rijken van Europa, in onze dagen, „ dien milden regeringsvorm verschuldigd, welke de kracht „ der alleenheersching met de vrijheid van het Gemeenebest

„ ver-

„ vereenigende, volksgeluk en volksverlichting bevordert en „ verspreidt?..... Er mogen zich nog velen tegen den „ geest van redelijke vrijheid verzetten, de tijd komt, „ dat de denkbeelden, op onzen grond geboren, zullen ze- „ gevieren. *Amerika* heeft van het Noorden tot het Zui- „ den reeds de stemme der vrijheid doen hooren. *Grieken-* „ *land* verheft reeds de banier der vrijheid. De tijd komt „ en is aanstaande, dat de denkbeelden van kennis, verlichting „ en vrijheid alomme zullen doordringen en alle Rijken zich „ zullen verheugen in het bezit van dat geluk en van die „ weldaden, welke wij Nederlanders onder de regering van „ den besten Koning genieten." Wiens hart zou kunnen weigeren op zulk eene bemoedigende voorspelling *Amen!* te zeggen? De negentien, bij deze Verhandeling gevoegde Aanteekeningen verspreiden over verschillende deelen van dezelve een aanmerkelijk geschiedkundig licht. Maar wij moeten voortspoeden. — VIII. *Regtvaardiging van* JOHAN EVERTSEN, *Luitenant Admiraal van Zeeland, omtrent zijn gehouden gedrag in den zeeslag des jaars* 1665. Zij is betrekkelijk tot hetgeen reeds in het eerste Deel daaromtrent gemeen gemaakt is, en bestaat uit zes staatsstukken, waarvan de twee laatste inzonderheid alles ten voordeele des braven Zeehelds afdoen. — IX. Briefwisseling tusschen HIERONYMUS VAN BEVERNINGK en den Raadpensionaris JOHAN DE WITT, in het jaar 1672. Deze volgreeks van brieven, ten getale van negen en dertig, maken met de in het eerste Deel uitgegeven briefwisseling, tusschen den Raadpensionaris en zijnen broeder CORNELIS DE WITT, eene ten uiterste belangrijke Bijlage uit voor de geschiedenis van het Gemeenebest in die donkere dagen van krijg en tweedragt. Zij zijn geschreven tusschen de helft van April en de helft van Junij, en leeren ons, zoo wel onder Regenten als Landzaten, dien rampzaligen geest van verdeeldheid en gehechtheid aan afzonderlijke belangen kennen, welke meermalen en vooral toen, de bron van zoo veel jammeren en ellenden voor ons Vaderland geweest is. Was het dan wel te verwonderen, dat de Fransche benden in weinig weken tot in het harte des Lands konden doordringen? — BEVERNINGK was in 1672 Afgevaardigde te velde wegens *Holland*; en deze geheele briefwisseling leert ons hem, en den Raadpensionaris tevens, kennen als bezield met den vurigsten ijver tot behoud van het Vaderland. Wat den laatsten in het bijzonder betreft, teregt zegt de Heer DE JONGE van hem, bl. 319: „ Wie hem nog in onze dagen van oneerlijkheid verdenkt, „ of het vermoeden blijft voeden, dat hij, tot handhaving „ van zijn gezag, den inval des Franschen Konings begun-

„ ſtigd hebbe, of denzelven niet met al zijn vermogen „ hebbe afgeweerd: die leze deze Briefwisſeling........ „ Wat één der Overheden, belast met het onderzoek zijner „ nagelaten papieren, na derzelver lezing van DE WITT zei- „ de, kunnen wij, na het lezen van deze Briefwisſeling „ zeggen: *Wat zouden wij gevonden hebben? Niets „ dan eerlijkheid.*" — X. Het laatſte alhier medegedeelde ſtuk is een keurig *Fac-simile der vermaarde herroeping van het* eeuwig Edikt te *Dordrecht*, in het jaar 1672, met de onderteekeningen, waaronder die ook van C. DE WITT, wiens bijvoegſel *vi coactus* deze Acte zoo vermaard gemaakt heeft.

Wij gelooven genoeg van den geest en inhoud dezes voortreffelijken Werks gezegd te hebben, om hetzelve aan allen, die het Vaderland en deszelfs leerrijke geſchiedenis waarlijk beminnen en beoefenen, aan te bevelen en hen met ons naar eene aanhoudende voortzetting van hetzelve te doen verlangen.

FRANS NAEREBOUT, *door* J. L. NIERSTRASZ, JUNIOR. *Te* Leeuwarden, *bij* G. T. N. Suringar, 1826. *In* gr. 8vo. IV en 107 bladz. De prijs is *f* 2.60.

De Heer NIERSTRASZ, die zijn voortreffelijk kunsttalent als Dichter voornamelijk gewijd heeft tot het bezingen van zoodanige helden van Godsdienst en Deugd, welke niet op het woelig ſtaats, krijgs-, of zelfs kerktooneel, maar in den zoo menigmaal veel moeijelijker en althans doorgaans, veel meer zelfopoffering en zelfverloochening vorderenden kring der ſtille bedrijven van echt christelijke menschlievendheid uitgemunt hebben, vergast ons hier op een keurig geregt voor verſtand en hart en dichterlijk gevoel. Hoe gering ook ſchijnbaar het bezongen voorwerp, FRANS NAEREBOUT, ſlechts een eenvoudig loodsman en visſcher, en hoe klein ook zijn werkkring moge geweest zijn, wanneer wij beide vergelijken met die van den, voorheen door onzen Dichter bezongen, rijken en in veel uitgebreider' kring werkzamen JOHN HOWARD; de onaanzienlijke NAEREBOUT was niet minder moedig, volhardend, edel en belangloos dan de aanzienlijke HOWARD, en heeft voorzeker, althans gedurende zijn leven, meerder menſchen uit de kaken des doods gerukt dan deze, wiens zelfopofferende pogingen meerder op de gevolgen in het toekomende gerigt waren. Na eenen korten Voorzang of Inleiding, die ons NAEREBOUT in zijne kindsheid en jeugd ſchildert,

dert, volgt het treffend tafereel der redding van 87 schipbreukelingen van het wrak van het Oost-Indisch Compagniesschip *Woestduin* in de maand Augustus 1779, in twee reizen; eene onderneming, die niemand buiten hem had durven wagen. Eene tweede afdeeling of zang vertoont ons den schranderen NAEREBOUT, daar hij het Oost-Indische schip *Zuiderburg*, dat in het uitzeilen zijn roer verloren had, en, niet terug kunnende keeren, in het uiterste gevaar was van met zijne lading, een half millioen aan gemunt geld en eene bevolking van 400 zielen eene prooi der golven te worden, niet slechts, door zeemans beleid en moed, in ruim water, maar zelfs te *Plymouth* in *Engeland* bragt. Hierin werd NAEREBOUT voortreffelijk bijgestaan door den loodsschipper KOENRAAD CORNELISSE met zijn onderhebbend loodsgaljoot, maar zijne daad op zich zelve was zoo groot en ongehoord, dat de Engelsche Admiraal, toen in *Plymouth* het bevel voerende, verklaarde, dat de Compagnie met eene vereering van duizend Guinjes dezelve naauwelijks genoegzaam erkennen konde. En wat was in het Vaderland zijn loon? Helaas!..... — In den derden of laatsten Zang schildert ons NIERSTRASZ den held in zijnen ouderdom nog als redder van het Oost-Indisch Compagniesschip *Voorland*, in 1794, zoo wel van het gevaar van schipbreuk als van de op hetzelve loerende Engelschen, als groot in den bittersten tegenspoed, daar hij, in Britsche gevangenschap geraakt, des vijands rijkelijk aangeboden goud versmaadde, en jammer en ellende met een onbevlekt geweten boven eere en aardsche welvaart, met verzaking zijner trouwe aan het Vaderland, verkoos; als door zijn beleid de veilige geleider onzer zeemagt, onder den Admiraal VERHEULL naar *Boulogne* in 1804, en eindelijk als de, door den doodelijken stilstand van onzen zeehandel, met armoede, ouderdom en jammer worstelenden, maar altijd aan God en pligt getrouwen grijsaard tot aan zijnen dood in den jare 1818, in den ouderdom van bijna zeventig jaren.

„ Rust zacht, o Held! o Godgetrouwe!
Een beter wereld wege uw loon!
Uw dood stort Nederland in rouwe;
Uw leven was zijne eer en kroon!
o Zie van uit uw hemelspheren,
Hoe we op uw graf uw' roem bezweren,
En dáár ons 't hart van hoogmoed slaat;
En storte uw geest, haar' kreits ontvaren,
Den scheepling leeuwenmoed in de âren,
Als 't hart der zee in branding staat!"

Met

Met deze woorden besluit de Dichter zijnen Slotzang van acht tienregelige coupletten, waarmede zijn Dichtstuk eindigt, dat voor het overige in krachtige en vloeijende Alexandrijnen vast en grootsch en schilderend voortrolt. Mogt ons Vaderland, immer rijk zijn in Zeehelden als NAEREBOUT, en in Dichters als NIERSTRASZ! — De typographische uitvoering van dit Werkje is zeer schoon, en een fraai portret van den edelen Loodsman, door VELYN versiert hetzelve.

N°. 1. *Belgische Muzen-Almanak*, 1828. *Derde Jaar. Gent.* A. B. Steven. xx en 248 bladz. De prijs is *f* 2.50.

N°. 2. *Almanak voor het Schoone en Goede, voor* 1828. *Te* Amsterdam, *bij* G. J. A. Beijerink, 188 bladz. De prijs is *f* 1.80.

N°. 3. *Almanak voor het Verstand en Hart, voor het jaar* 1828. *Te* Amsterdam, *bij* C. Schaares, 190 bladz. De prijs is *f* 1.90.

N°. 4. *Almanak van en voor Nederlandsche Vrouwen, voor het Schrikkeljaar* 1828. *Te* Amsterdam, *bij* de Gebroeders Diederichs. 59 bladz. De prijs is *f* 0.75.

N°. 5. *Almanak voor de Jeugd, voor* 1828. *Te* Amsterdam, *bij* G. J. A. Beijerinck, 75 bladz. De prijs is *f* 0.90.

Ieder Lid van eene beschaafde Burgermaatschappij heeft bijna dagelijks eenen Almanak noodig, zoo wel ter regeling van zijne beroepsbezigheden en tot regt verstand van hetgene buiten hem voorvalt en tot zijne kennis komt, als ter bepaling van zijne voornemens omtrent geoorloofde uitspanningen en vermaken. Almanakken zijn derhalve ook zeer geschikte voertuigen ter verbreiding van algemeen nuttige kundigheden, deugdzame gevoelens en echten kunstsmaak onder de verschillende standen der Maatschappij, en in dit laatste opzigt bijzonder geschikt tot geschenken, vooral aan de dames. Het is dan ook uit dit laatste oogpunt, dat wij de boven opgenoemde vijf jaarboekjes meenen te moeten beschouwen, niet zoo zeer als Almanakken, maar voornamelijk als werkjes van wetenschappelijke verlustiging, smaak en kunst, en van derzelver inhoud, schoon slechts, om zoo te spreken, met een enkel woord, aan onze Lezers eenig berigt te geven.

Wat

Wat N°. 1 betreft: dit jaarboekje, zoo als de titel reeds medebrengt, bestaat geheel uit Dichtstukjes; wel, zoo als van zelve spreekt, van verschillende dichterlijke waarde, maar toch allen *ware* Dichtstukjes, in de echte beteekenis van het woord, en geen bombast of berijmd proza, dat men ons nog maar al te dikwijls voor poëzij wil opdringen. Neen, ook het minste dat men hier vindt is niet geheel ontbloot van poëtische waarheid en schoonheid, en veel zelfs heeft Recensent hier ontmoet, dat in zijne oogen zeer voortreffelijk is. Omtrent het een of ander in bijzonderheden te treden laat de ons voorgeschrevene bekrompen ruimte niet toe. Wij vergenoegen ons derhalve met hier nog bij te voegen, dat ook de inhoud en zedelijke strekking van dit jaarboekje in het algemeen aan onze wenschen allezins voldoende, leerzaam en bevallig tevens is. Alles ademt eenen geest van eendragt, broederlijke verdraagzaamheid en vurige liefde voor onzen goeden Koning en algemeen vaderland, waarin geene afscheiding van Zuid en Noord meer behoort gekend te worden. En deze geest ademt ons zoo veel te liefelijker toe, en spelt ons en voor het vaderland en voor den algemeenen dichterlijken volksroem zoo veel te blijder toekomst, daar zoo veel hier voorkomende dichtbloemen op Zuid-Nederlandschen grond gekweekt zijn, en niet minder dan veertien geboren Zuid-Nederlanders in dit boekje getoond hebben, dat, bij het verkwikkend genot der vrijheid, de ontboeide geest met reuzenstappen voortschrijdt; terwijl ook uit het Noordelijk Nederland een aantal onder ons als dichters beroemde namen hier zich met hunne zuidelijke kunstgenooten verbroederen. — Ook de typographische uitvoering is keurig; minder bevallen ons de plaatjes, waaronder nogtans dat van PHILIPS van *Egmond* krachtig en natuurlijk de gemoedsgesteltenis der beide hoofdpersonen uitdrukt.

N°. 2. Ook dit jaarboekje houdt, in dezen zijnen achtsten jaargang, den voormaals reeds met regt verworven roem staande. Het bevat, behalve den Kalender, vijf opstellen in proza en negen en twintig verzen, en onder de laatste verscheiden stukjes van dichters, die voorlang met roem op den Hollandschen zangberg bekend staan, waarvan wij alleen, kortheidshalve, eenen LOOTS, TOLLENS, B. KLYN en M. C. VAN HALL noemen, die zich hier in geen hun onwaardig gezelschap bevinden. Het verhaal, getiteld: *de Onnoozele*, hadden wij liefst hier niet aangetroffen, omdat wij de bekeering van een lichtmis, door een

een lief onfchuldig meisje, wel niet voor onmogelijk, maar toch voor hoogst zeldzaam, en het voor ten uiterste gevaarlijk houden een teeder maagdenhartje welligt in den waan brengen, dat het tot zulk een bekeeringswerk in ftaat en beftemd zij, waartoe al zulke vertellingen, fchoon op zich zelven onfchuldig, bij deze of gene mogelijk aanleiding kunnen geven. *Margareta van Kalslagen*, integendeel, is hier regt op hare plaats. De plaatjes in dezen Almanak zijn, zoo wel wat teekening als *gravure* betreft, allerliefst, en overtreffen verre die van N°. 1. — Hetzelfde, offchoon zij meer in een ander kunstvak vallen, kunnen wij ook zeggen van die, welke behooren tot

N°. 3, door de vaderlandlievende en zachtgevoelende dichteresfe P. MOENS uitgegeven. Ook dit jaarboekje beftaat uit Mengelingen in Proza en Poëzij. Onder de eerften vinden wij een Tafereel uit de hedendaagfche Gefchiedenis van Griekenland zoo romantisch en nogtans geheel natuurlijk fchoon, dat wij den wensch niet kunnen onderdrukken, dat hetzelve ook historisch *waar* moge zijn. Het is van de hand der Uitgeefter. Dichterlijke Bijdragen, zoo wel uit *Zuid-* als *Noord-Nederland*, zoowel van Dichteresfen als van Dichters, en daaronder verfcheiden, die ook aan de beroemdfte namen ter eere zouden ftrekken, verfieren dit Boekje, dat Recenfent niet nalaten kan ten gefchenke voor Vrouwen of Dochters bijzonder aan te bevelen.

N°. 4. Is, volgens het Voorberigt, hoofdzakelijk beftemd, „ tot een Nationaal gefchenkje voor onze minnaresfen, echtgenooten en dochters," doch voor dit oogmerk had het uiterlijke van dit Boekje, vooral ook wat de plaatjes betreft, wel wat fraaijer, bevalliger en fierlijker mogen wezen. Deszelfs inhoud beftaat uit zes korte levensbefchrijvingen van even zoo veel, meestal zeer bekende Nederlandfche Vrouwen en wordt veraangenaamd, of, zoo men wil, aangevuld, met op dezelve toepasfelijke dichtregelen uit gedrukte Werken ontleend. Meer kunnen wij van dit Jaarboekje niet zeggen, maar gaan over tot

N°. 5. Dat even als in het voorgaande jaar, en in alle dezelfde opzigten aan zijne beftemming voor kinderen van vijf tot tien jaar, voldoende beantwoordt en voor die lieve kleinen een even leerzaam als vermakelijk Lees- en Prenteboekje oplevert.

DE RECENSENT,

OOK

DER RECENSENTEN.

Herm. joh. rooyaards, *Oratio, de Theologia historica, cum sacri codicis exegesi rite conjuncta nostris potissimum temporibus in Belgio excolenda.* Traj. ad Rhen. *ap.* J. Altheer, 1827. 8vo. 42 pagg.

Na eene diep treffende Inleiding over de treurige gelegenheid, die den jeugdigen Hoogleeraar de verpligting opleide tot het houden eener openlijke redevoering, te weten, de volledige vervulling der door zijnen waardigen afgeſtorven vader ganſchelijk ontledigde Hoogleeraarsplaats, geeft de over zijn verlies nog zeer geroerde Redenaar het onderwerp op, over hetwelk hij, zoo veel mogelijk in den geest en in navolging van zijnen overleden vader willende ſpreken, thans handelen zal. — Namelijk *over de geſchiedkundige Godgeleerdheid, als die, met de uitlegging der Heilige Schrift gepastelijk vereenigd, voor al in onze dagen in Nederland behoort beoefend te worden.* — Hierop de orde van behandeling voorſtellende, zegt hij *eerst* den aard en omvang der geſchiedkundige Godgeleerdheid te zullen beſchrijven; *vervolgens* hare hooge waarde, wanneer zij, namelijk, met de uitlegging verbonden is, te willen opgeven; en *eindelijk* haar voor onzen leeftijd en aan de Nederlandſche Godgeleerden te zullen aanprijzen.

Wat dus *vooreerst* den aard en omvang der geſchiedkundige Godgeleerdheid betreft, de Profesſor merkt (pag. 6) op, dat de Godgeleerden de Christelijke Godgeleerdheid op onderſcheiden wijzen hebben behandeld. „ Zij hebben," zegt hij (pag. 6, 7) die

Godgeleerde Wetenschappen beoefend, waarvan iedere tegenwoordig met den naam van *Godgeleerdheid* gewoonlijk bestempeld wordt. Want, gelijk zij te voren Dogmatik en Exegese onderscheideden, zoo hebben zij die te onzen dage tot verschillende klassen en *soorten van Godgeleerdheid* gebragt. Die Godsdienstleer toch, welke de uitlegkundige Godgeleerdheid, zoo als zij haar noemen, in het licht geplaatst heeft, is door de leerstellige in eenen wetenschappelijken vorm gegoten, en als waar en goddelijk voorgesteld; maar ten gebruike voor het leven, tot verbetering van den mensch heeft de beoefenende Godgeleerdheid haar dienstbaar gemaakt. Zoodanige zijn de gedaanten, onder welke het menschelijk vernuft de leer aangaande de Christelijke Godsdienst heeft voorgesteld."

„ Voor dat zij evenwel tot die mate beoefend waren, hebben de Godgeleerde Wetenschappen hunne afwisselende lotgevallen gehad. De geschiedenis zoo wel der Wetenschappen als der leer zelve is te boek gesteld. En dus is er eene andere soort van Godgeleerdheid ontstaan, *de geschiedkundige Godgeleerdheid*" (1) — (pag. 12, 13) „ Deze verdient naar ons gevoelen genoemd te worden *de geschiedkundige behandeling van alle Godgeleerde wetenschappen.* Zij vermeldt ons

(1) „ Hanc autem (Theologiam Christianam) varia ratione pertractarunt Theologi. *Disciplinas* excoluerunt *theologicas*, quarum singulae *Theologiae* nomine hodieque compellari solent. Uti enim antea Dogmaticam discernebant et Exegesin, ita nostra aetate ad varias classes et *Theologiae genera* eas retulerunt. Quam enim in luce posuit, quam illi dicunt, Theologia Exegetica Religionis doctrinam, hanc Dogmatica ad disciplinae formam composuit, eamque veram ac divinam docuit; sed vero ad vitae usum, ad hominis emendationem convertit Theologia Practica. Tales sunt veluti formae, quibus doctrinam de Religione Christiana proposuit ingenium humanum!"

„ Verum antequam eatenus essent excultae, sua habuerunt disciplinae theologicae fata et vicissitudines. Historia tradita est cum disciplinarum, tum ipsius doctrinae. Ita aliud exstitit Theologiae genus: *Theologia historica.*"

ons niet alleen de geschiedenis *der kerk en leerbegrippen*, niet slechts *der leer* en *van het leerstelsel*; zij houdt zich niet bezig louter met de geschiedkundige wetenschappen, te weten, de *wederleggingskunde* (*Apologeticam*) *de uitlegging der kerkvaders*, en *de Christelijke Oudheidkunde*, maar behandelt de uitlegkundige, leerstellige, beoefenende wetenschappen zelve, geschiedkundig."

Of, en hoe verre nu onze Lezers uit het bovenstaande, zich een helder denkbeeld vooral van *den aard* der Geschiedkundige Godgeleerdheid zullen kunnen vormen, willen wij niet beoordeelen, maar in gemoede verklaren wij den voortreffelijken Hoogleeraar niet regt goed te hebben kunnen begrijpen, en wel gewenscht te hebben, dat hij (of het moest geheel aan ons haperen) zich wat duidelijker mogt hebben uitgedrukt. — Overigens is er in deze Redevoering zeer veel der behartiging waardig, en hebben wij onderscheiden gedeelten van dezelve met groot genoegen gelezen. Voor onze Lezers, voor zoo vele zij der Latijnsche taal kundig zijn, willen wij het volgende, waarin R. de *Geschiedkundige Godgeleerdheid als het beste wapen ter verdediging van de Christelijke Godsdienst* ook tegen de Jezuïten voortgaat aan te prijzen, afschrijven: „Horum (Jesuitarum) si fraudes, historiâ teste, detegimus, horum si insanam interpretandi rationem, si dogmata, Jesu Euangelio et verae virtuti noxia, exponimus, si historice evincimus, quaenam fuerit scelerata illorum praeceptorum πρᾶξις. nude proponuntur eorum flagitia, e Christiana Societate pelluntur homines, a Jesu nomen, ab ipsorum astutiâ et calliditate omen habentes."

„Quod

(1) .... „e nostrâ quidem sententia Theologia historica dici a nobis meretur: *historica pertractatio omnium disciplinarum theologicarum*. Haud igitur tantum *Ecclesiae* et *dogmatum*, non *doctrinae* tantum et *dogmatices historiam* refert, non tantum versatur in singulis disciplinis historicis, *Apologeticam* puta, *Patrum interpretationem* et *Archaeologiam Christianam*, sed vero ipsas doctrinas, exegeticas, dogmaticas, practicas historice pertractat."

„ Quodsi Theologorum quispiam stimulis etiam nunc indigeret ad excolendam Theologiam illam liberalem et prudentem, quodsi dubius haereret quis, utrum illos oppugnemus, qui, Theologiâ historicâ, Exegesi junctâ, omnium maxime refelluntur, profecto admoneremur Regis Augustissimi exemplo, qui, quidquid moliantur in variis regionibus Jesuitae, extra regni sui terminos eorum satellites habitare jussit, qui Sacerdotibus curam mandavit instituendi Christianos; qui ministros jussit regiones suas coecis hisce Christianorum doctoribus purgare; qui in *Collegio* instituendo *Philosophico Lovaniensi*, fausto illo, ut speramus, liberalioris doctrinae omine! historica potissimum studia in futuris Euangelii nunciis excitare studet; qui suo jure celebratur inter Europae Principes, populi commodis consulens, subditisque exemplum praebet, in quod intuentes, ad veram tendent liberalitatem et justam prudentiam."

Theophania. God in den Bijbel en in het menschelijk leven, door J. C. A. SANDER. *Te* Amsterdam, *bij* G. J. A. Beijerinck. *Eerste Deel*, 1824, 391 bladz. en *Tweede Deel*, 1825, 385 bladz. De prijs der beide Deelen is *f* 7.50.

Met hetzelfde lofwaardig oogmerk, en in gelijken vrijmoedigen geest, als 's mans vroeger Geschrift: *de Bijbel en het menschelijk leven, elkander opheldérende Openbaringen Gods*, is ook deze *Theophania* geschreven. Te regt verwijst hij dan ook in zijn Voorberigt voor dit Werk, naar hetgeen hij van den geest en bedoeling in de Voorrede en Inleiding van zijn vroegere gezegd heeft. En daar dit vroeger Werk, volgens SANDERS betuiging een gunstig onthaal, — wij voegen er bij: *naar waarde*, — ontvangen heeft, mogen wij het daar gemelde als bekend onderstellen, en behoeven het dus hier niet bij her-

herhaling op te geven. Er blijft ons derhalve alleenlijk over onzen Lezeren aan te wijzen, wat zij in dit Werk ontvangen, en eene kleine proeve van den aard en schrijftrant mede te deelen.

Eerste Deel. Over het Boek Job, als het onpartijdigste tafereel van het lot, dat ook den vroomsten in dit leven treffen kan. — Van den natuurlijken loop der menschelijke gewaarwordingen daarbij, — en van de besturingen, welke de Godsdienst daaromtrent geeft. — Over den Satans engel, die PAULUS met vuisten sloeg; of: *Gods kracht en 's menschen zwakheid maken te zamen een schoon geheel.* — URIA; of: *over de verwoesting, welke magtige booswichten soms over het geluk en de deugd van minder magtigen kunnen brengen.* — HISKIA van God verlaten; of: *gedachten over het slechter worden van eenen mensch.* — Het verband tusschen JEZUS heengaan en de komst van zijnen Geest, door eenige daadzaken uit het menschelijke leven opgehelderd. — JEZUS op de Bruiloft te Kana in Galilea wettigt en bestuurt het reine zingenot. — De vrije magt van God in het verkiezen en verwerpen heerscht kennelijk in de natuur, en wordt door de geschiedenis en de dagelijksche ondervinding ontegenzeggelijk gestaafd. — Het doel en de zaligheid onzes levens in het groot aangewezen, in twee uitspraken van den Zaligmaker aangaande het zijne. *Joann.* IX: 4 en IV: 34. — STEPHANUS; of: *geloof, hoop en liefde, werkzaam in den eersten bloedgetuige voor de waarheid des Evangeliums.* — JAKOBS Gebed en leven; of: *de mensch komt wel, waar hij wezen moet, maar de Voorzienigheid kiest den weg en de middelen.* — JONA en zijn wonderboom; of: *hetgeen spoedig ontstaat, verdwijnt ook ras.* — RUTH en NAOMI; of: *over de bevestiging en heiliging der natuurlijke betrekkingen door de Godsdienst.* — JOZEF en zijne broeders in Egypte; of: *de wedervergelding in het tegenwoordige leven.* — ELIA in de rotskloof

kloof op Horeb. — Niet in de aardbeving was de Heer. — De vrouw het gewigtigste werktuig in Gods hand, tot voortplanting van de Evangelische hartsgesteldheid. — Hebt gij slechts dezen éénen zegen, mijn Vader? — Er is geene onwaarachtigere, noch voor de heiliging nadeeligere stelling dan die, dat onze uiterlijke zedelijkheid ons waarde in het oog van God en aanspraak op de zaligheid geven kan. — Heiligheid des harten zal, door Gods genade, met hooge eer en zaligheid vergolden worden. — De Leerlingen van JEZUS op den weg naar Emmaus; of: *langs welke wegen, en hoe wijsselijk bij trappen, God den mensch tot kennis der waarheid leidt.* — De gelijkenis van het onkruid onder de tarwe, zeer geschikt ter onzer onderwijzing aangaande het kwaad, dat zich op deze aarde altijd onder het goede mengt. — Over de in den Bijbel door een lofwaardig voorbeeld aangeprezene, natuurlijke en dus pligtmatige genegenheid der menschen, om van de dooden het onregt te vergeten, en het best te denken en te spreken. — De mensch, aan tijd en toeval onderworpen. — Zullen er velen of weinigen zalig worden? — Zonder CHRISTUS geen God.

Tweede Deel. Laat u met God verzoenen. — De koperen Slang.. — De Dood moet voorafgaan, indien er Leven komen zal. — Gethsemané. — KAÏN. — MARTHA en MARIA; of: *men kan op meer dan eene wijze zijne godsvrucht openbaren.* — De ondervindingen aangaande het onduurzame van al het aardsche zijn onafgebrokene verkondigingen van het bestaan der eeuwige goederen. — Hetzelfde onderwerp anders gewijzigd. — De ijdelheid van al het aardsche is in de betrekking van den mensch tot God natuurlijk gegrond. — Hoewel de Mensch beneden de Geestenwereld staat; straalt nogtans Gods heerlijkheid in hem af. — Het Koningrijk Gods is reeds gekomen. — HAGAR, *een tafereel van moederlijk lijden.* — Over de behoefte van den Mensch

naar

naar eenen Middelaar tusschen God en hem, zoo wel met betrekking tot het onderwijs, hetgeen hij aangaande God en deugd van noode heeft, als ook met opzigt tot zijne schuld. — De behoudenis van MOZES, wonder en toch natuurlijk beloop der omstandigheden. *Eene bijdragetot de kennis van het wereldbestuur.* — De Slaaf zal vrij worden. — Zaligheid genoeg. — JUDAS ISCHKARIOTH; of: *de verrader in de hel.* — Het Geloof eene gave Gods. — De voetwassching, door den Zaligmaker aan zijne Leerlingen verrigt, leert, wat de geheele natuur leert, dat er gediend moet worden. — Over den natuurlijken zamenhang tusschen gelooven en kunnen. — De Mensch en deszelfs heerlijkheid eene bloem des velds. — God zag aan alles, wat hij gemaakt had, en ziet! het was zeer goed; eene waarheid, het best geschikt ten steunpunt van ons vertrouwen op de Voorzienigheid. — Op dien dag, op welken gij daar van eet, zult gij den dood sterven. — De Weduwe te Zarfath; of: *over den verborgenen zegen.* — Hetgeen de Mensch zaait, dat zal hij maaijen. — Zijne plaatse zal hem niet meer kennen. — JEZUS en de tien Melaatschen; of: *over de ondankbaarheid.* — Merkwaardige wenk van JEZUS aangaande oude Godsdienstige instellingen, hoewel dezelve verbasterd of onbruikbaar mogten geworden zijn. — De gelijkenis van den Farizeër en den Tollenaar; of: „ *wie zich zelven verhoogt,* „ *die zal vernederd, en wie zich zelven vernedert,* „ *die zal verhoogd worden;*" *eene zedelijke natuurwaarheid.* — Nog is het eind niet daar. — De Zaligheid der zachtmoedigen. — JEZUS magt om te genezen beschouwd als beeld en waarborg van zijne magt, om zonden te vergeven. — De stilte van het Graf leert de waardij en de voortduring des levens.

Uit den rijken voorraad nemen wij ter proeve het slotgedeelte van het stukje, getiteld: *de vrije magt van God, in het verkiezen en verwerpen, heerscht kennelijk in de natuur, en wordt door de geschiede-*

denis en de dagelijksche ondervinding ontegenzeggelijk gestaafd. (*Rom.* IX: 6 volgg.) Na eene zeer goede en duidelijke verklaring van het door PAULUS in het genoemde Hoofdstuk van zijnen Brief aan de Romeinen gezegde, gegeven te hebben, sluit SANDER de behandeling van zijn onderwerp (I D. bl. 114—118) dus: „ Het is ongelukkig genoeg, dat sommigen gemeend hebben, dat de Apostel in het, bij deze beschouwing ten grondslag liggende, hoofdstuk, de verkiezing en verwerping tot de *eeuwige* zaligheid en de *eeuwige* verdoemenis in het oog hebbe gehad, en bedoeld ons te leeraren, dat God deze willekeurig (want men verwisselde *vrij* met *willekeurig*), zonder de zedelijke gesteldheden der menschen in aanmerking te nemen, van eeuwigheid onherroepelijk bepaald hebbe met betrekking tot dezen en dien. Deze meening wordt, reeds door het gebeurde, dat de Apostel uit de geschiedenis van zijn volk aanhaalt, ten volle wederlegd; want, gesteld ook, dat, bij voorbeeld, PHARAO tot eene eeuwigdurende rampzaligheid na den dood ware verworpen geworden: hoe zou door deze, voor het oog der Israelieten onzigtbare, zaak de kracht Gods hebben kunnen bewezen, en zijn naam verkondigd geworden zijn op de gansche aarde? Het zou ook tegenstrijdig zijn te gelooven, dat de Israelieten van PHARAO's ondergang, welken zij met waarschuwende ontzetting aanschouwden, een besluit tot zijn, na den dood volgend, lot hebben opgemaakt; want dan zou men moeten vooronderstellen, niet alleen, dat deze ruwe hoop volks, reeds in dien tijd, waarin de geschiedenis valt, aangaande een toekomend leven en deszelfs natuur ten volle (1) onderrigt geweest ware, maar ook, dat hetzelve zoo bij hen op den voorgrond gestaan hebbe, dat zij, PHARAO en de zijnen ziende verdrinken, ter-

(1) *Ten volle.* Deze uitdrukking is mogelijk te sterk. Maar dat toch de leer der onsterfelijkheid den Israelieten ook reeds te dien tijde in het algemeen is bekend geweest, komt *Rec.* meer dan waarschijnlijk voor.

terstond aan zijn eeuwig lot gedacht, en hetzelve zich als zeker rampzalig hebben voorgesteld. Het is veel natuurlijker te gelooven, dat zij om hetgeen er met PHARAO na den dood gebeuren zou, weinig gedacht hebben; maar daarentegen konden zij uit zijn uiteind leering genoeg trekken. Ook zegt RACHAB (1) niet: „ wij hebben gehoord, hoe de HEER PHARAO *eeuwig verdoemd* heeft;" maar wel: „ wij hebben gehoord, dat de HEER *de wateren van de Schelfzee uitgedroogd* heeft voor ulieder aangezigt." *Op deze wijze* werd dus Gods naam verkondigd over de gansche aarde. — Wijders: *wat* werd er gezegd: „ eer de kinderen (EZAU en JAKOB) geboren waren, goeds noch kwaads gedaan hadden?" „ De meerdere (oudste) zal *eeuwig verdoemd*, en de mindere (jongste) *eeuwig zalig* worden?" Niets minder dan dit; maar wel: „ de meerdere zal den minderen *dienen*."

„ Het is ook ongelukkig, dat zoodanige opvattingen, als de genoemde, zoo ligt ontstaan door de overdrijving, waarin twistende partijen vallen, en dat de twist wederom zoo gemakkelijk ontstaat, wanneer de menschen dingen begrijpen willen, die niet voor hunne bevatting berekend zijn; eene omstandigheid, die ook zoo nabij ligt aan wezens, niet geoefend, om de beperktheid van hun verstand nederig te erkennen. — Heeft de opgenoemde tegenstrijdige meening ooit in eenig kerkgenootschap geheerscht: zij is er door welbekende twist in ontstaan; maar was vóór denzelven er niet, als kenschetsend leerstuk, aanwezig; veelmeer was het grondbeginsel, om over dit punt, als niet bevattelijk voor de menigte, niet te spreken (2)."

„ Wij zullen weldoen met, overeenkomstig de leer des Bijbels, te gelooven, dat God zich zelven, uit

(1) *Joz.* II: 10.

(2) Zie IJPEY en DERMOUT, *Gesch. der Nederl. Herv. Kerk*, II D. bl. 167 en Aanteek. bl. 84 volgg.

uit vrije magt, bij zijne verkiezing tot zekere, in den tijd kenbare, bevoorregtingen, aan zekere gesteldheden der menschen als voorwaarde bindt; naardien in zijn rijk niets buiten orde en zamenhang geschiedt, maar het eene uit het andere zich ontwikkelt; terwijl nogtans geen mensch het regt heeft, om Hem voorwaarden voor te schrijven, en zelfs de maatregelen, welke God tot onze verlossing en bekwaammaking tot eene eeuwige zaligheid, genomen heeft, een werk van zijne vrije, uit zijne liefde voortvloeijende, genade *zijn*, die nooit door de gevallene menschheid van hem *geëischt* hadden kunnen worden. Met dit al staat ons ook *deze* aanmerking vrij, dat, wanneer wij nu Gods regtvaardigheid naar die denkbeelden omschrijven, welke wij van deze deugd bezitten, en het nederig wagen, *krachtens dezelve, te verwachten*, dat God, bij verkiezing tot, en verwerping ten aanzien van eenige bevoorregtingen, (tijdelijke of eeuwige) de gesteldheden der menschen in het oog houde, — wij dan, in regtmatige gevolgtrekking, naar zulke begrippen oordeelen, *die God zelf in ons heeft gelegd*, dus naar welke hij gewild heeft, dat wij oordeelen, regtvaardigheid bepalen, en zelve in onzen kring regtvaardig handelen zouden. Immers, het moge waar zijn, dat wij Gods wezen en handelwijze als ver boven onze bevatting *verheven moeten* beschouwen, dat zij ons in den Bijbel *slechts menschelijk* zijn voorgesteld, en wij geen regt hebben Hem te verpligten door datgeen, waardoor wij verpligt worden: en (moet hier ook staan: *even? Rec.*) waarachtig blijft het nogtans, dat wij in Gods handelwijze *iets* mogen verwachten, dat aan het begrip van regtvaardigheid, door hem zelven in onze rede gelegd, beantwoordt, en het dus ongeoorloofd zijn zou iets in zijne daden te vooronderstellen, dat *kennelijk regtstreeks daartegen strijdig* ware. Indien dit niet vast gehouden wordt, houdt alle, ook de meest onderworpene, redekaveling volstrekt op; want het vaste punt, waarvan zij uitgaan kan, ontbreekt, en de redelijke mensch valt ter prooi aan eenen ie-

ieder, die de kunst verstaat, hem iets, overeenkomstig des leeraars eigenbelang, te doen gelooven. Gods woord zelf, nu tegen zich zelf in eene tegenspraak, welke door geene gezonde uitlegkunde uit den weg geruimd mag worden, houdt op een licht te zijn op onzen weg."

„ Geene rede, die zich zelve als bekrompen heeft leeren kennen, zal weigeren te belijden, dat er vele gevallen zijn kunnen, waarin zij den zamenhang tusschen verkiezing en gesteldheid van het verkozene voorwerp niet kan vinden. Dan, wij hebben in den loop dezer beschouwing, reeds meermalen deze omstandigheid moeten opperen, en het antwoord blijft hetzelfde: „ de pottebakker maakt van het leem, wat hij wil;" en de zamenhang, welken wij niet zien, is nogtans Gode kennelijk. — Onze roeping is om te handelen, op dat standpunt, waarop wij gesteld zijn, en met de mate van vermogens, welke ons door Gods vrije verkiezing is toegedeeld. Nog niemand heeft na de misdaad de ware rust gevonden in de zelfmisleiding: „ ik kon niet anders." De stelligste onderwijzingen des Bijbels doen ons het besluit opmaken, dat degeen, die daar zegt: „ ik kan niet," reeds daarmede betuigt, dat hij niet *wil*, en wel om deze ongewilligheid, maar geenszins om hetgeen hij niet vermogt, zal geoordeeld worden."

Aanprijzing behoeft dit Werk van SANDER niet. Het beveelt zich zelve aan bij eenen ieder, die de kennis en de vreeze Gods naar de leer des Bijbels liefheeft en daarin vorderingen maken wil. — Gereedelijk vereenigen wij ons dus in den wensch van den achtingwaardigen Schrijver, dat de Voorzienigheid aan zijn hart die voldoening zal willen schenken, dat hij zich in het vertrouwen zijner Landgenooten, ten aanzien van zijnen arbeid moge verheugen, en dus het zijne bijdragen tot bevordering van den invloed des BOEKS, hetgeen, wanneer deszelfs gebruik doeltreffend aangelegd wordt, de rijkste bron genaamd mag worden der wijsheid, die van boven is.

Na-

Natuur- en Ontleedkundige Opmerkingen over den Chameleon; door W. VROLIK, *Med. Doct.*, *Lid van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap, de Société d'Histoire naturelle te Parijs, de Senkenbergische Naturforschende Gesellschaft te Frankfort, en de Societé d'émulation te Luik. Met Platen. Te* Amsterdam, *bij* P. Meijer Warnars, 1827. In gr. 8vo., 96 bladz. De prijs is *f* 1. 40.

De *Chameleon* heeft onder alle beoefenaars zoo wel, als onder alle liefhebbers der Natuurlijke Historie, eenen, als het ware, *klassieken* naam verkregen, door de zonderlinge kleurverandering, welke dit dier ondergaat, en welke, door overlevering vermeerderd en vergroot, aller aandacht in eene hooge mate geboeid heeft. Gelijk echter alles, wat vreemd en ongewoon is, in handen van het Publiek veelal tot het wonderbare wordt opgevijzeld, zoo geschiedde dit ook met den Chameleon en was het voor den echten Natuuronderzoeker bezwaarlijk, om de waarheid in dezen door den nevel van de wonderbaarste verdichtselen te erkennen. Men is derhalve dank verschuldigd aan den Heer VROLIK, die dit zonderlinge dier gedurende ettelijke weken levend in zijne bezitting gehad hebbende, vele twijfelachtige punten van deszelfs natuurlijke historie nader heeft opgehelderd, en vooral ook daardoor veel tot deszelfs kennis heeft toegebragt, door het, na deszelfs dood, aan een naauwkeurig ontleedkundig onderzoek te onderwerpen. De uitkomsten van beiderlei nasporingen worden in dit Geschrift aan het Publiek medegedeeld.

Een geschiedkundig overzigt van de vroegere denkbeelden van leeken en geleerden aangaande den Chameleon baant hier den weg tot eigene onderzoekingen. De waarnemingen en verklaringen van GODDARD, onzen DE BRUYN, PERRAULT, HASSELQUIST, HUSSEM, VAN BRAAM HOUCKGEEST, LACEPÈDE en CUVIER worden achtereenvolgens vermeld

meld, en daarna volgen bl. 7 en volgg. de waarnemingen van VROLIK zelven, waaruit blijkt, dat de kleurveranderingen van het dier, noch aan het overnemen der kleuren van andere voorwerpen, noch aan de werking van drift of andere hartstogten, noch eindelijk aan het uitzetten der longen moet worden toegeſchreven, gelijk ſommige Schrijvers ten onregte beweerd hadden, maar eenvoudig aan de werking der zonneſtralen, welke de naar dezelve toegekeerde zijde met twee rijen meer donkere vlekken teekent, terwijl de tegenovergeſtelde, niet verlichte, zijde, in hare kleur onveranderd blijft. Volgens de waarnemingen van des Schrijvers vader, den Hoogl. G. VROLIK, wordt de kleur van het dier ook donkerder bij het doorzwelgen van voedſel.

Maar hoe ontſtaan nu deze meer donkere vlekken uit de werking der lichtſtralen op de huid des Chameleons? Deze meer moeijelijke vraag wordt door den Schrijver op eene inderdaad vernuftige wijze beantwoord, welke tevens van zijne algemeene kennis in dit gedeelte der Natuurkundige Wetenſchappen getuigt. Hij vergelijkt deze meerdere donkerheid met de donkere kleur, welke de Negers bezitten en welke anderzins blanke menſchen door den invloed van het licht in de verzengde luchtſtreken verkrijgen. Gelijk het verdonkeren dezer kleur bij deze menſchen langzaam vordert, gaat het daarentegen ſneller doch ook minder duurzaam voort in den Chameleon, waarin, door de lichtſtralen, niet alleen de kleur verhoogd, maar ook, volgens de proeven van MURRAY, de warmte aan de verlichte zijde verſterkt wordt. Eene zwarte verwſtof bedekt, blijkens het ontleedkundig onderzoek, de buitenſte oppervlakte van het grootſte gedeelte der maag, het geheele darmkanaal en het tongbeen, welke ſtof, naar des Schrijvers gevoelen, door de verhoogde levenswerking der bloedvaten bij het zonnelicht, wordt opgenomen en naar de huid gevoerd. Zoodanig eene oploſſing door middel der bloedvaten heeft, na hetgeen de proeven van MAGENDIE, SEGALAS en anderen, ons over het opſlorpend vermogen der aderen geleerd

leerd

leerd hebben, althans niets onwaarſchijnlijks in zich, terwijl men daarenboven in het negerhoen (*Gallus morio*) eene zwarte kleur zoo wel op de opperhuid als op het buikvlies waarneemt. Kan de *antagonistiſche* werking, welke in ziekelijke omſtandigheden ook bij den mensch tusſchen de maag en het darmkanaal en de huid plaats heeft, hier niet als een bijkomend bewijs *ex analogia* gelden? Bij zomerwarmte, bij voorbeeld, is de werking der huid bij den mensch vermeerderd, die van maag en ingewanden verzwakt; bij ſtrenge koude daarentegen is er meer veerkracht in maag en ingewanden, bij verminderde werking der huid, enz.

Op bl. 19 zouden wij den Schrijver in bedenking geven of het donkerder worden der haren na de geboorte van een kind niet een weinig al te algemeen geſteld was, daar, blijkens de ondervinding, de bij de geboorte donkere haren van kinderen dikwijls veel ligter van kleur, en bruine haren, ook bij overigens ongeſtoorde gezondheid, naderhand ſomwijlen blond worden.

Het is opmerkens waardig, dat de oogen van den Chameleon in ongelijke rigtingen naar alle zijden kunnen bewogen worden, zoodat hij dikwijls met het eene oog naar voren en te gelijker tijd met het andere oog naar achteren kan zien; hetgeen hem bij de traagheid zijner bewegingen en de moeijelijke buiging van zijnen hals tot het vangen van inſekten en andere diertjes van veel dienst is.

Bij de ontleding der herſenen van den Chameleon vergelijkt Vr. dezelve met die van de menſchelijke vrucht, in navolging der beſpiegelingen van TIEDEMANN en anderen. Het bevreemdde ons, bij de vermelding van eene Verhandeling van den Hoogleeraar VROLIK, bl. 30, niet het oorſpronkelijke ſtuk, gelijk het in de Werken van het Inſtituut gevonden wordt, maar de Franſche vertaling daarvan aangehaald te vinden. Het oorſpronkelijke Werk is toch zeker in handen van meerdere Hollandſche Lezers.

De geheele ontleding van den *Chameleon*, welke door den Schrijver met veel zorg bewerkt en met

zeer

zeer fraaije platen opgehelderd is, is minder voor een uittrekfel vatbaar. De lezing hiervan verfpreidt echter veel licht over onderfcheidene punten van *vergelijkende Ontleedkunde*, een vak, zoo belangrijk op zich zelf, als hoogst nuttig tot de nadere kennis der ontleedkunde van den mensch zelven. Opmerkenswaardig zijn de bijzonderheden, welke VR. ons mededeelt over de vorming van het oog, uitnemend ingerigt, om de fterkfte lichtftralen zonder nadeel te verdragen; over het tongbeen en de wijze waarop de *Chameleon* zijne tong tot het aangrijpen van onderfcheidene voorwerpen gebruikt; over de groote uitgebreide vetkwabben, die aan het benedenfte deel van den buik voorhanden zijn en verklaren, hoe dit dier zoo langen tijd zonder voedfel in leven kan blijven; over de zonderlinge gedaante van zijn beenig hoofd, waarvan de bijzondere ftukken echter zeer wel met die van den menfchelijken fchedel te vergelijken zijn; over de *elleboogfchijf* in den arm, met de *kniefchijf* van meer volkomene dieren te vergelijken en door den Schrijver ook reeds vroeger in den *Kaiman* (1) waargenomen, enz. alle welke punten in het Werk zelf nader moeten worden nagegaan.

De oordeelkundige Lezer ziet uit dit verflag genoegzaam, wat hij in dit Werk te wachten heeft, en hoe veel licht hij hier zal kunnen verkrijgen ten opzigte van een dier, welks gefchiedenis tot dus verre nog met zoo vele verdichtfelen en misvattingen verduisterd was. De *monographifche* befchouwing en ontleding van eenig dier zal altoos eenig nut aanbrengen en hoe veel te meer dan, als dit onderzoek eene dierfoort betreft, waaromtrent nog zoo vele twijfelingen beftonden.

En zoo zij deze arbeid van eenen Nederlandfchen Natuurkundige elks oplettendheid aanbevolen. Ook de uitvoering is net en laat niets, als welligt alleen eenen minder wijden druk, te wenfchen, overig.

Proe-

(1) Zie *Bijdragen tot de Natuurkundige Wetenschappen*, verzameld door H. C. VAN HALL, W. VROLIK en G. J. MULDER, Deel I. Stuk 1. bl. 162.

Proeve van een beredeneerd Overzigt van het Burgerlijk Wetboek voor het Koningrijk der Nederlanden, door Mr. J. H. SASSEN, *Advocaat te* 's Hertogenbosch, Iste *Boek*, *Titel* 1–5. *Te* 's Hertogenbosch, *bij* H. Palier en Zoon, 1827. In gr. 8vo. IV en 251 bladz. De prijs is *f* 2. 10.

Bij den wensch, welken men meer en meer algemeen begint te uiten, dat het reeds vastgesteld Nederlandsch Burgerlijk Wetboek, voor dat het onherroepelijk wordt ingevoerd, nog eens aan eene herziening onderworpen, en bij de hoop, door het algemeen gerucht verbreid, dat deze wensch waarschijnlijk vervuld zal worden, kan een Werk, het welk tot verklaring van het Nederlandsche regt moet strekken, voor het oogenblik nog ontijdig schijnen. Intusschen is deze bedenking op het aangekondigde Geschrift niet toepasselijk en moet hetzelve integendeel juist daarom met dankzegging worden aangenomen, omdat het wenken en opmerkingen bevat, welke bij zoodanige herziening de aandacht des Wetgevers overwaardig zijn. S. geeft ons geen stelselmatig Werk over het Nederlandsche regt, maar bij elke bepaling, welke de vijf eerste Titels van het eerste Boek bevatten, deelt hij ons op eene zeer bescheidene en van zijne, vooral praktische, kennis getuigende wijze, zijne aanmerkingen op dezelve mede, terwijl hij dezelve tevens, zoo door vergelijking van vroegere wetsbepalingen, als door redeneringen, uit andere deelen van het Wetboek zelve ontleend, op eene allezins doelmatige wijze toelicht. Het is moeijelijk en in dit Tijdschrift misschien niet doelmatig al die aanmerkingen na te gaan en aan ons eigen begrip van regt te toetsen, en wij onthouden ons daarvan zoo veel te gereeder, daar zeer onlangs in een Tijdschrift, bij uitsluiting aan regtsgeleerdheid gewijd, eene zeer uitvoerige beoordeeling van 's mans Werk is geplaatst geworden. Sommige aanmerkingen met den Steller van die aankondiging (1) deelende, meenen wij met hem den kundigen Schrijver, uit naam der Vaderlansche Regtsgeleerdheid tot de spoedige voortzetting van zijnen nuttigen arbeid te mogen uitnoodigen. Daartoe ontbreke het hem aan geene aanmoediging! *Ne-*

(1) De Hoogleeraar VAN HALL, in de *Bijdragen tot Regtsgel. en Wetg.*, Deel II. N°. 3, bladz. 445–480.

Nederlandsche Spraakleer, *door* Mr. WILLEM BILDERDIJK, *met de Spreuk:* Discant artem quam frustra docent. — *In* 's Gravenhage, *bij* J. Immerzeel, Junior, 1826. In gr. 8vo. XVI en 431 bladz. De prijs is *f* 5. 75.

[*Derde Verslag.*]

SYNTAXIS.

Dit gedeelte der SPRAAKLEER van den Heer B. bevat, gelijk bij alle taalleeraren, de *kennis of kunst van een volzin wel in te rigten.* „ Een Volzin „ (zegt hij bl. 262.) bevat somtijds deelen die men „ ieder afzonderlijk als een volzin zou mogen aan„ merken, maar die echter, door een kennelijk ver„ band vereenigd, niet slechts verstandelijk door de „ opvolging der gedachten, maar ook door woorde„ lijke samenhang één geheel uitmaken."

Hij had dit duidelijker kunnen maken, door te zeggen, dat een VOLZIN uit een of meer spraakkundige VOORSTELLINGEN bestaan kan, welke, elk voor zich, een' volzin zouden opleveren, wanneer zij niet vereenigd of verbonden waren in eene enkele zegging, waarvan zij de zamenstellende leden uitmaken. In de *Syntaxis* (of woordvoeging) kan men het verschil tusschen VOLZIN en VOORSTELLING niet te duidelijk aanwijzen; en wanneer hij voorts de *drie hoofdtermen* eener voorstelling, (a) DE WERKER, (b) DE DAAD en (c) HET GE- of BEWERKTE, aanschouwelijker gemaakt had, dan dit gewoonlijk in de Spraakkunsten geschiedt, had hij daardoor ook bevattelijker kunnen zijn in de behandeling der vier punten, waartoe hij alles brengt, wat hij over de woordvoeging meent te moeten aanmerken; misschien had hij dan ook wel eene andere verdeeling gekozen, dan die, welke in de *vier* volgende Punten begrepen is; te weten: (bl. 265) „ 1. *Overeenstemming;* „ 2. *Onderschikking*, welke men met het Gramma- „ ti-

„ tikale kunstwoord, *beheersching* (regimen) heet; „ 3. *Wijze van Samenvoeging;* en 4. *Orde van* „ *plaatsing.*"

In ieder dezer Afdeelingen, zal ik, even als in de vorige VERSLAGEN, alleen datgene aanwijzen, wat in zijne Spraakleer zich, *of* door afwijking van de algemeene gevoelens omtrent die onderwerpen, *of* door nieuwheid van inzigt of bevatting onderscheidt.

Eerst dus in de OVEREENSTEMMING. Er moet overeenstemming zijn tusschen *zelfst.* en *bijvoegl.* naamwoord, tusschen *lidwoord (de, een) deelwoord* en *bijv. naamw.* met de beide vorige, enz. ook tusschen *den werker* met al zijne wijzigingen en het werkw., enz.

Hieromtrent zal ik het volgende aanstippen.

Het woordje AL, voor een enkelvoudig naamwoord gesteld, is (merkt hij bl. 268 aan) „ een adverbium „ en plaatst zich dan ook voor (en niet achter) het „ lidwoord; dus: AL *de aard*, AL *het geld en goed.* „ Anders is het *Adjectief*, ALLE *de goederen. Ik* „ *veracht* ALLE *geld en goed.*" — Er zullen er zijn, die ALLE *de goederen* zullen afkeuren en beweren, dat men, omdat AL vóór het lidwoord onverbuigzaam is, altijd behoort te zeggen: AL de goederen. Zij zullen dit uit de *analogie* van ons taalgebruik afleiden; bij voorbeeld, men zegt: *zul*KE *dingen*, enz. verbogen; maar: *zul*K *eenen dienst heeft hij mij bewezen*, onverbogen. Zoo zegt de S. ook kort te voren, dat men zoo *schoo*N *eene vrouw*, het adjectief onverbogen, moet zeggen; en met reden: want er heeft tusschen het BIJV. en Z. N. geen overeenkomstige buiging plaats dan wanneer het eerste zijn Z. N. onmiddellijk voorafgaat. AL zou dus hier een uitzondering dezer regelmaat moeten zijn. Hierover spreekt hij niet, en geeft dus nog minder de reden dezer uitzondering op. Ik geloof, dat men het een en ander, dat is AL en ALLE DE, kan zeggen. Doch hierop moeten wij, als wij van soortgelijke verbuigingen, welke van de plaatsing der woorden afhangen, spreken zullen, terug komen.

Van meer belang is de beschouwing dezer *overeen-*

ſtemming van het *bijv-* met het *zelfſt- naamwoord*, wanneer het eerſte, van al zijne wijzigingen en regeringen voorafgegaan, op zijn beurt het Z. N., waarvan het de hoedanigheid uitdrukt, voorafgaat; waarvan hij bl. 270, dit voorbeeld opgeeft. — „ *Ik* „ *zag eenen van het Oosten met groote ſnelheid op-* „ *komenden en met een ruiſchend geluid verzeld* „ *gaanden donkeren orkaan zich verheffen, en de-* „ *zen zich in geene regendroppelen, maar vuistge-* „ *lijke hagelſteenen en veld- en tuingewasſen verplet-* „ *tende, en voor mensch en vee allerverſchrikkelijk-* „ *ſte ijsklompen ontlasten.*"

Na vooraf gezegd te hebben, dat het adjectief, voor het ſubſtantivum geplaatst, al zulke wijzigingen met zich kan voeren; meent hij toch, na dat gegeven voorbeeld, dat men hierbij wel mag aanmerken, „ dat, gelijk zulke veelwoordig uitgebreide Adjecti- „ ven ſomwijlen iets ontzettends hebben door de be- „ vatting des hoorders als te overſtelpen, zy daar- „ door ook aan een duisterheid onderhevig, en in „ den aart NB. MEER Hoog-dan Nederduitsch zijn." — Dus toch eenigzins, of voor een gedeelte Nederduitsch.

En in zoo ver (in hoe ver het Nederduitsch is zegt hij niet duidelijk) mogen wij er ons van bedienen, maar in zoo ver deze zwaargeladen *adjectiva* Hoogduitsch zijn, niet. Zeer wel! Maar wat is er dan het HOOG- en wat het NEDERduitsche van? Hoe zullen zijne leerlingen dit raden?

Dat dit voorbeeld met opzet overdreven is, ziet men; ſchoon het daarom niet ophoudt ſpraakkundig goed te zijn; en wel ſpraakkundig goed, in de beide talen. En op dit ſpraakkundig goede komt het hier in de *syntaxis* ſlechts aan. Wat het *sesquipedaliſche* en gezwollene der zegging aangaat; dit is niet goed. Maar in zoo verre is het ook in de beide talen af te keuren; iets, waarover het hier niet te pas komt te ſpreken. In lesſen over den ſtijl had hij hier over kunnen uitweiden, en het misbruik aantoonen, dat er van op zich zelve *goede* woordſchikkingen kan gemaakt worden; dan zou men hem

dit toegestemd hebben. Nu, integendeel, moet men hem onder het oog brengen, dat hij een alleronbestemdste uitspraak gedaan heeft over eene in beide talen zeer gebruikelijke woordschikking.

Maar wanneer hij, voortgaande, deze zijne niets bepalende taalregel dus eindigt: — „ Met de alge-„ meener bekendwording en veelal domme vertalin-„ gen van Hoogduitsche schriften zijn zulke wijd-„ loopige byvoeglijkheden in de vorm van adjectiven „ by ons (tot groot verderf onzer klare en heldere „ Moedertaal) bovenmate vermenigvuldigd en alge-„ meen geworden; ja, nu men de echte behande-„ ling van onze taal niet meer meester is, onver-„ mijdelijk; doch onze Voorvaders kenden ze *niet*, „ en wy behoorden ze allengs af te gewennen." — dan weten wij niet, wat wij ons afwennen moeten; *of* de voorafgaande wijzigingen van het *bijv. naamwoord in het algemeen*, *of* zulke al te overladene adjectiven, als in zijn voorbeeld, in het *bijzonder*. Het laatste zal men gereedelijk toestemmen: want zijn voorbeeld zou goed zijn, om te doen zien, hoe men de *bijv. naamw.* niet OVERladen moet, hoe zeer onze woordschikking er aanleiding toe geeft. Maar bedoelt hij *het eerste*, en meent hij (hetgeen evenwel naauwelijks te onderstellen is), dat (behalve misschien een *bijwoord*) geen *bijv. naamw.* door wijzigende bewoordingen voorafgegaan mag worden; dan heeft hij zijnen leerlingen een' slechten raad gegeven; en de kundigste onder hen mogten hem wel, zoo beleefd als men dat aan een' meester behoort te doen, toefluisteren: — Meester, gij wilt, dat wij ons iets afwennen zullen, dat gij u-zelv' in 60 jaren tijd niet heb kunnen afwennen; en waarvan gij juist gebruik maakt als uw anders niet zeer vloeijende stijl in *proza* het vloeijendst is; bij voorbeeld, bl. 5 van UWE VOORREDE, tweemaal; en niet duister, maar helder en makkelijk om uit te spreken: — „ *een ter ademing beurtelings openend en wederom* „ *dekkend klepjen.*" — En eenige regels lager: — „ *een op verschillende wijzen vernaauwden of meer* „ *gerekten en gespannen strot.*" Zonder nog te spreken

ken van uw' hoogeren redenaarsſtijl, waarin gij er, naar ons-aller oordeel een regt krachtig gebruik van weet te maken, bij voorbeeld, reeds op bl. 2 van uwe hartverdagende nagedachtenisrede op PESTEL: — „ *de vervulling des treurigen uiterlijken*, *door een* „ *onder de last des levens en aller zijner ellenden* „ *bezweken geest*." Waarom zouden wij, uwe voedſterlingen, dit dan trachten af te gewennen? — En wanneer gij, aan het einde van dezelfde herinneringsrede, met een vooral niet minder, dan in uw voorbeeld, overladen adjectief onze zielen ſchokt en overſtelpt, en *Leyden* dus aanſpreekt: — „ *Gy van* „ *uw ſchitterend tempeldak*, *van uw groenende lau-* „ *werbosſchen*, *en blinkende zuilen*, *ja van de zulk* „ *een heiligdom als het uwe kenteekenende arends-* „ *vleugelen*, *die u overdekten*, *door den moedwil des* „ *oproers* BEROOFDE *Wijsheidsſchool*," enz. — hoe wilt gij dan, dat wij het in onze gedachten zouden nemen, om ons het gebruiken van zulke tot barſtens toe geladen adjectiven, als dit BEROOFDE, af te wennen? Zeg ons liever, wat wij doen moeten, om een *adjectief* of *participium*, dat wat zwak is uitgevallen, met zulk een' ſtoet van voorafgaande lijftrawanten te verſterken; al ware het dan ook meer HOOG- dan NEDERduitsch. Neem ons, wat wij u bidden mogen, deze, vooral in den *vocativus*, zoo hard-, barsch- en klaterend-klinkende, en, *crescendo*, tot in het binnenst van het hart INDRINGENDE bijvoegelijke naamwoorden niet af!

En wat zou hij zijnen jongeren daarop kunnen antwoorden? —

Men KAN zulke *adjectiva* dikwijls achter hun *ſubſtantivum* plaatſen, vooral, wanneer de aandacht meer op het laatſte dan op het eerſte moet gevestigd zijn; ook zijn er gevallen, dat men geene keus heeft, maar de Franſche woordſchikking MOET volgen; doch zonder bijzondere redenen, waarover ik hier niet kan uitweiden, is het niet alleen ſierlijker, maar ook duidelijker, en meer naar den aard onzer taal, de wij-

 zi-

zigende woorden met het *bijv.* N. vóór het Z. N. te plaatsen.

Even weinig moeten zijn leerlingen zich door hem laten geleiden, wanneer hij, bl. 278, hun eene andere spraakkundige ketterij wil opdringen. Deze, namelijk; bl. 278: — „ In 't stuk der overéénstem„ming is wat van Byvoeglijke naamwoorden gezegd „ is ook toepasselijk op de Infinitiven met het Voor„ zetsel *te* gebruikt, als hebbende eene adjectivale „ kracht van beteekenis. Immers dus wil men het, „ schoon het plaatsen van die voor de substantiven „ zeer te veroordeelen is."

Hier vergist zich de Heer B. in meer dan *één* opzigt. Deze woordschikking heeft, niet omdat men dit zoo wil, maar omdat men, de kracht van dit *te* voor een werkwoord wel beseffende, niet anders kan willen, de kracht van een *bijv. naamw.* of van een *part.*, als *bijv.* N. gebruikt; en wel, inzonderheid, als het vóór het *subst.*, waarop het betrekkelijk is, geplaatst wordt, even als alle andere *participia*, wanneer zij een Z. N. wijzigen. En om die zelfde reden mag men het vóór zijn *subst.* plaatsen, schoon het gebruik ook toelaat, dat men het achteraan stelt.

Om de reden van zijn gevoelen te weten, moet men met mij zijne *Etymologie*, bl. 183, opslaan; waar men zien zal, waarom hij aan dat *te*, gevolgd door een *werkwoord in de onbepaalde wijze*, maar half en half de kracht van een BIJV. N. geven wil. — Daar leest men: — „ Die misvatting (nam. dat *te* „ 't werkwoord tot een nomen zou maken) heeft „ echter veroorzaakt, dat men deze Infinitiven als „ Adjectiven verbogen heeft. En dus heeft men ge„ zegd: *De niet te verbrekene kracht des hoog te* „ *ontzienen mans*, en dergelijke." [Tot voorbeelden van zeggingen, die hij veroordeelen wil, maakt hij altijd van belagchelijke uitdrukkingen gebruik]; maar zou het beter luiden, wanneer men naar zijne woordschikking zei: — *De kracht, niet te verbreken des mans hoog te ontzien?* Het vreemde

de zit hem dus niet in de woordvoeging maar in de keus van het voorbeeld.

Hij gaat dus voort: „ In den grond, wantaal, „ uit belachlijk nabootſen van 't zwaarmoedig ver- „ kunſteld Hoogduitsch voortgeſproten, ten walg „ van een Hollandsch oor en verſtand! — De ware „ plaatſing van deze Infinitiven (dat ik dit in 't „ voorbygaan aanmerke) is ook niet, als die der „ Adjectiven, voor het Subſtantief, maar daar ach- „ ter. Een geval, *licht te ontmoeten*, eischt onze „ taal; en niet: *Een licht te ontmoeten geval.* „ Een lof, *licht te verkrijgen;* en niet: *Een licht* „ *te verkrijgen lof.* Het eerſte is geen Neder- maar „ Hoogduitſche Woordſchikking, waaraan wy ons „ ſedert omtrent een leeftijd veel te veel verwend „ hebben, en die 't van 't hoogſte belang is weêr „ af te gewennen."

Wij zullen ons dit zekerlijk niet afwennen; en wel, *ten eerſte*, omdat deze woordſchikking een veel meer dan twee leeftijden vast geworteld, en bij de beste Schrijvers, en in de goede ſpreektaal gevestigd gebruik voor zich heeft; en, *ten tweede*, omdat dit gebruik in den aard onzer woordſchikking gegrond, ja beter en vaster gegrond is dan de woordſchikking, die hij voor de verkiesſelijkſte houdt. Op zeer weinige uitzonderingen na plaatſen wij het wijzigende der ſubſtantiven voor- en niet achteraan. Het eerſte (het gevestigd gebruik) ontkent de S. niet, integendeel, hij wil dat wij (hij zelf daar onder begrepen) het ons weêr af zullen wennen; maar (denkelijk het tweede betreffende) zegt hij: — „ Het is, des niettegenſtaande een waarheid, dat „ onze oude taal de Infinitiven niet plat af beet, maar „ met de *e* of *ſcheva* uitſprak en ſchreef. *Stane*, „ *doene*, *loopene*, enz. zeiden en ſchreven zy. In- „ dien wy derhalve den Infinitivus met het voorzet- „ ſel *te* voor een Subſtantivum plaats gaven (en wie „ vermijdt het tegenwoordig volſtrekt?) zou 't niet „ gants en al verwerpelijk zijn, er die zachte *e* wel- „ luidendheidshalve achter te voegen; maar het aan „ de buiging eens Adjectiefs te onderwerpen, is

„ een eigendunklijk Adjectief ſcheppen, 't geen een „ Dichter, *cui*

Quidlibet audendi conceditur aequa potestas,

„ zich (des noods) wel eens veroorloven mag, maar „ dat geenen Prozaſchrijver is toe te ſtaan, noch ook „ van anderen na te volgen."

Men zou zeggen, dat de S. zich hier geweldig tegenſpreekt: want indien het waar is, dat men het tegenwoordig naauwelijks vermijden kan, en er in dat geval de *e* om de welluidendheid bijvoegt; dan moet dit toch den Dichteren niet alleen, maar ook den Prozaſchrijveren vrijſtaan; anders toch kan de vraag: *Wie vermijdt het tegenwoordig volſtrekt?* niet te pas komen: want deze laatſten (en hun getal is niet klein) en ook de goede nette *ſprekers* maken er, ſedert zoo lang mij heugt, een zeer natuurlijk en ongemaakt gebruik van; bij voorbeeld, *Was het geen gedane, maar nog te doene zaak, dan ..... Een niet ligt uit te maken geſchil ..... Een niet makkelijk af te leeren ..... af te wennen* gewoonte... In *een te onderganE* ſtraf, het zij in NOM. of ACC. is immers *ganE* als een adjectief naar het geſlacht gebogen? Men kan immers niet zeggen: *een te ondergaan ſtraf?* De Dichters maken er daar en tegen minder gebruik van, dan de Redenaars en Prozaſchrijvers, waarom zouden wij het ons dan afwennen. — En wil hij met dat afwennen zelf niet zeggen, dat wij er eensklaps niet mede kunnen ophouden? — Hoe kan hij dan, in hetzelfde oogenblik waarin hij zich te vreden ſchijnt te zullen houden met het ſpoedig of langzaam af te wennen verwende, zeggen, dat het geen' Prozaſchrijver (zoo lang hij het zich ten minſte nog niet afgewend heeft) toe te ſtaan is?

Of wil hij misſchien zeggen, dat wij deze bijv. uitdrukking niet in GEN. of DAT. mogen gebruiken; dat de Prozaſchrijvers, *in* DIE *gebogen naamvallen,* er terſtond en zonder afwennen van moeten afzien, en dat wij dus, vooreerst, nog wel mogen zeggen: eene te doene zaak, in NOM., misſchien ook

in

in ACC.; maar niet *der* TE *doene zaken; den* TE *onderganEN invloed; der niet* TE *voorzienE gebeurtenisſen*, enz.?

Zoo zullen wij dan: *rerum vendendarum copia* in proza niet meer mogen overzetten, met: — *Voorraad der* TE *verkoopen* (of TE verkoopenE) *goederen;* ſchoon *de* TE *verkoopene*, omdat het dikwijls niet te vermijden is, nog geduld kan worden? Intusſchen wordt dit PART. PASS. FUT. (en dit is het in de beide talen, en dus in de beide talen *adjectivaal*) in den GEN. vooral, niet dan gebrekkelijk uitgedrukt, wanneer men het achteraan plaatst. Men oordeele! — *Hij is met dien geheelen voorraad der goederen, te verkoopen, blijven zitten.* Of wil hij misſchien, dat wij in dit geval ons langwijliger PART. PASS. FUT. moeten gebruiken; en zeggen: — *Hij is met dien geheelen voorraad der* VERKOCHT ZULLENDE WORDEN *goederen blijven zitten?* Maar zonder dit omſlagtige nog in aanmerking te nemen, zou men zeer onnaauwkeurig geſproken hebben: want als hij er meê is blijven zitten, dan is er geen *zullen verkocht worden* geweest; terwijl TE *verkoopen* geen volſtrekt *zullende verkocht worden* maar eene beſtemming om verkocht te worden uitdrukt, hetwelk juist de kracht is van het *participium* in DUS. Met BAAR (hetwelk geen *zullen* maar *kunnen* uitdrukt) is het ook niet te redden: *verkoopbare goederen* is wederom iets anders.

Wil hij dit TE, gevolgd door een' verbuigbaren *infinitivus*, niet voor een PART. PASS. houden (ſchoon hij dit echter op eene andere plaats doet); over dien kunstterm zullen wij niet twisten; maar dan zal hij echter moeten toeſtemmen, dat deze *bijv. woordvorm* er ten minſte de kracht van heeft. En heeft *het* die kracht, en is die *infinitivus* reeds in de *nom.* „ een *te doenE* zaak" verbogen; waarom mag het dan niet verder verbogen worden?

Van zulke en andere verbogen *infinitiven* is onze tegenwoordige maar vooral onze taal in de 13de en 14de eeuw vol; bij voorbeeld, in de tegenwoordige: — *des levens, reizens, ſtrijdens*, enz. enz. *zat. Vech-*

tenslust. Scheidenstijd. Stervensuur. Drinkenstijd (*tempus bibendi*). *Levenswijs* (*modus vivendi*).

Hier door verkrijgen in die *gerundive* ſpreekmanieren, die *infinitiven*, de gedaante van een *ſubſtantivum;* zoo als zij door TE voorafgegaan een adjective gedaante met de kracht van een deelwoord verkrijgen. En deze geſchiktheid der *onbepaalde wijze* om door dit TE een of zelfſtandige, of *bijv.* of *participale* duiding aan te kunnen nemen, bewijzen juist die dus gewijzigde onbepaalde wijzen, die in de Schrijvers van de 13 en 14de eeuw eene E aannemen. Het is een verkeerd inzigt van den Heer B., wanneer hij gelooft, dat die *e* tot den uitgang van de *onbepaalde wijze* behoort: want zij neemt die verbuiging bij onze Ouden ſlechts aan, om hare hervorming in een dezer drie wijzigingen aan te duiden; even als de *s* in *levens-uur*, *etens-tijd*, enz. niet tot *leven* of *eten* als onbepaald werkwoord behoort, maar den tweeden naamval als in het *gerundium* in *di*, dat is, den *gen.* van den *infinitivus* aanwijst; gelijk dan ook die E, achter de N van een *inf.*, nooit plaats heeft, dan wanneer de *onbepaalde wijze* door het voorafgaande TE, of door een voorzetſel, ophoudt een vervoegbaar werkwoord te zijn, en de gedaante van een naamwoord nadert, of er in overgaat.

Die E toont ons nu eens een *gerundium*, dan weder een *supinum*, dan eens een lijdelijk deelwoord van den toekomenden tijd, dan weder een' *eerſten* of *vierden* naamval van de onbepaalde wijze, in eene dier drie wijzigingen.

Men behoeft ſlechts MAARLANT, V. HELU, onze STOKE of een ander hunner tijdgenooten op die plaatſen, waar die *infinitiven* voorkomen, te lezen, om zich hier van te overtuigen. Wil men eenige voorbeelden? Welaan! Zij zijn in menigte, *bij mud*, gelijk men zegt, te vinden.

Beginnen wij met onzen Hollandſchen MELIS STOKE, I. B. vs. 35, enz. **Hem bid ic / die noeit en began / Eñ die over ghemene man Om te berechtene ſette Lantsheren /** enz. vs. **quaet te**

zoe-

Zoekene. Vs. 65. Te nederne (dat is, te vernederene) de Roomsche Ghewelt. vs. 29.

Eñ hevet vermaent eñ ghetroest
Al tfolk kerstindoem tontfaene.

(om te ontvangen, *ad accipiendum*).

Slaan wij nu de Fabelen van ESOPUS eens op! Daar vinden wij reeds in de INLEIDING, VS. 14.

Al eest scande te segghene (*turpe dictu*)
Man seghen beesten te legghene.

Wil men er meer; men vindt deze zoogenaamde *infinitiven* te kust en te keur in de bijdragen van den Heer CLIGNETT, bl. 14, 24, 66, 83, 124, 170, 186, en meer andere voorbeelden, welke men niet angstvallig behoeft te zoeken, dewijl zij zich van zelf aanbieden. En omgekeerd, op die plaatſen, waar deze duiding niet voorkomt, en men ſlechts aan de eigenlijke *onbepaalde wijze* denken kan, daar vindt men ook deze E niet.

Ik zeg hier eigenlijk niets nieuws, dewijl het door HUYDECOPER OP MELIS STOKE, III. Deel, 9de B. VS. 526, reeds opgemerkt is, dat deze *infinitiven* een E achter zich nemen, als er *te* vooraf gaat. HUYDECOPER noemt ze geen *participia* of *gerundia*; dit is waar. Maar men behoeft ſlechts al de voorbeelden, die daar aangewezen worden na te gaan, om te zien dat zij alle *gerundia*, *supina*, *participia futuri passivi* of door een lidwoord bepaalde *inf.* zijn; terwijl, de eigenlijke *infinitiven*, dat is, die het *verbum infinitum* uitdrukken, noch *te* tot lidwoord, noch *e* tot uitgang hebben; — ſchoon die *e*, bij voorbeeld, in te *ſegghen*E te *hebben*E ook dan wel eens afgekort wordt, even als wij nog doen, wanneer de *infinitivus* op *en* uitgaat; als: *de in te ſpannen*, en niet, in te ſpan*nen*E krachten. Wanneer echter de uitgang *en* in de wortelſyllabe verſmolten is, kan die E niet gemist worden; gelijk in *de uit te ſtan*E *ellende; te doen*E *verbeteringen; de niet te voor-*

voorzienE gebeurtenisſen, *de te ondergan*E *ſtraf*. Uit de aangehaalde plaats van HUYDECOPER ziet men tevens, dat, wanneer die E achter aan geplaatst wordt, om het voorafgaande *te;* de E, die men anders voor de N plaatst, wel eens weggenomen wordt; gelijk in *te vaerne* voor *te varene*, enz.

Bij voorbeeld, in het 9de Boek van M. STOKE, vs. 1238.

> Daerna/ en wel corter ure/
> Begonde een ſcip vele zaen/
> Dat uten ſtride was outgaen/
> Sijn ſeil te HAELNE. —

Noch deze zamentrekking, noch deze *gerundive* E duldt *hier* ons tegenwoordig Nederduitsch. Wij kunnen wel zeggen: Een te *verrigten*E of *te verrigten zaak*; maar niet *om een zaak te verrigten*E, of *hij begon een daad te doen*E. Dat het echter bij MELIS en andere Schrijvers van dien tijd, geen onverbogen onbepaalde wijs is, blijkt daar uit, dat wij nergens een' *infinitivus* zonder *te*, dat is, geheel onbepaald aantreffen, waar die *e* aangehangen is; hetgeen toch wel het geval zou zijn, als die *e* geene verbuiging was, maar de ware vorm der *onb. wijs*. Komt er een onbepaalde wijs voor, wanneer zij een onmiddellijk *regimen* van een ander werkwoord is, zonder het bepalende lidwoord *te*; dan blijft zij onverbogen, als bij ons.

Wanneer de Heer B. op de boven aangehaalde plaats zegt, dat, wanneer men aan dien *infinitivus* met *te* voor een ſubſtantivum plaats geeft, het *niet gants verwerpelijk zou zijn*, *er die zachte* E *welluidendheidshalve achter te voegen* (hij vergeet er bij te voegen: waar dit volgens de verbuiging van de gewone adjectiven plaats heeft), zegt hij het omgekeerde van hetgeen hij zeggen moest. Die *e*, het teeken van den ouden participialen vorm, wordt volgens het tewoordig taalgebruik weggelaten, 1. als zij ook bij de andere *bijv. n.* of *deelwoorden* weggelaten *moet* worden; en 2. wanneer zij ook bij de laatſte, welluidendheids-

hal-

halve, weggelaten *mag* worden, terwijl, omgekeerd, die E geſchreven, en uitgeſproken moet worden, waar dit, om dezelfde reden, bij de andere *participia* plaats heeft; hetgeen al weder een bewijs oplevert, dat de donker gevoelde *ſpraakanalogie*, er de beteekenis van een *adj.* of *participium* aan gehecht heeft; en zulks naar de beſtaande regelmaat der taal; hetgeen vooral zigtbaar is in die *infinitiven*, waarin de uitgang *en* met de wortelgreep zaamgeſmolten is.

Men zegt: *De te doen*E *voorſlag. Eene te doen*E *zaak;* maar, zonder *e*, *een te doen werk.* Hier *moet* de *e* weggelaten worden; even als men *de gedane voorſlag*, *eene gedane zaak;* maar *een gedaan werk* zegt. En in het tweede geval, gelijk men kan zeggen: — *Een getroffene vrede*, maar ook welluidendheidshalve, ter vermijding van twee achter een volgende dof korte E', *een getroffen vrede;* zoo zegt men ook *een te treffen*E *vrede*, maar ook *een te treffen vrede.* Het gebruik heeft zich hier den zelfden regel, tastbaar om dezelfde reden, geſteld. En die zelfde *analogie*, welke in het donker veelal, vooral in onze taal, haren eigen weg volgt, beſtiert dit *deelwoordige*, *te doene*, *te gane*, *te treffene*, enz. enz., eveneens als *gedaan*, *gegaan*, *getroffen* in alle naamvallen, getallen, en geſlachten naar volſtrekt dezelfde regelmaat. De Heer B. moet er dus niet *aan peuteren* (zou HINLOPEN zeggen) om ons dit *adjectief* of *participium* (over den naam wil ik geen' twist voeren) af te nemen. Dat men het in onze taal, gelijk zij zich thans ontwikkeld heeft, ook wel achter het *ſubſtantivum* mag plaatſen, even als de andere vooral *lijdelijke* deelwoorden, ſpreekt van zelf; evenwel liever niet als het geheel op zich zelf ſtaat. *Een lof, ligt te verkrijgen* klinkt dus even goed als *een lof, ligt verkregen*, ſchoon een *ligt te verkrijgen lof*, als er geene bijzondere reden voor de omzetting is, mij veel beter bevalt; en waarſchijnlijk aan een ieder, die zich aan dit wettig geburgerde bijvoegelijke woord niet ergert. Laten zij, die zich deze bijvoegelijke zeggingen af willen wennen, zeggen: „*'t Is geen verkregen lof; maar een nog-te-verkrijgen.*" In plaats

plaats van: — „ *'t Is geene verkregen, maar nog te verkrijgen lof.*" En: „ *'t Is geen ondergane straf,*" maar „ *een straf, te ondergaan.*" En waarom dan ook niet, zonder zich aan het oneigene der uitdrukking te storen? — *'t Is een werk, aan te vangen*, in plaats van: *'t is een aan te vangen werk!* In de eerste zegging zullen zij zich slechts wat dubbelzinnig uitdrukken; dat is het ook al. Maar zij, die met het gevestigd gebruik over dit *meer* of *min* Hoog- of Nederduitsch reeds heen zijn, moeten dan ook geen zwarigheid vinden in de verbuiging van deze *bijv.* zegging: want door de E is zij reeds verbogen, even als bij MELIS STOKE, VAN HELU, MAERLAND, enz. enz.

Het is nogtans waar, gelijk de Heer B., bl. 185, zeer wel opmerkt, dat de Duitschers ook eenen soortgelijken *bijv.* vorm hebben, welke bij hen het *participium futuri* van het verbum *passivum* niet slechts uitdrukken moet; maar het, even als bij ons dit *te*, gevolgd door een' verbogen *infinitivus*, welke daar door ophoudt een eigenlijk gezegde *onbep. wijs* te zijn, ook uitdrukt. Maar dit geloof ik, moet toch geen reden zijn, waarom wij den onzen zouden verwerpen; ook dan niet, wanneer, gelijk nu het geval niet is, de beide bijv. zeggingen eveneens gevormd waren. Dat de hunne, gelijk hij met weinig grond meent, haren *oorsprong in de verwarring van het activum en passivum zou hebben*, kan even weinig eene reden zijn; en daarom weet ik niet, waartoe het dienen moet, dat hij ons verhaalt even alsof wij het niet wisten: — „ Dus zegt en schrijft de „ Duitscher: *Der nie genug* ZU Lobende; *wegen* „ *einer* auf ZU richtenden *Handlungsgesellschaft;* „ *auf* den ZU hoffenden *Gewinst.*"

En als hij er vervolgens van zegt: — „ Dat *lo*„ *bende*, dat *aufrichtende*, dat *hoffende*, zijn niet „ anders dan *participia activa* van 't praesens," heeft hij ook gelijk, wanneer hij, namelijk, die woorden van hun ZU (ons TE) afzondert; doch dit moet hij niet doen. Even goed, kon hij van *aman*DUS de gemerkte letters aftrekken, om er *amans* van te maken, en dan zeggen, dat het een *part.*

praes.

praes. act. was. Als ZU er bij is, met de E achter aan, is het juist, wat hij zegt, dat het niet is.

Belangrijk is het voorbeeld, hetwelk hij, betrekkelijk dit participium, hier op laat volgen, getrokken, zegt hij, uit een handschrift van de Gothaische Bibliotheek:

Keyser Carle, der HOI *gelovende stam,*
Alle Chrystendom was IME *untherthan,*
Rome dat wan he mit Macht,
Leo den Pawest he dar wider in bracht.

„ *Hoi* (vervolgt hij) is *hoge* (hoog); *gelovende*, (te
„ loven), *laudandus*. Wellicht is in 't handschrift
„ een schrijffeil, en moet het *ze lovende*, voor *zu*
„ *lovende* zijn, gelijk *z* en *g* veel in oude schriften
„ verward worden; in allen geval is het voor *laudandus*
„ en van passive beduiding. Maar hoe dit
„ zij, het is altijd een participium activum, en niets
„ anders."

Om het even of zijne gissing omtrent deze vier oud-Duitsche Verzen gegrond is, en of men deze onderstelde schrijffeil door de verandering van *ge* in *ze* of *to*, of hoe het zijn mag, verbeteren moete, hetgeen moeijelijk te beslissen valt, wanneer men van een oud handschrift niet meer dan vier regels onder 't oog heeft; zou men naar zijn onderstelling toch moeten besluiten, dat deze *participiale* vorm, waartegen hij zich zoo sterk verzet, in de vroegere naar het Nederduitsch zweemende tongvallen niet vreemd geweest is, niet slechts achter, maar ook voor het substantivum.

Dat voorts NDE, wanneer TO (te) voorafgaat, ook in andere platduitsche tongvallen, verbogen infinitiven voorstellen, in de verschillende beteekenissen, waarin dit *gerundive* bij onze Schrijvers van de 13 en 14de eeuw gebruikt wordt, blijkt ons genoeg uit de menigvuldige voorbeelden, welke wij daarvan in REINEKE DE VOSS aantreffen; onder anderen II. B. 8ste *Gesette*. bl. 125. EUT. uitg.

Dar-

„ Darumme id fus ok vaken geit,
„ Dat vele nu nicht fyn werdich
„ To HEBBENDE Heren gud un rechtferdich."

(dat is, dat velen niet waardig zijn regtvaardige Heeren *te hebben.*] en III. B. 3de Cap. bl. 144.

„ Syn vader plag in juweme love
„ Groet TO WESENDE hir to hove."

Ook in proza, bij voorbeeld, in den inhoud van de 5de *Gefette.* „ Sik mede to entfchuldiGENDE." Hier is ND in de *gerundive* beteekenis: *om er zich mede te ontfchuldigen.* — Ook als de INF. in een SUBST. overgaat. „ Tekene des LEVENDES." Bl. 183. „ Wat hebbe ik *todonde* (te doen) met deme *ketyve.*" Bl. 199. „ *Doet, wat gy fchuldig to donde fyn.*" Dit zijn geen *participia activa*, al hebben zij er de ND van, maar even als *te ontfaen*E bij M. STOKE, enz. verbogen *infinitiven*, dat is, of *participia passiva*, of *gerundia*, of hoe men dit *adjective* of *fubftantive*, dat hun aanhangt, ook noemen wil. Zoo ook in het platduitfche vertelfeltje van FLOSSE *un* BLANKFLOSSE, VS. 1463.

„ Do begunde ik to vragENDE na or."

En zoo is het ook met ons *te doen*, *te geven*, enz. dat, wanneer er in onze taal termen voor zijn naar de naamvallen, geflachten en getallen verbogen *kan* en *moet* worden. En deze buiging moet het ook onderworpen zijn, als het even als andere *bijv. naamwoorden* zonder *fubftantivum* gebruikt wordt. *Het gedan*E en nog *te doene; Hetgeen gebeurd is*, *en het nog te voorzien*E. Welluidendheidshalve *moet* men die E, wel achterlaten, als er bij voorbeeld, drie dof korte E' elkander zouden volgen: — bij voorbeeld; TE VERBEUZELENE *gelegenheden*, moet men niet zeggen.

Maar wanneer men nu die woorden met den Heer B. achter het *fubftantivum* plaatst, in welk geval zij (dit fpreekt van zelf) niet verbogen worden, zullen zij dan, meent hij, ophouden BIJV. N. of DEELWOORDEN te zijn? Is *een man*, *te prijzen*, niet even zoo *homo laudandus* als *een te prijzen*E of *te prijzen man?* Men moet hem die vraag doen: want bl. 278 fchijnt hij het nog niet voor uitgemaakt te hou-

houden, dat die bewoordingen eene *adjectivale* kracht hebben.

Die kracht hebben zij zeker niet altijd; bij voorbeeld, in: *Gij zoekt die belooning makkelijk* TE BEKOMEN, heeft *te bekomen* eene verbale kracht, offchoon het in de oude taal ook *verbogen*, dat is, *gerondief*, zou mogen en ftreng regelmatig moeten zijn; maar in: *gij zoekt die makkelijk* TE BEKOMEN *belooning* (met of zonder *e* aan het einde) kan men het zich niet anders dan als *adjectief* voorftellen; en zoo zou het ook zijn, wanneer men *een belooning*, *makkelijk* TE BEKOMEN, fchreef.

In beide DEZE gevallen, is *te* (to) echter *het verbale* lidwoord, en niet, gelijk de S., bladz. 182, meent, het voorzetfel *te* (tot); — en zulks om het even, of dit *te* van een voorzetfel, bij voorbeeld, *om*, *van*, *door*, enz. voorafgegaan wordt, of niet.

Hij vergist zich merkelijk, wanneer hij aldaar zegt: „ *Dat is licht* TE *doen*, is even zoo gezegd „ als: *dat is goed* TOT *fpijs*, en *hy woont te Ley-* „ *den*." En wel, omdat *te*, in beide de gevallen, een *gerundium* of *fupinum*, of, wat daar in duiding het meest aan grenst, een *part. fut. passivi* aanwijst.

De Lezer zelve oordeele over de kracht der redenen, welke hij ter ftaving van het tegendeel aanvoert!

Na vooraf gezegd te hebben:

„ De *infinitivus* blijft in onze uitdrukking van de „ Latijnfche gerundia een ware *infinitivus*, waarvoor „ dan het voorzetfel *te* (dat is *tot*) koomt, dat daar „ even zoo by gevoegd wordt als *tot* of *te* by een „ naamwoord. Van welke *tot* en *te* (beide uit het „ oude *tote*) onder de voorzetfels gehandeld zal wor- „ den" — laat hij, alsof hij nu over geheel andere uitdrukkingen dan *gerundia*, enz. zou gaan fpreken, er op volgen: — „ Maar men zegt ook *om te doen*, „ en *van te doen*. *Ik kwam* OM TE *eten*, OM TE „ *werken*; en *de moeijelijkheid* VAN TE *werken*."

Zoo er uitdrukkingen in onze taal zijn, die met de Latijnfche *gerundia*, enz. gelijk beteekenend zijn, dan zijn het voorzeker deze. Van dezen zegt hij

nu, en met regt, dat dit TE het lidwoord TE (*to*) is; maar waarom is TE dit ook niet in: *ligt* TE *doen?* Waarom moet het hier *tot* zijn? Dit waarom? laat hij ons niet eens in de verte gisfen. — Er is ook geen reden voor dit verfchil, maar wel voor onzen *Taalleerraar*, die bij deze laatfte *gerundia:* — *om te doen* (ad faciendum) en *van te doen* (faciendi) de dwaasheid van zijn eens aangenomen ftelfel gevoelt, volgens hetwelk hij nu twee op elkander volgende voorzetfels zou moeten aannemen, en zeggen: *om* TE *eten* is even als: *om* TOT *eten;* en *van* TE *werken* is even alsof men zeî: *van* TOT *werken.* Om deze reden verkiest hij hier liever van zijn TE, voorzetfel, af te gaan, en er een TE, lidwoord (artikel), van te maken. Hij glipt er (gelijk hij in die gevallen, waarin hij zich in het naauw gebragt heeft, meer doet) luchtig over heen. En de *reden* van dit verfchil blijft geheel in den fteek. Alleen zegt hij van dit: OM TE, VAN TE: — „ In deze „ gevalle is TE het artikel *to* der Engelfchen, dat „ zy voor alle werkwoorden ftellen. *To be, to have,* „ *to work,* enz. is by hen eenvoudig *zijn, hebben,* „ *werken.*" Al wat verder volgt (bl. 183) bevat niets van de reden des verfchils der beide TE; maar hij dwaalt opzettelijk van den tekst af; en eindigt met te zeggen; dat TE *danfen verhit*, enz. geen *gerundium* is, hetgeen er ook niemand voor houden zal. „ Wij gebruiken dit *te* by het werkwoord (zegt „ hij) wanneer daar *om* of *van* voor moet komen, „ fchoon onze Ouden *zwaar om doen* en dergelijke „ fchreven. Maar verre van dat dit *te* 't verbum „ tot een nomen zou maken," [hier over liep het gefchil niet] „ toont het als kenteeken het verbum „ (en wel zijn infinitief;) aan." Na dus *te* (lidwoord) *te* (voorzetfel) en *inf. gerundium* en *nomen* onder een geward te hebben; begint hij (dit moest men verwachten) uit te varen. Dus: — „ Het is „ eene volftrekte ongerijmdheid hier by aan *gerun-* „ *dien* of aan een *participium passivum futuri* te „ denken, gelijk de halfkundige fchoolvosfen zich

„ zoo

„ zoo wel by ons als by de Hoogduitſchers hebben
„ ingebeeld."

Zeker zou het ongerijmd zijn in: TE *danſen verhit* een *gerundium* of *participium* te willen zoeken; maar dit zal ook geen dezer ſchoolvosſen doen. Zij doen het ſlechts en met reden, in de overige zeggingen, dat is, in *om* TE, *van* TE, *ligt* TE *doen*. En waarom toch niet? Heeft hij zelf niet gezegd dat *zu lobende Stam* (bij ons *te loven* ſtam) *laudandus* is; en moeten zij dan daarbij niet aan zulk een *participium* denken? — Wat wil hij hier dan? — Waarſchijnlijk niets anders dan volhouden dat TE in: *dat is licht* TE *doen*, een voorzetſel is, dat TOT beteekent. Zoo had hij het eens beſchouwd in zijne VERSCH.; en dit moest nu doorgedreven worden.

En hoe doet hij dit nu? — Dit doet hij met een voorbeeld, dat men, in de verſchillende wijzen, waarop het verſtaan kan worden, ook zoo kan opvatten, dat TE de beteekenis van het voorzetſel TE (tot) verkrijgt: want, wanneer men in plaats van *dat is ligt* OM TE *doen*, kortheidshalve zegt *dat is ligt* TE *doen*; dan kan die zegging drie beteekenisſen aannemen.

Zulk eene aardigheid zou nu zeer wel op hare plaats zijn in een Werkje, waaraan men den titel mogt geven van *Spraakkundige vermakelijkheden*, of *Taalkundige uitſpanningen*; maar in een ernſtiger taalkundig Werk moest men er zich niet van bedienen; ten minſte, niet zonder er de dubbelzinnigheid van te doen opmerken.

In het bijgebragte voorbeeld nu kan TE TOT beteekenen, wanneer *ligt* op HET ſlaat, en dus een *adjectief* is; maar het zal TE (artikel) zijn, wanneer het op het werkwoord betrekkelijk gemaakt wordt, en in dien zin als *adverbium* beſchouwd moet worden. Dit zal nog duidelijker in het oog vallen, wanneer men in plaats van *het*, enz. zegt: *de zaak is ligt te doen*; en dan kan deze zegging beteekenen: — 1°. *De zaak is ligt om* TE *doen*. Hier is *ligt* een *adjectief*, dat op zaak ſlaat, en dan is *om te doen* (*factu* of *ad faciendum*) een wijziging

van dat *adjectief*. Hier is *om* (aan, tot) en TE het artikel. 2°. *De zaak is ligt* TE *of* TOT *doen*. (*actui*, dat is, ter doening, ter verrigting) Dan is *ligt* ook *adj*. van *zaak*; en *tot doen* bepaalt de ligtheid der *zaak* meer bijzonder tot het *doen*: zij zou zwaar ter verklaring (in de *theorie*) kunnen zijn. Slechts in dezen zeer gedwongen zin kan TE, TOT beteekenen. 3°. Kan men er ook meê uitdrukken: — *'t Is een zaak, ligt te doen*, of *een ligt te doene zaak*. Zoo voorgesteld, is *ligt* het *adverbium* van *te doen*, welk laatste dan het *participiale adjectief* van de zaak is; en in dat geval is TE zeker niet TOT, maar het lidwoord, hetwelk de verandering van het werkwoord in een *participium fut. passivi*, dat is, in een bijvoegelijk woord aanduidt.

Doch daar wij hierop nog eens terug moeten komen, wanneer hij in het vervolg aan de *adverbia* eene BEHEERSCHING (*regimen*) ontzegt; zal het gezegde vooreerst genoeg zijn om te doen zien, tot welke fijne haarklooverijen men zijn toevlugt nemen moet, om van TE, dat voor een' *infinitivus* geplaatst, meest altijd een lidwoord is, een voorzetsel te maken. Misschien is hij hiertoe ook wel misleid door het Fransche *à*, in *facile à faire* (waar *à* evenwel niet is TOT maar OM TE) niet gedachtig aan hetgeen GIRARD van dit *à* zegt, als te wijd van omvang in zijne beteekenis om slechts eenige voorzetsels uit te drukken, *waaromtrent hij zegt: — à indique la spécification par vingt-cinq différens moyens.* — En zoo is het ook met ons woordje TE, hetwelk zonder echter 25 wijzigingen te hebben, niet te min vrij wat bedieningen in onze taal uitoefent. — Na de OVERÉÉNSTEMMING, volgt nu, naar de verdeeling van den Heer B., de BEHEERSCHING, in deze SPRAAKLEER de *onderschikking* genoemd.

Dit gedeelte der *Syntaxis* (de beheersching) behandelt de Heer B., zonder ons eenige ontwikkeling te geven van het voorwerp, waarmede het zich bezig houdt. Zonder het regt verstand der Spraakkundige beheersching, laat zich echter dit voorwerp der *syntaxis* slechts zeer oppervlakkig behandelen. DE BE-

HEER-

HEERSCHING (de regering, *regimen*) is de betrekking van den tweeden term eener ſpraakkundige voorſtelling op den beheerscht wordenden derden term, om het even of het regerende woord door een werkwoord alleen, of door een werkwoord, vergezeld van andere woorden, wordt uitgedrukt. Had hij dit ondertusſchen ingezien; dan zou hij de opvatting eens derden terms, zoo wel in *den eerſten*, *tweeden* en *derden* als in den *vierden* naamval, niet verworpen hebben. Misſchien zou hij dan ook het verſchil der beteekenisſen van de velerlei *bedrijvende*, *onzijdige* en *lijdelijke* werkwoorden gezocht en gevonden, en ook tweederlei regering, dat is, een regtſtreekſche, en middellijke opgemerkt hebben; dit niet doende, behelpt hij zich dan ook maar, met, even als in de zeer gewone ſpraakkunſten, te zeggen (bl. 286) dat er, met opzigt tot de aangenomen onderſcheidingen, beheerſchingen zijn van werkwoorden, en adjectiven, die zij inſluiten, en van voorzetſels. Het woord, dat beheerscht wordt, ſtaat in den GEBOGEN NAAMVAL. En deze gebogen naamval is, bij hem, ſlechts één. „ *Ik ſla* DEN MAN; *ik* „ *geef* DEN MAN *iets*, *ik neem iets van* DEN MAN, „ *ik ga tot of* VAN DEN MAN; het is alles eenerlei „ en altijd DEN MAN, en even zoo altijd DE VROUW „ en HET PAARD." — Maar als men nu zegt: *Ik geef het* DER VROUWE, en gelijk oudtijds *van* DER WET; *van der* HEIDE; en in het meerv. *in dativo*: DEN MANNEN, en volgens hem, ook DEN VROUWEN; dan zou men toch zeggen, dat het met dien gebogen naamval niet eenerlei is. — Over deze zwarigheid, welke hij ook niet aanroert, laat hij zich niet uit.

Daar de *nominativus* dus bij hem geen beheerschte naamval is; dat is, geene naar het werkwoord gewijzigde betrekking uitdrukt; moet hij dus ook aannemen, dat de zelfſtandige, en ook de *onzijdige* werkwoorden, als zij niet tranſitief gebruikt worden, volſtrekt geene beheerſching hebben, (bl. 288) terwijl in dat geval, alleen aan de voorzetſels deel eener beheerſching kan toegekend worden.

Maar ſtrijdt zijn eenerlei gebogen naamval niet een weinig met bl. 292: „ Een adjectief naamwoord „ kan alleenlijk op één voorwerp ſlaan; en dus den „ *dativus* (en niet den accuſativus) als men 't noemt, „ beheerſchen;" en onderſtelt hij hier zelf niet een velerlei betrekking, waarin het werkwoord met den *derden hoofdterm* van eene ſpraakkundige voorſtelling ſtaan kan? — Of er een werkwoord bij uitgedrukt, of onder verſtaan wordt, doet hier niets ter zake. Maar er is dan toch een derde naamval, die met den vierden niet *eenerlei* is. Ook dit heldert hij niet op. Verder blijft het duister, waarom een BIJV. N. alleenlijk op *één* voorwerp ſlaan kan. Kan men niet even goed ONS *dierbaar* als MIJ *dierbaar* ZIJNDE zeggen? Dit is louter onzin; hij kan het zoo niet gemeend hebben, en evenwel (wat moeite ik mij ook gegeven heb) er is geen' anderen zin uit halen. En van dit duistere zegt hij: — „ Zie daar een regel omtrent „ het regimen der adjectiven."

Dat er geene *regering* voor den *genitivus*, en dat deze zoogenaamde regering bij hem ſlechts Latijnsch is, kan men uit het voorgaande ligtelijk vermoeden; dit hangt alles zamen met zijn vroeger geuit gevoelen, dat wij geen eigenlijk gezegde naamvallen hebben. Zoo hebben wij, gelijk wij in het tweede Verſlag zagen, ook geen ſubjunctivus; doch de taal lijdt er niet bij: dewijl wij, ook volgens hem, in onze taal de middelen bezitten, om al die Latijnſche naam- en werkwoordwijzigingen uit te drukken. Zonder eenige ſchade, voor de oude talen, zouden wij ook kunnen aannemen, dat de *Grieken*, *Romeinen*, *Gothen*, enz. dit alles ook niet hebben, wanneer wij er ſlechts bijvoegen, dat zij, niet te min, elke dezer talen naar hun bijzonder *Mechanismus*, hunne naam- en werkwoorden die veranderingen kunnen doen ondergaan, welke geſchikt zijn om die wijzigingen voor het verſtand en de verbeelding af te teekenen; zoo dat het, wel begrepen, voor hen, die deze kunsttermen *al* of *niet* kennen, even eens zijn zou, alsof zij die hadden. — Het is dus ook Latijnsch, wanneer men zegt: „ *Ontferm u* MIJNER;

„ ge-

„ *gedenk* MIJNER, *ik ontrust my* DES, enz. —
„ Aangenomen zijn zulke uitdrukkingen fints twee
„ eeuwen, en zelfs in de dertiende eeuw richtte men
„ zich dus naar 't Latijn, dat ook vroeger op an-
„ dere talen zulken invloed gehad had. Maar is er
„ gezond verftand in."

Ik hield mijn hart vast, dat hij op deze vraag, NEEN! zou geantwoord hebben; maar het is JA! — Evenwel, onder deze uitdrukkelijke mits, dat wij aannemen, dat er een woord onder verftaan wordt, dat men niet uitfpreekt. Als wij *ontferm u mijner* zeggen, dan wordt er *ellende* of *behoefte* onder verftaan; „ en dit is tastbaar, daar men tegenwoordig niet „ meer vinden zal, *ontferm u* MIJNS, enz." — Maar ik zie niet, dat de zaak daardoor verandert. In *ontferm u* MIJNER ELLENDE, blijft *ontfermen* den *genitivus* regeren. „ DES by 't *ik ontrust my*, is „ DESWEGE." Ook hier blijft hetgeen wij den tweeden naamval noemen. „ *Der zake* by *aangetrokken*, „ is in volkomen rede, *het belang der zake.*" Het is waar: hier heeft hij de onmiddelijke *gen.* beheerfching doen verdwijnen; maar de zwarigheid tegen zijn ftelfel blijft bij de overige twee, en zoo vele anderen, welke hij achterwege laat. Of hij naderhand *des* vertolkt met *daarvan*, verandert de zaak ook niet. Maar hoe zal hij het maken met: *Hij is mijner niet waardig? Hij bekreunt zich mijner niet?* Met bij de twee laatfte een ander woord te voegen, verandert men den naamval niet. Wil hij misfchien zeggen, dat MIJNER hier in deze zeggingen niet de *gen.* van het perfoonlijke, maar van het bezittelijke *voornaamw.* is. Dit zal men hem gereedelijk toeftemmen. Maar het is hier de vraag niet: welke *gen.* maar *of* het een *gen.* is, welke de beheerfching vordert? Hij wil ons nogtans die uitdrukking wel laten; maar als een niet *onaartigen archaismus* of als een Rhetorifche *elegantie.* En dat is genoeg.

Naderhand ergert hij er zich niet meer aan (bl. 296) en neemt het voor een *dativus* of *ablativus*, wanneer men zegt: — *des doods fchuldig*, *der zake kundig.*

 Maar

Maar rijmt zijne zonderlinge bewering dan beter met den ABL. dan met den GEN.?

Omtrent de BEHEERSCHING der voorzetſels valt in een verſlag, dat zich voornamelijk tot regtſche of linkſche afwijkingen van de algemeen aangenomen gronden der Spraakkunst bepaalt, te weinig van belang aan te merken, om er ons bij op te houden.

Maar ook de bijwoorden gaan ſomtijds met eene regering verzeld. Volgens den Heer B. hebben zij die echter niet, „ maar alleen eene vatbaarheid voor „ conſtructie met den derden naamval voor zoo ver „ die het voorzetſel *aan* of *voor* of *tot* met den „ vierden vervangt." (bl. 302.) Men zou hem beter verſtaan, wanneer hij hier den aangenomen kunstterm *middellijke regering* gebruikte. „ Doch „ alsdan is 't de kracht van 't werkwoord (zegt „ hij) dat in een Deelwoord verborgen is of de „ hoedanigheid die in 't adjectief ligt en met een „ werkwoord verbonden wordt, waar zoodanige con„ ſtructie uit voortſpruit." Dit zou zonder de volgende voorbeelden naauwelijks verſtaanbaar zijn; maar dit duistere moet, geloof ik, ſtrekken om eene boven reeds breedvoerig behandelde ongerijmdheid te overſchaduwen. Hetgeen hij *hier* adjectiven noemt, zijn inderdaad *adverbia*. De hoedanigheid van een *verbum* moge als een adjectief klinken; maar zij blijft de wijziging van een werkwoord, en heeft dus de kracht van een bijwoord. In het eerſte voorbeeld zelfs al te duidelijk om er een oogenblik bij ſtil te ſtaan. „ *Die handeling is mij* TE ZEER *vermoeiend;*" — Wie zal TE ZEER voor een adjectief nemen? Hij meent zeker, dat VERMOEIJEND hier het regerende BIJV. naamwoord is. Maar waarom dan onze aandacht op TE ZEER gevestigd, zonder hetwelk hier niemand aan een adverbium denken zou. Maar nu het tweede voorbeeld: „ *Die spijs wat* HARD *te verteren.* Hier kan zekerlijk HARD voor een BIJV. N. genomen worden, en *te verteren* zal in deze conſtructie voor een *derden naamval kunnen gelden voor zoo ver die het voorzetsel* AAN *of* VOOR of TOT *met den vierden naamval vervangt.* Ieder voelt, waar

waar dit heen wil. Wij zijn hier weder, waar wij bij *ligt* TE *doen* waren; en hij heeft gelijk: men kan het zoo opvatten, wanneer wij dit dubbelzinnig gezegde (dat hij hier weêr om dezelfde reden gekozen heeft) verklaren met: — *De ſpijs (is) wat* HARD *tot* (of *om te*) *verteren*. Maar deze gedwongen duiding behoeft men er toch niet aan te geven, als men HARD in den zin van de hoedanigheid van *verteren* neemt. Bij voorbeeld, voor mij is het een ſpijs, HARD (moeijelijk) te verteren. Want de ſpijs zou op zich zelve genomen zacht kunnen zijn, en echter *hard* te verteren. Ook zou zij voor een ander niet *hard* te verteren kunnen zijn.

Doch het komt op deze plaats meer op het adverbium aan; waaraan de Schrijver geene regering toekent, dan voor zoo ver zij eene ſoort van adjectiven zijn.

Nemen wij dan een van die voorbeelden (die hij opzettelijk ſchijnt vermijd te hebben), waarin een bijwoord voorkomt, bij hetwelk wij aan geen BIJV. N. denken kunnen. Als ik, bij voorbeeld, zeg: — Die ſpijs is *naauwelijks*, *nooit*, *zelden*, enz. te verteren. Hier kunnen die bijwoorden toch niet op ſpijs ſlaan. Als TE hier TOT is, en dus TE VERTEREN een ſoort van DATIVUS, dan regeren deze bijwoorden dien *dativus*, ten minſte, gelijk hij dit, bl. 182, wil, waar *licht* TE of TOT *doen*, een gelijke overgang is als *goed* TOT ſpijs. Wil hij dit niet, en houdt hij TE voor hetgeen het hier waarlijk is, het lidwoord TE? Dan is *te verteren* inderdaad een *participium;* en geen TOT met een' infinitivus. Of moeten de beide voorbeelden in eén' volzin vereenigd, dus opgevat worden? — „ Die wandeling is my TE ZEER *vermoeiend;* die „ ſpijs [is my] wat HARD te verteeren." — Dan, ja! is MIJ de *dativus* voor de beide zeggingen, en MIJ is hetzelfde als *voor mij;* doch, in dat geval, zouden de *drie termen* van het laatſte *lid* zijn; —

a b c

Die spijs — is — hard te verteren; en *mij* zou een bijgevoegde regering van *hard te verteren* zijn. Ook in dit laatſte geval zou, in HARD *te verteren*, HARD

 het

het adverbum van het *adjectivble* deelwoord TE VERTEREN (digerendus) zijn. En dan komen wij, wanneer het met zijn BIJW. voor het Z. N. geplaatst wordt, aan de verbogen onbepaalde wijze: *hard te verterene spijze;* daar hij niet van hooren wil. En waarom wil hij dit toch niet, om hier weder op te rug te komen? MAERLANT gebruikt immers deze verbogen onbepaalde wijs, onder anderen ook om dit deelwoord uit te drukken, en even als hier vooraf gegaan door een bijwoord, wanneer hij van *grundelen* en andere visschen sprekende, zegt, dat zij „ *bequamelic 't etene ende ghesont*" zijn (1)? Zoo ook voor het *gerundive* OM TE *eten*, in DER NATURE BLOEME:

„ Daer mach wel vrese of gescien
„ Lampriden 't etene, eer si syn
„ Ghesoden lange, in goeden wyn, enz.

En in den Hofstaat van KAREL *den Stoute*, insgelijks door VAN WYN aangehaald: — „ Ende behooren te hebbene discretie te presenteerne den Prince de Gerechten, gelykt behoort, dats te wetene, de *pottage*, enz."

Doch om tot de regering van *adjectiva* en *adverbia* terug te keeren; men moet het hem toestemmen, dat zij geen regering uitoefenen dan door het werkwoord (de werking), die er bij uitgedrukt of onder verstaan wordt; maar waarom dan bij het opgeven der woorden, welke eene regering aanhangt, de *adjectiva* genoemd en de *adverbia* voorbij gegaan? In zijn derde voorbeeld: — „ *Dat is geenen mensche doenlijk*," is zekerlijk dit laatste woord een *adjectivum;* maar wat doet er dit toe, als de *beheerschende* term in DOENLIJK ZIJN gezocht moet worden? Met WEL, zekerlijk geen adjectief, in WEL ZIJN, is het eveneens; bij voorbeeld *het is* MIJ WEL

(1) Zie VAN WYN, *Avondst.* II. B. bl. 84 en aldaar de andere voorbeelden, bl. 85, 86.

WEL *zoo*. Deze en andere noodelooze onderscheidingen maken zijn Spraakleer duister en verwarrend.

Met de voorzetsels, als zij tot het *regimen* (dat is middellijke *beheersching*) behooren, is het even zoo. In *ik ga* TOT *den Koning*, is het TOT *gaan* (naderen) het beheerschende.

En nu de ADVERBIALE UITDRUKKINGEN. „ *Het is* EEN VOLLEN VOET *lang*. *Het heeft* EEN HALVEN DAG *geduurd*. enz. Hier wil hij geene regering aannemen. Eigenlijk moest het *een halve dag* of *half dag* zijn, „ 't Is in navolging van 't Latijn" dat men *een vollen voet*, *een halven dag* „ met den „ algemeenen gebogen Naamval heeft ingedrongen." Evenwel, hij laat er op volgen: — „ hetgeen men „ toegeven en wettigen kan, gelijk vele adverbien „ gebogen Naamvallen zijn." Maar wij hebben zijn toegeeflijkheid en wettiging, met of zonder het Latijn, niet noodig. De regerende termen zijn hier *lang zijn* en *duren*; en dit laatste, anders ONZ., WERKW. heeft hier een transitive kracht; even als *leven*, *slapen*, loopen, *wandelen* en *vechten* in de zeggingen: — „ Hij *leeft* geen' dag meer. Hij heeft een' geheelen dag *geslapen*. Hij heeft dien weg niet *geloopen*. Hij heeft DEN GEHEELEN DAG gevochten, enz. Zou dit ook eigenlijk *een geheele dag* en *die weg* moeten zijn? — Mij dunkt, dat *onze ouden* ons van zijne *toegeeflijkheid* en *wettiging* ontslaan. MELIS STOKE, onder anderen, IX. B. vs. 1235:

> Men mochte niet wesen sonder scade/
> Dat men so vacht sonder ghenade
> ENEN NACHT al durenture.

Hij vervolgt, bl. 303: — „ Dan daar is nog een „ andere grond voor den gebogen naamval. Men „ heeft zich van het deelwoord *gedurende* (in onze „ Taal als in andere) een voorzetsel gemaakt, en „ aan dit voorzetsel even als aan andere zulke als „ voorzetsels beschouwde Deelwoorden de beheer-

„ sching

„ fching van den accufativus toegefchreven. Men „ zie hier van *behalven*, *behoven* (boven) enz. En „ zoo ook neemt men *belangende*, *aangaande*, *be-* „ *treffende*. Nu begrijpe men hierby dat *duren* van „ DOOR is, en *gedurende een jaar*, derhalve een „ jaar DOOR, DOOR *het jaar heen*.

De willekeurige afleidingen daar gelaten, zie ik niet, waarom men juist aan een voorzetfel moet denken, om het gebruik van den accusativus te wettigen. Wanneer ik zeg: — *mij betreffende*, *dien man betreffende*, *dien aangaande*, *hem belangende*, enz. gebruikt men werkelijk regerende deelwoorden, die even zeer een gebogen naamval vorderen als die zelfde werkwoorden, wanneer men zegt: — *Dit betreft mij. Dit belangt hem. Dit gaat die zaak niet aan.* Dat zij door het gebruik ook als voorzetfels gebruikt worden, beneemt hun de verbale kracht niet, welke zij oorfpronkelijk bezitten.

Maar dat *behalven* (behalve), hetwelk hij om die reden met een N fchrijft, oorfpronkelijk ook een deelwoord geweest zou zijn; hieraan mogen wij twijfelen. En dat *halve*, etymologisch, *zijde* zou beteekenen, iets, hetgeen hij waarfchijnlijk op het gezag van BAILEY, in zijn *Dictionarium Brittannicum* beweert, heeft nog minder grond. Zien wij wat hij daaromtrent, bl. 243, in het midden brengt.

„ *Behalven* is een participium praeteritum van *be-* „ *hou-en*, ook *beholden*; en 't heeft dus niets ge- „ meens met halve, maar *eischt het en* als uitgang „ van een participium. Ook is het wel een partici- „ pium van een werkwoord *behalven*, uit *halve* als „ *zijde* (latus) gemaakt, in welk geval het juist „ het Engelsch *besides* uitdrukt; doch het kan dan „ even weinig den uitgang *en* misfen die het tot een „ verbum en participium maakt. *Behalve* hangt „ zonder verband in de lucht.

Dat *behalven*, fchoon ik dit werkwoord in dien zin, in geen' Duitfchen tongval gevonden heb, naar zijn *etymologie* ter zijde zetten zou beteekenen, is een uit de lucht gegrepen gisfing, door niets te wettigen. Het is waar, het Engelfche *behalf*, hetwelk *side* in den zin van *part. interest* kan be-

beteekenen, zou ons, naar een verloren werkwoord *to behalf* kunnen doen gisfen, maar dan zou het, *etymologisch*, beter ons werkwoord *helpen*, *behelpen* uitdrukken, hetwelk van de beteekenis van uitzonderen ver verwijderd, ja, er het tegendeel van is. Ook is *on my behalf:* om *mijnen wille*, mijnenthalve, dat is, tot mijn *behulp*. Dus althans geen *uitfluiting*. Met *behou-en* en *beholden* gaat het niet beter: want *behalve* (of *behalven*, zoo als het ook bij *Kiliaan* gefpeld wordt) is hetgeen men niet *behoudt* maar in tegendeel *uitfluit*. Om er de laatfte beteekenis in aan te wijzen, moet men het juist (tegen het gevoelen van den Heer B. aan) met *halve*, maar in de beteekenis van *dimidium* in gemeenfchap brengen. Men denkt hier aan de deeling, de fcheiding van een geheel in twee gedeelten, waarvan *het eene* behoort tot hetgeen, waarvan gefproken wordt, terwijl *het andere* daar van uitgefloten is. Wanneer ik zeg: — *Het geheele gezelschap dacht er met mij eenftemmig over*, BEHALVE *de oude lieden*, *die nog te veel aan hunne thans verjaarde vooroordeelen gehecht bleven*, — dan ftelt men zich een in twee deelen gefcheiden geheel voor; twee *helften*, als ware het, waarvan de eerfte als de grootfte, de tweede als de kleinfte helft voorkomt: want *helft* wordt niet altijd in den ftrengen zin van ½ genomen. *Half* ftaat dikwijls tegen *heel* over, zonder dat daarom aan ½ in den *arithmetifchen* zin gedacht wordt; bij voorbeeld, wanneer men zegt: *Hij is half* wijs, *half* mal, dat is voor het eene gedeelte; *dat is maar half en half waar*. Was er een oud *ongelijk vloeijend* werkwoord in de beteekenis van affcheiden: *behalven*, *behielf*, *behalven*, dan zou het zulk een deelwoord in *en* kunnen zijn; maar dat is er niet; en als men er al een, van *half* afftammende, aannam voor *halveren*, dan zou het *behalfd* moeten zijn. Zie eens, wat al zwarigheden!

Waarom zou *behalve*, of *behalven*, niet zamengefteld kunnen zijn uit *be-* (*bi*, *by*) en *halve*, gelijk *behendig*, oudtijds *behend; bijzonder* oudtijds *bezonder*, *beneden*, *beneffens*, *bezuiden*, *bezijden*, *bui-*

uiten (buiten) dit zelfde *be* doen hooren, om eene betrekking tot het volgende aan te duiden? Dan zou het toch ook niet zonder verband in de lucht hangen; maar het zou dan zijn, gelijk het waarlijk is, *bij halve*, dat is, bij de helft, het afgefcheiden gedeelte, dat onder het gezegde niet begrepen is. Zoo zegt men ook *ten halve* voor niet geheel. *Bijna* en *bijkans* zijn even zulke bijwoorden. Waarom in de verte gezocht, wat zoo nabij ligt?

Nu is het, bovendien, wel mogelijk, dat *halve* in *derhalve*, *deshalve*, *mijnenthalve*, *pligtshalve*, enz. enz. hetzelfde *halve* is, om namelijk, te beteekenen, wat tot *dit*, *mij*, *den pligt* (afgezonderd genomen) behoort; en dat men hier aan behalf (behulp) niet eens behoeft te denken. En dan zou het nog minder te pas komen te zeggen, dat dit *behalve* (of *behalven*) met *halve* niets gemeen heeft.

Behalve vind ik daarom beter dan *behalven*. Het *halve*, hier bedoeld, namelijk het afgefcheiden *halve*, kan maar één zijn: - Het uitgezonderde is *het eene deel*, waarvan het niet uitgezonderde *het andere* is. Dit alles belet evenwel niet, dat HALF, DERHALVE, BEHALVE, enz. in een *etymologisch* verband met helpen ftaat.

Over de bijwoorden handelende, zegt de Heer B. „ Alle adjectiven worden ook als adverbien gebruikt."

Was het hier, of liever in het vorig gedeelte zijner SPRAAKLEER, waar hij over de bijwoorden handelt, de plaats niet om van DIE bijwoorden (niet in het voorbijgaan, maar opzettelijk) te fpreken, die, fchoon zij ook eene *adjective* duiding hebben, en, zelfs, van BIJV. N. afgeleid zijn, echter nooit als BIJV. N. gebruikt worden?

Hij doet het niet; en echter zou het hem naauwelijks ontfnapt kunnen zijn, wanneer hij zich, bl. 222, flechts niet door zijn' wrevel had laten overmeesteren, om iets af te keuren, dat ook, behalve dit verfchil, eene eigenheid onzer taal is, welke thans in onbruik fchijnt te geraken, en, door de vijandige hand, die hij er aan legt, wel geheel zou kunnen te niet

niet gaan. Ik bedoel de bijwoorden in LIJK uitgaande, en van *adjectiva* afstammende.

Hij spreekt *dáár* wel van die bijwoorden; maar het schijnt hem niet ingevallen te zijn, dat zij als bijwoorden, die geen BIJV. N. zijn, in eene Spraakkunst, als deze eene bijzondere vermelding verdienen. Hij vindt het in tegendeel beter, hetgeen er van te zeggen valt, dus kortelijk af te doen: — „ Tot „ den uitgang in *lijk* hebben sommigen (en dit placht „ tot de ingebeelde netheid van taal gerekend te wor- „ den) de adjectiven zelfs die de andere opgenoemde „ uitgangen [*ig*, *zaam*, *sch*] hadden, zal ik zeg- „ gen vervormd of verknoeid? En dit; om toch „ aan de willekeurige onderscheiding tusschen Ad- „ jectiven en Adverbien uit de Latijnsche Gramma- „ tica overgenomen, getrouw te zijn. Zoo moest „ het naar deze Taalbedervende wijshoofden *verstan- „ diglijk gedaan* heeten, zoo *dapperlijk gestreden*, „ en vooral niet, *verstandig* of *dapper*. Zoo werk- „ ten *zy vlijtiglijk* en *naarstiglijk*, *geduriglijk* en „ *aanhoudendlijk*, om en Taal en gezond verstand „ te verwoesten. Hun schrijven, en zelfs hun „ spreken, was dus vol van dit *lijk*, dat, als *lik* „ uitgesproken, hun den naam van *likkers* deed ge- „ ven. En geen van hun scheen te begrijpen, dat „ deze uitgang van *lijk* geen aanhangsel by dat *ig* „ zijn kon, maar dat zy dan ten minste *vlijtelijk* en „ *naarstelijk* moesten zeggen, van vlijt en van „ *naarste* dat *ernst* beteekent en een Verbale van „ *arnen* of *ernen* is, *oogsten* uitdrukkende, 't geen „ zelf van *aar* of *oir* is."

„ Een merkwaardig staal van de Taalgeleerde „ domheid, waarop de eigenwaan zich byzonder „ veel voor liet staan!"

Hij schijnt het hier bijzonder op de uitgangen in *er* en *nd* en nog meer op dien van *ig* geladen te hebben, als adjectiven, welke, door de bijvoeging van *lijk*, niet in bijwoorden *vervormd* mogen worden. Maar weet onze Taalmeester dan niet, dat het lang voor het bestaan van het Likkersveem, ja reeds bij zijn en *onze Ouden* (zoo als hij ze noemt) zeer

ge-

gebruikelijk was, BIJV. N. in BIJW. te herscheppen, zonder zich daarbij aan de uitgangen dier *rede-deelen* te storen? Weet hij niet, dat dit meestal geschiedde, als de hoedanigheid door het BIJV. N. uitgedrukt, minder geschikt was, om als hoedanigheid eener werking of eener andere hoedanigheid beschouwd te worden? Wist, of herinnerde hij zich niet, dat de BIJV. N., dus vervormd, (eenige zeer weinige misschien uitgezonderd) hun bediening van BIJV. N. geheel verloren, even als door het *ment* der *Fransche* en het *mente* der Italianen? En bragt hem dit taalverschijnsel niet op de gedachten, *om ook* over deze woorden in het bijzonder te handelen?

Dat men dit *lijk* misbruiken kan, door, wanneer het gebruik dit niet gewettigd heeft, *lijk* achter een BIJV. N. te plaatsen, of wanneer dit laatste deze herschepping niet noodig heeft; zal men hem wel willen toestaan. Maar wat doet *hij nu* anders dan het *koorn* te gelijk met het onkruid uitwieden? — Vindt men bij goede Schrijvers niet *lichtelijk*, *wijsselijk*, *dwaasselijk*, *kortelijk*, enz. even als *alleenlijk*, *stiptelijk*? Gebruikt, om van anderen en vooral van WAGENAAR niet te spreken, HUYDECOPER niet *edelmoe*DIG*lijk*, bij voorbeeld, in de *Voorrede zijner Pr.*, bl. 35 en 36, bij herhaling? En nu ONZE OUDEN: — MAERLAND: — *Sekerlike*, *armelike;* en achter *ig* en *end*, SP. HISTOR. III. D. ORDIN. Vs. 65.

*Dat dese viere mog*END*elike,*
Hilde dat roemsche Keyserike.

En zoo ook vs. 81 en elders gedurig herhaald. En I. B. vs. 5. VROMECHlike. B. I. C. II. vs. 30.

Dus staken si — — —
*Vrom*ECH*like den Roemscen brand.*

M. STOKE: *Swaarlike*, en I. B, 1232 vs.

Daer was ghevochten bitterlike.

S. GEERDENMINNE, VS. 245.

*Om dat sy heilic*H*lyken leefde.*

ook

Ook behoeft men niet zeer ervaren te zijn in het taalgebruik dezer oude Schrijvers, om te weten, dat de uitgang *lijk* achter een BIJV. NAAMW. een *adverbiale* bijvoeging is.

De Heer B. gebruikt *geheellijk* wel op plaatſen daar het beter *geheel* zou zijn; onder anderen, bl. 256 SPR. L. „ *Het Kind is* ALS *de Vader*, dat is, *geheellijk de Vader*."

Maar IGLIJK; — dáár ſchijnt hij, voornamelijk, tegen te velde te trekken. En waarom? — Waarſchijnlijk, ſchoon hij het hier niet bijbrengt, omdat hij elders beweerd had, dat *lijke* (*like*, *lik*) zelf *lig*, dat is, *ig*, is. Het zou dan, meent hij, tweemaal dezelfde uitgang zijn. Boven echter kan hij zien, dat *zijn Ouden* daarin geen reden zagen om het BIJWOORDELIJKE *lik* achter het BIJV. *ig* te plaatſen; en zij deden wel, er geen reden in te vinden: want LIJK is etymologisch, zoo wel als naar zijn beteekenis, onderſcheiden van IG; *lijk* toch, ſtamt (en zelfs volgens de Heer B.) van GELIJK af, bl. 131; ſchoon hij, zonderling genoeg, tevens meent, dat men echter op GROND mag beweren „ dat deze uitgang eigenlijk „ geen andere dan die van *ig* is, aan het derivaat in „ *el* uitgaande." Maar welke kan die GROND dan zijn als *lijk* van *gelijk*, of gelijk de Heer WEILAND zegt, van *gelijken* komt? — In dat geval toch behoort L tot den uitgang, en niet tot het woord, waaraan het gehecht is; gelijk ook in die woorden, waar *ig* achter een L gehoord wordt, dit *ig* niet in *ijk* verandert; zoo als dit anders in *toevallig*, *bevallig*, *heilig*, *veilig*, *groezelig*, *willig*, *gezellig*, enz. het geval zou zijn; terwijl, omgekeerd, *lijk* dikwijls die woorden aanhangt, waarbij men aan geen L denken kan, bij voorbeeld, *goddelijk*, *menſchelijk*, *wonderlijk*, *tamelijk*. Of zou men hier weder, als bij den uitgang *ling*, aan de *frequentiva*: *goddelen*, *menſchelen*, enz. of gelijk hij in een Noot, bl. 411 meent, aan een BIJV. N. in EL uitgaande, moeten denken? Men ſchrijft dus ook beter: — *adellijk*, *ijdellijk*, dan *adelijk*, enz.

Dan, *lijk* is ook niet gelijk beteekenend met *ig*.

Achter Z. N. verliest het zijn eerste grondbeteekenis *gelijk* volstrekt niet; en achter de wortelgreep van werkwoorden behoudt het er een zweem van, door het *doenlijke*, *doenbare* van de daad uit te drukken, als in *vergankelijk*, *begeerlijk*, *onontbeerlijk*, *onoverwinnelijk*. *Ig*, daarentegen, drukt niet het *gelijkende* naar een *voorwerp* of *hoedanigheid*, of het *doenbare* eener daad uit, maar de inwonende eigenschap, afkomstig van hetgeen door het voorafgaande aangeduid wordt; gelijk: *waterig*, *beenig*, *wollig*, *grondig*, enz. Eenige afwijking, of verloop verandert niets aan de oorspronkelijke zinduiding. Waar *ig* meer naar *lijken* of *zweemen* zou overhellen; zegt men beter: *waterachtig*, *beenachtig*, enz.

Zijn dus en de beteekenis, en de etymologie, dat is, de louter woordelijke zin, verschillend; dan zie ik niet, waarom men van dit *ig* niet even zoo een bijwoord zou mogen *vormen* als van adjectiva met andere uitgangen, of zonder uitgang. En dan zegt men *naarstiglijk*, *angstvalliglijk*, *bestendiglijk*, *vuriglijk*, even als men *ligtelijk*, *kortelijk*, *geheellijk*, *alleenlijk*, *kwalijk* of *bitterlijk*, *wonderbaarlijk* zegt.

Men moet er echter wel bij opmerken 1°. dat, gelijk ik reeds aanmerkte, zulke bijwoorden (met uitzondering van eenige weinige) niet als BIJV. N. gebruikt moeten worden, en 2°. dat dit aanhangende LIJK altijd eenige verandering aan de beteekende hoedanigheid toebrengt.

Om het verschil der beide uitgangen met een voorbeeld nog duidelijker op te merken, neme men een woord, waaraan het gebruik *ig* en *lijk* beide toegekend heeft, bij voorbeeld: *vijandig* en *vijandelijk*; en men zal zien, dat dit onderscheid (dikwijls ten minste) niet gering is. Wanneer ik zeg: — *een vijandig leger* bedoel ik niet hetzelfde als *een vijandelijk leger*. Het EERSTE kan een leger zijn, dat met de krijgsmagt van den vijand niets gemeens heeft; maar hetwelk men zoo noemt, om den geest, die het bezielt, al was het zelfs een bondgenootschappelijk leger; het ANDERE is een leger van den vijand, het-

welk

welk, overigens, in alles het tegendeel van vijandig zou kunnen zijn.

Dit *vijandelijk* is tevens een bijwoord; bij voorbeeld, in *hij heeft mij vijandelijk behandeld*; hetwelk hetzelfde zegt, als: *Hij* heeft mij behandeld, gelijk een vijand zou doen. In deze uitdrukking is nog niets hatelijks. Maar zegt men: — *Hij heeft mij vijandiglijk behandeld*, dan is dit niet slechts *als een vijand*, maar op eene *vijandige wijze*. Wanneer het gebruik gewild had, dat men *vriendig* zei; dan zou zulks niet slechts *vriendelijk* zijn, maar *vriendschappelijk*, al ware de wijze ook zoo *vriendelijk* niet, als de wellevendheid dit ook omtrent onverschillige menschen mogt vorderen.

Op dit *ig*, door LIJK gevolgd, komt hij in zijne KORTE BIJVOEGSELS TER OPHELDERING, bl. 411, nog eens terug. En beweert daar, dat de uitgang *lijk* niets anders is dan „ de adjectivale uitgang in „ *el*, als *edel*, *dartel*, *vermetel*, *vergetel*, enz. — „ — met aanhanging van den uitgang *ig* ter ver„ zwakking van beteekenis. *Verstandelijk* is dus „ *verstandel-ig*. Ik vraag nu, wat dan *verstand-ig-* „ *lig* voor verstandigheid of verstandelijkheid in kan „ hebben?".

In zijne vooronderstelling, zou het zekerlijk tweemaal *ig*, en dus verkeerd zijn; maar zijne onderstelling is van allen grond ontbloot, en even *onverstandig* in zich zelve, als hij haar *onverstandiglijk* poogt door te drijven. In alle Duitsche taaltakken is (om op dit verschil nog eens terug te komen) *ig* van *lijk* zoo wel in beteekenis als afleiding onderscheiden. In het tegenwoordige Duitsch worden de beide uitgangen even als bij ons anders gespeld, en ook waar het van *adj. adv.* wordt, aan elkander gehecht: — *Einträchtig* is ons *eendragtig* en *einträchtiglich* ons bijwoord *eendragtiglijk*. Zoo is ook *mighty*, in het Engelsch, *magtig*, en neemt *ly* (ons *lijk*) op dezelve wijs achter zich, bij voorbeeld *might*ILY (magtiglijk.) Of moeten wij hier bij de *Ouden* van onze naburen gaan? Ook hier zal hij hetzelfde verschil en dezelfde

bijeenvoeging der beide uitgangen vinden. In het NIBELUNGEN LIED, bij voorbeeld, vs. 1786.

Do ſprach Hagenen brûder, der chûne Danchwart:
mich riuwet INNECHLICHEN diſiu hovevart.

Vs. 9. Der minnICHLICHEN meide.

Vs. 6791. Er konde miltICHLICHE mit grozen eren leben;

WIGALOIS *der* RITTER *mit dem rade*, is er vol van. Zie hier, onder de menigvuldige voorbeelden, eenige weinige: Vs. 980.

Min freude ist EWECHLICH begraben.

Vs. 1551. Sin gebaerde diu was ſaelECHLICH.

Vs. 2471. Do ſi in grozzer ſwaere
Was ſo rehte ſûbERLICH
Ouwe, wem was ſi gelich.

Vs. 9372. Des egge der ere het gegert
Daz manz ſo wordECHLICHEN trûc.

Vs. 1728. Ein liet ſo wunnECLICHEN.

En ſlaan wij nu den Zwaabsch-Frankſchen OTNIT (1) op; ook daar zullen wij niet lang naar deze vereenigde uitgangen behoeven te zoeken. In dit oude Rijmwerk wordt *ig* met een *g* geſpeld, als het de laatſte lettergreep is; doch *ig* verandert in *ec*, wanneer het door *lich* gevolgd wordt.

Bl. 80. Vs. 147.

Die ſullent gewillECLICHEN der reiſe mich gewern.

En zoo ook Vs. 265. *minnen*CLICHEN; 263. *Züchtec*LIGHEN en V. 465.

*Harte vigen*CLICH *trater an den lip.*

In het Oud-Duitsche LOBGESANG *auf den heiligen* ANNO. 35e *Strophe.* *Sc*LICHLICH*e ſtunt Kolniſchi Welt.* En in BARLAAM *und* JOSAPHAT (2) waar dat En

(1) OTNIT. Herausgegeben von FRANZ JOSEPH MONE. *Berlin* 1821. *Bei* GEORG REIMER.
(2) Von RUDOLF *von* MONTFORT. *Köningsberg bei* F. J. NICOLOVIUS 1818.

iglijk ettelijke malen, *iclich* en *eclich* gespeld, voorkomt, onder anderen, bl. 174.

> So nemen wir in Gottes namen,
> Daz blüt unde ǒch den lichamen,
> Damitte uns allen wirt gegeven
> Daz iemer EWICLICHE leben,
> Swer daz unwertlich nimet,
> Sin name Gotte niht gezimet,
> Des schulden wirt gegeben dran
> Der Gottes ACHTICLICHERBAN.

Bl. 44. Zwene kumberhafte man,
Die trugen ARMECLICHEN an
Nicht von hoher richeit,
Die MÜTICLICHEN kranke kleit.

Bl. 139. WerdECLICHEN manig en tac;
Des landes er mit zühten phlac.

Na dit alles zou men bijna zeggen, dat de Heer B. een proef heeft willen nemen om te zien, hoe ver het blinde geloof zijner aanhangers wel uitgerekt zou kunnen worden, om daarnaar af te meten, hoe vèr hij zijn gezag ook wel in andere opzigten zou mogen uitbreiden.

Hollands Roem in Kunsten en Wetenschappen, met Aanteekeningen en Bijdragen, door HENDRIK Baron COLLOT D'ESCURY, *Heer van Heinenoord. Derde Deel. In* 's Gravenhage *en te* Amsterdam, *bij* de Gebroeders van Cleef, 1826. In gr. 8vo. Voorberigt XII, Verhandelingen 98, en Aanteekeningen en Bijdragen 422 bladz. De prijs is *f* 4.80.

In het Voorberigt des tweeden Deels van dit, zich zelven over het algemeen gelijkblijvend, Werk ver-

vermeldde ons deszelfs edele Schrijver, dat hij voornemens was de kunsten op zoodanig eene wijze voor te stellen als bijzonder geschikt zoude zijn om dezelve te doen uitkomen als „ tot 's Lands eer en historie behoorende," en hij volvoerde ook, ten opzichte der beeldende Kunsten, dit voornemen voortreffelijk, in de twee aan één sluitende Verhandelingen van dat zelfde tweede Deel, zoo als wij voorheen reeds hebben aangekondigd (1), tevens zijne hoop te kennen gevende, om in het thans voor ons liggende derde Deel, „ de opgenomen taak, zoo ver de kunsten betreft, ten einde te brengen." Men zal dus met ons in dit tegenwoordig Deel eene beschouwing der Hollandsche Welsprekendheid en Dichtkunst verwacht hebben; dan bij nadere overweging, scheen het den geleerden Redenaar toe, dat de taal, waarvan zich een volk bedient, van een zeer groot belang is voor deszelfs nationale Welsprekendheid en Dichtkunst. En zekerlijk heeft de Heer D'ESCURY hierin volkomen regt. Van dit gezigtspunt dan uitgaande, bragt dit *die* verandering in het plan der aaneenschakeling zijner voorlezingen te wege, waardoor wij (hetwelk zekerlijk eene zeer gepaste inleiding voor de meer bijzondere beschouwing van de voornaamste vakken der in *Holland* beoefende Letterkunde is) hier eerst eene Verhandeling over de (Hollandsche) taal ontvangen, terwijl de tweede aan onzen roem in de Oostersche Letteren gewijd is. Beide vullen met elkander niet meer dan 98 bladzijden, waarvan de eerste er 64 inneemt. Wij zullen pogen den algemeenen inhoud en het redebeleid van elke Verhandeling afzonderlijk met de meestmogelijke beknoptheid aan onze Lezers voor te stellen.

De eerste heeft ten opschrift: *de Taal.* De taal [wij zouden liever zeggen de Spraak] is den mensch natuurlijk en dus geene uitvinding. De eerste menschen hadden maar ééne taal; maar met de vermeerde-

(1) Zie *Recensent, ook der Recensenten*, D. XVIII. 1ste St. bladz. 569 en volgg.

dering en verſpreiding der menſchen ontſtonden er ook verſchillende talen, die zich naar de karakters en hoofdbedrijven der volken vormden. Van daar is onze taal zoo rijk in woorden en ſpreekwijzen tot de zeevaart, dijk- en waterwerken betrekkelijk (1). Haar wortel is in het Oosten; doch ook in ons Vaderland bleef zij lang ruw en hard, tot dat zij [hetwelk dan toch zeker niet vroeg gebeurde] door de beoefening der ouden beſchaafd en verfraaid werd. Het Grieksch en Latijn toch waren het eerst en het meest beſchaafd; zij werden daardoor algemeen onder de Europeſche volken beoefend, terwijl men de eigenlijke landtalen verwaarloosde. [Naar ons inzien ontſtond dit niet zoo zeer uit de hooge en vroege beſchaving van het Grieksch en Latijn, als wel omdat deze talen uitſluitend die van den Christen Godsdienst en van de beſchavende Wetenſchappen waren, tot welke laatſte althans men geenen toegang verkrijgen kon (en gedeeltelijk geldt zulks nog heden) dan door de kennis van het Grieksch en Latijn. — Of wijders de invloed der oude talen op de hedendaagſche, bijzonder op het Hollandsch voor of nadeelig gewerkt hebbe is welligt nog niet zoo geheel uitgemaakt.] Toen men eindelijk begon met boeken in de hedendaagſche talen te ſchrijven, werd eerst het Italiaansch en later het Fransch beſchaafd; en zelfs poogden de Franſchen hunne landtaal tot de algemeene taal van *Europa* te maken; doch dit mislukte, ook in *Holland*, hoewel het Fransch eenen grooten invloed verkreeg op de Nederlandſche, Duitſche, Noordſche en zelfs Rusſiſche Letterkunde. Wat bepaaldelijk de Hollandſche Taal aangaat: zij werd onder de Graven uit het oude Hollandſche huis zuiver geſproken [en zij was toen reeds, zoo als uit MELIS STOKE blijkt, eene welgevormde, ſchoone en rijke ſpraak, zachter vloeijende dan al hare overige Teutoniſche zustertalen]; maar verbasterde [dat is, zij werd met basterdwoorden en ſpreek-

(1) Hiervan geeft onze Schrijver in de Aanteekeningen bl. 18 en volgg. een aantal fraaije voorbeelden.

ſpreekwijzen overladen] gedurende het bewind der huizen van Henegouwen en Bourgondiën. De Engelſchen mogten hunne taal met Fransch en Latijn kunnen verrijken: de inwendige aard onzer tale gedoogde zulks niet; en dus bleven goede Schrijvers onder ons nog meer aan het Latijn gehecht. Ondertusſchen werd het Fransch in *Europa* de heerſchende taal aan de Hoven en bij Staatsonderhandelingen, terwijl het Latijn zijn oud gezag en zijnen rang als de taal der geleerden bleef behouden, en het inlandsch barbaarsch mengelmoes *bij ons alleen in* Staatsſtukken en in de pleitzaal bleef *heerſchen. Met* de zon der vrijheid *voor* de Natie toch was tevens *het licht* der Vaderlandſche gezuiverde taal en letterkunde *opgegaan*, en evenaarde of overſcheen zelfs welhaast die der naburige volken, en nog heden gaan wij voort op den weg door COORNHERT, SPIEGHEL, REAEL, HOOFT, VONDEL, CATS, BRANDT en naderhand door TEN KATE en HUYDECOPER gebaand en aangewezen. Nog bloeijen onder ons als Voorgangers in zuivere taal en ſtijl VAN DER PALM, SIEGENBEEK, WEILAND, enz. terwijl wij het uitzigt hebben op eene op echte gronden gevestigde Spraakkunst van BILDERDIJK. [De, ſedert de Heer D'ESCURY deze Verhandeling ſtelde, uitgekomen Spraakleer van den laatſten heeft echter aan de, mogelijk te hoog geſpannen, verwachting, ook van Recenſent, niet regt beantwoord.] De overige *17 of 18 bladzijden* dezer Verhandeling *behelzen* eene allezins *waarachtige* en billijke lofſpraak op onze moedertaal, waarbij vooral de ſtijl van MARTINET zeer geroemd wordt.

Met de tweede Verhandeling, in dit Deel voorkomende, begint des Redenaars meer bijzondere beſchouwing der eigenlijke Letterkunde. Zij heeft tot opſchrift: „*de Oosterſche Letterkunde*," zullende de Oude (zekerlijk de Griekſche en Latijnſche) en eindelijk de Vaderlandſche Letterkunde vervolgens afzonderlijk behandeld worden, bij welke laatſte wij dan ook waarſchijnlijk de vermelding van Hollands Roem in de Welſprekendheid en Dichtkunst te wachten hebben. Zie hier het kort beloop der rede van onzen

zen geleerden Edelman over de Oosterſche Letteren:

Het Oosten was van ouds af hoogst belangrijk en werd het in later dagen op nieuw door MAHOMET en zijnen Koran. Hij en zijne naaste opvolgers veroverden toch binnen weinige jaren geheel *Midden-Azia*, *Noord-Afrika* en zelfs een gedeelte van *Europa*, welk laatſte werelddeel zij welligt geheel vermeesterd zouden hebben, indien KAREL MARTEL, door zijne roemrijke overwinning op de Saracenen bij *Tours*, niet de redder der Christen-volken in *Europa* geworden was. Allengs echter ſcheurden de bijzondere deelen van het ontzaggelijk uitgeſtrekte Rijk der Arabiſche Kalifs zich van hetzelve af, tot dat eindelijk ook deszelfs hoofdzetel *Bagdad* onder de heerſchappij der Turken, reeds voorlang MAHOMETS volgelingen geworden, verviel en daarmede een einde nam.

Ondertusſchen hadden de latere Kalifs na MAHOMET allengs de Arabiſche Letteren meer en meer begunſtigd; AL-MANSOR werd de Stichter dier Letterkunde in *Spanje*, en de op hem volgende Spaanſche Kalifs uit de Omniaden bevorderden zeer derzelver bloei en uitbreiding. Naderhand namen ook Christen-geleerden deel aan hare vlijtige beoefening, zoo wel in *Engeland* en *Duitschland* als vooral in *Frankrijk*. In *Holland* beurde de Oosterſche Letteren vooral het hoofd op door den edelen arbeid van ERPENIUS, GOLIUS en de SCHULTENSEN. ALBERT SCHULTENS leerde eerst regt het onderling verband der Oosterſche (Semitiſche) talen kennen; en hoewel de Godgeleerde en Wijsgeerige twisten in de XVII en XVIIIde eeuw eenen ſchadelijken invloed op de beoefening der Oosterſche Letteren hadden, handhaafde *Holland* nogtans in dezen ook zijnen ouden roem. Wij mogten ons op eenen RÉLAND, BACHIENE, VERSCHUUR, SCHROEDER, RAU, MUNTINGHE, en thans nog op HAMAKER en anderen verheffen. Na alles, wat er gedaan is, blijft er evenwel nog een groot veld ter bearbeiding over, vooral ten opzigte der nog levende Oosterſche talen en het praktisch nut van dezelve.

Wij hebben hier boven dit Werk, een zich zelve *gelijkblijvend* Werk genoemd; en zulks is het niet alleen ten opzigte van de stoffe en den vorm der Verhandelingen, in dit derde Deel voorkomende, als welke niet minder zaakrijk en in een' gepasten vloeijenden stijl geschreven zijn dan de voorgaande, maar ook ten aanzien van de daarbij gevoegde talrijke en, over het algemeen, ook belangrijke Aanteekeningen en Bijdragen. Het is hier toch de vraag niet, of er, naar *onze* gedachten, in die Verhandelingen niet nog het een of ander te wenschen overgebleven zij, maar of de Schrijver datgene, wat *hij zich*, volgens *zijn* plan, voorstelde te behandelen, alzins *voldoende* behandeld heeft: en hierop kunnen wij niet anders dan met toejuiching antwoorden „ ja." Op de aanmerking evenwel, wegens de talrijkheid en uitgebreidheid, althans van *sommige* Aanteekeningen en Bijdragen, welke aanmerking ons en in gesprekken en in gedrukte Schriften is voorgekomen, kunnen wij niet zoo voldoende antwoorden, met dezelve als volstrekt gevorderd en noodzakelijk te verdedigen. Nuttig, aangenaam leerende en onderhoudend zijn ze allen, maar, ook naar ons inzien, zoude er evenwel veel gemist of ingekort hebben kunnen worden, om daardoor het geheele Werk minder omslagtig en minder kostbaar te maken, zonder dat hetzelve daardoor eenigzins verminkt zou geworden zijn. Want daar de Heer D'ESCURY thans de Oostersche Letteren *afzonderlijk* beschouwd heeft en voornemens is zulks ook ten opzigte der Oude (Grieksche en Latijnsche) te doen, komt het ons nu voor, dat hij evenéens zal dienen te handelen ten aanzien der Godgeleerde, Regtsgeleerde, Wijsgeerige en zelfs Mathematische Wetenschappen, die toch niet minder belangrijk zijn dan de Letterkunde, indien anders zijn Werk een evenredig geheel zal uitmaken, welks deelen in eene behoorlijke betrekking tot elkander staan. En hoe uitgebreid en kostbaar zal het dan niet worden, indien de Aanteekeningen en Bijdragen (en aan de stof daartoe kan het niet ontbreken) meer dan viermaal zoo veel plaats innemen als de Verhande-

de-

delingen zelven, zoo als thans plaats heeft. — De geleerde Edelman beschouwe en beoordeele deze bedenking aan onze zijde als voortgekomen uit ware hoogachting voor zijnen aanhoudenden arbeid tot staving van Hollands roem.

Op bl. 216 der Aanteekeningen en Bijdragen wordt het Treurspel *Aran en Titus* van JAN VOS genoemd, in plaats van de *Klucht van Oene* van denzelfden Dichter, zekerlijk door eene schrijf- of drukfout.

Het Heimwee. Naar het Hoogduitsch van HENDRIK STILLING. *Derde Deel. Te* Amsterdam, *bij* J. C. Sepp en Zoon, 1825. In gr. 8vo. XII, 80 en 504 bladz. De prijs is *f* 3. 60.

Even lezenswaardig, en even goed vertaald als de twee vorige Deelen. Het *Motto*, in het Hebreeuwsch en Grieksch er voor geplaatst (*Ik zal mijnen mond met spreuken* (*of raadsels*) *open doen*) is geenzins ongepast voor het Werk. De *Inleiding* kan echter veel ophelderen. Maar zelfs aan hen, die alle raadsels niet ontknoopen kunnen, zal toch de lezing des Werks *veel* kunnen geven, dat aan het ware geestelijke leven en deszelfs wasdom bevorderlijk is. Voor liefhebbers van *Romannenlektuur* is het ook niet ongeschikt. Een iegelijk doe er zijn profijt mede!

Mnemosyne. Mengelingen voor Wetenschappen en Fraaije Letteren: verzameld door H. W. *en* B. F. TYDEMAN. *Zesde Deel. Te* Dordrecht, *bij* Blussé *en* van Braam, 1826. In gr. 8vo. XII, 424 en 115 bladz. De prijs is *f* 5. 30.

Mnemosyne, enz. Zevende Deel. Aldaar, 1827. VIII en 469 bladz. De prijs is *f* 4. 80.

Van den aanleg en waarde dezes Werks behoeft door den *Recensent, ook der Recensenten* niets meer ge-

gezegd te worden. Men kent die sedert lang, en verblijdt zich over de voortzetting. Wat rest ons dan? Eenvoudig op te geven, wat men in *deze* twee Deelen vindt. Doch ook dit kon onnoodig schijnen, en zal het vervolgens ook zijn. Dus volsta dit weinige. De Rector GROEN gaat voort met uit de kleine zedelijke vertoogen van PLUTARCHUS iets nuttigs mede te deelen; hier, over *Toeval* en over *Deugd en Ondeugd*. De Rector FULLINK geeft eene overzetting van den *Hermotimus*, of, *wat is waarheid*, enz. van LUCIANUS. Van den overledenen Latijnschen Dichter JERONIMO DE BOSCH ontvangt men de Verhandeling over *de noodzakelijkheid van den Godsdienst voor den Staat*. En van den overleden Professor en Griffier J. F. SCHEIDIUS, eene over *den dood van* PAPINIANUS, *geveld door het zwaard van Keizer* CARACALLA. Van het stuk over de *Munten*, nu gebleken uit KLOTZ vertaald te zijn, levert men ons het vervolg. Verder bevat het *Geschiedkundige* gedeelte ook nog eene Verhandeling van Mr. S. DE WIND, over *de vernietiging van de Orde der Tempelieren, bijzonder met betrekking tot ons Vaderland*. Verder eene Redevoering van W. GREEVEN, over MAGDALENA MOONS. Nog eene Voorlezing van Prof. J. P. VAN CAPPELLE, over *de Automaten der Ouden*. Aan deze rubriek sluit zich ook W. HOLTROPS, *Aanspraak* aan, waarin hij H. J. BOULLAUD gedenkt. *Natuurkundig* is de Redevoering van Doct. M. J. REYNHOUT, over *het Licht en deszelfs eigenschappen en invloed op de geschapene Natuur*. En voor de *Dichtkunst* dienen: 1. De Verhandeling over de Vraag: *Welke zijn de algemeene oogmerken, die een Dichter moet bedoelen? Welke zijn derhalve de eigenaardige onderwerpen van de Dichtkunst? En welke zijn derzelver algemeene regelen?* waarvan de Schrijver niet zeker schijnt bekend te zijn; — 2. de Voorlezing van den jongen J. TERPSTRA, over de Vraag: *Welke was de oorsprong der Reijen? Hoe ontstonden uit dezelve de Treurspelen bij de Grieken? En welken invloed hadden deze Reijen naderhand op hunne Treurspelen?*

len? — 3. die van J. SPANJAARDT, over MILTON en zijn Heldendicht, *het verloren Paradijs;* — 4. eene Verhandeling over *de Odinischen Godenleer*, en het *gebruik derzelve in de Nederlandsche Dichtkunde.* — Behalve deze *Proza-Stukken* ontmoeten wij hier ook, naar gewoonte eenige *Dichtstukken*, doorgaans van eenige, zeldzaam van groote, waarde. De voornaamste Dichters, die hier hunne kunstgewrochten leverden zijn: B. F. TYDEMAN, A. F. SIFFLÉ, P. J. DE BOSSON, de Landbouwer A. KORTEWEG, enz. Een enkel Stukje van overledenen, als M. TYDEMAN, H. VAN ALPHEN, J. HINLÓPEN, J. M. KEMPER, vindt, al is het ook juist zoo heel bijzonder niet, — maar vooral een *Nederduitsch* vers van ANNA MARIA SCHUURMANS, teregt zijne plaats in de MNEMOSYNE.

Magazijn voor Wetenschappen, Kunsten en Letteren, behelzende: I. Wijsbegeerte des Levens. II. Geschiedenis. III. Aardrijks- en Volkenkunde. IV. Fraaije Letteren en Mengelwerk. Verzameld door N. G. VAN KAMPEN. *Vierde, Vijfde en Zesde Deel. Te* Amsterdam, *bij* P. Meijer Warnars, 1824—1826. In gr. 8vo. De prijs der drie Deelen is *f* 14. 10.

Ook deze Verzameling blijft stand houden, en wint zelfs meer en meer aan in waarde en belangrijkheid. Omtrent dezelve volgen wij de *cynosure*, om slechts den hoofdinhoud op te geven:

I. Onder de rubriek van *Wijsbegeerten des Levens* komen voor: 1. de Redevoering van N. SWART, ten betooge, dat *geene ontdekkingen in de Natuur of hare geschiedenis eenige wezenlijke zwarigheid tegen de natuurlijke kennisse Gods kunnen opleveren;* — 2. die van G. F. SARTORIUS, over den *waarschijnlijken oorsprong*, de *algemeenheid en duurzaamheid* van het *geloof aan Waarzeggerijen en Voorteekenen;* — 3. die van A. BAKE, over den

Roem

Roem van het Voorgeslacht met betrekking tot de Nakomelingschap; — 4. die van S. MULLER, over de *betrekking van het Christendom tot de Fraaije Kunsten en Wetenschappen*; — 5. die van N. SWART, over de Vraag: *In hoe verre mogen wij uit het plaatshebbende tot hiertoe, tot eene voortgaande volmaking van het Menschdom, naar geest zoo wel als hart*, met eenigen grond *besluiten*? — 6. die van A. SIEWERTZ VAN REESEMA, over TITUS PAMPONIUS ATTICUS, *als Burger beschouwd*; — 7. die van C. J. VAN ASSEN, over het *Staatsbestuur volgens* CICERO; — 8. die van M. C. VAN HALL, over het *wijsgeerige* en *karaktermatige* van TACITUS als *Geschiedschrijver*; — 9. die van N. SWART, over den *Godsdienst*, als *den eersten grondslag der Burgerstaten*, en — 10. die van JERONIMO DE VRIES, over *den Geest van onzen leeftijd*, vergeleken met dien *onzer Ouderen*.

II. Voor het vak der *Geschiedenis* ontvangen wij: — 1. C. GROEN, *Beschouwing van de zegepralen der Grieken bij Thermopyle en Salamis*; — 2. N. G. VAN KAMPEN, over de *vordering* en *verachtering* der *Beschaving*, *Geschiedkundig beschouwd*; — 3. W. DE CLERCQ, *Korte Geschiedenis van de Orde der Jezuïten*, en *Onderzoek, in hoe verre hun bestaan eenen voor- of nadeeligen invloed gehad heeft op Godsdienst, Menschengeluk en Beschaving*; — 4. W. VROLIK, *Levensberigt van* JACOB VOSMAER; — 5. N. G. VAN KAMPEN, *over* ALFRED *den Grooten*, Koning van Engeland, als *voorbeeld van een volmaakt Regent* en *groot man*; — 6. S. MULLER, de *Verovering van Konstantinopel door de Turken*; — 7. J. P. VAN WALRÉE, over den *invloed van* PETRARCA, *op de Klassieke Letterkunde*; — 8. C. DE KONING, L. Z. *Proeve eener Lofrede op* M. ADRIAANSZ. DE RUYTER; — 9. J. NIEUWENHUIS, de *Geschiedenis der bespiegelende Wijsbegeerte, beschouwd als de ontwikkeling van den menschelijken geest*: en — 10. C. DE KONING, L. Z. de *Grootheid* en *Val* van TYRUS.

III. *Aardrijks- en Volkenkunde* biedt volgende Stuk-

Stukken: — 1. Een van J. VAN WIJK, ROELANDSZ. getiteld: *De Republiek Columbia, Aardrijks- en Geschiedkundig beschreven*; — 2. een van den Oud-Kommandant van Malacca, KRIEGER, behelzende *Fragmenten*, betreffende den *Indischen Archipel* en omliggende Gewesten; — 3. een van den reeds overleden Predikant AEGIDIUS DE WIT, over den *Dauw* (1); — 4. een van Prof. C. G. C. REINWARDT, over de *Vuurbergen* van den *Indischen Archipel*; — 5. een van den Zeekapitein R. G. BENNET, over de *jongste Verkenning* en opneming van eenige punten op *Nova Zembla*, met betrekking tot de *vroegere waarneming der Nederlanders*; — 6. een van Prof. J. NIEUWENHUIS, over het *Onweder*; — 7. een van Mr. G. H. NAHUYS, getiteld: Schets van *Benkoelen*, op de westkust van het Eiland *Sumatra*; — 8. een van Prof. G. F. SARTORIUS, over den *omvang* en de *zekerheid* onzer *kennis* der *Natuur* en den *rang*, welke zij daarom onder de andere Wetenschappen verdient: — en 9. een van den *Uitgever* (of liever, uit de *Nouvelles Annales* van EYRIÈS en MALTE-BRUN), over het Rijk, *Eigenlijk Borneo*.

IV. Laatstelijk worden ons onder het opschrift: *Fraaije Letteren* en *Mengelwerk* medegedeeld: — 1. Iets over de *verdiensten* van DANTE ALIGHIERI, in betrekking tot *zijnen tijd*, door Mr. J. P. VAN WALREE; — 2. Iets over de *Cyropaedie* van XENOPHON, door C. PRUYS VAN DER HOEVEN; — 3. H. H. KLYN, de *vijf en twintigjarige Beroepsvereeniging*; — 4. H. A. HAMAKER, over den *Perzischen Dichter* FERDONSI: — 5. P. MOENS, *Tafreel* van een *gelukkig Burgerhuisgezin*; — 6. Redevoering van J. P. VAN WALREE, over het Dichtstuk, *de Araucana* van den Spaanschen Edelman, *Don* ALONZO DE ERCILLA; — 7. Over de *Kikvorschen* van ARISTOPHANUS, door P. VAN LIMBURG BROUWER; — 8. de *Overvaart over den Styx*, of *de*

(1) Hoe komt dat *hier* verzeild? — Dezelfde vraag mag men doen omtrent N°. 6, 8 en anderen.

de Tiran, eene Zamenſpraak van LUCIANUS, vertaald door N. G. VAN KAMPEN; — 8. Graaf FLORIS *eerſte Krijgstogt*, Legende door V.; — 9. Iets over den *Smaak*, door J. GEEL; — 10 en 11. Naar een *oud Provencaalsch* (1) *Lied*, door J. P. GISIUS NANNING, en nog een *Lied* van denzelfden, beide gevolgd naar J. G. JACOBI; — 12. H. A. HAMAKER, over den *invloed* der *Engelſche* Magt in *Indië*, en der *Franſche Omwenteling* op de *Oosterſche Letterkunde* (2); — 13. Iets over de *Verkeering*, door een Ongenoemden (3); — 14. B. KLYN, Aanſporing tot *Blijdſchap;* — 15. over CICERO'S *droom van* SCIPIO, door J. VAN DER HOEVEN; — en 16. *Herinneringen* en *Verwachtingen*, door C. P. E. ROBIDÉ VAN DER AA.

Eene groote menigte voorwaar van voortreffelijke, veelal zeer voortreffelijke Opſtellen. Moge dit *Magazijn* altijd zoo *geſtoffeerd* blijven.

Tijdkorter in ledige Oogenblikken; voor 1828, door A. HAZELFOFF. XVIde *Jaargang. Te* Groningen, *bij* A. Hazelhoff. De prijs is *f* 0.25.

Dit Jaarboekje blijft bij voortduring even als de voorheen jaarlijks uitgegevene, voor deszelfs oogmerk bijzonder geſchikt, om namelijk voor den gemeenen man een' goedkoopen en toch voor dien ſtand belangrijken Almanak te geven; zoo wel door den gewonen Almanaks-Inhoud, als aan het doel beantwoordend Mengelwerk. Dit laatſte beſtaat uit eenige ſtukjes in proza, waarvan het eerſte ons wel het beste voorkomt, en in al dezelve heerscht een goede geest, die ook op deze wijze kan bevorderd worden, even als in de Dichtſtukjes, waarin men wel geene poëtiſche waarde moet verwachten, maar die toch, vertrouwen wij, aan degenen, voor wien zij geſchikt zijn, genoegen zullen geven.

RE-

(1) *Provençaalsch* denkt Referent. *Ca*, *ce*, *ci*, *co*, *cu* (*kasesikoku*). Voorlang trof men dit Stukje vertaald aan in *Het Land*, van E. M. POST.

(2) Behoorde dit niet onder de *tweede* of *derde* rubriek?

(3) Hetgeen bl. 281 omtrent de *kieschheid* der *Conversions* van J. J. ROUSSEAU, als grooter dan der *Essays* van *Montaigne* gezegd worden, zouden miſschien ſommigen wel eens wat nader ontwikkeld en geſtaafd willen zien.

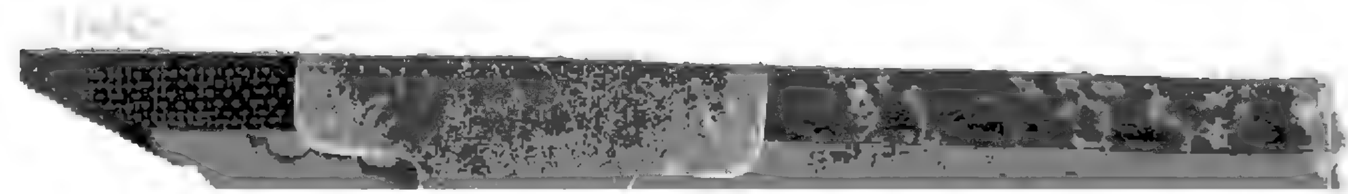

Digitized by Google

Digitized by Google

oogle

Digitized by Google